

AL LIAMM 120

Genver-C'hwevrer 1967
23de Bloavezh

EIRE
IWERZHON

PROFOU
1964 : 2943,00 L
1965 : 2989,00 L
1966 : 3705,30 L

TAOLENN

Nerzh politikel an Iwerzhoneg gant Alan HEUSSAFF	4
Ar vamm gant Padraig PEARSE	8
Hor c'hedern gant Máirtín O DIREAIN	9
Ali d' ar barzh yaouank gant Máirtín O DIREAIN	11
En Ezvezañs gant Seán O RIORDAIN	15
Louc'h an treid gant Seán O RIORDAIN	17
Yezh hanter-din gant Seán O RIORDAIN	19
Marv ar vuoc'h gant Liam O FLAITHEARTA	20
Douar ar Vered gant Mairtin O CADHAIN	24
An Emgann evit an dieubidigezh el lennegezh Iwerzhonek gant Pádraig O'SNODAIGH	34
Talvoudegezh al lennegezh Iwerzhonek gant Risteard O GLAISNE	47
Padraig Pearse, barzh ha speredeg gant Donn PIATT	57
Un alberz eus Istor Iwerzhon gant Alan HEUSSAFF	62
Republik Iwerzhon gant Pádraig O'SNODAIGH	89
Padraig MacPiarais gant Pádraig O'SNODAIGH	105
Kartenn Iwerzhon gant An TIMEUR	
Douaroniezh Iwerzhon gant Alan HEUSSAFF	111
Al levrioù	124
Notennoù	125

Ur bloaz zo eo he dije dleet an niverenn-mañ diwar-benn Iwerzhon bezañ deus er-maez. Diaesterioù a bep seurt hon eus kavet war hon hent ha setu perak ez omp bet daleet.

Al labour pourchas ar pennadoù zo bet graet gant Alan Heussaff hag a zo war al lec'h en Iwerzhon. Sammet en deus ivez war e choug treiñ pe sevel kalz eus ar pennadoù da heul. Trugarez eta dezhañ ha d' an holl re o deus sikouret sevel an niverenn-mañ, kerkoulz Iwerzhoniz ha Breizhiz.

An troidigezhioù a zo bet graet gant Per Bourdelles, Per Denez, Alan Heussaff, Jord Kler, Youenn Olier ha Ronan Huon.

Ar gartenn zo bet treset gant An Timeur.

Ar c'hlichedoù zo bet prestet gant The Irish Times, Welsh Nation ha Kevre ar Gouezeleg.

Nerzh politikel an Iwerzhoneg

ALAN HEUSSAFF

Iwerzhon Dieub ha Gouezelek, se e oa pal Pádraic Pearse hag ar re emsavas gantañ e 1916. Warlene e voe lidet hanterkantvet bloaziad o zaol-dispac'h. Hevelep gouelioù a vez graet evit kreñvaat ar spered broadel. A-berzh Stad e voe lidet hemañ daoust ma n' eo ket dieub-mat Iwerzhon c'hoazh, na gouezelek kennebeut. Spi o doa brogarourien 'zo koulskoude e vroudfe an eñvoradur an dud da strivañ kalonekoc'h war-du pal Pearse hag e genstourmerien.

Kement-se a oa gortoz kalz digant un darvoud dister a-walc'h : perak e vefe muioc'h a nerzh gant an 50vet eget gant an 49vet pe an 51vet deiz-ha-bloaz ? Ne c'heller ket lavarout ez eo bet entanetoc'h ar bobl na hardishoc'h ar gouarnamant abaoe. Pep hini zo bet dalc'het e evezh gant kudennoù pemdeziek berrwelus evel diagent.

Daou dra o deus degaset tennder, ha buhez, en-dro da gudenn an iwerzhoneg avat. N'ouzon ket pehini anezho a zo bet pennabeg d' egile. Met nerzh nevez zo deut d' ar stourm evit ar yezh. Evit ar wech kentañ abaoe kantvedoù ez eo emziskouezet an iwerzhoneg e buhez ar gevredigezh er c'hêrioù bras. Bep sul e vez graet gantañ evit unan eus an oferennoù e pep iliz katolik e Dulenn. Ha n' eo ket mui ar c'heleier hepken, pe ur programm evitar vugale, a vez en iwerzhoneg er Pellwelerezh : evit an dud-deut ez eus - gwall-nebeut, met bez' ez eus - programmoù dedennus, dudius, kentelius, en iwerzhoneg ivez. Ken e klemm ar bismigerien, o lavarout n' eo ket reizh pa n' hell ket an holl heuliañ programmoù ken mat. Ar gwellaënnoùigoù-se zo deut da heul Raktres ar Gouarnamant evit an Iwerzhoneg, embannet daou vloaz 'zo bremañ. Met setu an eil tra : ar Raktres-se eo moarvat en doa lakaet c'hwen e loeroù enebourien ar yezh. Betek-hen e krede un darn vat eus an dud ne rae ar gouarnamant nemet van da glask adsevel ar yezh. Gant e Raktres e kinnige ober kalz nebeutoc'h eget n' eus ezhomm, ha kerseüs eo keñveriañ ar pezh a zo bet graet a-berzh Stad e-pad an daou vloaz tremenet gant ar pezh a voe gouestlet ober. Daoust da se, evit enebourien ar yezh e oa re. Da grediñ eo ez eus deut aon dezho na 'n em lakfe ar gouarnamant da « zilec'hiañ » ar saozneg gant an iwerzhoneg da vat. Divizet o deus eta en em ziskoachañ ha savet ur strollad oberiant dindan an anv touellus Language Freedom Movement (Emsav evit ar Frankiz a Yezh). Kavet o deus harp e-touez kelaouennerien ar peder c'helaouenn bemdeziek, hag aozet bodadegoù foran. Breutaat a reont diwar-bouez an arc'hant boutin a vez dispignet gant adsav an iwerzhoneg, an amzer a vez kollet gant ar skolidi ouzh e studiañ, ar rediet ma vezer da vezañ barrek ennañ evit kaout ar vachelouriezh ha bezañ anvet da gargad. Goulenn a reont ma vo desket hepken d'ar re o deus c'hoant. Ni a oar pegen efedus e vefe an dra-se.

Krogadoù zo bet etre ar re-se hag an adsaverien, ken ez eus bet anv a vrezel-diabarzh o teraouiñ. Ne hañval ket o deus kemmet an dud o meno en abeg d'ar breutaerezh-se. Enebourien a oa a-raok, en em zisklêriet o deus darn anezho ha setu holl. Div drederenn eus an dud, ma n' eo ket an dric'hard, a chom « douget » evit ar yezh vroadel. Ar pezh a zo eo e c'hell darn eus ar re ziemouestl bezañ bet luziet gant ar breutaerezh. Dre vras avat ez eo bet broudet an iwerzhonegerien nevez gant argad o enebourien. Gouzout a reont bremañ e rankont plediñ gwelloc'h gant ar bruderezh, lakaat an dud da gounaat dalc'hmat peseurt abegoù a zo d' an adsav, hag ez eo un hir a strivad. Goulenn a reont ouzh ar re a oar un tamm iwerzhoneg ober gantañ pa gavont tro ha boaziañ evel-se da gomz ar yezh. 27 % eus ar boblañs er 26 Kontelezh a lavar bezañ gouest da gomz anezhi : abaoe kant vloaz ne oa ket bet kemend-all. N'eo ket eta ar mare da ober ec'hoazh, da zerc'hel pennek gant ar strivadeg ne lavaran ket !

Perak, a lavarit, ne ra ket ar gouarnamant muioc'h evit ar yezh ?

Abaoe 1932 ez eo bet renet ar 26-Kontelezh koulz lavaret hep distag gant ar strollad Fianna Fáil, strollad De Valera ha re all eveltañ hag a enebas ouzh Feur-Emglev 1921 gant armoù. Ar gostezenn a sinas ar Feur-Emglev a ziwanas ar strollad Fine Gael diouti hag ar vrud he deus bet atav da vezañ klouaroc'h eget Fianna Fáil e-keñver ar palioù broadel. Dalc'het o deus an daou strollad koulskoude da lavarout e oant hêred da Sinn Féin gozh. Ha gant Sinn Féin e oa stag-mat kaoz ar yezh ouzh hini ar frankiz politikel.

E gwirionez, a-drugarez da roll pouezus ar yezh en dispac'h broadel eo e kendalc'has an holl strolladoù politikel da zisklêriañ o mennad d'hec'h adsevel, daoust pegen diskredik e c'helled bezañ, o varn diouzh o oberioù ! Disteurel ar mennad-se a vije bet trubardiñ, ha mont en arvar da goll en dilennadegoù.

Diouzh an tu all avat, mar deo douget an darn vrasañ eus an dud d' ar yezh, ne felle ket dezho bezañ trabaset re ganti. D' ar skolioù, d' ar Stad e oa ober ar pezh a oa ret. Evit ober labour efedus e oa ezhomm kalz arc'hant. Paour a-walc'h ar vro, goullou yalc'h ar Stad. Goulenn muioc'h a dailhoù ne vije ket bet deut-mat gant ar bobl, dreist-holl gant ar rummad-se a bae ar muiañ a dailhoù.

Tra ma tisklêr unan eus pennoù bras Fianna Fáil ne dlefe den ebet bezañ ezel eus ar strollad m' emañ a-enep adsav ar yezh, e klever darn eus o c'hannaded o komz evel pa ne rafent forzh ganti, evel pa vefent zoken e-barzh al Language Freedom Movement. Warlene e tichekas Fine Gael da lavarout e oa o youl mirout ar yezh. Pa weljont ne youc'hed ket dezho, met ar c'hontrol, e lakjont ar pouez adarre war an adsevel gant harp atizoù e-lec'h ar « redi ». Evel-se emañ kont. Arabat bezañ re a-enep, a soñj moarvat Fine Gael, hag arabat bezañ re a-du, a soñj moarvat Fianna Fáil, gant aon na risklfe ar voterien d'an tu all. Jederezh politikerien, atav war evezh. Ma welint ar « Frankizourien-Yezh » o plijout d'an dud, e hardishay Fine Gael, ha Fianna Fáil a ray skouarn vouzar ouzh erbedoù ha rebechoù an iwerzhonegerien. Ma chomo an tu kreñv gant ar re-mañ avat, evel ma c'hoarvezas e Palez an Uhelvaer d' an 21 Gwengolo 1966, neuze e vezo sevenet un nebeut kammedoùigoù ouzhpenn war-du an adsav. Muioc'h a iwerzhoneg er Pellwelerezh. Harp d' an embann-levrioù iwerzhonek. Atiz d' ar gargidi da ober gant ar yezh en o labour diabarzh. An emsav o c'houdoriñ ar gouarnamant eta. A-benn un nebeut sizhunvezhioù e vo moarvat ur vodadeg foran all gant ar « Frankizourien-Yezh » e Dulenn. Ar wech-mañ ne day ket an iwerzhonegerien tost dezho. Rak abeg zo da grediñ ne vefe ket kalz tud diemouestl en o bodadegoù ma ne vefent ket en-gortoz da arvestiñ ouzh teotadoù ha breutadeg. Moarvat ec'h aozo an iwerzhonegerien ur vodadeg vras all d' an hevelep deiz, evit diskouez ez int kalz niverusoc'h.

En ur c'henreizhad demokratek ez eo levezonet-start ar gouarnamant gant strolladoù-gwask disheñvel. Se a c'hoarvez dreist-holl pa n' he devez ar gostezenn a ren nemet un nebeut a gannaded muioc'h eget ar c'hostezennoù enep. Setu perak e vezan nec'het pa glevan brogarourien o lavarout e vo graet pezh a zo ret da advrezhonekaat Breizh p'hor bezo savet ur Stad vreizhat. Mar deo ur Stad savet abalamour da gudennoù arboellerezhel, gant tud klouar e-keñver ar yezh, ne dalvo mann da houmañ. Evel m' hen diskouez istor lwerzhon abaoe Sinn Féin, evit derc'hel ar strolladoù politikel feal d'ar yezh vroadel ez eo ret da houmañ bezañ lodennek en dispac'h a zereno d' ar Stad vreizhat. An dispac'h-se, evit bezañ gwirion ha degas kemmoù padus, a rank bezañ gwirizienet-don er bobl. Se a zo kement ha lavarout e tleomp degas ar bobl da harpañ hor stourm evit ar yezh en un doare kalz birvidikoc'h eget bremañ pa 'z eus poan o lakaat 100.000 den da sinañ ur pedskrid ken dister e c'houlennoù.

Evit an darn vrasañ eus an dud er broioù all n' eus ket a gudennoù yezh. Iwerzhoniz, dre vras, ne reont forzh kennebeut, e gwirionez, nemet gant kudennoù arc'hant, dilhad, boued, dihued. Barn a reont o gouarnamant dreist-holl diouzh an doare ma tiskoulm ar re-se. Ha bec'h a-walc'h o deus ministred Iwerzhon gant an harzoù-labour, displegadegoù ar gouerien, an ijinerezhañ, ar C'henvarc'had. An traoù-se a c'houlenn o evezh diouzhtu. Hep bezañ diseblant ouzh ar yezh, ez

int e-tailh da zisoñjal hec'h ezhommoù, dalc'het ma 'z int gant ar prederioù pemdeziek-se. Dav eo d'an iwerzhonegerien o broudañ hag o bountañ war hent an adsav, eta.

AR VAMM

Keuz ebet n' em eus dezho, Aotrou, keuz ebet n' em eus
 D' am daou vab kreñv em eus gwelet o vont kuit,
 O terriñ o nerzh ha mervel, int-i, gant un
 Nebeut tud all,
 En emgann gwadek evit un uhelvennad enorus.
 Tud ar bobl a gomzo anezho,
 Ar rummadoù a viro o soñj,
 Hag o bennigo.
 Met, en nozvezhioù hir e c'halvin-me anezho
 Em c'halon,
 Dre an anvioù tenerik gwechall anavezet
 Em oaled didud.
 Aotrou, re c'harv out evit ar mammoù :
 Gouzañvet hon eus e-pad o ergerzhadennoù diarsav.
 Ha daoust din da vezañ hep keuz ebet dezho,
 Skuizh on me, faezh !
 Ha koulskoude, me zo laouen :
 Feal eo bet va mibien rak stourmet o deus !

troet gant Jord Kler.

Máirtín O Direáin zo genidik eus Enez Aran Konnac'ht. En e varzhonegoù e
 tiskouez e geuz da eeunded ar vuhez er c'hornog hag e zisplijadur gant doareoù
 ar vuhez er c'hêrioù bras. An div varzhoneg-mañ zo tennet diouzh an dastumad "
 AR RE DEAROIL " (Hor mare reuzeudik), embannet e 1965 gant Sáirséal agus Dill.

HOR C'HEDERN

Salud deoc'h kalonek,
 Ho klod zo ganeoc'h
 Ho taol-kur,
 Ho kurunenn ivez
 Ho yaouankiz da badout
 C'hwi a lakas skoilh d' an oad
 O kerzhout taer d' ar marv.

Hoc'h eneb dalc'het uhel
 Gant ho kur mezevellet
 Deuet an trec'h ganeoc'h
 Ha degemeret ho kopr,
 Disaotr ho tilhad brintin,
 Ra vo krennet e gomz d' an hini
 A ginnigfe diougan ez afe
 Gant an amzer ar greun da uzien.

En abeg d' hoc'h enor e oa deoc'h
 Eilgeriañ ar galv d' ar gad
 Asantiñ d' ar vuhez a-vagad
 D' an aberzh poanius-lemm

D' ar marv er porzh yen
Pe a-dreñv an dorioù prenet.

10

Dellezet hoc'h eus dispar
Ha tremen poent eo deoc'h
Bout rannet diouzh ar re-hont
A chomas pilpous war spi
A-dreñv ar c'hleuzioù skoachet
Endra zirolle an emgann
Hag e harze ar fuzuilhoù
'Vit dont er-maez goude ho trec'h
Da leuniañ o godelloù.

Muioc'h hoc'h eus dellezet
Eget a vadoù en o c'herzh
Bout rannet ivez diouzh an hil
A zeuas er bed en o goude.

Droukverzh dezho pa ne oar den
E-keñver piv ez int gwirion
Mechal n' int feal na d' ar stad
Na kennebeut d' o zadoù.

D' al lezenn marteze ? Pe d' ar c'hiz ?
D' ar meno boutin evel erbedet ?
Ha ken niverus all
Ez eo al logod
A grign an hostiv
Kouezhet a dre ho taouarn ;
Dispennerien a vicher anezho.

Deoc'h avat ho klod,
Ho kewir, ho kerzh,
Deoc'h hor bennozh da viken.

11

ALI D'AR BARZH YAOUANK

N' ouzon darev ma faotr
Petra ' lavarín dit-te
N' eus ket ur mellc'hoarier
Trec'hlidek o tont d' ar gêr
Nag ur gourener gren
Nag un dornataer ac'hanout.

Ne vo ket taolet ez kichen
Kabelloù fentus er vann
Ken dister an dra-se ivez
Ma 'z eo gwell dit e zioueriñ.

En ur vro m' enaoue gwechall
Ar varzhed tantadoù Pask
N' enaouer tan ebet ken
War an uheloù d' az kenvreudeur.

Degemer gant ma bennozh
Ma skiant-prenet
N' on ket a-well ganti
Rak pa vez devet ar gantol
Ne vern ar meutad war an holl.

Ra grigni an hostiv
Ma 'c'h eus c'hoant d'ober berzh
Ha saotr ar pezh na splet ket dit
Ha lavar ma kavez emsav
Ez on gant ar berrboell
E oa klañv ar re veur marv.

Bremañ ma n' int mui bev
N' az pezh aon rak o zamall
Nag e teufe ul leon bennak
Er-maez a'n douar du
D'az kaout en ur grozal.

12

Dit bezañ aketus
Da gavout ur garg uhel
Bez feal d' az voaz, d' ar c'hiz
Klask pignat gant an diri.

Met taol evezh c'hoazh, ma faotr
Ouzh ar varzhoniezh, mar plij.
Rak krediñ ran e vefe gaou
Ma n' o defe un devezh da zont
Gouizieien ha kelennerien
Abeg a estlamm war da lerc'h.

Sean O Riordain

Seán O Riordáin en deus brud da vezañ ar gwellañ barzh en Iwerzhon a-vremañ. Un den uvel eo. Pa voe embannet e zastumad " BROSNA " (Bleñchoù-tan) e c'houlennas e vefe lavaret an nebeutañ ar gwellañ diwar e benn e-unan. Un dastumad all a varzhonegoù digantañ eo EIREABALL SPIDEOIGE (Lost ar Boc'hruzic).

Ganet e voe O Riordáin e 1917 e Baile Bhúirne, e kornog rannvro gCorcaigh. Ur c'hornad divyezhek e oa d' ar mare-se, ha muioc'h a saozneg a veze komzet a-benn neuze zoken. Daoust da se e kav da S. O Riordáin ez eo dleet dezhañ skrivañ en iwerzhoneg. Emañ bremañ o labourat evit Kuzul-kêr Corcaigh.

An teir barzhoneg-mañ zo tennet diouzh " Brosna ", embannet gant Sáirséal agus Dill (1963).

« Tud zo en Iwerzhon a garfe kaout ur c'houlennadeg-bobl evit gouzout hag eñ e tleer « selvel an iwerzhoneg » pe nann. Ar sloveneg a c'houzañvas hevelep mezhekadenn d' ur mare ma oa an alamaneg o kinnig e vougañ. Sloveniz a oa yac'h a-walc'h a spered hag a vouezhias a-du gant diwall o yezh. Oberennoù Preseren ha Zoupancic zo a-walc'h anezho o-unan evit lakaat ar gwir ganto. Heñvel evit barzhonegoù O Riordáin : gwennañ a reont ar mennad-adsevel an iwerzhoneg.

« Ar varzhoniezh, eme W. H. Auden, eo an arz broadelañ peogwir n' hell ket bout troet ervat e yezhoù all. Hep gouzout iwerzhoneg n' hellor biken santout, tañva, klevout freskter-beure gwerzennoù O Riordáin. Troidigezh ebet ne c'hell diskleriañ ar gwir zimeziñ etre danvez ha stumm en ur varzhoneg evel " Na Leamhain " (Ar balafenned-noz), gant he berrded glasel, he c'henstok a gimbalennoù neñvel, an l-où hag an n-où tanav o reiñ lec'h - pa skuilh ar barzh ar bleud diwar zivaskell ar valafenn - d' an r-où ha d' ar c'hensonennoù garv kent distreiñ, en diwezh, da denerded nec'hik an l-où hag an n-où. Setu barzhoniezh vev, gwir vouezh ar santidigezh.

14

Gant O Riordáin emañ ar sellout hag ar santout kendeuzet evel gant Goethe.

E yezh zo personel. Gwelit da skouer an anv a ro d' an iwerzhoneg : « yezh hanter-din ». « Riordanekaat » a ra ar gwirvoud.

Unan eus e varzhonegoù " Tost " (Tevl) a zispleg perak ez eo aet e skridoù war rouesaat er bloavezhioù nevez-tremenet. Un arc'houere bennak a hiboud dezhañ : koulz eo dit chom sioul.

Tenn diouzh da spered da vat
Ar mor bras hag e freuzh
Ha tremen gant da venoz diskrid. "

Salv na selaouo ket an arc'houere-se ! »

Hervez ur vurutelladenn eus BROSNA en Irish Times.

15

EN EZVEZAÑS

A-boan ma 'z eus den e-barzh
Muioc'h, kalz muioc'h zo er-maez
N' eo ket da vout e-barzh
E lakomp preder, evezh,

Met da verzout hon ezvezañs.

Ma ne vefe ket goular bout aze
Perak e laerfed e amzer ?
Ha dav 've mont d' an davarn
Pa ne ve c'hoant da vont er-maez
Ha bout nepred er gêr ?

Petra bennak 'ro dudi dit
Na chom biken ganit da-unan
Petra bennak a weli-te
En em welout dreist ar re all
Zo gwashoc'h eget bout dall.

Peseurt talvoud da vrud ha bri ?
Piv a garfe selaou ouzhit ?
Piv a brizfe barzhoniezh
P' emañ er-maez an holl
War-bouez Suibhne ar Foll ?

Tud ar bed o redek
Kuit pep hini dioutañ e-unan,
Tud ar bed a zo er-maez
Ha ne chom gour nemet ur sant
E korn an oaled nevet.

Ma lavar unan dit :
« Emañ a-dreñv an ti »,
Arabat mont d' e gerc'hat
Ha pa ouefes mat pelec'h.

16

Ma vez lavaret dit :
« Er waremm eo bet gwelet »,
Na da er-maez kennebeut
D' e glask e-pad an deiz.

N' emañ ahont nag amañ,
N' emañ e neblec'h,
Er-maez hepken emañ
Hag e chomo hep bout kavet.

Ken na zeuio keloù
'Vel delioù er bleinioù
Neuze e vo er gêr
Hag e vo gouezet gant an holl.

17

LOUC'H AN TREID

Bremañ e karfen kejañ gantañ
Pa ne c'hellan ket mui
Dre 'n hent m' eo aet ar beure-mañ
Trema 'r c'hreistez ne zeuio ken.

Ur beurevezh heoliek e Kerri
E save fistilh ur wazhig
'Vel mouezh ur plac'h kuzhet er c'hleuz
Ha me o vont e-biou.

A-gevret e kerzhemp neuze

Hon-daou gant an hent-se
En ur zistreiñ eo e veizis
Pa welis louc'h e dreid er pri.

Kentizh ha deut e oa aet kuit
Bremañ diouzhtu a ya da viken
An den-se a zo diflipet
Zo henhont penn-da-benn.

A baour-kaezh a oa em ser,
Kae gant bennozh Doue
Ha kement hini a zeuy d' az heul
Ra yelo yac'h dibistig.

Din-me bremañ an treid-se
A gerzhas ganto dre ar pri
Met n' eo ket me ' oa en e ser
O selaou ouzh ar wazhig.

Kerkent m' oan ganet e oa kollet
Em me-va-unan 'z eus meur a ve
Gant pep komzenn e tremenan
Evit adsevel gant pep tenn-anal.
18
Pep me nevez a zeu d' am heul
Evit seveniñ me-va-unan,
Labour 'r meuriad va barzhoneg
Un den 'vit pep tenn-anal.

Taol-ouzh-taol ez eo dishilhet,
An dud-mañ diouzh va c'halon
N' eo ket souezh ma karan kement
Louc'h o zreid e pri va hent.

19

YEZH HANTER-DIN

Gant piv omp bet kevreet
A yezh hanter-din ?
Pa n' out ket din a-grenn
Perak dioueriñ 'n abeg dit ?

Ur yezh all a-dal dit
A lavar : Deus ganin.
Lakaet omp bet etrezoc'h
Hag emaomp rannet abaoe.

Ret deomp mont ez kichen
Ma vimp gronnet ganit
Anez 'vo laeret hor minic'hi
Hag e vimp laeret diganit.

Spered rannet zo 'vel ur vrev
Dezhi ur maen hepken
Blot n' eo ket da vod m' hen goar
Met dav eo mont ennout, a yezh hanter din.

MARV AR VUOC'H

LIAM O FLAITHEARTA a voe ganet en enez Aran, 70 vloaz 'zo bennak. Goude bezañ stourmet en arme saoz er Brezel 1914-18 e kemeras perzh en emgann evit frankiz Iwerzhon. Skrivañ a reas dreist-holl e saozneg, hag en abeg d' e venozioù re gleizour e rankas kuitaat Iwerzhon. E 1950 e tistroas hag e stagas da skrivañ en iwerzhoneg. E 1953 e voe embannet e zastumad berrdanevelloù « Duil » (C'hoant) gant Sáirséal agus Dill. Unvez a zo etre an holl anezho. Perzhioù-mat ar re wellañ eo o barzhoniezh hag o nerzh. A-wechoù n' eus nemet barzhoniezh (Duil, an Scathán) pe nerzh (An Buille, Daoine Bochta, an t-Aonach) met gouzet en deus kevreañ an daou berzh e Teangmháil, hag e Dioghaltas. Ar skrivagner nemetañ en iwerzhoneg a zo bet gouest da unaniñ an daou berzh-se.

Anavezet-mat eo dindan an anv L. O Flaherty en abeg d' e oberennoù saozneg, an darn vrasañ anezho romantoù istorel. Ar re vrudetañ eo moarvat « Insurrection », « The Informer », « The Famine ».

Al leue a voe ganet marv. Deuet e oa war-bouez e bavioù ha neuze e chome gourvezet war ar geot glas, anezhañ un dolzennad ruz gludek, e benn pleget war-dreñv.

Hag int a chome en o sav en-dro dezhañ, oc'h hejañ o fenn, hep rannañ ger « Houmañ eo youl Doue » a lavaras gwreg an ozhac'h d' ar vuoc'h.

Ar vuoc'h a grogas da glemm, pennfollet c'hoazh gant poan an halañ. Neuze, diasur he c'herzhed, e troas warni hec'h unan, he c'harnioù o sankañ en douar dindan pouez he c'horf. Pegañ a reas el leue en ur glemm hag en ur c'hwesa anezhañ. Hag hi ha stagañ d' hen lipat gant he zeod garv.

Ar vaouez a flouras ar vuoc'h war-c'horre he zal ha dour a savas d' he daoulagad : ur vamm a oa anezhi ivez.

21

Ar boan a grogas er vuoc'h neuze. Pellaat a reas diouzh al leue. Hag hi da chom a-sav, hec'h anal o tont stank er-maez eus he fronelloù : dont a rae hec'h anal e stumm bannoù hir ha strizh, e-giz daou vann heol oc'h en em skignañ e-kreiz amc'houlou un íliz, dre ur prenestr gwer-liv.

Kas a rejont anezhi kuit pelloc'h betek penn ar park. Eno e chomas a-sav, he fenn a-rez an douar, skuizh, o foetañ he c'hostezioù gant he lost. Kregiñ a rejont el leue hag e zougen a rejont a-dreuz ar park, betek ar c'hae, o stlejañ anezhañ war an douar, ha dreist ar c'hleuz betek ur park all hag evel-se dre ur c'hleuz all ken na dizhont ur peurvan war-laez, tost d' an aod.

Teurel a rejont anezhañ er mor. Kouezhañ a reas evel un dolzennad disneuz, war ur garregenn.

Dastum a rejont ar bizhier gant evezh ha dont a rejont en-dro betek ar vuoc'h. Ar vaouez a ginnigas dezhi un evaj c'hwek graet gant kerc'h hogen hi a nac'has an evaj. Neuze e krogjont enni hag e skuilhjont an evaj en c'horzailhenn dre ur c'horn-tarv. Ar vuoc'h a lonkas an hanter hag a zistaolas al lodenn all en ur zistreiñ he fenn, aet e gouez.

Mont a rejont kuit d' ar gêr neuze, ar vaouez o klemm war al leue hag o tamall Doue. An ozhac'h a chomas gant ar vuoc'h d' ober war-dro ar gwele : kuzhat a reas anezhañ dindan ur bern mein. Goude-se e kemeras un tammig pri en e

zorn hag ober a reas sin ar groaz war gostez dehou ar vuoc'h.

D' e dro ez eas d' ar gêr.

Ar vuoc'h a chomas pell da sellout dreist d' ar c'hleuz, o c'hortoz ma vije gwellaet dezhi. Skeiñ a reas war-du ur feunteun en ur vlejal hag en ur hejañ he fenn. Stagañ a reas da redek, he favioù o strakal. Neuze e chomas a-sav adarre. Ne wele netra en-dro dezhi er park. Hag hi neuze da c'haloupat en-dro betek ar c'hleuz, o treiñ he fenn war an tu-mañ ha war an tu all, en ur leuskel blejadennou gouez hag ankeniet. Ne voe ket respontet dezhi. An heklev zoken ne zeuas ket en-dro betek enni. Hag hi mont e gouez dre ma teue da gompren e vanke dezhi he leue. He daoulagad a yeas dispourbell evel re un tarv. Kregiñ a reas da ruflañ an douar, o treuzigellat a-dreuz ar bernioù foenn.

Eno edo a-raok an halañ ; war bantenn an dorgenn e oa flastret ar geot dindan pouez he c'horf. Eno e oa ganet al leue : an douar a oa bet mac'het gant treid ar wazed hag ar pri gell a c'helled merzout a-zindan a-dreuz ar geot difoeltret.

22

Kavout a reas c'hwezh al leue el lec'h ma oa kouezhet. Sellout a reas war he zro gant gred. Hag hi da lakaat he fronelloù ouzh an douar ha da heuliañ roudoù ar c'horf a-dreuz ar geot betek ar c'hleuz. E-tal ar c'hleuz e harzas hag hi o c'hwesa pell dirazi, oc'h en em c'houlenn, souezhet, e pelec'h e tisoc'he ar roudoù en tu all. A-benn ar fin en em strinkas a-dreuz ar c'hae ha diskar a reas anezhañ gant pouez he c'horf. Ar mein a c'hlozas he bruskl hogen en em deurel a reas war-raok taeroc'h c'hoazh gant un nerzh spontus, ken na zeuas en tu all d' an ode. Gloazet e voe pleg he morzhed tost d' an tezhioù. Hogen ne daolas ket evezh ouzh ar boan ha kenderc'hel a reas da vale o tispenn an douar. Primoc'h e kerzhas c'hoazh. Bep an amzer e heje he fenn en ur leuskel ur « meu-meu » truezus, e-giz pa vije bet ur barr-avel o troiellat en ur c'horn.

Dirak an eil kleuz e harzas adarre. Neuze en em strinkañ war-raok a-nevez. Kouezhañ a reas or penn en a-raok. O tont dre un ode e voe gloazet he min a bep tu. Ar gwad a stagas da redek, stank, o ruziañ ar roudennoù gwenn a oa war he c'hostez kleiz. Hag hi war-grec'h, etrezek lein an dorgenn, betek an tornaod. Neuze e krogas an anken enni. Treiñ a reas a-drumm pa verzas ar mor dirazi ha pa glevas e drouz pounner, du-se, pelloc'h, an houlennoù bras o tarzhañ war ar c'herreg hag al laboused o c'harmiñ skiltrus. Diwar neuze e valeas goustad war-raok. War an aod, e-lec'h ma paoueze ar geot, e-lec'h e kroge ar grouan, e redas war he c'hiz, en ur vlejal, pennfollet. Dont a reas en-dro, lakaat he daou bav a-raok gant evezh war ar grouan ha sellout dirazi. Ne gave ket mui roudoù he leue. Ne c'helle ken o heuliañ pelloc'h. Kollet e oa en ec'honder en em lede en tu all d'an aod. Soñjal a reas c'hwesa an aer hogen ne zeuas betek he fronelloù nemet blaz c'hwerv ar mor.

Stagañ a reas da glemm, he c'hostezioù o krenañ hag o c'hwezhañ gant red an anal. Neuze e sellas en traoñ hag e spurmantas he leue taolet dindani war ar garregenn.

Garmiñ a reas gant al levenez en ur redek a-gleiz hag a-zehou e lein an aod ; klask a rae un hent da dizhout al leue, o c'hwesa amañ hag a-hont, o vont war he daoulin, o tostaat war-draoñ.

Hogen ne gave tu ebet. Distreiñ a reas, he favioù a-dreñv o tifretañ en he redadenn, betek al lec'h m' oa bet bannet al leue d' an traoñ.

23

Pell e chomas eno da sellout ouzh an diaz, hep fiñv ebet ; neuze e c'harmas a-bouez he fenn hogen respont ebet ne zeuas dezhi. Gwelout a reas al lanv o tegouezhout, o c'hronnañ ar garregenn e-lec'h m' edo he leue. Garmiñ a reas adarre. An houlennoù a erruas an eil war-lerc'h eben tro-dro d' ar c'horf. Stagañ a reas da zifretañ, gouez, en ur dreiñ he fenn, evel pa he dije karet kas ar mor war-gil gant he c'herniel.

Neuze e tegouezhas un houlenñ vras spontus a skubas al leue kuit diwar ar garregenn.

Ar vuoc'h a laoskas ur vlejadenn hag en em daolas d' an traoñ.

Troet diwar an iwerzhoneg gant Youenn OLIER.

Douar ar Vered

Kentañ rann (Arroudad)

MAIRTIN O CADHAIN en deus desket un tamm brezhoneg ivez. Komz a ra R. O Glaisne diwar-benn e oberenn. E Cré na Cille e laka ac'hanomp d' ober anaoudegezh gant tud e gorn-bro c'henidik, arvor meinek Cónamara er c'hornog a c'h-Gaillimh. Un doare divoaz en deus dibabet avat. Kregiñ a ra ar romant gant unangomz Cairíona Paidin, pennden an danevell, o paouez bezañ beziet. Gouest eo da gomz gant tud varv all douaret en-dro dezhi ha dre ma vez degaset re all d' an douar ec'h ouzont petra a zo tremenet aze war c'horre abaoe o disparti. Prederioù an « anaon »-mañ a zo ken bedel ha re an dud vev. Chalet int gant o dere e krevredigezh ar re varv, ha tabutal a reont ken gwazh ha biskoazh : n' o deus ket disoñjet o enebiezh an eil re ouzh ar re all. Bez' en deus O Cadhain tu evelse da ziskouez e c'hoaperezh hag e skiant a vousfent dibar. E yezh a zo pinvidik-kenan. Nebeut a dud e gwirionez a c'hell fougeal e komprenont pep tra enni, ha koulskoude n' eo ket ur yezh-zink e doare ebet, met komzoù bev iwerzhonegerien gConamara.

Lenhour war an Iwerzhoneg e Skolaj an Dreinded eo Mairtín O Cadhain bremañ. E-pad ar brezel e voe bac'het e Kamp ar C'hurrac'h peogwir e oa e-barzh an IRA. Chomet eo dibleg en e venozioù republikan, ha ne zouj den-a-veli ebet pa 'n devez e wirionez da zisklêriañ. Taget en deus paotred an arc'hant pa oa anv da werzhañ Tuchenn Tara hag un dachenn da lakaat karavanennoù-hañv e-kreizig-kreiz ar pezh a chom eus Gouzelva Carca Duibhne e Kerri.

Me n' oun dare hag ez on beziet e Kevrenn al Lur, pe hini ar Pemzek Skilling ? An diaoul zo pignet war o choug mar deo e Kevrenn an Dek Skilling o deus taolet ac'hanon, ken alies am eus bet lavaret dezho diwall mat !... Ar vintinvezh ma 'z on marvet em eus galvet Padraig eus ar gegin en traoñ : « Ur bedenn dit diganin, Padraig ma faotrig, » emezon « Lak ac'hanon e Kevrenn al Lur. E Kevrenn al Lur. Darn eus hon tud zo beziet e Kevrenn an Dek Skilling, met daoust da se... »

25

Lavarout a ris dezhañ prenañ ar gwellañ arched e ti Taidhg. Un arched derv kalet ez eo da vihanañ. Emañ ar vantell-skapular warnon. Hag ar ouel-benn ivez. O gorroet em boa me ma-unan. Ur saotr zo war al lienenn-sebeliañ. Un euflenn huzil, klaoustre. N' eo ket. Roudenn ur biz. Ma merc'h-kaer, ken sur ha tra. Heñvel eo ouzh al loustoni a vez ganti. M' he deus gwelet Neil an dra-se ! Moarvat e oa-hi aze. Ne vefe ket bet, fidamdoustik, m' em bije gallet mirout...

Diampart an doare m' he deus graet Cáit Vihan an dilhad garv. Atav em eus lavaret ne oa ket mat reiñ da evañ dezhi na da v-Bid Sorcha keit ha ne oa ket aet ar c'horf marv er-maez a 'n ti. Kemennet em boa da Badraig - diwall na rafent an dilhad garv ma ne vefent ket diwar zour. Met n' eus ket tu da zerc'hel Cáit a-ziwar-dro ur c'helán. N' eo ket hounnezh a yafe da glemm ha pa vefe unan o vervel bemdez un tu bennak en div barrez. Ha ma vefe seizh renkad er pengenn e chomfent eno da vreinañ, gant ma tapje ar gopr-lienañ...

Emañ ar groaz war ma bruched, an hini a breñis-me er mision. Met pelec'h emañ ar groaz du a zegasas din gwreg Tomáisin benniget eus an Cnoc evit ar wech diwezhañ ma voe ret e stagañ ? Lavaret 'm eus dezho lakaat ar groaz-se warnon ivez. Kalz bravoc'h eo eget houmañ. Abaoe ma oa kouezhet gant paotr Padraig emañ gwariet Hor Salver warni. Ar Salver war an hini du zo kaer-meurbet. Petra '

c'hoari ganin ? Pebezh penn-skañv a zo ac'hanon atav ! Emañ-hi amañ dindan ma fenn. Nag un druez evelato n' eo ket hi a zo bet lakaet war ma askre...

Gallet o dije skoulmañ gwelloc'h ar chapeled en-dro d' am bizied. Neil eo, ken sur ha tra, a reas an dra-se. Laouen e vije bet ma vefe kouezhet war an douar a-greiz ma lakaet en arched. Aotrou Doue, n' eo ket ganin e vije bet lezet hounnezh da zont war ma zro...

Emichañs e voe enaouet an eizh goulaouenn war ma arched en iliz. O lakaet em boa a-gostez dezho e korn an armel dindan ar paperioù-feurm. Kemend-all n' eus ket bet biskoazh war ur c'horf marv en iliz-se : eizh goulaouenn. Ne oa nemet peder war hini ar c'h-Curraoin. C'hwec'h oa war Liamm Tomás ar C'hemener met hennezh en deus ur verc'h hag a zo seurez en Amerika...

26

Teir hanter-barilhad bier du a lavariz dezho prenañ evit ma arc'houest hag Eamonn an Atil a ouestlas din e tegasfe poitin (1) digamambre ha pa ne vije nemet ur berad da vezañ diskoachet kostez ar menez. Ezhomm oa an dra-se e-sell an arc'hant-oferenn a vefe profet. Pevarzek pe bemzek lur da vihanañ. Kaset e voe un den pe ur skodenn eus ma ferzh da galz obidoù, daoust ma ne oan ket dleour anezho, abaoe pemp pe c'hwec'h vloaz ma verzen ma nerzh o vont diouzhin. Re ar menez a zeuas holl hep mar. Gwall-skars e vijent bet o chom hep dont. Ni a oa ganto bep tro. O skodennoù a daolfe d' un darn vat eus ul lur diouzhtu. Ha re Derveg al Loc'h zo deut da heul o mibien-gaer, a lavarfen. Setu harp mat d' ul lur all. Re C'hlen ar Buorzh oa chomet dleour un interamant din nevez ' zo... Ne vefen ket tamm souezhet avat ma n' eo ket deut Stevan Wenn. Ni a zo bet atav d' an obidoù a oa en e di. Padal, eñ a lavarfe ne oa ket deut kannad dezhañ ken na oan beziet. Hag an neuzioù a vefe gantañ ! « M' hen asur dit, Pádraig O Loideáin, ha pa vije bet ret din gouestlañ ur wazhienn eus ma c'halon e vijen aet d' an obidoù. Ne vije ket brav din chom hep mont da obidoù Caitríona Phaidin ha pa ve war ma daoulin e rankjen mont. Met tanfoeltr grik n' em eus klevet diwar he fenn betek an nozvezh ma voe beziet. Ur c'hrennard... » Ar pilpouz ma 'z eo, Stevan Wenn !...

Me n' oun darev ha leñvet ez eus bet din a-zoare. Hep gaou na goap, brav ha brokus e vez gouelvan Bid Sorcha pa ne vez ket re vezvez. Me zo sur e oa Neil eno ivez o klask tu da ribotañ. Neil o leñvañ, hep an disterañ daeraouenn war he jod, ar beg kamm ! Me 'm bije daet hounnezh da zont tost d' hon ti ha me bev...

He dic'hoant he deus bremañ. Me ' soñje em bije padet un daou pe dri bloaz c'hoazh hag em bije he lakaet en douar araizon. Kastizet kalz e oa abaoe ma voe mac'hagnet he mab. Alies a-walc'h e veze o vont da gaout ar mezeg a-raok an darvoud-se ivez. Met n' eo netra ar pezh he deus. Remmoù. Ne varv ket an den diwar an dra-se. Hi a oar en em arboellañ. Setu un dra na raen ket. Bremañ ec'h ouzon. En em lazhañ a ris gant al labour hag an trubuilh. Ma kar din bout prederiet ar boan kent dezhi kaout krog da vat ennon. Met adal ma vez tizhet e lounezhi d' an den ez eo malet e damm greun...

(1) poitin : lambig graet gant greun beterabez-eukr.

27

Daou vloaz koshoc'h eget Neil e oan forzh penaos... Baba. Ha neuze me, ha Neil. Bloaz a-raok Gouel Mikael tremenet e tapis leve ar re gozh. Abretoc'h eget boaz e oa. Baba zo tost da drizek bloaz ha pevar-ugent. Emberr e varvo, ne c'hello ken herzel. N' eo ket boas hon tud-ni d' ober kozh eskern. Kerkent ha m' he devo keloù eus ma marv e ouio emañ-hi war he zalaroù hag e savo he zestamant, sur a-walc'h. Gant Neil e lezo kement gwenneg a zo war hec'h anv. Gonezet e vo neuze d' ar gubodenn. Goroet he devo Baba, lip ha divabous. Met ma chomjen bev ken a voe graet he zestamant gant Baba me ' lavar he defe roet din an hanter eus an arc'hant en desped da Neil. Ur vaouez hedro a-walch eo Baba. Din eo e ouie skrivañ ar muiañ e-pad tri bloaz goude dezhi kuitaat tud nes Brian Vras e Norwood ha dont da chom e Boston. Un dra vat eo dezhi bezañ deut kuit eus an neizh gwesped kildrouk-se da vihanañ.

Padal, ne bardonas kammed da b-Padraig bezañ dimezet gant ar c'hinadenn-se eus ar Park Reunek ha bout graet fae war Meaig Brian Vras. N' he defe ket darempredet ti Neil tamm ebet ar wech diwezhañ ma teuas d' ar gêr eus Amerika paneve e oa dimezet mab Neil gant Meaig Brian Vras. Perak e tarempredje ? Ur foukenn a di. Hag ur foukenn lous ouzhpenn. N' eo ket un ti dereat evit ur b-Ponkanez, ataoe ! N' ouzon ket penaos e reas evit padout er vodenn-se goude bezañ bet en hon ti-ni hag e tiez bras Amerika. Met ne oa ket bet pell eno pa skaras en-dro en tu all d' ar mor.

Ne zistroio ket da Iwerzhon endra vevo. Deut eo d' he fenn-hoal. Met piv oar ha ne zeuy ket kalon dezhi pa vo echu ar brezel, ma vez c'hoazh e-touez an dud ? Tennañ a ray Neil ar mel diouzh an neizh gwesped. Gwidreüs ha poellek a-walc'h eo evit hen ober. Reuz ha freuzh d' ar wrac'h ma 'z eo ! Goude d' eben bout kuitaet tud-nes Brian Vras e Norwood ez eo douget atav evit Meaig Brian Vras... Pebezh penn-koad ma faotr Padraig pa ne reas ket diouzh hec'h ali ha dimeziñ gant merc'h an tolzenneg divalav-se. « Aner eo deoc'h gwaskañ warnon », eme an arsodig. « Ne zimezfen ket gant merc'h Brian Bras ha p' he defe ar veli war Iwerzhon a-bezh. » Brouezet Baba ha kuit da di Neil evel p' he defe paket ur skouarnad ha ne zeuas ket mui tost dimp-ni nemet an deiz ma oa-hi o vont en-dro da Amerika hag ar wech-se ne blegas ket da goazezañ zoken.

28

- Me zo mignon da Hitler. Hennezh a roy lamm dezho...

- Ma vo kannet Bro-Saoz e vo dienez er vro-mañ. Kollet hon eus hor marc'had eno endeo...

- A ouenn ar c'hemener skouarnek, te eo ac'h eus degaset ac'hanon amañ hanter-kant vloaz re abred ! Atav o deus bet graet ar Skouarneged taolioù ganas. Kontilli, mein, ha botailhoù. E-lec'h en em gannañ evel ur gwaz e rojout din un taol-kontell...

- Aotre din da gomz. Aotre da gomz...

- Kroaz Krist bennozh Doue ! ha bev pe varv ez on ? Ha bev pe varv ez eo ar re-mañ ? Emaint holl o sklankal ken gwazh ha pa oant war an douar ! Me ' grede, adal ma vefen beziet ha n' em befe ken da lazzeriañ gant al labour na da brederiañ an tiegezh na da zamantiñ gant an amzer hag all, em befe tro da ziskuizhañ... met kae da glask penn eus an tabut-mañ e douar ar vered...

- ... Piv out-te ? Pegeit zo out deut ? Ha klevout a rez ac'hanon ? N' az pez aon ebet. Gra kement a fistilh ha ma rafes er gêr. Me zo Muraed Phroinsiais.

- Doue da reiñ levezet dit ! Muraed Phroinsiais a oa a-viskoazh o chom toull-dor ha toull-dor ganin. Me eo Caitríona. Caitriona Phaidin. Ha soñj ac'h eus ac'hanon Muraed, pe daoust hag ec'h ankounac'haer ar vuhez amañ ? Me n' em eus ket ankounac'haet c'hoazh da vihanañ...

- Ha ne ankounac'hi ket. An hevelep buhez a zo amañ. Caitriona, hag er « vro gozh », nemet e welomp ar bez m' emamp ennañ ha n' hon eus ket tu da zilezel ar arched. Ne glevi ket an dud vev kennebeut ha ne ouezi petra ' c'hoarvez ganto nemet dre ma vo danevellet dit gant ar re nevezveziet. Met amezeien zo ac'hanomp adarre, Caitriona. Pegeit zo emout amañ ? N' em eus ket taolet evezh pa 'z out degouezhet...

29

- N' ouzon ket hag ez eo deiz Gouel Pádraig pe antronoz e varvis, Muraed. Re faezh e oan. N' ouzon ket pegeit zo emeon amañ kennebeut. N' eus ket pell forzh penaos... Te zo bet beziet ur pennad mat bremañ, Muraed... Gwir a lavarez: Pevar bloaz abaoe Pask. O strewiñ un tammig teil da b-Pádraig edon el Liorzh Don pa zeuas unan eus merc'hed Tomaisin d' am c'haout. « Emañ Muraed Phroinsiais war he zremenvan », emezi. Hag e kav dit, goude se, na oa ket Cáit Vihan o vont e-barzh da di pa oan-me e penn al leur ! Tremenet e oas. Me eo a lakaas ar meudoù warnout, Muraed. Me ha Cáit Vihan a gempennas ac'hanout. Ha ken gwir all e

lavaras an holl e oas brintin war da gabeled. N' en doa den ebet abeg da randoniñ. Kement hini a welas ac'hanout a lavaras e oa ac'hanout ur c'horf-marv brav. Ne oa neudenn na blevenn ebet a-dreuz warnout. Bez' e oas ken koujourn ha ken parfet ha ma vijes bet distennet gant un houarn war ar c'habeled...

...Den da lugudiñ ne oan ket, Muraed. Ma lounezhi a oa tizhet abaoe pell. Dav oa ehan. Dont a reas tanijenn enno pemp pe c'hwec'h sizhun zo. Ha me er stad-se e pakis ur gwall sifern. Mont a reas an droug em c'hof hag ac'hane em c'hreuz.

Ne badis nemet eistez bennak. N' heller ket lavarout e oan gwall gozh evelse, Muraed, unnek vloaz ha tri-ugent. Met me 'm eus bet deur (1) e-pad ma buhez. Bet am eus, hep gaou, hag anat e oa an dra-se warnon. Pa voen tizhet e voen tizhet da vat. Ne oa distro ebet evidon...

'C'hellez lavarout, Muraed. Ne voe ket aesaet din ma stad gant labaskenn ar Park Dreinek. Petra 'n diaoul a begas em faotr Pádraig o kemer hounnezh da wreg da gentañ-holl ?... Bennozh Doue dit a v-Muraed gaezh, n' ouzout ket an hanter rak ne zisklêriis biskoazh kement hag a oa war ma spered. Emañ-hi bremañ ouzhpenn tri miz hep ober mann... Unan bihan. Harzet he deus betek-hen, setu holl. Gant an hini kentañ bremañ he devo dreist he c'hrog, a lavarfen... Bez' e oa aze un toradig bugale hag int koulz lavaret kenoad ha kenboell war-bouez Máirín ar plac'h henañ, hag houmañ a yae bemdez d' ar skol. Me a veze o kiañ ouzh o dilouzañ hag o diwall diouzh an tan hag o mignañ kenkoulz ha ma c'hellen... Ko nann ! N' en devo Pádraig tiegezh ebet bremañ ma 'z eo deut kuit. Rak n' eo ket tiegezh ez eo gouest al labaskenn-hont da zerc'hel, unan hag a vez war he gwele bemdez-c'houlou... Bremañ 't eus laret, a c'hoar o !... un druez eo en abeg da b-Pádraig ha d' ar vugale...

(1) deur = poan, trubuilh.

30

Ya 'vat. Pep tra oa prest ganin, liñsel-sebeliañ, ar pallenn-skapular hag all. Feiz ma ene, bez' e oa, Muraed, eizh goulaouenn a oa warnon en iliz. Setu ar wirionez... Ar gwellañ serch e ti Taidhg a voe lakaet warnon. Ne oa ket ur gwenneg en tu-mañ da bemzek lur a lavarfen... N' eo ket div bladenn a zo war hemañ, met teir, hag int ken lufr ma kredfes ez eo melezeour bras sal-degemer an Aotrou Person pep hini anezho...

Pádraig a lavaras e lakafe ur groaz e glasvaen an enez war ma bez : unan evel an hini a zo war vez Per an Ostiz hag ur skrid iwerzhonek warni : « Caitriona gwreg Seán O Loideáin ». Eñ e-unan hel lavaras din, Muraed, eus e benn e-unan... Hag e lakafe ur gael ivez en-dro d' ar bez evel ez eus en-dro da Siuán ar Stal, koulz ha torkadoù - gast n' em eus ket soñj ken penaos e reer eus an traoù-se - ar seurt-se hag a oa war vegin ar Vestrez pa varvas ar Mestr-Skol bras. « Dleour omp dit a gement-se goude dit bout bet labouret ken kalet da vuhez-pad evidomp, » eme b-Pádraig...

Met hiboud, Muraed, e peseurt kevrenn emamp amañ ? Feiz din-me, gwir eo ganit, Kevrenn ar Pemzek skilling ez eo... Ac'hanta, Muraed, te ' oar mat ez koustiañs n' eo ket me a yafe da c'houlenn bout lakaet e Kevrenn al Lur. M' o dije ma lakaet eno, ne vijen ket evit mirout, met evit goulenn ne c'houlennjen ket...

Neil eo... M' hen tou, ken buan em bije kaset anezhi d' ar vered em raok. Ma vijen chomet bev ur pennadig all e vije bet gonezet din... Da heul an droug a zegouezhas d' he mab e koshaas-hi un tamm mat... Diskaret e voe gant un dumporell-dre-dan e-tal an aod, bloaz pe vloaz hanter zo hag e voe nammet e groazell. Chom a reas etre krog ha diskrog en ospital ur sizhunvezh-pad. Klevet ac'h eus 'ta endeo, Muraed... M' hen tou e chomas e-pad c'hwec'h miz a-c'hwen e gorf, Muraed. N' en deus ket graet an disterañ frap abaoe ma 'z eo deut en-dro d' ar gêr nemet kerzhout war-bouez branelloù. Soñjal a rae an holl e oa lipet gentañ e loa...

N' eo ket deut ar vugale en oad d' he harpañ c'hoazh, Muraed, nemet ar berrboellig henañ, hag henezh a vez atav o flechaouiñ... An dra-se a zegouezh dezhañ. Diouzh doare e dad-kozh, e genanv Brian Vras, an tolzeneg divalav. Pe vad, nemet e vamm-gozh Neil...

N'o deus graet koulz lavaret tamm haderezh ebet e ti Neil abaoe daou vloaz... Ur gwall daol e voe evit Neil ha Meaig v-Brian Vras pa voe mac'hagnet Peadar. Gwazh a-se d' ar bebrenn. Ni hon eus bet teir gwech kement a avaloù-douar hag int hevlene...

Ora bennozh Doue dit, Muraed Phroinsiais, ha ne oa ket an hent ken ec'hon ha ken ledan dezhañ ha d' an holl er vro, ne oa ket dav dezhañ chom war hent an dumporell... Gantañ e voe lakaet ar gaou... « Ne roin digoll na diskont ebet dit, » eme ar barner-a-beoc'h. Kas a reas paotr an dumporell dirak al lez-varn goude-se met ne voe ket aotreet gant ar barner da zigeriñ e c'henou. Emañ o vont da gas ar vreudenn emberr dirak al Lez-Varn Uhel e Dulenn emberr met ne dalvez ket ar boan dezhañ. Me 'm eus klevet digant Mainnin ar C'huzulier e-unan n' o devo ket tud Neil ur gwenneg a zigoll. « A belec'h ? » emezañ. « War an tu fall d' an hent... » Gwir eo, Muraed. Ne chomo ket ur pezh arc'hant gant Neil pa vo echu ar prozeziou. Bevezh eo dezhi ! Ne day ket mui ken alies e-biou d' hon ti en ur ganan " Eileanoir na ruan "...

Jeaic Paour ne vez ket yac'h, sur, Muraed. Souezh ebet, ken dibalamour ha ma 'z eo bet Neil a-viskoazh en e geñver, koulz ha merc'h Brian Vras adal ma teuas e-barzh an ti... Penaos ne ouefen ket an dra-se pa eo Neil ma c'hoar-me end-eeun ! Ne reas biskoazh war-dro Jeaic evel ma oa dleet, na tost ! Gwall-garhec'h-unan e oa-hi. Ur wech tapet ganti ar gwaz ne rae mui forzh gant den nemeti hec'h-unan... Ar wirionez zo ganin, Muraed, pa lavaran dit en deus bet buhez gant ar geben-se... Tomás Tu-Diabarzh, Muraed. N' en deus ket kemmet tamm. Emañ atav en e lochennig. Met kouezhañ a ray houmañ war e benn ne vo ket pell... Ma Doue 'ta ! pet gwech n' en deus ket kinniget ma faotr Pádraig mont da lakaat plouz-to dezhañ. « Evelkent, Pádraig, » emeve, « aner e vefe dit mont da lakaat plouz da dTomás Tu-Diabarzh. Lez Neil d' ober an dra-se m' he deus c'hoant. Ma 'z a da lakaat plouz dezhañ, ni a yelo ivez... »

« Met Neil n' he deus den da reiñ dorn dezhi abaoe ma 'z eo bet nammet e c'har da bPeadar... » eme bPádraig.

« Trawalc'h en devez pep hini da ober, » emeve, « o lakaat plouz war e di e-unan, hep emellout eus lochenn ar c'hac'hmoudenn Tomás Tu-Diabarzh. »

« Met kouezhañ a ray an ti warnañ, » emezañ.

«Lez anezhañ 'ta, » emeve. « He gwalc'h he deus Neil da ober bremañ hep mont da leuniañ genou bras Tomás Tu-Diabarzh. War bouezig bremañ, Pádraig ma faotr ! Heñvel eo Tomás Tu-Diabarzh ouzh ur razh war ul lestr a ve war-nes gouelediñ. D' hor c'haout eo e ranko dont evit tec'hout diouzh ar glav o tiverañ warnañ... »

Nóra Sheáinin, emezout... Iskis e kavfen ma vije kemmet he doareoù amañ... Re eo a ouzon diwar he fenn ha diwar-benn he c'hendoare, Muraed... O selaou ar mestr-skol e vez bemdez... Ar Mestr Bras, ar paour-kaezh... Ar Mestr Bras o lenn da Nóra Sheáinin !... da Nóra Sheáinin... ab bou bouna... Pegen nebeut a stad a ra anezhañ e-unan, evit ur mestr-skol... O lenn da Nóra Sheáinin... Unan ha n' eo ket gouest da zistagañ ur gomz dereat. E pelec'h he defe desket ? Ur vaouez ha ne deas morse d' ar skol nemet da zeiz an dilennadeg marteze... Feiz din-me ur burzhud eo m' emañ ar mestr-skol o terc'hel kaoz gant Nóra Sheáinin... Petra lavarez, Muread ? ez eo douget-bras dezhi... Ne oar ket piv eo hounnezh, Muraed... Ma vije bet he merc'h en e di e-pad c'hwezek vloaz, evel ma 'z eo bet ganin, e ouefe piv eo hounnezh. Met me a zisklêrio dezhañ... a-zivout ar martolod hag all...

- ... « Ur verc'h en doa Martán Sheáin Vras
Hag a oa ken bras ha forzh pe waz. »

- ... Pemp gwech eizh daou ugent ; pemp gwech nav pemp ha daou ugent ;
pemp gwech dek... n' em eus ket soñj, a vestr...

- « Hag e skoas war-du ar foar da likaouiñ ar merc'hed. »

33

- ... Ugent vloaz em boa, hag e tiguzhis ar born keur. Lemel a ris ar roue
digant da gostezenn. Mruchin da skeiñ neuze gant al lakez, an nav a oa ganin
avat, hag an abadenn o treiñ da vat evidomp...

- Ar rouanez a oa em dorn ha difenn...

- Edo Mruchin o vont da ziskouez ar moumoun ha ken buan en defe daspugnet
da nav. N' eo ket gwir, Mruchin ?

- D' an ampoent e tarzhas an ti gant ar min...

- Met ni hor befe gonezet panevet-se...

- Kemennet e oac'h. Panevet ar min...

- ... Doue d' hor selvel da virviken...

- Kazegig guñv. Iskis e oa-hi...

- A vMuraed, spontus eo ar safar-mañ. A Vab Doue ar Grasoù henozh... «
Kazegig guñv »... C'hwistad dit-te ha dezhi ha ne selaou ket outi...

- Edo o stourm evit Republik Iwerzhon...

- Piv en deus goulennet ouzhit petra 'oas oc'h ober...

- ... Un taol-kontell a bakis digantañ...

- Ma pakjout n' eo ket ez teod. C'hwistad deoc'h ho-taou. Emaon o sodiñ
ganeoc'h abaoe ma 'z on deut d' ar vered. Siwazh, Muraed, ma c'hellfed en em
silañ kuit dre guzh ! War an douar, ma ne blije ket dit da gompagnunezh e
c'helles atav en em dennañ d' ul lec'h all. Met allas paour ne ro ket an ankou
ichou e douar ar vered...

NOTENN : En iwerzhoneg Poncanach = American.

NOTENNOU DIWAR-BENN AN EMGANN EVIT AN DIEUBIDIGEZH EL LENNEGEZH IWERZHONEK

PADRAIG O SNODAIGH zo kargad er Mirdi Broadel e Dulenn. Anavezet eo evit e enklaskoù istorel, dreist-holl diwar-benn mare ar stourm evit an dieubidigezh 50 vloaz zo.

Emsavadeg 1916 n' he deus ket atizet al lennegezh iwerzhonek kement ha ma c'hellfemp goanagiñ. Meur a abeg a zo, hag an diaester a oa er mare da heul evit embann un oberenn a-bouez n'eo ket an disterañ eus an abegoù-se. Setu amañ unan all : brezel-diabarzh 1922-23 a zigalonekaas an emsaverien un tamm mat ha kalz e-touez o renerien a gavas gwelloc'h tevel goude. Setu perak ez eus bet skrivet ken nebeut a vuhezskridoù hag a eñvorennoù.

Ma komzin evelato eus un toullad eus ar re a zo bet aozet. Ar Breizhad L. N. Ar Rouz a skrivas daou levr, unan diwar-benn Pearse, egile, gwelloc'h d' am meno diwar-benn Clarke. N' eus oberenn ebet diwar-benn buhez Clarke en iwerzhoneg hag an hini nemeti diwar-benn Pearse, skrivet bremañ ez eus tregont vloaz gant Séamas O Searcaigh (Pádraig Mac Phiarais, " Oifig an tSoláthair ", 1938), n' eo ket e gwirionez eus ar gwellañ. Traoù mat a zo e-barzh a-zivout Pearse hag an emsav gouzelek, met an amzeroniezh a zo amresis hag ur studiadenn diwar-c'horre n' eo ken.

Ul labour all hag a voe graet abred eo " Cathal Brúgha " gant S. S. O Ceallaigh, embannet gant Gill e 1942. Ar skouerenn a zo etre va daouarn em eus kavet enni ur vurutelladenn eus al levr embannet en unan eus kazetennoù an amzer-se. Ar buruteller a lavar penaos ar brasañ tech a gav el levr eo niver ar flemmadennoù hag an dismegañsoù taolet gant an oberour war ar re o doa menozioù disheñvel diouzh e re. E gwirionez, diskouez a ra an oberenn-se levezon fall ar brezel-diabarzh war ar pezh voe skrivet d' ar c'houlz-se. An oberour a gemeras perzh en aferioù ar prantad hag emañ e benn kement gant se, ken e vez santet e imor, pezh a ra d' e labour bezañ war ar memes tro ur studiadenn-emzifenn hag ur grak-baperenn bolitikel. Brughá an hini eo a goll avat : ma vez komzet a-walc'h eus darn eus e bennadoù kentañ hag e brezegenoù en iwerzhoneg, bourrus-tre, n' eo ket al levr ur buhezskrid gwirion evit pezh a sell ouzh ar bloavezhioù kentañ. Lavaret e vefe en deus hast an oberour da gomz eus mare ar gwallenkrez hag an amzer m' en em gave gant Brughá en I.R.A. ha debron a zeu dezhañ neuze da dabatal gant Frank O'Connor ha Piaras Beaslai, skrivet ganto o daou buhez Mikael Collins.

35

Gellout a reer lenn oberennoù a-vremañ savet en un doare resisoc'h hag a zo e gwirionez plijusoc'h eget an daou all emañ o paouez komz anezho. James Connolly, ganet en Edinburgh, diazezer an Irish Socialist Republican Party (Kevrenn Republikaned Sosialour Iwerzhon) embanner ar "Worker's Republic " ha pennrener an " Irish Citizen Army " adalek derou ar brezel 1914-18 a zo bet danevellet e vuhez gant Proinsias Mac an Bheatha en ul levr bourrus da lenn, " Tart na Córa ", embannet bremañ ez eus un toullad bloavezhioù gant an F.N.T. ha na genglot ket war daou boent eus ar re bennañ gant ul levr all gwelloc'h e meur a stumm " The life and Times of James Connolly " (Buhez hag Amzer James Connolly) gant Desmond Greaves.

Dleet eo komz diwar-benn daou vuhezskrid all, deut da vezañ oberennoù a-bouez evit an amzer a ren. An eil hag egile a zo bet graet gant Sean O Luíng, den e-karg eus Baile an Fheirtéirigh (Ballyferriter), ur gêr eus ledenez an

Daingean ma komzer Iwerzhoneg. O Luing zo unan eus ar re boellekañ e-touez ar re a labour war ar vuhezskrivadurezh istorel, pezh a zo anat en e bikol " Art O Griofa " (Arthur Griffith) embannet gant Sáirseal agus Dill e 1953.

Ret eo anaout Griffith ma fell d' an den meizañ Iwerzhon hor mare hag al lusk a voe roet gant SINN FEIN en derou, o c'houlenn ouzh Iwerzhoniz fiziañ enno o-unan, chom hep kas dilennidi da Vreudoù Westminster, harpañ ijinerezh ar vro ha kaout lorc'h gant ar pezh a vez sevenet en Iwerzhon. Kement-se zo displeget pervezh el levr-mañ. Dont a reas un tre goude c'hwitadenn o striv kentañ en dilennadegoù ha koll an darn vrasañ eus an harp a oa bet roet dezho gant an I.R.B. betek neuze. An holl draoù-se a zo kontet, hag ivez c'hwitadenn ar " Sinn Féin Daily ". Evit ar pennoù bras, " Sinn Féin " a oa deut da vezañ gerioù disprizus. An dispriz-se hag ivez gwander o c'helaouadur a reas dezho, adalek Gwengolo 1914, reiñ an anv " Sinn Féin Volunteers " d' an Irish Volunteers. Ar gerioù a venne eta bezañ disprizus, met an anv-se a atizas faltazi an dud ha setu perak e voe dibabet gant an emsaverien nevez p' en em lakajont da aozañ o stourm politikel e 1917. An anv-se eo a arouezie ar gelennadurezh hag ar c'hredennoù a voe degemeret en un doare ken splann gant Iwerzhoniz pa zilennjont 73 kannad Sinn Féin war 105 e 1918.

36

A-bouez-bras eo anaout Griffith eta, evit kompren ur prantad hag a roas he stumm da istor Iwerzhon a-c'houdevezh hag e wellañ buhezskridour eo O Luing hep mar.

Ken douget eo d' e destenn ma 'z eo marteze un tammig untuek pa gomz eus ar brezel-diabarzh. E gwirionez an tammig untuegezh a rebecher d' an aozer-mañ a c'heller lakaat war gont an holl re a blij dezho o zestenn. Pell emamp amañ koulskoude diouzh bervder " Buhez Cathal Brugha " Sceilg hon eus komzet anezhi uheloc'h.

Danevellet en deus O Luing ivez buhez John Devoy, embannet gant Clo Morainn e 1961. Devoy a oa un den reut ha taer ha, hervez kalz a dud, ne oa ket posubl kenlabourat gantañ. Re bell e oa bet dispac'her ha chomet e oa re stag ouzh doareoù direizhus e greizenn, an IRB pe Clan na Gael evel ma veze anvet ar Fenians en U.S.A. Pa varvas da 86 vloaz e 1928, setu ar pezh a lavaras diwar e benn " Times " London :

« An Aotrou J. Devoy a oa an hini koshañ eus an dispac'herien iwerzhonat hag ivez dalc'husañ enebour hor bro ganet en Iwerzhon abaoe ma c'halvas Wolfe Tone, diazezer an « United Irish Movement » e dibenn an 18vet kantved, Gallaoued Hoche da zouarañ en Iwerzhon. E-pad 60 vloaz, e tremenas e amzer o kavailhañ en Iwerzhon hag en Amerika evit diazezañ Republik Iwerzhon. »

Evel e pep bro o stourm ouzh impalaerourien, renerien an dispac'h n' en em glevet ket atav a-zivout ar pal da dizhout hag an hent da bleustriñ hag evel-se e voe kont gant Devoy. Paket e voe e rouestl ar brezel-diabarzh met e dibenn 1926 e tistro gant ur pennad da vammennoù adsav ar yezh : « Ar yezh a zo ur merk a vroadelezh. Enni e kaver uhelvenozioù hag hengoun ur bobl, he barzhoniezh hag he lennegezh. Ar yezh an hini eo a unan kevrennoù disheñvel ar ouenn hag a ra dezho kompren ez eus anezho ur bobl hepken... Ma vefe deut an trec'h gant ar Fenianed, o defe graet diouzhtu ar pezh a oa ret evit adsevel ar yezh, daoust d' ar pezh a zo bet lavaret gant ar c'hentañ " Gaelic Leaguers " ha n' anavezent ket o mennadoù er feur-se ».

An argad-se a arouez e demz-spered met ne oa ket dall ouzh talvoudegezh Kevre ar Gouezeleg : « An dro-spered krouet ha diorroet gant Kevre ar Gouezeleg a atizas an dud da labourat e pep tachenn eus ar stourm broadel, hag a droas pezh a oa bet ur rannvro eus an Impalaeriezh saoz d' ur vroad vev ha nerzhus ».

John Devoy a zo ul levr bourrus hag ar pennadoù meneget a zegas ac'hanomp d' ar studiadennoù graet diwar-benn Kevrenn ar Gouezeleg, da gentañ d' ur buhezskrid pouezus " An Duinnineach " gant Proinsias O Conluain ha Donncha O Ceileachair, embannet e 1958 gant Sáirseal agus Dill.

« Ar Paotr fentus Dineen », evel ma oa kustum Myles na gCopaleen (1) da ober anezhañ, a oa unan eus ar re heverkañ e-touez penndud Emsav ar yezh, hag e c'heriadur a zo bepred diziouerus d' al lennerien, ar studierien hag ar gelennerien. An den gouiziek-se, bet Jezuiist, barzh, geriadurour ha romanter a oa ken iskis hag un den « gant daou droad kleiz ». Met en e vreutaennoù ispisial eus derou ar c'hantved e lakaas a-wel unan eus ar c'hudennoù a drabas ar yezhoù keltiek. Ur studiadenn eus e c'heriadur a ziskouez e oa eus rannvro Mumhan (Munster). Ar Skourr eus ar C'hevre ma oa ezel anezhañ a oa Craobh an Chéitinnigh savet e 1901 gant pevar Mouanad ha ne oa enni koulz lavarout nemet Mouaniz (tud Munster) e-pad prantad an dispac'h. Ur skourr mat e oa avat : 35 % eus e izili a gemeras perzh en Emsavadeg, Cathal Brugha, Con Colbert, Thomas Ashe, Thomas MacDonagh, Piaras Beaslai ha Mikael Collins en o zouez.

(1) Unan eus gwellañ flemmskridourien iwerzhonat a-vremañ (aozer un nebeut skridoù en iwerzhoneg ivez).

38

Hogen, o herzel ouzh Pearse hag e zoug da rannyezh Connacht, o virout na ve amprestet diouzh an rannyezh-se evit aozañ testennoù embannet gant Kevre ar Gouezeleg, e lamas ar skourr-se darn eus e efedusted digant an emsav. Ne zeujod ket a-benn d' ar mare-se d' en em glevout a-zivout un doare-skrivañ peurunvan evit an holl rannyezhoù gouezelek - ken evit Manav, Alba, Skos-Nevez, ken evit Iwerzhon. Ma 'z a ar rannyezhoù da get, re all a ziwan - ha n' eo ket Shaw a lavare e oa rannet an Amerikaned hag ar Saizon gant ur yezh voutin ? - neuze perak klask mirout hepken rannyezh Mumhan ? Ar c'hwitadenn-se, ar berrweled, an diouer a uvelded hag a boell (koulz ha pennabegoù all) o deus degaset d' o heul ar gwall stuz m' emañ an holl rannyezhoù-se hiziv an deiz. Ar gentel a zo bet desket gwelloc'h gant Flandreziz. O vezañ m' o doa ivez da zirouestlañ kudenn luziet ar rannvroegzh, setu m' o deus kemeret doare-skrivañ an Izelvroioù da reizhskrivadur. Da heul an dra-se e rejont berzh en un doare a dalvez bezañ studiet pizh gant ar Gelted.

Met ne dalvez ket ar boan mont re bell diouzh hor c'hezeg. Ar pezh em eus dibunet a zo a-walc'h evit diskouez pegen bourrus eo al levr-se.

Ma tremenan kement a amzer gant ar C'hevre Gouezelek ez eo abalamour ma lavare Pearse e oa mammenn an Emsavadeg iwerzhonat. N' eus ket eta da vezañ souezhet ma 'z eus anv anezhañ ken alies en eñvorennoù hag er buhezskridoù a zo bet embannet. Dubhghlas de hÍde, a erbedas krouiñ hevelep kevredigezh e 1892 e-kerz ur vodadeg eus ar Contemporary Clubh hag a zeuas da vezañ he c'hentañ prezidant pa voe krouet er bloaz war-lerc'h, en deus skrivet ul levr plijus " Mise agus An Connradh " embannet gant Oifig an tSoláthair e 1937. Ne da ket pell a-walc'h gant e gaoz evit komz diwar-benn an taol a roas tu d' an IRB e 1915 da gemer an darn vrasañ eus ar sezioù e Poellgor-leviañ ar C'hevre : evel-se e voent sur e vefe a-du ganto. Marteze e vior souezhet e vije bet ezhomm d' en em ziwall diouzh an tu-se met a bep seurt tud a oa bet dedennet gant ar C'hevre : arzkarourien evel George Moore hag aotrounez madoberour evel Lord Ashbourne, emlesanvet Mac Giolla Bride hag a veze gwelet gant e gilt e « Festoù » ha bodadegoù an Emsav er mareoù kentañ. Pa grogas ar brezel 14-18 avat e tremenas ul lodenn vat eus e amzer o tuta evit ar armead saoz. Dubhghlas de hÍde n' en deus ket klasket pismigañ diwar o fenn en e eñvorennoù a zo koulskoude talvoudus-kenañ evit ar re a fell dezho kavout notennoù evit o studiadennoù. Kalz abretoc'h, Liam O Maolrúnaí - Fear na Muintire - en doa erbedet start d' ar gevredigezh dilezel an entremar politikel ma veve ennañ, met ne oa ket bet selaouet.

Siwazh den ebet n' en deus danevellet buhez O Maolrúnaí c'hoazh, ar pezh a zo unan eus brasañ diouer hol lennegezh.

Pinvidik a-walc'h emamp evelato evit ar pezh a sell ouzh an emvuheziadurioù hag an eñvorennoù evit mareoù zo ; muioc'h a zo anezho e gwirionez eget a levrioù heñvel e saozneg.

Unan eus ar re a blij din ar muiañ eo levr Colm O Gaora " Mise ", embannet gant Oifig an tSoláthair e 1943. Amañ adarre e vez komzet stank eus ar C'hevre Gouezelek ha meur a zanevell dudius a zo eus beajoù an oberour evel kenurzhier ha kelenner. Anv a zo amañ ivez eus ar C'hevre hag eus politikerezh. Diskouez a ra pegen don e oa aet levezon an « Ancient Order of Hibernians » hag ar « United Irish League » e Conamara hag e komprenner ar gounid bras graet gant an Dispac'h o kas anezho da droadañ. O Gaora, eñ e-unan ezel eus an IRB, en doe da ziwall na vefe komzet da bennoù bras ar C'hevre eus e labour politikel. Ret mat e oa bezañ gwidreüs ; e Clocháin (Clifden) setu ar pezh a voe kemennet dezhañ : ma felle dezhañ derc'hel gant e gentelioù iwerzhoneg e oa ret dezhañ dont da vezañ ezel eus an AOH a oa dezhi ar sal nemeti er gêriadenn. Ober a reas, ha daoust dezhañ da vezañ chomet ezel nebeut a amzer, e zanevell war an AOH a zo bourrus-tre, rak evezhiadennoù a zo aze diwar-benn frammadur kevredadel Iwerzhon d' ar c'houlz-se hag e vez ankounac'haet alies. Gant an doñjer ez eas kuit, tamallet ma oa bet - a-drek e gein, se zo sklaer - da vezañ prenet ur gwiskamant evit eured Pádraic Og O Conaire en ur stal ha ne oa ket war ur roll aotreet gant an AOH.

40

Al levr a zo dedennus ivez war amzerioù kentañ ha kreskidigezh an Irish Volunteers er C'hornog, war degouezhadennoù an disparti digant ar re a heulie Redmont e gwengolo 1914 ha war darvoudoù eus an Emsavadeg e Bro C'hGalway e 1916 e-lec'h ma oa iwerzhonegerien eus hogozik holl an emsaverien. O Gaora hag a oa e Rosmuc ne c'hellas ket mont war-du ar reter peogwir e oa stanket e hent gant Gaillimh ha Loch Coirb, hag eñ neuze war e varc'h-houarn etrezek an hanternoz betek Muigh Eo e-lec'h ma kavas kalz a zizurzh e-touez an « Emouestlidi », bet ganto gourc'hemenoù o tislavarout an eil re ar re all. Neuze, o klask tizhout Ath an Ri e voe tapet ha karc'haret.

Eñvorennoù an toull-bac'h a zo e-touez ar pennadoù dedennusañ eus Levrioù Peadar O hAnnracháin. En hini kentañ " Mar Chonnac-sa Eire ", embannet gant Oifig Diolta Foilseacháin Rialtais e 1937 e komz an oberour eus e vuhez a-hed an hentoù evel kenurzhier gant ar C'hevre Gouezelek, eus ar rannvroioù treuzet gantañ hag ar vignoned a gavas. Unan all diwezhatoc'h " Fé Bhrat an Chonnartha ", embannet e 1944 gant Oifig an tSoláthair a zo war vete nebeut war an hevelep kudenn, met gant ouzhpenn kontadenn blijus e serridigezh e 1912 evit bezañ roet e anv en iwerzhoneg d' ur gward. Peder gwech, pas nebeutoc'h, e voe ret dezhañ mont dirak al lez-varn evit ar bitrak-se. Donall O Buachalla eus Ma Nuat, a yeas gant ar re a oa d' e heul er G.P.O. evit Emsavadeg 1916, a oa o paouez bezañ bet dirak al lez-varn evit un abeg damheñvel, ar pezh a lakaas Brian O Higgins da skrivañ kement-mañ :

Babero ! Birello ! Petra a raimp
An toull a zo leun hag an torfedoù rouez
Den ebet da vezañ mouget, teñval eo an dazont
Ocho ! evit poliserien Iwerzhon.

N' eo ket souezh da heul ar saozneg dre redi-se pegen dihabask e voe O hAnnracháin bep tro ma klevas tud o klemm diwar-benn an Iwerzhoneg dre redi diwezhatoc'h. E-touez an dud e vez komzet anezho el levr-eñvorennoù-se e kaver George Clancy, a voe lazhet goude gant ar « Black and Tans » pa oa maer Luimneach ha Mari Spring Rice a bedas he zad Lord Mounteagle an oberour da zeraouiñ al labour evit an Iwerzhoneg e Faing. Homañ an hini eo he doa kinniget degas armoù dre floderezh da v-Beann Eadair (Howth). Eñvorennoù Ernest Blythe hon eus ivez : ur c'henurzhier emouestlidi anezhañ, ur protestant eus hanternoz ar vro, ezel eus an IRB, a veze dalc'hmat war e lerc'h ur gward war varc'h-houarn. An troioù-louarn graet evit mont diwar wel ar poliser a zo fentus, met kompren a reer dre eno pegen spiet e veze atav an dispac'herien gant ar polis.

41

Diwezhatoc'h, en ul levr all " Mar Mhaireas E " (Lodenn gentañ), embannet e 1953 gant Oifig an tSoláthair, e pled gant ar prantad etre Pask ha Nedeleg 1916. Bourrus-tre eo peogwir ez eo tennet eus eñvorennoù berr ur c'haierig eus ar mare-se. Edo e Corcaigh neuze. Addisplegañ a ra ar sorc'hennoù a rede dre ar vro - ken fall ma oa an darempredoù d' ar mare. Munudoù zo gantañ ivez a-zivout

an diouer a armoù, enkrez an entremar hag an diaesterioù a viras ouzh an emsavadeg da c'hoarvezout er c'hreistez ar bloaz-se.

Dastumet ha toullbac'het e Dulenn e talc'has da genskrivañ, evel ma oa boas, en iwerzhoneg. Kavet e voe abeg en dra-se ha goude ur pennadig e voe staget an notenn-mañ ouzh taolenn reolennoù an toull-bac'h :

« Ar brizonidi o deus pep frankiz da skrivañ en « erse », saozneg pe ne vern pe yezh all. Dezho da c'houzout koulskoude ez eo diaesoc'h da bennadurezhioù an arme ober war-dro al lizherioù ma ne vez ket graet diouzh ar voaz anavezet. »

Sinet : C. Harold Heathcote, Major.

Setu d' am meno ur skouer hag a ziskouez mat-tre e nac'he krenn ar Saozon anzav e oa ac'hanomp ur bobl disheñvel diouto. Muioc'h a c'hellfed danevellañ a-zivout-se, hogen a-walc'h eo din menegiñ penaos, pa voe kaset an emsavididi da Gamp Frongoch e Hanternoz Kembre, e kavjont reolennoù kozh evit ar c'hamp en alamaneg - talvezet o doa evit ar brizonidi-brezel alaman a oa bet eno en o raok.

Eñ-e-unan ne voe ket serret e Frongoch met e Wakefield : deskrivañ a ra buhez ar c'hamp eno hag e veneg gant diskred ar vrud eus un Emsavadeg da Lun Bantekost nemet e tiougan : « Tiocfaidh là elle chuige » (Ur wech all e vo tu). Mac Swiney oa a-gevret gantañ eno : un arroud eus ur varzhoneg nevez digantañ a zo roet el levr :

An eur a son, ni 'ghev ar galv
Dinec'h, rak pep hini a gompren,
Rak ni ivez a zaskoro pep tra
Doue a lak hor rezid etre hon daouarn.
Mar Mhaireas é (Eil Rann)

42

An eil levrenn a voe embannet e 1955 gant burev Embannadurioù ar Gouarnamant hag a denn d' ar skourrad 1917-1919 pa oa bac'het Blythe e Bro-Saoz. Danvez kelennus-meurbet a zo amañ diwar-benn an doare ma rejomp gant an iwerzhoneg da douellañ ar warded, an archerien ha bourc'hizien Wakefield ; diskleriañ a ra mat an diforc'hoù a zeu a-wel etre daou zen hag a 'n em gav en hevelep plegennoù. Amañ ez eo testeniektaet pegen pervezh e oa Micheál O Coileáin (Collins) o terc'hel darempredoù gant ar brizonidi skignet.

Digant Blythe (Earnán de Blaghd) c'hoazh ez eus bet embannet e 1944 gant Oifig an tSoláthair a zo war vete agus Dill. Daoust ma ne zeu ket pelloc'h eget 1913, e vez danevellet-mat gantañ penaos e teuas, hag eñ ur Protestant eus Uladh, da vout ur broadelour-dispac'her, o tremen daou vloavezh e Gouezelva Kerri o teskiñ iwerzhoneg, hag o keneilañ d' ar c'houlz-se gant an dramaour Sean O Casey, an hini a lakaas anezhañ da zont en Irish Republican Brotherhood.

Liam O Briain a zibun e zanevell " Cuimhni Cinn " (Sáirséal agus Dill, 1951) betek an addilennadeg e Reter Kontelezh Clár e 1917. Gant de Valera, hag a oa bet dibabet da zanvez daoust ma oa en toull-bac'h e Bro-Saoz, e teuas an trec'h, pezh a lakaas anat e oa an dud o treiñ a-du gant uhelvennadoù dispac'herien 1916. Setu unan eus al levrioù ma vez danevellet eus ar gwellañ an Emsavadeg, ha seul zedennus ma 'z eo an aozer karadeg, mousfentus ha gwirion. Unan e oa eus ar renerien a voe kaset gant Eoin MacNéill da ziskemenn an urzhioù a oa bet roet gant Pearse evit un emsavadeg dre ar vro a-bezh. Koulskoude, pa ouezas e oa kroget an dispac'h, e teuas gant e gompagnunezh da gemer perzh ennañ. O'Briain, un aotreeg eus Skol-Veur Vroadel Iwerzhon a oa bet ur pennad o studiañ amañ hag ahont en estrenvro. Kejañ a reas gant un aotreeg all eus Skolaj an Dreinded, o klask pelec'h e oa an dispac'herien ivez. O tremen dre Stephens Green e weljont Paotred ar Citizen Army o toullañ klazioù. Unan eus ar re-se a hopas dezho : « Ma 'z oc'h gwazed, deuit amañ da stourm evit Iwerzhon ! » - ur

gouviadenn a gemerjont diouzhtu. Goapaet e voe outañ da heul - « un aotreeg ha n' en doa ket lennet Karl Marx ». Kreskiñ a reas neuze e zoujañs evit ar vicherourien dulennat-se hag o renerien liesseurt : ar c'homandant Mikael Mallins, un den a levezon, sioul, hag en doa tremenet ur pennad mat en Arme Breizh-Veur, ar bes-komandantez Kontez Markievicz, merc'h un tiegezh a dudjentil, hag a oa deut mat gant micherourien Dulenn, hag ar c'habiten Bob Le Coeur, un hanter-C'hall hag a oa diouzhtu a-us da O'Briain. Emzaskor ar renerien hag an doare ma voe anavezet piv e oant gant ar G-men (polis politikel) zo deskrivet gant munudoù broudus el levr dedennus-meurbet-mañ.

43

O'Briain a voe le-douet en IRB ha Séan T. O Ceallaigh o warantiñ evitañ. Séan T., hag a oa neuze o labourat el levraoueg vroadel, a voe dilennet diwezhatoc'h da Brezidant ar 26 Kontelezh. Dindan an anv-se e voe embannet e eñvorennoù, kempennet gant Proinnsias O' Conluain (FNT 1963).

Amañ adarre emamp war un dachenn anavezet : ar Gaelic League (Kevre ar Gouezeleg), an Emouestlidi, an IRB, an Taol-Dispac'h hag ar c'hampoù e Breizh-Veur. Evit kalz dre e hanterouriezh eo ec'h astennas an IRB e 1915 he beli war Gevre ar Gouezeleg : dezrevellañ a ra an dra-se gant poell ha mousfent. Dilennet e voe da Guzulier-kêr gant Sinn Féin. Mignon e oa da galz ha da bep seurt tud ; gant e dud eo ez eas Pearse da chom e-pad an nebeut devezhioù a-raok an Emsavadeg - an darn vrasañ eus ar renerien a yeas kuit diouzh o zi da ziwall a vezañ harzet a-raok Sul Fask. D' ar re a fell dezho studiañ ar mare-se eo ret lenn e levr.

E meur a geñver evelato ez eo " B'fhiù an Braon Fola " gant Séamus O'Maoileoin (Sáirséal agus Dill, 1958) ar gwellañ levr eus ar rummad-se. Dibunañ a ra an danevell pelloc'h eget ar pep brasañ - gant an div lavarenn diwezhañ emeur e derou ar Brezel-Diabarzh. Din da c'houzout avat ne deas ket pelloc'h en e zornskridoù kennebeut.

Séamus O' Maoileoin a oa eus Kontelezh Iarmhí (West-meath). Edo e Luimneach pa zeuas keloù e vije un taol-dispac'h. Diouzhtu e tistro d' e gornbro genidik. Ne oad ket gwall entanet eno, ha gwashaet e voe an traoù gant diskemenn O' Neill (degaset gant Liam O Briain). Dastum a rejont un nebeut fuzuilhoù-chase evit ar stourm, klask lakaat ur pont da darzhañ ha foeltrañ linennoù hent-houarn - ar pezh a zeuas da vat ganto. Strivañ a reas da gejañ gant emouestlidi Gaillimh met ne dizhas ket gouzout e pelec'h edont. Anv zo gantañ evel just eus ar re harzet ha bac'het e Bro-Saoz, met prizioc'h eo an darn eus al levr ma tislep penaos e voe savet « Kolonenn-nij » Reter Luimneach. Gant houmañ hag an unvezioù gwazoniezh oberiant e teuas ar Republik an tostañ da gaut un arme padus. Alies ne veze ket aotreet muioc'h eget 5 boled dre bep fuzuilh pe bistolenn evit un trummargad pe ul lindagad, met o flodañ armoù dre Liverpool ha Corcaigh, koulz hag o tibourc'han an enebourien a oa bet trec'het en argadoù war gazarnioù pe war an hentoù ez eas o fourvezioù war wellaat tamm-ha-tamm. Un neuz all eus al levr-mañ ha ne gaver ket paot a-hend-all eo e pled gant ar spierezh. Gant M. Collins e oa bet atizet an aozer end-eeun da greñvaat an tu-se eus ar brezel e Corcaigh hag evel-se e kinnig deomp e skiant-prenet diwar oberiadurioù ar skourr-se. Kudenn ar yezh a zo amañ ivez. Goude ma voe harzet e Luimneach e 1916 e c'hrozaz un archer dezhañ en e lazhe ma ne respontfe ket d' e c'houlennoù e saozneg. Eus an holl « Eñvorennoù » setu hep mar an hini a zo skrivet ar gwellañ hag an hini heverkañ ivez en abeg d' al liesseurt ma 'z eo an danvez ennañ.

44

Er skridoù-faltazi n' he deus ket lezet an Emsavadeg roud don ebet. E saozneg zoken : hañval eo e oa an darvoud re glodus evit d' ar romantour ober gantañ da lien-adreñv ha darn anezho o deus bet c'hoant da zroukprezeg diwar e bouez koulz ha diwar-bouez e gedern, evit bezañ gouest da sklerijennañ seul welloc'h o c'hrouadurioù-i. N' eus romant dispar ebet a-zivout an darvoud e saozneg hag unan nevez en iwerzhoneg " An Tine Bheo " (An tan bev), gant Micheál O hOdhraín (FNT 1965) n' eo ket gwall vat kennebeut (1). Met en iwerzhoneg ez eus bet brasoc'h berzh eget e saozneg gant an arnod da skrivañ levrioù a faltazi

diazezet war an Emsavadeg. Fellout a ra din menegiñ " Seacht mBuaidh an Eiri Amach " (Seizh trec'h an Emsavadeg), gant Pádraic O Conaire, embannet gant Maunsel e 1918. Unan eus an danevelloù-se da vihanañ " Beirt Bhan Misniùil " (Div vaouez kalonek) a zo e-touez ar gwellañ berrzanevelloù a gement am befe lennet biskoazh. Enni e teu an daneveller da gaout mamm un den hag a zo bet lazhet en emsavadeg. Dizoleiñ a ra e oar endeo mignonez an den-se ez eo marv nemet emañ o kuzhat a-ratozh kaer ar c'heloù diouzh ar vamm oadet ha dall hag a zalc'h da lavarout ne zaleo ket he mab da zont. Padal ar vamm ivez a oar dre hec'h anien ez eo marvet ar mab. An arvest ma vez diskouezet an dra-se a zo aozet gant ampartiz, muzul ha meged.

(1) " An Tine Bheo " a zo evit krennarded. " Dé Luain " a zo ur wir oberenn a lennegezh.

45

Ar varzhoniezh evel just zo bet awenet kalz gant ar stourm. Ret e vefe ober ur studiadenn a-ratozh eus an dra-se. Menegiñ a rin hepken div varzhoneg : unan gant Eoghan O Tuairisc : " Là an Luain " (Al Lunvezh), en dastumad Lux Aeterna (Allen Figgis 1964), hag unan all " Do M'Athair " (D' am zad) gant Caoimhin O Conghaile, embannet e 1964 gant An Clóchómhar Teo. : gouestlet eo hemañ d' e dad Sean Connolly (neket Séamus) eus an Irish Citizen Army, lazhet en argad war Gastell Dulenn.

Da glozañ e venegin daou istor eus ar mare-se. An hini kentañ : " Tús agus Fás Oglach na hEireann " gant ar c'horonal Maoris Moore hag embannet e 1936 gant Oifig Diolta Foillseacháin Rialtais. Un den hoalus eo oa Moore. E dad, G. Henry Moore a oa ur politiker anavezet mat e kreiz an naontekvet kantved. Dedennet e oa gant menozioù ar Fenianed. E vreur, ar romantour George, a oa en emsav sevenadurel met digalonekaat a reas Maoris, bet koronal en arme saoz, a ginnigas mont gant an Emouestlidi kerkent ha ma voe savet o urzhiadur. Dont a reas da vezañ enseller. Pa voe rannet an Emouestlidi e gwengolo 1914, ez eas a-du gant Redmont hag e teuas da vezañ enseller-meur war e « Emouestlidi Vroadel », ur strollad hag a yeas buan war ziskar, betek ma teuas a-benn da unaniñ ar re a chome diouto gant an « Irish Volunteers » dre emglev e 1917. Kompren a reas buan ar c'hemm a ziwanas diwar Sizhun-Fask 1916, daoust dezhañ da vezañ skrivet e levr en un doare re brim e 1918. Koulskoude ez eus ennañ diskleriadurioù talvoudus diwar-benn ar prantad-se hag an dud a gemeras perzh en Emsavadeg.

Gant an den a droas an destenn en iwerzhoneg, Liam O Rinn, e voe skrivet ivez " Mo chara Stiofan " (Oifig an tSoláthair, 1939), danevell buhez Stephen Mac Kenna : unan eus ar gwellañ buhezskridoù en iwerzhoneg anezhañ, hag ennañ e kaver munudoù a-zivout diadrefn an darvoudoù hag adkrouiñ a ra aergelc'h ar mare.

46

Ul levr all " Trodairí na Treas Briogáide " gant Colm O Labhra a zo bet embannet e 1955 gant Cló Uí Mhéara. Tra iskis : tevel a reer warnañ ! Komz a ra diwar-benn darvoudoù dezrevellet dija gant Dan Breen en e levr : " My fight for Irish Freedom " ha gant Desmond Ryan e " Séan Treacy and the Third Tipperary Brigade ". Gwelloc'h eo labour Colm O Labhra e meur a geñver eget an daou levr meneget a-us rak ennañ e kavomp danevellet en-hir ar brezel etre ar Saozon hag an Iwerzhoniz hag ouzhpenn-se e komz an oberour eus an darvoud spontus ma voe ar brezel-diabarzh - un drajedenn a lakaas kalz ac'hanomp re evezhiek marteze.

Nevez zo ez eus bet embannet ul levr kaer " Dé Luain " gant Eoghan O Tuairisc. Ennañ e reer gant un doare nevez da ziskuilhañ darvoudoù ha trivliadoù un niver a dud, d' al lunvezh Pask buhezus-hont. War un dro ez eo ur romant istorel hag un danevell diouzh amzer. Evit ar wech kentañ en un oberenn a faltazi diwar-benn an Emsavadeg n' eo ket bet klasket bihanaat ar renerien, kentoc'h en deus klasket O Tuairisc stummañ e yezh diouzh o c'hadarnded !

Da echuiñ. N' em eus meneget amañ nemet levrioù o plediñ a-ratozh gant mare an Dispac'h. Ne c'heller ket kompren ar prantad-se hep bezañ o lennet.

Ul labour kalz pouezusoc'h ha marteze goprusoc'h e vefe studiañ pegen bras e voe e levezon war al lennegezh iwerzhonat dre vras - neket hepken el lavarennoù hag er skeudennoù a gaver amañ hag ahont met ivez en emskiant don Iwerzhoniz da vezañ bet ganet dindan ur banniel ha n' eo ket an Union Jack.

(Prezegenn displeget e bodadeg ar C'hevre Keltiek, Aras Thomais Aghas, Sul Fask 1966.)

Talvoudegezh al Lennegezh Iwerzhonek

RISTEARD O GLAISNE zo ur c'helc'hgelaouennour hag a skriv evit ur bern kelaouennoù iwerzhonek. Kelenner skol eilderez dre vicher. Emañ bremañ oc'h ober un enklask diwar-benn an Deskadurezh war Douar-Bras Europa. Savet en deus ar pennad-mañ a-ratozh evit AL LIAMM.

W. B. Stanford, kelenner Gresianeg e Skol Veur Dulenn (Skolaj an Dreinded) a lakaas un tamm mat a gounnar da sevel ur pennad zo pa zisklerias er Senad n'en doa an iwerzhoneg roet biskoazh ur skrivagner a vent gant re al lennegezhioù bras europat. « Evitañ », a zisplegas ur c'helaouenner gant fiziañs, « e talvez ment brud, kentoc'h eget derez a dalvoudegezh ». Diwezhatoc'h ez eas droug en dud adarre pa ginnigas da amprouenn diuntuek gwelout pegement e oa bet evezhiet ha burutullet labour ur skrivagner iwerzhonat en Europa a-bezh, ha pa zisklerias ouzhpenn-se ne c'hell oberenn-orin ebet en iwerzhoneg bezañ lakaet e-skoaz oberennoù Homeros, Dante, Cervantes, Racine, Joyce, Shaw (diouzh ar re-se, emezañ, eo e tleer d' am meno mentañ ar re all) pe Sartre ha Kazantzakis zoken. « Bez ez eus, eveljust, » a anzavas « abegoù istorel da gement-se... ha bez ez eus diaesterioù yezh pouezus a vir da dizhout ur seurt brud. »

Evit barn talvoudegezh Europat an oberennoù en Iwerzhoneg e c'houlenne ar Senator Stanford e vefe diskouezet arroudoù (ha ne vefent ket bet skrivet gant unan eus hor c'henvroidi) eus ul levr bennak, ur gelaouenn lennegel a vrud, pe ur geriadur a gelc'houiziegezh.

48

Ma vefe amzer, ne vefe ket, a dra sur, dic'hallus seveniñ ar goulenn-se gant danvez fonnus a-walc'h. Da skouer, en e rakskrid da " Selection from Ancient Irish Poetry " e skrive Kuno Meyer hag a oa evel just German : « Evit pezh a sell barzhoniezh an Natur e c'hell an awen ouezelek kevezañ gant hini ne vern pe vro. E gwirionez, n' eus ket a varzhonegoù par dezho e lennegezh ar Bed. Diskoachañ, evezhiañ ha karout an Natur, en he anadennoù munutañ evel er re veurdezusañ, ne voe roet da bobl ebet ken abred hag en un doare ken klok ha d' ar C'helt ».

O komz eus ar barzhonegoù iwerzhonek en hengoun Europat, an *amour courtois* en deus ar saoz Robin Flower merket « e oa ar gened hag ar goaperezh goloet o ferzhioù pennañ » : « Ur perzh broadel hag orinel na c'hell ket bezañ drevezet a zo en oberennoù o deus savet Iwerzhoniz war an dachenn-se, un ton hag un doare engouennet a zeu diouzh un hengoun disheñvel diouzh hini boutin Europa hag a ro d' ar barzhonegoù-se o silh hag o zaol-mouezh dibar. Aesoc'h eo santout eget skeudennaouañ an dra-se ha ne c'hell ket bezañ diskleriet fraezh d' ar re na ouzont ket iwerzhoneg, rak, evel ma c'hoarvez evit an holl varzhoniezh vat, amañ ivez eo skourret an efed a-bezh ouzh ampartiz ar skrivagner oc'h embreger an iwerzhonegadurioù ha lemmder ar skiant en devez eus istor ha kenseurtiezh ar gerioù » (1).

(1) A ziskouez pegen talvoudus eo kaout ur geriadur istorel ar brezhoneg.

49

Kement-se ne ra nemet kretaat ar pezh a lavare Dr. Stanford diwar-benn ar « skoilhoù yezhel bras » a zo d' ar mare-mañ - a vo atav, a lavarfen-me - war hent oberennoù iwerzhonek ken blizidik-se kent na dizhint kaout brud europat ; displegañ a ra ivez moarvat perak e voe displijet kalz a dud pa gredas Dr. Stanford komz a-enep ul lennegezh ne oa ket barrek eñ-e-unan da lenn. Met karout a rafen menegiñ Flower un tammig c'hoazh. Hag eñ o vurutellañ ur skouer heverk,

ur barzhoneg ma 'z eus anv eus ur vaouez o termal etre div garantez, e skrive : « Displeget eo en ur yezh didro-kaer, hogen ar gwerzennoù zo savet war-bouez ar c'henreizhad luziet a genganezioù, a glottenoù-diabarzh dre vogalennoù ha kensonennoù hag a laka ur voem ken tanav gant ar mentad iwerzhonek-rik-se, an *deibhidhe*. Pezh a ra merk dibar ar barzhoneg eo an displegadur trivliadoù hiniennel e stumm-drama, - ur barzhoneg lourennel-dramael, hervez Browning. An hini diwezhañ eo eus ur steudad hir a varzhonegoù evel *Cailleach Béara* (Gwrac'h Béara) ha *Liadain* ha *Cuirithir* (1), ma vez sevenet enno ur pennden pe un emgav a strafuilh hag a c'hlaç'har gant an nerzh brasañ 've. Hevelep barzhonegoù a rofe gwir abeg, ha pa ne ve nemeto, da studiañ al lennegezh iwerzhonek, rak ne gaver ket o far e neb lec'h, ha ma teufent da ziankañ e vefe ur c'holl bras, n' eo ket hepken evit Iwerzhon met d' ar bed-holl ».

Vendryes, na oa ket Iwerzhonad kennebeut, a ra meuleudi ivez : « Ar barzhonegoù-se a voe savet gant tud desket ha mailhed war o arz. Pezhioù lennegel anezho hag a c'heller keñveriañ gant gwellañ oberennoù al lennegezhioù all. Bez e oar o aozerien displegañ arlivioù hag argemmoù ar garantez en un doare blizidik ha soutil-kenañ daoust ma ouzont pegen bresk ez eo. Hag endra ma ziskuilhont o zrivliadoù haelañ ne ankounac'haont ket ar gwirvoud en-dro dezho. Kejañ a ra aze ar gevrinelezh hag ar mousfent en un doare iwerzhonat-rik ».

Moarvat e tleomp bezañ diskredik pa lavar Dr. Stanford « n' eus bet savet oberenn ebet en iwerzhoneg a renk gant re Joyce, Shaw, Sartre pe G-Kazantzakis.

O komz eus *An Blascaod Mór*, un enezenn tost da aodoù ar Mervent, e lavaras unan eus pennskrivagnerien ar gelaouenn saoz anvek *The Guardian* : « Div zanevell-vuhez dreist zo diwanet eno, o div, skrivet en iwerzhoneg ha lakaet e saozneg goude. Nebeut a inizi a vent gant *An Blascaod Mór* o deus servijet al lennegezh evelto ».

Anv a oa gant ar c'helaouenner eus " An tOileanach " (An Eneziad) gant Tomas O Criomhthain ha " Fiche Blian ag Fas " (Ugent vloaz o kreskiñ) gant Muiris O Suilleabhain. Goude bezañ lennet an droidigezh eus hemañ e saozneg e skrive ar romantour brudet E. M. Forster kement-mañ : «Setu amañ vi un evn-mor koant, disi ha dozvet er beure-mañ end-eeun ». Al levr-se hag « an tOileanach » zo bet troet o daou e meur a yezh. Setu aze barnadennoù estrenien war dalvoudegezh ul lodenn vihan eus al lennegezh iwerzhonek.

(1) troet gant Roparzh Hemon hag embannet e Gwalarn.

50

Marteze e furcho c'hoazh ur skrivagner tezennoù bennak kelaouennoù lennegel brudet pe levrioù a gelc'houiziegezh azalek Upsala betek Tokyo. Hol lakaat a rafe da anaout barnadennoù estrenien hag o deus graet anaoudegezh gant lodennoù all eus al lennegezh iwerzhonek pe er skrid orin pe en droidigezh.

Ar c'havadennoù-se a c'hello sabatuiñ an Dr. Stanford ha tud eveltañ, rak n' emañ ket e unan.

Sotonioù e-leizh zo bet lavaret diwar-benn hol lennegezh iwerzhonek, rak he zalvoudegezh zo bet kresket en un doare diboell, war a gredan, he gorread zo bet a dra sur. Amañ e klaskan hepken diskouez pegen dellezek a vri ez eo dre vras. Pennoberennoù zo enni diouzh ne vern pe vuzul.

C'hoant am eus da sellout a dostoc'h ouzh oberennoù iwerzhonek ar c'hantved-mañ hag a-raok ober un nebeut evezhiadennoù personel e karfen gervel testoù da reiñ o ali.

Amproennoù diuntuek evel ma c'houlenn an Dr. Stanford a zo : gant estrenien ez eo bet savet an div studiadenne hirik hon eus diwar-benn hor skrivagnerien vev - din da c'houzout n' eus ket re all. Unan anezho diwar zorn ur gouzieg kembreat, unan all (da vezañ embannet hep dale en iwerzhoneg) diwar zorn un Amerikan. O daou e roont meuleudioù bras da skridoù ar mare-mañ. Koulskoude e seblant din n' eo ket reizh disteurel an holl varnadennoù bet graet

gant Iwerzhoniz a-zivout talvoudegezh an oberennoù-se. Menegiñ a rin eta un nebeut tud ma tlefe o ali bezañ doujet, en desped dezho bezañ Iwerzhoniz.

Padraig O Conaire ha Padraig Mac Piarais o deus lezet skridoù en Iwerzhoneg ha n' he defe bro ebet da gaout mezh ganto. O komz diwar-benn O Conaire e lavare troer Plotinus, Stephen McKenna : « Me a lavar atav ez eo Patraig O' Conaire ken barrek daoust d' e nammoùigoù ma vije darev un Iwerzhonad, na ouezje ket saozneg nemet e vije gourdonet diouzh hennezh, da gemer perzh ne vern e peseurt divizoù lennegel europat.

51

A-hend-all ar skrivagner leun a ijin ha brudet ma 'z eo AE (George W. Russell) en deus diskleriet e oa barzhoneg Mac Piarais " Fornocht do chonac thú " (En noazh em eus da welet) unan eus ar re fromusañ en doa lennet biskoazh.

Ar grouerien-se zo eus derou ar c'hantved met heuliet int bet gant kalz a re all o deus prouet e oa buhezek hol lennegezh en iwerzhoneg, zoken en ur mare ma oa kalz a nerzhioù o stourm a-enep he c'hreskidigezh naturel.

John Jordan, lenner war ar Saozneg e Skol Veur Dulenn a zo ur buruteller habask ha lemm. En ur varnadenn didruez a-walc'h eus levr danevelloù Séamus O Neill " Ag Baint Fraochán " (O kutuilh lus) en deus skrivet : « Piv bennak en deus lennet *Tonn Tuile* (1947), gant an Ao. O Neill a oar pegen barrek ez eo an aozer-mañ. Oc'h adlenn al levr an deiz all e tistroas ar from am boa merzet ar wech kentañ. Skrivagner iwerzhonat ebet n' en deus lakaet ac'hanomp, evel ma oar hen ober, da gensantout hevelep poan griz en un doare ken didro, ken diardoù, ouzh he diskleriañ dre an darvoudoù hepken. Ma karfe an Ao. O Neill ur wech bennak plediñ en-hir gant an denerded boanius hag a zeu alies a-gevret gant an hiraezh reizhel, e skrivfe moarvat ur bennoberenn ».

Seán O'Casey a voe dedennet en ur lenn " *Tonn Tuile* ", ur romant a zo hep mar ebet un oberenn a dalvoudegezh. « Soñjal a ran ez eo kaer, kaer penn-da-benn, ha kaer-tre a-wechoù, » a skrivas. « Nerzh a zo ennañ, esmae displeget gant blizidigezh, hag a-drugarez dezhañ ez eus brud d' an Iwerzhoneg en diavaezvro. »

Dek vloaz zo, Valentin Iremonger hag a zo barzh ha kuzulier un ti a embann levrioù war Iwerzhon a skrive : « Dre vras, ar varzhoniezh a vez embannet hiziv e kelaouennoù en Iwerzhoneg a zo ken mat hag an hini a vez embannet er c'helaouennoù saoz pe gall a-vremañ, hag arabat bezañ figusoc'h. Un diazez start a zo bremañ.

Menegiñ a ra Pedergerzioù I ha II gant Maire Mhac an tSaoi hag a zo dre o donder a weledigezh, o c'hreñvder kabestret hag o ampartiz micherel ar gwellañ barzhonegoù em eus lennet en iwerzhoneg a-vremañ. Koulskoude n' eus tu ebet d' o zreiñ. »

52

Seán O Riordáin a voe saludet gant David Marcus, diazeour Poetry Ireland, kelc'hgelaouenn ar varzhoniezh e saozneg evel ar barzh Iwerzhonat heverkañ abaoe Yeats : ha Seán O Faoláin ar romantour ha saver danevelloù e saozneg a vrud etrevroadel en deus lavaret didro-kaer pegen uhel e prize perzhioù O Riordáin, evel m' en deus merket ur c'helaouenner nevez zo. En e levr " *The Irish* " en doa lavaret e oa echu gant al lennegezh ouezelek. Padal, en niverenn Jubile Aour " *Studies* " ha nevez zo e Radio Eireann, en deus meneget Seán O Riordáin evel ur skrivagner a renk Europat. Setu testeni ul lennegour brudet ha n' eo ket dalc'het gant Emsav an Iwerzhoneg.

An doareoù-bevañ saoz-amerikan o deus ul levezon koulz lavarout diskoilh war Iwerzhon bremañ dre ma komzer dreist-holl saozneg er vro-mañ hag e ra diouer bras dezhi ur reizherezh bennak diouzh an diabarzh pe diouzh ar broioù nann-saozneg. Ar yezh Iwerzhonek zo emren ha koulskoude e c'hell bezañ levezonet hag e gwirionez levezonoù arnevez o tont eus un tu bennak kentoc'h eget eus un tu all a c'hell bezañ merzet aes a-walc'h en ur yezh ha ne oa ket mui implijet

abaoe tost da zaou c'hant vloaz gant renerien ar c'hizioù lennegel, politikel, relijiel pe gevredigezhel. Pa voe embannet Seán O Ríordáin da gentañ, ne oa ket souezhus klevout ar re zesket war an danvez oc'h estlammiñ « Ah ! Gerard Manley Hopkins ha T. S. Eliot ».

En gwirionez O Ríordáin en doa lennet Hopkins hogen n' eo nemet diwezhatoc'h ma reas anaoudegezh gant Eliot. Koulskoude e plijent dezhañ o daou. Un den relijiel e spered ez eo, met ivez unan hag a fell dezhañ diskleriañ ar pezh a gompren en un doare nevez. A-wechoù ec'h implij ar yezh gant ur frankiz leun a awen met atav e chom doujus en he c'heñver. En e varzhoniezh e kaver kevredet ar fromadur hiniennel, an emskiant figus eus ar pezh a skriv, bourrusted an den a vez en e gêr o komz gant e vignoned vrasañ, fae gantañ war an aezamant avat, hag ur stultenn dudius daoust pegen saouzanus a-wechoù.

Koulskoude an hini a c'hounezas ar priz a £ 300 kinniget gant ar C'h-Comhairle Ealaíon (Kuzul an Arzoù) evit ar gwellañ levr gwerzennoù bet embannet er bloavezhioù diwezhañ eo Máirtín O Direáin hag a zo genidik eus Inizi Aran war aod er C'hornog. Skrivañ a ra e gwerzennoù diglotenn ha dindan un diavaez eeun e kuzh ur poell kizidik hag hiniennel-tre. Gallout a ra bezañ tener pe resis ha mistr, hervez an imor hep mont re bell ganti na difaragoellañ a-ziwar an uhel da rez ar boutin.

53

N' en deus ket ur fri tanav evel O Ríordáin evit skeudennoù lugernus, na kement a eeunder en displegerezh, met trec'h eo dezhañ gant an anaoudegezh eus ar yezh, hag e dachennad-diraez a zo aet war ledanaat, e verzhidigezh war lemmaat e-kerz ar bloavezhioù, tra ma kav d' an den, diouzh dastumad-gwerzennoù diwezhañ O Ríordáin ez eo aet hini ar barzh-mañ war zisteraat kentoc'h.

Evel gant henvarzhed Iwerzhon ez eo doare lavar O Direáin fetis ha berr. Arnevez eo met n' eo diskibl den ebet. En aner eo e klaskfec'h al levezon saoz-amerikan en e werzennoù. Heñvel eo evit komz plaen Liam O'Flaherty en Iwerzhoneg - hag e levr " Duil " a zo, sur, un oberenn a dalvoudegezh Europat.

Hor skrivagner komz-plaen pennañ Máirtín O Cadhain a zo aet ivez e-biou da gudenn ar vestroni saoz-amerikan en un doare akuit-tre ha laouenaus zoken. Iwerzhonad hag Europad ez eo, ha setu holl. Lennour eo bremañ war an Iwerzhoneg e Skol Veur Dulenn, met skolaer eo bet ivez koulz hag ezel oberiant eus an IRA. Toullbac'het e voe, labouret en deus bet war-dro an taouarc'h, troet lezennoù ar gouarnamant, skrivet levrioù ha graet a bep seurt traoù. E romant " Cré na Cille " emeur ouzh e dreiñ e saozneg bremañ (goulennet ez eus bet ivez war a hañval gwirioù evit troidigezhioù en nederlandeg hag e galleg). Ken iwerzhonat eo an oberenn-se ha *Leabhar Cheanannais Mhoir* (The Book of Cells) pe ar C'hroazioù Uhel e *Mainistir Boithe* (Munsterboyce) - e gwirionez ec'h en em zispleg ennañ pinvidigezh spered an den en un doare dizurzhiat a-walc'h.

O Cadhain en deus lennet lontek a bep seurt ha beajet a bep tu. Prim eo evel ar vuhez, troet da imbours'hañ, kalonek ha pennek. Prest eo da labourat start war e zanvez. Kement a ziwan hag a nerzh a zo ennañ ma c'hell, didrubuilh, mataat eus ar pezh a c'hoarvez dezhañ. Nerzh en galloud a zo ennañ e-leizh. Da c'houzout eo avat hag-eñ e seveno, er bloavezhioù da zont, ar pezh a c'hortozer digantañ. Er mare-mañ em eus aon emañ kentoc'h o foraniñ e zonezonou e vreatadegoù foran.

54

Marteze e vefe dav lavarout ur ger bennak diwar-benn ar c'hoariva en iwerzhoneg. Broudet eo bet pa voe savet gant Gael-Linn ur c'hoarilec'h dindan un Iliz Unveziat e Dulenn, an « Damer ». Eno e voe diskouezet evit ar wech kentañ ur pezh-c'hoari gant Brendan Behan " An Giall " (Ar Gouestlad) hag a voe c'hoariet goude-se er bed a-bezh. Pezh-c'hoari Mairead Ni Ghrada " An Triail " (Ar Prosez) diskouezet eno nevez zo, zo bet degemeret mat-tre gant dezvarnerien o tougen bri d' he skiant dreist eus arz al leurenn, d' he doare da arboellañ an divizoù hag an emgavadennoù d' he c'halonegezh ha d' he c'harantez evit an dud kentoc'h eget da zonder pe da zibarelezh he fezhioù-c'hoari, d' am meno.

Un druez eo n' en dije ket graet « An Taibhdhearc » - c'hoariva gouezelek Gaillimh -, gwelloc'h berzh, dreist-holl pa c'helle tennañ lorc'h eus kenlabour c'hoarierien holl-vrudet evel Micheál Mac Liammoir, Siobhán McKenna ha Walter Macken. E Gaillimh emañ diazezet « An Taibhdhearc » e-kichenig Gaeltacht Conamara ; ouzhpenn-se ez eus eno ur gevrenn eus ar Skol Veur Vroadel ha da grediñ e oa e vefe bet deut diouti c'hoarierien, dramaourien, arvesterien ha dreist-holl atiz. Padal n' en deus broudet « an Taibhdhearc » skrivagner ebet da aozañ pezhioù-c'hoari talvoudek en iwerzhoneg.

Er bloavezhioù diwezhañ n' eus bet embannet netra ken postek ha " Tonn Tuile " Séamus O Néill pe ken ledan e dachenn, ha ken flemmus ha " Cré na Cille " Máirtain O Cadhain. Met er pemp bloavezh diwezhañ ez eus un nevezinti a dalvez ar boan bezañ meneget. Fellout a ra din komz eus donedigezh tri skrivagner dreist-holl hag a arouez ul lusk pouezus, ne vern petra vo o dazont-int, en hol lennegezh a-vremañ. Eus Eoghan O Tuairise, Diarmuid O Súilleabháin hag an Tad Breandán O Doibhlin eo e fell din komz.

O Tuairise, pennskrivagner ar gelaouenn viziek *Feasta* en deus kendalc'het abaoe embannadur e romant " L'attaque " e 1962 da skrivañ en un doare kizidik, bev ha dieub evel m' hen goar lennerien e bennadoù-digeriñ.

55

Meur a hini a zo bet kerseet gant romant O Súilleabháin " Dianmhuilte Dé ", dreist-holl abalamour d' ar promessa a seblant bezañ ennañ. Abaoe en deus skrivet ur romant all n' eo ket bet embannet met a zo brudet evit bezañ un dra nevez-tre el lennegezh iwerzhonek : un imbourc'hadenn-ene don.

Ar yezh implijet gant O Doibhlin en e romant parabolennek " Néal Maidine agus Tine Oiche " a zo re alies stambouc'het hag an arroudoù biblel pe helavar ne seblantont ket atav bezañ naturel ; evelkent ec'h arnod, en un doare a sko hor spered, gant an tuioù a zo da grouiñ ur c'henc'hoari nevez er gomz-plaen iwerzhonek.

Diwar-benn O Doibhlin hag e zoare da skrivañ e lavar e embannerien : « an oberour en deus graet e vad eus levrioù bet skrivet en iwerzhoneg azalek ar mare ma voe savet ennañ oberennoù a ouiziegezh - levrioù evel Stair an Bhíobla, skrivet gant Uaitéar O Ceallaigh war-dro 1726, da skouer ». Krediñ a ra e « tle an Iwerzhoneg a-vremañ bezañ pinvidikaet gant an Iwerzhoneg lennegel ha stummet hervez ar gwellañ skouerioù Europat a c'heller kaout. N' eo ket souezhus eta pa gaver en e levr heklevioù eus labour Chateaubriand pe Manzoni, Flaubert, Saint-Exupéry pe Malaparte. N' eo ket souezhus kennebeut kavout ennañ levezon Seosamh Mac Grianna pe Máirtain O Cadhain, pe enlouc'h ar skrivagnerien glasel a-wechall - ar Bibl da gentañ holl, an Odusseia, Aesc'hulos ha henaourien ar sevenadur Europat dre vras ». Kement-se n' eo ket reiñ anvioù evel ma teuont, rak O Doibhlin hag a zo en e 35 bloaz, ha kelenner evit ar yezhoù arnevez abaoe 1958 e Kloerdi ar veleien gatolik e Ma Nuad, a zo un den hag en deus ur spered ha skiant prenet Europat.

Met pa venegan Seosamh Mac Grianna ha Máirtín O Gadhain ez eo dedennet an evezh war un diaester. Oberennoù an daou skrivagner-se zo daou berzh mat dezho, diouzh un tu dishualded an oberour ha diouzh an tu all pinvidigezh souezhus o yezh. Kalz eus an dud a skriv en Iwerzhoneg hiziv (kerkoulz barzhed ha skrivagnerien komz-plaen) a ziskouez bezañ dizalc'h. Arzourien int pe tud o deus menozioù da zisplegañ, ha n' eo ket hepken tud a skriv evit sikour degas an Iwerzhoneg en-dro da vuhez pemdeziek ar vro - daoust ma implijont evel just an Iwerzhoneg o soñjal ez eo pouezus-tre adsevel anezhañ. Ar pezh a ra diouer da lod eus ar skrivagnerien yaouank-mañ eo kaout krog mat war ar yezh, un dra hag a zo ret - dezho d' hen gouzout - ma fell dezho e trec'hfe o arz war un dro gant o uhelvennadoù e-keñver ar yezh, hervez ur patrom klok.

56

An diaester-se ez eus un diskoulm dezhañ avat. An darn vuiañ eus an dud a

c'hell da skouer, tremen ur pennad bep bloaz er Gouezelva. Kantadoù a levrioù zo, pe orinel pe troet, hag int helenn a-walc'h ha skrivet en Iwerzhoneg bev dispar. Hogen - ret eo hen anzav - ar skrivagner a vez alies ur paotr lezirek anezhañ.

Padraig Pearse, Barzh ha Speredeg

DONN PIATT zo ur mignon bras da Vreizh. Skoazell vrokus a voe roet gantañ ha gant e wreg d' ar Vretoned a zeuas war-lerc'h tu brezel da glask repu en Iwerzhon. Gouzout a ra brezhoneg. Emañ o labourat e Rannóg an Aistriúchain, ur burev-gouarnamant ma vez troet en iwerzhoneg an aktoù hag al lezennoù savet e saozneg. Skrivañ a ra alies evit ar gelaouenn sizhuniek INNIU.

En Iwerzhon, pa gomzomp eus Padraig Pearse, e soñjomp er soudard gant kenwisk ar " Volunteers " (Emouestlidi) hag eñ o talañ ouzh an enebour. Ne gounaomp ket e oa anezhañ ur speredeg, unan eus speredeien hon amzer. Ur barzh hag - a anaveze mat Rabindranath Tagore, ar barzh bengalat meur. Ul lenneg hag a anaveze Frañsez Vallée ivez. Ur c'helenour hag a oa pell en a-raok war venozioù e amzer war dachenn an deskadurezh.

Ganet e oa bet avat en ur vro wasket, setu ma tileras an holl draoù-se evit mont en emgann, da Lun Fask.

Troet em eus kein
D' an huñvre am boa stummet
Ouzh an hent zo dirazon
Em eus troet ma dremm

Troet em eus ma sell
War an tu a zo dirazon
War an ober a welan
Hag ar marv a gavin.

Habask e oa. War a lavarere e vage karantez vras ha don evit Eibhlín Ni Niocaill, ur plac'h kaer hag a voe beuzet e-kichen Enez ar Blascaoid Mór e Gouzelva Kerri hag a oa ur barzh all, Osborn O hAimheirgín e karantez ganti ivez. E-keñver e vugale-skol e oa hegarat-tre.

58

Evit ut rener-skol e oa kuñv. Met sentet e veze outañ. Soñj mat em eus-me dioutañ peogwir e oan e Scoil Ide, ar skol savet gantañ evit bugale eus an div reizh, war zouar Cullenswood House.

C'hwec'h vloaz em boa d' ar mare-se. Hiziv ez eus en hevelep lec'h ur skol holl-iwerzhonek, en un ti bras arnevez, gant an holl rikoù hag aesadurioù - 80.000 livr sterling en deus koustet. Eno eo e rae Pearse skol a-raok mont da Sant-Enda e Rathfearnáin.

Pearse a gare kalz Feá Cuilinn (Cullenswood a dalvez Keleneg) en abeg ma oa anezhañ ul lec'h istorel. Eno e c'honezas Iwerzhoniz un emgann war an estrenien en drizekvvet kantved.

Un istorour digredenn, Lecky, a orin protestant, a oa o chom eno war-dro 1846. Ne oa ket broadelour, met un istorour evezhiek ha gwirion a oa anezhañ ha lorc'h en doa Pearse gantañ. Pearse a oa ledan a spered. E dad, evitañ da vezañ ur Saoz, en doa desket iwerzhoneg. Pearse diouzh e du a brize kalz al lennegezh saoz. Dleet e oa koulskoude da bep Iwerzhonad gouzout iwerzhoneg hag anaout al lennegezh iwerzhonat. Mat e oa gouzout saozneg - ha yezhoù all - met dleet e oa da bep den desket gouzout div yezh da vihanañ. Gant ar menoz-se e oa pell en a-raok war e vare.

Dav eo lavarout ne oa ket an Emsav evit ar frankiz en Iwerzhon un dra romantel troet gant an tremened met un emsav araokaer, en araok war ar Rusianed zoken evit doareoù an dispac'h ha kalz muioc'h a zoujañs ennañ d' ar frankiz denel. Pearse, Connolly, Plunkett, int eo a zeuas da gentañ en dispac'h a-enep an Impalaerelezh hag ar Gapitalegezh (Penndanvezegezh) dinaouet eus an Azginivelezh ha menozioù ar pemzekvet kantved.

Hor skouer a voe heuliet diwezhatoc'h gant Indeziz ha meur a ouenn all mac'homet gant stadoù impalaerel : Rusia, Alamagn, Bro-C'hall ha Bro-Saoz, peder bro hag a oa aet dreist dalc'h gant e alouberezh... int o fougasiñ gant « An Tadig Tzar », « Der Kaiser », « Le Roi Soleil », « The Virgin Queen ».

59

Ma ! o vezañ ma 'z on bet gwechall er skol e Scoil Ide ez eo ret lavarout ar wirionez a-zivout Pearse. Eñ a oa rener ar skol. Plac'hedigoù ha paotredigoù a oa eno, betek an oad d' ober o fask kentañ. « Klemm a rin diwar da benn d' an Aotrou Pearse ma ne zeskez ket da gentel. » « Da gas a rin diouzhtu da gaout an Aotrou Pearse ma ne chomez ket sioul ! » Mister Pearse eo a raed anezhañ, neket Padraig Mac Phiarais. Gant ar stumm « P. H. Pearse » eo e sinas disklêriadur Sizhun Bask. Ober a rae gant ar saozneg ha gant an iwerzhoneg. En div yezh e skrive. An daou hengoun iwerzhonat a zegemere... « a vagad ha n' eo ket gwan da wad gouezel ha gall. » - « Mibien ar Ouezeled, gwazed ar Gael ! » Ret eo lavarout ar wirionez, goude ma n' he c'havomp ket mat en Iwerzhon hiziv. Ar wirionez a zo c'hwerv, hervez ar c'hrennlavar gouezelek, met yac'hus eo !

Un druez eo e kemeras Iwerzhon digant Bro-Saoz, n' eo ket perzhioù mat ar Saoz met an dra faosañ ha reuzeudikañ er brederouriezh puritanat : e c'hellfed kemmañ ar wirionez o tremen hep komz anezhi. « Sioul ! Sioul ! Sioul ! setu ar barbaou o tont ! » Emañ o tont d' hor c'haout, ar *boogey man*, an *babhdán*, ar wirionez.

Ur gour e oa Pearse, ur barzh, ur C'helt. Un Europad eus ar bobl, ha neket unan diouzh ar gouarnamantoù. Kement-se a c'heller dastum diwar e skridoù, ar re en iwerzhoneg evel ma 'z int bet embannet war " An Barr Buadh ", e varzhonegoù hag e bennadoù war " An Claidheamh Solais ", hag ar re e saozneg, pennadoù ha barzhonegoù embannet e " The Spiritual Nation ", " The Murder Machine ", h.a. Kement-se a zo anat ivez er skridoù a zarbaras Sizhunvezh Pask, er c'helaouennoù ma skrive ar gedern enno : " Irish Freedom " O Rathaille, " Barr Buadh " Pearse, " The Irish Review ", h.a.

Ret e oa komz ouzh pep Iwerzhonad. Rak-se e oa ret ober gant an iwerzhoneg ha gant ar saozneg. Er pennadoù talvoudus a skrivas e kelaouenn Scoil Eanna, " An Macaomh ", e lavare ne vefe ket bet reizh kaout ur skol eilderez en iwerzhoneg penn-da-benn d' ar mare-se (1912 !), met e tlefe bezañ iwerzhoneg e pep skol, ha neket ober van d' e gelenn kennebeut. Dav e vefe da bep den desket gouzout mat div yezh, ha neket tremen arnodennoù diboell dre-skrid enno. Reizh e oa karout an hengoun, hendanevelloù ar ouenn, gwengeloù ar Gelted, Cùchulainn, Deirdre, Fear Dia, o c'helenn e pep skol hag o brudañ er varzhoniezh. Dleet e vefe ober diouzh skouer ar gedern gelt, Cùchulainn h.a., ha diouzh skouer kedern pobloù all ivez. Doujañs d' ar Ouezeled met doujañs ivez da dud ar Gael (1), tud a ouenn saoz hag a voe feal da Iwerzhon, Wolfe Tone, Robert Emmet. Prizañ hol lennegezh-ni da gentañ met prizañ lennegezh ar bed, en he zouez lennegezh ar Saozon, ivez. Ne oa ket diouzh faltazi Pearse magañ enebiezh peurbad ouzh Bro-Saoz. Ar pezh a felle dezhañ e oa frankiz, adsav sevenadurel, keneiliezh ha kenlabour. « Arabat kaout atav an hevelep enebourien, » evel ma lavare ar Prezidant Kennedy. Frankiz da gentañ avat, hag adsevel an iwerzhoneg, hep mank.

60

Ur rummad a zo en Iwerzhon, anezho 25 % eus poblañs ar c'hêrioù bras marteze, int o chom dreist-holl er fabourzhioù bourc'hizat, hag a vag ur gasoni gleñvedel ouzh an iwerzhoneg. Krediñ a reont ez eus anezhi : 1) ur yezh ha n' heller ket deskiñ ; 2) na heller komz pe skrivañ enni nemet a-zivout traoù ar maezioù, saout, yod, foarioù ; 3) n' heller ket plediñ drezi gant ar vuhez a-

vremañ.

Un diskoulm en doa Pearse evit an dud-se. Ne vountfe ket an iwerzhoneg « dre gaer pe dre heg e-barzh o c'horzailhenn ». Met ober a rafe dezho deskiñ ur yezh all estreget ar saozneg. « Ne zeski ket iwerzhoneg ? Desk galleg, alamaneg, rusianeg, spagnoleg 'ta ! » « Bez' e vefe un eil yezh-redi ha sur on ez eo an iwerzhoneg a vefe desket e-barzh pemp dre bep c'hwec'h skol. Hag e c'houlennfen e vefe graet gant an eil yezh-se evit deskiñ danvezioù all adalek an derou. Ne welan nemet an doare-se da adsevel an iwerzhoneg da yezh voutin ar vro-mañ » (" The Murder Machine ").

Abaoe 50 vloaz ez eus e-leizh a vrogarourien iwerzhonat o komz eus ad-iwerzhonekaat. Nebeut anezho o deus soñjet en disaoznekaat. Ar galleg n' eo ket arvarus evidomp en Iwerzhon kennebeut ha n' eo ket arvarus ar saozneg evit ar brezhoneg. Ret e vo deskiñ ur yezh europat estreget hini ar sevenadur enebour, hag unan na vo ket gallet ober ur yezh-kouerien anezhi. Arabat lezel Iwerzhonad ebet da vezañ ur saozneger hep yezh all ebet, o krediñ en e greizon ez eo ur yezh troc'herien-lann kement yezh all. En Iwerzhon ez eo ar galleg ur c'heneil evel ma 'z eo ar saozneg e Breizh.

(1) « Ar Gael » = e saozneg The Pale - a oa an dachennad en-dro da Zulenn ma sented ouzh roue Bro-Saoz er 15^{vn} kantved.

61

Meizañ a rae Pearse an dra-se dre e faltazi a varzh. Meizañ a rae ivez ez eus ezhomm a frankiz, frankiz politikel ha frankiz denel evit seveniñ uhelvennadoù.

Troet em eus kein
D' an huñvre am boa stummet
Ouzh an hent zo dirazon
Em eus troet ma dremm

Troet em eus ma sell
War an tu zo dirazon
War an ober a welan
Hag ar marv a gavin

Levrioù ha skridoù lennet:

Scribhinni Phádraig Mhic Phiarais ", Maunsel, Baile Atha Cliath 1920 (Skridoù P. Pearse).

Collected Works of P. H. Pearse ". Political Writings and Speeches, Maunsel, Dublin 1922.

An Macacomh, kelc'hgelaouenn Skol Enda, 1910 ha da heul.

Pennadoù eus An Barr Buadh, 1912.

Pennadoù pouezus diwar-benn Pearse gant Criostóir Mac Aonghusa, er gelaouenn IRISH PRESS, 1965-66.

Un alberz eus Istor Iwerzhon

Hervez an hendanevelloù e voe poblet Iwerzhon gant meur a ouenn. En o zouez Fir Bolg ha Tuatha Dé Danann. Annezet e oa ar re-se a-hed an aod hag an aberioù. Int eo o defe savet ar c'hreñvlec'hioù a gaver miret-mat c'hoazh e meur a lec'h er c'hreistez hag er c'hornog (ar Stéig e Kerri, Dun Aonghus en Aran da skouer).

AR GELTED a zeuas da vihanañ 300 vloaz a-raok J.-K. Trec'hiñ a rejont a-drugarez d' o armoù-houarn. En em ledañ a rejont war ar vro a-bezh ha lakaat o yezh da ren.

Rannet e voe Iwerzhon e meur a rouantelezh vihan, hag alies e veze emgannoù etrezo. E dibenn marevezh ar baganiezh e oa well-wazh pemp rannvro (cuigi) : *Mumhan* er c'hreistez ha mervent, *Laighin* er gevred, *Midh* er reter, *Uladh* en hanternoz ha *Connacht* er c'hornog.

Marevezh istorel Iwerzhon a grog war-dro an 3vet kantved, pa oa Cormac Mac Airt, ar c'hentañ uhelroue, o ren e Teamhair war un uhelenn e Midh. Hennezh a zegasas peoc'h er vro, a savas skolioù, a reas lezennoù fur hag a lakaas gwellaat ar c'hounidigezh-douar. D' ar c'houlz-se e oa ur bagad kedern, ar Fianna, o c'hefridi diwall an douar diouzh argadoù eus an diavaez, ha moarvat e raent evit archerien ivez. O rener a oa Fionn Mac Cumhaill, ha daou eus e wazed a oa Diarmuid hag Oisín (Osian).

IWERZHON KRISTENAET. - Tud ' zo a gred e voe daou sant Padraig hag e voe prezeget an Aviel en Iwerzhon a-raok ar 5vet kantved. Ar Padraig muiañ-anavezet a vefe degouezhet e 432. Dont a reas da dTeamhair da c'houlenn aotre da brezeg er vro, Un tantad a dlee bout enaouet eno evit ur gouel pagan. Enaouiñ a reas Padraig un tan all war dorgenn Sláine a-wel eus Teamhair, pezh a oa daeañ ar Baganed. Goude kejañ gant an uhelroue koulskoude e voe roet an aotre dezhañ. Tri c'hantved diwezhatoc'h, pa savas broc'h etre an uhelroue hag ur manac'h galloudus e taolas hemañ e vallozh war dTeamhair, pezh a reas kalz evit distruj beli an uhelroue diwar neuze ha gwanaat Iwerzhon e-keñver argadoù Loc'hlaniz.

63

AR MAREVEZH AOUR. - E-pad ma tirolle an aloubadegoù barbarat war zouaroù all Eutopa e chome Iwerzhon didrubuilh evelkent. Ar manatioù a yeas war baotaat, skolioù a voe digoret en o c'hichen, hag enno e voe pleustret ar varzhoniezh, an istor, ar gwir. Iwerzhon a c'honezas neuze ar vrud da vezañ « Enez ar Sent hag ar Ouizieien », ur vrud a yeas dre Europa a-bezh. Mont a reas menec'h iwerzhonat da avielañ e Breizh Veur ha war an Douar Bras. Gouizieien Iwerzhonat a oa ivez e lez Karl Veur.

ARGADOU LOC'HLANNIZ. - War-dro dibenn an 8vet kantved e krogas argadoù ar Vikinged. Da gentañ e tiazezjont war an inizi hag en aberioù hag ac'hano ez aent da zrastañ an tir tro-war-dro. Tamm-ha-tamm ez ejont donoc'h en douaroù hag e savjont kreñvlec'hioù war ribl ar stêrioù pe war inizi e-kreiz al lennoù. Tagañ a raent dreist-holl ar manatioù : eno e kavent traoù prizioù da skrapañ. Lavaret eo bet e oa o argadadeg ur brezel enep-kristen, deraouet prestik goude m' en devoe diouennet Karl Veur ur meuriad izelsaoz na felle ket dezho degemer an Aviel. Iwerzhoniz ne voent ket evit herzel outo : dic'hourdon e oant war ar brezelerezh goude bezañ en em daolet re gant ar relijion ha gant al lennegezh. Drastet e voe ar vro e-pad ur prantad hir.

A-benn diwez an 10vet kantved evelato e oa kadarnaet Iwerzhoniz outo.

Brian Borumha (= an Truaj) a vrezelias e-pad e vuhez ouzh an alouberien. Adalek e rouantelezhig e-kichen Luimneach ec'h astennas e veli war Mumhan hag e kemeras ar garg a uhelroue. Degas a reas urzh en-dro er vro, o sevel skolioù, hentoù ha lezennoù.

64

Broc'hañ a reas koulskoude ouzh roue Laighin. Hemañ neuze da c'hervel ar Vikinged da zont d' e skoazellañ, neket hepken eus o c'hreñvlec'hioù en Iwerzhon evel Dulenn ha Luimneach, met a bellvro ivez : Breizh Veur, Islann, Loc'hlan ha Bro-C'hall. Brian Borumha en doa tremenet ar goañv o tastum e nerzhioù ivez. Deiz Gwener ar Groaz 1014 e kejas an enebourien e Cluain Tarbh, e-kichen Dulenn. Goude un devezhiad emgann e teuas ar maout gant Iwerzhoniz. Evit Loc'hlaniz e oa un drouziwezh : diwar an deiz-se e oa echu gant o galloud er-maez eus broioù an hanternoz. Ar re a chomas en Iwerzhon en em roas d' ar c'henwerzh hag a veskas tamm-ha-tamm gant tud all ar vro.

Ar c'hantved hanter goude Cluain Tarbh zo darvoudennek a-walc'h met ne c'hoarvezas netra da bouezañ kalz war donkadur Iwerzhon e-pad ar marevezh da heul. Nemet e pleustras Iwerzhoniz o doug d' en em gannañ kenetrezo muioc'h eget na oa yac'hus, zoken d' ur c'houlz ma ne oa enebour-diavaez ebet o c'hourdrouz dezho. Dalc'hmat e oa kenstrivadeg etre an dierned evit gouzout pehini a vefe uhelroue. Evel-se ne zeujont ket a-benn da sevel ar pezh a c'hellfed envel ur stad iwerzhonat. Un tammig heñvel e oa e lec'h all en Europa d' ar mare-se evelkent.

ALOUBIDIGEZH AN NORMANED. - Roue Connacht, Ruairi O Conchúir, eo a oa uhelroue pa voe aloubet ar vro gant an Normaned e 1169.

D' ar c'houlz-se e oa diazezet galloud an Normaned en un darn vat eus Breizh-Veur hag eus Bro-C'hall. Dug Breizh ivez a ranke tremen diouto. Brorenerien varrek ha brezelourien ampart a oa anezho. Gouzout a raent sevel kestell kreñv, pezh a oa dianav da Iwerzhoniz.

An doare ma tapas an Normaned krog en Iwerzhon zo evel un heklev eus aloubidigezh Enez Vreizh, 700 vloaz diagent, gant Saozon Hengist ha Horsa.

Un arvell bennak a savas etre roue Laighin, Diarmaid Mac Murchú, hag ur roueig all. Diarmaid ne blegas ket da c'houlenn ouzh an uhelroue kompezañ an traoù. Lamet digantañ e rouantelezh ez eas da glask harp digant Herri II, roue ar Saozon. Hemañ d' ar mare a oa e Bro-C'hall hag en doa a-walc'h d' ober. Aotren a reas Diarmaid koulskoude da glask skoazell digant e varoned e Breizh-Veur.

65

Tri eus ar re-mañ a voe laouen-bras gant e ginnig : douaroù a vefe roet dezho, ha da Strongbow, yarl Pennvro Kembre, e voe gouestlet merc'h Diarmaid da wreg. Da gentañ ne zeuas nemet ur bagad a 700 soudard dindan renerezh Moris Fitzgerald. Dilestrañ a rejont e gevred Iwerzhon hag e kemerjont Loch Garmán dre heg. Neuze e reas Diarmaid peoc'h gant an uhelroue, hag e voe restaolet dezhañ e rouantelezh. Faziañ a rae O Conchúir avat, o krediñ e oa kompezet an tabut. Bloaz goude e tilestre Strongbow gant 3.000 den e Portlairge hag e lazhe eno ur bern Iwerzhoniz, soudarded hag all. Kerzhout a reas betek Dulenn, e-lec'h ma voe ul lazhadeg all. An uhelroue a lakaas seziz war ar gêr-mañ. Diouzh e du e klaske arc'heskob Dulenn marc'hata gant an alouberien. Brouezet an uhelroue, e tistroas da gConnacht.

Gwriziennet e oa an Normaned er vro. Strongbow a oa dimezet gant merc'h Mac Murchú diouzhtu goude lazhadeg Portlairge hag a voe kurunet roue Laighin pa wallfinvezas e dad-kaer e 1171.

Evit Herri II e teue e waz da vout re c'halloudek. Dilestrañ a reas eñ ivez e Portlairge er bloaz-se, evit kadarnaat e veli. Tierned Kreistez Iwerzhon a roas gwazoniezh dezhañ gant ar spi - eeunik ma oant - e warezfe anezho diouzh

ar reuz. Kentañ a reas e Dulenn avat a voe rannañ ar vro etre e varoned ha disklêriañ e oa an dreistveli gantañ. Harpañ a reas war ul lizher-siell digant ar Pab evit lakaat liv ar gwir gant e alouberezh. Bez e teree ouzh ar Pab kaout brec'h lik Herri d' e harpañ da zegas « urzh » en aferioù an Iliz en Iwerzhon : rak betek neuze o doa dalc'het kristenien ar vro-mañ pennek d' o liderezh kelt. Poent bras e oa o sujañ d' an hevelep reolennoù hag an holl, na petra 'ta !

Pa 'z eas kuit Herri, e tiramouilhas an Normaned war « o glad » eta. Argadiñ, tangwallañ ha lazhañ a rejont da zic'hoant o c'halon. Kerkent ha gounezet tachenn e savent kestell kreñv, ma oant ken diogel hag ar brennig war o c'herreg. Rak Iwerzhoniz kaezh ne oant na gwisket na gourdonet da dalañ outo, hag ouzhpenn-se ne zeuent ket a-benn d' en em unaniñ. Ankounac'haet o doa kentel argadadeg ar Vikinged.

Dre feur-emglev Windsor e ouestlas Herri II e harpfe Ruairi O Conchúir da zifenn an dierned vihan gouezel diouzh drasterezh ha skraperezh ar varoned. Promesa un Norman e oa, daoust m' en doa asantet Ruairi en eskemm paeañ truañ ha ober gwazoniezh dezhañ. Iwerzhon a-bezh a felle d' an alouberien piaouañ, hag emglevioù ne oant mat nemet da douellañ ar Ouezeled, d' o dievezhiañ ha d' o dizunaniñ.

66

A-barzh 1250 e oa ar c'hêrioù hag ar pep brasañ eus rannvroioù Midh, Laighin, Mumhan ha Connacht en o dalc'h-int. En Uladh ne oant ket deut a-benn d' en em ledañ kalz avat.

ADSAV AR OUEZELED. - Adal 1250 e tistroas nerzh d' ar Ouezeled. Deskiñ a ra an holl voutoù emichañs, keit na vezont ket diouennet-rac'h, enebañ ouzh ar plegennoù reuzius, dreistvevañ hag en em reizhañ adarre. E-tro 1300 e oa deut an hanter eus Iwerzhon en-dro dindan veli ar Ouezeled, dreist-holl er mervent, kornog, gwalarn ha hanter-noz.

IWERZHON HA BRO-SKOS KEVREET A-ENEP AR SAOZON. - Edo neuze roue Bro-Saoz o klask astenn e veli war Vro-Skos. Faezhet e voe avat gant ar roue skosat, Robert Bruce, e Bannockburn (1314). Se a roas kalon da Iwerzhoniz, rak gouzout a raent e oant kenouenn gant un darn vat eus Skosiz. Kinnig a rejont kurunenn Iwerzhon da Edward, breur Robert Bruce. E 1315 e tilestras hennezh gant 3.000 soudard en Uladh ha goude trec'hiñ war ar Saozon e voe kurunet e Dún Dealgain. Daoust ma teuas Robert d' e harpañ, ne voe ket avat evit kemer Dulenn na Luimneach. Evit diaesaat d' o enebourien e trastas e lu kreiz ar vro, met di e-unan a gollas kalz eus e soudarded en emgannoù ha diwar gleñved. Robert a zistroas da Vro-Skos hag Edward a voe lazhet e 1318 en ur c'hrogad ouzh Normaned Dulenn.

E-pad ar brezel-se e voe argaset kalz eus an Normaned hag ar Saozon diouzh an douaroù o doa kemeret hag ar Ouezeled a zeuas en-dro en o lec'h. A-hend-all e voe ken drastus ha ken drastus evit an daou du.

Tamm-ha-tamm e tastume an tiegezhioù gouezel galloud en-dro. Uladh a-bezh a voe adkemeret war-bouez an Dún. Hag al lezennoù kozh, lezennoù ar v-Brehoned (Barnerien) a voe lakaet da dalvout adarre.

An Normaned, na oa anezho moarvat nemet un dregantad bihan eus poblañs ar vro, a grogas neuze da gemer boazioù ha da gomz yezh Iwerzhon. Hervez ar Saozon e teuas kalz anezho da vout « gouezeloc'h eget ar Ouezeled ». Se oa arvarus evit galloud ar roue Saoz.

Evit terriñ an darempredoù-se ec'h embannjod Reoliadur Cill Choinnigh (1367) o tifenn ouzh an Normaned heñvelaat ouzh ar Ouezeled, dimeziñ ganto, reiñ degemer d' o barzhed ha sonerien hag ober diouzh o lezennoù.

67

Ne voe ket sentet ouzh an difennoù-se. Edo al lusk gant Iwerzhoniz.

Ar roue Richard II a zilestras gant 34.000 soudard e Portlairge e 1394 evit o c'habestrañ en-dro. D' ar mare-se e oa e penn unan eus clann-où Laighin Art Mac Murchú, un diskennad eus an hini en doa degaset an Normaned er vro. Art a oa ur brogarour taer avat - « roue Laighin » a raed anezhañ. Ha Richard o kerzhout gant e lu war-du Dulenn e voe lindaget gant Art e koadoù hag e menezioù Laighin. Ken garv e voe tizhet ma rankas ar Saoz lezel o douaroù gant an dierned en eskemm evit ur gouestl a fealded en e geñver. Art avat ne blegas ket. Un eil gwech e teuas Richard da glask e gastizañ, met ar wech-mañ e oa dizunvaniezh e tu ar Saozon. Ur gavailh a redias Richard da zistreiñ buan da Vro-Saoz. Eno e voe paket ha lazhet.

Brezel-diabarzh «An Div Rozenn» a darzhas etre ar Saozon hag a badas betek 1485. Ken gwan ez eas neuze o c'hrog war Iwerzhon ma rankjont ober gant Normanouzeled da vesroueed. E gwirionez n' en em astenne ket beli ar roue en tu-hont da harzoù ar « Pale » pe ar « C'hel », ur rannvro strizh pe strishoc'h er reter, en-dro da Zulenn. E dibenn ar 15vet kantved ne oa eus ar C'hel nemet kontelezh Dulenn, hini Lughbhaidh betek Dún Dealgain, un tammig eus hini Midh hag un tammig all eus hini Cill Dara. A-boan ma komzed tamm saozneg ebet e neblec'h er-maez anezhañ, hag e-barzh e veze klevet iwerzhoneg ivez gant darn eus an dud.

Ne ouezas ket ar Ouezeled en em unaniñ evit argadiñ ar C'hel d' ur mare ken emsavus ha skarzhañ o bro eus o enebourien. Derc'hel a reas ar Saozon krog a-walc'h warni evit bout gouestl da astenn o beli warni en-dro ken buan ha kreñvaet o gouarnamant.

Er 15vet kantved e voe heñvel a-walc'h istor Iwerzhon ouzh hini Breizh. Pa oa gwall-ac'hubet ar Saozon hag ar C'hallaoued e voe gouestl hon div bobl da adsevel o stal, freuzhet en daou gantved a-raok, ha da vevañ e peoc'h.

Forzh pegen dister o galloud koulskoude, ne zileze ket kuzulioù ar roueed saoz ha gall o mennad da vestroniañ hor broioù, hag e virent aketus kement teul, gwir pe faos, a c'hellfe o harpañ p' o defe tro da seveniñ o dezo. Pa voe gourc'hemennet gant ar besroue Poynings e 1494 e vefe didalvoud lezennoù graet gant Breudoù Iwerzhon anez o bezañ bet asant roue Bro-Saoz da gentañ, ne voe ket chalet Iwerzhoniz rak d' ar mare-se n' en doa ar roue beli ebet koulz lavaret er-maez eus ar C'hel. Diwezhatoc'h avat, er 17vet hag en 18vet kantved e voe degaset garv d' o c'houn e talvez ar Reoliadur-se atav.

68

AR C'HERALDED. - Ar gwellañ skouer eus an doare ma troas Normaned 'zo da Iwerzhoniz vat eo hini ar C'heralded. Daou skourr bras a oa anezho : re gCill Dara ha re Deasmumhan. E dibenn ar 15vet kantved e oa anezho an dierned c'halloudusañ er vro. Mignoned oant d' ar Ouezeled, gouest e oant da gomz ha da skrivañ iwerzhoneg ha deut-mat e veze ar varzhed hag ar sonerien en o c'hestell. Pa ehanas « brezel an Div Rozenn » e oa besroue Gerald Fitzgerald Cill Dara. Gant aon e tagfe ar Ouezeled ar C'hel e voe dalc'het er garg-se gant Herri VII Tudor ha goude gant Herri VIII. Pa varvas e 1513 e voe anvet e vab Gerald Yaouank en e lec'h. Mall o doa ar Saozon koulskoude da adkregiñ gant o freizaterezh hag e 1533 e teujont a-benn da ziskar ar besroue-se : galvet e voe da London, ha bloaz goude e varve en toull-bac'h.

E vab, Tomas ar Seizek a nac'has ober gwazoniezh hag a reas reuz er C'hel : pa voe paket e voe kaset a-gevret gant 5 eontr da London hag e voent lazhet o-c'hwec'h (1557).

Goude nac'h beli relijiel ar Pab e Bro-Saoz e tisklêrias Herri VIII e oa penn an Iliz en Iwerzhon ivez. Mont a reas koulskoude dre gaer ouzh an dierned evit o degas war e du. E Breudoù Dulenn (1541) e kemeras an anv a « Roue Iwerzhon » met evit stagañ an uhelidi outañ e roas derezioù-enor dezho : graet e voe « yarl »-ed ha baroned anezho. Profañ a reas dezho o douaroù a-berzh-roue tra ma ouestlent fealded dezhañ. Peoc'h a voe neuze e-pad ur pennad.

Pa zeuas Elisbed I war an tron e vennas ar wreg-ozhac'h anezhi treiñ Iwerzhoniz da brotestanted evit bout suroc'h anezho. Embannet e voe levrioù relijion en iwerzhoneg evit kas ar gefridi da benn. Padal e-touez an uhelidi saoz e oa kalz na glaskent nemet an tu da argadiñ ar Ouezeled ha da zistrujañ o yezh hag o boazioù. D' ar mare-se e oa ar stadoù bras o kleñvel gant ar c'hoant da unvanaat : e Bro-C'hall ec'h embannet reoliadur Villers-Cotteret, ar spagnoleg a oa o vont war-raok gant alouberien Amerika ha gant Akt Unaniezh 1536 e klasked saoznekaat Kembre.

69

Stourm a reas ar Ouezeled ouzh mennad Elisbed : klann O Néill e Tir Eoghan, hini O Domhnaill e Tir Conaill, ar C'heralded e Deasmhumhan. Met arvelloù a ranne an dierned ouzel ivez. Pa zeuas Séan O Neill da vout re c'halloudus e voe pedet gant Elisbed da zont da London ha graet dezhañ ober gwazonezh dezhi (1561) ha gouestlañ e sujfe Clann Ui Dhomhnaill en Aontruim. Kerkent ha distro d' e vro e torras e le. Koulskoude ez eas da dagañ Ui Dhomhnaill Aontruim. Ha damc'houde ec'h argade re Tir Chonaill. En adreñv edo ar besroue oc'h atizañ an dizunvaniezh. Séan ur c'hadour mat, a voe lazhet gant e genvroiz.

E Mumhan e veze bec'h dalc'hmat etre ar C'heralded, katoliked a-du gant ar Ouezeled, ha Burked Urmhumhan, protestanted a-du gant ar Saozon. Harzet e voe ar Yarl Fitzgerald hag e vreur ha bac'het e London. O c'henderv Séamus Mac Muiris a ziazezas neuze Kuzul Mumhan evit difenn an douaroù hag ar Gredenn Gatolik. Ne voe ket daleetoc'h ar besroue o skeiñ hag o tivodañ ar C'huzul. Séamus ha tec'hout da glask skoazell war an Douarbras. Pa zistroas avat gant ur bagad Spaniz e voe degemeret-fall : ne fellas da zen mont a-du gantañ.

Yarl Deasmhumhan a voe dieubet. N' en doa ket c'hoant da stourm met rediet e voe : Elisbed n' he doa ket ezhomm a beoc'h nag a varc'hadoù. Lezel a reas he soudarded d' ober pezh a garent. Ar Yarl a rankas mont war dec'h, met tapet e voe en ul lochenn e Kerri ha gwintet e benn war ur pik houarn e London.

Peogwir ne oa netra da virout outi e lakaas ar rouanez argas ar Ouezeled diouzh an douaroù strujus e Mumhan ha « plantañ » Saozon en o lec'h.

AN DAOU AODH. - En Uladh e voe dalc'het penn outi avat. Eno e oa renet ar stourm gant « an daou Aodh ».

Aodh O Neill a oa bet kemeret ez yaouank da ouestlad ha degaset da Vro-Saoz da zesevel gant ar rat e c'hellfed ober ur Saoz mat anezhañ. Ur pennad a dremenas evel-se e lez Elisbed hag e 1583 e voe graet anezhañ Yarl Tir Eoghan. Harpañ a reas ar Saozon da gabestrañ Deasmhumhan hag Aontruim. E-keit-se e vage e zezo hag e c'hourdone e soudarded. Dre guzh e skoulme darempredoù a fiziañs gant uhelidi all Iwerzhon. Keneilañ a reas dreist-holl gant Aodh Rua 0 Domhnaill.

70

Aodh Rua ivez a oa bet kemeret da ouestlad en oad a 15 vloaz ha taolet en toull-bac'h e Dulenn a-gevret gant daou vab da Seán O Néill, Herri hag Art (1587). E nozvezh Nedeleg 1591 e tec'hjont o-zri, dre an erc'h. Rannet e voe Herri diouzh an daou all, hag ar re-mañ a bennas war-du ti an tiern O Broin e Menezioù CillManntain. Diviet gant ar c'hriaaj, Art a varvas en hent.

Pa dizhas Aodh Rua Uladh e lakaas e ijin da sevel ur c'hevread etre uhelidi an Hanternoz hag ar C'hornog. E 1594 e krogas ar brezel. Meur a drec'h a zeuas gant ar Ouezeled, dreist-holl hini Béal an Atha Buí e 1598 : ar brasañ drouziwezh hennezh evit an estrenien abaoe donedigezh an Normaned. Kement-se a roas kalon d' ar Ouezeled holl, zoken e Mumhan. Lakaet e voe ar « Blanterien » da skarañ.

Aodh O Néill (Hugh O Neil) a voe degemeret gant levenez e pep lec'h pa 'z eas d' ober un droiad dre vMumhan ha Laighin. Kas a reas kannad da Vro-Spagn hag

e 1601 e tegouezhe 40 lestr gant 3.500 soudard e Cionn tSáile, nepell diouzh Corcaigh. Mountjoy ha Carew a zeuas raktal da lakaat seziz warno.

Dre a-dreñv avat e teuas an Daou Aodh warno. Paket e oant eus an daou du. M' o dije karet chom el lec'hiadoù-se, evel ma alie Aodh O Néill, e vije bet marnaoniet ar Saozon hep dale. Plegañ a rejont avat da zihabaskter Spaniz hag e tivizjont argadiñ d' an 3 Genver 1602. Un treitour oa en o zouez. Pa dagas ar Ouezeled e oad ouzh o gortoz : d' un drouziwezh e troas evito. Spaniz ne fiñvjont ket.

O Domhnaill a yeas adarre da glask harp e Bro-Spagn. C'hwec'h miz goude e varve, kontammet moarvat gant ur spier. O Néill en em dennas en-dro e Tir Eoghan, tra ma traste ar Saozon ar vro. Emglev Mellifont, o ouestlañ e vefe lezet o douaroù gant tud Uladh, a oa diwirion. O krediñ start e vefent harzet ha lammfed pep tra diganto ez eas an dierned O Néill hag O Domhnaill en harlu war an Douarbras (1607). En aner e klaskjont lakaat Spaniz da aloubiñ Iwerzhon.

Kad Cionn tSáile a verk diwezh kenreizhad kozh ar Ouezeled. Diwar neuze ec'h en em silas doareoù-ren ar Saozon kreñvoc'h-kreñv e buhez ar vro hag e voe lakaet o c'henreizhad lezennoù da dalvout e pep lec'h. Ne oa mui a dud pinvidik da wareziñ ar varzed hag ar yezh a grogas da gilañ, al lennegezh da zizeriañ.

71

IWERZHON O VONT DA OUELED

AR PLANTADEGOU. - Goude ma voe aet brientinien Uladh en harlu, e krogas ar pezh a zo bet anvet ar Plantadegoù da vat : lakaet e voe Skosiz ha Saozon da zont a-vil-vern da gemer an holl zouaroù mat er peder rannvro eus Iwerzhon hag ar Ouezeled a voe argaset d' an tachennadoù gouez, d' ar menezioù, d' ar geunioù ha d' ar meinegi. E-tro 1570 e oa bet laeret o douaroù diganto endeo en Ui Failghe, e 1585 e oa bet « plantet » Laois hag un darn vat eus rannvro Mumhan. An Dún hag Aontruim a oa bet kemeret ivez. E 1608 e voe kaset da benn plantadeg ar peurrest eus Uladh, e sigur kastizañ ar re o doa harpet O Néill hag O Domhnaill.

E 1635 e voe kavet digarezioù toull evit skrapañ tachenoù bras e Sligeach, Muigh Eo, Gaillimh, An Clár, Tiobrad Arann hag e rannvro Laighin ivez. Startaat a reas ar gredenn e felle d'ar Saozon diouennañ an holl Gatoliged en Iwerzhon. Gouzout a rae ar re-mañ a-hend-all e oa darev ur bern Iwerzhoniz en armeoù estren war an douarbras da zont en-dro da stourm. Kement-se a roas atiz da Emsavadeg 1641.

EMSAVADEG 1641. - Ruairi O Mórdha penn-tiegezh eus Laois, an hini a reas ar muiañ evit prientiñ ar stourm, en ur gevredañ gant e-leizh a dierned all. War an douar-bras e ouestlas un niz da Aodh O Néill, Eoghan Rua, harp dezhañ. Bez en doa stourmet e Cionn tSáile hag e oa bremañ ur penngadour brudet e servij Spaniz en Izelvroioù.

D' an 23 a viz Here ec'h emsavas tierned Uladh dindan renerezh Félim O Néill ha diouzhtu e teuas an trec'h ganto eno. 30.000 en em vodas en-dro da O Néill. Ul lu gwall-zireol e oa avat, hag an drederenn anezho hepken armet. Er Reter hag er C'hreistez ne fiñvas den : an uhelidi katolik saoz-iwerzhonat a lakaas o levezon da dalvout evit ma chomje sioul an dud. Ha dre wall un trubard e voe harzet darn eus ar renerien e Dulenn derc'hent an emsavadeg. Padal, evit spontañ ar bobl hag he derc'hel en diaskren e voe laosket ar soudarded saoz d' ober o reuz. Gant ar gounnar ec'h emsave an teir rannvro all hep dale ha da ziwezh ar bloaz ne chome mui etre daouarn ar Saozon nemet un nebeut kêrioù ha kreñvlec'hioù.

Dek vloaz e tlee ar brezel padout avat. Ha treiñ a reas da zrouziwezh dre an abeg ma voe dihentet gant an uhelidi katolik saoz-iwerzhonat hag a oa a-du gant ar roue saoz Charlez bet didronet gant Puritaned Cromwell.

E Breudoù Cill Choinnigh (1642) e voe lakaet ar « Gevredidi » iwerzhonat da zisklêriañ e stourment evit « Feiz, bro ha roue » (un taol hag a c'hoarvezas gant hor Chouanted !). E-lec'h arc'hiñ o rezid klok ne c'houlennent nemet adreizhadurioù dindan veli ur roue estren.

Rannet e oant etre Hen-Iwerzhoniz (ar Ouezeled) ha Nevez-Iwerzhoniz (diskennidi Normaned ha Saozon). Tra ma c'hounenze ar penngadourien ouezel emgannoù e roe ar C'huzul Meur ar veli da renerien nevez-iwerzhonat warno. Dinerzhet e voent evel-se.

Pa zeuas keloù avat e oa degouezhet Eoghan Rua O Neill gant 100 ofisour en Uladh e voent entanet adarre evel dre hud. Roet e voe ar veli dezhañ war arme an hanternoz - hep en em chalañ gant ali ar C'huzul-Meur. An holl wir Iwerzhoniz a oa a-du gantañ. Da gantañ e lakaas e breder da c'hourdoniñ mat e soudarded, o seveniñ trummargadoù war an enebour hep reiñ krog da hemañ warnañ. Ar C'huzul-Meur a anvas un dam-Saoz a-us dezhañ. Ne reas ket van. Kejañ a reas e Beannboirb e penn 5.000 soudard, diganol, gant 6.000 Skosad renet gant ar Jeneral Monroe ha harpet gant kanolioù. A-drugarez d' e ampartziz e c'honzas un trec'h bras (1646).

Hag al lañs ganto evelse, setu ma reas ar C'huzul-Meur peoc'h en anv Charlez hep kemer ali O Neill. Hag arme Iwerzhon a-bezh lakaet dindan veli ar roue Saoz ! Fuloret Eoghan Rua. Skoilhoù lakaet dezhañ dalc'hmat. Stourm a rae ar strolladoù dindan renerien disheñvel na 'n em glevent ket hag an eil goude egile e voent faezhet. Ne chomas hep dale nemet Eoghan Rua e penn un arme urzhiet.

E 1649, deut an trec'h gantañ e Bro-Saoz, e tilestre Cromwell en Iwerzhon. Hag e miz Du ar bloaz-se e varve Eoghan Rua : gwashat taol evit Iwerzhon !

CROMWELL a oa d' e heul 17.000 eus e Buritaned diboellet gwadsec'hedik, iset gant prezegeerien da lazhañ an holl Iwerzhoniz ha da zialañ ar Saozon a oa bet diastet e derou an Emsavadeg. Ne lakjont nemet 8 miz da adaloubiñ Iwerzhon. Da gantañ seziz Droichead Atha : pa 'n em zaskoras kêr, e voe lakaet en arigrap, diwadet an 3.000 difennour gwitibunan koulz hag e-leizh a gêriz ha meulet Doue a-berzh-stad e Bro-Saoz. Kemend-all e Loch Garman. Gant hevelep sponterezh e voe torret youl-enebiñ Iwerzhoniz. Herzel a reas pennoù 'zo. E Cluain Meala da skouer e voe gouest Aodh Dubh O Neill da ziarbenn Cromwell. Netra da badout avat.

Dre Emglev Cill Choinnigh, 1652, e voe aotreet 30.000 soudard iwerzhonat da vont d' an Douar-bras. Mont a raent da stourm evit rouantelezhioù estren, ha kuit diwar hent ar Saozon !

Ur wech graet an dizober evelse eus ar re a c'hellfe dispac'h c'hoazh e voe divizet kastizañ garv ar re o doa kemeret perzh muioc'h pe nebeutoc'h er stourm. Kement hini a oa emsavet e 1641-42 a voe kondaonet d' ar marv. Argaset e voe holl Gatoliged Laighin ha lavaret dezho mont « d' an Ifern pe da gConnacht » en tu all d' ar stêr Sionnain. Tud klañv, mac'hagnet, bihan ha kozh, holl e voent taolet dibourvez, war an hentoù pe gwerzhet evel sklaved en Amerika. E 1655, goude « Renkamant Cromwell » e oa 5/6 eus an tiez ha 3/4 eus douar Iwerzhon e dalc'h an drevadennerien nevez, darn anezho deut eus ken pell ha Bohemia.

Souezhus eo e chomas ar spered broadel ken kreñv er c'hantvedoù da heul.

A-DU GANT JAKEZ II. - O krediñ e rofe Jakez II, roue katolik Bro-Saoz, o frankiz dezho en-dro ez eas 30.000 Iwerzhonad a-du gantañ pa zilestras e Cionn tSáile e 1689 evit klask adc'honit e dron digant William Orania. Hep dale e oa 3/4 eus Iwerzhon e dalc'h Jakez hag e restaole o douaroù da ziskennidi ar re

argaset, e torre Lezenn bPoynings hag ec'h embanne frankiz relijiel d' an holl. Protestanted Uladh a yeas a-du gant William avat hag a zalc'has penn, dreist-holl pa voe lakaet seziz war Doire. William Orania a zegouezhas en Iwerzhon e 1690 ha d' an 12 a viz Gouhere - devezh Bras an Oraniourien bremañ - e roe drouklamm da Jakez en Emgann ar v-Bóinn, e-kichen Droichead Atha. Koll a reas William seziz Luimneach, e-lec'h ma c'honezas Patrick Sarsfield brud. Trec'het e voe Iwerzhoniz en Eachdhrúim avat, pa voe lazhet ar jeneral gall St-Ruth hag a oa en o fenn.

Gant Feur-Emglev Luimneach e roe ar Saozon aotre adarre da 15.000 soudard da vont da Vro-C'hall hag e ouestlent frankiz relijiel d' ar re a chome er vro. Kerkent hag enlestret ar stourmerien e voe torret ar gouestl hag e voe lakaet Lezennoù-Kastiz nevez da dalvout evit flastrañ Iwerzhoniz.

74

AL LEZENNOU-KASTIZ. - Feur-Emglev Luimneach a dlee gwareziñ buhez, frankizoù ha madoù Iwerzhoniz « war-bouez feiz hag enor ar Gurunenn Saoz ». Padal, ar 70-80 vloaz da heul a voe test d' ar gwashañ heskinerezh etre Kristenien ! Pep tra a voe graet evit dizereañ ar Gatoliged, hag o diwriziennañ a-grenn : lamet diganto pep frankiz keodedel, berzet outo reiñ deskadurezh d'o bugale, ober kenwerzh, prenañ douar, pe degemer anezhañ digant protestanted ; hag ar veleien hemolc'het evel loened gouez. Daoust da se e talc'has Iwerzhoniz penn, oc'h ober skol dre guzh e kostez ar c'hleuzioù, o stummañ o beleien war an Douar-Bras hag o vourrañ gant oberennoù o skrivagnerien evel O Reachtaire e Connacht hag Eoghan O Suilleabháin e Mumhan. Met al Lezennoù-Kastiz a viras holl o nerzh e-pad kant vloaz. Hag ijinerezh Iwerzhon, diazezet war ar gloan, al lin, ar c'hoton hag ar gwer, a voe rivinet. Protestanted hag all a voe tizhet gant ar politikerezh-se.

Evit tec'hout diouzh an ezeved e tivroas e-leizh a wazed yaouank evit kemer servij en armeoù kement bro war an douar-bras. E 1692 e voe krouet Ar Vrigadenn Iwerzhonat e Bro-C'hall hag a-drugarez dezhi e c'honezas ar C'hallaoued emgannoù evel re Fontenoy, Speier ha Cremona. E-pad pell-amzer goude e vo kavet tud a ouenn iwerzhonat war zerezioù uhelañ ar gannadouriezh pe an arme e Rusia, Prus, Aostria, Eidal, Bro-Spagn, an Izelvroioù, Bro-C'hall. An hanter eus ar re a stourme evit Dieubidigezh ar Stadoù-Unanet a oa Iwerzhoniz anezho, hag estreget Katoliged a oa en o zouez.

BREUDOU GRATTAN. - E-doug an 18vet kantved e kreskas erez ar Brotestanted en Iwerzhon ouzh doare ar Saozon da ren ar vro. Breudoù Iwerzhon ne oant digor nemet da Brotestanted, met ar Saozon a lakaas bremañ Lezenn bPoynings da dalvout hag hep dale e kemerent warno zoken d' ober lezennoù evit Iwerzhoniz. A-benn 1750 e oa katolik adarre an 3/4 eus ar boblañs. Diskuilhet e voe ar gaou a raed outo gant Dean Swift, Edmund Burke ha Grattan.

75

E 1779 e voe savet kevredigezh an Emouestlidi e Béal Feirste war zigarez difenn aodoù Iwerzhon a-enep mor-breizerien Amerikat. E gwirionez e oa evit kaout tu da rediañ ar Saozon da reiñ frankiz-kenwerzh en-dro ha da zisteurel al Lezennoù-kastiz. Ar 100.000 ezel a oa anezho protestanted hepken, met harpet e oant gant ar gatoliged. Bec'h evel m' o doa ar Saozon gant Bro-C'hall ha Bro-Spagn d' ar mare e plegjont dirak an Emouestlidi hag e tistaoljont Lezenn bPoynings zoken e 1782. Diwar neuze betek 1800 e voe Iwerzhon hogozik dizalc'h gant Breudoù Grattan. Ne oa ket unanet a-walc'h ar Brotestanted avat evit skarzhañ ar vreinaidurezh diouzh ar vuhez politikel ha goulenn frankiz wirion d' ar Gatoliged. Pa voe gwanaet an Emouestlidi dre o zabutoù e heras ar Saozon hag e lakjont berz war o bodadegoù.

T. WOLFE TONE. EMSA VADEG 1798. - Peogwir ne oa ket tu da vont war-raok dre hent al lezenn e krogas neuze T. Wolfe Tone, eus Dulenn, da brientiñ an dispac'h. Harpet e oa e Béal Feirste gant Neilson ha Russell dreist-holl. An holl anezho protestanted. Met en o urzhiad, anvet " The United Irishmen " e oa

degemer d' ar gatoliged ivez. Goulenn a raent : 1) unaniñ an holl Iwerzhoniz ; 2) mouezh d' an holl, paour ha pinvidik, en dilennadegoù ; 3) mouezhiadur dre rin ; ha 4) adreizhañ ar Breudoù. E 1796 e rankjont mont da gevredigezh kuzh, met kreskiñ a reas ken buan o niver gant ar gatoliged o kenezelañ ma teuas aon d' ar Saozon. E 1793 o doa lamet darn eus al lezennoù-kastiz, pezh a lakaas ar pennoù kalet e-touez protestanted Uladh d' en em dolpañ diouzh o zu ha da stourm a-enep ar « b-Papisted ».

Wolfe Tone, goude tremen ur pennadig er Stadoù-Unanet, a oa aet da Vro-C'hall e 1796 da c'houlenn harp evit un emsavadeg. E vennad a oa sevel ur Republik war ziazez an hevelep uhelvennadoù ha re an Dispac'herien C'hall ha gant Hoche e voe degemeret-mat. Ur strollad a 43 lestr gant 15.000 soudard a dizhas brec'h-mor Beantraigh met en abeg d' ar wallamzer ne c'hallas ket dont en aod. Dizoloet an taol gant ar Saozon, ha bec'h adarre war Iwerzhoniz : pezh a vroudas muioc'h anezho da duiñ gant an dispac'herien. D' un hanter milion e kreskas an izili. An Aotrou Edward Fitzgerald a yeas ivez a-du ganto hag e voe anvet da benngadour. N' o doa ket a armoù avat, nemet pikoù aozet gant goved. Edont o c'hortoz harp eus an Douar-Bras evit en emsevel. Edo ur bagad-listri hollandat o tont e 1798 pa voe taget ha faezhet gant ar Saozon. Dre hanterouriezh spierien niverus e ouie ar gouarnamant saoz pep tra a-zivout raktresoù an dispac'herien. Fitzgerald a voe lazhet oc'h en em zifenn a vezañ harzet. Ur bern renerien all a voe paket evelkent, daou zevezh a-raok an deiz merket evit an emsavadeg.

76

Strolladoù bihan distag a reas krogadoù kalonek e Midh, Cill Dara, Aontruim, An Dún, Ceatharlach. Drailhet e voent. A-ratozh-kaer e voe laosket dalc'hidi ar Saozon hag o soudarded da zrastañ toleadoù sioul evit lakaat an dud d' emsevel pa ne oant ket prest. Ne voe a stourm gwirion nemet e kontelezh Loch Garmán er gevred. Bleniet gant ur beleg, an t-Athair O Murchú, e rejont berzh da gentañ, o kemer kêr Loch Garmán. Kêriz avat a lakaas un den divarrek da benngadour hag en emgann Cnoc Fiodh na gCaor e voe drailhet an emsavidí armet-fall ha diurzhañ gant 14.000 soudard saoz gourdonet-mat ha harpet gant kanolioù. Kant Gall a zilestras e Muigh Eo gant ar Jeneral Humbert hag a zeuas a-benn gant harp Iwerzhoniz da dourtal 6.000 Saoz kent bezañ faezhet d' o zro e Roscomáin. A-benn neuze avat e oa bet peoc'haet Iwerzhon. Re zivezhat e teuas Wolfe Tone a-gevret gant ar Jeneral Hardi ha 3.000 den : paket e voent holl paket e Loch Suili en Hanternoz. Un devezh kent bezañ krouget en em lazhas Tone. Renerien all a voe krouget. Ar re a voe paket a-raok an emsavadeg a voe harluet.

AKT A UNANIEZH. ROPERZH EMMET. - Evit kabestrañ Iwerzhon da vat e reas ar Saozon o menoz hec'h unaniñ gant o bro. Mont a rejont dezhi dre widre : d'ar gatoliged e voe gouestlet o frankiz relijiel ha d' ar brotestanted harp ar Stad da viken. Hejet e voe dirak an holl spontailh euzhus an Dispac'h gall hep ober meneg eus krizderioù ar Saozon eveljust. Evit stummañ an darn vrasañ eus kannaded ar Breudoù diouzh ma oa rekis e voe krouet ha rannet kargoù, enorioù ha pañsionoù en un doare ken divezh ma voe doñjeret ur bern Saozon zoken. Aner e voe da c'h-Grattan gourdestiñ : asantiñ a reas ar Breudoù d' an Akt a Unaniezh (1800).

Brein a-walc'h e oa ar Bodad-se met diskouezet o doa an Emouestlidi e oa tu, pa daere ar bobl, da ziwall he gwirioù gant e harp.

77

Gouestlet o doa ar C'hallaoued da Roperzh Emmet e kasfent skoazell pa vefe darev Iwerzhoniz d' emsevel adarre. Stagañ a reas Emmet eta d' ober darbaroù evit un taol-dispac'h goude ma vefe dastumet an eost (1800). Dalc'hidi en doa dreist-holl e Dulenn ha Béal Feirste hag e menezioù Cill Mantáin e kendalc'he Micheál O Duibhir da vrezelikat abaoe 1798. Emmet a profas un herezh a £ 3.000 da brenañ armoù. Dre wallzarvoud avat e voe roet disaouzan d' ar Saozon hag evit mirout na ve foeltret an holl urzhiadur e voe divizet emsevel e-kreiz miz Gouhere. Gant an difrae e savas kemmesk hag e c'hwitas krenn an taol. Emmet en em dennas er menezioù met paket e voe pa zeuas da welout e vignonez Sarah Curran

e Dulenn. Pa voe degaset dirak ar « justis » e reas ur brezegenn gaer (addispleget eo war ur bladenn gant Micheál Mac Liammóir). Barnet d' ar marv e voe krouget evel treitour e straed Thomas, e Dulenn.

*

WAR GREC'H ADARRE.

FRANKIZ KLOK D' AR GATOLIGED. - Penn kentañ an 19vet kantved a voe merket gant ar stourm da adc'hounit o gwirioù klok d' ar Gatoliged. A-drugarez da zDaniel O Connell e teuas an trec'h gant ar re-mañ.

O Connell a oa bet ezel eus ar gevredigezh « Iwerzhoniz Unanet » met pa gavas e oant o kemer hent an dispac'h e troas kein dezho. E diegezh diazezet e Kornog Kerri a oa feal d' ar Gurunenn saoz. Un eontr hag a oa bet e servij ar rouaned c'hall a gasae an Dispac'h en abeg d' ar Sponterezh hag a oa deut da Vro-Saoz. Daniel O Connell e-unan en em zisklêrias a-du gant ar gouarnamant pa voe barnet Emmet.

Aesaet e oa d' ar Gatoliged e dibenn an 18vet kantved - digoret e oa bet kloerdi Má Nuat e 1795 - met chom a rae atav o nerzh gant darn eus al lezennoù-kastiz. Betek 1810 e voe kaset hag adkaset skridoù-pediñ da London : ken efedus e voent hag ar pedskridoù da c'houlenn ar brezhoneg er skol...

O Conaill, den a-galon hag ur stourmer, a voe heuet gant an doare-ober-se hag a alias start an dud da c'houlenn diskar al lezennoù-kastiz evit o gwir ! Ret e oa ober trouz, strafuilh, keflusk, lakaat skoilh da obererezh al lezenn saoz en Iwerzhon, hep terriñ anezhi evelato. Goulenn a reas ar Saozon ar « veto », d.l. eo ar gwir da enebañ ouzh anvidigezh eskibien na blijfent ket dezho en eskemm evit ar frankizidigezh. Broudet e voe Iwerzhoniz da enebañ ouzh an divize gant prezegennoù entanus O Conaill. Estlammiñ a raent outañ en abeg d' e herded e-keñver ar varnerien saoz - ur breutaer a oa anezhañ ivez ! - d' e gadarnded ha d' e spered dizalc'h : pa glaskas ar c'hardinal Quarantotti lakaat Iwerzhoniz da asantiñ d' ar veto e taeas O Conaill anezhañ da chom hep emellout eus politikerezh Iwerzhon - « Our religion from Rome but our politics from home ! »

78

E 1828 e voe dilennet da gannad e kontelezh an Clár, daoust ma harze ul le enep-katolik outañ da gemer e lec'h er Gambr. Gant aon rak un emsavadeg nevez e lakaas ar gouarnamant saoz an Akt a Frankizidigezh da dremen (1829). Daoust ma voe degemeret diouzhtu ul lezenn all o lemel o gwirioù da vouezhiañ digant ar verourien na baeent nemet 40 shilling a feurm, e voe sellet ouzh O Conaill evel an Dieuber ha dre ar bed-holl e teuas da vout brudet-bras.

Ur rener dispar e oa keit ha ma oa engroezioù a-du gantañ. Diskouez a rae da bep katolik e oa atav un den daoust d' ar gwaskerezh displetaus en doa gouzañvet

Iwerzhoneger a-vihanik e oa met ne vezas ket talvoudegezh ar yezh vroadel. D' ar mare-se e komzed c'hoazh iwerzhoneg en darn vrasañ eus ar vro, met ne savas ket a-enep d' ar c'helenn-dre-ar-saozneg pa voe diazezet ar C'henreizhad Deskadurezh evit an Holl e 1832. En em ledañ a reas buan ar saozneg diwar-se ha gant o yezh e kollas kalz Iwerzhoniz o spered broadel.

KEFLUSK A-ENEP AN UNANIEZH. - Gounezet gantañ frankiz d' ar gatoliged e strivas O Conaill da zizober an Unaniezh. E sell da se e savas ur gevredigezh e 1830. Berzet e voe. Unan all a voe savet diouzhtu ; berzet adarre, adsavet dindan un anv all, hag evelse meur a wech. En em glevout a reas O Conaill avat gant ar Frankizourien saoz o krediñ e rofent harp da Iwerzhoniz, met pa zeuas ar maout gant ar re-se e kreskas an heskinerezh. Difrouezh e voe strivadoù Iwerzhoniz e-pad an dekved 1830-40 peogwir e kevredas O Conaill gant Saozon e-lec'h fiziañ en emskoazell Iwerzhoniz o-unan. Ne voe graet nemet o zouellañ !

E 1840 ec'h adkemeraz O Conaill e frankiz hag e teuas nerzh en-dro d' an emsav. Gonit a rejont kuzul-kêr Dulenn ha setu anvet O Conaill da vaer. Ur mennad a-du gant an emrenerezh a voe degemeret gant ar C'huzul. Bodadegoù bras dre ar vro a ziskouezas d' ar Saozon e oa ar spered a zispac'h o c'honit ar bobl. Daoust ma veze miret urzh en tolpadoù, e tivizas ar gouarnamant lakaat berz warno. Ur vodadeg ramzel oa da vezañ dalc'het e Cluain Tarbh d' an 8 a viz Here 1843 : en derc'hent e voe kaset soudarded gant kanolioù da zerc'hel an dachenn, gant gourc'hemenn da dennañ ma teufe an dud. Buan ez eas kannaded a-berzh O Conaill da gemenn d' ar strolladoù a oa o tostaat mont en-dro war o c'hiz. Kerseet-bras e voent, rak kalz anezho a oa deut eus parioù pellañ ar vro. Diwar-se e tigelonekaas Iwerzhoniz hag e koazhas levezon an « Dieuber » warno. E-touez ar vroadelourien e tiwane ur spered-dispac'h nevez. Met hep dale e voe drastet ar vro gant an Naonegezh-Veur.

" IWERZHONIZ YAOUANK " (The Young Irelanders). - Emsav O Conaill a oa evit ar gatoliged hepken. Bez ' e oa koulskoude kalz protestanted hag a oa ken taer o c'harantez-vro hag hini ar re-se. Lavaret hon eus uheloc'h e oa O Conaill leal d' ar Gurunenn Saoz, ha displeal ouzh e yezh c'henidik - ne ouie ket ez eo yezh ur bobl an alc'houez d' he rezid.

En-dro d' ar protestant Tomás Davis ha d' ar gelaouenn The Nation e oa bodet un toullad tud speredek hag a felle dezho ober eus ar stourm evit Iwerzhon tra an holl, protestanted koulz ha katoliged. Pouezañ a raent war dalvoudegezh ar yezh, ar sevenadur, an hengoun iwerzhonat ha war an ezhomm da harpañ ijinerezh ar vro. John Mitchel, ur protestant all, prederour ha skrivagner ampart, a yae pelloc'h : prezeg a rae a-du gant un emsav gant armoù. Un trede, O Meachair, a brezege heñvel : « evit difenn pe adc'honit frankiz d' ur vro ez eo ar c'hlezev un arm nevet ».

Graet e voe o menoz ganto deraouiñ an dispac'h goude an eost, er bloaz 1848. Padal, goude an Naonegezh, e oa re wan ar vro. Mitchel a zalc'he d' o broudañ dre e gelaouenn " The United Irishmen ". Harzet e voe a-gevret gant daou all ha barnet da 14 vloavezh harlu. E spered dizamesaet a lakaas an dud-a-veli da gounnariñ pa reas c'hoazh ur brezegenn daeüs a-raok kuitaat al lez-varn (lenn e Jail Journal!)

Ne oad ket darev tamm ebet, met gant an heskinerezh o vont war washaat e voe roet urzh evit an taol-dispac'h (1848). En em gannañ a rejod e kreistez ar vro met ur c'hwitadenn e voe. Paket ar renerien, O Meachair, Mac Manus, Smith O Brien, e voent forbannet da Aostralia.

NAONEGEZH VEUR. - E 1845 e oa 8 milion hanter a dud en Iwerzhon. Ar bloaz-se koulz hag ar bloaz war-lerc'h e voe drastet ar parkadoù avaloù-douar dre Iwerzhon a-bezh gant ar mildiv. Diwar avaloù-douar dreist-holl eo en em vage Iwerzhoniz. Kernez vras e-pad daou vloaz : ur milion a varvas gant an naon pe diwar gleñved. Kemend-all da vihanañ a zivroas d' ar Stadoù-Unanet, Kanada, Bro-Skos ha Bro-Saoz. A-vil-vern e varve an dud kaezh en tiez, er parkeier ha war ribl an hentoù. Pa ne oant ket evit paeañ o feurm e vezent taolet er-maez eus o ziez, dastumet e paourdiou pe harluet.

Harp a zeuas digant protestanted vat hag uhelidi ' oa. Brokus e voe ar Stadoù-Unanet ivez, o kas lestradoù ed-Turki da Iwerzhon. Evit paeañ o feurm avat ha mirout o lojeiz e ranke an dud kaezh gwerzhañ hag esporzhiañ ed, hag int o varnaoniañ ! Ar gouarnamant saoz ne roas skoazell ebet ken na voe aet an traoù gwall-bell ha marvet 10.000 den bennak. Kinnig a reas labour d' an dud pa ne oant ket kreñv a-walc'h ken. Digarezal a reas ar Saozon o lavarout ne oa ket patromet ar c'henreizhad frankizour da dalañ buan ouzh seurt gwalenn. Padal, testenioù a zo da ziskouez e felle da bennadurezhioù 'oa tanavaat poblañs Iwerzhon. Lennit 'ta " The Great Hunger " gant Mrs Cecil Woodham-Smith !

Darn eus al listri niverus a samme an divroerien a varvas an hanter ha zoken div drederenn eus o zreizhourien en donvor. Hag o tegouezhout en Amerika gant an derzhienn e voe nac'het ouzh ur bern anezho enbroiñ gant aon e stagfe o c'hleñved : distaolet e voent war inizi a-hed an douar-bras e-lec'h ma kaver c'hoazh hiziv an deiz o beziou-boutin. E-pad 100 vloaz diagent e oa bet Iwerzhoniz o tivroiñ da Amerika. Diwar vremañ avat ez ejont diouzh an druilh hag e kemerjont ur pleg a zo deut da vezañ ur gwir namm e buhez broadel Iwerzhon : divroiñ e-lec'h derc'hel war ar renerien da reiñ labour hag ur vuhez dereat dezho a vro. Emeur bremañ o strivañ da cheñch penn d' ar vazh.

81

AR FENIANED. - E-pad dek vloaz e vanas Iwerzhoniz dic'hoanag. Met bep tro ma hañvale bout echu gant ar stourm broadel e voe kavet tud kadarn da enaouiñ en-dro ar youl d' ar rezid. E 1858 e voe savet ar Vreuriezh Republikan Iwerzhonat gant James Stephens ha Thomas Clarke. Buan e teuas e-leizh a vrogarourien e-barzh a-drugarez da Stephens: un den speredek-tre, uhel e vennadoù ha gouest da lakaat ar re all da grediñ en trec'h. War-droad ec'h ergerzhas Iwerzhon, oc'h enrollañ izili, o vroudañ anezho da gavout harperien diouzh o zu hag o kemer o ledoued da servij o bro. En Amerika e tastumas ur bern arc'hant evit kas al labour da benn. Gant harp O Donnabháin Rosa, Seán O Laoire ha John Devoy e lakjont kalz archerien, soudarded, gwarded-toullbac'h ha kargidi da genezelañ. Ur gevredigezh kuzh e oa hag holl e oant prest da vont en emgann. E 1861 pa voe degaset korf an harluad T. Mac Mánuis da vezañ beziet e Dulenn e kerzhas 50.000 den da heul ar c'harr-kañv. Ken entanet e oa ar bobl ma teuas 100.000 ezel nevez d' ar Vreuriezh diouzhtu goude.

E 1865 e oa deut an emsav da vout re greñv evit ar Saozon : trumm e voe harzet ar renerien ha moustret ar c'helaouennoù ! Daeañ a reas Stephens ar varnerien : « Ne zegemeran ket lezenn Vro-Saoz en Iwerzhon da wir. Forzh ne ran peseurt kastiz a vo roet din ! » Toullbac'het e Dulenn e tiankas hep dale, gant harp ur gward hep mar. Renerien all a voe barnet da 20 vloavezh a sklavelezh-kastiz. O Donnabháin Rosa avat a voe kondaonet evit hed e vuhez : spontus e c'houzañvas e toulloù-bac'h Bro-Saoz.

Dibennet e oa an emsav ha miliadoù izili a fallgalonas. Daoust ma oa gwall-stuziet pep tra e voe roet urzh evit an dispac'h, d' ar 5 a viz Meurzh 1867. C'hwitañ a reas diouzhtu. Un treitour a oa en em silet en urzhiadur. Ouzhpenn-se e teuas erc'h bras en devezhioù-se ken ne voe ket tu da zerc'hel darempredoù etre ar strolladoù. Fenianed ar Stadoù-Unanet a reas un argad bras war harzoù Kanada met rediet e voent da gilañ gant gouarnamant Washington. O klask dieubiñ daou Fenian toullbac'het e Manchester e lazhas Iwerzhoniz un archer : tri den digablus a voe paket ha krouget.

Goude ma oa un drouziwezh evit ar vrogarourien ne voe ket difrouezh o zaol-dispac'h. Kentañ mavdiern Bro-Saoz, Gladstone, a veize ervat e oa ret gwellaat stad Iwerzhon pe e vije emsavadoù adarre hag adarre ! Dre atiz ameeun ar Fenianed e tegemeras e c'houarnamant ul lezenn evit aesaat planedenn al labourerien-douar e 1870, hag Iliz protestant Iwerzhon a voe distadelaet.

82

Gwall-verr e chome koulskoude al Lezenn-se. Merket e voe buhez voutin Iwerzhon e-pad an 30 pe 40 vloaz da heul gant Brezel an Douar.

Douar Iwerzhon a oa bet laeret digant e berc'henned wirion hag a oa piaouet bremañ gant ur bern aotrounez na raent forzh ebet pegen fall e oa buhez ar gouerien keit ha ma paeent o feurm. Pa wellae ar re-mañ ar savadurioù pe an douar e veze kresket ar feurm. Pa ne baeent ket e vezent taolet er-maez, diskaret o zi, lezet o familhoù dic'houdor da vervel war an hentoù pe e vezent rediet da vont d' ar paourdioù pe en harlu. Ne oa truez ebet da gaout digant an «dudjentil »-se, a oa gouest da gaout harp ar polis hag an arme da gas o c'hrizderioù da benn.

Kevrediñ a reas Iwerzhoniz dindan renerezh Michael Davitt en ur «

C'hevread an Douar » e 1878. Tad Davitt a oa bet taolet er-maez eus e di e Muigh Eo, hag eñ, ur Fenian, a oa bet barnet da 15 vloavezh toullbac'h evit skignañ armoù. Buan e kreskas Kevread an Douar. Parnell ha kannaded all a zeuas e-barzh. Nac'h a rejont paeañ feurmoù direizh.

D' ar mare-se e oa un dastumer-feurmoù e Muigh Eo añvet Captain Boycott. Ken fall e c'hoarie e loen ma tivizas an holl dud chom hep kaout an disterañ darempred gantañ, ha ma voe ret dezhañ kuitaat ar vro. Graet e voe heñvel e pep lec'h ouzh mevelien ar berc'henned-ezvezant. Pa veze degaset tud na baeent ket o feurmoù dirak al leziou-barn hag e vezent taolet er-maez e oa ur C'hef evit o harpañ. D' ur mare e oa 1.000 den en toull-bac'h, hep prosez. Kenderc'hel a rae ar merc'hed en o lec'h. Heskinet e voe ar stourmerien e pep doare met gouzout a rejont herzel ha hegasiñ o enebourien ivez. En diwezh e plegas ar gouarnamant saoz adarre hag e tremenas an Eil Lezenn-an-Douar (1881). Divec'hiet-mat e voe kantmiliadoù a gouerien. Tamm-ha-tamm e voe roet arc'hant a-walc'h dezho gant ar Stad evit prenañ o douar an amprestadoù da vout restaolet a-hed an tregont pe zaou-ugent vloaz da heul.

83

PARNELL. - E 1880 e teuas Parnell e penn ar Strollad Iwerzhonat a gase kannaded da Gambr ar Gumun e London. Pal ar Strollad oa adc'honit hec'h emrenerezh da Iwerzhon dre hentoù al Lezenn saoz. Neket dre azaouez eviti met evit na ve ket distrujet o labour. Ken barrek e oa Parnell hag O Conaill, fiziout a rae en e nerzh e-unan avat hag atav e nac'has kevrediñ gant ar strolladoù saoz. Niverus evel ma oa kannaded ar Strollad iwerzhonat e voe gouestl a-drugarez da ampartiz ha temz-spered kreñve rener da zerc'hel ar c'hempouez etre ar re-hont, o vont gwech a-enep ar Frankizourien, gwech a-enep ar Virourien hag o lakaat skoilh gant prezegennoù hir-spontus da labour reoliek ar Gambr. Evit Parnell e oa da stourm a-enep an holl strolladoù saoz hag arabat fiziout da hini anezho ! Ne guzhe ket e enebiezh hag e argarzh outo. Fealded ebet eus e berzh da Gurunenn ar Saozon ! « Home Rule » (Emrenerezh) a oa e bal, met disklêriañ a rae, evel ma 'z eo enskrivet war ar peulvan en enor dezhañ e Dulenn : « Gour ebet n' en deus ar gwir da verkañ harzoù da gerzhed ur vro ». Pa vefe tizhet ur pal, war-raok d' ur pal all !

E-pad 10 vloaz e voe rener meur Iwerzhoniz. Derc'hel a reas war gannaded all ar Strollad da vouezhiañ atav a-unan, evel en ur pezh. Evelse e oa ar Saozon en o dalc'h !

E 1879 e oa bet dilennet da brezidant Kevread an Douar. Klask a reas lakaat skoilhoù da renerezh ar Saozon en Iwerzhon dre atizañ ar strafuilh e-touez an dud. E 1882 e plegas da ginnig ar gouarnamant gwellaat stad ar gouerien ma tistavfe d' an eneberezh. Edo neuze en toullbac'h e Kilmainham. Ur fazi e oa, d' ur mare ma oa kreñv an emsav, rak degas a reas kemmesk. Nebeut goude e voe lazhet un dileuriad bras d' ar Saozon en Iwerzhon, Cavendish, e Phenix Park. Heskinerezh adarre, met e-lec'h soublañ e reutaas an enebiezh. E 1886 e kinnigas Gladstone ur mennad-lezenn evit reiñ Home Rule da Iwerzhon. Faezhet e voe, darn eus e Frankizourien o vezañ mouezhiet a-du gant ar Virourien. Ar re-mañ a zeuas e penn hag a stagas da heskinañ an Emrenerien. Didamallet e voe Parnell avat a vezañ bet kenwall e muntridigezh Cavendish.

84

Edo e-kreiz e vrud pa voe skoet gantañ un taol hag e ziskaras : tamallet e voe dezhañ bezañ avoultrer. Buan e koazhas e levezon hag e teuas disrann er Strollad. Ranngalonet e varvas hep dale. Dindan renerezh John Redmond e steuzias spered-stourm ar Strollad. E 1893 e kinnigas Gladstone un Eil Mennad Home Rule, a voe degemeret er Gambr Izel met distaolet en Hini Uhel. Ret e voe gortoz betek 1912-14 pa voe bet krennet kefridioù ar Gambr Uhel evit d' ar mennad tremen da lezenn. Gant protestanted Uladh o krozal hag ar Brezel Bras o teraouiñ e voe goursezet he lakaat da dalvoud. Forzh penaos, Home Rule n' en defe ket degaset emrenerezh wirion. Ur C'huzul hep galloud a vefe bet e Dulenn tra ma virfe ar Saozon ar veli war an arme, an arc'hanterezh, an darempredoù diavaez ha zoken ar galloud da zisteurel al lezennoù na zerefant ket outo.

SINN FEIN. - E derou ar c'hantved-mañ e teuas ur c'hemm bras e doare-gwelout ar vrogarourien. Ar yezh, ar sevenadur, an istor a gemeras ul lec'h pouezusoc'h-pouezusañ er spered broadel. E 1893 e oa bet savet Conradh na Gaeilge (Kevread ar Gouezeleg) gant gouizieien evel Douglas Hyde evit adsevel an iwerzhoneg. Er yezh e oa ene ar vroad. Hep yezh, nep bro ! Diouzh an tu all e strive ar Strollad Sinn Féin (Ni Hon-Unan) dindan renerezh Arthur Griffith da zeskiñ da Iwerzhoniz fiziout enno o-unan evit adsevel ar vro en ur ober muioc'h-mui evel pa ne vefe ket ar Saozon hag o lezennoù aze. Kinnig a rae Hungaria da bennpatrom en ur prederskrid hag a voe lennet 100.000 skouerenn anezhañ er vro a-bezh.

War an dachenn prientet gant an daou rummad-se e kreskas emsav an Emouestlidi : diazezet e voe e 1913 dindan renerezh Eoin Mac Neill, Padraic Pearse ha Roger Casement. E bal a oa gourdoniñ Iwerzhoniz da stourm gant armoù evit o frankiz. Miliadoù ha miliadoù a emezelas. En Uladh e oa un Emsav all gant ar Brotestanted-Unanourien bodet en-dro da g-Carson : ne felle ket dezho kaout Home Rule a-briz-ebet, rak krediñ a raent e vefe renet Iwerzhon neuze e gwirionez gant ar Pab ! E sigur mirout an urzh hag ar c'hempouez e c'hellas an Emouestlidi kar-o-bro mont war greñvaat, gourdoniñ hag ober kerzhadennoù a-wel d' an holl ha degas armoù e-barzh ar vro zoken.

Carson an hini eo a oa oc'h emsevel a-enep al Lezenn met ofisourien uhel an arme saoz en Iwerzhon a nac'has minellañ e emouestlidi. Un digarez all e oa evit Pearse hag e gevredidi.

85

Disrann a savas avat e 1915 etre an Emouestlidi kar-o-bro. Redmond a oa deut a-benn da gemer krog war ar C'huzul-Kreiz goude ma oa kresket niver an izili da ouzhpenn kant mil. Gouestlañ a reas ar Saozon e vefe roet Home Rule goude ar brezel ma'z afe Iwerzhoniz da stourm a-du ganto « evit frankiz ar broioù bihan ». Edo Redmond o prezeg da vat e bodadegoù bras hag oc'h atizañ ar baotred yaouank da vont d' ar brezel evit difenn katoliged Belgia. Kollet o doa renerien ar Vreuriezh Republikat Iwerzhonat o c'hrog war un emsav re-niverus ! Mont a rejont diouzh o zu a-gevret gant paotred Sinn Féin hag ar C'hevre Gouezelek ha sevel un aozadur emouestlidi nevez. Ne zeuas ganto nemet dek mil ezel bennak, met gredusoc'h eget kent e kendalc'hjont da c'hourdoniñ anezho ha da c'horren armoù. En em brientiñ a rejont evit un emsavadeg a-raok diwezh ar brezel.

E penn an aozadur nevez e oa dreist-holl Pearse, Mac Neill ha Séan Mac Diarmada. Un aozadur all, bodet ennañ micherourien eus Dulenn peurgetket ha renet gant ar marksad J. Connolly, a oa mall gantañ dispac'hañ a-enep impalaerourien Vro-Saoz. E derou 1916 e oa sklaer e klaskfed dizarmañ an Emouestlidi. En em glevet e voe eta, en dic'houzvez da v-Mac Neill, evit emsevel da Sul Fask 1916. An I. R. B. eo a roe al lusk.

TAOL-DISPAC'H 1916. - R. Casement a oa abaoe ur pennad en Alamagn o klask skoazell digant enebourien Vro-Saoz. Edo o tistreiñ da Iwerzhon pa voe harzet e Kerri derc'hent an deiz merket evit an dispac'h. Hag al lestrad fuzuilhoù a oa deut betek pleg-mor Trá Li a voe paket gant ar Saozon ivez. Mac Neill, kelaouet a-benn neuze, hag o krediñ e oa diskiant kenderc'hel er plegennoù-se, a gasas kemenn d' an Emouestlidi chom hep en em vodañ evel ma oa divizet, evit « embreger ». Evit Pearse ha Clarke avat e oa re ziwezhat : distrujet e vefe pep urzhiadur gant ar Saozon hag ec'h echufe ar brezel hep da Iwerzhoniz bout stourmet evit o rezid.

Divizout a rejont eta kas an taol da benn, e Dulenn paneveken, ha da Lun Fask e kemerjont Burev Bras ar Post hag un toullad kadlec'hioù all er gêrbenn. Embannet e voe Republik Iwerzhon. Herzel a rejont, etre 1.000 ha 1.500 anezho, e-pad pemp devezh. Pa 'n em zaskoras ar re a oa bev c'hoazh e dibenn ar sizhun, e voe fuzuilhet 15 eus ar renerien ha bac'het ar re all e kampoù e Bro-Saoz ha Kembre. Eno e strivas paotred evel Micheál O Coileáin (Collins) ha De Valera da

adsevel an urzhiadur ha pa voent laosket er-maez, bloaz hanter war-lerc'h, ec'h adkrogjont gant ar stourm war an dachenn bolitikel. E 1916 ne oa ket bet kalz Iwerzhoniz a-du gant an taol-dispac'h met fromet e voe ar bobl gant emaberzh e renerien. Ouzhpenn-se e reas ar Saozon ur fazi bras o kas rediañ Iwerzhoniz da vont d' ar brezel. E dilennadeg vras Kerzu 1918 e c'honzas danvez-kannaded Sinn Féin un trec'h splann war ar Parlamantourien hag an Unanourien. E-lec'h kemer o sez e London e vodjont Dáil (Dael) Kentañ Iwerzhon e Dulenn, hag ec'h embannjont ar Republik adarre.

87

BREZEL-DIEUBIDIGEZH. - Nac'h a reas ar prezidant Wilson breutaat evit Iwerzhon e Versailles. Disammet diouzh an tu-se e stagas ar Saozon da waskañ Iwerzhoniz evit o lakaat da blegañ. A-drugarez avat da baotred kalonek hag oberiant evel O Coileáin e rejont kazeg ! Kregiñ a reas ar stourm gant argadoù etre archerien ha dirouderien diouzh un tu ha paotred an Arme Republikat diouzh an tu all. Arsailhet e voe kazarnioù hag archerdioù, steudadoù soudarded war an hentoù, charreadegoù armoù, trenioù. Polis ha spierien a oa dalc'hmat war roudoù ar vrogarourien ivez. Diorren a reas O Coileáin ur c'henreizhad-disklêriadurezh hag enepspierezh barrekoc'h eget hini an enebourion. Evit spontañ ar bobl ha degas bec'h diouzh he zu war an IRA e koumanantas ar Saozon torfedourien ha lakepoded koulz hag ez-soudarded hag e laoskjont anezho da wallgas ha da lazhañ stourmerien ha tud diemell evel ma karent : Black-and-Tans a raed eus an hailhoned-se. Kement a reuz a rejont ma oa darev pennadurezhioù ha kuzulioù-kêr pe kontelezhioù ' zo da voukañ hag e voe ret d' an IRA krozal gres dezho evit o derc'hel war an hent eeun.

E miz Gouhere 1921 e kinnigas Lloyd-George un arsav-brezel, hag etre Here ha Kerzu e voe dalc'het emzivizoù e London. Sinet e voe neuze ur Feur-Emglev gant dileuridi hag a oa O Coileáin hag Arthur Griffith an daou bennañ anezho diouzh tu Iwerzhon.

Hervez an Emglev-se e vefe savet ur Saorstát gant 26 eus an 32 gontelezh a zo en Iwerzhon. Degemeret e vefe ar Stad Dieub-se e rezh un Dominion evel Kanada hag Aostralia, hag he lezennoù a vefe graet gant an Dáil. Bro-Saoz a vire he beli war ar 6 kontelezh er biz ha war un nebeut kreñvlec'hioù ha perzhier-mor.

87

BREZEL-DIABARZH. - Kerseet-bras e voe ar re o doa en em gannet pa zistroas an dileuridi gant kendivizoù a lame 6 eus kontelezhioù Uladh digant ar Stad nevez hag a zalc'he war c'houarnamant Dulenn da ledouiñ fealded d' ar Gurunenn Saoz. Pa voe mouezhiet diwar-bouez ar Feur-Emglev en Dáil, ne voe ket kalz muioc'h eus ar gannaded a-du gantañ eget a-enep.

En hañv 1922 e tarzhas ar brezel-diabarzh : O Coileáin ha Griffith, o ren diouzh tu ar Feur-Emglev, De Valera ha Cathal Brugha a-enep dezho. Kalz droug a voe graet d'ar vro gant ar brezel-se. Brogarourien vat ha barrek evel O Coileáin hag o doa lakaet o buhez en arvar evit dieubiñ ar vro a voe lazhet. Kalz c'hwervoni a chomas da heul. Gwanaet e voe an emsav evit adsevel ar yezh. E-lec'h strivañ da sevel ar stad nevez war ziazez ar Feur-Emglev, oc'h ober gantañ evel ur bazenn da bignat uheloc'h evel ma vreaetae M. O Coileáin, e voe foranet nerzh ha buhez gant tabutoù hag arvelloù gwadek. Evel en ur reuzc'hoari evelkent e voe bountet dalc'hidi an daou du gant o youl da ober ar pezh a gredent e oa mad Iwerzhon. Goude 5 vloaz e troas De Valera d' an doareoù peoc'hus hag e 1932 e c'honzas e strollad Fianna Fáil an trec'h en dilennadeg d' an Dáil. Asantiñ a reas d' al Le a Fealded en ur ober anezhañ « ur formell c'houllo ». E 1937 e teuas ar c'hreñvlec'hioù hag ar perzhier dindan dreistveli ar Stad Dieub. E-pad an Eil Brezel-Bed e c'hellas ar Stad Dieub chom neptu, hag e 1949 e voe disklêriet da Republik. Klask a reas an « IRA yaouank » adc'honit ar 6 Kontelezh dre argadoù a-hed ar « Speurenn », met enebet e voe outo ken gant ar Saozon hag an Unanourien, ken gant gouarnamant Dulenn hag a ranke tremen diouzh hini London. Kudennoù bras Iwerzhon ; adsevel ar yezh, diskar ar Speurenn ha reiñ labour d' he zud a chom da ziskoulmañ, met petra ' vern ? Pe vro n' he deus ket a gudennoù ? Ma n' eo ket rezid klok, frankiz o deus gonezet Iwerzhoniz da uhelaat o dere e-touez ar broioù all.

ANVIOU IWERZHONEK HAG O C'HEVATAL E SAOZNEG
(meneget en istor-mañ)

Rannvroioù :

Laighin (dist. Layen) = Leinster ; Mumhan (Mouan) = Munster ; Connacht
(Konnac'ht) = Connaught ; Midh (Mi) = Meath (hiziv rann eus Laighin) ; Uladh
(Olla) = Ulster ; Deasmhumhan : kreistez Mumhan.

Kontelezhioù ha Kêrioù :

Luimneach : Limerick ; Loch Garmán : Wexford ; Portláirge : Waterford ; an Dún :
Down ; Cill Choinnigh : Kilkenny ; Lughbhaidh [Lúí] : Louth ; Cill Dara :
Kildare ; Tir Eoghan : Tyrone ; Tir Conaill : Tyrconnell, kontelezh Donegal ;
Aontruim : Antrim ; Cill Mantáin : Wicklow ; Corcaigh : Cork ; Uí Fáilghe :
Offaly ; Laois : Leix ; Sligeach : Sligo ; Muigh Eo : Mayo ; Gaillimh : Galway ;
An Clár : Clare ; Tiobrad Arann : Tipperary ; Doire : Derry ; Ceatharlach :
Carlow ; Roscomáin : Roscommon ; Béal Feirste : Belfast.

Lec'hioù all :

Loc'hlann diwar iw. Lochlann = Skandinavia. Dún Dealgain : Dundalk ; Cionn
tSáile : Kensale ; Teamhair : Tara ; Beann Boirb : Bendurb ; Cluain Tarbh :
Clontarf (Foeneg an Tarv) ; Cluain Meala : Clonmel ; Sionnain : Shannon.

Tud :

Tuatha Dé Danann : « Tud an Doueez Dana » ; Padraig : Patrick (Pereg e brezhoneg
?) ; Brian Borumha : Brian an Truaj ; Ruairi O Conchúir : Rory O Connor ; Aodh O
Néill : Hugh O Neil (Aodh dist. I : pe E :) ; Eoghan Rua : Owen Roe (= ruz) ;
Micheal O Coileáin : Michael Collins ; Saorstát [Sérsta:t] : Stad Dieub. szn.
earl am troet da yarl.

Republik Iwerzhon

(1914-1922)

AR BARLAMANTOURIEN HAG AN DISPAC'HOURIEN.

Pa stlakas ar Brezel Pevarzek e savas berv en Iwerzhon, ar berv a oa o vont da zegas an Dispac'h. Buhez politikel Iwerzhon a seblante bezañ renet - a-ziavaez da dachennadoù an « Unaniezh » gant Bro-Saoz - gant Hen-Urzh an Hibernianed (Ancient Order of Hibernians), Strollad Re-Unanet Iwerzhon (United Irish League), ha Kostezenn Iwerzhonat ar Parlamantourien (Irish Parliamentary Party). Dindano e oa urzhiet strizh ar gelennadurezh hag an doareoù politikel : ne oa pal na mennad nemet an emrenerezh (Home Rule).

Met a-ziavaez dezho e oa un Iwerzhon nevez o kellidañ, ha daoust dezho e voe krouet Emouestlidi Iwerzhon (Irish Volunteers) d' ar 25vet a viz Du 1913. Diwanet diwar Vreuriezh Republikan Iwerzhon (Irish Republican Brotherhood), met degemeret ganto ivez lod eus spered ar strolladoù dispac'hus all (Gaelic League, Gaelic Athletic Association), ar « Volunteers » a zeree diouzh spered an amzer. A-raok nemeur, e voe kement anezhe ma voe ret da John Redmond, penn ar Parliamentary Party, derc'hel kont anezhe.

REDMOND O TAOUHANTERIÑ ARME AR VOLUNTEERS.

E penn-kentañ ar bloaz pevarzek, e klaskas Redmond lakaat e grog war ar « Volunteers » evel etre krabanoù un durkez. Diouzh traoñ : e pep lec'h, e voe roet urzh da izili ar « United Irish League » ha da re an « Ancient Order of Hibernians » d' en em silañ e-touez ar Volunteers. Diouzh krec'h : dre forzh sevel bodadegoù, e klaskjont reiñ da Redmond beli da ren war ar Volunteers. Ar gammed diwezhañ a voe goulenn-disentez an 12vet a viz Mezheven 14, o c'houlenn e vije lakaet 25 ezel ouzhpenn - dibabet gant Redmond - e strollad-ren ar Volunteers. Start e voe an traoù en emvod a voe dalc'het goude se. Darn eus ar renerien a felle dezhe reiñ o dilez ; darn all, nac'h plegañ d' an ultimatum. Pa voe votet, ez eas 18 a-du en desped dezho peurvuañ, ha 9 a-enep.

90

An diskoulm-se ne na nemet « un dimezi forset ». An disemglev a oa etre izili ar strollad nevez-kresket, a lenner anat el lizhiri skrivet gant Pearse da Joe Mc Garrity e Philadelphia d' an ampoent. Dizoloet e voe a-wel d' an holl pa glaskas an izili nevez kaout evit o mignoned muiañ ma c'helljont eus an armoù dilestret e Howth ha Kilcoole e miz Gouere ha miz Eost.

Gant ar Brezel e teuas an doareoù da sklaeraat. Redmond en doa gonezet e drec'h brasañ e House of Commons Bro-Saoz e 1912, pa oa bet votet er Gambr-se ar Home Rule evit Iwerzhon (nac'het goude gant ar House of Lords). Bremañ avat, deut ar brezel, e oa an ton hag ar son gant an Unanerien hag o mignoned saoz. O vezañ ma oa leal Redmond d' an Impalaerded - e-lec'h bezañ disrannour, evel an I. R. B. da skouer - en em lakaas d' ober brud ha da c'houlenn digant Iwerzhoniz mont da soudarded en armoù edo Bro-Saoz o krouiñ. Met kollet en doa e levezon dirak ar Saozon : pa c'houlennas Carson, rener an Unanerien, ma vije savet ur vrigadenn a-ziforc'h gant an *Ulster Volunteers*, e asantas ar Saozon raktal. Pa c'houlennas Redmond kemend-all evit ar vroadelourien, ne voe respontet dezhañ, a-berzh Lord Kitchener, nemet gant dismegañs, falz promesaoù... ha skoazell ebet.

E miz Eost, e ouestlas e asantje armead an Irish Volunteers difenn Iwerzhon, ha disammañ a gement-se ar gwarnizonoù saoz, d' ar re-mañ da c'hellout

mont war dalbenn ar brezel. Ar gouestl-se e voe kretaet gant rak-kuzul ar Volunteers, rak kalz eus an izili a wele an tu, diwar gement-se, da zistagañ Iwerzhon diouzh Bro-Saoz. Met diwezhatoc'h e teuas ar Volunteers, evit Redmond, da vezañ soudarded drev da servijout « e kement lec'h ma en em astenno linenn an tan ». Ar c'homzoù-se a zistagas en ur brezegenn d' ar Volunteers e Woodenbridge d' an 20vet a viz Gwengolo. Bec'h a savas diouzhtu. Un ezel warn-ugent eus ar c'hentañ strollad-ren a embannas ur « c'halvadenn » ma vije taolet e-maez an izili anvet gantañ ; hag e keit-se, darn eus ar re a oa a-du ganto a gemeras Penngarter ar Volunteers e Dulenn.

91

Hogen, daoust m' edo war an diskar, levezon Redmond a oa bras c'hoazh koulskoude, hag e-pad an amzervezh goullou souezhus a zo bet degaset e buhez politikel Iwerzhon gant dilerc'hidigezh ar Home Rule (votet er bloaz 12, hep bezañ lakaet da dalvezout), e oa c'hoazh doujet Redmond gant an darn vuiañ. Anat e voe kement-mañ pa voe gwelet o taouhanteriñ armead ar Volunteers : nebeut war 10.000 a chomas a-du gant ar renerien gantañ. An darn vuiañ, a-galz, a yeas da sevel an Irish National Volunteers... Niver ar re-mañ, avat, hag o fouez e buhez ar vro, a goazhas buan er bloavezhioù war-lerc'h.

Nerzh brasañ ar Volunteers - kalz nebeutoc'h anezhe bremañ - a oa e kêr Dulenn, e Kreistez ha Kuzh-Heol ar vro. Ret e oa o adstrollañ hag o adurzhiañ. Goude o bodadeg kentañ e miz Here, e voe kaset « urzhierien » dre ar vro.

SOUDARDED HAG ARMOU A-BENN AN TAOL-DISPAC'H.

N' ankounac'haent ket, e-keit-se, brezel bras Europa. Strollad-ren an I. R. B. en em vodas hag a zivizas ober un taol-dispac'h kent ma echuje ar brezel. Gante ha gant an Irish Volunteers, James Connolly a glaskas en em glevout. Ar wazed a c'helle-eñ degas a oa re an Irish Citizen Army (Arme Keodediz Iwerzhon). Ne oa ket kalz anezho, rak ne oa anezho nemet e Dulenn. Savet e oa bet o strollad goude krizder ar polis e-pad dilezadeg-labour hag harz-labour 1913. Gant he c'hreizenn e Liberty Hall, (penngarter Sindikat Iwerzhonat an Dezougadur hag ar Vicherourien [Irish Transport and Workers' Union]), e oa bet an Irish Citizen Army, da gentañ, ur strollad-emzifenn micherourien. Pa oa bet savet an Irish Volunteers, he doa diskouezet an I. C. A. enebiezh outo. Padet e oa an enebiezh-se keit ha ma oa bet an dramaour Sean O' Casey, sekretour an I. C. A. Bremañ avat, e tonae diazez ar strollad hag e ledanae e vennad, abaoe m' en doa roet O'Casey e zilez (feuket, dre ma ne oa ket bet asantet d' e c'houlenn pa oa bet fellet dezhañ ez aje Kontez Markievicz e-maez pe eus Cumann na mBan, pe eus an I. C. A.) hag abaoe ma oa aet Larkin da chom d' ar Stadoù Unanet, o lezel Connolly da ren.

92

Ur strollad penn-ofiserien ar Volunteers (Pearse, Ceannt ha Plunkett, moarvat) a voe krouet e penn diwezhañ 1914 gant an I. R. B., da brientiñ an taol-dispac'h. Armoù a oa ret kaout : evel just, ne gonte ket emgannerien 1916 war fuzuilhoù Howth hepken. N' o doa ket gallet zoken o mirout holl goude an daouhanteriñ e miz Gwengolo... O' Rahilly, hag a oa Pourvezer-armoù ar Volunteers, a brenas e-leizh a fuzuilhoù Martini Enfield 0,303 digant Stal W. W. Greener e Birmingham etre miz Eost ha miz Du. An afer sebezus-se en doa kavet tu da gas da benn dre ma oa bet torret e miz Eost, war c'houlenn Redmond, al lezenn he doa, abaoe miz Kerzu 1913, lakaet harz war an armoù ; ha dre ma oa bernioù armoù ha ne servijent ket d' ar brezel da werzhañ bremañ el labouradegoù, a oa hiviziken a-lazh-korf o krouiñ armoù-brezel. (E miz Du, e vo addifennet ober ar c'henwerzh-se.) Prenet e veze ivez armoù digant soudarded vezv, pe sec'hed dezhe, pe drenket o c'halon... Goveliat e veze boledoù ; adstummet e veze an armoù diouzh ezhomm ; prenet e veze ivez fuzuilhoù-chase ha karabinenoù pep gwech ma veze gallet... Ar Citizen Army a rae kemend all.

Digant ar Stadoù Unanet avat, ne voe ket gallet kaout armoù. Pennoù ar « Clan na Gael », daoust ma roent arc'hant brokus da emsav Iwerzhon, ne zeujont ket a-benn da sevel ul lestrad armoù... Gant o asant, e oa aet Casement da Vro-

Alamagn, hag edo o varc'hata gant pennadurezhioù an Impalaerded, hag o klask sevel ur Vrigadenn Iwerzhonat a-douez ar brizonidi Vreizh-veuriat. E penn kentañ 1915 ez eas ivez Plunkett da Vro-Alamagn dre un hent-tro da varc'hata armoù ha da skoazellañ Casement. Goude distreiñ da Iwerzhon a-benn interamant O' Donovan Rossa e miz Eost 1915, e talc'has gant e veaj davet pennoù ar Clan na Gael e New York, e miz Gwengolo.

93

KROG EO AN TRAOU DA DOMMAN.

Divodet e oa bet e miz Mezheven 1915 ar strollad-aliañ, ha krouet en e lec'h ur C'huzul-arme, ennañ Ceannt, Pearse, Plunkett, gant Clarke ha Mac Diarmada. An daou-mañ a oa - diwar an tri ezel a rene an I. R. B. pa ne veze ket ar C'huzul Meur bodet - o chom e Dulenn.

Diwar neuze, e voe buanaet da brientiñ an taol-dispac'h. Darn avat eus ofiserien ar Volunteers, hag en o fenn Eoin Mac Neill, ar rener, o doa ar vrud da vezañ a-enep pep taol-dispac'h gant armoù. Rak-se, dre ma startae ar ragaozadur, e oa retoc'h-retañ hen ober sioul ha dre guzh.

Da gConnolly, a-benn ar fin, e voe diskleriet e miz Genver 1916 ar pezh a oa bet divizet, ha degemeret e voe e Kuzul-arme ar Brotherhood.

En Amerika, dre zDevoy, e voe skoulmet darempred gant kanad Bro-Alamagn, hag ul lestrad armoù a voe aozet diouzh bezañ en Iwerzhon e koulz a-benn un taol-dispac'h da Bask.

SIZHUN SANTEL 1916.

Diskaret e voe e-pad Sizhun Santel 1916 meur a hini eus aozadurioù ar C'huzul-arme (seizh ezel dezhañ bremañ abaoe ma oa bet degemeret Thomas Mac Donagh e miz Ebrel). Hobson ha Mac Neill a zeuas da c'houzout e oa bet divizet ober un taol-dispac'h da Bask ; al lestr *Aud* hag e lestrad armoù o tont eus Bro-Alamagn a yeas da goll ; hag ar pennadurezhioù saoz (war o evezh, a-benn ar fin) a oa o mennoz start gwaskañ war an dispac'hourien.

Gwashoc'h c'hoazh a c'hoarvezas : Eoin Mac Neill, goude bezañ asantet d' an emgann da gentañ, a embannas diwezhatoc'h un dislavar da zifenn gervel an emgannerien... Ar C'huzul-arme a zivizas neuze dilerc'hiñ betek antronoz...

Hogen gant kement a lavar hag a zislavar ne voe nemet un darn eus paotred ar stourm o kemer perzh en emgann e Dulenn.

94

Embann a rejont e oa ar Republik dindan an armoù, met ne oa anezho nemet 1.000 da gentañ, ha 1.800 a-benn deizioù diwezhañ ar sizhun : izili eus an Irish Volunteers, Irish Citizen Army, Hibernian Rifles (Fuzuilherien Hibernia), ha strolladoù eus ar Fianna Eirean, Cumann na mBan, ha Skoutezed Clan na Gael deut ivez da gemer o lod er c'hrogad.

Ar General Post-office (Burev-kreiz ar Post) e kreiz kêr, a voe kemeret da Benn-karter, hag ar savadurioù gwellañ-lec'hiet da stankañ an hent etrezek kazarnioù brasañ ar Saozon, a voe kemeret, bardellet ha lakaet emsaverien enno.

Ar strolladoù emsaverien stlabezet dre ar vro, a voe seul diaesoc'h dezhe ma oa diaes an darempredoù ; hag a-ziavaez da gêr Dulenn ne savas gwall-stourm nemet en Hanternoz Dulenn, Galway ha Wexford... E kornbroioù all e voe tammoù krogadoù.

Ur mizvezh edo Eamonn Ceannt e-gortoz e c'hellfe arme ar Republik derc'hel penn. A-benn eizhtez avat, e rankjont plegañ hag en em rentañ da arme c'halloudus Bro-Saoz.

HA DIWAN A RAIO AR VUHEZ DIWAR AR MARV ?

Ne droas ket buan speredoù ar bobl a-du gant an emsavourien. Dre ma veze embannet avat, deiz ha deiz, keloù eus ar barnedigezhioù hag al lazhadegoù, e trenke ar c'halonoù enep ar pennadurezhioù saoz.

N' he doa ket graet Arme ar Republik brezelig « guerilla » (diwezhatoc'h, pa vior sur da vezañ harpet gant an dud « sivil », e vo aesoc'h hen ober). Stourmet o doa evel Arme Gouarnamant Iwerzhon, e-gortoz da vezañ degemeret e Kuzuliadeg ar Peoc'h pa echuje brezel Europa, peogwir e lavared e oa pal ar brezel-mañ « reiñ o frankiz d' ar broadoù bihan ».

Daoust ma oa bet barnet ha lazhet an darn vuiañ eus ar pennoù, an 2.000 soudard a oa bac'het e kampoù saoz a gavas tu brav eno da grouiñ etrezo muioc'h a urzh ha strishoc'h unaniezh. Renerien nevez a voe gwelet o sevel, muioc'h a veli dezho. Boazañ a rejont ouzh doareoù ar stourm « gouzañvus » dre forzh ober dilezadeg-labour ha nac'hadeg-sentiñ e bac'hioù Iwerzhon ha Bro-Saoz, e 1916 ha 1917, evit gounit d' ar brizonidi doareoù-bevañ dereat.

95

En Iwerzhon, a-drugarez d' an National Aid (Skoazell Broadel) ha d' ar Volunteers Dependent Fund (Kef Mignoned an Emouestlidi), e voe kreñvaet hag urzhiet nerzhioù nevez an Emsav. Sevel soudarded evit Bro-Saoz ne voe ken gallet ober en Iwerzhon, koulz lavaret. Hag ar brizonidi lezet da vont e penn-diwezhañ 1916 a veze degemeret gant frealz ha youc'h e pep lec'h ma tremenent.

KOMZOU WILSON HA MOUEZHIADGOU IWERZHON.

E miz Genver 1917 e tisklerias ar Prezidant Wilson da gCongress (Parlamant) ar Stadoù Unanet : « N' hell peoc'h ebet padout, ha ne vefe ket mat e rafe, nemet anzavout a rafe, nemet asantiñ a rafe d' ar wirionez-diazezez e tever holl veli reizh ar gouarnamantoù eus asant ar re a zo gouarnet. Ha n' eus gwir ebet, e nep lec'h, da eskemmañ pobladoù digant an eil gouarnamant d' egile, evel pa vijent peadra ur perc'henn ».

E miz C'hwevrer en em lakaas ar C'hont Plunkett war ar renk evit ur votadeg-depute. « Diskleriañ a raio, eme an Tad O'Flanagan, e tle bezañ lezet gant Iwerzhon hevelep frankiz ha gant Belgia, Serbia, Bohemia, Roumania, Bro-C'hall ha Bro-Alamagn. » Ha voterien Roscommon ne glaskent ket gwell, peogwir e trec'has Plunkett a-galz war an hini a oa war ar renk evit ar Parlamantourien.

Bac'het e voe tud, ha barnet, ha taolet warno tell-kastiz, hervez giz kozh ar « Coercition Acts » (Lezennoù ar « Plegañ dre heg »)... Koulskoude an Daily Mail, pa zisklerias ar Stadoù Unanet brezel da Vro-Alamagn, a evesaas : « N' eus nemet ur skoilh o herzel ouzh an Amerikaned da vezañ a wir galon a-du gant ar re-unanet : ar skoilh-se eo Iwerzhon ». Ha Lloyd George a wele ken sklaer all. Evit livañ ar wirionez, avat, e vodas an Irish Convention, ur Gambr da sevel ul lezenn-diazezez evit Iwerzhon. Houmañ a badas hir amzer, hag a barlantas hag a dabutas, hep esperañs ebet peogwir ne gomze ket an izili en anv ar bobl, ha ne oa ar Gambr nemet ur vaskladenn itriket gant Lloyd George da guzhat ouzh an Amerikaned pegen aheurtet e oa enep frankiz unan eus ar broioù bihan.

96

Pa welent mirout keit all e Breizh-Veur ar brizonidi Iwerzhonat, e kreske c'hoazh disfiz an Amerikaned. A-bouez bras e teuas zoken ar brizonidi-mañ da vezañ. Anvet e oa bet unan anezho da zepute en un advotadeg e Longford. Unan all, Eamon de Valera, a voe dibabet da vont war ar renk en East Clan...

Pa zigoras ar gConvention, e voe lezet ar brizonidi da vont d'ar gêr. Hag a-raok m'he doe hi savet he skrid-klozadur didalvoud, e varvas John Redmond. Setu ne welo ket hemañ o kouezhañ er poull ar politikerezh en doa aozet...

Sentidigezh hag urzhiadur nevez ar Volunteers, a drugarez d' ar skoazell pourvezet gant an National Aid Funds d' ar brizonidi divac'het, a voe anat a-raok nemeur e botadeg East Clare. Kas a rejont an traoù en dro gant kement a galon hag a urzh ma trec'has ar Republikan gant div vouezh ouzh unan.

Ur strollad ofiserien Volunteers, o tont eus ar bac'h, a gasas ul lizher d' ar Prezidant Wilson gant ar c'homzoù en doa bet lavaret e-unan : « Arabat e vefe lakaat dre nerzh pobl ebet dindan ur galloud souveren ha ne fell ket d' ar bobl-se bevañ dindanañ ». Ar gwir-se a c'houlennent evit pobl Iwerzhon hag e lavarent : « Gouestlet hon eus hor buhez ha c'hoazh e raimp, da glask an tu da ziazezañ ar gwir-se ».

SINN FEIN : 73 DIWAR 105.

Hogen e-pad ma labourent war an dachenn-se, en ur c'hounit un advotadeg all c'hoazh e Kilkenny, en ur adkrouiñ urzhiadur ar Volunteers hag o nerzh politikel, ar pennadurezhioù saoz diouzh o zu, hag hervez o giz a-viskoazh, a brizonie e-leizh a dud, a « c'hwenne » ar c'helaouennoù, a lakae dindan lezenn ar brezel tachennad war-lerc'h tachennad. War urzh o renerien, ar Republikaned prizoniet, sentus-tre, a yune evit gounit gwirioù ar brizonidi a vrezel, hag hep nemeur a dabut e voe adstummet ar Sinn Fein kozh evit ober anezhañ kevreadur-diazez politikel an holl Republikaned. E miz Here, e-pad ar vodadeg-veur, e teuas de Valera da vezañ Prezidant ar strollad-se, gant Arthur Griffith hag an Tad Michael O'Flanagan da eil-brezidanted. Er mennozhioù diazez e tiskleried e felle d' ar Sinn Fein, en anv pobl souveren Iwerzhon :

97

1. - denac'h gwir, ha stourm ouzh youl Parlamant ha Kurunenn Breizh-Veur na gouarnamant all ebet, d' ober lezennoù evit Iwerzhon ;

2. - implijout pep doare da zinerzhañ galloud Bro-Saoz da voustrañ Iwerzhon dindani, dre nerzh hec'h armoù pe a-hend-all.

Anat e oa e kave ar Sinn Fein hag e vennozhioù harp dre ar vro peogwir e oa 1.700 kannad er vodadeg (1.200 skourr en doa ar Sinn Fein).

E miz Du, e bodadeg-veur an Irish Volunteers, e oa bet anvet de Valera e penn ar strollad-se ivez, gant Cathal Brugha da Bennofisour (Chief of Staff) ha Michael Collins (unan eus pennoù an I. R. B. adsavet dre guzh) da Rener an Urzhiadur ha Rener ar Spierezh.

« Ar Sinn-Feinourien, » hervez an Disklaeriadur, « o deus ur mennad politikel, ha pobl Iwerzhon he deus divizet hen kas da benn : ober diouzh ma n' hello ken e nep doare Bro-Saoz, ren war Iwerzhon. »

Gant an embregerezh-korf, an urzhiadur, hag ar stourm « gouzañvus », e talc'hent dibleg - hag i o c'houzout mat e teu ur c'houlz ma rank ar stourm dont da vezañ « oberiant », ar stourm dre c'houzañv dont da vezañ ur stourm dre skeiñ. Hag en em lakaent prest a-benn hennezh ivez.

Lakaet e voe o ampartiz en aprou pa redas ar vrud e 1918 e vije galvet an holl da soudarded. Raktal e savas niver ar Volunteers da 100.000 den. Ar Parlamantourien o-unan a zeuas neuze da gompren e oa poan gollet labourat evit Iwerzhon e Westminster. Kuitaat a rejont Kambr ar C'humunioù saoz ha dont da enebiñ ouzh ar sevel-soudarded war o zachenn-vot en Iwerzhon. An Eskibien, ha strolladoù ofisiel zo, a zisklerias ivez e oant enep ar sevel-soudarded... Pa fellas avat d' ar pennadurezhioù saoz kastizañ, eo ar Volunteers ha Cumann na mBan eo a voe tamallet da vezañ dañjerus hag o bodadegoù a-enep al lezenn... ha pennoù ar Sinn Fein eo a voe toullbac'het. Komprenet en doa ar gouarnamant saoz pelec'h e oa gwir nerzh ar stourm.

98

Komprenet reizh en doa : ar votadegoù, e miz Kerzu, hen diskouezas : 105

kannad a oa da envel en Iwerzhon ; 6 a yeas gant ar Parlamantourien ; 26 gant an Unanourien, ha 73 gant ar Sinn Fein. Votadeg Iwerzhon a voe sellet evel ur vouezhiadeg-pobl gant an holl: ret e voe anzav en doa ar Sinn Fein skubet ar mouezhioù dre ar vro.

Gwir ar Pobloù d' en em ren o-unan a oa war an aprou en Iwerzhon. Sklaer e oa ar respont... Ar Sinn Fein a-viskoazh en doa diskleriet n' aje ket da Westminster. Ar Parlamantourien, e-kerz an enebañ ouzh ar sevel-soudarded, o doa asantet ne dalveze da netra bezañ du-hont. Gant an darn vuiañ eus an deputeed nevez eta, ne oa ger ebet da vont da Gambr ar C'humunioù saoz.

DAIL EIREANN.

Ar 7vet a viz Genver 1919 en em vodas 26 depute republikan, hag e pedjont kement hini a oa bet anvet d' en em vodañ evit sevel un Dail Eireann, ur Gambr dieub da aozañ ul lezenn-diazez evit broad Iwerzhon. D' an 21vet e voe dalc'het ar vodadeg kentañ, hag evel ma vo kont er bloavezhioù da zont :

a) 36 eus an deputeed ne oant ket er vodadeg dre m' edont en toullbac'hioù saoz, de Valera ha Griffith daou anezho ;

b) n' edo en Dail Eireann nemet an deputeed republikan. an Teachtai Dala, evel ma vezent anvet.

Cathal Brugha a oa Prezidant. Diskleriadur Frankiz Iwerzhon a voe lennet en iwerzhoneg hag e saozneg :

« Peogwir eo bet diskleriet Republik Iwerzhon e Dulenn deiz Lun Fask 1916 gant Arme Republikan Iwerzhon en anv Pobl Iwerzhon,

« Peogwir e fell da Bobl Iwerzhon gounit ha mirout hec'h holl frankiz evit ober berzh, addiazezañ ar justis, lakaat ar Vro barrek d' en em zifenn en amzer da zont, degas ar peoc'h a-ziabarzh ha diskouez youl vat d' an holl vroioù, ha sevel ur politikerezh broadel hervez youl ar bobl, gant kement ha kement a wirioù hag a c'halloudegezh da bep den,

« Peogwir er maread nevez a zo o teraouiñ en Istor, o deus voterien Iwerzhon, e-kerz Votadeg-veur miz Kerzu 1918, adalek m' o deus bet digarez, diskouezet, an darn vras anezho, pegen stag e oant ouzh Republik Iwerzhon,

99

« Ni bremañ, Kannaded Pobl Iwerzhon (ur bobl kozh en Istor), ni bodet evel Parlamant ar Vro, en anv Broad Iwerzhon, a wirieka Krouidigezh Republik Iwerzhon hag en em ouestl, ni hag hor pobl, ma teuo an diskleriadur-mañ da wir dre gement tu, kement doare ha kement galloud a vezo etre hon daouarn. »

Lennet e voe neuze ha kavet mat Roll-labour Demokratel an Dail Eireann, ha klozet evel-se ar vodadeg istorel verr a skrive ur c'helaouenner eus an douar bras diwar he fenn :

« Ar re a ouezas, pe a-du pe a-enep edont, a zivinas edo un amzervezh nevez o kregiñ, unan hag a vije spouronus ! »

UR GOUARNAMANT.

An eil bodadeg a voe dalc'het d' an deiz kentañ a viz Ebrel. E penn houmañ edo de Valera, diflipet eus Lincoln Jail dre un itrik prientet e-pad pell amzer gant skoazell Collins, Harry Boland ha re all. Er vodadeg-mañ ar Vinistred e karg a oa Sean T. O'Ceallaigh da Gadoriad (Ceann Comhairle), Arthur Griffith evit an Diabarzh, Cathal Brugha evit an Arme, ar Gontez Markievicz evit al Labour, Eoin Mac Neill evit an Ijinerezh, William T Cosgrave evit al Labour, Michael Collins evit ar Yalc'h, Robert Barton evit al Labour-douar, Lawrence Ginnell evit ar Bruderezh.

Harpet gant ar bobl, ar Gouarnamant nevez a grouas eta kargoù Ministred, daoust d' ar polis, daoust ma veze ret en em vodañ e kuzh peurliesañ ha difenn an Dail enep ar pennadurezhioù saoz fuloret o welout e sile kuit ar galloud a-dre o bizied, dreist-holl er parrezioù ha war dachenn ar renerezh, al lezvarnioù hag al labour-douar. War dachenn ar Yalc'h, e voe kaset da benn un amprestadeg gant ar Ministr kalonek, Michael Collins.

Anvet e oa bet kannaded da vont da Guzuliadeg ar Peoc'h, met ne voent ket degemeret, hag e tisklerias Wilson dichek e oa arabat da Iwerzhon gortoz skoazell ebet eus e berzh ouzh taol ar Guzuliadeg. Pa nac'he Wilson e skoazell, e tivizas Ministred Iwerzhon kas de Valera da Amerika da c'hounit harp an Amerikaned, da sevel un amprest-arc'hant en anv Gouarnamant Iwerzhon, ha da c'houlenn ma vije anavezet Republik Iwerzhon... E gwirionez, edo o vont da c'houlenn harp pobl Amerika dreist da benn Wilson. Kuitaat a reas Iwerzhon. Evel ur beajour-kuzh e touaras en Amerika e miz Mezheven 1919.

100

MALL EO SKEIÑ.

Tamm-ha-tamm e teue bremañ ar stourm dre c'houzañv da vezañ ur stourm dre skeiñ. Daoust ma enebe an arme saoz gwashañ ma c'helle ouzh al labour-krouiñ kaset da benn gant ar Gouarnamant nevez (ar gwellañ skouer eo marteze al lezvarnioù krouet dre ar vro ha prosezet muioc'h-mui diraze gant ar brosezourien), a-raok nemeur ne voe ken kazarnioù ar polis ha re ar soudarded nemet gwarnizonoù distag diouzh ar vro, lezet a-gostez, tec'het diwarno, hag a-wechoù taget.

Hastañ a rae ar Saozon kargañ soudarded er gwarnizonoù-se. A-benn diwezh ar bloaz e oa 43.000 eus soudarded an arme en Iwerzhon, hep kontañ ar boliserien a vagad. Dre ma kreske o nerzh e tagent muioc'h mui ar Republikaned, o sailhañ warno a-daol-trumm, o lakaat tachennadoù dindan lezenn ar brezel, o toullbac'hañ muioc'h-mui a dud, o lazhañ ar pennoù, evel Maer Limerick hag hini Cork.

Evit derc'hel penn dezho edo an Arme Guzh, frammet start dre he sentidigezh, met berr an armoù ganto : evit un emgann e Limerick e voe ret amprestañ armoù digant paotred Cork. Tagañ a raent an enebourien, en dizolo pa veze ret, e spiadennoù, en arsailhoù war ar c'hazarnioù, pe e krogadoù bihanoc'h den ouzh den. Rener ar Spierezh, Collins adarre, a save ur rouedad-spiañ dre ar vro, hag o vezañ m'edo an dud a-du ganto, e veze sur ar bagadoù-stourm da gavout e pep lec'h keloù, skoazell ha repu.

Pa oa bet ret rentañ an armoù, da Bask 1916, e oa chomet an I. R. A. peuz-diarm. Setu, ur wech ouzhpenn, e voe kalz a boan o pourveziñ armoù. Daoust ma oa bet gallet kuzhat un nebeudig a-benn an amzer da zont, e voe ret ur wech c'hoazh laerezh, prenañ, degas eus ar broioù diavaez. Graet e voe, en desped da evesaerien ar polis hag an arme saoz.

101

E Bro-Alamagn e poanie Robert Briscoe da bremañ armoù. En Iwerzhon, e vezent skrapet e kazarnioù ar polis hag an arme, dilamet o re digant ar brizonidi, diberc'hennet ar siviled diouzh o re, prenet digant paotred an arme saoz pa vezent pe drenket ouzh o ofiserien pe a-du gant Iwerzhon.

Un torr-penn e oa evit ar c'harter-mistri ar fuzuilhoù-chase, ar c'harabinennoù... n' eo ket a-walc'h evit o c'huzhat, met ivez evit aozañ bouledoù a bep doare da vont diouzh armoù ken disheñvel. Labouradegoù-armoù a voe krouet e kuzh ; an armoù a voe adstummet ; grenadennoù, bombezennoù, a voe aozet. Evit pourchas an danvezioù chimik e veze ret mont kant mil gwech da stal an apotikerien da bremañ a nebeudigoù... gant aon ne savje disfiz. Kozh-houarn a veze kavet war ar bernioù lastez. Ur rouedad hentoù kas-degas a voe ret krouiñ dre ar vro.

AMZER AR SPONT.

An emgann a voe en e washañ pa zegasas ar Saozon da Iwerzhon ar « Black and Tans » hag an « Auxiliaries » (ar re « du ha rouz » hag ar « Skoazellourien »). Ar re gentañ a oa anezho un armead paotred a foeltr-foutr ; an eil rummad a oa ofiserien chomet dizimplij goude ar Brezel Bras. Krisoc'h e teuas raktal ar c'hastiz da vezañ : pa veze taget soudarded saoz, e restaole ar Saozon ar gwall da Iwerzhoniz en ur c'hwezhañ an tan en tiez, en tiez-laezh, el labouradegoù, en c'hêriadennoù hag er c'hêrioù. Ar re a oa a-du gant ar Republik a veze tennet warno ; ar re a veze disfiz outo a veze barnet d' ar marv ; gouestlidi a veze charreet kuit eus ar gêr war girri an arme. Selloù ar bed a-bezh a droas etrezek Iwerzhon keit ha m' edo o c'hortoz ar marv Terence Mac Swiney, Lord-Maer Cork, a varvas d' ar 25vet a viz Here 1920 goude bezañ chomet 74 devezh hep debriñ e bac'h Brixton ; ha pa silas e kelaouennoù ar bed, a drugarez da Gannaded ar Republik ha da Vurev-bruderezh an Dail e Dulenn, keloù eus krizder ar Saozon ; pa voe ivez barnet ha krouget ar paotrig triwec'h vloaz Kevin Barry, d' ar lañ a viz Du 1920.

102

Marv an den yaouank hag hini Mac Swiney a drenkas c'hoazh ar c'halonoù ouzh renerezh ar Saozon. Ur sivil bemdez, well-wazh, a lazhet. Met ar stourm ne zistane ket ! Ma lavaras Winston Churchill e miz Mae 1921 : « Kant mil soudard nevez ispisial a zo da sevel ; miliadoù a girri-tan a zo da houarnwiskañ, ha da baramantiñ ; teir rannvro Kreisteiz Iwerzhon a zo da gelc'hiañ gant regennadoù blockosoù hag orjal-dreinek ; ret eo furchal e pep toull ha goulennata pep den ». Setu e ali. E miz Mezheven 1920 an National Review a zisplege hec'h hini : « War-dro 2.000 a dud a vo da varn d' ar marv kent ma reno an urzh ». Er miz-se ivez an Divisional Commissioner (Melestrour-arme) Smyth, o komz ouzh ar Royal Irish Constabulary (Polis Iwerzhonat ar Roue) e Listowel, a lavare : « C'hwec'h nozvezh ar sizhun e tleit mont er-maez ha kuitaat ar c'hazarn dre an nor-drek, ma ne viot ket gwelet. Seul-vui a dud a fuzuilhot, seul welloc'h ho karin. Ezhomm hon eus ho skoazell evit peurlipat ar Sinn Fein ».

Diwar e brezegenn e savas un tammig trouz, ar pezh a ziskoueze e oa diaes ar speredoù en R. I. C. An darn vuiañ eus an izili a oa Iwerzhoniz. Kalz anezho a oa kerent dezho ouzh tu ar Republikaned. Meur a hini a roas e zilez, ha pell-amzer e padas kavout re all da stouvañ an toullou. Un dibenn frommus he doe prezegenn Smyth un nebeut sizhunvezhioù diwezhatoc'h, pa voe lazhet an den a denn fuzuilh gant daou Volunteers e Club Kontelezh Cork.

Diskar Republik Iwerzhon ne oa ket aes d' ober... Dreist galloud e oa marteze... peogwir e pade ar stourm ; peogwir e teue ar skrapadegoù, ar spiadegoù, da vezañ dispontoc'h-dispontañ ; peogwir e sile ar brezel betek e Bro-Saoz, e-lec'h ma voe tangwallet pemzek stal vras en nozvezh an 28vet a viz Du 1920 ; peogwir e voe lazhet d' ar Saozon pevarzek spier eus ar servijoù sekred e Dulenn d' an 21vet a viz Du ; peogwir a-benn miz Ebrel 1921 e oa bet distrujet a-dreuz ar vro eizh kant a gazarnioù pe a lezvarnioù.

Daoust ma oa bet skoilhet labour-krouiñ an Dail abaoe ma oa degouezhet er vro ar *Black and Tans* hag an *Auxiliaries*, ha gwashaet an emgann, ha daoust ma kreske dalc'hmat niver an dud lazhet kerkoulz e-touez ar siviled hag en I.R.A., bepred e chome dibleg ar youl da zerc'hel ar Republik en he sav.

103

DAVET AR PEOC'H.

Adalek miz Gwengolo 1920 e krogas an tastornañ evit un arzav-brezel.

Lezenn Lloyd George evit « Gwellaat Renerezh Iwerzhon » a voe votet d' an drede a viz Kerzu, ha hervez al Lezenn-se e voe krouet e miz Mae 1921 ur Parlamant e Stormont evit c'hwec'h Kontelezh ar Biz... ha rannet eta Iwerzhon.

Padout a rae koulskoude ar brezel, hag ar breutaerezh evit ar peoc'h ivez.

Ar gelaouenn " The Times " a gasas kannaded : an Arc'heskob Clune, Cope, Paddy Moylett, an Tad O' Flanagan, Lord Derby, Sir James Craig, ar Jeneral Smuts, holl anezho e kemerjont perzh en divizoù tamm pe damm. Met n' edo ar beli etre daouarn hini anezho, hag evel ma lavare de Valera d' an eil a viz Mae 1921 : « E-keit ha ha ma fello da Lloyd George pe da C'houarnamant Breizh-Veur e tilezfe Iwerzhon he gwir da vezañ dieub, kent digeriñ ar breutaerezh ofisiel war ar peoc'h - e-keit ha ma fizio Bro-Saoz, n' eo ket war wirioù ha gwellañ mad an daou du, met war hec'h armeoù nerzhuc'h, evit merkañ hervez ma plijo dezhi peseurt darempredoù politikel a vo etre an div enezenn - e-keit-se ne vo ar rakdivizoù nag ar c'henvreutadegoù nemet ur farsadenn didalvoud ».

D' ar 25vet a viz Mezheven 1921 e skrivas Lloyd George da z-de Valera. En taol-se, a-benn an 11 a viz Gouere, e voe asantet d' un arzav-brezel, e-keit ha ma pade ar c'hendivizoù, ar wech-mañ avat, etre tud e galloud.

Tri miziad kenvreutaat ha kalz ampartiz a voe ezhomm c'hoazh koulskoude, kent m' en em gavas tal ouzh tal kannaded Iwerzhon ha re Vreizh-Veur evit klask en em glevout war ziazezoù ar peoc'h. Lloyd George, da gentañ, ne felle ket dezhañ dilezel ar rakdivizoù en doa merket betek-hen. An 30vet a viz Gwengolo a oa, a-benn ma asantas de Valera degemerout ar bedadenn kaset da Gannaded Iwerzhon da gemer perzh en ur c'hendiviz, ha c'hoazh e verke fraezh : « en ur gemer perzh en emvod, ne bromete kostezenn ebet, e doare ebet, asantiñ da vennad ar gostezenn all », evel ma lavare Lord Longford.

104

D' an 11vet a viz Here 1921 e krogas ar c'hendivizoù. A bep ma tremene an amzer, e teuas anat e oa diemglev etre ar pennoù Iwerzhonat. An diemglev-se, Lloyd George gant gwidre a itrikas hen gwashaat : diouzh un tu e c'hourdrouze dirrollañ raktal ur brezel kriz ha didruez ! diouzh an tu all, e tremene lost al louarn dre c'henou Iwerzhoniz. Hag evel-se, e teuas Kentañ Ministr Breizh-Veur a-benn da lakaat Iwerzhoniz da blegañ d' ar rakfeur, d' ar 6vet a viz Kerzu 1921.

HANTER-DREC'H.

D' an Dail e oa da wiriekaat ar feur-se. Hir ha rangalonus e voe an tabutoù. D' an deiz diwezhañ, ar 7vet a viz Genver 1922, 64 a votas a-du, 57 a-enep. Daou pe dri eus ar re a oa bet a-enep a-raok an Nedeleg, a votas a-du goude. Pevar a voe kavet diwezhatoc'h e-touez ar re a-enep, hag o doa koulskoude votet en noz-se a-du.

Ne voe degemeret ar vouezhiadenn gant levenez ebet. Ne voe degemeret nemet gant sioulded un islonk ha difronkadeg gwazed gour. Holl e seblantent kompren pebezh disrann don a oa en em silet etreze. Pennoù eus an I. R. A. a gaved en daou du : tu ar re a felle dezhe derc'hel gant an emgann ; ha tu ar re a felle dezhe implijout an dachenn c'hounezet dre ar feur, evit diazezañ an amzer da zont.

Ar c'hendivizoù a dlee, hervez esperañs pobl Iwerzhon, degas ar peoc'h, a reas ur faout ha ne raje nemet gwasat er mizioù goude, e-pad ar brezel-diabarzh, berr, hogen fromus.

Padraig MacPiarais

Evit meur a abeg e oa MacPiarais an den a zelleze ar muiañ bezañ lakaet da rener an emsav dispac'hel e miz Ebrel 1916 ha da vezañ anvet Rener-Meur kentañ ar gouarnamant-da-c'hortoz.

Evel MacDonagh e oa hanter-Saoz, e dad a oa bet ganet e London. Evel Plunkett e oa ennañ ur feiz a oa anat koulz en o skridoù hag en o buhez. Evel e zaou geneil, e skrive barzhoniezh, met eñ hepken, a-douez an tri, a save barzhonegoù koulz e saozneg hag e gouezeleg. Evel an holl anezho, e kare dreist pep tra ar gouezeleg, met muioc'h c'hoazh eget Ceannt, hag eñ ganet e Galiv, en em soubas e gouezelegva ar C'hornog, e-lec'h ma tremen an darn vrasañ eus an danevelloù hag eus ar pezhioù savet gantañ. Hag eñ emezelet en Irish Republican Brotherhood (Breudeuriezh Republikan Iwerzhonat) kalz diwezhatoc'h eget MacDiarmada, o sekretour atav diskuizh hag atav mousc'hoarzhus, drezañ an hini eo e teuas an Irish Volunteers (Soudarded a-youl-vat Iwerzhon) da gemer perzh en emsavadeg divizet gant an I.R.B. Daoust ma ne oa ket socialist evel Connolly, stourm kalet ar vicherourien e 1913, ur stourm a-wechoù gwadek, a fromas anezhañ kement, ma teuas da gaout war rener Arme ar Vicherourien (Irish Citizen Army) - daoust da glemmoù Sean O'Casey - kement a levezon ha m' en doa Connolly warnañ. Daoust dezhañ bezañ bet a-du gant Council's Bill 1907 - ur c'hinnig-lezenn na zeuas da netra - peogwir o dije bet Iwerzhoniz, drezañ, un tammig muioc'h a c'halloud war o skolioù, daoust dezhañ bezañ komzet a-du gant an Home-Rule e 1912 zoken - daou dra a veze kavet heugus gant ur Fenian kozh evel Tom Clarke - eñ an hini eo a voe dibabet gant Clarke e-unan evit komz e lidoù deiz-ha-bloaz emsavadeg Emmet (1911), eñ an hini eo a zisplegas ar gwellañ, en e brezegenn vrudet dirak bez O'Donovan Rossa (1915) petra oa feiz divarvel ar Fenian, ar feiz divarvel diskouezet da skouer gant Clarke, hag en doa tremenet pevarzek bloavezh en toulloù-bac'h ar Saozon hep bezañ flastret pe damesaet.

106

Tad MacPiarais a zeuas da Zulenn, hag eñ intañv, gant e zaou vugel : kavout a reas lojeiz - evit e familh hag evit e labour - e Great Brunswick Street, niv. 27 (ar ru-se zo anvet bremañ Pearse Street). Dont a reas neuze da vezañ katolik hag e timezas gant Margaret Brady, genidik eus Nobber, e kontelezh Meath : he zad-kozh dezhi en doa stourmet gant an armoù e 1798 hag he eontr-kozh a oa bet krouget gant ar Yeomen er bloavezh-se.

Diwar-benn e dad hag e vamm e skrivas MacPiarais kement-mañ en e vuhez-skrid - diechu siwazh.

...Pa zimezas va zad gant va mamm, e kejas daou hengoun disheñvel a-grenn, an hengoun saoz hag an hengoun gouezelek. Daou hengoun a garantez d' ar frankiz, gant o lodenn a varzhoniezh, gant o skiant a intrudu speredel hag all. Hag an daou hengoun-se a labouras ennon hag, atizet gant ar flamm a zo ennon, met ganet da gentañ eus levezonioù va yaouankiz, a reas ac'hanon ar pezh souezhus m' on deut da vezañ...

Ar « pezh souezhus »-se, tavedek hag entanet evel ma oa da vezañ, a voe ganet, e ti e dad, an eil eus ar pevar bugel o doe Margaret Brady da vamm, d' an 10 a viz Du 1879. Desket e voe da gentañ en ur skol prevez, ur skol dalc'het gant an Itron Murphy, e Wentworth Place - e-lec'h ma 'z eas e 1886. Er memes bloavezh e tilojas an tiegezh da vont da chom e Sandymount, Newbridge Avenue, niv. 3 - « un ti e-kichen ar mor. A-dreñv e oa ul liorz vras hag ur park en tu all d' al liorz, hag ur park bras all e-fas, en tu all d' an hent ». Hag er memes bloavezh e voe embannet levrig sklaer ha kalonek e dad diwar-benn an Home-Rule. En abeg da yec'hed fall e c'hoar yaouankañ Mary Brigid e tistroas an tiegezh da Brunswick Street hag eno e oa c'hoazh o chom pa zeuas da vezañ

diskibl e skol ar Vreudeur Kristen, e Westland Row, e-lec'h ma studias ar gouezeleg - e yezh hag a zedenne dija anezhañ kement.

Ur skoliad eus ar gwellañ e voe, ha chom a reas, ur wech echu e studioù kentañ, evel studier-kelenner. Met a-raok kuitaat ar skol, en doa krouet " Kevredigezh Lennegel Iwerzhon Nevez " (the New Ireland Literary Society) hag evel he rener, ez embannas " Teir Prezegenn war danvezioù gouezelek ", un oberenn a ziskouez un azvder-spered eus ar sebezusañ.

107

E 1898 e oa buhez MacPiarais ken leun ha ma c'helle bezañ. Kevredigezh Lennegel Iwerzhon Nevez a oa echu - met deut e oa da vezañ ezel eus Skourr Kreiz ar Gaelic League (krouet pemp bloavezh a-raok) hag unan eus renerien Burev an Embannadurioù. Heuliañ a rae kentelioù war al lezenn e King's Inns ha labourat a rae er Skol-Veur gozh katolik evit tremen ur B.A. E 1901 e teuas da vezañ alvokad hag er memes bloavezh e tremenas e arnodenn en un doare skedus (second class Honours ha second class Exhibition) er Skol-Veur Roueel, gant saozneg, galleg ha keltiek da zanvezioù pennañ.

Kaletoc'h-kaletañ e laboure evit ar Gaelic League. Ober a rae kentelioù evito hag e 1903 e teuas da vezañ rener o c'helaouenn " An Claidheamh Soluis " (Kleze ar Sklerijenn). E c'hoant bras a oa kelenn, hag ober a reas kentelioù gouezelek eus 1905 da 1908 en Alexandra College (ur skol a briente merc'hed yaouank protestant d' an arnodennoù Skol-Veur) hag er Skol-Veur Roueel.

An tiegezh, bet o vevañ e Sandymount, 5 George's Villas, e 1900 hag, e Sandymount c'hoazh, e Lisreaghan Terrace, niv. 1, e 1901, a yeas da chom e Donnybrook, Marlborough Road, niv. 39, e 1904. E-keit ha ma voe o chom eno, e reas MacPiarais meur a wech un dra souezhus a-walc'h, gwiskañ e zilhad koshañ ha mont, gant e niz, Alfred McGloughlin, da c'houlenn an aluzen war an hent. « Ober a rae kement-se », a lavaras e c'hoar, « evit gouzout penaos en em gave un den pa yae da glask e vara. » Ur wech ivez - a-raok ma oa deut da vezañ anavezet ken mat eno - ez eas da vale hent a-dreuz Conamara, evel ur c'hlaskerbara, evit mont e-barzh buhez pemdeziek ar bobl. E 1905 e reas ur brezegenn - an hini nemeti en e vuhez - evel alvokad : difenn a reas un den eus kontelezh Donegal tellkastizet evit bezañ lakaet war e garr ur blakenn e gouezeleg. Koll a reas ar prosez. Ne blije ket dezhañ al lezenn, nag al lezioù-barn.

E 1907 e oa e c'hoar henañ e penn ur skol prevez e Brookville, Sallymount Avenue, Ranelagh : reiñ a reas d' ar skol un anv nevez " Cùil Crannach ", hag e stagas da gelenn iwerzhoneg enni.

108

Ken dedennet e oa gant kudennoù an deskadurezh ma 'z eas a-du gant Council's Bill 1907 ha ma kemeras ur perzh eus ar re vrasañ, evel rener an *Claidheamh Soluis*, er stourm evit lakaat an iwerzhoneg da zanvez-ret evit an arnodenn mont e-barzh ar Skol-Veur e 1907.

A-enep krenn e oa d' an doare-deskadurezh roet e Skolioù ar Stad - Ar Mekanik da lazhañ Tud, a anve an deskadurezh-se. Tremen a reas meur a viz war an douar-bras o studiañ ar skolioù divyezhek e Bro-Veljik. Neuze e reas e soñj ober eñ e-unan un dra bennak da dalvezout evit an deskadurezh, hag e savas ur skol divyezhek : Scoil Eanna, e Cullenswood House, Oakley Road, Ravelagh, o tilezel renerezh *An Claidheamh*.

Evel rener-skol, dre levezon e bersonelezh eo e lakae MacPiarais an urzh da ren hag ar skolidi da sentiñ : anv ebet a gastizoù korfel, hag ezhomm ebet anezho. Bez e oa evel just taolioù-c'hoarzhin ha farsadennoù - zoken farsadennoù graet gant ar rener e-unan - hag a blije dezhañ alies kaout tro da farsal. Met ar frankiz ne veze morse gwallimplijet. Ha gant kelennerien evel MacDonagh, Willie Pearse, Colm O Lochlainn, zoken ma ne oa ket pouezet re war an arnodennoù, n' eo ket souezh ma reas ar skolidi berzh er vuhez - tud evel Padraig Og O Conavie, Desmond Ryan, Denis Gwynn ha Jim Larkin.

Ne voe ket MacPiarais pell amzer hep kaout ur gazetenn da ren, rak eno ez embannas, bep ar mare, *An Macaomh*, hag en un niverenn anezhi e tiskouez pegen madelezhus e oa : hag eñ taget garv gant Dineen, pa oa hennezh oc'h arguzenniñ ken garv a-du gant ar rannyezh-mañ-rannyezh (diouzh an dro-spered-se hag a implijas ul lodenn ken bras eus nerzh hag amzer ar Gaelic League en he derou), hag eñ taget rust neuze gant Dineen, ne reas nemet keñveriañ anezhañ ouzh blenier-karr Cuchulainn. Diwezhatoc'h e tiskouezas an hevelep madelezh hag an hevelep preder, e 1914 da skouer, pa c'houlennas ouzh Clan-na-Gael, ar gevidigezh iwerzhonat-amerikan, chom hep kaout droug ouzh Hobson, Hobson hag a oa bet a-du evit plegañ da Redmond, pa glaske hemañ bezañ mestr war an Irish Volunteers, e 1916 adarre pa zifennas Eoin MacNeill, an den en doa, dre e urzhioù kontrol, taolet en traoñ raktresoù an emsavadeg.

109

E 1909 e varvas ar plac'h a gare, Eibhlin Ni Niocaill beuzet pa oa aet da neuñv war aod an inizi Blasket, ha diwar he fenn e skrivas ur varzhoneg verr, *fromus-tre*, en iwerzhoneg.

Ar bloavezh goude e kasas e skol d' un ti brasoc'h, " The Hermitage ", e Rathfarnham - hag en ti kozh e krouas ur skol evit ar merc'hed, ha na badas ket pell a-hend-all. E 1911 e reas ar brezegenn evit Deiz-ha-bloaz Emmet, ha goude an dra-se e lavaras Clarke, rener an I.R.B. Adsavet : « Ne ouien ket e oa MacPiarais ur seurt den anezhañ ». E 1912 e reas ur brezegenn vrudet all « Home Rule pe neuze... », e krouas " Cumann na Saoirse " (Kevredigezh ar Frankiz) hag e savas ur gelaouenn en iwerzhoneg, sevenadurel ha politikel war un dro, *An Bárr Buadh*.

Hag e-keit-se e teue tostoc'h-tostañ ouzh menozioù dispac'hel ha disrannel an I.R.B. : e 1913 e voe pedet gant ar vreudeuriezh da ober ar brezegenn e Bodenstown, da geñver ar birc'hirinaj bloaziek war vez Wolfe Tone. Oc'h ober o mad eus krouidigezh an Ulster Volunteer Force, un arme prevez savet evit mirout na rofe Bro-Saoz an Home Rule da Iwerzhon, e tivizas an I.R.B. sevel, int ivez, un arme : savet e voe an Irish Volunteers e 1913 hag er burev-kreiz e oa MacPiarais, hag a oa deut da vezañ ezel eus an I.R.B.

E 1914 e savas MacPiarais a-enep Redmond pa gemeras hemañ renerezh an Irish Volunteers, ha laouen e voe eus an troc'h, eus an disrann a c'hoarvezas e diabarzh an arme, goude m' en doe lavaret Redmond e oa dlead Iwerzhoniz mont da stourm evit an Impalaerouriezh Saoz war dachennoù-emgann Europa. Bez e voe MacPiarais unan eus an tri ofiser a rae Komite-Brezel an I.R.B., ar c'homite a savas raktresoù kentañ an emsavadeg, ha bez e voe ivez ezel eus ar c'huzul a lakaas ar raktresoù-se da dalvezout. Ar c'huzul-se a oa ennañ MacPiarais, Ceannt, Plunkett (an tri-se a oa bet ar c'homite kentañ), Clarke ha MacDiarmada (an daou-se a oa, e-barzh poellgor-ren tri-den, an I.R.B., an daou zen a oa o chom e Dulenn).

110

Dre MacPiarais, hag a oa Renner Frammadur an Irish Volunteers, e voe lakaet an arme da gemer perzh en emsavadeg, ha dre-se e oa di an den pennañ e kement a voe prientet. Eñ an hini eo a bedas Connolly, e miz Genver 1916, da gemer perzh en ur bodad-studi diwar-benn an emsavadeg : eno e voe displeget pep tra da Connolly hag eno e teuas rener ar Citizen Army da vezañ ezel eus an I.R.B. ha da reiñ e c'her da genlabourat gant ar re all. Gant Connolly e oa neuze c'hwec'h den e-barzh ar C'huzul-Brezel. Ur seizhvet, MacDonagh, a zeuas c'hoazh e-barzh nebeut amzer a-raok an emsavadeg. Ar seizh anezho a sinas Skrid-Embann ar Republik, hag ar seizh anezho a voe fuzuilhet, goude m' he doe c'hwitet an emsavadeg war dachenn an armoù.

DOUARONIEZH IWERZHON

IWERZHON zo lec'hiet etre 51 1/2° ha 55 1/2° ledred norz hag etre 5 1/2° ha 10 1/2° hedred kornog. Etre he daou bar pellañ. Enez Reachlinn er biz ha beg-douar Carn Ui Néid er mervent ez eus ouzhpenn 500 km. He brasañ ledanded reter-kornog n' eo nemet 275 km.

84.421 km² eo gorread an enez, pezh a zo tost div wech hanter hini Breizh. Ur bempvedenn eus an dachennad-se zo er 6-Kontelezh avat, dindan veli gouarnamant London.

I. - AN DOUAR

Torosennadur.

Izel ha peuzkompez eo kreiz ar vro, uhel ha kribellek avat un darn vat eus hec'h arvor. Er reter, etre Dulenn ha Dun Dealgan, emañ digor-ec'hon ar gompezenn-greiz war Vor Iwerzhon. Greomp 'ta tro Iwerzhon adalek ar gêrbenn en ur vont war an tu dehou - er c'hontrol eus ar pezh areas an drouiz gourvennus Aithearn en hendanevell !

Diouzhtu a-us da rakkêrioù Dulenn e sav Sléibhte Cualann da 1.800 troatad hag a-dreñv dezho en em astenn diastal menezioù Cill Mantáin gant Cip Iúir (2.200 tr.) en hanternoz - warnañ delez vras ar Pellwelerezh Iwerzhonat - ha Lug na Coille (3.040 tr.) er mervent da c'h-Gleann Dá Loch, an nevedenneg vrudet. Meur a wech en istor Iwerzhon e kavas stourmerien Iwerzhon repu er menezioù gouez-se o terc'hel penn ouzh ar Saozon pe an Normaned nepell diouzh kreñvlec'h o galloud.

112

O treiñ war-du ar mervent ec'h arvester ouzh menezioù hag aridennoù izeloc'h, Sliabh na mBan, Cnoc Maol Domhnaigh ar re anavezetañ en o zouez. Dremmwel kreistez kompezenn Tiobrad Arann zo stanket gant ar re-mañ ha gant ar Gaibhlte - ar re o deus lennet levrioù Dan Breen hag Ernie O' Malley a gounaio anezho. Hep kalz distag diwar neuze en em astenn war-du ar c'hornog-ízel aridennoù kribellek o c'hernioù o vont war stankaat hag o tizhout 3.414 tr. gant Carn Tuathail er C'hrugeoù Du, en tu-hont da gCill Airne. Ur steudad a ya betek penn ledenez an Daingean e-lec'h ma sav Sliabh Braonáin da ouzhpenn 3000 tr. Ivez.

Ne dalvez ket daleañ kalz gant an torosennoù a zo en-dro da Loch Deirg e kontelezhioù Clár ha Tiobrad Arann, daoust ma endalc'hont kailhoù metalek ha ma 'z int uheloc'h eget menezioù Breizh.

Hollvrudet eo menezioù Conamara er walarn da C'h-Gaillimh, o tizhout 2.395 tr. en « Daouzeg Bann » (Beanna Beola) ; uheloc'h egeto ha guesoc'h, gant lennoù du e skeud o c'hernioù kourmoulek, emañ menezioù Muigh Eo, ar Maol Riabh tuzum a-us da « fjord » Lionán, Cruachán Aighle (2.510 tr.) badezet Cruach Pádraig peogwir e pign dek-miliadoù a birc'hirined bep sul diwezhañ a viz Gouhere betek ur chapel tre en e varr ; Sliabh Neifin (2.646 tr.) en hanternoz, hewel dre amzer sklaer adalek Gaillimh. Ar pezh a ra meurdez c'harv Conamara eo e c'heller arvestiñ ouzh o zrolinenn uhel a bep lec'h a-dreñv da veinegi kompez ha da loc'heier niverus Iarchonnacht.

Pell er walarn-uhel, en distro diouzh hentoù bras Iwerzhon en em astenn tolzennadoù menezioù Tir Chonaill. Gant pikern kouarzvaen Earragal e sav an aridennad hanternosañ da 2.466 tr. Menegomp c'hoazh « menez an Erc'h » en Inis

Eoghan. Uheldirioù zo eus ar pep brasañ a Uladh e gwirionez. Anavezet-mat eo Sléibhte Mógorna (Mourne) er c'hreistez da v-Béal Feirste. Bann Donnard an hini uhelañ anezho (2.796 tr.).

113

Stêrioù.

Hirañ stêr Iwerzhon eo ar Sionainn (340 km) : en uhelennoù war harzoù kontelezh Fir Monach e tifluk hag e tremen dre Ath Luain ha Luimneach goude treuziñ kompezennoù ma tic'hlann warno pa vez bet skourradoù glav bras. Meur a loc'h a sil he dour : an hini brasañ Loch Deirg. Ur ganol diwar ar Sionainn a zegas dour da savlec'h tredan Ard na Croise, e-kichen Luimneach, e-lec'h ma vez produet war-dro an hanter eus an tredan en Iwerzhon dieub. Pignat a ra al lanv betek Luimneach, 80 km diouzh genoù ar stêr, e-biou d' an aerborzh bras anvet diwarni.

A-douez stêrioù kenroud ar C'hreistez, menegomp al Laoi a zibouk e porzh Corcaigh. Teir all, ken hir ha ken hir tost da vat - « an teir c'hoar ! » - a zinaou en aber Port Lairge. Berr eo stêrioù ar reter - ar re anavezetañ zo al Life a ziskenn diouzh menezioù Cill Mantain hag a dizh Dulenn goude ur mell kildro dre gompezenn Cill Dara ; hag ar v-Bóinn a dremen e-harz krugelloù Bru na Bóinne (Newgrange), e krec'h da Droichead Atha.

Ken berr all eo stêrioù an hanternoz : menegomp stêr Béal Feirste : al Lagán, ha hini Doire : ar Feabhail.

Estreget war ar Sionainn ez eus tredanvilinoù war al Laoi, al Life, ar C'hladaigh (e-kichen an Earragal) hag an Eirn etre Sligeach ha Dun na nGall.

Loc'hoù.

Gorre Iwerzhon zo dasstrewet gant loc'hoù ha lennoù diniver. Loch nEach, bevnet gant pemp kontelezh, eo an hini brasañ. Re vras zo ivez e Muigh Eo : Loch Measca dreist-holl, ma red an dour dioutañ dindanzouar e-barzh Loch Coirb, en hanternoz da c'h-Gaillimh. Ra vezo meneget en abeg d' o c'haerder Loch Gile e-kichen Sligeach ha Loch Léin e-kichen Cill Airne. Loch Dearg war harzoù Tir Chonaill ha Fir Monach a zo un enezennig en e greiz : eno e oa « Purgator Sant Pdraig » er Grennamzer hag atav ez eer di e pirc'hirinaj.

Ur roll dalvoudusoc'h-talvoudusañ zo d' al loc'hoù en arboellerezh Iwerzhon : dont a ra muioc'h-mui a dud gant o ehan-labour da besketa enno.

114

Aodoù.

Peuz-eeun eo an aod adalek Dún Dealgain betek Penn ar c'h-Carn er gevred : traezhennoù hir, pe groioù grouanek a zo eno, nemet a-dal da venezioù Cill Mantáin ez eus kerreg ha tevennoù. N' eo nemet en-dro da Zulenn ma 'z eus pennoù douar heverk : tuchenn Beann Eadair (Howth) peurgetket. Direoloc'h eo aod ar c'hreisteiz gant baeoù bras evel re b-Port Lairge, Dún Garbhán, Beantraí ha morlenn g-Corcaigh. Er mervent ez eo dispennet-kenan ha brec'hioù-mor a ya pell en douaroù etre gourinzi meneziek. Gwall arvarus ez eo ar biojoù d' ar verdeadurezh dre amañ hag ivez uheloc'h war-du Clár, e-lec'h ma sav tevennoù Mochair da ouzhpenn 600 tr. Plegoù-mor bras zo en tu-mañ eus ar vro : Bae an Daingean Bae Trá Li e-lec'h ma touaras Ruairi Mac Asmuinn (Casement), Genoù ar Sionainn, Bae Gaillimh damstanket gant Inizi Aran, Cuan Modh ha Bae an Fhod Dhuibh a bep tu da enez veneziek Acaill, ha pleg-mor ledan Dun na nGall. Dispennet eo aod Tir Chonaill ivez, traezhennoù brav oc'h eilañ gant tevennoù uhel distro evel Sliabh Lice er mervent, uhelañ tevenn en Europa goude re Norvej (1.975 tr.). En hanternoz, brec'hioù-mor kildroennek evel Loch Suili a ya pell en douaroù tra m' en em astenn Penn Malann tost da bar hanternosañ Iwerzhon : Inis Streachail. Oc'h ober ur mell tro en-dro da Loch Feabhail e tizher Chaoser

ar Ramzed ha tevennoù Beann Gabhar en Aontruim : amañ n' eus nemet ur strizh a 20 km bennak etre Iwerzhon hag Alba. Evit gweladennerien, ar pep dedennusañ goude-se eo ar pennad-aod e-harz runioù Aontruim betek Latharna hag en-dro da Vae Dun Droma ha Loch Carlinn.

Temz-amzer.

Gant ar mor tro-war-dro hag ar pennaveloù o tont eus ar mervent ne vez an amzer dre vras na re yen na re domm en Iwerzhon. Ar gwrezverk a vez well-wazh etre 4 ha 6° C er goañv ha war-dro 15° C en hañv. Dibaot a-wech ez a a-us da 24° C.

Diouzh ar mervent e teu tolzennadoù aer trovanel gouyenaet goude treuziñ tachennadoù ec'hon eus ar Meurvor Atlantel. An talbennoù tomm ha yen a zeu prim an eil warlerc'h egile, o tegas glav puilh da dareadoù meneziek ar c'hornog. Etre Dulenn ha Dún Dealgain eo e kouezh an nebeutañ a zour en Iwerzhon. Gant ar gleborek ma 'z eo an amzer e vez atav glas ar maezioù. En abeg da se ivez e kav gwelloc'h Iwerzhoniz prenañ ed digant broioù ma vez sec'horek an hañv hag en em ouestlañ d' ar magañ-loened - pezh a zo emsavus nemet ne ro ket labour da galz a dud !

II. - POBLAÑS

E 1961 e oa 4.243.000 den annezet en Iwerzhon, un drederenn anezho er « C'hwec'h-Kontelezh ». Dulenn eo ar gêr vrasañ gant 537.000 annezad, ha Béal Feirste an eil vrasañ gant 416.000. Un tamm mat bihanoc'h eo Corcaigh (78.000 ann.). War-dro 50.000 den a vev e Luimneach, Doire ha Dún Laoghaire.

En hevelep bloaz 1961 e oa ar feurioù ganedigezhioù, merventi ha dimeziñ pep hini d' e dro 22,5, 11,5 ha 5,7 dre vil. Ma ne zivrofe den e kreskfe ar boblañs dre 31.000 bep bloaz. En Iwerzhon e timez ar wazed well-wazh da 30 vloaz hag ar merc'hed da 26 vloaz. Ar re-se a vev well-wazh 68 vl. hag ar re-mañ 72 vl. Evel-se e oa kont da vihanañ e 1960-62.

Er 26 Kontelezh hag a zo dindan veli gouarnamant Dulenn e oa 2.670.000 katolig, 104.000 ezel eus Iliz Iwerzhon ha 40.000 eus relijionoù all er bloaz-hont. Er 6 Kontelezh ne oa nemet 498.000 katolig e-keñver 345.000 ezel eus Iliz Iwerzhon ha 583.000 Presbiterad hag all.

Komzet e vez iwerzhoneg gant 80.000 den bennak er Gouezelvaou. En holl e lavar 27 % eus ar boblañs er 26 Kontelezh ez int gouest da gomz ar yezh.

Evit al leve pe c'hounid dre zen emañ Iwerzhon e-kreiz ar renkad en Europa. E 1964 e oa ar Produ Bras Broadel (e saozneg : Gross National Product) war-dro £300 dre zen, da lavarout eo tost kement ha hini Italia. Unan eus ar broioù ma vez debret ar muiañ eo Iwerzhon.

Ar sifroù da heul a denn d' ar 26 Kontelezh - daoust ma lavar ar gelaouenn ma 'z int tennet diouti « Iwerzhon », un dra hag a ziskouez emañ an dud o voaziañ ouzh ar « Speurenn » etre an div rann eus ar vro.

116

Unan eus kudennoù diaesañ Iwerzhon - a-bezh - eo an divroañ. Etre 1926 ha 1948 e chomas poblañs ar 26 Kontelezh war ur rez etre 2.927.000 ha 2.992.000 - gant ar brezel ne oant ket ken techet da vont da Vreizh-Veur. Adalek 1948 avat e stagas da zigreskiñ ingal betek tizhout 2.818.000 e 1961. Er pemp bloaz da heul ec'h adpignas evelato da 2.881.000 : torret e voe un tammig lañs an divroañ gant strivadoù gouarnamant Dulenn war dachenn an ijinerezh ha dreist-holl en abeg ma teuas diaesoc'h kaout labour e Breizh-Veur. Da heul harzoù-labour en daou vloavezh 1964 ha 1966 ec'h adpignas serz krommenn an divroañ. War-dro 43.000 a dle bezañ o tivroañ bep bloaz, an eil o kas d' egile.

III. - LABOUR

E 1926 e oa 1.225.000 post-labour en Iwerzhon. Digreskiñ a reas an niver-se serz etre 1951 ha 1956, evit chom war-dro 1.050.000 betek 1964. Tra ma kreske niver ar vicherourien hag an implijidi er c'hêrioù eus 580.000 da 710.000 e-pad ar 15 vloaz tremenet, e tec'he avat e-leizh a dud kuit diwar ar maezioù. Gant e Eil Programm Emastenn (1966-70) e klask gouarnamant Dulenn krouiñ 113.000 post-labour nevez. Da heul ar Feur-Emglev Kenwerzh sinet gant Breizh-Veur hag Iwerzhon warlene ez eo anat avat ne vo ket tizhet ar pal-se na tost !

Gounidegezh-douar ha greanterezh diazezet warnañ.

Diwar vagaan-loened eo e teu da gouerien Iwerzhon an darn vrasañ eus o gounid. Piaouiñ a reont tropelloù bras a saout-laezh ha koleoù. Gwerzhet e vez ar re-mañ e foarioù bras evel e Dulenn, An Muilinn Cearr, Ath Luain hag ezporzhiet da Vreizh-Veur dreist-holl. Gleborek evel ma 'z eo an amzer ha razek an douar e kav al loened er geot an elfennoù o deus ezhomm evit o eskern hag o laezh. Er c'hreisteiz, Corcaigh, Luimneach, Tiobrad Arann, Ciarraigh eo emañ al laezhdiou pouezusañ.

Maget e vez deñved ivez en tareadoù meneziek ha meinek : an takadoù gwenn a reont ouzh torioù ar menezioù zo lod e gweledva ar C'hornog.

117

Kezeg Iwerzhon a zo aet o brud dre ar bed. Desavet e vez an dibab anezho e Cill Dara. Ar redadegoù-kezeg zo dezho ul lec'h talvoudus e buhez kevredigezhel ar vro (Leopardstown, Currach, Gaillimh, h.a.).

Un darn vat eus an amann a vez esporzhiet : harpet e vez ar gouerien gant gouarnamant Dulenn evit reiñ tu dezho da werzhañ anezhañ marc'had-mat e Breizh-Veur. Esporzhañ a reer ivez kalz kig-sall, rak gant al « laezh-ribod » pe al laezh dizienet a zegas ar gouerien en-dro ganto diouzh al laezhdiou e c'hellont magañ moc'h. Graet e vez kig-mir e Port Lairge, Dulenn, Ros Cré, ha meur a lec'h all. Graet e vez ler gant ar c'hrec'hin kivijet, ha boteier e Cill Choinnigh, Corcaigh, Dulenn, Béal Atha na Slua, Cill Airne ha me 'oar. War c'hloan an deñved ez eo diazezet ar gwiaderezh er vro-mañ. Re c'harv eo avat ha ret e vez enporzhiañ gloan arallvro evit an danvezioù levn. Dereout a ra gloan ar vro evit ober tweed (Dùn na nGall) ha pallennoù. Kreizennoù pouezusañ ar gwiaderezh a zo Ath Luain, Béal Easa (Muigh Eo), M. Fear Muighe (Corcaigh), Ard an Rátha (Tir Chonaill) .

Tri seurt ed a vez hadet : kerc'h e pep lec'h, gwinizh e Laighin ha darn eus Mumhan, heiz er reter hag e kreiz ar vro. Diwezhatoc'h eget e Breizh ec'h azv an tañvouez amañ hag alies e laka glaveier miz Eost ha Gwengolo ar greun da gellidañ er savadelloù. Derc'hel a ra ar gouarnamant war ar varaerien da ober gant bleud ar vro mesket gant hini enporzhiet, met ne da ket hep klemmoù ! Gant an heiz e vez aozet bier, Guinness e Dulenn, Smithick e Cill Choinnigh, Beamish e Corcaigh, h.a. Died broadel Iwerzhon oa ar « stout » c'hwerv !

£ 13 milion e talvez produadur ar milinerezh en Iwerzhon. Perc'hennet eo ar pep brasañ anezhañ gant Ranks, ur gompagnunezh saoz.

E-touez an trevadoù all e tleer menegiñ an avaloù-douar, a vez esporzhiet had anezho ivez, ha graet alkool gant o bleud. Abaoe 1926 e c'hounezer beterabez-sukr en-dro da d-Tuam (ko. Gaillimh), Mala (ko. Corcaigh), Durlas Eile (ko. Tiobrad Arann) ha Ceatharlach. A-walc'h a sukra vez produet en Iwerzhon. En-dro d'ar greanterezh-se ez eus kresket re all diazezet war ar gounit-legumaj (piz, karotez) hag avaloù-douar (krazelloù).

118

Lin a vez gounezet er biz, met enporzhiet e vez ar pep brasañ eus an danvez o deus ezhomm gwiaderezhioù-lin Béal Feirste hag he zrowardrioù.

Pesketaerezh.

Bas eo an doureier en-dro da aodoù Iwerzhon ha stank enno ar morlizadur hag ar bezhin. E-leizh a besked zo eta en ardremez ar vro-mañ. Padal, pesketaerien estren, en o zouez Breizhiz ha Spaniz, eo a ra o mad ar muiañ eus ar binvidigezh-se. Evit abegoù istorel moarvat ez eo deut Iwerzhoniz diwezhat war an dachenn. Emeur abaoe bloavezhioù oc'h atizañ annezidi an arvor da dreiñ gant ar pesketa ha skoazelloù a vez kinniget d' ar re a garfe prenañ bigi. Tamm-ha-tamm e kresk eta roll ar pesketaerezh en arboellerezh ar vro. Dún Mór, Beantraí, na Cealla Beaga (Tir Chonaill), Cill Chaoil (Dún), Beann Eadair (Dulenn) eo ar perzhier pouezusañ.

Gweleadoù istr a zo e genou ar Sionainn, e Cuan Modh hag en un nebeut lec'hioù all. Evel meneget a-raok, emsavus eo ivez ar pesketaerezh dour-dous : eoged ha dluzhed a zo da dapout e stêrioù ha loc'hoù pep rannbarzh a Iwerzhon - gant paeañ gwall-ger a-wechoù evit an aotre !

Greanterezh all.

Tamm-ha-tamm ez eo kresket ar greanterezh ha na oa ket diazezet war ar c'hounidigezh-douar. N' eus ket a houarn, na kalz glaou kennebeut, e kondoniad Iwerzhon. Tennet e vez glaou e Liatroim, e-tal Loch nEacha, hag e kontelezh Cill Choinnigh (antrasit), met nebeut a dra eo e-keñver ezhommoù ar vro.

An taouarc'h zo bet pellamzer « keuneud » pennañ Iwerzhon. War zisteraat ez a ar geuniadoù taouarc'h met a-bouez bras e chom produadur ko. Cill Dara, Ui Failghe, Laois, Ros Comáin ha Longphort. Brikez a vez graet en div gontelezh kentañ gant mouded brevet. Ha 4 pe 5 savlec'h-tredan a vez kaset en-dro gant al « losk »-mañ.

119

Ret e vefe menegiñ perzh ar mein-plastr, ar pri-listri hag ar marmor en arboellerezh Iwerzhon. Graet e vez feilhañs en Inbhear Mór, e-kichen Corcaigh ha Sligeach. Ha brudet eo gwer Port Lairge. Gweleadoù metalek zo du-mañ du-hont, met Iwerzhoniz n' o deus ket atav an arc'hant rekis d' o zalvoudekaat. Tennet e vez kailh zink ha plom e ko. Sligeach. Ur gompagnunezh kanadaat a ziskoachas plom hag arc'hant e reter Gaillimh 6 vloaz ' zo : krog eo da denañ kailh da vat. Kaset e vo avat er-maez a vro da deuziñ. Neuzioù nevez-trevadennel zo atav da arboellerezh Iwerzhon.

Un dachennad c'hreanterezh nevez zo bet diorroet e-kichen Aerborzh ar Sionainn, e-sell da virout e dalvoudegezh d' an nijva bras-se - rak ne bar ket mui kalz a girri-nij eno abaoe ma 'z eus darn anezho o vont dre flistrañ e-lec'h gant ar rod-viñs. Puraet e vez an holl eoul-douar he deus ezhomm Iwerzhon war ribl mulgul Corcaigh. Listri-kenwerzh a vez savet e Béal Feirste ha Corcaigh, met bevañ-bevaik ne reont ken : re a gevezerezh.

An dehentañ.

Teir linenn-houarn vras zo en Iwerzhon : mont a reont eus Dulenn da g-Corcaigh, Gaillimh ha Béal Feirste. Evit arboellañ en deus serret Córas Iompar na hEireann kalz linennoù eil-renk. Gant kirri boutin eo e vez dezouget an darn vrasañ eus an dreizhidi e diabarzh ar vro.

Unan eus brasañ aerborzhioù Gwalarn Europa eo hini Dulenn. Kenlodek eo ar gompagnunezh iwerzhonat Aer Lingus gant an hini vreizhveurat BEA evit treuzougen tud etre ar vro-mañ ha Breizh-Veur - war an diviz-se e c'hell A. L. sammañ treizhidi eno. Servijoù reoliek a zo etre Dulenn hag Amsterdam, Brussels, Frankfurt, Paris, Kopenhagen ha meurgêrioù Norzh-Amerika : dont a ra A. L. a-benn da dreizhata an Norzhatlantek hep koll arc'hant, pezh a zo dispar evit ur vro vihan.

An dehtañ-treizhidi dre vor a zo e dalc'h strolladoù saoz hag a dremen dreist-holl dre Dun Laoghaire - Caergybi ha Latharna-Stranraer. Listri all a red-dired etre Dulenn ha Liverpool, Béal Feirste ha Glasc'ho, Ros Lár ha Fishguard, Corcaigh ha Kaerdiz. Listri bras treuzatlantek a zeu da g-Cobh, e lennvor Corcaigh.

120

Ur gompagnunezh a verdeadurezh iwerzhonat « Irish Shipping » a berc'henn ur strolladig listri-kenwerzh ; kalz anezho avat e red-dired etre perzhier estren, a-wechoù er morioù pell.

Gwall-stag eo arboellerezh Iwerzhon ouzh hini Breizh-Veur. Ha pa 'z afe an div Stad er C'henvarc'had e chomfe heñvel an traoù moarvat. Un emgav douaroniel eo ! Strivañ a ra gouarnamant Dulenn da lakaat greantourien Iwerzhon da ezporzhiañ kement ha ma c'hellont. Chom a ra sifr an enporzhiañ un tamm mat uheloc'h eget hini an ezporzhiañ, met warlene e voe gwerzhet muioc'h eget biskoazh en estren-vro : evit £ 270 milion a varc'hadourezh. Amann, chatal... ha tud, setu an esporzhiadurioù heverkañ. En eskemm e vez prenet mekanikoù hag ardivinkoù, glaou, koad ha gwinizh. Ar c'hempouez a zeu diwar ar gweladennerezh hag an arc'hant a vez kaset pe degaset d'ar gêr gant an divroidi.

N' em eus ket a sifroù evit ar produerezh hag ar c'henwerzh. Marteze e tisoñjan neuz pe neuz eus buhez armerzhel Iwerzhon. Ar 6-Kontelezh a c'hellfed lakaat muioc'h a evezh enno, hep mar. Spi am eus e vo kavet amañ ar pep pouezusañ evelato.

121

NOTENNOU

A-ENEP AN EMEZELAÑ D' AR C'HENVARC'HARD

Kerkent ha disklêriet gant gouarnamant Breizh-Veur e felle dezhañ emezelañ d' ar C'henvarc'had ez eas an Ao. O Loingsigh, Taoiseach Republik Iwerzhon, da gaout an Ao. Wilson e London. Goude m' en devoe bet lakaet De Gaulle skoilh da c'houlenn-emezelañ Breizh-Veur e 1963 ne gendalc'has ket gouarnamant Dulenn gant e hini kennebeut. Kement-se a anata n' eo ket gouest da ober kammed a-bouez ebet en-dizalc'h diouzh Breizh-Veur.

An emglev-kenwerzh dieub sinet gant Breizh-Veur hag Iwerzhon warlene a voe lakaet da dalvout d' ar 1/7/1966. Mont a reas neuze ar 26 Kontelezh krenn-ha-krenn dindan gontrolerezh arboellerezhel ar Saozon. Heñvel eo ouzh un Akt a Unaniezh nevez a zegaso d' e heul muioc'h c'hoazh a zivroidigezh hag a baourentez. Gant ar c'hammedoù diwezhañ evit emezelañ d' ar C'henvarc'had war un dro gant Breizh-Veur e sacher hon arboellerezh hag hor frankiz vroadel e-kreiz arvarioù a bep seurt.

SINN FEIN a zisklêrias bout a-enep mont er C'henvarc'had d' ar 24 a viz C'hwevrer 1962. Se a voe displeget dre ar munud en hol levrig " Bro pe Rannvro " (Nation or Province) embannet e Genver 1963. Adlavarout a reomp bremañ ez eo un dra fall evit Iwerzhon mont e-barzh ar C'henvarc'had. Gant-se ne vefe mui tu da ziorren greanterezh (ijinerezh) Iwerzhon en un doare dieub rak ne vo harz ebet ken da gevezaterezh strolladoù greantel galloudus Breizh-Veur hag Europa. Ar pezh a c'hreanterezh a chomo amañ a vo anezho skourroù lec'hel eus kompagnunezhioù german, gall, breizhveurat h.a. netra ken.

Da c'hounit war ar gouerien e lavarer dezho e vo paeet muioc'h dezho evit o marc'hadourezh. Ra gounaint ar pezh a voe gouestlet dezho gant an Emglev Kenwerzh Dieub saoz-iwerzhonat ! Er Gumuniezh Armerzhel Europat e vo atav eus Breizh-Veur ar brasañ marc'had evit hol labourerien-douar hag aze e vo ret dezho kevezata gant re z-Danmark, an Izelvroioù hag all, int-i hag a zo bremañ er

C'henvarc'had : aloubiñ a raint tachennou-kenwerzh bag a zo bet miret muioc'h pe vui evit hor re betek-hen. Ken fall ha ma'z eo an dec'hadeg a-ziwar ar maez bremañ, gwashoc'h eget biskoazh e vo, evel m' hen diskouez ar pezh a c'hoarvez e broioù ar Gumuniezh, abaoe ma 'z eo bet krouet. Gant kargidi Brussels eo e vo divizet tonkadur hon armerzh, war ziazez feur-emglev Roma, ha lamet e vo ar c'halloudezh en deus gouarnamant Dulenn da greskiñ hor frankiz digantañ. Ne vo ket tu mui da gaout ur vennadurezh dieub en Aferioù Diavaez. Dont a ray ar vro-mañ da vout un dachenn evit touristed ha chatal, war wrimenn Europa, e dalc'h unan eus ar strolladoù-galloud ar muiañ emgar hag emwarezet a ve er bed hiziv an deiz, troet ma 'z eo a-enep youl an trevadennoù a-wechall (bet awenet gant hor stourm) da ziorren o greanterezh hag o frankiz politikel.

122

Anataet eo bet mennadurezh an daou strollad politikel bras Fianna Fáil ha Fine Gael gant sinadur ar Feur-Emglev saoz-iwerzhonat. Ha p' en defe c'hoant ne c'hello mui gouarnamant Dulenn mont gant un hent dizalc'h diouzh hini Breizh-Veur pe ar C'henvarc'had. C'hoarvezet eo an dra-se en abeg ma 'z eo bet hor politikerien ken laosk ha m' o deus bratellet ar bobl : netra a gement zo c'hoarvezet abaoe 1962 n' en deus disteraet an arguzennoù hor boa displeget neuze a-zivout hon emezeladur d' ar C'henvarc'had.

Ar bolitikerien ha dalc'hidi impalaerouriezh Breizh-Veur en Iwerzhon a glasko lakaat Iwerzhoniz da zegemer an emezeladur-se en ur lavarout dezho ne vimp ket mui ken stag ouzh Breizh-Veur goude-se. Dres ar re o deus hon eret eo a lavar o dra-se. Padal, startaet eo e vo dalc'h Breizh-Veur war Iwerzhon ma 'z eomp e-barzh ar C'henvarc'had, hag ouzhpenn-se odevo galloudoù all Kornog-europa tu da emellout ivez en hon aferioù.

An dibab da ober n' eo ket etre ar C'henvarc'had ha Feur-Emglev 1966 met etre ar re-se ha programm Sinn Féin :

- Diazezañ ur Stad Iwerzhonat leunveli dezhi en 32 Gontelezh ha gounit ar frankiz politikel, arboellerezhel hag arc'hanterezhel n' hon eus ket bet abaoe kantvedoù ;

- Ober gant galloud ar Stad da wareziñ ha da ziorren greanterezh Iwerzhon ; degas en-dro d' ar vro an £ 800 milion a benndanvez Iwerzhonat a zo postet bremañ en estrenvro ;

- Astenn ar greanterezh-Stad hag ar postadurioù-arc'hant boutin ; reiñ atiz d' ar c'henobererezh war dachenn ar c'henderc'hiñ (produiñ), al lodennañ hag an eskemmañ e doare da bourchas labour d' hon holl dud ;

- Kontroliñ an enporzhiañ hag an ezporzhiañ e doare da gempouezañ hor paeamantoù broadel ;

- Strivañ start da greskiñ hor c'henwerzh gant broioù esteget Breizh-Veur hag ar C'henvarc'had ;

- Aesaat d' an dud prenañ er marc'had broadel gant harp ur programm a surentez kevredigezhel kreñvoc'h hag a bostadurarc'hant er sevel-tiez hag en deskadurezh ;

- Kas buan war-raok adsav hor yezh c'henidik hag hor sevenadur broadel, pezh a uhelay hon nerzh-kalon vroadel hag a roy lusk speredel deomp da seveniñ ar palioù bras all.

(Disklêriadur Sinn Féin diwar-benn ar Gumuniezh Armerzhel Europat.)

123

FRANK O CONNOR a gaver e skeudenn en niverenn-mañ a zo aozer brudet berrdanevelloù, e saozneg dreist-holl. Genidik eo eus Cork (1903) ha marvet eo bet warlene. Desket en deus Gouezeleg en e yaouankiz hag graet en deus meur a droidigezh. Bevet en deus er Stadoù-Unanet ha kelennet e skolioù meur Harvard ha

Northwestern. E levr danevelloù kentañ a oa " Guests of the Nation ". E zaou levr danevelloù a zo bet adembannet e 1952 *The Stories of Frank O Connor* hag e 1954 *More Stories by Frank O Connor*. Skrivet en deus ivez ur vuhezskrid eus Micheal O Coileain (M. Collins) : " The Big Fellow ".

SEAN O RIADA zo ur sonazour Iwerzhonad. Mailh eo war ar sonerezh Iwerzhonat ha kelenner e Skol-Veur Corcaigh. Rener ar strollad sonerien " Ceoltoiri Cualann " ez eo.

LIAM O FLAITHEARTA a zo brudet evel romantour ha skrivagner danevelloù e saozneg dindan an anv Liam O'Flaherty. Skrivet en deus ivez e gouezeleg.

*

Evit deskiñ Iwerzhoneg e c'hellit ober gant " Skol Vihan an Iwerzhoneg ", aozet gant Arzel Even hag embannet gant " Hor Yezh ". Ur rummad a seitek kentel ez eo, ma kavor enno ar pep pouezusañ eus ar yezhadur. Displeget eo en derou penaos distagañ Iwerzhoneg.

GAEL LINN (54 Sráid Grafton, Ath Cliath 2, Iwerzhon) en deus embannet div bladenn da zeskiñ ar yezh, hag ul levr da vont ganto.

Ur rummad kentelioù klokoc'h, peogwir ez eus 16 bladenn anezho, eo hini LINGUAPHONE (Linguaphone Institute, 8 Jervis Str., Dublin 2). Koustañ a reont £ 17-17-0, levr ha reizhadur ar poelladennoù hag all. Rak ar studiourien a c'hell kas o foelladennoù da reizhañ, dezho e vez paeañ ar mizoù-post koulskoude.

AL LEVRIOU

IRISH FOR THE PEOPLE gant PROINSIAS MAC AN BHEATHA, 72 pajennad - Glun na Bua, 29 sraid Ui Chonaill, Baile Atha Cliath, Iwerzhon. - Priz : 4 scilling 6 (un tammig ouzhpenn 100 skoued).

Setu amañ al levr nevesañ ha, moarvat ivez, an aesañ da zeskiñ gouezeleg Iwerzhon. Daoust dezhañ bezañ treutik, danvez puilh-souezhus a vo kavet ennañ. Moulet splann eo, ar gouezeleg e du hag an diskleriadurioù saoznek e lizherennoù moanoc'h. Anavezet eo dija P. Mac an Bheatha gant lennerien « Al Liamm » peogwir eo bet komzet ez hir amañ eus e levr " Tart na Cora " gant hor mignon Youenn Olier. Lavaromp ouzhpenn ez eo Proinsias embanner " INNIU ", ar gelaouenn c'houezelek sizhuniek nemeti a zo en Iwerzhon, en deiz a hiziv. Sed amañ diwar-benn al levr nevez hag a zo un tammig heñvel ouzh " Méthode de Breton en 40 Leçons " Frañsez Vallée - nemet ez eus ennañ 54 c'hentel - troidigezh un tamm eus ar pennad-skrid a zo bet gouestlet dezhañ en " Inniu " gant Mikael O Flaitile :

« Setu amañ frouezhenn gentañ Diazez ar Gouezeleg (Buntus Gaeilge) o tont e koulz. Rak peurziviet e oa eil embannadur " Irish for the people " - gwerzhet ez eus bet en holl 20 000 skouerenn dioutañ - hag e oad o c'houlenn un trede hini e keit ha m' edod oc'h embann labour meur an tad Colman O Uallachan hag an dud o deus e skoazellet. Ne oa bet P. Mac an Bheatha evit tremen e-biou dezhañ. Kemer a reas eta ar Gouezeleg Diazez hag e studias pizh anezhañ ha neuze e tennas kentel dioutañ. War ar gerloù implijet ar muiañ ha war frazennoù berr eo eo voe tennet e evezh, dreist-holl. Neuze en em lakaas da reizhañ ha da urzhiañ an trede embannadur. Da frouezh al labour-se setu " Irish for the people " lakaet gantañ evit an teirvet gwech dirak an dud... »

Ur rebechig hepken a rin d' al levr nevez : n' eo ket hir a-walc'h ennañ al lennadennoù. Rak-se n' eo ket bet diskouezet penaos ober gant an holl c'herioù a zo displeget o ster el levr hag un druez eo d' am meno.

Salv ma raio pobl Iwerzhon gant al levr nevez, embannet gant «Glun na Bua » (Rummad an Trec'h, en iwerzhoneg), ken na teuio ar rummad-mañ da vezañ rummad trec'h ar gouezeleg war ar saozneg.

NOTENNOU

Gant Aberhel, S. Cherel, Ronan Huon.

Kañv

Aet eo da anaon mamm hor mignon ha kenlabourer Gaston LATIMIER, d' an 21 a viz Genver e Lokronan-Porhoed.

Hor gourc'hemennou a gengañv a gasomp d'hor mignon.

Marv ur brogarour

Marcel GUIEYSSE a zo marv d' ar merc'her 9vet a viz C'hwevrer 1967 en e 86 vet bloaz. Dall e oa. En hañv diwezhañ ez eas c'hoazh da Lanester (Kervelean)

Beziet eo bet hep den eus an emsav war e dro, e bered bihan bihan Montparnasse digwener 10vet a viz C'hwevrer da ziv eur hanter.

Dalc'het e vo koun eus ar stourmer kalonek eo bet e-doug e vuhez ha eus skrivagner " La Langue Bretonne et ses Combats " (1936).

E bodadeg-veur izili Kêr-Vreiz disadorn 43 straed Sant-Plasid, Paris (6e), en deus komzet Kerlann dirak an dud o kemenn marv Marcel Guieysse.

Kinnig a reomp d' he merc'h Deneza Guieysse ha d' an itron Marcel Guieysse hor c'hourc'hemennou a gengañv.

Profou

MIZ KERZU

D11 M. J. Marot 20 lur ; H. Ar Floc'h, 5 lur. - War un dro : 25 lur.
3.695,30 lur a zo bet profet d' "Al Liamm" evit 1966.

MIZ GENVER 1967 : Bartrig Basclet, 5 lur ; B. Lemoine, 5 lur ; F. Vossen, 7,37 lur ; B. Assicot, 10 lur ; J. Rohou, 10 lur ; A. Le Berre, 5 lur ; H. Kalvez, 10 lur ; Y. Chapel, 10 lur ; R. Le Gléau, 10 lur ; E. Le Carrer, 5 lur ; F. Le Calonnec, 2 lur ; F. Tourmen, 15 lur ; A. Cloître, 10 lur ; J. Gueguen, 500 lur ; A. Guilcher, 20 lur ; Y. Miniou, 5 lur ; Yann Ar Beg, 150 lur ; D11 Marc'harid Gourlaouen, 10 lur ; Herri Billion, 10 lur ; Gwion Ar Menteg, 5 lur.
- War un dro : 804,37 lur.

Bennozh Doue d' an holl zonezonerien !

126

Hor c'hef evit 1966

DISPIGNOU

Moulañ :

niv. 114	1.952,19
niv. 115	2.084,63

niv. 116	2.004,49	
niv. 117	1.942,50	
niv. 118	1.882,39	
niv. 119	2.164,88	
bandennoù	125,20	12.156,28
Mizoù-post		384,40
War un dro		12.540,68

ENKEFIADURIOU		
Koumanantoù	8.456,02	
Niverennoù gwerzhet	499,00	
Profroù	3.705,30	
War un dro		12.660,32

STAD AR CHEF		
Koll ar bloavezhioù all		1.287,90
Gounid 1966		119,64
An toull er c'hef		1.168,26

Lizhiri

Sed amañ lizhiri diwar-benn niverenn diwezhañ AL LIAMM :

« Moarvat ez eo bras talvoudegezh labour Abenez, muioc'h : hevelep imbourc'hioù zo da seveniñ en-dro d' an holl anvioù-lec'h ha tud, en doare da gaout ur raktres prest da ginnig pa vo deut poent argas ar brizh c'hallekadurioù ijinet gwechall da zigeltiekaat hor bro.

Padal va barn zo heñvel a-walc'h ouzh hini Kongar pa skriv :

« Poent gwan Abenez... eo n' en deus ket santet bepred an traoù evel ur brezhonegour », daoust ma lavarfen kentoc'h n' en deus ket fellet d' hor c'heneil selaou e gizidigezh ouzh ar yezh, rak un anaoudegezh pleustrek en deus eus ar brezhoneg desket gantañ war varlennoù e dud hag e dud kozh, hag eñ o chom bemdez-c'houlou e-mesk hor pobl. Pezh a ginnigfen dezhañ avat eo ober un diforc'h etre yezhoniezh ha jedoniezh. Un dra vev eo ur yezh, stag eta ouzh luskoù ar vuhez. Kement lezenn a 'n emdreiñ a vefe da adwelout e stern ar ger, al lavarenn, ar frazenn. Ha meur a wech e vo kavet pouezusoc'h an adreizhadennoù-se dre ma tleer dezho hesoniezh ha skañvder hor yezh. Evel-se e koazh N dirak M (Rumengol), pe e kemm liv ur vogalenn diouzh vogalennoù all ar ger : ac'hann ar furmoù **plou, plu, ple, plev...** a zizoloer dalc'hmat d' hor **ploue** kozh. En hevelep doare e vo lavaret **listri, brini, gevier** ha n' eo ket **lestri, brani**, pe **gaouier**. Gwevded an hini eo, ha tamm ebet trefoderezh. Ar memes tech a zo d' an arabeg, da skouer (**bab**, liester : **biban ; ftaier**, unanderenn **fteira**).

A-du-all, kement ha degas va banne dour d' ar vilin, setu amañ un nebeut evezhiadennoù a ginnigan gant doujañs da Abenez :

Brenec'h : Ne gomprenan ket e pelec'h eo aet da glask ar **bre** hag an **nec'h**. Tud ar gumun a zistag : 'bernë.

Brenderion : Koulskoude e vez kanet « Foèr a Vranderion, Job ! » (1).

Beubri : Bepred em eus klevet **Bubriad** evit tud ar gumun (1).

Ar Gemened : Re zivezhat eo d' am meno evit stagañ en-dro d' an anv un « d » kouzhet gwechall-gozh en abeg d' an endro ma veze ennañ.

Enez-Vanac'h : Saouzanus eo goulakadenn Abenez, rak ne ziskleir ket penaos eo bet miret e brezhoneg ur genitiv gresianek, na zoken dre be vurzhud eo bet

amprestet ar ger war-eeun digant ar gresianeg. Furoc'h e vefe en em c'houlenn penaos e veze distaget **ch** gant ar Romaned (marteze evel **cc**, alese **c'h** en hor yezh). Hervezon e vefe kentoc'h Enez ar Manac'h...

Lanwelan : Da skrivañ Lanouelan kentoc'h ?

Laozeg : Sabatuus ! Ur wech c'hoazh n' eo ket bet prouet deomp perak ar **g**-se. Betek-hen em eus lavaret atav Laozac'h, ha klevet zoken ar gallegach-mañ : « Les Lauzarois » (r evit c'h) !

Lokmaloù : Kinnig a ran Lokmac'hloù, hervez an distagadur pourlet (lo 'mah lou) : a-orin ha reizh-kenañ eo ar **c'h** amañ.

Sant-Ireg : Perak kemañ anv kêr « Le Palais » ? N' eo ket sur tamm ebet e vefe un anv galleg anezhañ. Tud ar vro a lavar (palê) e galleg (hep ar ger mell), ha meur a unan en deus kinniget skrivañ Palay, evel ma skriver Auray. Ar furañ a vefe ober gant Palae pe Pale e brezhoneg, betek gwelout. Un enklask a zo d' ober ivez da c'houzout penaos e veze lavaret gwechall gant brezhonegerien ar gumun (pa oa diouto). Gwir eo ez eus bet klevet « Porle » gant ur mignon deomp - marteze **porle** ha **le**, pe **lae(z)**.

(1) An distagadur zo disheñvel hervez al lec'h. E Langidig, da skouer, e tistager : Pleudeùrioñ ha Beubri.

128

Perzhken : Dalc'hmat em eus klevet [pers'tchen]. Perak zh neuze ? Ar Plousquen roet gant Kongar zo a-bouez er c'heñver-se.

Plouveliaev : Plouveliaev kentoc'h (hogen Plouveliaev e Treger).

S. Tuzwal : Ne chom ket z dirak w, na w war-lerc'h u. S. Tual a zo gwelloc'h enta.

Studiadenn Pennege a-zivout an Trec'h a c'hell degas deskadurezh d' al lennerien, pa ne vefe nemet da lakaat ar re n' o deus ket graet c'hoazh, da dremen an arnodenn. Ur rebechig evelato. En e chifroù ne ra diforc'h ebet etre al lec'hioù ma 'z eo bet tremenet an arnodennoù enno hag ar strolladoù o deus o c'haset da benn. Mat e vije bet menegiñ KAVY, he deus strivet da adsevel an Trec'h kentañ e 1960, ha pa oa kouezhet da vat er mare-se. Gant KAVY e voe aozet abadenn Pariz hag hini Kerroc'h neuze (16 trec'hour diwar 18 gounezet er bloaz-se).

X... a ziger hor prenestr war gudennoù fetis hag a-vremañ, ha dre se pouezus-kenañ. En desped d' un nebeut gwanderioù (neb a chom war ar maez e Breizh-Izel a oar ervat ez eus ouzhpenn 200 000 Brezhoneger. Ar sifroù siriusañ bet roet nevez zo a van en-dro da 800 000, ha c'hoazh ne lakaer ket e kont ar vrezhonegerien divroet... gwir eo n' eus ket kement-se oc'h ober bemdez gant yezh ar vro...).

Reizh eo avat, d' am meno, dielfennadur X... Un dra vev eo ur yezh, ur sevenadur. Ar re a gred dezho n' eus nemet gortoz an trec'h politikel, ha neuze sevel ar brezhoneg a varv da vev ne welont ket pegen amnatur e vefe seurt « dasorc'h » ha pegement a vefe kollet da viken neuze. Ar brezhoneg a rank treuzvevañ, ha pa ne rafe nemet krakvevañ, e-mesk lod eus ar werin, hag arabat eo ober fae war oberennoù evel beilhadegoù, festoù-noz, kelc'hioù poblek. »

Erwan EVENOU.

Pennad-studi

Ur pennad-studi tri devezh e-pad vakansoù Pask a zeu (fin miz Meurzh - derou miz Ebrel) a vo lakaet e Menez Kemp gant " Brudañ ha Skignañ ". Studiet e vo kudenn ar brezhoneg er c'hêrioù. Pouezus bras e seblant ar gudenn-se e-keñver hon amzer da zont gant kresk bras an dud o vevañ e kêr hag ar c'hemmoù a bep seurt e

doare-bevañ an dud.

E-kerz an tri devezh-se e vo kaozeadennoù, kendivizoù ha labour war an dachenn. Degemeret e vo an dud azelek 17 vloaz. Priz an devezh a vo 9,50 lur.

Ar re o defe c'hoant kemer perzh er pennad-studi-se a zo pedet da gas o anv hag o chomlec'h da :

" Brudañ ha Skignañ ", 30, place des Lices, 35 - Roazhon
129

Evit an dud dindan 21 bloaz kas ivez un aotreadenn sinet gant ar gerent.

Ne vo ket ezhomm hepken prezegerien, kendivizerien ha selaouerien hogen ivez tud oc'h ober war-dro ar vuhez bemdez.

Resisaet e vo hep dale deiziadoù ar pennad-studi.

Pennadoù-hañv Menez-Kamp

Laouen eo ar Gevredigezh Vreizhat a Sevenadurezh o kemenn deoc'h e vo digor Menez-Kamp en hañv a zeu d' ar C'hevredigezhioù sevenadurel, a blijfe dezho mont di evit pennadoù-amzer diskuizh pe studi, kampoù hag all...

Emañ Menez-Kamp etre Spezet ha Gourin, en ur vro dudies, lec'h ma vez komzet c'hoazh brezhoneg gant an holl. An ti a zo bras hag aes, gant koadoù ledan ha kaer tro-war-dro. Ur bern baleadennoù plijus a c'heller ober.

Evit gouzout hiroc'h, diwar-benn an divizoù hag ar priz izel goulennet, skrivañ da :

Association Bretonne de Culture, Keresperz, 22 Louannec

Na c'houlennit ket avat ar pempzekteiz etre ar 15 hag an 31 a viz Eost, rak prometet hon eus dija an ti evit ar pennad-amzer-se.

Gwerzh al levrioù brezhonek

An Itron Kemere he deus kaset deomp roll al levrioù gwerzhet en he stal e 1966. Eus al levrioù evit deskiñ ez eus bet gwerzhet 460. En o zouez 166 Grammaire bretonne, 91 Cours Élémentaire, 85 Geriadur gallek-brezhonek, 64 Geriadur brezhonek-gallek, 54 Le Breton par l'image (eKLT)

Eus al levrioù all ez eus bet gwerzhet 118. Ar re zo bet gwerzhet ar muiañ anezho zo : Vingt chansons bretonnes (29), Barzaz Breiz (10), Kantikoù brezhonek (5), Gwir Vretoned (5), Levr Oferenn (17), Musiques Bretonnes Duhamel (2), Mélodies B. Ducoudray (2), Geriadur Istorel (4), Al Lennegezh vrezhonek (3), Gwechall goz e oa (2), Yezhadur Kervella (2), Pipi Gonto (2), An Irin glas (4), Kan ha diskan (2).

War un dro 578 levr. Ar stal a zo e straed ar Roue Gradlon, niverenn 2.

Trugarez d' an Itron Kemere evit ar boan a gemer en-dro d' al levrioù brezhonek.

Ur bladenn nevez gant Ar Gabalerien

130

Ur bladenn nevez gant " Ar Gabalerien " zo deut er-maez. An hini gwellañ eo d' hor soñj. Evel ma ouzer ez eo renet ar strollad-se gant hor mignon ha

koumananter Pierre-Yves Moign. Spi hon eus e reot un degemer mat d' e labour. Dek kanaouenn ez eus er bladenn, eiltoniet ampart kenañ gant P.-Y. Moign hag eilet gant ar flaüt an taboulinoù hag ar gitar. Sed amañ ar c'hanaouennoù : Nann, n' ouzoc'h ket - Toutouik - Mont a rin d'an arme -Sekrejoù ar C'hloareg - Gavotenn ar Menezioù. - Ar Martolod yaouank - An Tantad - Ar C'hloareg yaouank - An Astrailhad - Alan al Louarn.
Priz : 19,95 F - Technique Art Sonore - C. C. P. 1353-34 Rennes

" Emsav " kelaouenn bolitikel

Degouezhet eo ganeomp ar c'hemenn-mañ :

« Deuet eo poent lakaat da dalvezout ar sturiennoù a zo bet diazezet gant an Emsav, dreist-holl abaoe ar brezel diwezhañ. Aet eo an Emsav, dreist da ziv bazenn a ranked tizhout a-barzh kregiñ gant ur pennad hent nevez. Da gentañ eo bet unvanet ar yezh. D' an eil treset eo an hent a gas d' ar pal nesañ a rank Breizh diraez koustet a gousto : ar Stad Vrezhon.

Emsav a zo enta kelaouenn al labourerion o deus staget a-zevri da sevel ar Stad Vrezhon. Ur gelaouenn bolitikel eo, ha war un dro ar benveg da stummañ ar re a sammo ar c'hargoù ponner a fizio enno pobl Vreizh war hent hec'h adsav. »

Koumanant-bloaz : 20,00 F - Emsav, 30, place des Lices, 35 Rennes - C.C.P. 2 460-10 Rennes.

Unvaniezh Speredel Breizh

Un devezh pedenn ha studi a vo graet gant Unvaniezh Speredel Breizh d' al lun 1 a viz Mae 1967 e Kastellin. Studiet e vo dreist-holl STAD AR BREZHONEG EL LIDEREZ. Diskleriadurioù a vo kaset deoc'h diwezhatoc'h diwar-benn roll resis an devezh.

Hogen, plijout a rafe dimp resev eus ho perzh, a-raok an devezh, a-barzh an 10/4 maz eus tu, ur respont ken resis ha ma c'hellot ober, gant fedoù ha sifroù diouzh ret, d' ar goulennoù-mañ da heul :

1) Petra 'vez graet en-dro deoc'h, en ho korn-bro, hoc'h eskopti, evit implij ar brezhoneg el Liderezh ? Oferennoù, lidoù all (badeziant, interamant, nouenn). Prezegenoù, kantikoù ? Daoust hag e vez roet an absolvenn e brezhoneg d' an dud a ya da gofes er yezh-se ?

2) Petra a rit pe a glaskit ober en ho parrez, ha pelloc'h, c'hwi ha mignoned an Emsav a zo nepell diouzhoc'h ?

3) Evit ar goulennoù 1 ha 2, e vefe mat resisaat peseurt testennoù a vez implijet :

- a) evit Ordinal an Oferenn ;
- b) evit al Lennadurioù ;
- k) evit ar C'hantikoù.

131

Lavarit ivez, mar plij, peseurt kantikoù a vez kanet ar muiañ en ho korn-bro.

4) Petra a vez graet A-ENEP implij ar brezhoneg el Liderezh (mar plijfe deoc'h e chomfe dizano an diskleriadurioù ho pefe d'ober war ar poent-se, e vefe graet evel just, diouzh ho koulenn).

5) Petra a c'hellfe bezañ graet, d' o meno, evit astenn implij ar Brezhoneg ? Ober ur goulenn dre vras ? Ma c'hellit degas fedoù resis eus youl fall beleion 'zo a-enep ar brezhoneg, daoust hag e plijfe deoc'h e vefe savet klemm gant an

Unvaniezh dirak Eskob ar veleion-se ? Pezh a c'hellfe bezañ graet hep menegiñ hoc'h anv, mar fell deoc'h.

Kasit dimp ho respontoù ar resisañ hag an abretañ ar gwellañ. Spi hon eus e c'hellot dont da Gastellin, evit lenn hoc'h-unan ho testenn ha kemer perzh en divizoù.

Bennozh Doue deoc'h en a-raok. Ganeoc'h a galon evit Breizh.

Embannadurioù

Ogam a gendalc'h da embenn ur stagadenn e brezhoneg. War niverenn Gouere-Eost e studi Christian S. Guyonvarc'h ar gerioù **poell, poellad** hag **azaouez**. War ar memes niverenn e kaver " Meulgan Fiacc ", ur skrid heniwerzhonek gant an droidigezh da heul ha kendalc'h « Dornlevr an Iwerzhoneg-Krenn ». Koumanant-bloaz : 50 lur - C.C.P. Rennes 293-68. - Pierre Le Roux, B. P. 2, 2, rue L.-de-Vinci, Rennes.

E niverenn 4 **Mouez Sant Erwan** e kaver pennadoù a bep seurt ha skeudennoù. Moulet brav eo ar gelaouenn. Unan eus ar pennadoù pouezusañ eo hini ar Rener a enor Yann Talbot dindan an talbenn «Keleier eus Dahomey». Skrivañ a ra diwar-benn traoù a anavez peogwir emañ o kelenn er vro-hont. Koumanant : 12 lur - Revue Skol - C.C.P. 1911-06 Rennes.

Niverenn diwezhañ **Ar Bed Keltiek** a zo leuniet gant ur pezh-c'hoari " Ar Roue Karv " aozet gant Roparz Hemon. Kempennet en deus R. Hemon ar skrid dreist-holl evel ma lavar e unan e sell eus ur c'hoariva margodennoù da lavarout eo evit Kamp ar Vrezhonegerien.

Pennad-digeriñ **Barr-Heol** a zo diwar-benn bodadeg vras paotred ar yer e Montroulez. Da heul ez eus barzhonegoù gant Anjela Duval, ur pennad kentelius diwar-benn Bibl ar Gonideg (gant e 1866) hag hini " Gwilh ar C'hoad ", ur pennad diwar-benn an Tad Lebret, ur gontadenn Nedeleg gant E. ar Barzig, " An eil Adsav " gant F. Kervendal ha notennoù a bep seurt en o zouez un enklask war c'heriadur as c'hirri-dre-dan hag a vefe pouezus gwelout embannet.

Koumanant : 10 lur. Barr-Heol, « Crec'h-Avel », Lannion - C.C.P. 245.453 Rennes.

132

An niverennoù 36, 37, 38 eus Skol a zo ur pikol levrenn 207 pajeen. Un adaozadur eus " Ar Pevar Mab Emon " bet embannet e 1928 gant Camille Le Mercier d'Erm. Adaozadur an oberenn vrudet-se a zo bet graet gant an Aotrou Bourdelles. Ne lavarer ket petra zo bet kemmet er skrid (berraet eo ha lakaet er skritur unvan) ha karet hor bize kavout un diskleriadur bennak war orin an oberenn-se a veze desket dindan eñvor e-touez ar bobl hanter kant vloaz bennak zo e Bro-Dreger. Skeudennoù e doare ar c'hrennamzer a zo bet savet a-ratozh gant Erwan Kervella.

Priz al levrenn a zo 13 lur. C.C.P. Revue Skol 1911-06 Rennes.

" An nos o skediñ " gant Olier Mordrel embannet gant Bretagne Réelle a c'houlennfe ur studiadenn hir e pep keñver. Evit reiñ ur varnadenn glok avat war an oberenn e vo ret gortoz eil lodenn al levr. Dindan stumm un deizlevr e skriv O. M. istor e doull bac'hidigezh adalek 1945. Kavout a reer e-touez danevell e drubuilhoù kontet brav ha buhezek, prederiadennoù hirik a-wechoù ha barzhonegoù. Ar yezh hag an doare skrivañ a zo ispisial ha souezhus meur a wech. Priz 15 lur. Bretagne Réelle C.C.P. 754-82 Rennes.

AL LIAMM 121

Ur Vro gant R. S. THOMAS	136
Al Lezenn gant P. ELUARD	137
Emen emañ an dud argaset gant an avel diskiant ? gant ALDA DO ESPIRITO SANTO	139
Nomenoe gant Paol KEINEG	141
Rouantelezh gant Paol KEINEG	142
Va Gwaz zo aet d' an Indochin gant Sten KIDNA	147
O Jelkenn vara gant Erwan EVENOU	150
Un diouganer gant ABERWAN	155
Kan ar skrilhed e Traoñ-an-Dour gant Y. B. PIRIOU	168
Kleiz ha Breizh gant ABERWAN	180
Brec'hiad Komzoù evit ur stourm	194
Ar Renour kadarn Marsel Guieysse gant F. KERVENDAL	199
Notennoù	202

Ul lodenn vras eus pennadoù an niverenn-mañ n' int ket bet savet gant kenlabourerien voas " Al Liamm ".

Kavet e vo zoken ul liv bolitikel war lod anezho. Pep skrivagner a chom avat kiriek eus e skrid ha kement-se ne dalv ket ez eo troet " Al Liamm " d' ur gelaouenn bolitikel, nag a gleiz nag a zehou.

Spi hon eus e vo graet un degemer mat d' hor c'henlabourerien nevez hag e vo kompreat gant hol lennerien ne vo morse tra-walc'h a dud o stourm evit Breizh hag ar brezhoneg.

Ur Vro

R. S. THOMAS

Da hanter-kant vloaz e klaske bepred
 en em douellañ. Mont a rae er-maez e-pad an noz,
 o soñjal, penaos, ar vro deñval etre an harzoù
 hag an arvor, a oa bepred Kembre.
 Ar yezh kozh a zeue davetañ
 war diweuz an avel.
 Bez e oa c'hwezhioù feurmioù
 o doa ur menez glas da galander.
 Ha koulskoude dindan seurt oabloù
 an douar ne oa ken dellezekoc'h eus e anv
 eget ur c'horf-marv.
 Goulioù emroet a waste anezhañ.
 Astennet oa evel ur relegenn
 skoet a-gostez ho didalvoud, nemet d' ar re
 a gar krignat askorn ar vezh.

(Brezhoneg gant Y.-B. Piriou.)

Al Lezenn

Houmañ eo lezenn domm Mab-den
 Gant rezin e ro gwin
 Gant glaou e ra tan
 Gant pokoù e ra tud

Houmañ eo lezenn galed Mab-den
 Chom divac'hagn
 Daoust d' ar brezelioù ha d' ar vizer
 Daoust d' an dañjerioù marvel

Houmañ eo lezenn dous Mab-den
 Kas an huñvreoù da benn
 Ober gouloù, gant an dour
 Ha breudeur gant an enebourien

Ul lezenn gozh ha nevez
 Hag a zalc'h da vont war wellaat
 Eus don kalon ar bugel
 Betek skiant-prenet ar gour.

Hervez PAOL ELUARD.

(Brezhoneg gant Y.-B. Piriou.)

ALDA DO ESPIRITO SANTO

BARZHEZ AFRIKAT

Meur a Vreizhad er bloavezhioù tremenet a zo savet a-du gant ar pobloù o
 tispac'hañ ; meur a hini en deus gouzañvet evit skoazellañ stourmerien Aljeria
 pe n' eus forzh pe vro all a-zindan an neñv.

Koulskoude, un troc'h a zo bet atav, ha n' ouzon dare perak, etre trevadennoù Afrika ha re Europa. Lorc'hentez diboell ha distruj ma vez unan, a-berzh tud a grede bezañ sevenetoc'h, hep soñjal e oa bet sanket ar seurt menoz enno gant o zrevadennourien o-unan.

Rak ne dalvez da netra a-benn ar fin klask gouzout piv a zo ar muiañ emdroet, a-douez Kelted hag Afrikaned, pa vez o broadelezhioù end-eeun en arvar hag en argoll.

Belbiach eo stourm hep urzh, evidor an unan, pa vez tud o c'houzañv hag o skuilhañ o gwad evit o bro, ivez.

Spered berr hag emgarantez mezhus eo fardañ e damm keusteuenn en e gorn e-pad sav er bed paotred ha merc'hed kadarn evit frankiz mab-den, e enor, enor e bobl.

Meur a vloavezh a zo bremañ o deus Angoliz kemeret an armoù enep Salazar. Meur a vloavezh a zo bremañ e ren ar spont hag an torfed e trevadennoù Portugal, gant bennozh meur a stad vras.

En deiz all e Lisboa e oa harzet Alda Do Espirito Santo, skolaerez en enezenn vihan Sao Tomé. Moarvat he deus anavezet hiviziken karc'harioù ha lezioù-barn an Impalaerourien. Hogen lezet he deus war he lerc'h, evel un testeni kriz-meurbet, ur barzhoneg...

Boull e-giz an dour, splann e-giz an deiz, ez eus gerioù pinvidikoc'h eget n' eus forzh peseurt skeudennadur, n' eus forzh peseurt gwerzenn kizellet aketus : gerioù a anken, gerioù a varv, gerioù a c'hoanag...

Adsav ar pobloù moustret, kroget da vat e 1914, n' eo ket deut d' e benn evit c'hoazh : Ra c'hell an tamm skrid da heul degas e vanneig dour da vilin ar vreurelezh hag an denelezh.

Erwan EVENOU

139

EMEN EMAÑ AN DUD ARGASET GANT AN AVEL DISKIANT ?

Ar gwad o tiverañ takenn ha takenn,
Tud o vervel er strouezheg
Hag ar gwad o redek, o redek...
An dud taolet d' ar mor...
Fernao Dias da viken en istor
An Enez C'hlas, ruz gant ar gwad,
Tud kouezhet
War draezhenn diharz ar c'hrae.
Ai ar c'hrae, ar gwad, an dud,
Ar chadinier, an taolioù
A dregern, a dregern, a dregern,
Kouezhet e didrouz ar buhezioù falc'het,
Garmoù, youc'hadennoù kriz
An dud ha na vezont ket tud
Etre daouarn ar vourevien dizanv.
Ze Mulato, en istor ar c'hrae,
O tennañ war an dud didrouz,
Korfoù o kouezhañ.
Ai Ze Mulato, Ze Mulato,
Emañ ar verzherien o c'houlenn o digoll.
Ar mor, mor Fernao Dias,
Lonket gantañ buhezioù tud,
A zo ruz gant ar gwad.
- War-sav emaomp -

Paret hon daoulagad warnout.
Sebeliet hor buhezioù
E kampoù ar marv,
Tud ar Pemp a viz C'hwevrer,
An dud kouezhet e stoufailh ar marv,
O c'houlenn trugarez,
O c'houlenn bout lezet e buhez,
O vervel hep aer, hep dour,
140
A wint holl gwitibunan
Diwar ar garnel,
Ha savet dirak ar varn
A c'houlenn o digoll.
Ar c'horfoù kouezhet er strouezheg,
An tiez, tiez an dud
Distrujet e korventenn
An tangwall,
Ar buhezioù devet
A wint war un dro el lez-varn
O c'houlenn o digoll.
Hag an holl ac'hanoc'h, bourevien,
C'hwi, jahinourien
Azezet war bank an damallidi :
« Petra hoc'h eus graet eus va fobl ?...
- Petra hoc'h eus-c'hwi da respont ?
- Pelec'h emañ va fobl ?... »
Hag e respontan en didrouz,
Mouezhioù o sevel,
O c'houlenn o gwir...
An eil war-lerc'h egile, en ur renkennad...
Evidoc'h, bourevien,
Ar pardon n' eus anv ebet dezhañ.
Emañ ar gwir war-nes diwanañ.
Ha gwad ar buhezioù kouezhet
E strouezheg ar marv,
Ar gwad didamall
Intret an douar gantañ
Er skrijadennoù didrouz
A yelo da strujañ an douar,
O c'houlenn ar gwir.
Flamm an denelezh an hini eo,
O veulganañ ar goanag
En ur bed digloued
Ma vez ar Frankiz ennañ
Mammvro an dud...

ALDA DO ESPIRITO SANTO.
(Brezhoneg gant E. E.)

141
Paol KEINEG

NOMENOE

E koun Jakez RIOU.

O ! distroet eus ar brezel
a-enep an estrañjour
Nomenoe an nav eskopti
deut eus an oabl glas

war e varc'h ramzel
deut eus delienn ar rozenn-gi
deut eus ar saoj hag ar vent c'houez
deut eus neizh ar glozard hag al laouenan
Nomenoe deut eus ar vuhez
evit kanañ al labour
evit kanañ al labourer o kestañ al levenez
evit kreskiñ kanaouennoù ruz ar c'hilhog
evit pourvezañ gant laezh tomm kof ar vugale
evit saveteiñ an edoù o vreinañ er parkeier

Nomenoe-e-gant-torgenn
astennet meilh e dorn
davet an eostoù ruz.

142
Paol KEINEG

Rouantelezh

Stered heol
O fetalennoù kelc'hiet gant laboused
Hentoù mab-den a dremen dre lomberioù-lestr ar rozenn
Ha me daleet 'm eus da zont er bed
Dre m' am boa kollet betek eñvor da zaoulagad.
Torc'hwenial a raen e krewichenn va c'higoù marv
Hag an heol a denne yudadennoù bugel nevez-c'hanet eus
an ed diwanet ouzh limboù al lec'hid.

Soñj am eus
Mont a raen da boblañ gwrizioù ha delioù an horolaj
A ren war tropelloù ar memor.
Noziñ a rae da bep koulz-bloaz
Ret e oa deomp argas ar c'helien diouzh hon dremmoù melkonius
Pa save an heol e tiskoueze ar pobloù friket o skilfoù hag o dent
Goañviñ a raemp war vevenn an nevez-hañv.

Soñj am eus
An dud a veve gant fuzuilhoù war o c'hein

Ha ne c'hoarzhent ket
Pa skopent en o daouarn gris.
Prenestroù an tiez ' oa poullou-lagad kleuz
Hag ar siprez kontili bras sanket e kein ar beredoù.

143
Soñj am eus
Ar vuhez a oa un toullbac'h gludek
Hag en aner e taole on heol rak-reder
E higennoù sklerijenn
Da bakañ an houlennoù kirri an avel
Taol ar c'halvez
Loa ar mañsoner.

Ha me a zalee da c'henel
E kuzh e veren arc'hoadoù merglet
Raksantout a raen ar geot o tiwadañ
Redek a raen berranalet war pontoù a gas da netra
Ha bremañ setu te
Va gwreg va mestrez

Dindan bolzioù al latar.
Va gwreg silet berad ha berad dre sioulder hor pokoù
Va gwreg kurunennet gant derv ha bezv
Lec'h e klevan va mouezh o kanañ
Va gwreg a jol hag a vroñsoù
Oc'h aloubiñ ar maez gant lanneier he blev.

En avel e tremen nijadeg an trenioù ha kaouadoù moked
Goulennata 'ran ar chouchenn kousket e-barzh ar fustoù.
Amañ out. Stok ouzhin. Tomm. Bugel genidik eus ur vro
Leun a vengleuzioù.
Ur vro enni gwazied houarn ha glaou
Eno an huzil a wisk ar radenn ha gloan an dañvad
Gant ur c'hozh vrozh-koroll.
Koantenn morvitellet war aros ar bigi
War dal ar menezioù
Pennaouerezh gwennilied terzhiennek
O spinañ gant da jod koural al lennoù glas.
Emaout o c'hourvez e glaou ar mengleuzioù
Ha dre c'halloud da fronelloù
Sec'hañ a rez glizh va daoulagad.

144

Hag an noz a gouezh war ar bed
An noz ha plomm ha flegioù-mor
An noz lec'h ma ren ar bleizi
An noz gant kirri-nij a zoug an ankou war o c'hein
- Ar c'helaouennoù hen skriv bemdeiz
Emañ mil viet-kong o vreinañ e-touez ar rizegi
Hep kontañ ar maouezed dibenn hag ar vugale divamm
Sed an noz e pep lec'h
Ma youc'her forzh d' ar vuhez
Ma tro da soudard pep micherour ha pep kouer.
An noz poblet gant tud reizh ha c'hwerv
Hag a gondaon ar brezel.

E-barzh ar siminal tomm evel bara fresk
Emañ o tareviñ teñzorioù moug ar c'hazh hag ar skrilh.
War c'henou ar stêrioù luf
War aros livet al lestr difiñv
Ec'h evomp aezhennoù an hañv.
Ha da gorf diwisket
A lez e verk e pleg ar c'hleuzioù.
Lavarout a rez nann da velezour an eur
Hag e taoulinomp
Ha skoulmañ a-gevret an eñvorioù divoulc'h
Hag a-daol-trumm e tispak hor memor war dreuzoù ar vuhez.

Va gwreg bremañ. Va gwreg
Poket war jod miz mae.
Rannañ a ran naon da zaoulagad
Marmor da zivesker noazh
Ha krommenn hor beureoù hanternoz.

Neuze e tarzhas ar sklerijenn
E korfenn gwall-leuniet an oabl gwenn.
Bez e voe e-giz un darzhadenn rozennoù-aer
En hor c'halonoù miz mae.
Gant pokoù e-leizh
E voe savet arc'hoazhioù hon dimeziñ
Hag euredoù ar c'herc'h.

145

A neizhas war hon divskoaz.

Va gwreg anavezet a-daol-trumm
Dindan genn miz gouere.
Ganit va muiañ-karet
E tegemeran gant jourdoul ar goañv hag an hañv
Reunenn c'hleb blev an uzinoù
Mignoniezh mezvier ar sadorn da noz.

Evidout
Armañ a rin va c'horf gant mil roeñv
Evit douarañ war frond ar bleunioù kentañ.
Evidout
E sammin mentoù da galon
Ennañ diamantoù ha bodennoù tan.
Te da-unan ez kanaouennoù karantezus
A gas da benn ar roueelezhioù diabell
A zimez hollvedoù ar gwad
Ken kenedus en da vareadoù skuizhder
Ha lez-ober.

Evidout
Armañ a rin va brec'h gant mil pigell
Evit dizouarañ malzennoù an nevez-hañv.

Setu hor parezed dalc'hus
En-dro d' ar feunteunioù o tammzigeriñ
Setu int o blev serret en ur seizenn
Ergerzhout a reont an uzinoù meurdezus
Hag an eostoù o strakal
Hor c'heneilezed o dremmoù kinniget d' un allazig
War-sav e-kreiz anken an dud
War-sav e-kreiz daoulamm-ruz ar glav
War-sav e-kreiz enkrez an nozioù digor-bras
Hor c'heneilezed fichet gant vizon ar pradeier.

146
Va gwreg bremañ. Va gwreg
Sot-pitilh gant evned ha bleunioù.
Kavout a ran ez taoulagad
An aon d' az koll
Maouez kejet ur wech
E gwele ar straed.
Maouez-he-sklaerderioù erc'h
Hag a lakae va muzelloù
War aour he malvennoù.
Maouez, gwelva bleunioù gouez
Difluket eus skourroù ar goañv
Me a lavaro dit
Ar pezh a guzh
Enlivadoù an aval
Ha bouedenn ar c'hezeg

Hiziv arc'hoazh
Ha da viken
E kinnigan dit
Promesaoù eostoù.

Brest - Rekourañs,
27, 28, 29 a viz Mezheven 1966.

Va gwaz 'zo aet d'an Indochin

« Celui qui va là-bas, dame, il a des sous quand il revient tiens !
»

(Klevet ar yaou war ar marc'halloc'h en Henbont e 1954.)

Va gwaz 'zo aet d' an Indochin
Kenavo
Nitchevo
« Quat'chevaux »
« Quat'chevaux » pe « Vedette »
A zegaso va gwaz pa zeuy en-dro,
(Pe ur groaz koed.)
War hor gwall-ni n' en deo ket : klevet.
Bevañ amañ a oa diaes,
Lazhañ du-hont a vo aesoc'h,
Ha ni ' serro arc'hant a yoc'h !
Ha mar dan da vout intañvez,
Gant ar gouarnamant e vin pañsionet !

*

148
Va gwaz 'zo aet d' an Indochin
'Benn an distro,
Pa zeuy en-dro,
Medalennet,
Ne c'houlennin ket gantañ m' en deus gwelet
Merc'hed parforset
Coolied kontellet
Pe bugale flastret.

*

Unan a anavan, soudard « talvoudus »
Lesanvet gant e genseurte « La Poupée »
Hag e genseurte dezhañ a lare :
- N' ac'h eus ket volante !
- N' em eus ket volante, n' em eus ket volante ?...
...Hag ur wech, taget gante ur gêriadenn,
E-mesk ar vugale o daoulagad divarc'het
« La Poupée » a choejas unan, unan daou vle
A grogas en e zivhar noazh, a-dreistañ er savas,
Ha gant holl e nerzh, ouzh ur maen
A faoutas e benn.
- Sellit ha n' em eus ket a volante !

*

Ne c'houlennin ket gantañ
Penaos emañ ur gêr napalmet
Na penaos emañ an dud,
Ar re varv ; ar re eürus
Ar re hanter-varv ; ar re euzhus
Da welet
Gant o c'horfoù urset ha diskroc'hennet.
An napalm ? Ne ouzoc'h ket petra eo.
Goulennet.

149

Va gwaz ' zo aet d' an Indochin.
Kenavo.
Pa zeuy en-dro,

'Barzh hon oto,
Vedette pe Quat'chevaux
War hentoù brav hor bro,
Ni valeo, ni gantreo.
'Benn an distro,
Nitchevo
El ma lar an dud gouez-se, ar Rusianed.

O Jelkenn Vara

Yen e vez ar goañv war gribennoù Aïn-El-Ouled, yenc'h c'hoazh pa zeu an avel sklas da c'harniñ war an hentoù. Boaz omp avat, ha ne grenomp ket. Bez ez eus tud a 'n em domma e-tal an oaled en o ziez kuñv : amañ, ar mogerioù a zo bet savet gant foenn ha pri, ha paneve ar follenn houarn merglet a-us d' hor pennoù, n' hor bije ket a doenn. Un nebeudig keuneudennoù a rafe kalz a blijadur deomp : boaz omp avat, ha ne geuziomp ket. Tenn eo ar vuhez deizioù 'zo, pa soñjer n' hon eus ket ur gweneg toull. War ar sizhun e tebromp da greisteiz, e tinell ar skol : ur pladad toazennoù pe *keusksi* (1) hanter sec'h. Boaz omp ivez, ha ne glemmomp ket. Hogen pa zeu an ehanoù, e vihana hor stomokoù ken e tarzont hag e reont poan.

Ar breur bihan a zo tamolodet e korn ar gambrig. Gwir eo ne van ket nemeur a lec'h etre ar poullou-dour ha diveradurioù an doenn : dre c'hras Doue, yen a-walc'h eo hag an erc'h ne deuz ket re vuan. Parañ a ra ar paotrig e zaoulagad glas lintrus dreist toull an nor war-du ar c'houmoul du, evel div steredenn mezevellus o tivizout gant stered an ec'honder. Daouzek vloaz eo, daoust na hañval nemet eizh. Hep ober van avat ne ehan ket a evezhiañ ouzh kement jestr a ra ar breur bras :

« Mont a rez er-maez ? »

Egile a zo savet en e sav, ha gwiskañ a ra e gozh chupenn druilhek.

« Ya.

(1) *keusksi* (pe *berboucha*) : greunennoù semoul ed-kalet, koeñvet en aezenn-dour, a vez debret en Aljeria ken lies ha krampouezh en hor menezioù.

151

- Distreiñ a ri tuchant ?

- Ya 'vat.

- Ha degas un dra bennak da zebriñ ?

- Ya, evel just... »

Ar breur bras a zo aet. Gouzout a ra an hini bihan ne zeuio ket en-dro kent an noz. Kalet eo chom e-unan-penn evelato. Gwell distreiñ d' an douar (1), e-lec'h m' emañ an tiegezh o chom. Dont a ra war ar straed, ha sachañ an nor. N' eus ket a alc'houez, n' eus ket ezhomm a alc'houez. Kerzhout a ra, uhel e dal, evel ur gour, ar paotrig bihan ! Klask a ra diskouez penaos en deus treid skañv ha start. Siwazh ! n' int nemet re skañv, kalz re skañv, trabidellañ a reont. Choukañ a ra war an erc'h e korn-tro ar vali. Bremaik e teuio d' an ti en-dro. Ne vern, evel-se e vez ar vuhez.

*

Emañ Salah vras o vresañ erc'h ar straedoù. A-vec'h ma tizh e sell poellek hag e dammig mourroù melen diskouez ez eus ur c'hrennard anezhañ, ken berr ha ken treut eo e gorf. Kêr-Aïn-El-Ouled n' eo ket drant hiziv. Nebeut a dud er-maez, nebeut a girri, ne weler a bep tu nemet chas kastiz ha kizhier naoniek. Un evnig marv a zo astennet war ar chaoser.

Daou zen yaouank a zibouk diouzh dor-dal ur mell ti gwenn. Mantelloù tev a zo war o divskoaz hag e c'hoarzhont. Dont a reont betek Salah ha sellout outañ o tispourbellañ o daoulagad :

« Ur c'hi gouez, diwallit ouzh ar gounnar ! »

An hini brasañ a grog en e elgez gant fent.

Salah n' en deus ket o gwelet...

Stag eo e spered ouzh an traoù a gar, ouzh kement tra vourrus a gav war e hent : setu Mercedes bras ar mezeg : n' eus ket miz en deus e zegemeret. Lufrañ a ra gwashoc'h eget un diamant ! N' eus ket pell eo bet lakaet er-maez, rak ne spurmanter ket an disterañ malzenn erc'h outañ. Tomm e tle bezañ e garrdi, sur ! An tizhverker a sav da 180 kilometrad- eur ! Sell pegen kaer eo ar c'hadorioù ! Na brav e vezer er mekanik-se ! Un deiz marteze em bo ur Mercedes ivez, ur Mercedes brasoc'h c'hoazh, e-giz ar vinistred, hag ur c'harr-nij bihan...

(1) douar : tachennad ur gêriadenn war ar maez.

152

A-daol-trumm, e tro e soñj gant e dad. Div sizhun a zo abaoe m' eo deut d' o gwelout, ha n' en doa netra gantañ. Gwechall e tegase ur galetéz pe ziv, met treutoc'h-treutañ eo ar geusteuenn ganto ivez, en douar. C'hoarzhñ a ra Salah en e greiz.

Setu eñ degouezhet gant leurenn an ti-kêr. Emañ tri bugelig o kloc'hañ :

«*Sadaga ! Sadaga !* (1).

Ar gwener eo, deiz Doue : ne vez ket nac'het an aluzenn hiziv. Salah a chom a-sav o vosc'hoarzhin. Ar baotredigoù ne daolont ket pled outañ. En em gannañ ' reont evit un *doro* (2). Aes eo astenn an dorn : a dra sur e c'heller dastum peadra da brenañ ul lur bara da ziwezh an devezh. Gleb eo e veg da Salah. Ur galv enkrezet a sav diouzh e askre. Ne zere ket ouzh ur studier kestral e vara koulskoude...

Betek gouzout, klaskomp c'hoazh en ti-kêr. Anavezout mat a ra ar Maer, peogwir eo bet er skol gantañ. Dec'h ha derc'hent-dec'h eo deut, d' ar beure ha d' an abardaez, evit goulenn e skoazell. Ar Maer avat ne oa ket eno. Pe gentoc'h edo eno, met gourc'hemennet en doa ouzh ar c'hoskor respont ne oa ket. Hiziv marteze e raimp muioc'h a verzh.

Dres emañ an den o tont er-maez eus e vurev. Hastañ 'ra ar c'hrennard, hep redek. Erruout a ra gant egile, hag eñ o tigeriñ dor e garr. Hopal a ra, rust.

« Petra ' fell dit ?

- Aotrou, mar plij, va breur bihan ha me n' hon eus netra. C'hwi a ro din un aotreenn da gaout un tamm bara.

- Mall 'zo warnon, va mab, gortozet on gant ar Prefed.

- Mar plij, Aotrou...

- Peoc'h ! N' em eus ket amzer da foranañ evit un dorzh bara ! Deus dilun ! »

(1) sadaga : aluzenn.

(2) doro : pemp lur kozh (un ugentvedenn eus an dinar nevez).

153

Aet eo ar c'harr. Un doare droukrañs a grog da grignal kalon Salah. Buan avat e stag da ankounac'haat. Boaz eo. Evel-se emañ ar Blanedenn. Den ebet n' en

deus ar gwir da zislavarout e Blanedenn, p' eo youl Doue. Pec'hed eo en em sevel ouzh an Tonkadur p'eo bet desket deoc'h gouzañv.

Iskis penaos e vag en denig soñjezonoù ken digustum. Dre forzh lenn leorioù, setu ma teu da vout mennet-fall...

Gwir eo ne vez ket fur bepred ar Blanedenn : en deiz all da skouer, en deus tizhet dastum pevar-ugent *doro* : a drugarez d' ar yalc'had-se en deus gallet arvestiñ ouzh pevar film, lerc'h-ouzh-lerc'h, koulz lavaret. Perak en deus Doue kaset E arc'hant neuze, pa vije bet talvoudusoc'h hiziv ?

N' eo ket fur ar Blanedenn a-wechoù !...

Neoazh, ne vez nemet sentiñ outi. Ha bale sonn ha gorrek da ankounac'haat ar stomok. Krog eo an erc'h da gouezhañ adarre. Bremaik e savin ur boulom bras, stumm va lezvamm dezhañ, hag e vo graet ur c'hoari bras ha pedet holl vugale ar c'harter da dennañ warni a daolioù boullou fetis !

C'hoarzhin a ra adarre Salah, dre e soñj, a-greiz e galon. Ne gar ket e lezvamm, abaoe ma voe argaset e vamm dezhañ gant e dad. E vamm ? Teñvalaat a ra e sell diouzhtu ha dour a zeu d' e zaoulagad. N' en doa mignonez all nemeti er bed, hag a-c'houde pemp bloaz, n' o doa ket kejet ha pa ve un deiz. E dad n' houle ket. O ! evel just en dije bet tro, ouzhpenn ur wech, da vont betek hec'h annez, hep gouzout d' an tad. Met ne vez ket disantet ouzh an tad, morse. Youl Doue eo.

Bremañ eo marv ar vamm : klevet en deus ar c'heloù eizh deiz a zo. Pizenniñ a ra daeraouennoù munut war e zivjod kleuz, talmiñ a ra e galon, strizh-strizh e teu e askre da vezañ. Spontus e vez koll ar goanag ! Pemp bloavezh-pad en deus prederiet penaos e studije daoust d' an dienez, hep levr, hep kaier panevet digant e genskolidi, a-benn deskiñ ur vicher bennak, gounit e dammig keusteuenn, ha redek da gavout ar vamm. Ar vamm avat, n' eus ket mui anezhi kennebeut. Petra ar vuhez ? Ar pezh a van pa vez steuziet pep tra ? Da be vat ?

*

154

Emañ an aotrou Benmahmoud war dreuzoù e di. Spurmantet en deus Salah ha dont a ra d' e c'hervel. Tostaat a ra ar paotr yaouank hep termal :

« Ya, *cheic'h* (1) ? »

Chaokañ a ra ar skolaer ur pikol *zalabia* (2) karget a vel saourus a ziver war e vizied hag ouzh e c'hroñj :

« Selaou, va mab : setu ur voutailh c'houllo hag ugent *doro* : kerzh da brenañ ul litrad sistr (3) din. Buan, heñ ? »

- Ya, *cheic'h*. »

Paouezet eo an erc'h a-nevez : n' eus mui den ebet war ar straed, nemet un nebeut reuzeudien hanter morgousket er yenijenn. Dont a ra ar paotrig gant e voutailh. Ti ar skolaer a zo leun a dud hag a vouezhioù. Chom a ra-eñ a-dreñv d' an nor, abafet. Skeiñ a ra didrouzik. Digoret eo raktal :

« Mat ar jeu, va breur ! »

An den a grog er voutailh. Pevar *doro* a chom :

« Evidout ez int, » emezañ.

Ar c'hrennbaotr a reuta :

« Ne dint ket *cheic'h* !

- Perak ? Mir anezho ganit evit da c'hopr ! »

An diskibl a zibrenn dre nerzh bizied e vestr hag e vount dre heg ar pezhig-moneiz e-kreiz palv e zorn :

« Ket diganeoc'h, Sidi... (4) »

Mousc'hoarzhin a ra an hini yaouank ouzh an hini kozh. Serret eo an nor adarre. Kouezhañ 'ra an erc'h. Sevel a ra an avel, a varradoù.

« D' ar gêr ! » eme Salah.

C'henchla, nevez-amzer 1966.

(1) cheic'h : kelenner, gouizieg.

(2) zalabia : gwastell graet gant mel.

(3) sistr (lavaret sidr en arabeg diouzh skouer ar galleg) : sun-frouezh a-liv gant Coca-Cola bennak.

(4) Sidi : Aotrou.

Un Diouganer

« Un nebeut deizioù c'hoazh hag ar re en em ganne evit ar waskerien, en em ganno evit ar re wasket ; ar re hag en em ganne evit derc'hel er chadennoù o zadoù, o mammoù, o breudeur hag o c'hoarezed en em ganno evit o dishualañ... »

Féli LAMENNAIS.
(" Komzoù ur C'hredour ")

Anavezet mat evel ma 'z eo buhez hag oberennoù Feli Lamennais, dreist-ezhomm eo amañ lavarout ar plas kemeret war dachenn al lennegezh gant ar skrivagner hollvrudet, pe addisplegañ dre ar munud istor ar gelaouenn " L'Avenir ", pe c'hoazh dezrevellañ ur wech ouzhpenn arguzoù ar beleg amjestr gant renerien an Iliz gatolik.

Kant gwech eo bet pleustret er skolioù hag el levrioù war an danvez-se.

E galleg hepken, koulz lavarout, ez eus bet skrivet, avat, bete-vremañ, diwar-benn diouganer ijinek « an Derveneg » (1). Kement-se, marteze, abalamour n' en deus graet e-unan nemet gant yezh Bro-C'hall... Marteze, ivez, dre ma vez sellet outañ, en Emsav, e-giz ur c'helenour gall penn-da-benn, gounezet gant menozioù estren, tremenet gantañ, ouzhpenn, ur pennad mat eus e vuhez e Pariz, berr-ha-berr un den peurgollet evit Breizh.

(1) Gw. koulskoude pennadoù eus " Komzoù ur C'hredour " lakaet e brezhoneg gant R. Peniarth (" Al Liamm ", niv. 62, Mae-Mezheven 1957)

156

Koulskoude, pa vez anavezet gwelloc'h spered Lamennais, pa vez prederiet donoc'h war e gelennadurezh, ret eo azwelout un hevelep barnerezh, re ziarlivet evit bezañ reizh.

Da gentañ, penaos e c'heller mouzhañ ouzh oberour " Komzoù ur C'hredour " dre m' en deus skrivet e yezh e c'havell, eñ Breizh-Uhelad genidik eus Sant-Malo ? Gant gwir abeg eo e kavomp kerse o welout skrivagnerien a orin breizhizelat (alies brezhonegerien a-vihanik), evel Renan, Anatol ar Bras, Charlez ar Govig, Danielou, Segalen, Kefeleg, o tibab mont e galleg. Disheñvel krenn eo, evelato, ar gudenn evit skridourien e-giz Chateaubriand, La Borderie, Féval, Verne, Le Roy, Guilloux, ha n' eo ket posupl rebech dezho bezañ savet o oberennoù en o yezh pemdeziek, alies an hini nemeti a anavezent... Kement a spered breizhek, avat, a zo enno hag en oberennoù ar re all, ha muioc'h a-wechoù !

Daoust ha n' eo ket brav evit sked Bro-Iwerzhon dre ar bed, kaout Synge, Bernard Shaw, O'Casey, Brendan Behan, ha goude m' o deus implijet ar saozneg hepken ? Hag oberenn Kateb Yacine, Frantz Fanon, Mouloud Ferraoun, Mostefa Lacheraf, Mouloud Mammeri, savet koulskoude e galleg, daoust ha n' eo ket meleour dispar buhez, gouzañvad ha mennadoù ar bobl aljeriat ?

Ar pezh a zo pouezus eo kentoc'h gouzout hag-eñ en deus Lamennais diskouezet un doare-spered breizhek, roet da anaout luskadoù ha tridoù-kalon an awen geltiek, hag-eñ e vez e gemennadurezh un dra eus an amzer-vremañ evidomp-ni, Brezhoned eil hanterenn an ugentvet kantved.

Un abeg all a zispleg moarvat diseblanted darn eus an emsaverien e-keñver Feli Lamennais : n' eo ket bet hemañ ur broadelour breizhat. Hervezo, netra, en e oberenn, ne c'hell bezañ sellet, nag a-bell, nag a-dost, evel un asant pe un anaoudegezh bennak da vroadelezh Vreizh ha nebeutoc'h c'hoazh evel ur vreuradenn

a-du gant un emsav breizhat.

Gwir eo, evit darn. Hogen, ret , eo en em lakaat dre an eñvor en amzer ma veve kelennour « an Derveneg ».

Piv oa broadelour breizhat d' ar mare-se, zoken er brezhonegva ? Embannet e voe " Barzaz Breiz " e 1841 hepken ha ret e vo gortoz kentañ degad ar c'hantved da heul evit ma savo a-rez an dremmwel ar c'hentañ strollad broadel du-mañ.

157

Ne oa ket dare Breizh, war-dro ar bloaz 1830, e dalc'h beleien ha tudjentil hep emskiant vroadel, servijerien feal d' ar roueelezh gall, da glask en em zisujañ ha nebeutoc'h c'hoazh da zi-flukañ dindan heol ar frankiz.

A-hend-all, ma vije bet komprenet gwelloc'h Feli en e vro c'henidik, aesoc'h e vije bet dezhañ, moarvat, chom da zifenn e venozioù e Breizh.

Siwazh ! Ar wech-mañ, adarre, eo bet lakaet da wir ne vez den ebet profed en e vro... Kavet en deus Lamennais meur a Vreizhad e-touez e eneberien gwashañ, er-maez eus ar vro kement hag e Breizh end-eeun : Corbière, ministr ar roue Charlez an Degvet ; ar c'hardinal a Rohan, e Roma ; an Ao. 'n eskob a Lesken, e Roazhon ; an Ao. a Gelen, arc'heskob Paris ; an tad jezuist Rozaven, h.a.

Koulskoude, gant keuz e kuitaas prederour « an Derveneg », douar e dadoù glac'haret da heul ur vroc'hadeg etrezañ hag e vreur Yann-Vari. Hogos dreist-galloud e oa evitañ, avat, argaset evel ma oa e Breizh dre heskinerezh e enebourien, chom da vevañ e-touez e genvroiz : harluet eus an Iliz (pa dremene ar beleg disant e koadoù « an Derveneg », ar gouerien a rae sin ar groaz, evel pa vije bet un den milliget !), dianzavet gant e familh, dizarbennet gant an darn vrasañ eus e geneiled, e vo ret dezhañ kuitaat e vamm-vro, e di, e gerent, ha mont da vevañ en harlu, da guzhat er gêr vras evel un torfedour.

E "Komzoù ur C'hredour ", en deus Lamennais displeget stad truezus an harluad gant gerioù ha na douellont ket :

« Goulennet eo bet diganin : « Perak e leñvit-hu ? » Ha pa 'm eus hel lavaret, den n' en deus leñvet, rak n' am c'homprened ket. Emañ an harluad e pep lec'h e-unan-penn...

« N' eus a vignoned, priedoù, tadoù nemet er vro. Emañ an harluad e pep lec'h e-unan-penn... »

Keuz e ranker kaout ma n' eus ket bet muioc'h a Vreizhiz, d' ar mare-se, evit spiswelout pegen pinvidik edo spered Lamennais, pegen brokus e galon. pegen nerzhus e venozioù !

*

158

Peseurt abegoù hon eus evit sellout ouzh Feli Lamennais e-giz ur gwir Breizhad hag a-renk d' un diaraogour, muioc'h, d' un diouganer ?

Ur C'helt gwir, ya ! Da gentañ, dre e orin : Breizhad eo dre e dad, Iwerzhonad dre e vamm.

Ur Breizhad eo ivez ar skrivagner meur dre e garantez-vro. Bac'het gant ar C'hallaoued er prizon Santez-Pelagia, e Pariz, ez eo taget gant kleñved ar vro. Gouzañv a ra barradoù kriz a zroug-hirnezh. Evel ma lavar unan eus e vuhez-skriverien, « ar mor, ar glasvezh, Breizh karet chomet pell, a zeue tre en e gell, war eskell e faltazi entanet » (1).

En e levrig " Ur vouezh en toull-bac'h ", savet er prizon, e skriv ar prizoniad e-unan :

« O ! piv a roio din en-dro va zraonienn c'henidik ha va reier, hag ar pin uhel hadet war ar pantennoù, hag ar pradeier glasvezek e-lec'h ma glebien, d' an nevez-amzer, va zreid en un dour boull kuzhet dindan ar geot en o bleuñv ! Etre an douar ha me, ez eus bet lakaet ur voger dev ha barrennoù houarn... »

Ur Breizhad eo Lamennais, a-hend-all, dre ma ne n' em gav ket er gêr er broioù latin. Setu ar pezh e skriv e-unan e-pad e veaj kentañ da Roma (1824) :

« Lavaret eo bet e oa Roma mammvro ar re n' o doa mammvro ebet. Ne gredan ket e c'hellfe bezañ evit den ebet ur vammvro, hervez ster ordinal ar ger-se... » Doaniet, enoet eo o welout ar savadurioù kozh dismantret ha kavout a ra dezhañ e sav diouzh ar bern traoù drailhet-se, poultrenn ar c'hantvedoù warno, nouspet « aezhenn a vered ».

Torret e benn gant an heol berv, heuget e galon gant an dinell italiat, keuz dezhañ d' an amanenn vat ha da gwez distanus « an Derveneg », karout a ra e stêr-Rañs breizhek dreist da Dibr ar Romaned.

Ne blijo ket muioc'h d' ar reder-hent ar broioù pe ar rannvroioù a welo e-pad an eil beaj a raio da Roma er bloaz 1832 : gwir eo e oa d' ar c'houlz-se rener " L'Avenir " re brederiet gant kudennoù grevus evit bezañ kizidik ouzh kened Savoaz, kêr-Lyon pe vro-Brovañs !

(1) " Lamennais pe ar profed Féli ", gant René Bréhat (e galleg), Pariz 1966).

159

Ur Breizhad eo Lamennais dre an temz-spered. Den youlek ha c'hoantek, diskuliañ a ra perzhioù-mat koulz ha perzhioù-fall ar Vrezhoned : aheurtet ha zoken kilpennek, diblegus en e venoz hag a-wechoù argader. Merket eo e oberenn, e stumm-skrivañ zoken, gant un emskeudenn fromus eus ar vuhez, ur c'heal skrijus eus ar bed. Hervez komzoù Lacordaire : « bez ez eus anezhañ un drouiz dasorc'het e Bro-Arorig, a gan al librentez gant ur vouezh un tammig gouez ».

Ur Breizhad eo Lamennais, c'hoazh, dre e vrokusted hag e galon uhel. N' en deus ket c'hoant sevel en enorioù ar bed, ne glask ket ar brud evitañ e-unan. Chomet eo paour dre m' en deus gouestlet e vuhez da zifenn ar re wasket e-lec'h ober yalc'h gant e bluenn a skrivagner brudet. Lakaet dezhañ sevel m' en dije karet betek kargoù uhelañ an Iliz, gwelloc'h eo bet dezhañ dilezel e stad a gloareg eget dianzav e vennad-meur.

Er bloaz 1822, ne fell ket dezhañ asantiñ da vezañ danvez-kannad e departamant Aodoù-an-Hanternoz, daoust d' ar c'hinnig graet gant e geneiled. Ha ma vo, kalz diwezhatoc'h, dilennet evel kannad e Pariz, goude dispac'h 1848, bez e vo hep bezañ klasket ar garg-se (ne vo ket enrollet zoken war listenn an danvezioù-kannad kinniget gant ar sokialourien, evitañ koulskoude da vezañ a-du gant o menozioù).

Rak ur Breizhad eo Lamennais, erfin, dre e spered digabestr. Un den e-unan a zo anezhañ. Ne fell ket dezhañ en em stagañ ouzh ur c'havailhad bennak. Disfiziout a ra diouzh ar bolitikerien c'hall, re alies troc'het diouzh ar bobl. Goude bezañ nac'het kemer perzh en ur banvez politikel e Dijon evit adreoliadur ar vouezhiadeg, e skriv e miz Du 1847 : « Tud an Adreoliadur a zo o leinañ dre Vro-C'hall a-bezh hag o prezegenniñ da vare an dibenn-pred. Ne welan ket splann ar pezh a c'hello dont diouzh seurt helavarded a ziskar-amzer skignet en dro da zaolioù bourc'hiz gant gwin mat servijet e-leizh. Evidon-me, n' am eus fiziañs nemet e birvilh ar bobl, a vez pellaet strizh diouzh ar banvezioù-se ».

Un tamall gaou eo tamall ouzh oberour " Skrid-arnod war an diseblanted e-keñver ar relijion " da vezañ en em werzhed d'ar C'hallaoued. Evit diskouez pegen direizh eo kement-se, n' eus nemet degas da soñj an holl diaesterioù a c'houzañvas digant gouarnamant Pariz. Heskinet e voe meur a wech gant ar bolis c'hall.

E miz Eost 1838, e ra ar bolised un enklask en e rann-di, e-touez e baperioù. Barnet eo e 1840 d' ur bloaz toull-bac'h gant Lez-Varn Paris ha da zaou vil lur tell-gastiz, en abeg d'e levr " Ar vro hag ar gouarnamant " ; un bloavezh-pad e chom prizoniad e Santez-Pelagia.

Goude e varv, zoken, e 1854, en devo ar gouarnamant disfiziañs dioutañ. Spiet e vo gant ar polis e obidoù, lakaet a-ratozh kerkent ha gouloù-deiz. Heuliet e vo e garr-kañv gant archerien, difennet groñs ouzh an dud e ambroug betek ar vered !

Disheñvel krenn eo Lamennais diouzh un trubard d' e vro c'henidik. Savet he deus Bro-C'hall meur a zelwenn da Weskliñ e Breizh. Pet he deus savet da Lamennais ?

A-hend-all, ma 'z eus bet, evel m' hon eus gwelet, Breizhiz evit chom hep e gomprenn, ha zoken evit magañ kasoni outañ en abeg d' e venozioù dispac'hel, dav eo kounaat ez eus bet ivez - a drugarez Doue ! - Brezhoned all evit e garout hag e skoazellañ : Paol Gemper, La Morvonnais, Kertangi, Marzan, ha Carné, dreist-holl.

E-pad tri bloaz ha tregont e kenskrivas gant e genvroadez Alaeza a Dremereug, hag he deus kalonekaet, gant he lizhiri, un den alies digenvez ha digomprenet.

Lesanvet eo bet Feli « Platon an Arvorig ». Gwelloc'h eo marteze disfiziout diouzh heñveladurioù risklus a-walc'h. Koulskoude, den a feiz ha dispac'her war un dro, diouganer koulz hag emsaviad, hol lakaat a ra ar Malouad speredek da soñjal e barzhed ha drouized evel Marzhin an Achantour, Taliesin, Gwenc'hlan kement hag e leaned ha skleridi evel Morgan, Eudon, Abelard. Diwallour ar Reizh, eus an hevelep gouenn eo ha sant Erwan a Landreger, difenner bras ar beorien hag ar re wasket.

Pa vez dielfennet kemennadurezh Lamennais, ar pezh a sko dreist-holl ar spered eo e garantez entanet evit ar frankiz, pe evit kemer ur ger brezhonekoc'h, ar rezid (1).

Rezid : setu ar ger-stur a gavomp e penn-kentañ diskleriadur ar gelaouenn " L'Avenir ", savet e 1830.

Spisaat a ra ar rener e-unan roll ar frankizioù goulennet : frankiz-kevrederezh, frankiz e-keñver ar Stad, ar gwir da vouezhiañ evit an holl, frankiz ar wask, frankiz an deskadurezh, frankiz ar melestrerezh.

Evel e genvroad Chateaubriand, ez argase ar c'hloareg yaouank diktatorelezh Napoleon, gant hec'h urzhiadur soudardel, moustrus evit ur spered dieub.

Enep-jakobin eo ivez an hini en deus skrivet : « Kreizennañ a zo lakaat droug ar moug er greizenn hag ar seizi er pennoù pellañ ».

Sevel a ra a-du gant ar pobloù gwasket o klask en em zieubiñ : Polonia, Iwerzhon, Gresia, Belgia, Hungaria. C'hwitadenn emsavadeg Poloniz e 1830 a denn dioutañ ur c'hlemmvan, a zo ivez un diougan : « Kousk, o va f-Polonia, kousk er peoc'h e-barzh ar pezh a anvont da vez : me a oar n' eo nemet da gavell... ». Tridal a ra ivez e galon a-gevret gant Iwerzhoniz savet dre vouezh O'Connell a-enep d' ar Saozon.

Neuze, a lavar lod eus ar re a glask abeg ennañ, perak n' eo ket bet prederiet gant kudenn Vreizh an hini a veze entanet ken trumm gant stourm ar pobloù all ?

E gwirionez, mar deo bet dedennet ar skrivagner frankizour dreist-holl gant ar pobloù-se, bez ez eo abalamour ma oa tarzhet enno emsavioù broadel, harpet start war ar werin : o skoazellet en deus, n' en deus ket o enaouet.

Daoust ha kiriek eo Lamennais ma oa, d' ar c'houlz-se, morgousket Breizh, dilusk ha diglemm dindan levezon hec'h uhelidi, a zalc'he anezhi en azenerezh hag er sujidigezh ? Klotañ a rae, siwazh, gant ar raktres a lakae oberour " Komzoù ur C'hredour " e menoz Satanas :

« Dezho e savin div idolenn a vo o anv Enor ha Fealded, hag ul lezenn a vo hec'h anv Sentidigezh dall ha mut. »

(1) Rezid = librentez.

162

Koulskoude e tleer kounaat ez eo kelenour « an Derveneg » an hini a embregas, e 1829, *Kevredad-stourm Vreizh evit dinac'h an tailhoù*, a-enep politikerezh ar roue Charlez an Degvet. Klask a reas Lamennais, neuze, sachañ d'e heul e genvroidi hag ober dezho nac'h paeañ an tailhoù-arc'hant. N' eo ket hor menoz lakaat da grediñ amañ e oa broudet ar gevredad-se gant ur menoz kuzh broadelour. Hogen, pouezus eo merkañ n' eo ket neuze evel Gallaoued, met evel Breizhiz, en em zisklerie sinerien roll-labour ar gevredad-stourm.

Degas a raent da goun n' o doa kannaded Vreizh e 1789 asantet da zilez « frankizioù a-ziforc'h » ha « gwirioù-dreist » o bro nemet war an diviz ma vefe diazezet da vat ar frankiz politikel e Bro-Frañs a-bezh. An dilez-se a zeue da vezañ didalvoud a-grenn, adal ma kouezhe ar frankiz hec'h-unan. Diwar-se, en ur adkemer he frankiz gent, he deus Breizh ar gwir da derriñ an emglev ha da nac'h reiñ arc'hant d' ur gouarnamant enep-lezenn, mac'homer hag alouber.

Tri bloaz goude, e voe ar Breizhad Lamennais difenner bras ur Breizhad all, Yann Garo. Edo hemañ e penn ur bagad paotred yaouank eus Bro-Wened, a nac'he ober o servij-soudard hag o doa en emgannet ouzh ur vandenn soudarded ; lakaet etre daouarn archerien Loeiz-Fulup dre drubarderezh, e voe barnet an emsaviad d' ar marv ha dibennet e kêr-Naoned, evel Pontkalleg ur c'hantved a-raok.

Dirak an istor e talc'ho an « diouganer Feli » an dellid da vezañ diwallet ur Breizhad kalonek, a skuilhas e wad evit chom hep dougen lifrae un arme kasaet.

Diwezhatoc'h, en em savo micherourien an Naoned, atizet gant ur stad a vuhez reuzeudik hag entanet gant komzoù dispac'hel " Sklavidigezh an amzer-vremañ " (1839) :

« Sklaved, en em savit !
Torrit ho chadennoù,
Na c'houzañvit ket e vefe c'hoazh dizenoret
ennoc'h betek anv mab-den. »

163

Rak, gant ar garantez evit ar frankiz, ar pezh a gaver er c'hentañ renk e buhez hag e oberenn Lamennais a zo al lusk da stourm evit trec'h ar reizh.

En e " Levr ar Bobl ", embannet e 1837, en em ziskleir endeo Feli a-du gant ar sokialouriezh, eñ koulskoude ganet en ur familh a uhel-renk, mab ur paramantour pinvidik bras. Un diskuliadur fromus e voe al levr-se evit al labourerien, a boanie kalet el labouradegoù o sevel d' ar c'houlz-se en Europa ar C'hornog hag a c'houzañve ur stad truezus-kenañ.

Ur souezh eo gwelout pegen lemm hag araogour emañ spered Lamennais war dachenn an ekonomiezh. Setu ur beleg chomet hep bezañ stummet war skiantoù ar gwir hag an arboellerezh, pellaet e Sant-Malo zoken, e ti e dad, diouzh pep darempred gant an dud a genwerzh. Penaos en deus gallet merzout nammoù urzhiadur

ekonomikel an naontekvet kantved, goude ma oa c'hoazh an urzhiadur-se e derou e vestroni ? Penaos en deus gallet an den-meur-se, hep skiant-prenet, tamallet evel huñvreer, rakwelout ar c'hemmadurioù bras a vo degaset gant an ugentvet kantved ?

Evel ma skriv Bréhat e buhezskrid ar « profed Feli » : « Chom a reer bamet, e-keñver ar skiant-poell, dirak kement a ouiziegezh, koulz ha fromet, dirak ar galon, dirak un emskiant ken prim, ken puilh ha ken ledan eus ar gudenn gevredadel ».

Hogen, amañ ivez, pismiget eo bet oberenn Lamennais. Kavout a ra da lod eus e vurutellerien n' eo ket bet ur sokialour rik ha skiantel, hogen hepken unan eus « sokialourien huñvreerien » 1848, diamzeret en hor mare. Ur wech c'hoazh, ret eo lec'hiañ ar skrivagner malouat en amzer ma veve. Ma n' heller ket e damall dre ma n' eo ket bat broadelour breizhat d'ar c'houlz-se, n' heller ket kennebeut all rebech dezhañ bezañ chomet hep ijinañ dioutañ e-unan ar sokialourien skiantel.

Chom a raio, kaer vo lavaret, evel unan eus diaraogourien ar c'heal sokialour modern, unan eus ar re o deus digoret an hent war-du un uhelvennad a reizhder evit al labourerien.

*

164

E meur a genver, ur fazi e vefe krediñ ez eo Lamennais, evel kelennour, un den eus an amzer dremenet, didalvez evidomp-ni, Breizhiz a-vremañ. Kentelius eo evidomp e vuhez, e oberenn, e vennadoù.

E-giz meur a Vreizhad, desavet e voe Feli en un tiegezh mirourien, tud « menoziet-mat », feal d' an « urzh » ha d' an « hengoun », doujus d' ar galloud, d' ar veleien ha, war un dro, d' ar vroad sakr ha peurbadus (hini sant Loeiz ha Janed Ark, evel just !). Hogen, an anaoudegezh desket diwar ar bloavezhioù, ar beajoù graet gantañ e Bro-C'hall, e Breizh-Veur, e Bro-Italia hag e kêrbenn an Iliz, an darempredoù gant ar werin amañ hag ahont, an taolioù-lagad war buhez al labourerien, ar prederiadennoù ivez war kudennoù e amzer, war direizhderioù ar gevredigezh kapitalour ha war tonkad ar pobloù-suj, kement-se en deus lakaet diouganer enkrezet « an Derveneg » d' ober dilennoù-diazev o deus direnket pe freuzhet meur a emzalc'h re zoujus d'ar boazioù.

Daoust ha n' eo ket se stad meur a hini ac'hanomp, a zo aet a-du gant an Emsav, en desped d'ar gerent a-wechoù, en enep d' ar gounid-danvez alies, en desped d' ar menozioù boaz atav ?

Kemennadur pennañ Lamennais evidomp : kaout fiziañs er bobl. O ! gouzout a reomp mat pegen izel eo kouezhet pobl Vreizh. Hogen, n' eo ket kouezhet e-giz-se drezi hec'h-unan.

Trubardet eo bet Breizh da gentañ gant he brientinien, gwerzhet d' ar roue gall ; trubardet eo bet da c'houde gant he bourc'hizien, stlejet war-lerc'h pennoù-bras Pariz ha troc'het a-bell 'zo diouzh o fobl.

Ar werin an hini eo he deus dalc'het, daoust da bep tra, un tammig eus yezh ha spered ar vro, dilezet a-grenn gant an uhelidi. Ar werin an hini eo a ziskenn war an dachenn bep tro ma 'z eus un displegadedeg foran enep gouarnamant Pariz.

A dra sur, ur gerseen a c'heller magañ dre ma n' eo ket bete-vremañ, an emsavioù kevredadel tarzhet e Breizh abaoe 1961, kreñvoc'h, urzhiet gwelloc'h ha, dreist-holl, breizhekoc'h a spered.

165

Met, arabat ankounac'haat e teu Breizhiz a-ziabell... Piv en dije kredet, ugent vloaz zo, hor bije gwelet un deiz dek mil den o tibunañ war straedoù kêr-Wened, en o zouez, micherourien eus an Henbont o tougen ur skritell o c'houlenn

« labouradegoù pe an emrenerezh ! » ? Hag un nebeut mizioù goude, daouzek mil den all oc'h en em strollañ e kreiz kêr Roazhon en un displegadeg vras « evit ma vevo Breizh » ? Un bobl hag a c'hell, goude bezañ bet dilezet keit all gant he fennoù bras, diskouez a-walc'h a galon hag a garantez-vro evit ober kement-se n' eo ket peurgollet c'hoazh hag e talv ar boan kaout fiziañs enni.

Setu perak e rank an Emsav degemer a-grenn, hep aon, ar reolenn demokratel evitañ e-unan hag evit Breizh da zont. Kollet eo bet gwechall hor bro dre aozadurioù-kamm ur rummad-rouanez, treuz-varc'hadoù an dudjentil, laoskentezh ar vourc'hizien. Saveteet e vo dre gourlamm ar werin, pe, neuze, ne vo biken.

Er bobl hec'h unan e tle bezañ fiziet ar veli, ha n' eo ket e kavailhadoù pe renkadoù tud emgar. Setu aze kemennadur Lamennais, en deus diskouezet deomp an hent da heuliañ : hent ar sokialour.

Hiziv, ma glask an Emsav dre vras sevel ur stumm sokialouriezh breizhat, e welomp gwelloc'h pegen mat e klot meizad skrivagner " Levr ar Bobl " gant hon uhelvennad : reiñ d' hor pobl an holl vadoù he deus ezhomm evit kaout ur vuhez talvoudus hag a zo bet lamet diganti a-hed kantvedoù a veveliezh.

Ur gentel all en deus lezet deomp an « diouganer Feli », oc'h anataat ur pennstur-mañ, e tle bezañ disrannet aferioù an Iliz diouzh re ar Stad.

En amzer ma veve Lamennais, ez implije ar Stad c'hall levezon ar c'hloer evit lakaat an dud da sentiñ ouzh he lezenn. Kemmesket e oa, evel-se, tachenn ar relijion gant hini ar bolitikerezh, hag an dra-se diwar goust an Iliz hec'h unan, lakaet en arvar dre hec'h emglev gant galloudegezhioù war o c'hiz. Daoust ha kemmet eo kemend-all an traoù, du-mañ, en amzer-vremañ ?

Stourm a reas ar c'helennour breizhat a-enep d' ar gallikaniezh, ha ne oa nemet un aspadenn eus hengoun gall ar « roue kristen-meurbet ». Kenlabouret en deus e-giz-se evit diskar ar vojenn gozh a lakae ur Stad da « verc'h henañ an Iliz » hag a douelle an dud fidel, en ur lakaat anezho da grediñ ne oa hent all ebet evit ur c'hristen mat nemet er sujidigezh e-keñver ar galloud diazezet e Pariz, a dal m' edo hemañ ur galloud lavaret « kristen ».

166

A-hed e vuhez, e voe ar prederour malouat un arouez a enebiezh, evel an holl diouganerien. Enebiezh digant renerien Roma : hag eñ dianzavet en e amzer gant ar Pab, eo degemeret bremañ an darn vrasañ eus e venozioù gant an Iliz, peogwir eo bet embannet, nevez zo, gant ar Sened-Meur, pennreolennoù zo evel hini ar frankiz relijiel bet diskleriet gwechall gant beleg digomprenet « an Derveneg ». Enebiezh ivez digant meur a hini eus e genvroïdi, dallet gant treuzvarnoù diwar e benn : hag hiziv, anat eo d' an holl, nemet marteze d' ur c'huchennig tud o meizadoù warlerc'hiet, an dalvoudegezh en deus evit Breizh ur skrivagner a renk etrevroadel, ur prederour eus ar re vrudetañ, un diouganer ken awenet ha Tertullianus, Wiclef, Jan Huss, Thomas Morus, Savonarola, Tolstoï, Romain Rolland, Gandhi.

Ya ! un diouganer, hag un diouganer breizhat ouzhpenn. Ma n' eo ket bet an haroz broadel en dije gallet dont da vezañ, direizh e vefe nac'h outañ perzh-mat un den kar-e-vro. Hep mar, en hor c'hichen e vefe hiziv o stourm ganeomp a-du gant pobl Vreizh.

Ma n' en deus ket skrivet end-eeun evit ar Vreizhiz o-unan, skignet en deus menozioù a reizhder, galvadurioù a zieubidigezh o talvezout evit an holl bobloù, pobl Vreizh en o zouez. M' o dije gallet hor c'henvroiz, er c'hantved diwezhañ, lenn Lamennais ha mont gant e hent, hejet o dije moarvat ar yeo diwar o divskoaz, e-lec'h chom diglemm ouzh o flanedenn tud izelaet ha mezhekaet. N' hor befe ket hiziv da aviañ galvidigezh istorel pobloù all dre ar bed, gounezet pe adkavet ganto o fersonelezh hag o dellezegezh a vroad.

Deomp-ni neuze, a anavez gwelloc'h oberenn hag uhel bal Lamennais, da

gaout muioc'h a skiant ha da glevout en e gomzoù galv an Emsav :

« Kadour yaouank, emen ez ez ?

- Mont a ran d' an argad evit ar Reizh, evit perzh santel ar pobloù, evit Gwirioù sakr Mab-den.

.
167

- Mont a ran d' an argad da zishualañ va breudeur eus ar gwaskerezh, da derriñ o ranjennoù ha ranjennoù ar bed.

.

- Mont a ran d' an argad evit na vo ket an holl dud preizh un nebeudig re, evit sevel ar pennoù stouet hag harpañ an daoulin o plegañ.

.

- Mont a ran d' an argad evit ar re baour, evit na vo ket da virviken skrapet diganto o lod eus an hêrezh kumun.

.

- Mont a ran d' an argad evit m' o devo an holl en neñv un Doue, ha war an douar ur Vammvro (1). »

(1) Lamennais : " Eomzoù ur C'hredour " (Pennad XXXVI : " Kadour yaouank ").

Kan ar skrilhed e Traon-an-Dour

Gouzout a raen ne oan ket pell ken. Ar gweled a oa kaer-kenañ, pradeier glas ha kleuzioù goloet a vruskoad stank a ziskenne betek foñs un draonienn e-lec'h ma hiboude ur wazh. Traoñ-an-Dour.

Amañ hag ahont, ur vereuri gant pezhioù mein-benerezh en-dro d' an dorioù ha d' ar prinistri. Lakaat a raent ac'hanon da soñjal e tresadennoù F. Jobbe-Duval e-barzh *Kontadennoù an Ti-plouz pe Istor Breizh Toutouig*. Hemañ a oar taolenniñ dreist un doare Breizh a huñvre gant boudiged e koef o vevañ e tiez-soul kempenn ha koantik. Hiraezh d'ar baradozioù kollet !... Ar re o deus anavezet pe damanavezet Breizh Fanch An Uhel, hini Dir-na-dor pe Jarl Priel, a zo merket betek mel o eskern. Ur Vreizh a zo bet ha na vo ken. Stag e chomont ouzh ur bed aet da get. Ha ne zeuint morse a-benn da derriñ al liamm-se. Gwazh a se evito moarvat pa gendalc'hont da vevañ war vevenn un toull-bez...

Diskenn a raen bremañ gant un hent-karr strizh ha don, o lezel war va zu dehou ur wezenn derv meurdeus, ar seurt na gaver ken met er c'hornioù kuzhetañ eus hor maezioù.

Du-hont, dirak un ti-bihan, ur vaouez a oa en he sav o sellout ouzh va c'harr o tostaat, gant daoulagad diskredik. Daou gi a rede en-dro dezhi. Kregiñ a rejont da harzhal pa arsavis en he c'hichen.

- Va digarezit Itron, pelec'h emañ ti Anjela Duval mar plij ?

Anjela Duval en he yaouankiz

169

- O va Doue, me an hini eo, aotrou.

- Na zirenkañ ket ac'hanoc'h da nebeutañ.

- Daonet vo ma ere ! Nann avat !... Deuit e-barzh an ti... Hag hi da ziskouez an hent din gant ur mousc'hoarzh degemerus war he dremm.

- Met piv oc'h-c'hwi neuze ? a c'houlennas va ostizez, pa voen azezet ouzh taol dirak ur werennad sistr.

Goude bezañ bet displeget va anv dezhi e lavaris pegen plijet e oan o kejañ ganti, ha penaos e felle din hec'h anavezout gwelloc'h evit sevel ur pennad diwar he fenn diwezhatoc'h. Diskouez a reas bezañ un tammig nec'het da gentañ met ne badas ket ha, prestik, e respontas diardoù d' am goulennou.

Hec'h unan e oa evit derc'hel he mereuri ha start oa ar vuhez ganti o vezañ ma n' ae ket war yaouankaat.

A-vuzul ma gomze din eus poanioù he buhez e santen an enkrez o kreskiñ enni.

- N' eo ket c'hoazh bezañ va-unan a-hed ar bloaz a gavan diaes, emezi. Va loened am eus, ar maezioù ha va levrioù, peadra da leuniañ ur galon, keta ? Met ar gwashañ eo ar yec'hed. Petra ' teuin da vezañ, pa n' hellin ken labourat ?...

Santout a raen tamm-ha-tamm hec'h enkrez o c'hounid tachenn ennon. Tonkadur kouerien Vreizh... Tonkadur ar re zilezet ; ar re n' int ket niverus a-walc'h evit ma vefe teurvezet soursial outo... Ar re a gosha o-unan pell diouzh pep lec'h, hep tamm karantez na frealzidigezh, o c'hortoz bezañ kaset da

greuñviñ evel paour-kaezh loened barnet, e toueziadur euzhus an Ospis.... Chom a ris dilavar. Ha stouiñ a ris va fenn, aet mezhek a-greiz-holl evit n' ouzon dres peseurt abeg resis.

Anjela a zalc'he da gomz. Sellout a raen outi gant muioc'h a evezh an dro-mañ eget a-raok. Ur plac'h yaouank koant-tre a oa bet gwechall, a dra sur, gant « he blet, gell-kistin rouz hag he daoulagad rouz-du ». Labourioù an douar o doa graet o reuz avat, ha roufennoù hir a rede war he dremm fromus. Met miret he doa he daoulagad kaer-kenañ don ha teñval evel « ruban voulouz du » al Leger e-kreiz ar goañv.

170

Kemmet ' oa ar gaoz. Komz a rae din bremañ eus he yezh hag eus he c'harantez evit al levrioù, ar varzhoniezh dreist-holl. Ezañs da anaon Meven Mordiern ha Tata Vallée ! Ur ger a drugarez da g-Claudiel ha da Rabindranath Tagore ! Ha Barzaz Breiz ha Youenn Drezen... Amañ, Anjela a chomas a-sav, en ur vousc'hoarzhin ledan.

- Hemañ neuze a zo unan, emezi laouenaet a-greiz-holl. Pa 'z a ar bed war an tu-gin pe pa vezañ douget da valañ soñjoù du, e tigoran Skol-louarn Veig Trebern. Ha kerkent e tistro an imor vat hag al levnez... Pebezh c'hwil !...

Ur pennad ' zo dija am boa lennet war Ar Bed Keltiek ar barzhoneg *E-tal an tan*, kinniget da Roparz Hemon. Kontañ a rae ennañ Anjela, ar pezh a oa bet he buhez betek marv he zud. Labour tenn war an deiz, ha diouzh an noz, kaozioù hir ha plijus e korn an oaled, a-raok mont da gousket. Met ur wech aet he zad hag he mamm gant an Ankou e vanas hep kar na par, er c'hrisañ digenvez.

« ha va un 'tal an tan,
Er goañv goude koan,
Lec'h kan n'eus met gouelvan
Em c'halon leun a doan.

Met un deiz, tra burzhodus,
Nijet eus Iwerzhon
Heklev ho sonioù marzhus
A zihun va c'halon.
Ha bremañ 'tal an tan
Er goañv goude koan
Din va unan m'o c'han
Da luskellat va foan. »

Daoust dezhi bezañ kuitaet Skol Seurezed Tregrom da zaouzek vloaz, Anjela he doa bet karet lenn a-viskoazh. He maeronezh a oa koumanantet da Vreiz, kelaouenn Dir-na-dor, hag he frestañ a rae dezhi bep gwech ma tegouezhe ganti. Ne grogas da skrivañ evit mat, avat, nemet goude marv he mamm. Ur gwall daol oa bet eviti an darvoud-se, ha chomet e oa gant he c'halon goullou, ken na gavas hec'h unan ul louzoù evit he c'houli : balzam ar brezhoneg.

171

Ha setu Anjela krog da skrivañ gant birvidigezh. Kas a rae ingal e amprouennoù d' an Aotrou Klerg e Buhulien, evit bezañ reizhet. Un deiz, hemañ a nac'has kenderc'hel : « Barrek a-walc'h ez oc'h evelse bremañ, emezañ. Kit gant hoc'h hent hoc'h-unan. Danvez 'zo ennoc'h ». Setu ar pezh a reas. Pennbouellennet e voe he buhez a-bezh. Krog en hec'h « eil bugaleaj », evel ma lavar hec'h-unan, e klaskas

« reiñ furm ha liv d'ar soñjoù
Da soñjoù du an Dispi
Da soñjoù glas-mouk ar Binijenn
Da soñjoù gris an Anken
Da soñjoù melen ar C'hwervoni...
Da soñjoù ruz-ruz ar Garantez

Da soñjoù ruz-tan an Aberzh... »

Kaer hon eus bevañ ha daremprediñ tud, ne zeuomp ket a-benn a-wechoù da gavout hent o c'halon, na da c'houzout piv ez int e gwirionez. Start-kenañ eo teurel ur pont etre daou ene. Mizioù, bloavezhioù pasianted a zo ezhomm evit dizoleiñ maner kuzh e nesañ. Gant tud 'zo zoken e kav deomp penaos ur beurbadelezh a-bezh a vefe aner.

Gwechoù all neuze, gwechoù rouez-tre, al liamm a zo skoulmet war an tomm gant ar c'hentañ sell, ar c'hentañ mousc'hoarzh.

Ur vignoniezh a zo ganet, a-greiz-holl, hag e chomit evel badaouennet gant an taol kurun.

Pa gimiadis diouzh Anjela e oa en tu-hont da c'hwec'h eur. Tost da deir eur horolaj e oan chomet da abuziñ hec'h amzer. Un tamm morc'hed a savas ennon pa soñjis en holl labour a chome ganti moarvat da gas da benn a-raok fin an deiz. Evidon-me, kudenn ebet, an ehan-skol a oa. Met da bet eur ez aje Anjela da gousket en noz-se ?

Distreiñ a ris meur a wech da welout Anjela. An hevelep degemer kalonek veze graet din atav. Bep tro ma varvailhemp hon daou e tremene an amzer dek gwech buanoc'h. C'hoant a-walc'h am bije bet da amprestañ he gaieroù barzhonegoù diganti met na greden ket goulenn. Santout a reas Anjela ar pezh am zregase rak o c'hinnig a reas din un deiz :

- Taolit pled outo avat, rak n' am eus eilskrid ebet.

172

Morse betek-hen ne oa bet fiziet ennon tra ebet en dije graet muioc'h a blijadur din. Ha war hent ar ger e soñjen e komzoù brudet Anatol ar Bras a-zivout Marc'harid Fulup, pirc'hirinez Pluned : « Biskoazh n' am eus kejet gant ur spered ken gouizieq war bep tra ! Hag anavezet 'm eus Renan, hag anavezet 'm eus Pasteur... »

Nag a eurvezhioù laouen e tremenis an noz-se hag an devezhioù goude o lenn an eil goude eben barzhonegoù va mignonez nevez. An ene damwelet ha damgomprenet ganin diagent en em zispake dirazon fresk ha sklaer evel dour-red. Heñvel e oa ouzh hini Lellig, ar plac'h bet re verzet gant he mamm a-enep ar bed,

« Arabat deoc'h va Lellig,
C'hoari re dost d'an dour ;
Rak ar rinier, bihanig,
A zo don ha treitour. »

Diwallit ivez diouzh an tan, Lellig, rak deviñ ' ra. Arabat kennebeut pignat re uhel er skourroù rak barroù ar gwez a zo bresk. Hevelep tra gant ar melezour. Ur gaouiad eo ha dañjerus eo krediñ anezhañ. Disfi e ranker kaout ouzh komzoù flour ar baotred, ken hedro ha ken treitour. Siwazh !

« Re disfi eo deut Lellig
'Keñver ur bed treitour
Chomet eo hec'h unanig
Hep pried na karour. »

Anjela ivez a chomas hec'h unanig gant he re-gozh. Ar plac'h yaouank « taer, amzent ha pennek, met tener he c'halon, » a aberzhas he yaouankiz evit harpañ o c'hozhni.

Nag a wech avat ez eas mouest he malvennoù pa zegoueze d' he daoulagad parañ war lienoù babig o sec'hañ er pellder ! Pa voe lammet he gerent diganti e voe garo an taol. Met ne blegas ket rak an tonkadur.

« Levenez ha dudi 'velkent

Levenez ar Frankiz
'Kreiz ar maeziou gouez
E-touez ar gwez
Laboused ha bleunioù gouez
 Froudou yac'h
...Ha loened, loened, loened

173

Loened am anav evit o mestr
Hag am douj hag am c'har
Chas karantezus o lenn em daoulagad
A lip an daeroù war va jod. »

Karantez evit an natur ha karantez evit al loened a gaver strewet e pep lec'h e barzhoniezh Anjela Duval. Nag a ampartiz, da skouer, evit taolenniñ e *Koraiz an evned*, buhezkriz he mignoned askellek, e-pad ar goañv !

« Kantren 'reomp a vagadou
'N ur darnijal izel, izel,
Laosk ha dinerzh hon diveskell.
Riv hon eus, ha skañv hor c'hofou,
Ni evned paour hep grignolou...
...Skornet an douar hag an dour.
Klerañ 'ra hon treid war ar skourr.
Ne vern war be tu treiñ hor sell
Netra nep lec'h !... Ret 'vo mervel. »

Hini ebet, na oar treiñ gwelloc'h egeti kuzulikoù an avel er gwez-tilh, na prizañ kement hag hi arliv an delioù kentañ

« tener, blizidik ha bresk
'Vel ur menoz o tiwan
E spered ur bugel. »

Pep darvoud degaset dezhi gant heol pe c'hlav, hañv pe c'hoañv, a zihun e kalon ar varzhez heklevioù niverus ha lieston. Ar suilh-radenn, ar rev-gwenn o kouezhañ war ar parkeier, ha setu savet ur sonenn ganti kerkent. Ur wech all e vo diwar-benn an uhelvarr doug-eurvat pe c'hoazh ar bokedoù goañv.

« Delioù glas-sklaer, delioù glas-du
Gant perlez gwenn, gant perlez ruz
 Gargel hag uhelvarr
 Ra bokedoù dispar. »

174

Ur garantez ispisial a vag Anjela evit ar plantoù disterañ, ar re uvel na daoler morse pled outo. Evel da skouer he « rosa canina », he rozenn-gi, he rozenn-ouez, « espar e-touez ar strouezh », diamantet gant ar glizh-noz, ha digor he dremm d' ar sklerijenn. Eus don he dienez, daoust d' an digenvez, ha d' ar gwalleurioù, he deus gouezet Anjela digeriñ he daoulagad hag he c'halon d' ar gened stlejet en-dro dezhi. M' eo melkonius a-wechoù, pa dint kleier Tregrom glaz an anaon, ne chom ket da lonktraezañ e paludoù an dic'hoanag. Daoust d' he rozenn-gi bezañ berr-badus, arabat digalonekaat rak « un all ' zigoro arc'hoazh ». Ha kement a draoù bamus a gav bemdeiz war he hent ma n' he deus ket amzer da gavout goular blaz ar vuhez. War-lerc'h erc'h ar goañv e nij gant an aezhenn :

« bisigoù gwenn an halegenn...
...dreist ar prad, dreist ar porzh,
'Us d' an ti. El liorz
Skañvoc'h eget erc'h goañv
 Malzennoù gwenn
 o tiskenn
Goustad, a led war an douar
Ur gwiskad tanav erc'h klouar

Pok mezheven
D' ar glen. »

Gwechoù 'zo koulskoude, an dienez a-bouez kalz re bounner war he divskoaz
hag anzav a ra neuze, gant gerioù eeun a oar tizhout hon ene donañ ar c'hilac'har
a zo enni.

« Krakvevañ ' ran 'lec'h m' on ganet
Gant kalz a boan.
Krapennoù sonn, douar skrilhed
Gounid bihan.
Frejoù da gaout, ret arc'hantiñ
Ha ret klask gwerzh
Da gement c'hellañ dioueriñ
Nag a aberzh !... »

Pelloc'h n' hall ket herzel ouzh garm he c'horf brevet gant an trevell :

« Trubuilh war drubuilh da Fanch Kouer
O va Doue !... Pebezh micher !... »

Ya ! Pebezh micher e gwirionez evit ar paour o stourm e-unan-penn ouzh an
avelioù enep, ouzh digomprenusted ha goaperezh kêriz, ouzh krizder an aotrounez
gwenn-o-daouarn ; ar roñfled, gwashoc'h eget debrerion-tud ar broioù pell ; ar
roñfled a sun gwad ar beorien betek an diwezhañ berad ; ar roñfled o « tagañ ha
kribat ha krignat ha peilhat » anezho « betek o gweneg diwezhañ ». Diwall
paour-kaezh !

175

« Pe ' vi friket 'vel ur vi
'Vel ur c'habell touseg !
Arsa, gwelout a-walc'h a rez
Eo an hent a-bezh
Dezho...
Gant un tamm chañs evelkent
E c'hellfez tremen gant un toullad kunujennoù
E galleg, eveljust. Honnezh 'zo ur yezh seven. »

Holl kouerien Vreizh, ar re wechall, ar re hiziv, re Wened, re Leon, re
Gernev ha re Dreger, an holl re-se a c'houzañv poanioù garv dindan lezennoù ha
galloudoù kuzh. An holl re a reer al lu ganto war zigarez m' int lous, dizesk ha
berrwel, sañset, an holl re o-huñvreoù-diamzeret dre m' en deus troet re vuan
rod an amzer, ha m' int bet trubardet gant o renerien, an holl re-se, a sav o
fenn a-greiz-holl.

Na kaer eo mouezh hor bobl pa daran a-enep he gwaskerien ! Barzhez Traoñ-
an-Dour he deus kemeret da gefridi, lakaat he fobl da huñvreal :

« Ra vezo ken kaer o huñvre
Ken 'devo c'hoant d'he seveniñ
Pa deuio warno ar beure... »

Rak karout a ra he fobl a greiz he c'halon daoust d' he wallsioù ha d' he
reuzeudigezh, pe marteze dres abalamour da se. Ha neoazh, pebezh kounnar a darzh
enni pa gej gant unan eus hol lonkerien Santa-Rosa pe Seneclause :

« Lonk, lonk 'ta, lonk hardiz
Lonk betek dislonkañ
Ar marc'hadour gwelienn ruz
En deus ezhom da vevañ
...Ya, lonk dizamant
Ha disoursi
Eus da gozhni.
Ar Stad Gall, te , oar,

A zo brokus e-keñver da seurt...
...Arabat dit 'velkent, lonker,
Tostaat re ouzhin
Da valbouziñ din
Kaoziou direoret
Rak, te oar, me n' am boa ket desket kalz tra
E skol ar basianted. »

176

Sede aze marteze, gerioù taer, rust ha didro evit an diskouarn eleveziek, met ret eo anzav ez eus peadra da fuloriñ pa arvester ur seurt dilignezadur. Dreist-holl pa vever e-unan, « diwar batatez ha laezh, dour saout ha kognak buoc'h » ha pa vezer « o 'n em loeniñ a-hed an deiz » war e damm douar.

E-kichen seurt barradoù imor, pebezh kengarantez denel a-wechoù, evit an holl dud vunut, an holl re mevelaet, mezhekaet abalamour d' o renk, d' o relijion pe zoken - roueshaat tra en Emsav breizhek - d'o c'hroc'henn. Morianezig an Dakaniel a zañs e ti-koroll Kasablanka dindan selloù gadal ar re-wenn, ar soudarded e koñje hag an ergerzherien vak o deus da walc'het gant anizetez ha wiski. Brevet o deus da vrennid du, met dañsal a rez. Ne rez forzh eus ar c'huzulioù bet roet dit gant ar visionerien. N' eo ken evit da vistri emaout o tañsal bremañ, evit gourion an Dakaniel ne lavaran ket:

« Evit da harozed marv
Evit da harozed bev,
Evit da harozed da c'henel »

er beureoù nevez, pa addigoro da galon d' al levenez.

Ur gristeniezh gredus a-dreuz barzhonegoù Anjela. Ur gristeniezh tostoc'h ouzh gwir spered Erwan Helouri eget ouzh hini an iliz trubard a zo deut da vezañ, en amzer-mañ, gwashañ komper a Stad gall e Breizh en e labour a zistruj.

Ar gristeniezh bevet-se, m' eo intret don ganti betek an disterañ gwerzenn, a darzh a-wechoù kalz splannoc'h c'hoazh e barzhonegoù 'zo, evel ar *b-Pedenn* da skouer. Goude bezañ meneget meurdez ur vamm a lakae war gont an dievezhted, marv he mab, lazhet dre fazi ur c'hamalad skañvbenn, e kendalc'h ar varzhez :

« O Gwerc'hez ! Mamm santel !
Soñjet am eus en ho klac'har
Da zeiz Drama-meur Menez-Kalvar
O ! N' en tamallit ket holl d' ar pec'hed
Ha lavarit ivez evel ar vamm-mañ :
Dievezhted. »

177

Pell emaomp avat diouzh al leunder a gaver er pezh-se a zo kinniget da Itron Varia Vreizh hag a zo ennañ evel un dasson da varzhoniezh Francis Jammes :

« Eus daouzek maen ho kurunenn
O skediñ lintrus war ho penn,
Mae, ar bempvet, an emrodenn,
Mae ho salud Mari !...

...Dre geiz an neizhioù er spenn gwenn
Nij ar gwennili 'us d' al lenn
Ar balanegoù bleu melen
Mae ho salud Mari !...

...Dre holl vleunioù frondus ar c'hloz
An avalenned gwenn ha roz
Dre aezhenn glouar ar serr-noz
Mae ho salud Mari !... »

Ra savo kalz a varzhed kristen a-seurt gant Anjela en hor bro, hag e vo gwelet meur a vab foran o tistreiñ davet Tad, ha ne vo ken pell, neuze moarvat, devezh an Dispac'h bras, emamp holl o c'hedal !

Daoust dezhi bout brevet gantañ n' hall ket ar varzhez chom dizamant ouzh he labour. Karout a ra he micher ha n' eo ket hi a vagfe kemplezhioù izelder a-zivout he stad a goueriadez. Gouenn an dud dieub a zo ur ouenn lorc'hus. N' eo ket un arvester diseblant en dije gallet livañ gant gerioù ken gwir *Devezh an dornañ*. Ar ferc'hier ar skubelennoù a-strew ar skeulioù o harpañ ar bern plouz, ar c'hog o kanañ war ar pell pa zired ar yer d' ar pred dic'hortoz.

« Founnus eo an eost er bloaz-mañ.
Tev ar bernioù. Labour meskañ.
A-winizh rouz ar viñs zo leun.
Kreñvet ar sac'h gant paotr ar greun ?

P' eo echu an devezh eo ret regaliñ al labourerien : «

Leun an div daol gant ar baotred.
Bec'h war ar geginerezed.
Ki bras Anton, ki bihan Paol
O valañ eskern 'dan an daol. »

178

Na pell emamp diouzh al lennegezh gwrazez diwanet diwar bizied un Itron de Sévigné pe un de La Fayette bennak. Ken pell all ivez moarvat c'hwezh radennegi Traoñ-an-Dour, diouzh ar frondoù falset a sav eus oberennoù ur c'h-Colette. Frondoù mezevellus eo ar re-mañ ivez a dra sur, met tev ha pounner int, evel pec'hedoù krak-gisti e rud.

Bizied Anjela, hag int ampart-kenañ da flourikat he c'haieroù, a drid kalz muioc'h pa grog e falz pe forc'hell. Hen anzav a ra hec'h-unan :

« Skrivañ ' ran barzhonegoù all.
N'eo ket ouzh skeud ar c'hleuzeur
Met ouzh sked an heol.
N' eo ket war gein goleier lizhiri
Hogen war vruched noazh ar vro a garan
N'eo ket gant un ibil o skrivañ
Hogen gant binvioù dir...
...Va gwerzennoù, m' o skriv gant soc'h va alar
War gig bev va bro Vreizh, ero goude ero.
Enno e kuzhan greunennoù aour.
An Nevez-Hañv ' ra ganto barzhonegoù :
Moriou emrodez o wagenniñ en aezhenn
An hañv 'ra ganto lennoù kenedus a doc'had
Avel eost a laka warno sonerezh.
Ha bangor an dornerez o c'han din
Da zevezhioù gwrez an eizhvet miz
D' an devezhioù poan ha poultr ha dour sal.
Va barzhonegoù sakr ha... disprizet ! »

Ho parzhonegoù, keneilez, hag int skrivet war gein goleier-lizhiri pe war vruched noazh ar vro a garit, a zo ken sakr all deomp holl. O frizout a reomp evel unan eus hor priziusañ teñzorioù. Pennhêrez hoc'h d' ur gevredigezh aet da get a-raok bezañ tizhet he oad-gour ha sevenet an holl uhelvennoù morgousket en hec'h askre.

D' an eur ma skrivan, emañ evidoc'h moarvat, « an eur marzhus, an eur speredel ». Eilet gant kan ar skrilhed en oaled, un ibil munut en ho torn skuizh, emac'h o skrabiñ follennoù gwenn ho kaier. Ur gouloù a sked e ti bihan Traoñ-an-Dour. Ne vo ket mouget ar sklerijenn-se. Un elfenn a beurbadelezh a zo

enni. Elfenn ar varzhoniezh wirion, ur varzhoniezh kig ha gwad, ur varzhoniezh kig hag ene.

179

A-raok ma 'z afec'h « da Goad ar C'houk, da gutuilh bleuñv an hun » va lezit da beurlavarout hon anaoudegezh en ho keñver. Arabat lavarout, Anjela, ez eo digampost ha dreist holl goull ho kwerzennoù. N' eo ket gwir. O kantreal war ho lerc'h dre wenodenoù hoc'h awen, hon eus dastumet, ni, klaskerien-chañs ur bed toc'hor, tilsamoù dibriz.

Karet hon eus achantouriezh ar mintin « pa darzh an heol war Runivin ». Digoret eo bet hon daoulagad da gened ar rozenn-gi, ar bonedoù kornek, ar skaved-gwrac'h, ha leuniet hon eus hor skevent gant frond subtil ar radenn nevez droc'het war ribl ar rinieroù. Koad Keravel, ar Pont Kozh, Kernoteriou, stankell Kernanskirek, al Leger o tiskenn war he flaen, dindan gward ar pupli uhel hag ar vilinoù kozh,, tiriennoù flour-o-leton, kan ar pinterig e-barzh ar c'hoad hag hini ar voualc'h o saludiñ ar skleurig ruzart a-us d' ar run!...

Burzhudoù saonenn ar pradeier hag ar mein kozh ! Burzhudoù Traoñ-an-Dour !

Ho mirout a rin em c'halon da virviken. Dres, evel ma virin betek va momed diwezhañ, skeudenn ur plac'h-yaouank-kozh-he-c'halon-tener, o skrivañ, d' an eur ma gan ar skrilhed, faltazioù he « eil bugaleaj » e yezh varzhus he gouenn.

Kleiz ha Breizh

" Nann, ne fell deomp tagañ den ebet. Hogen, fellout a ra deomp kerzhout atav, noz ha deiz, a-gevret gant mab-den, a-gevret gant an holl dud... "

Franz FANON.
(" Tud daonet an Douar ")

An emdroadur a-vremañ.

« N' eus mar ebet ez eo aet ar menoz foran e Breizh war an tu-kleiz abaoe ar brezel diwezhañ... »

Setu an evezhiadenn a ra ur skrivagner eus an Emsav en ur pennad nevez embannet, goude bezañ merket ez eo bet savet e 1963 ur gostezenn vreizhat ha demokratel hag e klask an Emsav politikel dre vras emdreiñ war-du un doare sokialouriezh (1).

Marteze a-walc'h ez eo mont un tammig re bell komz evel-se eus ar « menoz foran ». E gwirionez, ar spered politikel e Breizh a zo c'hoazh da vezañ stummet : betek vremañ, n' eus ket bet anezhañ, koulz lavarout. Ragaozet e vez atav an darn vuiañ eus hor c'henvroiz gant kantvedoù a sujidigezh, kousket ma 'z int gant opiom an diglemmusted hag ar sentidigezh kenteliet dezho e-keñver ar « galloud diazezet ». Pebezh c'hoari gaer magañ ur seurt emzalc'h evit ur skingomz, ur bellwelerezh ha kelaouennoù heñchet gant gouarnamant Pariz !

(1) Youenn Olier : « Petra eo al labour vallusañ ? » (Preder, Tonkad 1965).

181

Arabat souezhañ, neuze, pa weler 70 % eus voterien Breizh o tilenn dalc'hmat kannaded eus an tu-dehou pe o lavarout ya bep tro ma vez goulennet kement-se gant ar pennrener meur e « gépi » steredennet...

Ne ziskouez ket ur seurt emzalc'h ur menoz foran bennak, an diouer anezhañ ne lavaran ket.

N' eo ket dre veizad politikel e ra meur a Vreizhad kement-se, kentoc'h abalamour n' en deus ket klasket prederiañ war stad an traoù. Hag e-giz-se e kendalc'ho moarvat, keit ha ne vezo ket diazezet da vat ur vuhez demokratel gwirion e Breizh, ha, da gentañ, ur c'helaouadur sirius, dereat ouzh ur bobl deuet d' he ment.

Un dra zo gwir : en em dreiñ a ra muioc'h-mui war an tu-kleiz, en hor bro, ar pezh a vez anvet bremañ « nerzhioù bev » ar gevredigezh : an emglevadoù micherourien, kourerien, studierien ha, dre vras, an emsavioù pe ar c'helc'hioù oc'h ober war-dro an dud yaouank, an tiegezhioù hag o pleustriñ dre-se war kudennoù ar vuhez pemdeziek.

Hogen, dre ma 'z int e darempred pemdeziek gant ar bobl hag hec'h ezhommoù, ez eo ar strolladoù-se a zo galvet, abred pe ziwezhat, da stummañ kredenn an holl e Breizh.

Penaos e chomfe neuze an Emsav er maez eus un hevelep emdroadur, hag eñ gward-araok Breizh da zont, askre ha mouezh ur vro wasket ? Daoust ha n' eus ket ivez da c'hortoz ul lusk nevez d' ar stourm evit hor Bro dre ar gejadenn etre menozioù an tu-kleiz hag ar c'heal broadel, a zo marteze evidomp an dro-vat da zihuniñ hor pobl ?

Daoust ma n' eo ket kemmet lakadennoù-diazez kudenn Vreizh dre vras, e gudennoù dezhañ e unan en deus pep remziad a Vreizhiz : disheñvel eo an doare d' arvestiñ ouzh an diskoulmadurioù. Dav eo d' an Emsav, diwar neuze, lakaat a-zevri da genglotañ e uhelvennad breizhek gant an emdroad arnevez, ma ne fell ket dezhañ c'hwitañ war e daol. Kenglotañ gant ar vuhez a-vremañ a zo un arouez a yec'hed kentoc'h eget ur merk a wanadur.

Rak-se, n'eo ket posubl e vefe peurheñvel an Emsav a-vremañ ouzh an hini a stourme etre an daou brezel-bed, evel na oa ket hennezh heñvel-mik ivez ouzh ar gostezenn vroadel kentañ savet e 1911 gant gwastadourien o doa nevesaet o-unan, dre hel lakaat war an dachenn bolitikel, un emgann manet betek-hen war un dachenn sevenadurel strizh. Un araokaat e oa kement-se, anat eo hiziv.

182

Stourm sevenadurel ha dilennoù politikel.

Degemerout a ra bremañ da wir an Emsav sevenadurel dre vras, - a zo dezhañ ur gefridi ken pouezus evit dazont hor bro, - ez eo dic'hallus adsevel ar brezhoneg, benveg hor c'hultur, ma ne vez ket kemmet a-grenn stad Vreizh e-keñver urzhiadur politikel. Penaos e vefe posubl difenn da vat sevenadurezh ur bobl en argoll hep klask diwall ivez gwirioù ar bobl hec'h-unan ? N'eo ket ar brezhoneg en deus gwirioù, kentoc'h an dud a gomz anezhañ pe o deus ar gwir didorrus, evel Breizhiz, da anavezout ha da implijout yezh o bro.

Kavout a ra da dud 'zo he deus graet ar « bolitikerezh » kalz a zroug d' hor yezh. Ret eo en em gompren. Kiriek eo da stad truezus hor sevenadur ar bolitikerezh-mougañ kaset da benn gant ar Stad a anavezomp, a dra sur ! Deomp-ni neuze da seveniñ ur bolitikerezh dasorc'hiñ o kenglotañ gant ezhommoù ha galvidigezh vroadel Breizh. Ha penaos dont a-benn eus al labour-se hep ober dilennoù-diazez ha ne c'hellont bezañ nemet politikel ? War ar poent-se, kinnig a ra an araokadourien dibaboù resis : ez-sklaer, re an tu-kleiz.

N' eo ket didalvez, eta, klask termeniñ amañ petra eo ar meizad « kleiz », en ur endalc'had arnevez o spletiñ evit Breizh a-hiziv, ha, da gentañ holl, resisaat petra n' eo ket.

Evit lod eus an emsaverien, dreist-holl ar re chomet ereet d' ur skeudenn hengounel eus hor bro, ne glot ket ar meiziad-se gant keal ar Vreizh keltiek a fell dezho adsevel. Techet ez int da nac'h pe da is-prizañ gwirvoud al lec'hiadurioù politikel « kleiz » ha « dehou » : damheñvel eo, diwar-benn-se, o emzalc'h ouzh hini ar rannvroelourien eus an tu-dehou ha, dre vras, dehourien pe « etreidi » Bro-C'hall (ar re-mañ dehourien mezhek an darn vrasañ anezho).

183

Aon o deus ivez ar stourmerien-se na vefe disrannet groñs an Emsav, pellaet dioutañ tud a youl vat ha gwanaet, dre-se, ar stourmad broadel. Dreist-holl, enebet a vez ganto : daoust ha n' eo ket bet atav enep-breizhat ar gostezennoù demokratel ha sokialour e Bro-C'hall ?

En desped dezho alies, hep gouzout dezho aliesoc'h, ez eo bet levezonet an emsaverien-se gant ar bolitikerezh c'hall : o klask ober ar c'hontrol (pe ar pezh a gredont bezañ ar c'hontrol), o deus en em droet mui pe vui eus tu ar reaksionerien gall. Anataat a reont evel-se an evezhiadenn graet gant Roparz Hemon a-raok ar brezel : « N' anavezomp ket ar bed, n' anavezomp nemet Bro-C'hall... » (1),

Evit ul lodenn eus an Emsav dre hengoun, ret eo lavarout ne zegas da soñj ar ger « kleiz », - ha zoken ar ger « demokratelezh », - nemet eñvorennoù gwalleurus, anavezet dre an istor pe dre skiant-prenet : amzer ar spont e 1793, an divrezhonekaat kaset da benn gant Republik ar radikaled, an huñvreoù kaer steuziet gant distro ar jakobinelezh e 1944. Berr-ha-berr, n' eus er ger-se evito nemet labour drastus an Dispac'h gall hag e gendalc'herien abaoe ur

c'hantved hag ouzhpenn a-enep personelezh Vreizh. Bez ez eus er ger-se evito, ivez, un doare enep relijiel, hini al « likelezh », a zo hervezo un emzalc'h gall, dizoare ouzh ur vro gatolik evel Breizh.

Klask emdreiñ an Emsav war an tu-kleiz a vefe, eta, ensilañ « binim » ar spered gall er stourm evit ar vro, e riskl distrujañ pe gwanaat e vennadoù-diazez.

Pa glasker avat spisaat prederouriezh an araokadourien en deiz a hiziv, e weler ez eo pell ar wirionez diouzh ur skeudennadur un tammig kamm-amzeriek.

Kleiz : un emzalc'h a dalvoudegezh hollvedel.

Ganet e Breizh-Veur, e-lec'h ma veze azezet en tu kleiz an eneberien e Ti ar C'humunou, en deus kemeret ar ger « kleiz », en amzer-vremañ, un dalvoudegezh hollvedel.

(1) Roparz Hemon : « Breizh hag ar bed » (« Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh », 1931).

184

Deuet da vezañ ardamez an araokadourien en holl vroioù, pe dost : anv a vez hiziv, da skouer, eus kostezepn gleiz al Labour Party e Bro-Saoz, pe eus kleizourien yaouank Skolioù-Meur Amerika ; en-enep, meneget e vez dihun nerzhioù an tu-dehou e Bro-Alamagn pe e Bro-Japan...

Dre vras, lavaromp e kred an den eus an tu-kleiz emañ kevatal an eil ouzh egile an holl dud hag an holl bobloù. Dizarbenn a ra groñs kement kelennadurezh diazezet war ar gredenn ez eus pobloù, pe renkadoù, pe sevenadurioù dreist ar re all dre ouenn ha da viken.

Pa gav gwelloc'h ar mirour lavarout d' an dud dibourvez, d' ar renkadoù « a-zindan », pe d' ar pobloù gwasket chom diglemm ha distourm ouzh o zonkadur, - en anv « urzh an natur », - e kred er c'hontrol an araokadour ez eo gouest skiant-poell ha youl mab-den da sevel ur gevredigezh diouzh ar reizhder, na vo ken enni na sklaved, na sujidi, na bobloù trevadennet.

Hogen, ma ne gemm ket an emzalc'hioù-diazez, e kemm mui pe vui an arouezioù-diforc'h resis etre an tu-dehou hag an tu-kleiz hervez ar maread, da lavarout eo hervez red an istor, a laka ar gudenn-mañ-kudenn en a-raok. En eil hanterenn an ugentved kantved, n'eo ket ken ar gredenn e-keñver an Dispac'h gall a dermen al lec'hiadur « a-zehou » pe « a-gleiz » : ar menoz a-zivout ar sokialouriezh ha frankizadur ar broioù-suj pe ar pobloù trevadennet, ne lavaran ket.

Ne vez ket mui sellet, dre ar bed, ouzh Bro-C'hall e-giz tour-tan ar frankiz, o paouez brezeliañ evel m' emañ e-pad un ugent bloavezh bennak evit derc'hel he zrevadennoù dindan he c'hraban. Mar deo bet Pariz gwechall ur gêr a vrud dispac'hel, deuet eo da vezañ en hon amzer-ni, - anat eo dre ar mouezhiadegoù, - gwir moger-emzifenn ar vourc'hizien virourien. Pell zo ne vez ket mui kanet ar « Marseillaise » gant an dispac'herien dre ar bed na lakaet ar banniel triliv da stlakañ evel ardamez an demokratelezh.

Evel just, pa lavaront « kleiz », n' eo ket digant Lacoste, Bourguès-Maunoury, Naegelen pe bolitikerien all bet difennourien vras an « Algérie française », - tud « a-gleiz » war o meno, e gwirionez mirourien ha trevadennourien livet-roz, - e kemer kelenn an araokadourien breizhat.

185

Soñjal a reont kentoc'h e kleizidi gwiriek chomet feal d' o uhelvennad betek ar marv : Seamas O Conghaile, sokialour ha brogarour iwerzhonat, lazhet gant ar Saozon goude emsavadeg Lun Fask 1916 ; Lluís Companys, sturier ar strollad broadelour eus an tu-kleiz Esquerra Catalana ha rener-meur «

Generalitat » Katalonia, fuzuilhet gant gopridi Franco e 1940 ; Mehdi Ben Barka, blenier nerzhioù demokratel er Marok, gwerzhet d'e enebourien gant sikour Gallaoued zo e 1965.

Kleiz a dalv ivez evito republikaned Kalaikia, a stourmas evit emrenerezh o bro enep Roue Bro-Spagn ha diktatolerezh Primo de Rivera ; dispac'herien emsavioù Aljeria, Kuba, Israel dec'h hag, hiziv, paotred an E. T. A., strollad ar stourm-kuzh e Bro-Euzkadi ; emrenerien an Inizi Antilhez, Gwiana, Angola, Kurdistan ha broioù-suj all; an araokadourien flamank bodet en-dro d' ar gazetenn " De Klauwaert " (1) ha meur a emsav emskiantek all dre ar bed, komprenet gantañ n' eus ket a frankiz vroadel gwir ma ne vez ket graet evit ha dre al labourerien da gantañ holl.

Gwelout a reer, dre se, ez eo ur menoz berrboell ha diamzeret ober eus an enebiezh ouzh ar c'hloer an arouezdiforc'h pennañ eus an emskeudenn kleizat. Nep-tu eo, e Breizh, an Emsav araokadour e-keñver ar gredenn relijiel : n' eo ket an dra-se un emzalc'h a hengoun « gall », - hennezh a vefe kentoc'h hini « merc'h henañ an Iliz » ! - hogen ar sav-boent arnevez nemetañ er bed a-vremañ.

Breizh, bro gilstourm ?

E-pad pell amzer, e spered an holl, pe dost, e veze lakaet Breizh d' ur « proviñs » kozh, sonnet en ur frammadur diamzeriet, ur vro a gouerien warlec'hiet, a Chouanted o keuziañ d'ar roueed gall, a dud dizesk hag hegreidik, sentus ouzh an noblañsoù hag ouzh ar veleien. Berr-ha-berr, ur « c'hornbro » serret warnañ e unan, troet kentoc'h ouzh an amzer wechall eget ur bobl c'hoant dezhi kaout he frankiz evit mont war-raok.

(1) Gw. ur pennad digant Ferdinand Alpaerts, sekretour skrivadur « De Klauwaert » (« Le Peuple Breton », niv. 12, miz Du 1964).

186

War-se, pa savas un Emsav evit goulenn an emrenerezh evit Breizh, e voe sellet diouzhtu evel froudenn lennegel istrogelled oc'h hiraezhiñ d' ar Grennamzer, pe, gwashoc'h, evel ur gomplod a gilstourmerien lakaet en o fenn adsevel aotrouniezh politikel an dudjentil hag an Iliz, diskaret e 1789.

Evit gwir, ar vrud-fall graet da Vreizh gant ar C'hallaoued he deus lakaet kalz tud, e pep lec'h ha zoken en hor bro, da grediñ ur seurt sorc'henn. Kelennet e oa bet evel gwirionezioù an Aviel skrivet gant ar skol c'hallek, stultennoù istorel Michelet ha mojennoù barzhek Victor Hugo, o kamm-gemerout kouerien Breizh-Izel evit Chouanted Normandi pe vrezelourien an arme vendeat !

Ret eo lavarout, avat, ne reas ket kalz a dra an emsaverien kentañ, - lakaet o dije bet c'hoant hen ober, - evit difaziañ o c'henvroidi war ar poent-se. Uhelidi an Association Bretonne pe rannvroelourien an U. R. B., sturiet gant markiz an Estourbeillon, a oa anezho pennoù eus an tu-dehou dre vras, o sellout ouzh Breizh evel ma oa bet taolennet gant istorourien roueeler : kreñvlec'h ar « fealded » (d' ar Roue, evel just !), mirdi marzhus an hengoun, ar feiz grennamzerel, an urzhiadur kozh.

Kreñv e oa levezon ar romantelezh war an Emsav kentañ, politikel koulz ha sevenadurel : hogen, kentoc'h ar romantelezh lennegel ha barzhel awenet gant ur wecharall dreist-kaeraet, eget ar romantelezh dispac'hel a entanas an emsavioù demokratel ha broadel en Europa, dreist-holl e 1830 hag e 1848.

Daoust d' ar c'hammed bras graet gant ar stourm evit ar Vro a drugarez d' ar Strollad Broadel savet e 1911, oc'h embann galvedigezh vroadel Breizh, ne oa ket bet kemeret da ziazez hepken, gant e saverien, ar pezh a zo pouezus, met ivez traoù ne oant nemet furmioù tremeniat eus Breizh (1).

(1) Da skouer, ober a rae stad diskleriadur pennañ ar Strollad eus « kurunenn glak an Duked » hag eus o « boned erminig kelc'hiet a aour ». Lakaat a rae a-

hend-all d' an Emsav evel pal da dizhout mirout « hor gwiskamantoù, hor gizioù kozh a vroiz hag a gristenien, en ur ger kement tra a chom diganeomp eus herezh hon tadoù kozh... »

187

Gwir eo, e klaskas diazezerien ar strollad ober o mad eus emsavioù broadel ar mare, dreist-holl hini Poloniz hag Iwerzhoniz. Koulskoude, dre ma ne oa ket kempouezet o c'harantez evit an amzer dremenet gant ur roll-labour resis evit mad ar gouerien hag ar vicherourien, na lakaet sklaer en a-raok ganto an dilennoù demokratel a oa re an emsavioù-pobl d' ar c'houlz-se, e rojont da grediñ edo troet an Emsav ouzh an tu-dehou pellañ.

E gwirionez, n' o doa ar Vreizhiz zoken pa gasent dre voaz mirourien evel kannaded da Bariz, keuz ebet d' amzer gozh, a dalveze evito mestroni an noblañs a-raok an Dispac'h bras. Pell diouzh ar bobl edo barzhed ar bloavezhioù 1900 a hirneze war-lerc'h distro ar roue Arzhur, pe an istorourien ha n' anavezent nemet ur Vreizh, hini mare an Dalc'h. Enno e soñje moarvat Tangi Malmanche pa rae goap ouzh an dud a gare « ar spered, ar gizioù kozh, ar yezh kozh..., n' eo ket abalamour d' an dalvoudegezh o deus, hogen d' ar ger kozh a zo war-lerc'h » ha pa lavare : « Tud a-walc'h o deus komzet eus hon amzer dremenet... » (1)

« Kleñved-bugaleaj » an Emsav.

Goude ar brezel-bed kentañ, en ur adsevel an Emsav politikel, e klaskas paotred Breiz Atao nevesaat kelennadurezh hag hentennoù ar Strollad broadel kentañ.

Diaes kenañ e oa un hevelep kefridi en ur vro diwadet gant al lazhadeg vras, kloroformet gant mojennoù an impalaerezh c'hall, hag ouzhpenn o tinerzhañ bloaz ha bloaz dre zivroañ ar re wellañ eus e dud yaouank.

Ne veze prederiet an darn vuiañ eus hor c'henvroiz, hag int o labourat a lazh-korf evit gounit o zamm kreun ha sevel un toullad bugale, nemet, koulz lavarout, gant kudennoù ar vuhez pemdeziek.

(1) Tangi Malmanche : « Bezomp ni hon unan », pennad-digeriñ kentañ ar gelaouenn Spered ar Vro (1903).

188

Diwir e vefe lavarout e vanas emsaverien B. A. hep pleustriñ war gudennoù an arboellerezh. Hogen, war dachenn an dilennoù kevreadel, e oa disheñvel a-walc'h ar menozioù hervez ar renerien : lod anezho a oa bet levezonet gant an Action Française a-raok bezañ gounezet da Vreizh ; er penn pellañ, douget e veze lod all d' ar sokialouriezh, met re nebeut e oant emichañs evit treiñ da vat an Emsav war an tu-se. Setu perak e chomas ar strollad hep kelennadurezh resis war kudennoù ar renkadoù oberiant.

A-hend-all, dre ma ranke pennoù ar gostezenn anataat da gentañ holl e oa Breizh ur Vroad, e oa bet roet ganto en o c'helennadurezh ul lodenn a bouez bras d' an istor hogen d' un istor sellet c'hoazh en un doare romantel a-walc'h, evel m' hen diskouez ul levr evel hini Danio.

Arouezius eo ivez ar renk roet ganto d' ar gened e lusk an Emsav : saveteiñ kened Vreizh, saveteiñ ar gened krouet gant ar Vrezhoned, setu unan eus ar menozioù a zeu alies e beg o fluenn.

Talvoudus e oa moarvat kement-se evit diazezañ ha displegañ palioù uhelañ hon emgann war dachenn ar spered hag ar sevenadur. Siwazh ! Is-diorroet hag is-desket evel ma oa ar Vretoned, ne oant ket darev, - pell ac'hane ! - da gemer perzh en ur stourm sevenadurel ma ne welent ket splann peseurt gwellaennoù fetis e tegasfe dezho. Aon o doa kentoc'h da vezañ kaset en dro, e-skeud an emrenerezh, dindan gazel-ge an « aotrouien » !

Evit gounit da vat kalz a Vreizhiz d' an Emsav, e vije bet efedusoc'h, moarvat, dedennañ da gentañ holl ar re anezho a veze aberzhet gant ar gapitalouriezh c'hall, da lavarout eo ar gouerien, ar vicherourien, ar besketerien ha, dre vras, an dud vunut gwasket gant ur stad gevredadel direizh. Ar re-se dreist-holl eo o doa c'hoant e vefe « cheñchet penn d' ar vazh ». Pebezh trec'hadenn evit an Emsav ma vije deuet a benn da sachañ an nerzhioù kuzh a eneberezh kevredadel war-du ar stourm broadel !

Kollet e voe evit Breizh an nerzhioù-se, a yeas evit darn da greñvaat kostezennoù gall an tu-kleiz hag ar sindikadoù labourerien renet eus Pariz. Pellaet e vo hir amzer diskoulm kudenn Vreizh dre na gengloto ket, en hor bro, an nerzhioù-stourm broadel hag an nerzhioù-stourm kevredadel. Aze emañ hep mar penn-abeg kentañ gwander an Emsav, hag, evit kemer termenadur Lenin, e « gleñved-bugaleaj ».

189

Da betra servij pouezañ war enkadenn ar strollad broadel e-pad ar brezel diwezhañ hag e heuliad drastus ?

Divalav e vefe disoñjal al labour kalonek kaset da benn gant paotred B. A. etre an daou vrezel : en abeg dezho eo ez eus hiziv Breizhiz ac'hanomp. Ur gerseen e c'hellomp magañ koulskoude dre m' o deus darn anezho, en ur gemer da wir ur gelennadurezh ouennelour, estren a-grenn diouzh spered pobl Vreizh, sanket donoc'h e spered an dud skeudenn-spontailh un Emsav kilstourm dre natur ha troet mui pe vui ouzh ar faskouriezh.

Ur bobl ingaldedour hag araogour.

E gwirionez, n' eo ket tamm ebet ur seurt lec'hiadur a-zehou, evit an Emsav, un dra tonket, ret, ha didec'hus.

En em c'houlenn a c'heller zoken hag-eñ n' eo ket enep-natur un hevelep degouezh, pa anavezet mat ene hor bobl. Bep tro ma 'z eus tu dezhañ d' en em ziskouez evel m' emañ, hep rankout kuzhat e bersonelezh wirion e-giz ma c'hoarvez alies, e tiskouez ar Breizhad un temz-spered ingaldedour hag enep-mac'her dre anien.

Diskouez a ra Gwir breizhek ar C'hustumoù e oa meiz ar reizhder da gentañ-holl e spered hag e kalon hor c'hentadoù, karantezus bepred e-keñver ar beorien hag ar re wasket. Nag a vojennoù-pobl, en hor bro, ma veze gwall-vrudet hag, alies, kastizet enno mondianed garv ouzh an dud vunut ! Pegen arouezius ivez azeuladur Sant Erwan ar Wirionez, difenner ar paour-kaezh den ha barner dibleg an den drouk ha pinvidik.

War dachenn an istor, zoken, - un istor ha n' eo ket hepken hini ar vrientinien, ar brezelioù hag ar skridoù-feur, met da gentañ hini ar bobl hec'h-unan a zo diazez bev ha steuenn hollbad hor Bro, - daoust hag en em ziskouez Breizh e-giz douar ar virourien aheurtet, sonnet en o amzer dremenet, feal d' un urzhiadur kozh ha diglemm dirak ar re-aotrouniañ hag an direizhder ?

190

Respont flamm a ra da gement-se stourmadeg ar Bonedoù Ruz, er seitekvet kantved, a gemeras perzh enni kêriz Roazhon koulz ha kouerien Breizh-Izel, savet holl evit difenn ar « frankiz arvorek » enep moustrezh Loeiz Pevarzek. Evit difenn ivez o dellezegezh a zen : ur c'hantved hag ouzhpenn a-raok an Dispac'h gall, e c'houlenne labourerien douar hor bro e vefe torret gwirioù dreist-ordinal an dudjentil ; diskouez a raent splann, evel-se, e c'hell Breizh bezañ kalz war-raok broioù all zo...

An emsavadeg-se a dle chom evidomp-ni, Breizhiz an ugentvet kantved, skouer ur vro flastret o sevel a-enep ar mac'homerezh, ur bobl araogour o liammañ frankiz Vreizh gant disklauidigezh ar werin.

Kalz e stourmas hor c'hentadoù evit diskar ar roueelezh c'hall. Arabat souezhiñ ma voe degemeret mat « reolennoù meur » 1789 gant mibien emsavidi 1675 : daoust ha ne bromete ket dezho an Dispac'h bras frankiz ha kengwirioù ?

Ma voe diarroudennet an uhelbal dispac'hel gant ar vourc'hizien gall ha dihentet an nerzhioù dishualer gant jakobined Pariz, n' eo ket dre fealded d' ar pennabegoù demokratel, ar c'hontrol eo.

Un darvoud gall a-natur e tiskouez bezañ ar jakobinelezh, ganet eus hengoun kreizenner ha gwaskus ar roueed gall, ha tamm ebet un emzalc'h a c'hellfed lakaat hiziv an deiz d' ur meiziad kleizour gwirion. Disheñvel krenn eo kefridi ar vourc'hizien a zo bet a-viskoazh frammadur Bro-C'hall hag o deus implijet menozioù frankizour an triwec'hvet kantved, diouzh palioù an emsavioù-pobl a-vremañ, gwerinel, sokialour hag enep-bourc'hiz.

Broudañ ar stourm embreget gant an Emsav en ur zihuniñ spered dispac'hel ar Vrezhonez, kabestret goude flastradur emsavadeg ar Bonedoù Ruz ha touellet gant un « dispac'h » klozet a-benn ar fin gant diktatorelezh Bonaparte, setu mennad an emsaverien eus an tu-kleiz a stourmas evit Breizh adalek war-dro 1910 betek ar brezel diwezhañ.

Dav eo menegiñ, en o zouez, a-raok 1914, Emil Masson hag e geneiled bodet en-dro d' ar gelaouenn « Brug » ; goude ar brezel-bed kentañ, Morvan Marchal, Morvan Duhamel, Ryckwaert, R. Y. Kreston, Abeozen ha paotred « War Sao » ; emsaverien all evel Loeiz Derrien, Ronan Klec'h, Morvan Lebesque ha, dreist-holl, ar skolaer Yann Sohier, diazezer Ar Falz hag unan eus taerañ difennerien ar brezhoneg.

191

Ne fell ket deomp reiñ da grediñ eo bet ar stourmerien-se an Emsav, pell ac'hane. Met o skouer a ziskouez da nebeutañ ez eus bet atav brogarourien o kenstagañ an uhelvennad breizhek gant ar mennad demokratel.

War-du ur Vroad arnevez.

Lod, en Emsav sevenadurel dreist-holl, a gav dezho o deus kemeret re a blas, en emgann breizhek a hiziv, ar prederioù ekonomiezh hag en o zouez kudenn ar renkadoù oberiant. Na glemmomp ket re : emskiant kudennoù arboellerezhel ha kevredadel hor bro a c'hell bezañ, evit meur a hini eus hor c'henvroidi, ar bazenn gentañ war hent an emskiant broadel.

Evel just, diouzh meno an araokadourien n' eo ket ar yezh hag ar c'hultur traoù eilbouez, ar c'hontrol eo : gouzout a reont mat emañ ar sevenadur er renk kentañ war skeul talvoudegezhioù Mab-den, ; hogen, war dachenn an hentenoù ha diouzh red an amzer, e vo kalz aesoc'h dedennañ ar Vreizhiz d' o yezh ha d' o sevenadur p' o devo komprenet ez eo o mad bevañ en ur Vreizh emren.

Unan eus renerien an Emsav kozh, - ha n' eo ket tamm ebet un araokadour koulskoude, - a skriv e-unan : « Krediñ ran (...), ma 'z afent d'ar bobl gant, en o godell, diskoulm kudenn ar bobl, e teufe an emsaverien da zedennañ ha zoken da entanañ an dud en un doare souezhus meurbet. Na lavarit ket dezho : « Goulennit evit Breizh ur gouarnamant dezhi hec'h unan ! » Lavarit kentoc'h : « Labourerien ar vro-mañ a rank kemer ar binviachoù labour hag implij anezho evit o mad dezho o-unan ». Neuze e welot penaos e tigorint o divskouarn. Harzhal a raio tud zo ez omp komunourien ! Piv ? Ar gapitalourien, nav gwech war zeg estrenien d' ar vro hag, evit an degvet, hogos atav dindan beli tiez-bank Pariz. Ne vern ket, eta ! » (1)

(1) O. M. : « Reprenons nos outils » (L'Avenir de la Bretagne, niv. eus ar 4 a viz Gouere 1964).

192

Unan eus kefridioù pennañ an Emsav kleizat a zo, dres, anataat kudenn

Vreizh hervez an dielfennadur sokialour ha kinnig an diskoulm nemetañ : daskoriñ d' hor bobl an holl vadoù, - war dachenn ar spered koulz hag hini an danvez, - ez eo bet diberc'hennet diouto. Hollek eo kudenn Vreizh, hollek e tle bezañ an diskoulm.

Evel-se, n'eo ket forzh peseurt Breizh e fell d' an araokadourien sevel. Ne stourmont ket evit ma vefe roet en dro da familhoù « bras » du-mañ ar vestroni hag al levezon kollet ganto daou c'hant vloaz vo a-barzh pell, kentoc'h evit reiñ a-zevri-kaer ar galloud d' ar bobl hec'h unan, ar bobl-se bet keit-all gwasket, touellet ha dismegañset.

N' eo ket ur « proviñs » warlerc'hiet, un doare mirdi folklorel diouzh patrom diamzeriet randonenoù Botrel hag ar rannvroelourien gozh, na kennebeut ur vro war-gil evel Portugal Salazar pe Vro-Spagn Franco e kemer ar gleizidi da uhelbal, ur Vreizh nevez hag arnevez, gwerinel ha gwerinour, er penn-araok war bep dachenn, ne lavaran ket.

Evit kas da benn ur seurt menoz, dav e vefe liammañ startoc'h-startañ ar stourm sevenadurel gant an hini politikel. Ar skrivagner breizhat a zo e zlead kaout soñj ez eo eñ ivez, ha da gentañ-holl, un den eus ar vro, he deus ezhomm e bobl anezhañ evit dasorc'hiñ.

Perak n' he defe ket Breizh, e brezhoneg, ul lennegezh « war-raok », ur c'hoariva « engouestlet », kanaouenoù diouzh « roud an avel » ha kement tra o deus ezhomm ar re yaouank da vezañ hoalet gant diougan savidigezh ur vroad nevez ?

Pegen skedus e vefe evit Breizh hag evit ar stourm kaset en-dro gant an Emsav ma vefe, en hor yezh, kanerien ken levezonus ha Bob Dylan, Raimon, Joan Baez, Gilles Vigneault, skrivagnerien ken brudet ha Samuel-Josef Agnon, Danilo Dolci, Aimé Césaire, Kateb Yacine ha Nelly Sachs !

Mall-bras eo stagañ, e spered hor c'henvroiz, hor breudeur, skeudenn Vreizh da zont gant keal ar gwellaat, an hoal-vat, an eürusted. E-lec'h talvezout evit kalz tud kement hag an distro d' ar Grennamzer, d' an tiez soul ha d' ar bragoù bras, e kloto evel-se ar ger « Breizh » gant uhelvennad ur gevredigezh gwelloc'h ha reishoc'h.

193

Kudenn Vreizh n' eo ket ur gudenn distag diouzh tonkadur ar broioù all is-diorroet pe drevadennet : n' eo ket Breizh ur vro digenvez, troc'het diouzh peurrest ar bed, nag an Emsav, - da vihanañ e-giz ma empenn anezhañ ar gleizourien, - ur « ghetto » a dud klañv gant an droug-hirnezh. Dav eo digeriñ bras ar prenestr ha lakaat ivez, d' e dro, ar stourm evit Breizh e red an emsavioù a zo o fal, dre ar bed, dieubiñ ar pobloù-suj en ur adsevel an den, korf ha spered.

En e bennad brudet : « Breizh hag ar bed », e kloze Roparz Hemon gant ar gemennadenn-mañ : « D' al labour, eta, kement hini a c'hell degas da Vreizh arz, skiantoù ha furnezh ar Bed, n' eo ket evit mougañ hor sevenadur-ni, evit e binvidikaat kentoc'h » (1).

Ar pezh o deus poaniet da ober Roparz Hemon ha Gwalarn » war dachenn ar yezh hag ar sevenadurezh e fell da baotred an araokaat kas da benn-vat war an dachenn bolitikel : digeriñ spered an emsaverien hag hini ar Vreizhiz dre vras da emdroadur ar bed a-vremañ, reiñ dezho un deskadurezh politikel klok, kenstag ha start : berr-ha-berr, pinvidikaat, ha n' eo ket mougañ Breizh, gant skiant-prenet broioù all o deus gallet, pe a zo o klask dont da vev en-dro, daoust d' an holl skoilhoù a gaver atav war hent ar frankiz.

ROLL-GERIOU

Araokadour : araogour, an hini a stourm a-du gant an araokaat ; an hini a zo

kadour an araokaat.

Kilstourm : dilamm politikel evit lakaat da advevañ an amzer dremenet.

Kilstourmuer : an hini a zo a-enep d' an araokaat war an dachenn bolitikel.

Dalc'h (mare an) : hini ar gladdalc'helezh, kenreizhadur diazezet war dreist-gwirioù an aotrounez, diouzh mare ar Grennamzer.

Dehour : a-du gant an tu-dehou politikel.

Faskouriezh : Fachistiezh, kenreizhadur diktatorel, broadelour rik hag impalaerour, diazezet da gentañ e Bro-Italia gant Mussolini.

Likelezh : arouez a verk ar pezh a zo lik ; kenreizhadur ma vez distag enni ar Stad diouzh an Iliz.

(1) Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh, p. 29.

BREC'HIAD KOMZOÙ EVIT UR STOURM

- « E-lec'h kaout aon rak ar Sokialouriezh, ra saludo Katoliked Vreizh e zonedigezh ; ne zistrujo nag an diouganoù nag al Lezenn, o seveniñ a raio kentoc'h. »

Emil MASSON.

- « Ar Sokialouriezh e Breizh a zihuno koustiañs hor bobl. Ma n' her gra ket, e c'hwito. »

Emil MASSON.

- « Iwerzhon, ma ne anver ket dre an anv-se pobl Iwerzhon, n' eo netra evidon, hag an neb, o virviñ gant ar garantez ouzh « Iwerzhon », a c'hall, daoust da se, tremen difrom dre hor straedoù, tremen difrom e-biou d' an droug ha d' an doan, d' ar vezh ha d' ar viloni degaset da bobl Iwerzhon - degaset gant Iwerzhoniz da baotred ha merc'hed Iwerzhon, hep dezhañ anaout, kreñvoc'h eget pep tra all, ar c'hoant lakaat un diwezh da gement-se, hennezh, d' am soñj, n' eo nemet un toueller hag ur gaouier e don e galon, ne vern pegement e kar ar c'hengejadur elfennoù strilhouriezhel a ra dioutañ « Iwerzhon. »

komzoù James CONNOLLY

meneget e-barzh niverenn 1 Avel an Trec'h (rummad nevez)

195

- « Abaoe ur c'hantved hon eus-ni, skolaerien, skoazellet en un doare ken efedus an impalaerouriezh yezhel m'en deus gallet Lenin komz eus Breizh evel eus ur Pologn ar C'hornog. »

Yann SOHIER. Ar Falz, niv. 4.

- « Hor stourm a zo stag ouzh stourm an holl bobloù gwasket gant an impalaerouriezh c'hall. Dieubidigezh unan a vo an arouez eus dieubidigezh da zont ar re all. »

Yann SOHIER. Ar Falz, niv. 9.

- « An impalaeriezh c'hall, avat, hag a wask Bretoned, Elsasiz, Euskariz, Katalouniz, Flandreziz ha degadoù pobloù all en trevadennoù a c'hell kemer an anv mezhus : Toull-bac'h ar Pobloù. »

Yann SOHIER. Ar Falz, niv. 10.

- « A-enep d' ar pezh a gred kalz eus hor c'hemprediz, n' eus ket a ouenn, n' eus ket a bobl hag a ve dre he gwad, dre he natur, dreist d' ar re all. »

Meven MORDIERN. Prederiadennoù III, p. 49.

- « Ar spered fachist - ganet e Bro-C'hall a-drugarez da v-Maurras - a zo marteze o vont da vleuniañ er stad c'hall ha n' eus netra arvarusoc'h evidomp. »

Youenn OLIER. Dirak an darvoudoù, p. 29. " Preder " - Kerzu 1958.

- « Bez ez eus e Bro-C'hall ivez ur gostezenn gleiz frankizour ha dieub hag a stourm ivez a-enep d' ar chaovinistiezh. A-drugarez d' ar re-se dreist-holl e vo tu da aozañ darempredoù nevez etre Bro-C'hall ha Breizh. »

Youenn OLIER. Dirak an darvoudoù, p. 29.

196

- « Ma c'hell ar brezelioù broadel ha trevadennel paouez da vat - ar pezh a c'hoarvezo deiz pe zeiz - e koazo tamm-ha-tamm ivez ar spered gall patriot a laz hor yezh hag hor broadelezh. »

Youenn OLIER. Dirak an darvoudoù, p. 29.

- « N' eo ket gant broadelourion rik e vo savetaet Breizh ; dinatur eo stumm-spered seurt tud. Met gant broadelourion a soñj ez eus bet talvoudoù all estreget re ur vroadelouriezh. »

Youenn OLIER. Teskad skridoù politikel 1945-1962. "Preder "

- « Evelse, me gred, e tle ivez broadelourion Vreizh chom hep bezañ neptu ken war dachenn ar gevredigezh ken war hini ar vedveizadurezh. Ma n' hon eus program resis ebet da ginnig d' ar vicherourion, e c'hellor lavarout ne reomp forzh anezho... »

Youenn OLIER. Avel an Trec'h, Kerzu 1946.

- « Ne droio da vat ar stourm evit ar brezhoneg nemet m' hen diazezomp war gwirionez ar bobl hag ar vro. Hag ar bobl - ar bobl he c'hasketinier - he deus naon, pe n' he deus ket arc'hant, pe n' he deus tamm ti, pe ne werzh ket he sardin hag he gwinizh, pe ne oar ket mui piv krediñna piv heuliañ. Hag ar vro a zo chadennet, ar vro n' eus ket mui dirak ar bed, anezhi. Plijet da Zoue na vint ket degaset un deiz, pobl ha bro, evel testoù en hon enep dirak lez-varn an Istor ! »

Per DENEZ. " Al Liamm " - Gouere-Eost 1950.

- ...Eus an div stad, Eire hag Israhel, pehini a ra ar muiañ berzh ?

Diouzh tu ar Gelted e welomp ur Republik savet diwar ar patrom kozh bourc'hizel. Diouzh tu ar Yuzevion e welomp ur stad gumuniezhel ha socialist, nevez a-grenn, disheñvel war un dro, diouzh ar stadoù mod Kornog ha diouzh an Unvaniezh Soviedel...

Ha setu petra 'verzer ; diouzh un tu Israhel, enbroerezh hag araokaat ; diouzh tu Iwerzhon, paourentez ha div-noerezh...

Emañ Iwerzhon o krakvevañ diwar aon rak ur brezel diabarzh, o krakvevañ ivez diwar goun kurioù 1916, evel ma vev ar Frans diwar goun 1789. Un dispac'h nevez a vefe mat ober... »

TIM O'SHENCO. " Al Liamm ", niv. 49. Meurzh-Ebrel 1955.

- « E-touez ar perzhioù a ra eus levr Marsel Chaput ul levr dibar, e lakain unan na gaver ket nemeur en oberennoù ar stourmerion vroadel : an hollvedelezh eo. Hollvedel eo pa reizh e gammedoù diouzh kreiz peurbadel kement stourm reizh : an Azaouez ; mab-den ne c'hell bevañ hep kaout azaouez outañ e-unan. »

ABANNA. Gallaoued Kanada ha ni. " Ar Vro ", niv. 21.

198

- « Digant ar broioù-suj all hon eus da c'hortoz kalz muioc'h eget na gredomp. Pa vezont e tro d' hor skoazellañ efedus a-hed ar wezh en hon emgann pemdeziek. Dreist-holl pa sav etrezo ha ni liammoù a geneilded ken tomm hag al liammoù a zo etre emsaverion un hevelep bro ; hag ar pep priziusañ eo. Un tiegezh planedennat hon eus, ken tost ouzhimp ha tiegezh breizhat an Emsav. Drezañ e tizh hor spered un hollvedelezh dibar, eeun ha gwirion, pa 'z eo diazezet er galon. »

ABANNA. Gallaoued Kanada ha ni.

Ar Renour kadarn Marsel Guieysse

Echu e dro gantañ. Aet eo ar stourmer kozh da anaon. Didrouz-kaer. Evel m' en deus bevet abaoe m' eo bet lezet da vont eus ar galeoù. Hag ivez, siwazh, tost dianav d' hor yaouankizoù.

E welout a ran c'hoazh o pignat goustadig, pazenn ha pazenn, dirioù mein hon ti. Harpet kreñv war vrec'h e wreg, ur sac'hig lienn bihan a-istribilh gantañ war e gein. Ar seurt seier a samme dreist o skoaz soudarded ar brezel-bed kentañ evit dastum o feadra. Un den treut a gorf, ha hir. Un den bras ha sec'h. Un aotenn diblegus. Ur c'hleze dir. An dremm speredek a oa leun a gened uhel hag a noblañs. An dremm leal hag eeun a hañvale divuhez dre an diouer a sell. Dall oa deut da vezañ Marsel Guieysse war e gozhni. Ur verzherenti ouzhpenn ! Bez e c'heller hep re a boan ijinañ pegement en deus gouzañvet an den desket ha lennek ma oa, o tiskenn, bemdez un tammig muioc'h, e puñs an deñvalijenn.

- « Restachoù Fontevrault benniget », emezañ gant un mousc'hoarzh trist.

War o distro d' ar vro o doa kavet goudor ha levenez « an ti ». Ti Lanester, savet gant e dad Pol Guieysse, bet ministre Pariz gwechall. En Oriant ez eus ur straed o tougen e anv.

Un ti bras framm et eeun ha kaer, gronnet a bep tu gant ur mell liorz goloet a vleunioù skedus ha bev-buhezek gant c'hoarzh sklintin ar vugale o c'hoari, e nized bihan niverus, an trede pe ar pevare rummad dezhañ, rak oadet e oa pa 'z eo marvet Marsel Guieysse. Ul liorz leun ivez gant kaniri marzhus al laboused ha tomder an heol war e izili skuizh, ur gwir baradoz, goude mogerioù skrijus an toull-bac'h. Aze en em gavent frealzet hag e peoc'h. Rak penaos komz eus an Ao. Guieysse, hep menegiñ e wreg ken kadarn ha ken karantezus.

200

Unan bennak all a gomzo eus Marsel Guieysse rener, stourmer, skouer gwirion ur mare, unan bennak en deus bevet a-gevret gantañ ar mare-se. Evidon n' am eus gwelet anezho o daou evit ar wech kentañ nemet war-dro ar bloavezhioù 50-51. Ne c'hellan komz nemet eus ar pezh am eus anavezet hag anavezet am eus mat-tre labourioù uvel ha poanius ar c'houlz-mañ. Ul lodenn eo ivez eus istor hor bro. N' eo na skedus na lugernus na pompadus hag ar re o deus sammet warno ar garg da gregiñ en-dro er banniel n' o deus morse brabañset evit ar pezh a raent. Ur fazi bras avat hiziv m' eo deut ar boaz da gemer ar c'horn-boud. Kerkent ha paket gantañ un tammig nerzh en dro, setu ar rener kozh o vont a di da di, a gêriadenn da c'hêriadenn evit klask adstagañ melloù ar chadenn torret a dammoù munut.

Bruzhuoù, poultrenn, un dornadig traezh tanav o silañ prim etre ar bizied, setu petra 'chome eus an emsav er bloavezhioù-mañ. Piv a gonto deomp kalonegezh espar an tad Guieysse ? A-boan divac'het hag eñ ken skuizh, klañvidik ha dall, o vont dre ar vro da gestal skoazell evit adsevel ar framm. Piv a gonto e basianted dirak laoskentez lod ha touellerezh darn ? Aes eo an hent hiziv. Aes eo barn. Perak barn ar pezh a zo dianav ? An trevell lazhus d' ar c'horf ha d' ar spered, o klask, noz goude noz, adpegañ an tammoùigoù. Devezhioù kriz hag dic'hoanag ar strivoù c'hwitet hag ar spi foranet, ar boan gollet. Tro-war-dro, ar gasoni. Nann, na lufurus na pompadus. Labour kalet ur rummad tud aberzhet. Ha tuet a-walc'h e vefen da grediñ ez eo bet marteze houmañ lodenn grisañ buhez M. Guieysse. P' edo bac'het en doa ur frealz, ar soñj da vezañ dieub un deiz. Ar spi da c'hellout stourm adarre, da gas war-raok war-du ar pal. Siwazh. Gloazet eo bet en e lealded, touellet an den onest ma oa. E onestiz a oa ur bloc'h. Onest dreist pep tra all e stumm kozh ha gwirion ar ger. Ne oa ket eus ar re a ziskouez an hent hep bale warnañ, atav war-raok, er penn kentañ. Ne oa ket eus

an seurt tud leun a venozioù korvigellus a vount ar garigell gant urzhioù hepken. Kerzhet en deus war an hentoù dibabet (mat pe fall, n' eo ket deomp da varn) hep skuizhañ, hep soñjal morse ennañ e-unan. Balc'h, feal, lodek atav evit ar samm brasañ. Chomet eo war ar vag en argol o c'houlenn groñs enor ar verzherenti evit e gredenn. Ar c'habiten o terc'hel penn ar banniel savet uhel hag o kemer warnañ an holl giriegezh. « Merzher, haroz, » nann. Krediñ a ran e oamp holl dirak ar marc'heg kelt. Fromus eo din gwelout e skritur mistr o krenañ muioc'h-mui a-hed ar bloavezhioù, betek dont da vezañ ur sinatur hepken. An Itron Guieysse a skrive evitañ, a lenne evitañ. Hi a oa daoulagad he fried, kalon hag ene he fried. O daou atav. Er stourm kalet, er boan, en ankounac'h. Koulskoude c'hwi yaouankizoù ho poa amzer... Ur frealz don e oa evidomp komz ha divizout ganto en o c'hambr bras, digor-frank war bleunioù frondus liorzh Kervelean. Ur seurt tristidigezh mezhus a save ennon-me o klevout anezho o lavarout : « Trugarez, o mil trugarez da vezañ deut betek ennomp. Ne zeu ket kalz a dud. Kozh omp ha dianav d' ar re yaouank bremañ ».

201

Koulskoude ma kerzh hiziv tren bihan an emsav, eo evit ul lodenn abalamour da galonegezh M. Guieysse hag an testeni-se a felle din rentañ dezhañ. Marvet eo en harlu. Ur sizhun a-raok klevout keloù e varv on bet chalet gant ar soñj ne oamp ket aet da Lanester en hañv tremenet. Bremañ eo re ziweczhat. Douaret eo duhont pell eus e vro, e garantezioù.

Salv ma teuio hep dale an deiz ma c'hellou kousket en douar Breizh, eñ hag en deus stourmet ha gouzañvet kement evit ma chomfe bev da viken.

NOTENNOU

Gant Aberhel, S. Cherel, Per Denez, Ronan Huon.

Hor mignoned

- Youenn OLIER hag e wreg a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigeztr o mab Steven, e Roazhon.
- Jakez GWEGEN hag e wreg a gas deoc'h gant levenez keloù donedigezh Tangi bihan en o metoù d' an oad a 6 miz.
- Mark DREAN, Anaig DEREDEG e wreg ha Maela a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh Neven, e Naoned d' an 23 a viz C'hwevrer.

Hor gwellañ gourc'hemennoù d'hor mignoned.

Kañv

- Klevet hon eus keloù marv Paol GWILHERM. Edo o chom e Lanniliz hag ur skoazeller feal d' ar gelaouenn e oa abaoe pell.
- Ur c'heloù mantrus all a zo deut betek ennomp, marv Yann EZEL, medisin e Douarnenez. Skrivet en doa gwechall war " Al Liamm " dindan an anv-pluenn Herle Blomarc'h ha chomet e oa unan eus hor gwellañ skoazellerien.

Hor gourc'hemennoù a gengañv a gasomp d' o ziegezhioù ha d' o mignoned.

- Gant tristidigezh hon eus klevet e oa aet da anaon, d' an oad a a 33 bloaz, Veig DEBAUVAIS, mab rener kozh ar Strollad Broadel. Beziet eo bremañ e-kichen e dad e Bered an Norzh, e Roazhon.

D' e wreg, d' e vamm, e kinnigomp hor soñjoù mantret.

Profoù

Degouezhet eo ganeomp ar profoù-mañ e-korf an daou viz diwezhañ :

203

C'HWEVRER :

Alberzh Herry, 30 lur ; Andrev Cornic, 5 ; Bojer Radenne 5 ; Loeiz Bothorel, 10 ; L. Andouard, 5 ; Yann Talbot, 5 ; Jakez Konan 20 ; Fañ Kemener, 10 ; Bernez Ar Blavec, 5 ; Erwan Gelezeau, 5 ; Loeiz Perot, 10 ; Per Loisel, 5.

- War un dro : 115 lur.

MEURZH : Per Roy, 20 lur ; Klaoda Barbotin, 10 ; Ewan Konan, 2 ; Dr Leon, 5 ; O. Chevillotte, 10 ; E. Le Bars, 5 ; I. Le Coz, 5 ; Erwan an Heveder, 5 ; Dr Delalande, 20 ; Klaoda Soulabail, 5 ; Gab Mahe, 5 ; R. Radenne, 10.

- War un dro : 102 lur.

1.021,37 lur a zo bet profet d' " Al Liamm " abaoe derou ar bloaz. Bennozh Doue d'an holl donezonerien.

Priz «Al Liamm»

Niverenn 120 Al Liamm (132 pajenn) he deus koustet 3.281,37 lur gant ar mizou-kas. Tennet ez eus bet, evel boaz, 700 skouerenn anezhi. Warlene o deus ar

c'houmanantoù degaset deomp 8.456,02 lur. Evit hor sikour klaskit deomp koumananterien nevez ha kasit ho skodenn e koulz. Trugarez.

Pempvet mouladur ar " Cours Élémentaire "

E 1964 ez embanne Al Liamm trede mouladur ar geriadur Brezhonek-Gallek, 494 pajenn ennañ. E 1965 e oa tro ar geriadur Gallek-Brezhonek, ennañ 420 pajenn. Warlene e oa tro pempvet mouladur " Grammaire Bretonne ". Er bloaz-mañ emañ o paouez dont er-maez pempvet embannadur ar " Cours Élémentaire ", gant ur golo skeudennet. An holl levrioù-se a zo diwar dorn Roparz Roparz Hemon.

Lizher

Sed amañ ul lizher digant unan eus hor c'houmananterien:

«...Prenet am eus ur bladenn gant kanaouennoù Glenmor, hogen diaes e kavan kompren ar c'homzoù. Posubl e vefe embann komzoù an disk el Liamm. War ar memes tro e vountfe tud d' e breñañ... Mankout a ra e kelaouennoù an Emsav keloù war-lerc'h an abadennoù-skingomz, da reiñ muioc'h a vuhez hag a interest dezho ha da reiñ skoazell d' an dud galonek a ra war-dro... »

A. L.

Bodadeg vloaz SADED

Dalc'het eo bet Bodadeg vloaz SADED e Roazhon d' ar sul 12 a viz Meurzh. Roll an devezh a oa :

- da 10 eur : danevelloù ar bloavezh 1966 ;
- da 12 eur 30 : raktresoù ar bloavezh 1967 ;
- da 16 eur : displegadenn : « Barzhoniezh ha Deskadurezh » gant Maodez Glanndour.

204

Diskouezadeg

Un diskouezadeg vras a vo graet gant Oaled Abherve e St-Brieg etre an tregont a viz Mae hag an tregont a viz Mezheven. An diskouezadeg-se a vo dreist-holl diwar-benn oberiantizoù an Oaled. War un dro e vo diskouezet levrioù, livadurioù, skeudennoù ha statistikoù a bep seurt.

Embannadurioù brezhonek

Deut eo er-maez 100vet niverenn **Ar Bed Keltiek**. Savet e oa bet e 1951 gant Roparz Hemon. Evel boaz e kaver ar pennad Istor Breizh : « Donedigezh an Normaned », « Ar Fenianed » gant Alan Heussaff, « Ar geriadur e brezhoneg penna-da-benn a gendalc'h », Notennoù hag ur barzhoneg aozet gant Roparz Hemon diwar Marie de France.

Koumanant-bloaz (12 skouerenn) : 15 lur. Ar Bed Keltiek, 24, rue Poull ar Bachet, Brest - C.C.P. Rennes 1907-07.

Barr-Heol a zo atav ken fonnus. E-leizh a bennadoù a bep seurt a gaver enni war-lerc'h ur pennad-digeriñ war ar mouezhiadegoù.

Barr-Heol, " Crec'h avel ", Lannion. C.C.P.245 453 Rennes.

Preder (kaier 79-81 ha 82-83). Er c'haier kentañ e kaver studiadennoù war ar yezh. Ar pennadoù sturyezhouriezh zo bet savet gant G. Pennaod, Abanna hag Abenez. Savet int dreist-holl evit tud a vicher anat eo dre an termenadur kerkoulz hag evit ar menozioù. Sed aman linennoù kentañ an digoradur : « A bell 'zo he deus Preder, da heul he c'hoar henañ Hor Yezh, roet digor d' ar

yezhoiezh. He strivoù brasañ he deus lakaet da ziorren ur sturyezhouriezh vrezhonek. Koulskoude, bep bloaz, dindan un titl pe un all, ez embann ivez pennadoù o tennañ a nes pe a bell da studi ar yezh hag al lavar dre vras. Gwell e kavomp hiviziken didoueziañ ar pennadoù-se hag o dastum en ur rummad nevez dindan an talbenn **Lavar** ». Titl an niverenn-man zo " Lavar 01 ".

Koumanant (12 niverenn) : 45 lur. - M. G. Etienne - C.C.P. 16 093 13 Paris.

An eil kaier a zo anezhañ kendalc'h ar " Geriadur Istorel " gant Roparz Hemon. Ar rann 12 eo ha mont a ra eus ar ger « gwall-bezh » betek « gwitibuntamm ». N' eus ket ezhomm lavarout pegen pouezus eo an oberenn-se ma voe embannet al levr kentañ anezhi gant " Al Liamm ".

Preder, koumanant d' ar " Geriadur Istorel " hepken (4 niv.) : 15 lur.

Div niverenn diwezhañ **Wanig ha Wenig** a zo kalz bravoc'h bremañ ma 'z eo moulet dre offset. Hor gourc'hemenoù d' he rener.

205

Resevet hon eus

Resevet hon eus a-hend-all meur a gelaouenn gant un tamm brezhoneg e-barzh, en o zouez : **Ar Vro** (ur pennad e brezhoneg enni), **Ar Falz**, **Bleun-Brug**, **Ar Soner** (P. Montjarret - cep 1436.15 Nantes), **Sturier** (kelaouenn ar Skouted), **Breiz** (kelaouenn Kendalc'h), **An Avenir** (kelaouenn an MOB).

Degemeret hon eus ivez ul levrig barzhonegoù gallek ha brezhonek diwar zorn Lomig Gueguen. Eizh barzhoneg e brezhoneg a gaver en dastumadenn. E gwerzh e ti an oberour. G. Gueguen e Brest. 16lur. C.C.P. 1703 27.

Diwar-benn " Danvez Geriadur " G. Esnault

Sed amañ ul lizher digant G. ar Menn :

« Feuket e vijen bet gant ar pennad-barn embannet e niverenn 119 eus " Al Liamm "... Sederat on bet avat o lenn e oa tra G. Pennaod. Skrivet em dije dezhañ war-eeun d' e frealziñ, mantret ma oa gant ar « moc'haj » kinniget e niverenn 48/49 " Hor Yezh "... Lennerien ez eus avat ha n' o deus ket an eurvad d' anavezout G. P. hag o vezañ eo bet taolet ar bec'h war va choug on rediet da eeunaat an abegoù kavet gant G. P. en **Danvez Geriadur**.

Un enor bras en deus graet din G. P. ouzh va lakaat da embanner ! N' ouien ket e oa a-walc'h skrivañ ur «Raklavar » evit bezañ « embanner » ! Gortoz a rae G. P. un oberenn « peurlipet » ha ne vez roet dezhañ nemet « dielloù », «danvez » ret labourat warno ! Met barn n' eo ket fardañ gevier : n' eo ket ur « brouilhed » zo bet roet din met ar skrid evel e vije bet embannet en amzer m' eo bet savet, da lavarout eo tost da 50 vloaz zo. Diaes eo din krediñ n' eo ket bet G. P. evit reizout n' em boa graet nemet reiñ « dielloù ». Gwir eo e kaver lod eus gerioù an " Danvez Geriadur " er " Geriadur Istorel ". Alies a-walc'h avat ne gaver skouer ebet dirazo er G. I. ha ne ne ouzer ket eus pelec'h e teuont. Gwir eo n' int ket lakaet e ZH (na oa ket ijinat en amzer-se !). Gwir eo eo da bep lenner d' ober al labour-reizhañ. Diaesat tra ! « a-drebi » = « a-zevri », « biou » = « e-biou », « aüb » = « ac'hub », hag all. Ar re zo gouest da lenn « studiennoù talvoudek » Y. Plerger, da skouer, ne vint ket eveljust evit reizhañ seurt traoù a c'houlenn kalz re a ouiziegezh. Bezit dizaon : adalek an derou eo bet divizet e vefe savet un « index » evit reiñ roll ar gerioù da reizhañ hag e pelec'h o c'havout er skrid. Laouen hag enoret e vefen ma teurevezfe G. P. hor skoazellañ gant e ouiziegezh. Grevusoc'h a zo. G. P. a skriv : hervez ur mignon din, an Ao. R. D., en deus keñveriet ar stummoù roet gant an Ao. Esnault evit Emgann Kergidu gant ar skrid, n' eo ket feleun atav an treuzskrivadur. Ar pep grevusañ eo... ». A-du krenn. Keñveriet em eus meur a wech ar stummoù roet gant ar stummoù orin. N' em eus kavet fazi ebet. Ne lavaran ket n' eus hini ebet. Ha danvez ez eus avat da skrivañ evel ma lavar G. P. ez eo al levr «diasur krenn » ? Peditañ a

reomp an Ao. R. D. da gaout ar vadelezh da gas e evezhiadennoù da sevel un « errata » (evel maz eus el levrioù e sirius » !). Moarvat e oa d' an embannour on sanset bezañ da sellout hag eo eilskrivet mat diwar ar skrid orin kement skouerenn a gaver en oberenn ? N' on ket sur da gompren uhelyezh hor c'hamarad Pennaod. An «embannour » hervez a lavar a dle adstummañ an danvez kinniget dezhañ, lakaat urzh 'keta, a dle sellout pizh ha reizh eo an « treuz-skrivadurioù », evit gouzout ha n'int ket a skrivet a-dreuz » ! N' eo ket a-walc'h : ret eo dezhañ treiñ ar galleg e brezhoneg. Ha me hag a grede e oa un " Danvez Geriadur " brezhoneg-galleg ! Neuze tudoù, c'hwi hag a glask un embannour...

206

Gwelloc'h em eus kavet, goude bezañ goulennet ali A. Even, lezel ar skrid dres evel m' edo. Kalz a draoù a vije da lavaret hag a vo war gerioù zo. War ar ger « arouez », da skouer, (studiet fall gant G. P. war " Hor Yezh ") em eus en tu all da 20 pajenn ! Un tammig hir e vije bet al levr !

Ar pezh em eus graet eo kinnig " Danvez " bet dastumet gant an Ao. Esnault da lennerien " Hor Yezh ", tud gouizieek anezho, hag a gavo eno danvez evit o labourioù. N' eo ket bet va soñj ober un oberenn a ouiziegezh. Reiñ dielloù, danvez evit an dud a labour ha netra ken. Kement-mañ zo bet komprenet mat e " Barr-Heol " hag en " Ar Bed Keltiek ".

Gwennole ar MENN.

Prederiadennoù a-zivout Didrevaderezh Sevenadurel Aljeria

gant Ahmed TALES, ministr aljeriat an deskadurezh (Arroudoù)

...Bez' e vevomp en ur mare m' emañ an arboellerezh, hag eñ er renk kentañ (pezh n' omp ket evit dislavarout), en arvar da guzhat mentadoù all, ken pouezus-all da vab-den.

Disevenidigezh Aljeria

Hevelep herezh sevenadurel a oa da vezañ unan eus pennañ gwennoù an trevader. N'eo ket hepken laerezh douaroù hag estrenelaat tud he deus graet Bro-C'hall, gwallañ an askreoù he deus graet ivez. Da zibersonelaat ar vro he deus serret ar moskeennoù hag ar skolioù oc'h ingalañ an deskadurezh arabek. Dispennet e voe ar zaouia-où evel oaledoù sevenadur hag eneberezh, hag ar re a chomas a voe troet da oaledoù a genlabourezh, ha pa grenned o deskadurezh betek lenn ar C'horan hepmuiken.

...Lazhet eo bet sevenadur Aljeria gant ar C'hallaoued, dre e droc'hañ diouzh kement mammenn vuhezekaous, hag e zerc'hel en diavaez da lusk an istor. N' eus aze tra ken nemet gwir vuntr, hag Aimé Césaire a zo reizh pa verk penaos « an trevaderezh en deus lakaet ar sevenadur da gilañ kentoc'h eget mont war-raok ».

Hevelep dispennadur eus hon herezh sevenadurel, avat, a oa da vezañ diskuilhet evel marv naturel (ampart-kenañ eo Europa da livañ an traoù e giz-se). Ac'hann ur c'hemplezh izelded o tiwanañ en ur bobl disevenet, pezh a ro tro d' an alouber da vountañ war-raok menoz e « gefridi sevenaat ». Rak ur wech divarrekaet ar bobl da azkrouiñ skeudenn hec'h amzer-dremenet, ur wech lazhet e spered Aljeriz skiant o zalvoudegezh hag hini o zalvoudoù, e sanker enno (er skolioù gall) boazioù nevez da soñjal, da santout ha da oberiañ.

207

Ouzhpenn-se, n' eo ket bet a-walc'h gant ar C'hallaoued deskiñ dezho o yezh, sankañ enno o sevenadur : desket o deus dezho n' eus netra en diavaez d' ar sevenadur-se, hag e krog istor Aljeria gant ar bloaz 1830. Perak souezhiñ neuze pa enoront totemoù estren dezho, ha pa ne ouzont ket e voe kent Descartes, Ghazzali, kent Vico, Ibn Khaldoun, kent Foe, Ibn Tofail, kent Claude Bernard, Ibn Sina, kent Dante, Ma' Arri, ha kent Lamartine, Omar Ibn Rabia ?...

Goude diskouez perak eo dav arabekaat, e kendalc'h an oberour :

Bez' e c'heller arabekaat :

Dre ma ne vez ket anavezet nemeur, pe tamm ebet, an arabeg, ne baouezer ket a glevout pe a lenn rakvarnioù pe falsvarnioù yezh a liderezh dreist-holl, n' eo ket douget an arabeg da dalvezout da yezh skiantel ; n' eus nemet ur yezh oc'h ober gant lizherennoù gresian-ha-latin a gement hag a c'hell kas da benn seurt kefridi.

Penaos kompren neuze he deus gellet Bro-Japan enoriñ ar skiantoù modern ha dont da vezañ ar galloud a anavezer hep skoazell yezh all ebet ? Ha petra soñjal diwar yezhoù peuzvarv (gouezeleg en Iwerzhon, hebraeg en Israel), yaouankaet trumm ha barrekaet da esteurel ar bed a-vremañ ?

...Prouet eo bet, er Reter-Krenn, ez eo gouest an arabeg da esteurel ne vern pe venoz ha da hentañ ne vern pa geal. Da vout kendrec'het, n' eus nemet heuliañ ur gentel gorfadurezh e skol-veur ar vezegiezh e Damask, ur gentel dredanouriezh e skol-veur ar skiantoù e Kaero pe c'hoazh ur gentel gadouriezh e skol-vrezel Baghdad. N' eus nemet gwelout pet levr a zo en arabeg a-zivout ar c'hudennoù bras hag ar skiantoù m' emañ dudiet ar bed a-bezh ganto : ar c'henvevañ er peoc'h, alouberezh ar c'hosmos, ar planiekaat, ar marksouriezh, ar bredelfennadur, ar gevredoniezh, h.a...

Echuiñ a ra ar pennad o tisplegañ an diaes m'eo arabekaat ar vro, hag ar strivoù oberiant a zo da vezañ graet gant pep Aljeriad a-benn tizhout ar pal-se.

E. EVENOU.

208

Kendalc'h Keltiek Etrevroadel

Ar C'hendalc'h Keltiek etrevroadel a vezo graet hevlene e Kêrdiz, e Kembre, eus ar 26 betek an 30 a vis Gouhere. Bez e vo eno, evel kustum, tud barrek eus pep bro geltiek ha displeget e vo penaos emañ an traoù e-keñver pezh a sell an emsavioù yaouankiz hag an deskadurezh er broioù keltiek. Echuiñ a raio ar C'hendalc'h d' as sul 30 a viz Gouhere gant ur sonadeg vras en unan eus salioù sonerezh Kêrdiz. Bemnoz e vo, a-hend-all, ur brezegenn gant kanaouennoù diwar-benn sonerezh pobl ar broioù keltiek. Gweladennet e vo Mirdi kêrdiz, Kastell kêrdiz, Iliz-Veur Llandaff hag evel just Mirdi-Pobl brudet-bras San Fagan. Ur c'hendalc'h plijus ha talvoudus e vo Kendalc'h 1967 e Kembre.

Ar Vretoned a garfe lakaat o anv evit mont, ha kaout diskleriadurioù hiroc'h, a zo pedet da skrivañ da b-Per DENEZ, Ar Ri, Ptoare, 29 S Douarnenez ar c'hentañ ar gwellañ.

Diwar-benn pennad AbEnnez

" Alrae ". - Perak skrivañ gant ur furm gozh ? Ne vez ket distaget [al'ré] met [en al'ré]. Ret eo skrivañ An Alre, pe En Alré.

Bangor. - Distaget ['baŋgur] e brezhoneg Enez Gwezel.

" Sant-Ireg " (!). - Palais (« Le » Palais a zo ur fazi. An dud a lavar : « Je vais à Palais... Je suis de Palais... Monsieur le Maire de Palais..., ha. ») a oa Palay ha Pallae pe Pallae, gwechall. E brezhoneg an enez ne vez ket distaget [por'lé] met ['porx'lae]. Netra da welout gant ur sant Palais pe Palae bennak. Bez' ez eus ur « Pont-Lay » en Enez Groe. An hevelep anv eo. Porh-Lae pe Porzh-Laez a dalv Porzh-Meur ha netra ken ha gwir eo, sellit ouzh ur gartenn ! Keñveriañ gant anvioù-tud evel Al Lae, Floc'hlae (Le Lay, Floc'hlay).. Biskoazh n' eo bet Porzh-Laez Sant-Ireg pe Sant-Gwireg, pe Sant-Jeian. « Palez », roet gant R. Hemon, ne vez ket implijet.

Prizieg. - Distaget ['pri3ek].

Lotevi. - Distaget [sant'ayi] ; cf. S. Ave.

Enez-Vanac'h. - Ar stumm « Izenac'h », roet gant Roparz Hemon, a zo kalz gwelloc'h, ha tost da « Izenah », implijet gant Y. an Dibreder, distagadur ar c'horn-bro.

Langindig. - Klevet am eus ['Lan' gedik], a vefe tostoc'h eus anv Sant Ke, pe Kev, Kenan, Kedig, Kerneveg : KeW. Ar stumm Langedig roet gant Roparz Hemon a zo ar stumm rik.

Lannizien. - Distaget [lan'y:3en] pe [lan'y:3n].

Ponskorv. - Distaget [po'skorn] e Kleger, tost da Pouskorv.

Enez-Gwezel-ar-Gêrveur-Ihuel. - Setu penaos e vez anvet Guedel kozh hiziv. Ar « Gêr » veur a oa marteze ur c'hreñvlec'h savet er c'hantvedoù kentañ war Beg ar Romaned (« Pointe de Ramonette » !..), pe an Enez hec'h-unan evit ar Vretoned o tont eus Breizh-Veur Enez Gwezel a oa evit an Arvorig evel Kupros evit Israel goude ar vrezel diwezhañ : ur c'hamp dibad (sellit ouzh Istor Breizh gant Dom Maurice, ivez levrig Y. an Dibreder dindan anv " Herve ", diwar-benn Enez-Gwezel ; ha va fennad el " Liberté du Morbihan ", dindan anv " Gwezel ", diwar-benn Messali Hadj, e 1956). Ar ger « Ihuel » a vez implijet dre ma 'z eo uhel an enez a-zioc'h ar mor, hag e oa kalz uheloc'h gwechall, a-raok diskornerezh Skandinavia ha Norzh-Keltia. N' eus ezhomm ebet da implijout ur stumm kemmet en Enez-Wezel ; stummoù digemmet a zo eeun evit anvioù-lec'hioù pe anvioù-tud.

209

Ar Faoued. - Distaget ['fa -ud].

S. Yann-Brevelle. - A zeufe eus Saint-John-Beverley, e Bro-Saoz. Ma 'z eo gwir e vefe gwelloc'h skrivañ S. Yann-Beverley.

Anvioù studiet gant Kongar. - Emaon a-du gantañ penn-da-benn ; nemet evit Brec'hed : bez ez eus Trebrec'hed (« Trébrède »), e-kichen chapelig Santez Brijit (« Beurjit » e trefodach Porhoed) e parrez Merdregneg, e-kichen Lokronan-Porhoed.

TONIG AN TIMEUR.

Skourr Breizh ar C'hendalc'h Keltiek (niv. 21)

Teñzorierez : Mlle J. QUEILLE, 47, rue Notre-Dame, Guingamp, C.C.P. 1730-04
Rennes. - Sekretour : Jord KLER, Ar Park Lann, 56 Allaire. - Skodenn-vloaz 10,00
lur.

Echu e vo, hiviziken, e Breizh-Veur, ober fent ha goap war emsavioù broadel Kembre ha Skos. Re dost eo bet ar vroadelourien da c'hounit e div greizenn e-lec'h n' o doa bet morse, a-raok, chañs ebet : er Rhondda, e Kembre, unan eus kreñvlec'hioù kozh al Labour Party, hag e Pollok, e Skos, e-lec'h m' en em ginnige ur broadelour evit ar wech kentañ.

Setu amañ ar sifroù :

- Rhondda : Alec Jones, Labour Party, 12.373
Vie Davies, Broadelour, 10.067
Arthur True, Komunour 1.723
Gareth Nesle, Mirour, 1.075

- Pollok : E. Wright, Mirour, 14.270
R. Douglas, Labour, 12.069
George Leslie, Broadelour, 10.884
I. D. Millar, Frankizour, 735

Betek-hen, er Rhondda, e veze ar broadelour war an hevelep renk, pe dost, gant ar C'homunour hag ar Mirour, hag e Pollok, evel m' hon eus lavaret, ne oa bet c'hoazh danvez-kannad ebet evit ar vroadelourien.

Goude bloavezhioù a labour tenn, setu troet al lanv er broioù keltiek tramor. Ar re yaouank eo o deus votet, dreist-holl, evit ar vroadelourien, ha gant-se emañ asur trec'h ar strolladoù broadel a-benn ar mouezhiadegoù kentañ a zeu : emañ Kembre ha Skos war dreuzoù an dasorc'h. A-raok e oa ar stourm etre Labour ha Mirour. Tapet e oa pobl ar broioù keltiek e c'hoarioù ar politikerezh saoz, didalvoud eviti : gouzout piv a renfe e London, pe an tu dehou pe an tu kleiz. Dehou pe gleiz, e oa ingal evit Kembre pe evit SKos : ar politikerezh a oa ur politikerezh saoz, graet evit ar Saozon. Tremenet eo an amzer-se, echu. Hiviziken e vo ar stourm etre Broadelour ha Saoz. N' eus arvar ebet piv a drec'ho. Trec'h gwir ar vroadelourien a zo bet distreiñ ar bobl diouzh tabutoù aner ar bolitikerien saoz evit kreizennañ o evezh war dazont he bro hec'h-unan.

210

Evel ma teu atav gounid war-lerc'h gounid, emañ an traoù o treiñ buan bremañ e Kembre hag e Skos : dre viliadoù ez enroll an dud e-barzh ar Strolladoù Broadel. Dre m' o deus ar strolladoù-se muioc'h a izili, int gouest da baeañ muioc'h a dud evit kemer kargoù a aozerezh hag a vruderezh, ha da heul kement-se e teu muioc'h a izili c'hoazh : rod an tonkadur a zo o treiñ. Emañ Strollad Broadel Kembre o paouez envel un den evit frammañ kreizennoù yaouankiz : e pep korn eus ar vro emañ ar skolioù a-du gant Kembre dieub.

Anvidigezh Gwynfor Evans he deus graet kalz evit degas ar gounidoù burzhudus-se. Hag eñ un den a dalvoudegezh vras, en deus gouezet Gwynfor Evans, dre e c'houlennoù dibaouez e Ti ar Gumunou, sachañ evezh an dud war dazont o bro : ne dremen sizhun ebet hep na lakfe Gwynfor Evans ar pennadurezhioù saoz da zisplegañ fedoù a-bouez - ha drastus evito - diwar-benn stad ha dazont Kembre. E bersonelezh hegarat, emroüs ha dedennus he deus talvezet kalz evit berzh-mat e strollad.

Gant ar Vretoned ez eus bet kaset da Parlamant Paris, dindan pep seurt etiketennoù, tud hag a oa tud vat sur-mat, tud onest hag a gare o bro. N' eus nemet unan anvet, evel Gwynfor Evans, dindan an anv a vroadelour, hag a c'hella kemmañ un dra bennak e stad Vreizh. Marteze ez eo an hent dibabet gant strolladoù Kembre ha Skos un hent kalet : met an hent-se an hini eo a gas d' an trec'h.

Graet e vo ar C'hendalc'h Keltiek etrevroadel e Kêrdiz e fin miz Gouhere. Kregiñ a ra d' ar Merc'her 26 evit echuiñ d' ar Sul 30. Kudennoù a dalvoudegezh a vo studiet e-pad ar C'hendalc'h-se : Emsav ar Skolioù Kembraek, An emsav yaouankiz en Iwerzhon ha labour Gael-Linn, Dazont arboellerezhel ha denel an Uheldirioù Skosat. Ouzhpenn e vo bodadegoù all ma vezo tu da ober goulennoù diwar-benn stad ar broioù keltiek ouzh tud barrek war tu pe du eus buhez ar broioù-se. Bez e vo displegadurioù gant sonerezh diwar-benn kanaouennoù-pobl ar broioù keltiek hag ivez gweladennoù da lec'hioù istorel korn-bro Kêrdiz : ar Chastell da skouer hag IIiz-Veur Llandaff. Mirdi Kêrdiz, unan eus ar re vravañ en Europa, a vo gweladennet ivez, ha c'hoazh Mirdi Pobl hollvrudet San Fagan, savet un tammig diwar-skouer mirdioù-pobl Skandinavia.

Ar Vretoned a garfe mont d' ar C'hendalc'h-se, skrivent ar c'hentañ ar gwellañ d'ar sekretour, pe da rener Skourr Breizh : Per Denez, ar Ri, Ploare, 29 S Douarnenez.

211

Deskiñ ar sinaeg e c'hwec'h sizhun

Ma 'z eus ur yezh a zo bet brudet da vezañ diaes da zeskiñ, ar sinaeg an hini eo. Ha, koulskoude, setu pezh a ginniger deomp : deskiñ anezhi e 6 sizhun. En hañv diwezhañ ez eus bet aozet ur skol e Royaumont, e Bro C'hall, m' eo bet

sevenet ar pal se enni. Renet e oa ar skol gant daou gelenner a ouenn sinaat. 22 skoliad o deus heuliet ar c'hentelioù anezhi.

Penaos e veze aozet al labour ? Setu : labouret e veze, en un aergelc'h sinaat, e-pad 5 eurvezh bemdez ha 6 devezh bep sizhun. Ar skolidi o deus eta labouret war ar sinaeg e-pad 180 eurvezh en holl ha neuze, war a lavarer deomp, e oant gouest da zivizout er yezh-se hag o doa kroget ouzhpenn da zeskiñ elfennoù kentañ ar skrivañ.

An doare-kelenn a zo bet heuliet gant ar skol a voe an hini peuraozet gant Skol Veur Yale er Stadoù-Unanet.

E dibenn ar rummad kentelioù eo bet displeget gant ar skolidi o-unan ur pezhig-c'hoari sinaek savet gant ar romantour Lu Xun.

Aozet e vo rummadoù kentelioù all war ar memes patrom e penn-kentañ ar bloaz-mañ hag e-pad an hañv a zeu.

Rummadoù-kentelioù all a vo aozet ivez evit deskiñ ar rusianeg, an arabeg, ar japaneg hag an hebreeg a-vremañ.

Ar brezhoneg e peder sizhun ?

(kendalc'h an notenn a-us)

Ha ni brezhonegerien emskiantek, daoust ha ne c'hellfemp ket aozañ ur skol evel hini Royaumont ma vefe desket ar brezhoneg e berr amzer. Lakaomp, e peder sizhun. Ur miz, a lavaran, 'rak krediñ a ran e rank ar brezhoneg bezañ aesoc'h un tamm mat da zeskiñ d' ar Vretoned eget ar sinaeg a zo pell-bras diouzh spered tud ar C'huzh-heol ma 'z omp.

Setu dres ar pezh a ra, pe a striv da ober, ar skolioù pe ar c'hampoù-hañv, a lavaro tud 'zo. Gouzout a ran peseurt labour talvoudus a reont. Ne badont, avat, peurvuañ, nemet e-pad 15 devezh ha n' eo ket a-walc'h evit ma c'hello lod mat eus ar skolidi dont da vezañ barrek war ar yezh komzet.

Ret e vefe eta hiraat an amzer en ur vont da skouer da labourat e-touez brezhonegerien all da echuiñ ar miz.

Kamp Etrekeltiek ar Vrezhonegerien

Kamp Etrekeltiek ar Vrezhonegerien a gemenn e vo dalc'het e Skol-hañv er bloaz-mañ, e skolioù Sant-Nikolaz ar Pelem, eus 13 d' an 29 a viz Gouhere. Dic'hallus eo bet kavout ur skol dieub e miz Eost, bras a-walc'h evit degemer ar c'hantad a dud en em vod a-gevret bremañ dindan anv K.E.A.V.

212

Spi o deus ar renerion ne vo ket diaesoc'h ar mare-se d' ar re a oa boas da zont. A-hend-all, tud ne oant ket evit dont e miz Eost a c'hello ober anaoudegezh gant K.E.A.V. a drugarez d' ar c'hemm-se.

Evel bep bloaz, e vo kentelioù, arnodennoù an Trec'h, prezegennoù, c'hoariva, kan, koroll ha baleadennoù e-pad ar c'hamp. Evit gouzout hiroc'h ha reiñ an enskrivadurioù, skrivañ d' an Itron de BELLAING, 28 str. an 3 Breur ar Gov, Sant-Brieg, en ur lakaat un timbr evit ar respont.

EMSAV

KELAOUENN BOLITIKEL MIZIEK

An niverenn : 2,00 F.

Koumanant-bloaz : 20,00 F.

Deraouin a ra ar c'houmanantoù e miz Genver

Chomlec'h : EMSAV, 30, Places des Lices - 35 RENNES C. C. P. EMSAV, 2 460 10
RENNES

Niv. 1. - Genver 1967

Al luskadoù politikel e Breizh e diwezh 1966

« Stad politikel Breizh e diwezh 1966 a c'hell enta bezañ termenet evel-henn :
ur boblañs dibolitikaet en he fezh war-bouez un nebeudig ; ar sternioù gall,
dornadig tud dibabet aketus, ar re a zalc'h ar vro e gwirionez, tudennoù
divzremm, gourfolitikaet kostez Frañs, di-bolitikel evit ur gwel kostez Breizh ;
...An Emsav en diwezh, bihan e niver, a zo gantañ holl c'hoanag pobl Vreizh, an
Emsav a zo e gefridi politikaat pobl Vreizh, reiñ dezhi ar c'hoant da ren he
buhez-pobl evel m'he deus ar gwir hag an dlead d'henn ober. »

AL LIAMM 122

TAOLENN

Kanenn e dibenn miz Mae gant Per DIOLIER	215
Ho trugarekaat a ran, va Doue gant Bernard DADIE	217
Me zo dindan dec'h gant Sten KIDNA	219
Straed Santell Katell gant Youenn GWERNIG	222
Breizh Bemdez Doue gant BENEAD	227
Ar Menez-Gwenn trec'het gant Ronan KERVENE	238
Ar beder flac'h roet dezho Priz Nobel al Lennegezh gant Vefa de BELLAING	248
Ich hatte einen Kameraden gant PENNAOD	259
Strollad an Deskadurezh Eil Derez	262
E sigur lec'hanvadurezh Bro-Ereg gant AbENNEZ	268
Notennoù	276

Kanenn e dibenn miz Mae

Per DIOLIER

Marc'hegerien an Hanternoz
 C'hwi hag a gemer ho repoz
 E-barzh ar beziou don ha yen
 Ho pobl bremañ 'zo chadennet
 Emen emañ gouenn an Dierned ?

Brennog 'zo aet da chom e Kêr ar C'hallaoued
 En e diig en kik 'mañ dirak e skrammig
 O vamañ ouzh an eil chadenn.
 Gant e vistri ar vourc'hizien
 N' en deus desket nemet
 C'hoari gwezboell.
 Ha fall.
 Ur c'hozh c'hoarier n' eo ken, Brennog,
 Diskennad marc'heg ar C'hornog.

Laoskit Brennog trankil
 Eme or vaouez krenn.
 Eñ a zo brav e stad
 Koachet en e gegin.
 Soñjit ! E dad a lonke gwin !

Ne zeuimp a-benn eus hon taol
 Eme ar Rener
 Nemet o c'harmiñ uheloc'h
 Eget an holl :
 Bara ha gwin.
 Gouveliomp dindan an tredan
 Hon armoù, goustadik.

216

Met dreist-holl mougomp mat on tan
 Ha marvailhomp gwitibunan.
 Na pilpouz eo hon enebour !
 Brennog, diwall da goll da dour.

Pa ziskenne an noz war or Vro gozh karet
 Du-hont en tiez soul hag en HLMoù
 Ar gwin a ziskenne er gourlañchennoù sec'h,
 Ar brec'hioù a save d' an nec'h,
 Paotred Roazhon a oa bet trec'h.

En e vez don ha yen, e izili sklaset,
 Arzhur 'rae nemet kousket.

HO TRUGAREKAAT A RAN, VA DOUE

Bernard DADIE
skrivagner eus Aod an Olifant, ganet e 1916.

Ho trugarekaat a ran, va Doue, da 'm bezañ krouet du,
Da vezañ graet ganin
Sammad an holl boanioù,
Lakaet war va fenn,
Ar bed.

Emañ warnon gwisk an den-marc'h,
Hag e tougan ar Bed abaoe ar c'hentañ beure.
Ar gwenn 'zo ul liv a sul,
An du, liv ar pemdez ;
Hag e tougan ar Bed abaoe an noz kentañ.

Laouen ez on
Gant stumm va fenn
Graet evit dougen ar Bed,
Laouen gant stumm va fri
A dle ruflañ gwent ar Bed-holl ;
Laouen
Gant stumm va divc'har
Prest da redek holl dennadoù ar Bed.

Ho trugarekaat a ran, va Doue, da 'm bezañ krouet du,
Da vezañ graet ganin
Sammad an holl boanioù ;
Kant ugent kleze o deus treuzet va c'halon,
Kant ugent tantad o deus devet va c'horf,
Ha va gwad

218
War an holl galvarioù
En deus ruziet an erc'h,
Ha va gwad,
War bep meurzouar,
En deus ruziet ar Grouadelezh.

Laouen ez on,
Daoust pep tra,
O tougen ar Bed,
Laouen gant va divrec'h berr,
Gant va divrec'h hir,
Gant va muzelloù tev.

Ho trugarekaat a ran, va Doue, da 'm bezañ krouet du,
Ar gwenn 'zo ul liv a sul,
An du, liv ar pemdez,
Hag e tougan ar Bed abaoe tarz'h ar c'hantvedoù.
Ha gant va c'hoarzh en noz, war ar Bed, e sav an deiz ;
Ho trugarekaat a ran, va Doue, da 'm bezañ krouet du.

(Tr. Yann TALBOT.)

Me zo dindan dec'h

Kinniget d' an holl re a zo bet ret dezhe - a-hed ar c'hantvedoù - kuitaat o bro ha gouzañv, evit bout klasket gwellaat stad o c'henvroiz.

Me zo dindan dec'h,
Me zo dindan dec'h,
Hag Int a zo war va lerc'h.
" Int ", an eneberion, o chas hag o spierion,
A venn va zapañ, va gwalldretañ, va barnañ,
Ha va lakaat d' en em gareañ
Ha va lazhañ goude.
Rak-se,
Ez on dindan dec'h dirakte
A-houde eizh teiz.
Me guzh d' an deiz, me gerzh d' an noz,
N' hellan ket memes kaout repos,
Rak pa hunan ez huñvreat :
Hag ar mac'her-noz a zo spontus.
Ha dija ez on bet tapet,
Gwalldretet, barnet ha lazhet,
Nouspet gwech
Rak-se on skuizh, rak-se on skuizh.

220

Ne zebran 'met moc'haj
Frouezhioù goudask ha legumaj.
Va barv zo reut,
Deut on da vout treut,
Ha va c'hroc'henn
'Zo goloet a grammenn.
Ne gredan ket goulenn
An disterañ tra,
Na toenn na bara
Digant an dud.
Rak war dremm pep den,
Me wel spis
Dremm un anemiz.
Rak-se e choman mut.

*

Den aonik,
Te hag a chom sioulik
« Hep ober politik »,
Kloz mat da di, da yalc'h ha da galon
'Vel un ejon.
Na grenez ket,
Rak n' en din ket
Da stokañ ouzh da zor
Chom kentoc'h da lartañ da dorr
E-tal an oaled.
Tudoù aonik, eürus ha dibec'hed,
Pa c'hellfen bout eveldoc'h,
Kentoc'h
Eget klask gwellaat ar bed !
Gwellaat ar bed ?
Laoskit me da c'hoarzhin gant ur soñj ken lu !
Ret eo plegañ d'an " Urzh " ; ma na rit, an harlu !
Setu : an den 'zo ur bleiz 'vit an den !

*

221

Va Doue. C'hwi ha na beden ket ken,
War-lerc'h am bout gwelet ar pezh am eus gwelet,
Ho pet truez ouzhin - ouzhin hepken -
Ha va dougit en tu 'rall d' ar menez,
E bro al Liberte !
Ne vin aze 'met un estren,
- Ret vo goulenn an aluzenn -
Met war dremmoù an dud kavet war an hentoù
Ne welin ket mui
Disfiziañs, spont ha kasoni.

Straed Santel Katell

Diwezhat e oa bremañ. Moarvat e oa gwell da Rosine mont d' ar gêr. N' oa den ebet ken o kantreal ar straedoù n' eus forzh penaos, argaset ma oant bet gant an amzer yen.

Hag he gwalc'h en doa bet gant an daou vartolod gresian-se. Moc'h. N' en doa ket kavet gwashoc'h en Aljer. Heuget e oa, ha skuizh.

Fell a rae dezhi kousket. Epañ ur grog gant e-leizh a rom, ha kousket. Ha marteze ankouaat.

Kalz tud a vane c'hoazh en " Au p'tit coin ", ha moarvat e rankje dezhi mont tre, evit ober mat, ha klask hoalañ ur gwaz bennak. Plijout a rae dezhi aergelc'h klouar an tavarnioù gant sonerezh ar jukebox o tarzhañ ha tommder an hini kreñv oc'h aloubiñ tamm-ha-tamm he c'horf. Met ne bade ket pell ar baradoz, anavezet e oa, ha ret oa dezhi mont gant ur gwaz ha gouzañv e blijadur. He 'micher e oa.

Fenozh avat e doa bet he gwalc'h.

Bez e oa gouloù c'hoazh e ti " Chez Lulu ", met n' oa eno nemet tri pe bevar toull-sistr war an oad o valbouzañ dirak ar bar.

Sioul en em gave d' an eur-mañ ar straed dizarempred, dindan an erc'h ha gouloù kriz an neon. Argaset pep den diouzh ar straed, gast koulz ha gwaz. gant ar wall-amzer. N' oa ket evit mirout c'hoarzhin. Moc'h. Tec'hout a rae ar moc'h dirak an erc'h.

*

223

Un den astennet a-hed e gorf war ar riblenn-straed, ouzh ar voger. Bet en deus hemañ e walc'h, lez n' eañ da gousket. Met yen eo, gouest eo da dapout e varv. Ma, ur soudard amerikan an hini eo. Hag-eñ ken yaouank. Huchal a ra hi dezhañ.

- *Hey you, no sleep here, too cold, get up, get up...* en he brizh saozneg tapet a-ziwar he c'hlianted tramor.

Met re vezv eo ar paotr. Touellet eo bet moarvat gant gwin Bourdel n' anaveze ket e nerzh, ha dilezet goude gant e gamaladed ankoueet ganto o dever.

Epañ ar c'hwil paour o pakañ e varv, ha da nebeutañ tout paket e vo gant an M.P. Re sot eo, e soñj Rosine.

Hag hi da vat o klask sevel ar c'hanfard.

Delwenn hanter zinodet un Don Juan mezv-dall oc'h en em harpañ war skoaz e vestrez deut war an oad. Ur c'houblad iskis o vrallañ e noz ar gêr vras, e sioulded sebezus ar gêr vras dindan an erc'h, d' an noz.

Degaset he deus anezhañ d' he zi ha gant mil boan ez int pignet gant an diri, divesker flibous ar soudard o flikañ war gement pazenn.

Chetet en deus war ar plañchod. Dre chañs ez eo kouezhet dres war ar gwele. Chetiñ a ra war ar penn-wele. Hemañ n' eo ket mezv, klañv bras ne lavaran ket.

Diwisket eo bet gant Rosine, ha kempenn a ra hi e lifre. Kavet e yalc'h ganti : arc'hant ebet e-barzh, moarvat eo bet sec'het gant e genvreudeur ha neuze dilezet. Moc'h. Lakaat a ra un nebeudad bilhedoù enni.

Met an anv hag an oad ? Aze 'maint : John Kelly, ugent vloaz, eus Naugatuck, Connecticut.

*

Ha ganet he Yannig dezhi ugent bloaz-zo ivez, e Pariz, p' oa hi ur plac'hig a-ziwar ar maez, ur Vreizhadezig pignet da Bariz d' ober ar vatezh, kelennet ken mat dezhi ar galleg - da heul ur bern traoù-all - gant mestr an ti, an Ao. Delabosse, m' en em gavas hep dale dougerez, hag argaset raktal, evel just, gant ur wall-zismegañset Itron Delabosse.

224

Met perak kontañ istor truezus Rosine ? N' eo ket ken divoutin all, na pet a zo bet paket en hevelep doare !

Evel kalz anezhe ne gredas ket distreiñ d' ar gêr, gant ar vezh. Kavout a reas un den hegarat evit paeañ feurm he c'hambrig, reiñ dezhi arc'hant a-walc'h evit bevañ en un doare dereat ha zoken kas lod d' he mamm evit sikour magañ ar re vihan manet er gêr.

aAbred a-walc'h e tizoloas petra a vefe ret dezhi ober evit paeañ he dle d' an den hegarat.

Lakaet e voe Yannig, ur c'hrouadurig yac'h ha bev kenañ, gant ur vagerez o chom tre kichen Epauves-Mezières (Seine-et-Oise), hag en em gavas e vamm dindan veli Madame Louise en un ti a rae aferioù marzhus un tu bennak en Ixvet Arondisamant, d' an amzer n' oa ket deut c'hoazh an Dim. Marthe Richard da gemmañ e Bro-C'hall doareoù micher koshañ - sañset - an denelezh.

Da bep merc'her e veze kaset Rosine da weladenniñ he Yannig en ur mell karr du bleniet gant un den e benn varmouz teñval ha dilavar, ned ae diouti un eilenn e zaoulagad strizh ha yen.

Tremen a rae ar plac'h ur penn-devezh da fichañ he mabig a oa krog bremañ da richañ : Mam...ma...mam...ma...

Er baradoz e oant, en desped da zaoulagad yen-skorn mevel Beelzebub o spiañ warno dibaouez.

Ur mintinvezh abred e tegouezhas, herr warnañ, an den en doa paouezet pell oa da vezañ hegarat. Kemenn a reas da bep plac'h pakañ he zammig peadra ha pignat e unan eus an tankirri a vane a-harz dirak ti Madame Louise.

Stanket e oa an hentoù gant ur bern kirri-tan, tud war droad o sachañ karigelloù, soudarded war droad pe war varc'h-houarn : edo kadourien seder ar Wermacht krog gant o baleadenn didrubuilh a-hed hentoù Bro-C'hall. Hag e klaske pep hini skarzhañ araoke ar buanañ ma c'helle.

225

Ret mat oa bet da Rosine lezel war he lec'h he Yannig. Aet e oa sot gant ar rangalon : ha kerkent degouezhet e Marsilha e klaskas tec'hout ha distreiñ da Bariz. Met paket e voe gant ar penn varmouz a-raok mont gwall bell, hag un dornadeg ken euzhus e dapas digant an den hegarat ma ne savas morse dezhi ar c'hoant achap diouzh askell c'houorus Madame Louise.

Da vare aloubidigezh ar « zone libre » e Kreisteiz Bro-C'hall, e voe kaset a-herr ar merc'hed da Aljer, hag eno e vanas Rosine un nebeudad bloavezhioù kent ma c'hoarvezas d' an den hegarat bout diskaret diwar urzh ur pennvandenn bennak eus e gevezerien. Lazhet e voe war ar marc'had ar penn varmouz diaoulek, ha Madame Louise hec'h-unan a varvas en ospital diwar ur c'hrign-bev bennak.

Dieub en em gave Rosine.

Met morse n' hellas kavout roud ebet eus he mabig.

Kavet e oa bet korf ar vagerez e korn un hent war-dro kêr Orleans. Skubet e oa bet gant boledoù ur c'harr-nij italiat. Moarvat n' oa bet mat ar re-mañ nemet da skubañ an hentoù dizifenn.

Met n' oa bet kavet bugel ebet ganti. Sur e oa Rosine edo he Yannig manet bev. Un tu bennak e ranke bout, yac'h ha kenedus, o c'hortoz war-lerc'h e vamm. Dalc'hmat e vane skeudenn he mab en he c'halon.

*

Ar soudard-mañ. Ar soudard kaezh-mañ. Sevel a rae ur soñjenn zireizh da Rosine. Advabet e oa bet kement a vugale dianav e-doug ar brezel, kaezhig anezho, gouzañverien divlamm follentez an dud.

Hemañ sur a oa he mab, degemeret evel o hini gant tud kalonek eus ar Stadoù-Unanet, Doue a ouie penaos.

He mabig dezhi adkavet erfin. Toutouig, Toutouig ma mabig, e vouskane ar Vreizhadez en ur flouañ e vlev. Ankoueet e oa ganti ifern he buhez. Kemmet e vo pep tra bremañ. Ma mab, ma mabig din-me. Menel a reas a-hed an noz da luskellat an den yaouank.

226

Pa zigoras John Kelly e zaoulagad edo ur gouloù-deiz louet o wennaat rideozoù an toull-prenestr. Glav a rae. Ne bad ket pell an erc'h e Bourdel.

Sellout a reas ur pennadig ouzh an dremm goeñvet, an dremm druezek a glaske mousc'hoarzhin dezhañ. Poan benn spontus en doa. N' ouie dare penaos en em gave aze, met gouzout a rae fraezh edo e kambr ur c'hast. Mezh e savas dezhañ. Klask a reas sevel. Rosine a ginnigas harpañ anezhañ.

- *Get away !... don't touch me, e youc'has an Amerikan.*

Ar vaouez a gilas.

Lammat a reas ar paotr diouzh ar gwele hag e krogas da wiskañ e lifre. Ne voe ket pell en em wiskañ gant ar mall a oa warnañ skarzhañ ac'hano. Poan en doa lasañ e votoù-ler. Stourm a reas outo ur pennadig, met ne badas ket pell. Sevel a reas ouzh Rosine ur mell mousc'hoarzh « made in Connecticut ». N' hell ket padout pell kounnar ar baotred-mañ, dreist-holl pa c'hoarvez traoùigoù evel-se ganto.

Edo bremañ ouzh toull an nor. Oh !... sorry... I forgot. Tennañ a rae un dornad bilhedoù diouzh e yalc'h.

- *Oh ! no... no... e lare Rosine. No money, no money...*

- *Okay. Bye bye then, sweetheart.*

- *Bye bye... Johnny.*

*

Harp ouzh ar prenestr, e selle Rosine ouzh ar soudard bras o kerzhout war riblenn straed Santez Katell. Ouzh an den yaouank o vont a gammedoù ledan dindan ar glav, davet e dud.

An daeroù a ruilhe war he dremm goeñvet, war groc'henn he dremm

stambouctet, vastrouilhet, war he dremm baour.

- Kenavo ma Yannig... ma mabig din-me, kenavo... ma c'halonig, kenavo,
kenavo...

New York, 1967.

BREIZH BEMDEZ DOUE

Ur rebech a vez graet alies d' al lennegezh vrezhonek a-vremañ : unton eo. Barzhonegoù, kontadennoù, troidigezhioù, hag adarre barzhonegoù, kontadennoù, troidigezhioù, nemet ez eus c'hoazh, gwir eo, tachenn ledan ar pismigadurioù : pismigadurioù diwar-benn ar yezh implijet gant hemañ, gant henezh, gant henhont. Hag adkregiñ a reer ganti, ken ma teuomp da gompren pegement e plij ar c'helc'h d' ar Gelted.

N' em eus netra a-enep ar barzhonegoù : un toulladig anezho zoken, un toulladig bihan-bihan, gwir eo, am eus-me ivez war va c'houstiañs. Pehini ac'hanomp n' en deus ket un hevelep pec'hed da anzav ? *Errare humanum est, perseverare diabolicum*, da vihanañ pa gendalc'her gant un hent dall. Ret eo kaout e don e galon un elfennig a varzhoniezh, da lavarout eo un dra bennak da zisplegañ, ret eo ivez deskiñ gwerzaouañ, pezh a zo, a-benn ar fin, ur gwir vicher, n' eo ket Maodez Glanndour am dislavaro. Daoust ha n' hon eus ket, a-wechoù, keuz d' ar paper ha d' an amzer dispignet un tammig en aner gant hor Liamm benniget e-unan ? Ret eo moarvat lezel o chañs gant re yaouank (?), a c'heller kavout en o zouez hiniennoù donezonet mat, evel Per Diolier da skouer, pe Soaz Kervahe.

Evit reoù all, e plijfe dimp gwelout anezho o pleustriñ hentoù estreget ar sevel-gwerzioù. Anjela Duval da skouer. Me gav din e c'hellan lavarout krik ha krak va soñj diwar he fenn rak n' eus den a vefe dedennet muioc'h egedon gant ar perzhioù mat a ra he dibarelezh : un Awen diouti hec'h-unan, gwregel, eeun ha fresk. Pec'hed e vefe avat he lezel da foraniñ he donezonoù, da skouer o treveziñ Charlez Peguy, ur spered gall maz eus unan, hag ouzhpenn-se randonus a-walc'h ! A-hend-all, ez eus traoù, santadurioù, na vo morse graet ganto ur barzhoneg talvoudus, pa c'hellfent bezañ, e komz plaen, pajennoù eus ar c'hentañ. Ma vefen-me rener speredel Anjela Duval e kemennfen dezhi lenn oberennoù saourus-kenañ ur skrivagnerez a Vro-Champagn, Klaoda Franchet, dreist-holl hec'h eñvorennoù yaouankiz embannet gant *Itinéraires* (1) un nebeut bloavezhioù ' zo. Gwelit ivez ur gontadenn deuet brav ganti *Ar Spontailh*, e niverenn miz Genver an hevelep kelaouenn. Merc'h ur skolaer diwar ar maez eo Klaoda Franchet, ha mar deo deut a-benn da sevel un oberenn ken plijus diwar-benn ur rann-vro ken plat ha disliv hag ar Champagn, petra na c'hellfemp ket gortoz digant Anjela Duval o tesrevellañ doareoù Bro-Dreger a-raok ar brezel diwezhañ ? Gwelit pegen dedennus eo bet ar pajennoù berr savet war an danvez-se gant ur skrivagnerez yaouankoc'h, Vetig an Dret.

228

Ha n' eo ket hepken eus an amzer dremenet e c'hellfe A. D. reiñ ur skeudenn eus an talvoudusañ : un testeni all avat a c'hortozomp diganti. Unan poanius ha skrijus, unan ret-kaer koulskoude : hini ur Vro o tipoblañ, hini maezioù o koll tamm-ha-tamm o c'haniri, o c'hoantiri, pa dec'h kuit diouto ar yaouankizoù o klask labour hag aezamant, koulz hag an evned na gavont ken bod er c'hleuzioù skubet kuit. Testeni an dud kozh rannet o c'halon gant garvder ar Stad estren, gant diaesterioù bepred pounneroc'h ar vuhez pemdeziek, gant digasted o c'henvroiz, ha diseblanted an dud a Iliz, na gomzont ken outo en o yezh, na reont ken na gant ar c'hantikoù, na gant an tonioù gregorian, na zoken gant komzoù latin ar Gloria pe ar Gredo, e oant boaz outo, stag outo adalek o bugaleaj. Drama an dud kozh kaset d' an ospital, distaget-krenn en un taol diouzh pep tra hag a zeu a-benn, a-wechoù, da dec'hout kuit, da vont d' en em veuziñ. Ya, piv a c'hellfe fromusoc'h, gwirionekoc'h eget Anjela Duval tresañ evit ar rummadoù da zont poltred al lodenn-se eus Breizh a zo bremañ o vervel ? N'em eus netra kennebeut all a-enep ar c'hontadennoù, nemet e tlefent bezañ savet en un doare aketus-meurbet ha disi pe dost ; anez da se, e vefe gwelloc'h tremen hepto. M' en divije Kloareg ar Menez kendalc'het da skrivañ pennoberoù

gwirion evel « Un deiz a viz Mae », pe dreist-holl « An Eostig bailh » embannet pell 'zo dija gant Al Liamm (Niv. 29 ha 31) ! Ar c'hontadennoù savet bremañ gant an Ao. Klerg, daoust dezho bezañ dedennus bepred eveljust, a zo disheñvel a-grenn, un tammig kentel silet atav enno, evel pa vije bet ennañ div bersonelezh. Daoust ha n' eus ket eus Kloareg ar Menez ? Piv a rento dimp richan dibar an eostig bailh ?

(1) Moulet gant Ti Prud'homme, Sant-Brieg.

229

An troidigezhioù ? Ar pep gwellañ hag ar pep gwashañ a c'heller kavout enno, evel gant teod Esopos. Kalz anezho a zo klouar, divlaz hag arabadus ; peurvuiañ e vefe kenkoulz strivañ un tammig muioc'h evit tennañ dour eus hor feuteunioù dimp-ni. Un diforc'h a vefe d' ober evelato. Mat-tre eo lakaat ar Vretoned da anavezout lennegezh ar broioù keltiek all, a chom re alies un dachenn berzhet outo. Terra incognita.

Meuleudi eta da niverenn 120 Al Liamm he deus roet dimp un tañva eus skrivagnerion Iwerzhon a-vremañ. Didalvoud eo avat treiñ oberoù ar C'hallaoued, da vihanañ ar re a zo gall penn-kil-ha-troad, yezh, kalon ha spered ! A drugarez d' ur seurt troidigezh ez eo, evit gwir, hon eus gwelet n' eus ket pell - klod hep he far ! - kentañ luc'hskeudenn ur skrivagner brezhonek embannet gant Ar Figaro hollvrudet. Ar C'hallaoued, o anavezout a ran a-walc'h evit gouzout ne oa ket en o soñj enoriñ evel-se hor brezhoneg paour, met al luftr nevez roet d' o Descartes, a zo bremañ dic'hizet ha poultrennek a-walc'h (1).

Unan eus gwellañ eñvorennoù va yaouankiz a zo huchadennoù laouen va arnoder pa dremenet war ar brederouriezh e Roazhon : Strowski, mar ne fazian ket, an hini a oa, kelenner brudet a ouenn boloniat o chom e Pondi. Lent hag aonik an tamm ac'hanon, am boa astennet dezhañ ur fichennig merket warni an danveziou-diret hor boa da zibab evit an arnodenn dre gomz : « Tra vurzhus ! Va feiz, setu unan a-benn ar fin, ha n' he deus ket dibabet Skridenn Descartes ! Gourc'hemennoù ! Gourc'hemennoù ! » A drugarez Doue, ne oa bet na roll-studi, na kelenner o pouezañ warnon, peogwir ne oan aet biskoazh e skol ebet. Pegen anaoudek e vefen ouzh Jil Ewan ma lakafe e ampartiz hag e ouiziegezh, hag a zo bras, da servijañ prederourion gelt, Duns Skos, Ernest Hello, ha me 'oar !

(1) Gant gwir abeg e laver ar prederour Marsel de Corte, kelenner e Skol-Veur Liej : « Abaoe Descartes, e kerzh ar brederouriezh a-vremañ war hent dall ar subjektivelezh ».

230

Diwar-benn ar pismigadurioù, e vo furc'h din tevel toullañ kaoz war ar poent-se a vefe an tu surañ da zichadennañ un torad bleizhigoù arajet e vefen dispennet ganto e-serr un taol lagad. Pa lennan pennadoù ' zo, n' hellan ket mirout a soñjal er vugale chivous-se, puchet er porzh-skol, a-dreñv d' ur wezenn-dilh, prest da lammat war choug kement kamalad a dremen, d' e ziskar gant un taol biz troâd. P' emañ Breizh hag ar brezhoneg en un enkadenn ken drastus, en em gannomp, da vihanañ, a-enep hon enebourion ha n' eo ket etrezomp en abeg d' ur ger implijet - hervez - a dreuz...

Petra ' vank neuze d' al lennegezh vrezhonek ? Marteze pennadoù savet gant tud a vicher, a c'hellfemp kaout enno blaz saourus an traoù gwelet a-dost, anavezet dre skiant-prenet, bevet, oberiet, gant ar skrivagner. Lakaomp evit an eil gwech anv Vetig an Dret war an daolenn a enor, evit he fennad buhezek, speredek, diwar-benn krec'hin al loened gouez. Foar gozh ar foulinennoù e Gwengamp, derc'hent Sul ar Beuz, a zo moarvat tost da vervel, ha trist-meurbet eo ! A drugarez da verc'h kiviherion ampart Landreger, ne varvo ket avat soñj ar vicher-se.

Marteze ivez n' o deus ket ar vrezhonegerion kement a zoujañs hag ar C'hallaoued ouzh an doue Kronos, ne oa anezhañ nemet gourskeudenn an Amzer. An Amzer a zo tra wregel e brezhoneg, bresk ha touellus evel ur plac'h ; tremen a ra buan evel kened ur vaouez ! An Istor a zo bet ijinet evit he lakaat da

advevañ, met hor skrivagnerion n' int ket dedennet kalz gant an Istor. Ur c'holl eo evit ar yezh, ha muioc'h c'hoazh evit emskiant hor broadelezh ; un tu gwan er pezh a dlefe bezañ hor preder hag hor mennad pennañ : aozidigezh ur Stad vrezhon. Setu perak e tleomp trugarekaat *Ar Bed Keltiek* a wisk La Borderie e brezhoneg, en un doare ingal ha sklaer. Setu perak e tleomp reiñ meuleudi d' ar pennad embannet e niverenn gentañ *Emsav* diwar-benn ar Chalotez. Kentel ar Chalotez, talvoudus bepred he deskiñ hag hec'h addeskiñ, betek he gouzout dre 'n eñvor, betek he lakaat da dremen en hor buhez. Kentel ar Chalotez, unan bev bepred, ne vezimp morse skuizh ganti, pa 'z omp tremen skuizh avat gant gallegachoù balbouzerion 'zo a gred ganto bezañ Bretoned poellek.

231

Un tu all a zo da herzel ouzh an amzer a steuziañ re vuan ; ar pezh a anver e galleg « Chroniques », gant an dalvoudegezh en deus kemeret ar ger en amzer a-vremañ. N' eo ket ar ster « dielloù » evel gwechall, met dasked ar vuhez a dremen, heklev an darvoudoù, al levrioù nevez, hag a-wechoù munudoù pemdeziek, o tasseniñ en ur spered, en ur galon. Talvoudus eo c'hoazh pennadoù a seurt-se bet savet e galleg gant an istorour de La Borderie, dindan al lezanv Louis de Kerjean, er *Revue de Bretagne et de Vendée*, war-dro kant vloaz ' zo. E-touez gwellañ kazetennourion Bro-C'hall a-vremañ, e kaver bepred un toullad o pleustriñ war an dachenn-se. Hor c'henvroad Yann Guehenno a zo unan eus ar re vrudetañ, met mar komzfen diwar e benn, un den a blij kement dezhañ lipat o zreid d' ar C'hallaoued, e rafen muioc'h eget pismigañ : taeriñ ne lavarant ket.

Ur mailh war ar vicher-se eo, hep mar ebet, Per Gaxotte, an istorour, a oar lavarout, ken diseblant ha tra, ouzh ar gouarnamant gall, gwirionezioù diaes da lonkañ gantañ : ur gwir dudi !

Un hent fraost a-walc'h a oa bet kemeret gant Per Denez, p' en devoa embannet pajennoù ' zo eus e zeiz-levr. Eveljust ne oa ket en e venoz displegañ dimp e vuhez pemdeziek en un doare rik ha klok ; un digarez hepken e oa evit lavarout e soñj diwar-benn an dra-mañ pe an dra-se, hep bezañ pennasket gant ur stern re strizh. Un doare plijus ha talvoudus, n' eus forzh penaos, e oa, a glote mat gant kizidigezh ha lemmder-spered an oberour. Re verr eo bet ar pajennoù-se ha spi hor boa miret e-pad pell hor bije o gwelet adarre o tont e kelaouenn *Ar Vro* : en aner, ha keuz hon eus dezho bepred.

Keuz, ha war un dro c'hoant d' ober, n' eo ket hevelep tra, ar pezh a vefe dic'hallus dimp, met koulskoude c'hoant dastum bruzun, a vefe kollet a-hend-all. Marteze, lennerion 'zo, goude bezañ bet re stambouc'het gant boued chimik an ostalerioù « 3 sterenn », a blijo dezho va soubenn an tri zraig ur wech an amzer ? Perak ne lakfent ket a-wechoù o benveg-radio da sevel, evit selaou ar voualc'h o kanañ gae, pe zoken an dred o ragachat ?

232

GENVER 1967

Deiz kentañ ar bloaz : ar sul eo anezhi, setu perak eo deuet tud eus an diavaez d' an oferenn e parrouz o zud kozh. Diwar ar gadorig gaer, savet nevez 'zo er c'hor, e tiskenn an Ao. Person, goude bezañ displeget an Abostol hag an Aviel, en ur brezhoneg sklaer ha flour : un dudi ! Nemet e klevan, tost din, ur grakitron deuet eus Lanuon, o tarlaskañ evel pa vije c'hwen en he loeroù ; treiñ a ra war-du he mamm ha lavarout dam-uhel : « Nous avons eu notre cours de breton ». Ar respont a zeu ganin un tamm mat uheloc'h : « Ce qui vaut tous les jours un cours de français » (1). Ha peoc'h da vat gant an diodez.

Daoust ha n' en defe ken ar brezhoneg ar gwir d' en em zisplegañ e kadorioù-prezeg Bro-Dreger ? Pa soñjer e veze, da geñver Koraiz 1567, ur bern retredoù brezhonek, evit paotred koulz ha merc'hed, e Gwengamp, e Landreger, er Gouent Nevez e Lanuon ! D' ar mare-se ma roe daou jezuist eus Kemper ur mision e Plouvouskan, e-kichen Landreger, ne vankas den ebet eus ar barrez, eme ar gazetenn *La Foi Bretonne*, petra bennak ma oa erc'h ha skorn. N' eus ket keit-se, pa voe prezeget ur mision evit korn-bro Landreger a-bezh, ne reas ket hevelep berzh-mat, pell ac'hann, nag e Plouvouskan, nag e lec'h all. Ar brezhoneg a zo

kouezhet izel, marteze, e-touez ar bobl : ar relijion ivez, aon am eus, an eil o vont kuit evel egile...

Talvoudus eo, evit gwir, follennata ar c'helaouennoù bet embannet kant vloaz ' zo, evit addeskiñ un tammig an istor ha gwelout ar c'hemmadurioù a zo bet er vro, en ur ober ur c'hantved. *Feiz ha Breiz*, da skouer, a dalv ar boan ober ur sell outi ; en he zrede bloavezh edo, ha dont a rae er-maez ingal bep sizhun. Ur gazetenn vrezhonek sizhuniek ! Ha koulskoude, e oa neuze e-touez ar re yaouank galvet d' an arme, 50 % na ouient na lenn na skrivañ. An deskadurezh en em lede buan evelato e-touez an dud, peogwir pemp bloaz a-raok, e oa bet kontet 72 % na ouient netra eus an ABK. Ar Finister a zo bremañ an departamant kentañ evit deskadurezh ar bobl.

(1) «Pet hon eus hor c'hentel vrezhonek ». - « Pezh a dalv bemdez unan e galleg ».

233

E 1867 eta, e voe kalet a-walc'h ar goañv e Breizh, goude bezañ bet klouar betek kreiz miz Genver. E Kerne, e voe skubet ar segal gant ar yenijenn. Kalz a vugale a voe sammot kuit gant ar paz-moug ; ne oa ket kalz a dra d' ober a-enep hag ar beorion, digalonekaet, ne c'halvent ket zoken ar vedisin. Ar c'holera, hag a oa bet ken kriz, ar bloaz a-raok, e Leon hag e Kerne, a rae bremañ e reuz en departamantoù tostañ.

Ankeniet e veze an dud gant stad ar bed : brezel pe keloù brezel a bep tu ; daoust da sked an Diskouezadeg Vras e Paris, eweled mat e oa krog an Impalaeriezh da goll he lañs, abaoe afer Bro-Veksik a oa bet troet da fall. Koulskoude e veze ar Vretoned nec'het muioc'h c'hoazh gant ar c'heleier deuet eus Stadoù ar Pab, eget gant an darvoudoù a-bouez bras a oa e gor war-du kreiz Europa, ha gant gwall-daol Sadowa o tostaat.

Pi IX, gwasket hag argaset a bep tu, treitouret dre zindan gant Napoléon III, a c'halve d' e sikour soudarded a youl vat. E Breizh dreist-holl, e kimiade diouzh o bro ur bern paotred kalonek, en o fenn kalz noblañsoù yaouank. An tiegezhioù ha n' helle ket reiñ ur mab, a zastume arc'hant evit sikour armeig ar Pab ; e pep kanton, e rae ar veleion kemend-all. Ha da betra e talvezas an dra-se ? Ar soudarded bet espernet en emgann Kastelfidardo, a yeas pelloc'h da gouezhañ dindan ar boledoù prusiat e Loigny pe e Patay. Ur wech c'hoazh he devoa Breizh roet ar pep gwellañ anezhi, hag, evit doare, en aner... Diaes eo dimp bremañ kompren an emsavadeg-se, evit ar Pab, a zo bet difrouezh a-walc'h, nemet eo bet marteze ur seurt kroaziadeg diwezhañ, a ziskouezas d' ar bed, ur wech muioc'h, brokusted ha nerzh-kalon ar Vretoned.

C'HWEVRER.

Elena Molony a zo marv, nevez ' zo. N' eus ket kalz a dud e Breizh, emichañs, o c'houzout e oa « unan eus pennañ brogarourezed hon amzer, evel m' hel lavare n' eus ket pell an Ao. De Valera, unan hag a stourmas gant Jakez Connolly hag ar gontez Markievicz evit dieubidigezh Iwerzhon, evit mad al labourerion hag ar beorion iwerzhonat ».

234

An tu-se eus he fersonelezh liesdoare a zo an hini dedennusañ evidomp ; padal, ur c'hoarierez ampart e voe, a reas berzh-mat e-pad ugent vloaz e C'hoariva an Abati, pezh n' eo ket souezhus, rak un dremm kaer ha meurdeus he devoa, trist un tammig, a-stumm iwerzhonat rik. Talvoudus eo dimp dreist-holl kentel he striv politikel evit gwirioù ar merc'hed hag ar re baour ; Sekretourez e voe eus Unvaniezh al Labourerezed Iwerzhonat, ha Pennrener eus Kendalc'h " Trade-Union " Iwerzhon e 1937. Me ' gav din ez eus e Breizh kalz kalz nebeutoc'h a spered politikel e-touez ar merc'hed eget er broioù kelt all. Ar penaos hag ar perak a vefe talvoudus da studiañ.

Ar pep fromusañ e buhez Elena Molony eo he stourm kalonek evit

dieubidigezh ar Vro. Abaoe 1900 e c'heller kavout anezhi e pep emsav nevez-krouet evit difenn Iwerzhon : Inghinidhthe na hEireann (Merc'hed Iwerzhon), savet gant Maud Gonne Mac Bride, Sinn Fein, Fianna Eireann... Pa c'hoarvezas emgann Lun Fask 1916, e oa prest da gemer perzh ennañ, e-giz ur soudard dizaon, hag evel ur soudard bepred e voe kaset d' an toullbac'h betek Nedeleg ar bloaz-se.

Stad a voe enni moarvat, pa c'hellas warlene gwelout gouelioù meur an hanter-kantvet deiz-ha-bloaz eus an Emsavadeg. Pell e oa argad Kastell Dulenn, ha prizon Aylesbury ; hogen, n' he devoa ket stourmet na gouzañvet en aner. Mervel a c'helle ober neuze...

St Enda ! N' eus den en hon touez ha n' en deus ket tridet o klevout an anv-se. A drugarez Doue ez eo chomet en e sav ti Rathfarnham, e kontelezh Dulenn, lec'h ma savas Padraig Mac Phiarais e skol vrudet. E c'hoar, ar senedourez Marc'harid Mac Phiarais an hini eo a zo bremañ perc'henn war an ti hag an douaroù. Ur c'hontrad a zo bet graet nevez 'zo, etrezi hag ar gouarnamant, evit ma teuio St Enda da vezañ tra ar Stad, goude he marv. Miret e vo evelse evit ar rummadoù da zont. Un tammig hirnezh hon eus o soñjal e skol Kerlann, e skol Ploueg-ar-Mor... Huñvreoù kaer e vo ret mat o adsevel deiz pe zeiz.

235

D' ar re a oar saozneg, e vo dav lenn ur levr embannet gant " The Three Candies, Ltd " Dulenn 1966, ha savet gant ar c'helenner David Greene diwar-benn an iwerzhoneg " An Ghafilgf ". Heñvelderioù en deus kavet an oberour etre an iwerzhoneg hag an hungarieg pe an hebreeg. Breutaet e vo moarvat war-dro ar menozioù displeget gant ar yezhoniour-se : kalz re denn eo evidon, n' eus forzh penaos.

MEURZH.

Taeret em eus o welout ne oa bet graet meneg ebet eus Yann-Per Kalloc'h el levr kaer-kenañ (1) embannet gant Beneadadezed Abati Limon, da geñver 150-vet deiz-ha-bloaz o diazebidigezh gant Loeiza Bourbon-Konde, c'hoar Dug Enghien bet skrapet ha drouklazhet gant Napoléon Iañ. Ar briñsez-se a sell ouzh Breizh dre ar garantez he deus maget evit ur malouad, Nikolaz Magon, markiz la Gervaisais, bet ganet e St Servan e 1765. Karet he divije dimeziñ gant an ofisour kran, lemm-souezhus e spered, kalonek evel e dadoù-kozh, preizherion-vor a rummad da rummad. Nemet e oa re uhel renk Loeiza ha ret e voe dezho en em zispartiañ da viken (2). Aet da leanez, e savas ar briñsez, a-benn ar fin, Prioldi an Templ, e Paris, a zeuas da vezañ goude-se e straed Monsieur, ur gouent vrudet, darempredet he chapel gant tud e-leizh, skrivagnerion hag arzourion dreist-holl. Testenioù un toullad bras anezho a zo bet dastumet el levr menneget uheloc'h, en o zouez hini Ernest Psikari, mab-bihan da Renan. Anv ebet avat eus Kalloc'h a bedas alies e Chanel ar Beneadadezed, hag a skrivas diwar he fenn trede lodenn e varzhoneg kaer, *Tri Neved, Teir Bedenn*, un heklev eus Kantig ar Baradoz :

(1) Les Moniales, Desclée de Brouwer, 1966.

(2) Didoaniet e voe la Gervaisais buan a-walc'h : dimeziñ a reas gant unan eus e genitervezed, hag em lakaat a reas da skrivañ e-unan ur bern levrioùigoù, enno ur veskailhez spontus, ne oa den evit he lenn. Gwashoc'h a zo avat : e 1834, dek vloaz goude marv ar Briñsez Ronde, ec'h embannas al lizheroù bet kaset dezhañ ganti e 1786-87. Ar pezh a oa gwall zivergont eus e berzh, daoust ma oa dereat-kaer al lizheroù-se.

236

« Amañ ne beder ket, ne reer nemet selaou, selaou da viken, Mouezhioù, va Doue, mouezhioù kevrinus ar gwerc'hezeg o kanañ d' ar Pried. » (1)

D' ar 27 a viz Meurzh 1917, e skrive Kalloc'h d' ar skrivagner René Bazin : « Kas a ran deoc'h penn diwezhañ ur barzhoneg, an hini a garan ar muiañ e-touez an toulladig am eus skrivet. N' eo ket en abeg d' ar stumm, met en abeg

d' an danvez. Ar chapel-se eus ar Beneadadezed am eus anavezet bennozha da levrioù Huysmans : n' eus lec'h er bed am bije tañvaet ennañ brasañ peoc'h ».

Un nebeut devezhioù goude, d' an dek a viz Ebrel, e voe lazhet Yann-Per Kalloc'h, hanter kant vloaz 'zo...

Evel pa ne vije ket bet ur c'holl bras a-walc'h evit Bro-Wened, e varvas, en hevelep bloavezh, daou all eus he skrivagnerion :

Yann-Vatilin Kadig, bet ganet e Kerfourn e 1843, marv diwar re-labour, rak chomet e oa e-unan penn e-pad ar brezel e parrez vras Bieuzhi. Klasket en deus klokaat « Livr al Labourer » hep bezañ ken ampart hag an oberour kentañ, an Ao. Gwilhom. Yann-Vatilin a oa, evel ma ouzer, breur da Frañsez Kadig, ar gwerinonour brudet, ha rener *La Paroisse bretonne à Paris*.

Frañsez-Mari Falkerheu, ganet e Kervignag e 1854, person Pleren, dindan al lezanv Fañch Bobelan, e skrivas barzhonegoù evit Dihunamb ha dreist-holl kantikoù, o deus graet berzh-mat en eskopti Gwened.

(1) Klemmet em eus, evel just, hag ur respont hegarat am eus bet : « Kasit dimp, mar plij, ar barzhoneg, n' eo ket e galleg hepken, met e brezhoneg ivez, evit hol leanezed vreizhat ». Ar pezh am eus graet laouen !

237

LUN FASK.

Reverzhi vras ar c'hantved ! Piv en deus lakaet ar c'had-se da redek ? Kazetennourion n' o devoa mann ebet da choukañ e-barzh o c'helaouennoù e-pad vakañsoù Pask ? Un dro vat, n' eus forzh penaos, evit an ostalerioù hag ar werzherion esañs. Hogen un dro wenn evit ar besketaerion, am eus gwelet o tistreiñ war o fouezhig kouezhet o meud en o dorn... N' eo ket savet al lanv ken uhel ha gwechoù 'zo bet ; hon tammig tour-tan e Nantouar n' eo ket bet kelc'hiet gant tonnoù konnaret, evel ma c'hoarvez ur wechig an amzer. Un tamm kerse a zo bet ganin ; koulskoude ne oan ket en gortoz gwelout rivinoù ur gêr diskaret o 'n em ziskouez etre hon aod hag ar Seizh-Enez. Nann, n' on ket evel tud Douarnenez, o deus gedet sur mat Kêr Is hag hec'h ilizoù kounfountet... Pa voe izel-izel ar mor, n' em eus gwelet nemet ur chapeledad rec'hier, o stagañ hogozik enez Taveeg ouzh an douar bras. Ne oa hent pavezet ebet digor dirazon evit va c'has betek Tir-na-n-Og, na pa vije betek Rouzig, he laboused diniver. Ha pa zeuas ar gourlanv, ne voe ket evit stlepel war hon traezh bag St Brendan, na zoken evit degas din ur vleuvann laeret digant Niam he Blev Aour. Netra eston e reverzhi vras ar C'hantved ! Babiged maz omp ! N' hellomp ke tremen hep na vije servijet dimp ur souezhadenn pep beure, koulz hag hol lein pemdeziek...

BANVEZ S.A.D.E.D. E KALLAG D' AR 6 A VIZ EOST 1967

Evit lidañ diwezh ar 5^t bloavezh-skol en em gavo skolidi, kelennerion, izili ha skoazellerion S.A.D.E.D. d' ar 6 a viz Eost 1967 e Kallag, kavell ar Strollad. Emvod da 11.00 h en Ostaleri Monfort. - Priz ar pred : 15,00 F
An enskrivadur a vo degemeret gant S.A.D.E.D. 30, Place des Lices, 35 - Rennes betek an 24 a viz Gouere 1967.

AR MENEZ-GWENN TREC'HET

Da geñver dekvet deiz-ar-bloaz marv Ronan Kervene en deus e vignon an Timeur kaset deomp skridoù bet savet gantañ. Setu amañ unan dezho.

Ar Menez-Gwenn, uhelañ menez an Alpoù, a zo ivez uhelañ menez Europa : 4.807 metr a-zioc'h gorre ar mor. Peurc'holoet ez eo atav gant an erc'h, hag abalamour da se o deus roet an dud dezhañ an anv a roer dezhañ dre ar bed-holl.

Gwechall-gozh ha zoken en triwec'hvet kantved, e rae Jeneviz eus ar Menez-Gwenn hag eus ar menezioù tro-war-dro dezhañ « ar Menezioù Milliget ». N' eus ket pell c'hoazh, kouerien eus bro Savoia o chom en traoniennoù, a lavare en ur ziskouez gant o biz ar menezioù koadoù bras ha Pradoù glas warno : « Ar re-mañ a zo menezioù mat ; hag o tiskouez ar menezioù goloet gant erc'h ha skorn : « Ar re-se a zo menezioù fall ».

Hiziv, ar skornegoù hag an erc'hegoù n' int ket milliget gant Sabaodiz. Baleerion-vro a zeu niverus d' o gwelout e-pad an hañv hag a zegas arc'hant d' ar vro.

War zouar Bro-C'hall emañ lein ar Menez-Gwenn. War-dro kant hanter-kant metr izeloc'h war-du ar Sav-Heol e tremen harzoù an Itali.

*

E-doug kantvedoù o deus kredet an dud ne oa ket en o galloud pignat betek lein ar menez a gomzomp anezhañ.

E 1741 koulskoude, daou Saoz, Windham hag Edward Pocke, a lakaas en o fenn tizhout beg ar menez. Da vihanañ e felle dezho gwelout a dostoc'h ar skornegoù. D' ar mare-se, ar menezioù a lakae an dud da spontañ.

239

Ar Saozon a reas pourchasoù biskoazh brasoc'h. Un ugent bennak a dud a voe gopraet da vont ganto evel heñcherion ha simidi. Goude bezañ pignet e-pad peder eur, e tizhas ar veajourion Montanvers.

Ha petra a weljont dirazo ? Evel ul lenn hejet gant un avel foll ha skornet a-greiz-holl. E skeud-se ez eo bet savet an anv a roer d' al lodenn-se eus ar menez : « *Mor ar Skorn* », pe e galleg « *Mer de Glaces* ».

Bez' e oa neuze brezel etre Bro-Saoz hag Aostria. Hon alpaerion a evas ur bannac'h en ur hetañ ma chomje an trec'h gant soudarded o bro ; hag holl e tistrojont d' an draonienn. Da greisteiz e oa aet kuit ar garavanenn diouzh Chamonix, hag a-benn kuzh-heol e oa deuet en-dro.

*

Bez' e oa ivez daou zen eus ar vro hag o devoa ivez ar menoz da bignat betek Mor-ar-Skorn, hag uheloc'h, mar galljent : Bourrit ha de Saussure.

Ganet e 1735, Bourrit a oa anezhañ ul liver war brigwer. Ur garantez dreist en doa ouzh ar menezioù. C'hoant du en devoa da vont betek lein ar Menez-Gwenn. Leun e oa a fiziañs ha krediñ start a rae e chomje an trec'h gantañ. Un dra avat hel lakae souezhet bras : betek neuze ne oa bet den o klask trec'hiñ ar Menez Ramzel. Dibaouez e komz Bourrit eus pignat hag e ro kalon d' an heñcherion.

Yaouankoc'h un tamm e oa Saussure. Ganet e oa e 1740. Ur skrivagner e oa : embannet en devoa un oberenn e peder levrenn : Voyage dans les Alpes (Beaj en Alpoù). Graet ez eus bet anezhañ : Homeros an Alpoù (1).

Evel Bourrit e kar ar menezioù. Ergerzhour aheurtet ma 'z eo ez a bep bloaz, abaoe e ugent vloaz, da studiañ ar menez-mañ-menez eus Europa. E 1760, Saussure a reas embann e roje ur gopr d' an hini a zizoloje un hent o kas betek lein ar Menez-Gwenn. E ginnig ne gavas ket nemeur a heklev.

(1) Homeros ar barzh brudetañ eus Gresia an Henamzer.

240

Ar pevarzek a viz Here 1775, koulskoude, pevar meneziad. Frañsez ha Mikael Paccard, Vikotor Tissai ha Couteran, a bignas uheloc'h ne oa bet pignet den ebet araozo. Gouvelout a rejont er pellder lenn Jeneva « ken bihan, ken bihan, ma oa heñvel ouzh ur pezh lien astennet war ur parkad-ed ». Tizhet e oa bet ganto ar roc'hell a reer anezhi hiziv « Les Grands Mulets » (ar Muled bras).

Eizh vloaz a dremen. Saussure ha Bourrit ne harzont ket da reiñ kalon d' an heñcherion : « Klaskit, dalc'hit da glask un hent ! Klaskit un hent ! ». Tud eus an estrenvro ivez a domma spered meneziz hag o doug da bignal uheloc'h-uhelañ en ur lavarout dezho e vezint gopraet evit o strivoù.

E 1783, Yann-Vari Goustet ha Yann-Vadezour Lombard-Meunier a ra un taol-esa adarre. Dibab a reont un amzer kaer-meurbet hag evit kaout un hed hiroc'h a zeiz dirazo, ez eont da dremen an noz war an dachenn a reer anezhi « Montagne de la Côte » (Menez ar C'hraev). Ar veneziaded a gousk ouzh troad ar menez-mañ. An amzer re gaer-holl a lakaas an taol da vont da fall.

Edont o heuliañ ar *Vallée de la Neige* (Traonienn an Erc'h), un tamm pelloc'h eget ar Grands Mulets, ha setu ma krogas e Lombard ur c'hoant-kousket ken kreñv ma n' helle ket stourm outañ. Ar paour-kaezh ne ehana ket da c'houlenn digant ar re all hel lezel da gousket war an erc'h, ha derc'hel da vont war-raok. Ne c'houlennas ket e gompagnuned asantiñ d' ar bedenn-se : lazhet e vije bet Lombard gant ur c'hratadenn-heol. Ober a rejont kañv war o menoz da vont uheloc'h, hag holl e tiskennjont trist ha peuz-digalonekaet.

Da reiñ skouer vat d' an heñcherion, Bourrit hag ur medisin, an Doktor Paccard - a vez un tamm pelloc'h komzet diwan e benn - a aozas un ergerzhadenn nevez. Mont a reas ar garavanenn da gousket war lein ar « C'hôte ». An deiz war-lerc'h, siwazh ! e kouezhas ur barrad-glav spontus war ar menez ha ret e voe d' an ergerzherion diskenn ken buan ha ma c'hellent.

241

Un taol-esa nevez a voe graet gant Bourrit e 1784. Ar yaou 16 a viz Gwengolo, d' abardaez, e loc'has Bourrit gant pemp meneziad. Bez' e oa e-touez ar re-mañ, daou baotr hag a oa o micher chaseal givri-menez. Lavarout a raent e oant bet betek lein ar « Goûter » (Adverenn).

Kaer e voe an noz, met diouzh ar beure, e savas un avel rust hag an ergerzherion a santas ar yenijenn o kregiñ enno. Goude un nebeudig amzer, e talc'h an daou chaseour hepken da bignal. Bourrit a zo klañv ha n' hell ket mont pelloc'h ; diskenn a ra gant unan eus an heñcherion. Aet e oa e gi gantañ ; ret eo dougen ar paour-kaezh loen roget e bavioù gant an nadozioù-skorn. Ar meneziad hag a zo oc'h ambroug Bourrit, Maksim e anv, a zo kroget ennañ ur c'hoant-kousket ken kreñv ma n' hell ket stourm outañ nemet gant poan vras. En un taol ez eo paket diwar e sav gant ar c'housed, hag e kouezh a-hed e gorf war an douar. Da echuiñ e tegouezh Bourrit ha Maksim gant ar c'hentañ « chalets » a zo war ar menez. Mont a reont en unan anezho da c'hortoz an heñcherion o deus dalc'het da vont pelloc'h. Da unnek eur diouzh an noz, en em gav ar re-mañ o krial : « Setu ni o tonet en-dro eus ar Menez-Gwenn ! » Kement-se ne oa ket gwir penn-da-benn : pignet o devoa betek war-dro 4.400 metr. Doare an heol o vont da guzh en devoa o spouronet. Hervez a lavarent, o devoa gwelet kantenn an heol brasaet-iskis, divent, eno a-daol-trumm hag e oant deuet war o c'hiz ouzh en em

lezel da risklañ a-hed an dinaou. Ar wech-mañ, an taol-esa en devoa roet kalon d' an holl : pignet e oa bet an heñcherion pevar c'hant metrad hepken izeloc'h eget kribenn ar menez.

*

D' e dro, e ro Saussure da anaout e venoz da esa e chañs. D' an 12 a viz Gwengolo 1785 e loc'has ar gouizieg gant Bourrit, mab hemañ hag ur gompagnunezh a oa enni seitek paotr o tougen war o divskoaz binvioù a bep seurt da ober evezhiadennoù a ouiziegezh. Bevañs ha keuneud a oa ganto ivez. Dre c'hourc'hemenn Saussure e oa bet savet ul logellig e-traoñ an « Aiguille du Goûter » (Nadoz an Adverenn). Ar garavanenn a ya di da dremen an noz. Antronoz, un nebeudig c'hwec'h eur diouzh ar mintin, ez eo roet d' ar garavanenn ar gourc'hemenn da vont war-raok. N' oant ket aet pell, ma welont araozo un den ha na oa ket eus o strollad, Frañsez Cuidet e anv, unan eus ar chaseourion hag o devoa ambrouget Bourrit e 1784. Ouzh hen gwelout e tridjont holl gant al levez. Dre un taol drouk-chañs, seul uheloc'h ma save ar garavanenn, seul devoc'h e oa an erc'h. Unan eus an heñcherion, Per Balmat e anv, a yeas a-raok da sellout pizh ouzh an hent. A-benn un eur e oa deuet en-dro. War an uhel e oa ken fonnus an erc'h ma n' helled ket mont pelloc'h. Ur wech c'hoazh e oa bet kreñvoc'h ar menez eget an dud.

242

War-lerc'h an taolioù-se m' emamp o paouez komz diwar o fenn, e oa troet mui-ouzh-mui soñj an holl e Bro-C'hall hag en estrenvro gant an Menez-Gwenn. E 1775, Sened Sabaodia, a c'hourc'hemennas ma vije digoret un hent etre Sallanches ha Chamonix. E 1783, 1.500 beajour a voe degemeret en ostalerioù ar gêr-mañ.

*

Didrec'h avat, e chome ar Menez-Gwenn. Tost e oa koulskoude d' en em ziskouez an den a oa da vezañ e drec'hour. Jakez Balmat a raed anezhañ. Ganet e oa bet an 19 a viz Genver 1762 er gêriadenn anvet " Les Pèlerins " (Ar Birc'hirined), ouzh traoñ ar skorneg a zinaou diouzh « L'Aiguille du Midi » (Nadoz ar C'hreisteiz). Krennard ne oa ken pa zivizas outañ e-unan ez aje betek beg ar Menez-Gwenn, an Duriadenn-C'hoz-Wenn, evel ma lavare. Meur a wech e vuzulias ar paotr yaouank e nerzh ouzh ar ramz fougeüs-se e benn atav peurc'holoet gant an erc'h. E 1784 e tremenas div nozvezh war ar roc'hell e-kreiz ar skornennoù, hag e tiskennas, naon-du dezhañ, treuzet gant an anoued. E zilhad staget pe welloc'h peget ouzh e gorf, a ziskornas hepken e traoñ ar menez. Eno tost d' e gêriadenn, Balmat a gavas war e hent daou heñcher :

- Da belec'h emac'h o vont ? Emezañ.

- D' ar skornegoù.

- D' ober petra ?

- Da chaseal ar givri-menez.

N' eo ket da chaseal, a soñjas Balmat ennañ e-unan... Buan hag ez a d' ar gêr, hag eñ da bourchas boued, da vriata e wreg ha da vont kuit adarre... Bezañ diaraoget war hent ar Menez-Gwenn, n' helle ket gouzañv seurt diskar !

243

Donet a ra a-benn da dizhout skoaz dehou ar Menez hag e kouezh e selloù war an tu italian : kavet en deus an hent mat ; met ar vrumenn a zeu. Ret eo diskenn. Noziñ a ra bremaik. Paouez a ra ar meneziad da gerzhout. Aon en deus da vezañ war ribl ar Frailh Bras (La Grande Crevasse) a zigor e c'henou e-kreiz ar skornegoù. N' en deus kaset gantañ pallenn-wele ebet, hag aet eo bihan e voued. Gwelout a ra ostalerioù Chamonix o lugerniñ du-hont en traoñ, tri mil metr a-is dezhañ. War an dachenn e-lec'h m' emañ e tiskenn ar gwrezverker, bep noz, betek dek derez izeloc'h eget zero. Ret eo da Valmat stourm ouzh ar c'hoant-kousket - an noz-mañ eo ar bedervet dezhañ da dremen war ar menez. En em reiñ da gousket e

vefe evitañ mat a-ziarbenn d' ar marv. D' an diwezh e lugernas skleurenn an deiz en oabl. War-bouez difretañ e teu a-benn da zegas en-dro red ar gwad en e wazhied hag an tommder en e izili. E zaoulagad tan-losket o deus poan o c'houzañv sklerijenn an deiz. Pa en em gavas er gêr e oa deuet da vezañ dall pe dost. Goude bezañ debret ur predig, ez eas Balmat da c'hourvez war ur bern foenn hag e kouskas e-pad peder eur warn-ugent hep dihuniñ.

*

Sur e oa da vezañ dizoloet an hent reizh. E gavadenn a viras kuzh, hag e reas e soñj da vont kuit adarre. Met ma 'z afe e-unan-penn betek lein ar Menez, piv hen kredfe pa lavarfe kement-se ? Ur c'henveajour a fellas dezhañ kaout, hag e tibabas an Doktor Paccard. Edo hemañ en e nav bloaz warn-ugent. Perzh en doa kemeret en taol-esa graet gant Bourrit, e 1783. Balmat a yeas d' e gaout hag e bedas da zont gantañ d' ar Menez-Gwenn. Paccard a gavas mat ar c'hinnig. An doktor avat, a venne mont gant pevar pe bemp heñcher.

- Nann ! laouen ! a eilgerias Balmat. Dont a reot hoc'h-unan-penn ganin, ha ger ebet da nep hini a-zivout an dra-mañ.

Mont a rejont en hent ar 7 a viz Eost d' abardaez, pep hini diouzh e dud - an dud evel-se ne vefent ket lakaet war-evezh. Paccard koulskoude ne oa ket chomet mut en holl d' an holl diwar-benn ar c'hrogad. Bemdez e veze ur varc'hadourez-siro war unan eus balioù Chamonix. Aet e oa Paccard d' he c'haout ha lavaret en doa dezhi : « Warc'hoazh, sellit ouzh kribenn ar Menez-Gwenn gant ul lunedenn-dostaat, ha c'hwi a welo marteze daou zen war ar Roc'hell-Ruz ».

244

Antronoz, war-lerc'h un nozvezh tremenet war lein ar « C'hôte », kerkent ha skleurig an deiz, e lakae Paccard ha Balmat o zroad war ar skorneg. Un tamm ehan a rejont er « Grands Mulets ». E tro div eur e oa treuzet ar Frailh Bras (Grande Crevasse) hag en em gave ar veajourion ouzh troad ar Roc'hell-Ruz. Bremaik setu i el lec'h ma oa pignet Balmat diagent. Ar peurrest eus an hentad a chome da ober a oa nebeut a dra, a soñjent-i. Ar pep gwashañ an hini ' oa ! Skuizh-marv e oa an daou zen. Dont a rae an aer da vezañ tanav, ha setu i gwall-zialanet. Da bep kammed e talee an doktor. A-benn ar fin e kouezhas war an erc'h en ur lavarout n' helle ket mont pelloc'h. Balmat avat, a rae e venoz da vont a-raok e-unan-penn ha ken buan ha ma c'hell kerzhout. Erruout a ra war ur gribenn strizh ha hir. Daoust hag emañ war lein ar Menez ? N' her goar ket. Sellout a ra tro-war-dro dezhañ. Sellout a ra adarre. An Alpoù a-bezh a zo dindanañ. Gwelout a ra Jeneva, an Itali...

Diskenn a ra Balmat war e giz hag e teu da gaout Paccard, hag eñ d'e hejañ, d'e lakaat en e sav ha d' e sachañ betek al lein. Bez' e oa c'hwec'h eur d' abardaez. Plac'h he siro a zo war vali Chamonix. Gant he lunedenn-dostaat ez eo deuet a-benn da welout an daou veajour hag ec'h embann ar c'heloù d' an holl. Raktal setu kêr en esmae. Du-hont, war ar gribenn, Balmat a stag e lien-fri ouzh penn e vazh hag a sav anezhañ. An dud bodet en-dro d' ar varc'hadourez-siro a laosk ur youc'hadeg trouzus en ur strakal hir-amzer o daouarn.

An daou zen a guitaas beg ar Menez da seizh eur. An Doktor ne wele hogozik berad hag en em lezas da vezañ heñchet evel un dall, korg e zorn e lerenn ar sac'h a oa war gein Balmat.

Bennozh da ul loar-goan kaer-souezhus, ez eas ar veajourion buan a-walc'h d' o zi-repu war lein ar « C'hôte ». Unnek eur e oa anezhi. Peurdrec'het e oa bet ar Menez Gwenn d' an eizh a viz Eost mil seizh kant c'hwec'h ha pevar-ugent (1786) da c'hwec'h eur d' abardaez.

245

*

Kaset e voe ar c'heloù da Saussure. Hemañ a reas un taol-esa d' an 20 a viz Eost, met ur pilad-dour hag a oa ur barrad-erc'h war an uhel a lakaas an

taol da c'hwitañ.

Ar bloaz war-lerc'h, d' ar bempvet a viz Gouere, Jakez Balmat a yeas betek lein ar Menez-Gwenn evit an eilvet gwech, hag a c'hellas heñchañ Saussure di, e derou miz Eost.

*

Petra a zeuas Jakez Balmat da vezañ ? Mont a reas ar vrud eus e anv pell diouzh e draonienn c'henidik. Roue Sardinia a gasas dezhañ ur yalc'had-aour hag hen aotreas da vezañ anvet « Balmat du Mont-Blanc ». Ul levrig a voe skrivet diwar e benn gant Bourrit, ha troet e voe an oberenn-mañ e meur a yezh. Derc'hel a reas Balmat da vezañ heñcher hag ec'h ambrougas lies gwech en o ergerzhadennoù tud ouiziek a bleustre war an douarouriezh. Tud 'zo o devoa dizoloet e froudoù ar Menez pailhetezennoù-aour a zeue eus gwazhennoù kuzhet dindan ar skornegoù. Balmat e-unan en doa dastumet un nebeut pailhetezennoù hag o c'has a eure da Jeneva da vezañ teuzet. Un nozelenn-aour en devoe diwarno. E gredenn a oa e oa gwazhennoù-aour er menez hag en em lakaas ez-aketus hag aheurtet d' o c'hask.

Un deiz, ur chaseour givri-menez, Pache e anv, a ginnigas da Valmat e heñchañ d' un tachad diergerzh a oa ennañ - hervez e venoz - pailhetezennoù-aour. Balmat a yeas gantañ. Ne zeuas ket en-dro. Ar chaseour a voe tamallet ha kraouiet en toullbac'h. Dilavar e chomas ez-pennek. Laosket e voe da vont. Didamall e oa Pache. Kouezhet e voe bet Balmat en un islonk distrad. C'hoarvezet e oa bet ar gwall-zarvoud dindan daoulagad daou vesaer yaouank. Ar re-mañ a yeas da gaout maer ar gumunenn. Hemañ a c'hourc'hemennas groñs dezho chom mut war an dra-se. Ar maer a grede start en doa Valmat dizoloet ez-wir ur wazhennad-aour, hag aon en devoa, ur wech embannet ar c'heloù-se, e vije dedennet d' ar vro klaskerion-chañs evit brasañ gwalleur ar venezidi. Neuze en doa difennet ouzh ar grennarded lavarout ger diwar-benn ar pezh o devoa gwelet... Sentus e voe an daou vesaer penn-da-benn. E-pad naontek vloaz e voe miret kuzhet an darvoud. Ar maer koulskoude, n' oa ket ar peoc'h en e greiz. Klevout a rae alies e goustiañs o lavarout dezhañ ne oa ket direbech. Diskuliañ a reas ar wirionez. Tiegezh an hini marv a glaskas adkavout relegoù an heñcher brudet. Dreist-nerzh mab-den e oa diskenn en islonk ma oa kouezhet Balmat ennañ.

246

Ur c'hondon distrad a ra da vez d' an den en devoa gallet en em veuliñ da vezañ bet trec'hour ar Menez-Gwenn.

Reizhet gant AL LIAMM

I. - Oberennoù Ronan Kervene e brezhoneg :

1 - *Perak ema er blei laer deved ?* e " Dihunamb ", Eost 1913.

2 - *Perak e vé er vouialh e huitellat hem arsaù ?* e " Dihunamb ", Eost 1913.

3 - *Pa vin maro*, barzhoneg, moulet e " Kroaz ar Vretoned " 17-8-1913 ; e " La Voix des Landiers ", Tintadennoù telen, Roazhon, 1918 ; e " Barzhaz ", Niv. 41 ; " Al Liamm ", Du-Kerzu 1953 ; e " Seurez Kerwenan ", 2vet mouladur, Bulien, 1962 ; lakaet e sonerezh gant ar barzh Glenmor (Milig ar Skañv).

4 - *Mañnéieù hur Bro*, barzhoneg, roet er Gorsedd digor eus Henbont (26-8-1913) ; moulet e " La Voix des Landiers ".

5 - *Anken*, barzhoneg ; moulet e "Kroaz ar Vretoned ", 1915 ; e " La Voix des Landiers ", 1918.

6 - *Keleier eus hon Mignoned a zo er brezel*, lizher, eus an 31vet a viz Genver 1915, moulet e " Kroaz ar Vretoned ".

- 7 - *Maro Job ar Bras*, pennad, dibenn 1915, e " Kroaz ar Vretoned ".
- 8 - *Komzoù eun Tremener*, pennad e " Lodenn Vrezonek " " L'Echo populaire du Quartier des Neiges " (Le Havre), 28-2-1929.
- 9-10 - *Poliserlen ha Bugale ha Salud d' an Aotrou Dollar* e " Stivelloù Brec'hellean ", lai a viz Gouhere 1949.
- 11 - *Kirri dredan evit an holl*, troidigezh, ibid., Niv. 17, Gwengolo-Here 1949.
- 12 - *Penaos e varvas an Aotrou Schmitt evit saveteiñ martoloded e lestr*, troidigezh ; e " Bleun-Brug ", Meurzh 1954, p. 8-9.
- 13 - *Huñvre spontus ur Beleg Yaouank*, ibid., C'hwevrer 1955, p. 11.
- 247
- 14 - *Ar Manac'h a valse dre e Gousk*, ibid., Kerzu 1955, p. 8.
- 15 - *Ar Menez-Gwenn peurdrec'het*, " Al Liamm ", Meurzh 1967.
- 16 - *War skaon al lez-varn*, troidigezh diouzh James Payn.
- 17 - « Expressions de la Langue Bretonne » , notennoù diembann, en Abati Hautecombe.

II. - Oberennoù Ronan Kervene troet e brezhoneg :

- 18 - *Respont « Breiz Dishual »*, lakaet e brezhoneg gant Abherve, " Kroaz ar Vretoned ", 3vet a viz Here 1912.
- 19 - *Chapeled ar Plac'h Varo* (troet gant J. Cros), " Feiz ha Breiz ", 1922.
- 20 - *Danevell Varzhus Sant Brendan, ar merdead*, e niverennoù 18, 19, 20, 21 ha 22, " Gwalarn ", 1929-1930, brezhoneg gant an Tad Yann Gwilhoù.
- 21 - *Seurez Kerwenan*, brezhoneg gant Klerg, lañ mouladur e 1958 ; 2vet mouladur e 1962, Bulien.

N. B. :

- *Hon gwir Vro*, " Eclairer Dinannais ", 30-6-1904, a zo ur barzhoneg skrivet e galleg.
- *Mab ar C'hamm*, danevell e " La Bretagne à Paris ", 2-4 ha 1-5-1937 a zo marteze skrivet e galleg (?).

De werzhañ
un nebeut skouerennoù
F. Vallée
GRAND DICTIONNAIRE BRETON - FRANÇAIS
skouerennoù nevez, keinet (ar c'hein e lien)
Priz : 50,00 lur
P. Denis, Le Ris, Ploaré, Douarnenez
C.C.P. 1499-51 Rennes

Ar beder flac'h roet dezho Priz Nobel al Lennegezh

Pa 'm eus gouezet e oa bet roet Priz Nobel al lennegezh da beder flac'h, me am eus bet c'hoant da c'houzout muioc'h diwar-benn ar beder flac'h-se, da geñveriañ o oberennoù, o zemspered h.a.

Piv eo ar beder flac'h-se ?

- Gabriela MISTRAL, eus Bro-Chili,
- Pearl BUCK, eus Amerika,
- Sigrid UNDSET, eus Bro-Norge, ha
- Selma LAGERLOF, eus Bro-Sveden.

Da gentañ, petra eo ar Priz Nobel ?

Ar prizioù Nobel a zo ket krouet gant ar gouizieg svedat Alfred Nobel marvet e 1896, an hini a zizoloas an dinamit ! Evel just e oa deut da vezañ pinvidik-mor diwar ar gavadenn-se ha reoù all marteze. Lezet en deus eta un diazevadenn arc'hant war-dro 40 milion-aour, evit goprañ tud pleustret ganto danvezioù a c'hellfe degas gwellaennoù d' ar bed ha d'an dud.

5 priz Nobel a vez roet bep bloaz - nemet bloavezhioù 'zo e-pad an daou vrezel-bed n' eo ket bet roet ; ar 5 priz-se a zo :

ur priz al Lennegezh,
ur priz evit ar Peoc'h,
ur priz a Fizik,
ur priz a Gimiezh,
ur priz a Vezegiezh pe Fiziologiezh.

Pep priz o talvezout war-dro 20 milion d' e c'hounezher.

249

Bremañ, distroomp d' al Lennegezh anavezetoc'h an dachenn-se ganin !

E-touez ar skrivagnerien - paotred - o deus bet ar priz Nobel al Lennegezh, menegomp Sully Prud'homme, an hini kentañ, e 1901, Frederik Mistral, Sienkiewicz ar Poloniad, R. Kipling, Rabindranath Tagore, Yeats an Iwerzhonad, Bernard Shaw, Bergson, Luigi Pirandello, Roger Martin du Gard, Faulkner, Fr. Mauriac, Winston Churchill, Hemingway, Albert Camus, Boris Pasternak (en deus nac'het ar priz), J.-P. Sartre (nac'het ar priz gantañ ivez daou vloaz 'zo) ha Mikhaïl Cholokhov ar bloaz tremenet.

Ne vo ket ur gentel a vo displeget amañ, ha neuze ne gomzin ket kalz diwar-benn oberennoù ar skrivagnerezed am eus meneget uheloc'h. Anavezet int mui pe vui ganeoc'h, - nemet sur a-walc'h Gabriela Mistral ar varzhez chiliat, n' em boa klevet morse anv anezhi a-raok kregiñ gant mennad ar studienn-mañ.

Gabriela MISTRAL, eus he gwir anv Lucila Godoy, a voe ganet e 1889, e traonienn Elqui e norzh ar Chili, etre menezioù Andoù hag ar Mor Habask.

He zad a oa a orin euskarat, ar perzh mat nemetañ a oa ennañ. Rak, daoust dezhañ bezañ bet skolaer dre ma ouie latin hag e oa desketoc'h eget tud all ar c'horn-bro, Jeronimo Godoy Villanueva a oa ur paotr hedro, distabil, a gave gwelloc'h foetañ bro o kanañ, seniñ gitar ha merc'heta, eget chom da genteliañ. Ne oa ket c'hoazh dizonet Lucila-Gabriela ma oa he zad aet kuit da vat diouzh e

diegezh.

Chom a reas hi eta gant he mamm hag ur c'hoar henañ ganet kalz a-raok, diwar dimeziñ kentañ he mamm.

Un tiegezh paour-tre e oa, o vevañ en ur gêriadenn, ha kalon Lucila a dostaas diouzhtu ouzh an natur hag ouzh ar vugale. Labourat a rae mat-tre er skol. Dont a reas da vezañ skolaerez, pelloc'h renerez-skol. Barrek-kenañ e oa war deskadurezh ar vugale, ken barrek ma voe brudet evit-se, zoken er broioù all. E 1922, e c'houlennas ar Meksik diganti dont da aozañ he skolioù-skouer. Goude-se e voe fiziet enni kargoù ofisiel en diplomaterezh. Mont a reas e-giz-se da Gonsul e Los-Angeles, e Bro-C'hall (e Nice), e Jenova hag e Rio-de-Janeiro, e-lec'h ma oa pa voe roet dezhi ar Priz Nobel e 1945.

250

Mervel a reas e 1957 diwar ur c'hrign-bev, en ospital Hampstead e-kichen New-York.

Da ugent vloaz he doa kollet he danvez-pried en em lazhas. Skoet-tre e voe gant an darvoud-se, ha diwar neuze e voe dieub he c'halon ha ne garas nemet ar vugale hag an natur. Peogwir n' he devoa ket bugale dezhi e karas bugale ar re all.

Bevañ a reas en Avignon e-pad 11 vloaz, hag eno e kemeras al lezanv a Gabriela Mistral. " Mistral ", e koun ar barzh provañsat he doa-hi kalz istim hag estlamm evitañ, hag ivez en enor d' an avel vrudet er vro-se. Plijout a rae kalz dezhi an avel ha meur a varzhoneg skrivet ganti a ra meneg anezhi. " Gabriela ", peogwir e oa anv un arc'hael, hag ivez anv ar barzh Gabriele d'Annunzio a oa d' ar mare-se e barr e c'hlod, hag ur seurt doue evit ar varzhed.

Gabriela Mistral a skrivas barzhonegoù hepken.

Ar re gentañ : « Sonedennoù ar marv » dediet d' he danvez-pried aet da Anaon, o deus bet ar priz meur a Lennegezh e Santiago, e 1917. 28 vloaz he doa Gabriela Mistral, hag adalek neuze e voe brudetoc'h-brudetañ.

Goude-se e teuio « Glac'har » e 1922, « Dañsoù-tro » evit ar vugale ha Tala e 1939. An holl arc'hant dastumet gant gwerzh ar barzhonegoù-se, Tala, a vo roet gant Gabriela Mistral evit ar vugale euskarat reuziet gant ar brezel-diabarzh spagnol.

Katolik e oa, gant menozioù araogour war dachenn ar sokialouriezh. Diskiblez da Jacques Maritain. Levezonet-tre e oa bet gant Bro-C'hall evel ma welit.

E gwirionez, n' eus ket kalz a draoù da lavarout a-zivout Gabriela Mistral a zo bet ur plac'h o ren ur vuhez sioul, didro-kaer. Ne glaske ket ar glod, ne rae nemet lakaat da anavezout dre he barzhonegoù he zeneridigezh e-keñver an natur hag ar vugale.

Pearl BUCK, hec'h anv plac'h yaouank Pearl Sydenstricka, bet ganet e stad Virginia Amerika, a zegouezhas yaouank-tre, bugelig c'hoazh, e Bro-Sina.

He zad a oa misioner protestant ha kaset e oa bet da brezeg an Aviel er vro-se.

251

Bevañ a reas Pearl Sydenstricka gant he zud e-kichen ar stêr-vas Yang-Tse e-lec'h ma chomas betek 15 vloaz. Goude-se e voe kaset d' ober studioù e Shangai e-pad daou vloaz ha goude e Bro-Saoz. Distreiñ a reas en Amerika evit peurechuiñ he studioù, ha war-lerc'h-se e teuas en-dro da Sina. Eno e timezas gant an Dr

John Lassing Buck, kelenner hag a gentelie e sinaeg d' ar Sinaiz, doareoù nevez da labourat an douar. Hi a oa kelennerez war al lennegezh saoz er Skol-Veur Nankin.

Div verc'h he deus. Beajiñ a ra kalz ; mont a ra alies da Vro-Amerika.

E 1934 e torr he dimezi, hag ar bloaz war-lerc'h e addimez gant Richard Walsh un embanner. Met mirout a raio hec'h anv skrivagnerez Buck.

Emañ bremañ o vevañ en un domani war ar maez e Pennsylvania gant he bugale dezhi ha bugale all kemeret da vugale ganti.

Anv Pearl Buck, daoust dezhañ bezañ ur ger saoz, a zegas soñj diouzhtu eus Bro-Sina, ken levezonet eo bet ar skrivagnerez gant hec'h eil bro, bro he yaouankiz.

Desavet e oa bet gant ur vatezh kozh sinaat, hag a gonte dezhi en he yezh mojennoù ha kurioù he bro. Ar plac'h vihan, dre forzh bevañ gant Sinaiz a en em gave heñvel outo. Komz a rae o yezh kenkoulz hag ar saozneg, ha kenderc'hel a reas da vevañ en o zouez, evel ur c'hoar dezho.

Pa yeas da anneziañ gant he gwaz e korn-broioù an Norzh, e-pad ur mare, e welas dienez bras, naonegezh, reuzioù a bep seurt degaset gant ar baourentez.

E 1927, e voe diskaret o zi gant ar bobl o kregiañ gant an dispac'h. Tonkadur Sina a oa o kemmañ penn-da-benn.

Pearl Buck a zo en em gavet er mare ma oa ar vro-se o klask treiñ kein ouzh he hengoun, evit degemer menozioù nevez. Un test eo bet hi eus ar gemmadenn-se.

Skrivet he doa an dra-mañ :

« Ar Sinaad n' en deus uhelvennad kevredadel ebet, spered adreizhour ebet ; emañ e levezon enklozet e kelc'hiad e vuhez bemdeziek, e-mesk e dud. Hag an dra-se n'eo ket ur pleg-natur-loen, hogen un dreist-dibab, un aspadenn eus ur furnezh kozh-kenan. »

Gwall-gemmet eo an traoù moarvat bremañ e Sina !

252

Pearl Buck he deus skrivet kalz oberennoù, romantoù dreist-holl.

An hini kentañ tout : « Avel-reter, avel gornog » a zo bet skrivet ganti e 1925 evit tremen hec'h amzer e-pad un dreizhadenn hir. Embannet eo bet e 1930. Ar bloaz goude e teuas er-maez « Douar Sina », ha goude, heul-ouzh-heul, war-dro 50 romant bennak.

Reoù a zo anavezet-tre gant gwir abeg : an 2 gentañ meneget : « Avel reter, avel gornog », « Douar Sina », ha goude : « Ar Vamm », « An Harluadez », « Ur galon daer », « Impalaerez Sina », « An dud anavezet ganin », « Ne ankounac'hain morse » (a zo eñvorennoù), ha n' eus ket pell « Douar Korea » hag a zo kaer-kenañ ha talvoudus-tre. Displegañ a ra istor Bro-Gorea abaoe ouzhpenn kant vloaz betek bremañ, evel ma tanevelle « Douar Sina » hanez Bro-Sina.

Ne gomzin ket eus an hini diwezhañ « Ar Roue tasmant ». Ne dalvez netra e pep keñver. Un oberenn dister eo, giz-se romantoù Delly.

Merket-tre eo bet Pearl Buck gant an Asia. En hec'h oberennoù e vez taolennet an eneberezh etre an Asia hengounel hag ar menozioù dispac'hel a zo o klask gounit ar c'hevandir kozh-se.

Brudet-kenañ eo bet Pearl Buck er broioù darempredet ganti, kalz prizioù lennegel a voe roet dezhi. Ar Priz Nobel a yeas ganti e 1938.

An div blac'h all bet roet ar Priz dezho a zo genidik eus broioù an hanternoz.

An hini gentañ, Sigrid UNSET, daoust dezhi bezañ bet ganet en Danmark dre ma oa he mamm un danadez, a zeuas en hec'h eil bloavezh da vevañ e Bro-Norge, bro he zad.

Hemañ a oa ur ragistorour brudet. Pa ne veze ket oc'h ober studioù uhel, pe o prezegenniñ e kevredigezhioù lennek, e tremene e amzer o tivizout gant e diegezh a-zivout an darvoudoù istorel pe ragistorel. Pezh ne blije ket bepred d' ar vugale !

253

Mervel a reas he zad p' he doa ar plac'hig 11 vloaz, ha kemm bras a zeuas e buhez an tiegezh diwar ar marv-se. Paourentez ha diaesterioù a bep seurt a vo e lod.

Ret e voe da bep hini gounit e vuhez, ha da 17 vloaz ez eas ar plac'h da labourat evel sekretourez. Er burev ma oa o labourat e oa tud a zisplije dezhi o doareoù, hag evit mont er-maez eus an andro-se e krogas ar plac'h yaouank da skrivañ, kontadennoù, istorioù berr ha romantoù.

War un dro gant skrivañ e kendalc'he gant he studioù, ha merc'h he zad, e pleustras war istor he bro, dreist-holl er Grennamzer. Se a roas tro dezhi da skrivañ romantoù istorel.

Dilezel a reas he labour sekretourez, hag e krogas da veajiñ en Europa : en Alamagn, en Italia hag e Bro-Saoz. Moarvat he doa gounezet trawalc'h a arc'hant evit gallout ober ar beajoù-se.

Distreiñ a ra da Vro-Italia. Dimeziñ a ra eno gant ul livour, ha goude mont da vevañ en Oslo kêrbenn Vro-Norge.

4 bugel he deus bet, an hini henañ, ur plac'hig, ganet mac'hagn, a varvas bugelig.

Protestant en he yaouankiz, met hep kalz a feiz, Sigrid Undset a zeuas da vezañ katolik e 1924. Kavout a reas neuze ne glote ket mui he dimeziñ gant he menozioù relijiel (n' ouzon ket perak, marteze e oa he gwaz divorset dija ?), en em zispartias dioutañ, an daou o vezañ a-du an eil gant egile evit se, ha chom a reas en Oslo gant he bugale.

A-enep an naziegezh, e voe ret dezhi tec'hout e derou brezel 1939. Mont a reas da Vro-Sveden, da Voskova, d' ar Japan, hag en Amerika. Distreiñ a reas d' he bro e 1948 ha mervel a reas ar bloaz war-lerc'h.

Hec'h oberennoù a zo niverus hag anavezet-mat.

Skrivañ a rae evit difenn he menozioù, gwirioù ar vaouez er mare-mañ. Dre an diaesterioù danvezel he doa gouzañvet, komprenet he doa pegen poanias eo - dreist-holl er mare-mañ - evit ur plac'h gounit he buhez en un aergelc'h kevredigezhel n' eo ket diouti.

E derou he buhez maouez, Sigrid Undset a gave dezhi (heñvel ouzh Simone de Beauvoir bremañ) e oa ar garantez ha roll ar vamm ur sklavelezh evit ar merc'hed.

Tamm-ha-tamm e kompren he deus faziet, hag en hec'h oberennoù da heul, er c'hontrol, e ra meuleudi d' an tiegezh. Aliañ a ra ar merc'hed da vezañ kreñv a spered hag a galon, evit stourm ouzh an temptadurioù a c'hellfe drastañ o

ziegezh.

254

Mont a ra zoken betek soñjal e c'hellfe ar vaouez ren ar bed, gant ma chomo ur wir vaouez ha neket klask drevezañ ar gwaz. Pezh a c'hell bezañ gwir un deiz bennak...

Bez e c'hellomp menegiñ e-touez he romantoù brudetañ : « Kristina Lavransdatter (3 lodenn ennañ : Ar Gurunenn, Ar Vaouez, Ar Groaz) an hini anavezetañ me ' gred, a dremen er Grennamzer. « Olaf Andussoën », « Mammelezh », « Ida Elizabeth », « Buhez Stez Katell Sienna ».

Kavet e vez e oberennoù Sigrid Undset, un diskouez eus ar vaouez dedennus ha reuzus war un dro, ret dezhi stourm evit kemer ul lec'h pouezus er bed. Taolennet he deus ivez en un doare dispar anken ar merc'hed dirak o c'hudennoù el labour er-maez eus o ziegezh.

Pa voe roet dezhi ar Priz Nobel, e 1929, a dalveze ar bloaz-se 1.200.000 lur, ne viras netra dioutañ eviti.

Ober a reas 3 lodenn eus an arc'hant, a roas :

- un drederenn da Gef ar Skrivagnerien war o leve,
- un drederenn all d' ar vugale mac'hagnet desavet gant o zud,
- hag al lodenn diwezhañ d' ar Gatoliked baour evit paeañ deskadurezh relijiel o bugale.

Ouzhpenn-se, war-lerc'h al lid graet dezhi, ez eas da lakaat ar gurunenn-lore bet roet dezhi, war aoter ar Werc'hez en Iliz Sant-Dominik en Oslo.

Ur wech e oa, ur wech ne oa ket, ur wech e oa bepred.

Evel-hen e krog kontadennoù Breizh, hag evel-hen ivez e c'hell kregiñ istor Selma LAGERLOF ar skrivagnerez svedat.

Ur wech e oa ur plac'hig o vevañ en ur maner anvet Märbacka e rannvro ar Vermland, e-kreiz ar c'hoadoù.

Ar maeziou tro-war-dro a veze goloet gant an erc'h e-pad c'hwec'h miz. Pa n' eus ket tu da vont da c'hoari er-maez, e tleer chom er gêr. Hag eno, e veze kontet istorioù, dreist-holl mojennoù-pobl. Selma Lagerlöf, he breur hag he c'hoar a chome devezhiou-pad o selaou o mamm-gozh hag o mitizhien a gonte dezho danevelloù e-lec'h ma vev trolled, tomted, sorserezed, ha seurt boudoù dreistbedel.

255

Lavarout a ra en hec'h eñvorennoù e voe kaset kuit ur vatezh, dre ma ne ouie nag ur gontadenn, nag ur ganaouenn.

Ar vamm a lenne dezho kontadennoù Andersen ha mojennoù kevrinus, diouzh an noz, e-kichen an oaled. Hag ar vugale o doa aon bras goude-se da vont da gousket dre ar skalieroù teñval... Bevañ a raent eta en ur seurt baradoz hanter-hoalus hanter-vraouac'hus.

Ar plac'hig Selma a oa mac'hagnet un tamm. Da dri bloaz e kollas nerzh he divhar, ha ret dezhi chom azezet pe gourvezet pa oa ar vugale all c'hoari. Un digarez muioc'h da chom da glevout an istorioù hir kontet dezhi. Pareet e voe eus he mac'hagnerezh dre vont da soubañ e stêr Strömstad. Met ar plac'hig a gave gwelloc'h krediñ e oa bet pareet gant un evn-baradoz gwelet ganti er gêr-se war ul lestr o tont eus broioù pell.

Yaouank-tre, he doa Selma Lagerlöf lakaet en he fenn dont da vezañ ur skrivagnerez. Da 7 bloaz e krogas en he romant kentañ ! Da 15 vloaz e skrivas he Danevell yaouankiz, met ne voe embannet nemet e 1932, 8 vloaz a-raok he marv.

Degouezhout a reas ganti evel gant ar skrivagnerezed meneget a-raok, diaesterioù ez-yaouank. Koll a reas ivez he zad, hag he feadra war un dro. Ret e voe gwerzhañ domani Märbacka, ha labourat a ra ar plac'h evit bezañ skolaerez.

E-pad ma kentelie, e kave amzer da skrivañ, da gentañ eviti hec'h-unan. Un deiz, koulskoude, e kas ur skrid - derou ur romant - d' un embanner da geñver ur genstrivadeg.

A-benn tri miz, pa grede e oa bet nac'het hec'h oberenn, e teu ul lizher o kemenn e vo embannet he skrid. An oberenn-se a oa « Saga Gösta Berlin » a zanevell kurioù ar « Varc'hegerien » harozed iskis ha kriz o doareoù o doa bevet er vro e derou an naontekvet kantved, ha deut da vezañ tud-veur mojennoù ar bobl.

Adalek neuze e kendalc'h da skrivañ. Dilezet he deus he micher ha ne ra mui nemet lakaat war ar paper hec'h eñvorennoù yaouankiz hag an holl danevelloù ijinet gant he faltazi diwar traoù bet klevet ganti e mojennoù he bro.

Setu hec'h oberennoù brudetañ :

256

« Gösta Berlin », e 1891, « Al Liammoù diwelus », 3 bloaz goude, « Beaj vurzhudus Nils Holgersson dre Sveden ». (Goulennet e oa bet outi gant gouarnamant ar vro sevel ul levr evit d' ar vugale deskiñ hanez o bro. Hag e-lec'h sevel ur gwir levr-skol, e skrivas S. Lagerlöf un danevell eus ar c'haerañ, a zo plijus-kenañ da lenn, ken d' ar vugale, ken d' ar re vras. Dizoloet em eus al levr-se p' oan tregont vloaz, a drugarez da Gongar en doa va aliet d' e lenn. Ha d' am zro am eus lakaet kalz tud - bras pe vihan - d' e lenn. Ra vezo desket istor Breizh evel-se d' hor bugale !) « Levr ar Mojennoù » e 1908, « An Drolled hag ar bobl » e 1915, « Gwalenn al Löwensköld (3 levrenn ennañ), ur seurt saga vroadel ivez, « Charretour ar Marv » e 1914.

« Ra vo kontet gant re all istorioù a vez anv enno eus bleunioù, heol hag eürusted, eme Selma Lagerlöf. Din-me e plij muioc'h an nozvezhioù kevrinus ma vev enno spesoù, gweledigezhioù boemus. Dibab a ran tonkadurioù kriz, ha poanioù ar c'halonoù glac'haret. »

Dre-se ez eo tost he skridoù ouzh lennegezh Bro-Alamagn, ha Bro-Saoz hag ouzh ar Broioù keltiek ivez.

Gallout a reomp merzout un dra souezhus a-walc'h : unan eus romantoù S. Lagerlöf, embannet e 1912, a zo « Charretour ar Marv », an danvez anezhañ heñvel mik, koulz lavaret, ouzh hor mojenn « Karrig an Ankou ».

P' am eus gwelet an degouezh-se, am eus bet c'hoant gouzout hiroc'h. Klasket em eus. Graet em eus anaoudegezh gant ur Svedadez o chom e St-Brieg hag hi o vont alies d' he bro c'henidik.

Hegarat-kenañ eo bet pa 'm eus displeget dezhi e klasken gouzout hag-eñ e oa en he bro ivez, mojenn Karr-an-Ankou. Dres, ez ae hi da Vro-Sveden ar sizhun war-lerc'h. Pa 'z eo deut en-dro he deus degaset din arroudoù eus ur rentañ-kont savet gant Selma Lagerlöf hec'h-unan, diwar-benn ur beaj graet ganti e 1898 e Breizh. N' he doa graet nemet tremen, met sur eo tremenet dre Vreizh-Izel, rak skrivañ a ra : « Pobl Vreizh a gomz ivez eus Paotr Karr an Ankou. Morse n' on bet ken tost ouzh traoù ar vuhez hag ar marv hag en ur glevout se hag en ur skrivañ ar gontadenn-se a zo tomm d' am c'halon ».

A-hend-all, ar Svedadez a anavezan a lavare din n' he doa klevet biskoazh anv eus ar vojenn-se en he bro, hag hi koulskoude ur plac'h lennek, desket-tre,

he deus kuitaet Sveden n' eus ket pell.

Diouzh m'em eus klasket, ne vez ket anavezet kennebeut e Bro-Norge nag e Bro-Finn.

257

Neuze, petra soñjal ? E vije bet anavezet ar vojenn er c'horn-bro nemetken ma chome S. Lagerlöf ennañ, hag ul liamm e vefe etre mojennoù hengounel broioù 'zo, pezh ne vije ket souezhus. Pe piv ' oar, he dije ar skrivagnerez tennet he c'hontadenn eus danvez Breizh ?

Selma Lagerlöf a chomas dizimez. Mervel a reas e 1940.

Ar Priz Nobel a voe roet dezhi e 1909. Gant arc'hant ar priz he doa adprenet domani Märbacka ken ker d' he c'halon. Sevel a reas un ti brav-kenañ a c'hellot gwelout war ar gelaouenn-mañ, e-lec'h an ti-feurm a oa a-raok.

Bevañ a reas eno, sioul hag habask, daoust d' an enorioù a bep seurt roet dezhi : delwenoù, degemeradennoù ofisiel e meur a vro, timbroù gant he skeudenn, hag all.

Skrivet eo bet e oa-hi : « Uvel gant dereadegezh-veur, ha dereat-meur gant uvelded don ».

Hec'h oberennoù - dreist-holl ar sagaioù - a zo bet troet e nouspet yezh ha filmoù troet diwarno, en o zouez : *La Charrette fantôme*, diwar Charretour ar Marv.

Krediñ a ran ez eo Selma Lagerlöf an hini anavezetañ e Breizh, eus ar beder flac'h am eus komzet anezho hiziv. Marteze dre ma plij deomp he doareoù a laka skleur burzhudus ur bed dreistnatur da barañ en hor buhez pemdeziek.

N' am eus ket gallet klask pell em levraoueg evit gouzout petra a vije bet skrivet diwar-benn ar beder flac'h-se, pe un dra bennak troet diwar o oberennoù. Daoust hag-eñ e vije bet troet un dra bennak en amzer Gwalarn ? N' ouzon ket. Met n' am boa ket ankounac'haet ur pennad skrivet gant Jakez Konan a-zivout Selma Lagerlöf. Setu-heñ amañ, en niverenn 71 Al Liamm, ha da heul, un droidigezh : Ar Bioloñsour.

Nag un dra vat e vefe treiñ « Beaj vurzhudus Nils Holgersson » ! Setu ul levr a blijfe d' ar grennarded, a vankomp levrioù evito, ha d' ar re vras war ar marc'had. Ha pe da vare e vo ur Vreizhadez o skrivañ kemend-all diwar-benn hanez Breizh ?

Lavaret ez eus bet meur a wech ne oa ket kalz, ne oa ket trawalc'h a verc'hed o skrivañ e brezhoneg er mare-mañ. A zo gwir. Re nebeut a zo.

258

Hep gortoz degemer ar Priz Nobel un deiz bennak - ha goude holl, ne vefe ket dic'hallus marteze a-benn 50 bloaz ac'han ! - merc'hed 'zo e Breizh, a c'hallfe sevel danevelloù, romantoù ha traoù all a-bouez.

Un dachenn ec'hon hon eus da bleustriñ warni.

Danvez Breizh a zo ennañ peadra da sevel skridoù a liesdoare : bravder hor bro, pinvidigezh hon hengoun, stumm speredel hon uhelvennadoù, hon doug da soñjal gant un doare deomp hon-unan.

Ar peder flac'h am eus komzet anezho o deus kavet barr o donezonoù, hag ar glod ouzhpenn, o lezel, o c'hizidigezh hag o zrivliadoù d' en em astenn. Pezh n' en deus ket miret outo da vezañ skrivagnerezed meur.

O keñveriañ o buheziou e welomp o deus o feder, skrivet, nann evit gounit arc'hant, met evit digeriñ o c'halon.

Gabriela Mistral ha Sigrid Undset o deus roet holl arc'hant ar priz evit mad tud baour pe glañv, ha Selma Lagerlöf evit seveniñ huñvre he buhez : adprenañ maner kozh Märbacka evit gallout degemer mignoned ha tud ar vro. O feder o deus kavet en o aergelc'h bugaleaj, sioul pe trechalet, danvez o oberennoù, pezh a ra mui pe vui an darn vuiañ eus ar skrivagnerien.

Julien Green a lavar : « Pep tra skrivet ganin a zeu war-eeun diwar va yaouankiz ».

Met ar skrivagnerien - paotred - ne welont ket an traoù en hevelep giz ha ni, merc'hed. Poent eo deomp diskouez un neuz disheñvel e lennegezh Breizh. Ha n' eo na kizidigezh, nag eñvorennoù yaouankiz a ra diouer d' ar Bretonzed a-vremañ.

An hent a zo digor dirazomp.

Gouere 1966.

Ich hatte einen Kameraden

Stauell Gyndylan ys tywyll heno
 Heb dan, heb wely.
 Wylaf wers ; tawaf wedy.

Nep Breizhad a ya da bParis, ha preder Breizh gantañ ne chom ket pell hep mont da Gêr-Vreizh.

Ha neuze, piv a yeas da Gêr-Vreizh hep kejañ gant Lucien CHALIER ?

Breizhad ne oa ket. Bruderezh ebet evit Breizh ne rae, keneve ar bruderezh-se a c'hoarveze dezhañ ober gant yezh Vreizh. Abaf kenan e oa. Nac'h a reas dalc'hmat kemer ur gefridi e-barzh gwazva Kêr-Vreizh. « Brezhon n' on ket » a lavare.

Padal, a-hed bloavezhioù ha bloavezhioù e tispignas e yec'hed, e nerzh - hag e arc'hant, ret e lavarout - evit Breizh hag evit he yezh.

Ar wech kentañ ma c'hoarvezas din mont da Gêr-Vreizh e chomis souezhet : eno, e « ti ar brezhoneg », ne gavis nemet daou baotr o kaozeal brezhoneg : an eil, ar barzh Jon Mirande-Ayphasorro, genidik a Euskadi ; egile, an Aotrou Chalier, genidik eus Paris ha gall e holl c'hourdadoù. Hemañ en doa dibabet Breizh da vro dezhañ, he yezh da yezh, hec'h emsav da emsav.

Hiziv an deiz emañ aet da anaon. Hiziv an deiz he deus Kêr-Vreizh, en deus an emsav a-bezh a skoazellas kement ha kement, kollet unan eus ar re wellañ eus o re. Hiziv an deiz he deus Breizh hag ar re a gar Breizh kollet unan eus o c'halonekañ mignoned.

260

Pa grogis da zeskiñ brezhoneg, e kavis dalc'hmat e Lucien Chalier - bet gounezet an Trec'h Meur gantañ e Kêr-Vreizh e-pad ar brezel - ar mestr hegaratañ ha gouzierañ, ken fur ha ken dous evit ar paour kaezh plac'h ac'hanon a groge - gant pebezh doujañs - gant Skol Ober.

Da c'houde, pa voe ganet va mab, e teuas Lucien Chalier da 'r gêr, bewech ma c'halle, re rouez d' hon grad, da reiñ dezhañ an deskadurezh kent a rank pep Breizad yaouank kaout, hag er-maez a Vreizh n' eo ket ken aes se he c'haout ; plijet bras e oa o kaozeal brezhoneg gant ar « boulomig ». Met Breizh dazont e oa ar boulomig Riwal-se hag en abeg dezhañ muiget en abeg dimp e teue d' hor gwelout.

Rak Breizh, evitañ, a oa ur Vreizh vrezhoneger pe ne oa met ur Oouestagn bennak.

E drugarekaat a rankan, evit e vignoniezh pad, evit e hegarated, evit e feiz divrall e dazont ar vro en doa graet e vro anezhi.

Hag eñ abaf neoazh, ganet Gall ne felle ket dezhañ kemer perzh a-ziawel en obererezhioù ar Vrezhoned. Nac'h a reas atav dont da vezañ ezel eus Gwazva Kêr-Vreizh, hag eñ avat ar c'hoshañ ezel moarvat eus ar gevredigezh-se, a zalc'he he c'hontoù abaoe meur a vloavezh.

Bevet en deus didrouz. Mervel ken didrouz all en deus gouezet ober.

D' e ambroug betek e vez e beredig sioul Joinville ne oa nemet tri

c'heneil dezhañ. Ken sioulik e oa aet da anaon ken ne oa ket bet tu da gemenn da re all. Rak, gant ma vije bet anavezet e koulz, e vije kavet en-dro d' e arched an holl re o deus dibabet e Paris chom feal da Vreizh ha d' he yezh. Kenlabouret en doa gant ar re wellañ evit ober eus Kêr-Vreizh ti ar brezhoneg, da lavarout eo ti Breizh wirion.

Sioul en deus bevet. Sioul ez eo aet.

Ys tywyll heno...

Teñval an ti henozh.

261

N' eo ket bemdeiz e vez kavet e Paris ur Gall en deus lakaet Breizh da vro dezhañ. Neket evel Mordiern na brize met he sevenadur diwar ar Gelted kozh, hogen unan a oa deut da vezañ Breizh eñ e-un, Breizhad en e spered, Breizhad en e galon, Breizhad en e youl da zasorc'hiñ Breizh evel bro hag evel Stad.

N' eo ket bemdez kennebeut e weler o vont da Vro ar re Yaouank ur paotr ken mat, ken eeun, ken gwirion.

Evit Breizh en doa dibabet bevañ. Spi 'm eus e talvo e skouer da 'n holl re o deus mez, hag i Brezhoned c'henidik, eus o gouenn hag eus o yezh.

Din-me en deus diskouezet hent Breizh hag he yezh.

Ys tywyll heno...

Dalc'hit da zeskiñ brezhoneg
SKOL AN TREC'H KENTAN
- Dindan renerezh OBER
- Pemzek kentel evit ho prientiñ da dremen Arnodenn an Trec'h Kentañ
- Kelenner : Yann Tomaz-Ravaleg
Skrivañ da :
Marcharid GOURLAOUEN, 30, rue Victor-Hugo
29 S - Douarnenez

Strollad an Deskadurezh Eil Derez

DANEVELLOU 1966 displeget e Roazhon d' an 12 Meurzh 1967 da geñver AR PEMPET BODADEG VLOAZ

DANEVELL GWAZVA AR GENURZH

Evel boaz e vo displeget Danevell Gwazva ar Genurzh dindan dri zalbenn : ar genurzh hollek, ar genurzh diabarzh, ar genurzh diavaez.

66.I. Ar genurzh hollek.

Emañ S.A.D.E.D. oc'h echuiñ e bempbloaziad kentañ. Graet eo gantañ e gresk : kemeret en deus e lec'h er vro. E-keñver ar Stad Vrezhon a zo en hon dremmwel n' eo ar Strollad nemet un egin a ranko kreskiñ kalz c'hoazh da gemer e renk en Deskadurezh Vroadel. E-keñver ar vro evel m' emañ hiziv avat ez eo deuet d' e vent : bastañ a ra d' an ezhommoù. Kenderc'hel a ray da emdreiñ, en un doare disheñvel avat. Betek-henn e voe renet e emdroadur diwar ezhommoù diabarzh, ezhommoù da greskiñ, da greñvaat, d' en em frammañ, da stummañ labourerion evitañ e-unan ; hiviziken e vo renet e emdroadur dreist-holl diwar ezhommoù diavaez, diwar ezhommoù an dud a zo da stummañ e Breizh, diwar ezhommoù an aozadurioù ma tleint labourat, diwar ezhommoù ar vro. E berr gomzoù, betek-henn e labouras S.A.D.E.D. dreist-holl evitañ e-unan, kreizennet m' edo e strivoù war e greskidigezh ; hiviziken, graet gantañ e gresk, e kreizenno e strivoù war ezhommoù ar vro, kendoniet e vo e emdroadur gant emdroadur ar vro hec'h-unan.

263

Ent-pleustrek, er stad a-vremañ eus an traoù, en deus S.A.D.E.D. daou bal :

- reiñ d' an emsaverion ar stummadur a rankont kaout hiziv evit seveniñ ar c'hefridiou diseurt a sammont en Emsav ;

- prientiñ an Deskadurezh Vroadel ; houmañ avat zo e dalc'h daou dra : al labourioù renet d' he frientiñ moarvat, met dreist-holl savidigezh ar Stad ; ne vo anezhi e gwirionez nemet pa vo ur Stad Vrezhon da ziazez dezhi.

*

Unan eus skourroù Gwazva ar Genurzh eo Adrann an Evezh. He c'hefridi zo evezhiañ kement obererezh sevenet gant ar Strollad, kement a c'hoarvez gantañ ha gant e Izili. Ar gwir he deus enta da varn. Peogwir e kloz ar pempbloaziad kentañ e vo mat ober un taol emvarn war ar gwanou a chom c'hoazh gantañ. Tri rumm gwanou a verkimp hervez ma sellont ouzh ar gefridiaded, ouzh ar gelennerion, ouzh ar skolidi.

E-ser ar gefridiaded ez eus ur si fall o ren : an digempouez e dasparzh al labour. An tech-se, hon eus burutellet en Emsav-kent n' eo ket diwriziennet c'hoazh. Dre vras ez eus e S.A.D.E.D. ur graonellad labourerion revec'hiet, hag un nivlennad a labourerion skañv o bec'h. Direizh eo hevelep stad a draoù. Ar fazi zo kenkoulz fazi al labourerion revec'hiet ha hini al labourerion skañv o bec'h. Ar re skañv o bec'h ez eus daou rumm anezho : tud gouest da labourat, na reont ket kalz a dra, o vezañ ma c'houlenner nebeut diganto ; ha tud na labourint biken ha pedet e vent pe get da labourat. Reiñ labour dereat d' ar re skañv o bec'h en devo meur a heuliad mat :

- dizoloet e vo buan an dud divarrek da labourat hag aes e vo o fedañ da guitaat ar Strollad ;

- dalc'het e vo tud a dalvoudegezh, a ve e par kuitaat ar Strollad hag an Emsav o vezañ ma ne gavont ket enno an tu da seveniñ o buhez.

Un diamsav hepken : seurt arnodadennoù, na deuint ket da vat bep taol, a ray koll amzer. Ar gounid avat a dalvezo kalz muioc'h eget ar c'holl. Rak un efedusted dreist-par a zeuy d' ar Strollad ur wezh distrobet diouzh an dud n' o deus ket o flas ennañ nag e nep aozadur emsavel ; hag al labourerion wirion a gavo eno a seul vuic'h an tu da ziorren o fersonelezh.

264

Evel a glevor pelloc'h dre ar Reizhenn 153 eur krog da ren ar seurt kroueriañ ; ha startaet e vo c'hoazh toulloù ar c'hrouer.

E-ser ar gelennerion e ranker merkañ ur si ivez, daoust ma n' emañ ket en o gwall penn-da-benn. Kelennerion ar Strollad zo strewet war dri c'hevandir, eus Norzamerika da Gornogeuropa hag eus Breizh-Veur da Afrika. Diaes eo goulenn diganto kejañ ha diorren ur gedvuhez etrezo hag etrezo hag ar Strollad. Padal, techet eo reoù en o zouez da chom en o c'horn, o ren aketus o labour kelennerion, hogen hep klask skoulmañ darempredoù dreistmicherel gant Izili all ar Strollad, - ha n' eo ket bepred ar re bellañ er bed ar re zigenvesañ.

Evezhiadennoù a garfemp ober ivez d' ar skolidi. Evezhiadennoù, n' eo ket barnadennoù. Int da nebeutañ zo e gwir da respont deomp : mar domp skolidi, ez eo peogwir hon eus c'hoazh da zeskiñ ha da vezañ stummet ; neuze hon techoù fall n' int ket da vezañ rebechet deomp. O rebechet kentoc'h deoc'h-c'hwi n'oc'h ket bet gouest c'hoazh d' o diwriziennañ diouzhimp. Hag e vo ar gwir ganto en un doare. Re gemerint enta ar pezh a lavarimp dezho amañ, nann evit ur rebech, met evit ur pennad-kenteliañ. Ar re anezho a voe ganet abred a-walc'h evit bezañ anavezet an Emsav-kent a ouezo diouzhtu eus petra e fell deomp komz pa gomzomp eus tech fall ar magadellerezh. Evit ar re all, re yaouank ha yac'h betek-henn, e lavarimp petra eo. Micher ur vagadell zo denañ ha kousket. Ar magadelled hon eus anavezet a zene bronnoù an Emsav hag a vane kousket etre an denadennoù. O gwalc'h a gavent o lenn un dornadig pennadoù brezhonek bep miz ; ar vicher a emsaver evito a c'hoarveze a lenn Al Liamm bep eil miz hag etretant gortoz an niverenn da zont. Poan o deus an emsaverion yaouank o krediñ e oa c'hoazh n' eus ket pell tud oc'h ober emsaverion anezho o-unan, hep kas o emsaverzh pelloc'h eget koumanantiñ d' ur gelaouenn pe ziv. Koulskoude, an dañjer a chom ; n' emañ ket ar c'hleñved evit c'hoazh e-touez skolidi S.A.D.E.D. ; hogen gallout a c'hallfe pegañ enno : ar magadellerezh giz nevez-se a ve heuliañ ur rummad kentelioù bep bloaz ha gortoz ar bloavezh da heul e pep sioulded.

265

Lavarout a reomp diouzhtu : n' eo ket evit un emsav a goumananterion eo bet savet S.A.D.E.D. N' emañ ket plas ar magadelled en Emsav. Lavarout a reomp ivez diouzhtu : neb a garfe dastum ur glopennad deskadurezh, studiañ evit e blijadur kudennoù 'zo betek o don donañ hag o harzoù pellañ, tañva ur skiant kroueriet ha tamouezet, kinniget gant temzoù flour hag ispisoù soutil, ne gavo ket ar pezh a glask e S.A.D.E.D. Plas an den-se zo en ur greizenn skolveurel en ur Stad diazezet. Eno e kavo laezh diouzh an druilh ha bronnoù a bep ment hag a bep blaz evit e bourchas dezhañ. Nann, gros ha treut e chom c'hoazh ar boued e Breizh ; boued soudarded war an dachenn emgann eo. E Göttingen pe e Paris e c'haller neuñ en deskadurezh hag er sevenadur, hep bezañ rediet da grouiñ netra. Ar magadelled zo bepred deuet mat. E Breizh e vezer rediet da grouiñ evit gallout chom bev. Ar magadelled a vez buan treut gagn hag e rankont pe vervel pe divroañ o spered. Kement-se a lakaomp e gerioù pleustrek : ar skoliad n' eo ket mennet da gemer ur garg resis en aozadurioù an Emsav n' en deus ket e lec'h e S.A.D.E.D. Koll a ra e amzer ennañ ha lakaat a ra e gelennerion da goll o hini.

66.II. Ar genurzh diabarzh.

Ar pennañ darvoudoù a verkas ar genurzh diabarzh e 1966 a voe :

A.1. Diazezigedh an Diellva-Kreiz e Roazhon. Ennañ e vez kreizennet an dielloù ponner hag al labour standur.

A.2. Urzhiet framm diabarzh pep Gwazva dre envel e pep hini ur c'hargiad kret evitañ, gant an titl a Benn-Gwazva. Roll ar Penn-Gwazva zo : ren greadoù standur ha dreiststandur ar Gwazva ; bezañ hanterour etre kargidi ha kefridiaded ar Gwazva diouzh un tu, ar Gwazvaoù all hag ar Poellgor-Leviañ diouzh an tu all ; bezañ endalc'het da seveniñ kement karg ha kefridi o chom nann sevenet da heul felladur un ezel eus ar Gwazva.

266

A.3. Degemeret ur skoueriekadur evit an diellverkoù, ledanoc'h eget an hini arveret betek bremañ gant ar Strollad ha boutin etre ar Strollad hag aozadurioù all eus an Emsav. Deziad al lakaat da dalvezout eo ar 01 Genver 1967 evit Gwazvaoù ar C'hreizennerezh, ar Genurzh, ar C'hengoun, ar Mererezh ; ar 01 Mae 1967 evit Gwazva ar C'helenn.

B. E-keñver obererezh standur ez eo bet kaset pep labour da bennvat evel raktreset. Gwazva ar Genurzh en deus bet da emellout e div afer dreiststandur : ur c'helenn o vezañ bet tennet e wirioù Ezel digantañ da heul entalvoudegadur ar Reizhenn 153 (da vezañ klevet pelloc'h) a reas engalv ouzh an disentez ; un Ezel o vezañ roet un displegadenn foran diwar-benn ar Strollad hep bezañ goulennet ent-reizhennel aotre ar Poellgor-Leviañ a voe gouzavet.

K. E-keñver kenurzh an dud e voe embannet ur rummad Reizhennoù pouezus. O fal eo reiñ ar gwirioù Ezel d' an dud hepken a gemer perzh en oberiadegezh ar Strollad :

Reizhenn 150 (pad). - E gwir ar Poellgor-Leviañ emañ lemel e wirioù digant nep Ezel e degouezhioù termenet gant ar Reizhennoù.

E gwir ar Poellgor-Leviañ eman daskor e wirioù da nep Ezel ezwiriet, e degouezhioù termenet gant ar Reizhennoù.

An Ezel ezwiriet a vir an titl a Ezel, nemet e koll nep gwir da gemer perzh en obererezhioù ar Strollad.

Reizhenn 153 (pad). - Nep Ezel a dremen diwirabeg hep seveniñ e gevrat-vloaz a vez ezwiriet goude daouzek miz dale seveniñ. Nep Ezel ezwiriet en abeg d' un dale seveniñ a vez daskoret dezhañ e wirioù diwar an deiz ma vez sevenet gantañ ar gefridi daleet.

Reizhenn 152 (pad). - Pa ne vez ket daskoret goude ur bloaz e wirioù d' un Ezel ezwiriet e vez an Ezel-se eztitlet ent-dezvel.

Reizhenn 151 (pad). - (a zispleg dre ar munud argerzh al lemel gwirioù.)

Da heul ar Reizhennoù-se en deus ar Poellgor-Leviañ ranket lemel o gwirioù Ezel digant pemp Ezel Oberiant ha digant un Ezel-Harpañ.

Reizhennoù all zo bet embannet evit spisaat roll an Izili Oberiant hag an Izili-Harpañ. Betek ar bloaz tremenet e c'halle un Ezel-Harpañ pe reiñ d' ar Strollad ur skodenn viziek pe seveniñ evitañ ul labour divizet. Hiviziken ne vez Ezel-Harpañ nemet an Izili o reiñ ur skodenn arc'hant. Kement labour a-hend-all a vo sevenet gant an Izili Oberiant. Da heul, den ne c'hell hiviziken bezañ Ezel Oberiant hep bezañ anvet war un dro en ur Garg pe en ur Gefridi termenet dre Reizhennoù.

267

Dre berzh ar Reizhennoù nevez-se, en deus paouezet un Ezel a vezañ Ezel-Harpañ evit kemer an titl a Ezel Oberiant.

A-hend-all ez eus bet degemeret nav Ezel Oberiant nevez ha pevar Ezel-Harpañ nevez er bloavezh 1966.

K.2. Aozet ez eus bet Devezhioù Studi Gwazadurel evit stummañ kargidi ha kefridiaded. Danevell an Devezhioù Studi-se zo roet gant Gwazva ar C'helenn.

66.III. Ar Genurzh diavaez.

a) Ar Poellgor-Leviañ a aotreas Gwazva ar Genurzh da zilenn dileuridi da vodadegoù Kuzul ar Brezhoneg ha da reiñ dezho titouroù a-zivout ar c'hudennoù da vezañ studiet enno.

b) Gwazva ar Genurzh a aotreas Gwazva ar C'helenn da skoulmañ darempredoù a gengrad gant Kamp Etrekeltiek ar Vrezhonegerion evit aozañ ur rummad kentelioù e gouere-eost dindan renerezh ar C'hamp. Ar munudoù a vo roet gant Gwazva ar C'helenn.

k) Goulennet en deus S.A.D.E.D. ur skoaziadenn arc'hant digant Emgleo Breiz Fondation Culturelle Bretonne.

E sigur lec'hanvadurezh Bro-Ereg

abEnnez : Skoueriekadur Lec'hanvioù Bro-Ereg (AL LIAMM, 117).

Skridvarnerezh :

Kongar : Evezhiadennoù diwar-benn S. L. B. E. (AL LIAMM, 119, p. 453 h.a.) ;
Erwan Evenou : (darn eus ul lizher gantañ - AL LIAMM, 120, p. 126 h.a.) ;
M. Klerg : (skridvarnadenn war vBARR-HEOL, 47-8-9, p. 34-35).

Teir burutelladenn zo bet embannet bete-vremañ a-zivout " Skoueriekadur Lec'hanvioù Bro-Ereg ", pezh a ziskouez ez eo bet dedennet evezh al lennerion gantañ. Souezhet on avat n' eus ket bet komzet diwar-benn pep anv embannet ganimp : dont a ray moarvat... gant an amzer ; evelkent e kav din ez eo erru an amzer da sevel va mouezh adarre da reiñ « adevezhiadennoù » da re ar skridvarnourion meneget a-zioc'h.

N' eo ket din-me moarvat lakaat an dud d' ober gant stummoù skoueriekaet lec'hanvioù va rannvro ; n' eo ket d' ar skridvarnourion-se kennebeut, pechañs, skoueriekaat va anv diouzh a dremen en o fenn : va lesanv a skrivvan abENNEZ pe abEnnez (Ennez o vezañ anv-tiegezh va mamm), kammed avat *Abennez ! Aman emañ ar gwir ganin ac'hoel !...

Da gantañ, e lavar in emañ a-du gant an Ao. Klerg pa lavar em bije ranket « lakaat anat perak e tegemerer pe e tistaoler » ar stumm gwenedek. Met, va Doue, pehini eo ar stumm gwenedek ? Hini Gwened, moarvat... (1) Evit an hevelep abeg en deus va lakaet da verraat an displegadurioù war " Al Liamm " 117 - un niverenn en he fezh a vije aet gante ! - ne chomin ket da badout war ar gudenn-mañ ; a-walc'h e vo din « evezhiañ » ouzh « evezhiadennoù » ar skridvarnourion. Mar rankfed avat, evel ma kav da dud 'zo, mirout ar stumm gwenedek, lavarit din penaos e vo skrivet anv parrez « Meriadec » e-kichen Gwened ?

269

PLOU- : Amañ ne 'm eus ijinet netra. Theo Jeusset en doa skoueriekaet gant PLOU-, war alioù Meven Mordiern ha Frañsez Vallée (Doue d' o fardono). Em raskrid e venegen e kaver Pluneret e-kichen Plougoumelen, Pleumeur e-kichen Ploumanach ha Ploubezre ; kavout a reer an eil stumm e-kichen egile, evel ma kaver Ploe- e pep anv en henvrezhoneg ha diwezhatoc'h ; pehini da zibab a-douesk an adstummoù, Plouhinec pe ['plenEG], Pluvigner pe [ploe y oeñ'er] ; met neuze, ma ranker skoueriekaat gant ar stummoù « nevez » (hervez « lezenn » .i. savelenn an emdreiñ), e skoueriekain *Pleulio diouzh Pleumiliau, stumm testeniaet gwechall, daoust da zistagadur tud ar c'hornad en hon amzer. Daoust ivez ha n' emañ ket azon ar rannyezh war sk. [plan'wor] :: [plE'vEr], [plynjay] :: [plu'ilo] - azon ar rannyezh kentoc'h eget « e kemm liv ur vogalenn (.i. sonenn) diouzh vogalennoù (.i. sonennoù) all ar ger » ; en hevelep doare e c'hellfec'h keñveriañ [borlEyi'ni] :: [berla'wene], anat enne neoazh daou c'her boutin er genyezh bre - levezenn...

ALRAE ha PLOUARE : « Perak ne vije ket skrivet ivez Groae » (K.) ; n' on ket evit meizout hevelep goulenn : perak neuze ne vije ket skrivet *leuae ha *tae, war zigarez e skriver sae ha rae ? An distagadur gwrañ a laka Kongar marteze da soñjal evel-se ; e Groe e tistager heñvel [blaj] = blez (bloaz), [dE'haj] = dezhe, [gE'taj] = gante, h.a.

BEUBRI : evit ur wech ma viomp pennek distagadur ar barrez e sav E. E. enep dimp ! Atav em eus klevet [boe'bri] gant Beubriiz ; s. ALBB [boe'ri] (2).

BLAVEZ : perak skrivañ « kouezhañ », « anezhañ » hag e-kichen « e-touez » (BrE).

[e 'tyex], BrEA. [i 'tjox]) ?...

BRENDERION : amañ ez eus chomet tostoc'h d' ar stumm poblek ha c'hoazh e kaver abeg ! *Brenderion* zo reishañ skrivadur a c'houfed kavout evit an distagadur [brand 'rjon] er vro, evel ma skriver *kenderv* ha n' eo ket **kanderv* er genyezh evit BrE. [kan'dery], *enderv* evit [an'dery], *kempenn* evit [kan'pen]... Keñveriañ Kn. bryn ha bre, Kb. bryn.

270

BRENDEVI ha LOTEVI : s. *Brenderion*. « An anv a zo « Divi » e pep lec'h » (K.) ; naren avat, BrE. [dE'yi] ha [dE'vi], ha kv. BrEA. [santez'a:vEj] (BrEA. ['a:rEj] = ere). Diforc'het ez eus bet evel-se Devi : : Ivi.

BRENEC'H : kv. *Kerner* en Arzhnou, [ker'ne], skrivet meur a wech Kerenech e 1448, h.a.

IVINIEL : ya, va evezhiadenn an hini eo a zo « souezhus ».

KERVENIEG : distagit ['nieG] mar kirit ; klevet em eus bet [ervinieG] en ur sonenn bennak (3).

KERANNA : souezhus e kavan-me en dro-mañ evezhiadenn Kongar ; hag-eñ e vije d' ar re n' int ket Gwenediz d' ober al lezenn o unan ?... *Keranna* eo anv al lec'h ha *Santez Anna* anv ar pardon ; Gwenediz o unan a ra an diforc'h-se.

LANWELAN : n' on ket evit meizout evezhiadenn Kongar ; skrivet e vez neoazh *kenwerzh* ha n' eo ket **kenc'houerzh* ha *goubannwel*...

LOKWEZWAL ha S. TUZWAL : keñveriañ bezv, azv... ha sellout beg Pontusval uheloc'h eget Kerlouan.

PERZHKEN : [pertsen] am eus bet klevet ; L. Herrieu a skrive « Perken ».

PONDIVI : bez' e tlefe bezañ Pontivi er genyezh ; sellout neoazh gerioù BrE. evel frond, standur... ha sondañ pondalez, bondilh... [Reizh. [nd] > [nt] er-maez a Vro-Ereg. Sl. Ernault, RC. 7 1886 145 hh. Un dra avat an distagadur, un dra all mirout anat framm ar gerioù kevrennek. G. P.

RUNMAENGOL : an [n] a rank kouezhañ, hevelebet ouzh an **m** ; merkañ em eus klevet a-viskoazh [rymen'gol] e galleg.

LAOZEG : stumm 1387 a ziskouez moarvat un distagadur gallaouek, evel an hini dastumet gant an Ao. Klerg e Teiz. Setu amañ notennoù nevez, diwar rolloù kevrankoù (4) kozh : 1427 - 1448 - 1464 - 1477 - 1513 : Lauza ; 1481 : Lausa ; 1536 : Lauzac. N' eus ket da vezañ souezhet gant ar skrivad « ach » evit « ac » ; kv. sk. Niviliach (1202) < Niviliacum...

271

SANT-MOLV : n' eo ket dizanav d' an oberour ar skouerioù roet gant an Ao. Klerg, evel ar re roet gant Kongar. Da gentañ, merzhomp emañ [sE'nolf] evit **sanolf* ; evel [tE'nay] = tanav, [bE'nal] = banal, [kE'noll] = kanol... ; mar skoueriekajemp **Sant-Nolf* avat, war skouer *Sant-Nouga*..., pegoulz e vije skrivet gant Gwenediz **dannez* e-lec'h BrL. *danvez*, **annoù* e-lec'h *anvoù*, *anvioù*, **donaat* e-lec'h *doñvaat*... war zigarez ez eo aet ar « v » enne da [n] !

MORIEG ha SILVIEG zo diwar BrE. ['murjEG] ha ['sili'EG] ; ne welan ket penaos e vefen aet war an tu enep d' ar skoueriekaat ent-unvan gant PLOU-, oc'h unvaniñ en dro-mañ an dibennoù « -ac » gant ar stumm -eg evit Quervignac ha Priziac. (An dibenn « -ac » zo aet da -eg el lec'hioù brezhonekaet abred ; s. J. Loth.)

ENEZ-VANAC'H : da gentañ, e lavarin d' an Ao. Evenou lenn ervat ur skrid kent e varn : an evezhiadenn a-zivout Enez-Vanac'h zo sinet G. P. ha n' eo ket aE. ! Hervez E. E., e vefe kentoc'h **Enez ar Manac'h* : an dro-mañ avat, ez eo eñ a venn pellaat diouzh ar bobl ! [Ha de cunnis nil nisi... evel ma lavare ar re

gozh. G. P.] An henvrezhoneg Enes-Manac ha BrE. ; niz 'nax zo heñvel ; [E'nizE'nax]= * inis-anac'h = Enez-(V)anac'h ; an [i] zo aet da [E] dre wered ar pouez-mouezh, kv. digor > [dE'gor ; an [a] zo aet da [E] dre an hevelep abeg ; kv. banal > [bE'nal] ; ar [v] zo kouezhet, kv. [*enez'Er] (5), skouer roet gant an Ao. Klerg ; keñveriañ ivez distagadur Krazh [E'nizy'ñax] a zere da Enez-Vanac'h, [vE] o vezañ aet da [y].

ARAZON : gout a ran ervat e kouezh an [d] etresonennel e BrEU. e kornioù zo pe e tro da [z] pe [r], pezh ne lavar ket an Ao. Klerg ; sk. soudard [sy'ar] [so'rar(d)], redek [ri'ek] [ri'rek], Pradoù [pra:Ey] [pra:rEy], pet eur [pE'der] [pe'zer] [pE'rer] ha [pe:r] ; Arazon a vez distaget [ara'on] pe [ara'won] (1. - gant un [a] berr bep tro ; mar bije kouezhet an [d] hon dije bet moarvat un [a:] hir ; 2. - kammed ne zistager [*[ara:ron]). Kv. Roazhon [Roa'on] pe [Roa'won] BrEI. [Roe'won]. An Ao. Klerg a skriv moarvat Bear ha n' eo ket *Begar, daoust ma kouezh ar [g] e Treger e gerioù evel digarez ['djare], digeriñ ['djerin] ['djorin]...

272

Amañ e vo mat moarvat keñveriañ gant ar geriadenn « Le Ratz », war barrez Arazon, distaget [Er 'ra] hag ivez gant ar Raz-Vihan [ra] en Enez-Vanac'h.

SANT-IREG : « e gwirionez e vije ret studiañ donoc'h kudenn an anv " Palais " », am eus skrivet em SLBE. Krediñ a raen a-walc'h er mare-se e ranked adsevel *Palae (pe *Porzh-Palae) ; n' em boa ket kredet mont re bell avat. Dre zegouezh, em eus kavet abaoe e dielloù ar barrez-se (e dielldi Gwened), ar stumm « Pally » e 1579. Adsevel a ranker PALAE ha keñveriañ moarvat gant Ploubalae, Lanvalae, Froud-balae (« Freubalay »), « St-Palais » pe « St-Palay » e Plouer, « Trebalay » e Banaleg (« Treu Toballae » e Diellevr Kemper = Trebalae).

NOTENNOU:

(1) L. Herrieu (Breton Usuel) : *Plañoer* ; Guillevic, VBF-FB : *Plañoer* ; er barrez [planwor] (sl. ALBB) ; R. Hemon, DBF : *Plañoer* = *Plouveur* ! Keñveriañ ivez R. Hemon, DBF : *Plenweur* ; < L. Herrieu : *Plenùer* = *Pleñùer* < er barrez [pli'yir] = *Plouvael* !

(1) Stagañ ur stumm all : « en la ville de Beubri » (1316, abati al Levenez, e Dielldi Gwened).

(3) Keñveriañ marteze ar gêriadenn « Quelvignac » e Noal-Pondivi, akrivet « Quillivignec » er 15^t kd. (Dielldi Gwened). Stagañ ur stumm all « in parrochia de Kerveniac » (1283, abati al Levenez).

(4) kevranc : KrBr. *cuvranc*, Gl. *monstre* (an dud a vonez pe... a noblañs).

(5) da skrivañ Enez-Veur avat.

Eznotenn : Stagañ ivez ouzh Suscinio : *Suchunyou* (e 1306 ha 1307, war 4 zeul e galleg, eus " Fonds du Trésor des Chartes " e Dielldi Naoned).

273

DIANSKRID DA EVEZHIADENNOU abENNEZ

Barnet eo bet oberenn abEnnez war anvioù-lec'hioù Bro-Ereg gant tri den ; daou anezhe anavezet mat evel gramadegourion ha yezherion ampart, hag an trede evel ur paotr yaouank kar e yezh. Me vije bet plijet avat o klevout mouezh tud ampart war ar yezhoniezh ha dreist-holl war al lec'hanvadurezh, anezhi un diskiblezh diaes, met o vezañ n' eus bet nemet gramadegourion, eleze tud a youl vat o reiñ o santimant eeun « war an diell-veur hag ar roue », evel a lavared gwechall, dav dimp ober gant o santimant.

Ar brasañ doujañs 'm eus evit an Ao. Kervella en deus savet hor gwellañ yezhadur « eus rannyezh e vro », evel a skrive R. Hemon er Zeitschrift, hag evit

an Ao. Klerg, anezhañ Breizh-Uhelad desketañ war deodyezh Bulien a c'haller kavout, hag ivez evit an Ao. Evenou a oar, kenkoulz hag an arabeg pobl eus Aljeria, isrannyezh tro-war-droioù Pondivi. N' eo ket a-walc'h, siwazh, evit ober eus nep hini anezhe ur yezhoniour. Ha nebeutoc'h c'hoazh ur sturyezhour.

Da gentait penn e livirin e sammañ war va chouk ar rebechoù graet gante ouzh abEnnez. Din-me eo bet fiziet e zornskrid da adwelout, me 'n hini eo en deus reizhet an amproennoù anezhañ. Kement fazi ha kement vi koukoug a gaver enta zo da vezañ tamallet ouzhin hag ouzhin-me hepken.

N' emañ ket e 'm soñj burutellat war munudoù gant tud na anavezont ket an elfennoù disterañ eus ar c'hudennoù a sav. Ne vez ket goulennet digant ar glañv kemer lec'h ar medisin nag an apotiker ha ne vez ket goulennet digant an darbarerion kemer lec'h an tisavour. Da bep hini e vicher. Va hini eo studiañ ar yezhoù. Henn ober a ran diouzh va gwellañ hag hervez ar ouiziegezh 'm eus tizhet tapout, ha hi gwall skort alies, m' en anzav, met un tamm ledanoc'h memestra eget hini « an dud a youl vat ». Ha gant ma teufen da damallad e fellfe din, da nebeutañ, bezañ barnet gant tud a oar lavarout ar gwir hag al lezenn, da lavarout eo gant yezhoniourion all ha neket gant furlukined.

274

Bras a-walc'h eo an Ao. abEnnez evit difenn e oberenn. E lezel a ran e ober. Un dra a c'hallan lavarout avat, hag a lavaran peogwir eo gwell lavarout eget na lavarout en ur vro evel hon hini ma lakaer da dourioù-tan tud a ve kantolioù rouzin anezhe e nep bro ziorreet : labouret en deus an Ao. abEnnez hervez skiant Vreizh, evit darbariñ hentoù Stad-Vreizh. E eneberion a gav gwell chom e-barzh bouilhenn ar gallva, gwashoc'h c'hoazh, sanket don e-barzh lagennoù Breizh c'hallekaet, « Breizh henvoazel » evel a lavaront. O bro gozh. Re gozh evit an dispac'herion a fell dimp bezañ, avat. Tud hag a heulio, forzh penaos, a galon laouen, kuzul egile a lavar dezhe da lakaat prizijsamant hon oberennoù e-barzh o armel hep o digeriñ. Ne welan ket perak e kendalc'hfemp da vegañ doujañs evit hevelep diplodokuzed.

Goulven PENNAOD.

GOUDE-SKRID

Peursavet e oa ar pennad a-us pa 'z eo degouezhet ganin " Al Liamm ", 121 gant notennoù Tonig an TIMEUR a-zivout va « pennad ».

Kentañ gwech eo din klevout sant'ayi evit Lotevi. Edo va eontr o chom er gêriadenn-se hag oc'h ober war-dro chapel « Santez-Avei » hag a-viskoazh em eus klevet [,saNtez'a:vEj] o tont gantañ ; war zouar Alrae n' em eus ket klevet unan o lavarout a-du-rall.

ALRAE : ne vez ket distaget Gwened e Gwened, hogen [d3ynje] ; na Meriadeg, hogen [mErjaG] ha ne dan ket evit kelo da skrivañ *Gugned na *Meuriag...

LANGINDIG : netra da welout gant S. Ke, diouzh ma komprenan Joseb Loth ac'hoel.

S. YANN : a zeufe eus Saint-John-Beverley. A c'hellfe bezañ hag henn lennet em boa a-gent, hogen n' eus prouenn ebet. N' heller ket fiziout muioc'h war [bEvErle] ar c'hornad eget war [bErtoN]... evit « brezhoneg ».

275

Ar gudenn a sav a-zivout an anvioù-lec'hioù eo homañ : pe derc'hel d' an trefoedachoù pe ober gant ur yezh peurunvan. Ha me 'gred - evidon ac'hoel - ez eo aes respont.

A-zivout anv S. YANN BREVELLE evit respont d' ur c'houmananter :

1) N' hell ket « Brevelle » (« Brevellay » e 1542, mar hoc'h eus soñj) bout evit +bre-ar-claie (sic) pa vije skrivet +brenanclay ac'hoel e 1542, pe

gentoc'h +bran- (kv. Branderion... Brandevy...).

Soñjal a ra din ivez avat e c'hell bezañ Bre- e ster torgenn o teraouiñ an anv-lec'h-mañ, hep na ve mann da welout gant ar stêr *Claie*. An eil lodenn a c'hell bout anv ur sant, +Melle pe +Belle ? (Marteze Maeleg, anavezet a-hend-all.)

2) Ur wech da vat e ve mat disaouzanañ an dud a-zivout S. Yann Brevelle n' en deus moarvat netra d' ober gant Sant John Fisher pe Sant John Beverley (me 'gred e veze skrivet anv ar gêr-mañ Beorley gwechall, mar dem eus soñj reizh). Ar sant-mañ zo bet santelezh e 1935 hag e veve etre 1469 ha 1535...

3) Anv ar stêr *Claie* ? Sellomp ouzh ar stummoù kozh : *Cles fluvius* (826 Diellevr Redon) ; *Cleffs* (1433 - Kastell Kerlifi) ; *Cleiffs* (1445 - id.) ; *Cleix* (1452 - id.) ; *Cleys* (1461 - Dugelezh Roc'han-Chabot).

Bez' e c'haller lakaat un distagadur /kl s/ pe /kle js/ moarvat. Tostaat a-walc'h a rafen ouzh Kb. *clais* « foz. gwazh, gouver » mar goufen e orin ; ar ger-mañ a ve da 'm meno +klez e brezhoneg-bremañ.

O lakaat e ve romanek an holl stummoù marilhet, e c'hellfemp soñjal emañ anv ar stêr-mañ a orin gant Iw. Cliath, Kb. Clwyd (biz Kembre), Sn. Clyde (bro-Skos), da lavarout eo gant Br. *kloued*, anavezet a-hend-all gant ster ar Gl. *claie*. Ne ven ket souezhet e ve bet un distagadur gallaouek kozh /kl s/ pe /kl js/ evit ar skrived e galleg an 12-16th kd. *cleie*, *cloie* ha zoken *clice* ; e gallaoueg bremañ e klever [tje] ; ar ger-mañ a zeu eus Kt. +kleita (sl. DGVB, 109-10).

abEnnez.

Gwened, 10.06.67.

NOTENNOU

Gant Aberhel, S. Cherel, Per ar Bihan, Ronan Huon.

Hor mignoned

- Armella DONVAL a zo laouen da gemenn keloù ganedigezh he c'hoar vihan Euriel, e Gagny d' an 9 a viz Ebrel.
- Laouen eo Yann DESBORDES hag e wreg da gemenn deoc'h ganedigezh o mab Gwenole-Edern, d' ar 17 a viz Ebrel.
- Gwenole ar MENN, Garmenig IHUELLOU, e bried, hag o mabig Brieg a zo laouen da gemenn deoc'h eo kresket an dud en ti, gant ganedigezh Riwall, e St-Brieg d' an 20 a viz Mae.
- Anna ha Gaela LEMOINE a gemenn deoc'h gant levezeg ganedigezh Per Iwan, e Kemper d' an deiz kentañ a viz Mae.
- An doktor Yann-Reun KEMERE ha Maivon JAOUEN, e bried, a zo laouen o kas deoc'h keloù eus eured o merc'h Marivonig gant Daniel OLIVIER, e Fouesn d' ar 27 a viz Mae.

Hor gwellañ gourc'hemennoù d' hor mignoned.

Kañv

Ar sonaozour Jef ar PENVEN zo aet da anaon d' an 30 a viz Ebrel. Ne oa nemet 47 vloaz. Etre 1940 ha 1944 en doa savet kalz a sonerezh evit Radio Roazhon ha dreist-holl ar Gelted, kanet evit ar wech kentañ e Kendalc'h ar Framm Keltiek. Savet en doa ivez sonerezh brudet barzhoneg Kalloc'h " Me zo ganet e-kreiz ar mor " ha " Kanenn Dahud " war varzhoneg Abeozen.

Hor gourc'hemennoù a gengañv a gasomp d' e diegezh ha d' e vignoned.

Profoù

277

Setu amañ roll ar profoù a zo degouezhet ganeomp e-korf an daou viz tremenet :
EBREL :

Erwan Artur, 30 lur ; dizanv, 668,26 ; Erwan Souffes-Despré, 25 ; Yann Cadoret, 10.

- War un dro : 733,26 lur.

MAE : Yann-Gamilh Hanus, 20 lur ; Yann Creff, 5 ; J. P d'Haese, 10 ; Yann Koailh, 10.

- War un dro : 45 lur.

Abaoe derou ar bloaz hon eus bet 1.899,63 lur. Bennozh Doue d' an holl donezonerien.

Hor C'houmananterien

E derou miz Mae e konte " AI Liamm " 544 c'houmananter lodennet evel-hen :

Aodoù an Hanternoz, 75 (74) ; Penn ar Bed, 120 (110) ; Il ha Gwinum, 61 (70) ; Lijer Atlantek, 28 (26) ; Mor Bihan, 43 (48) ; Rannvro Bariz, 105 (118) ; Departamantoù all, 54 (54) ; Afrika an Hanternoz, 5 (5) ; Afrika du, 1 (2) ;

Iwerzhon 11 (14) ; Kembre, 9 (11) ; Skos, 1 (1) ; Bro-Saoz, 4 (2) ; Bro-Alamagn, 7 (7) ; Helvetia, 2 (2) ; Izelvroioù, 4 (3) ; Stadoù Unanet, 2 (2) ; Kanada, 5 (4) ; Arc'hantina, 2 (2) ; Monako, 1 (1) ; Belgia, 2 (1) ; Perou, 1 (1) ; Israel, 1 (1).

Etre klochedoù hon eus lakaet sifrennoù Genver 1965 (559 koumananter d' ar mare-se). Teurel pled ez eo kresket ar goumananterien e Penn ar Bed, evit ar wech kentañ ez eo uheloc'h ar sifrenn eget hini rannvro Bariz.

D' ar re a gemm chomlec'h

Prenet hon eus ur benveg evit skrivañ ar chomlec'hioù. Evit sikour e baeañ e c'houlennomp digant hor c'houmananterien kas d' an teñzorer 1 lur pa fello dezho kemmañ o chomlec'h. Trugarez en a-raok.

Lizhiri

Un nebeut evezhiadennoù hon eus bet diwar-benn an niverenn diwezhañ. Sed amañ arroudennoù anezho.

« Gwellall gourc'hemennoù a greiz kalon evit niverenn diwezhañ " Al Liamm " dudius kenañ ha bev, c'hwezh fresk ar vuhez. Mat-tre, ur blijadur. »
F. R.

Ha setu un ton all :

« Broadelour breizhat e oan a-raok ganedigezh - marteze - ar re a zo o flamminañ gant an Tu Kleiz hag o lavarout sotonioù, d' am meno, diwar-benn Istor Breizh hag ar Chouaned da skouer.

Keuz am eus, Ronan Huon hag a zo va mignon hep bezañ gwelet morse ac'hanoc'h, o welout " Al Liamm " o risklañ war an tu politikel. Ne vin ket va unan o remerkañ an dra-se... Ha bremañ e livirin n' eo ket yaouank spered ho kenlabourerien nevez. Levezon Lenin a zo anat warno gant frazennoù a-bezh. Ouzhpenn-se, pa lennan ar pennad a-zivout Feli de Lamennais ez eus unan heñvel-poch e " Breiz Atao " 1929, ur studiadenn c'hallek. »

T. J.

Digant Roparz Hemon eus Dulenn :

« Niverenn 121 " Al Liamm " a zo eus ar re wellañ. Kalonekaus eo gwelout skrivagnerien nevez o tont. »

Digant an Ao. P. B. hon eus bet ul lizher hir a embannomp penn-da-benn :

« Va gwellañ gourc'hemennoù evit niverenn diwezhañ " Al Liamm ", a zo, d' am menoz, talvoudus-tre ha kempennet mat. Lennet am eus, dreist-holl, " Kan ar skrilhed " ha " Kleiz ha Breizh " gant kalz a evezh. Y. B. Piriou a studi evidomp skouer ar re o deus dalc'het Breizh bev betek vremañ, daoust d' an Aotrounez gwerzhet da Vro-C'hall. Aberwan en deus savet ur studiadenn bolitikel gant poell ha spered digor.

Un ankounac'h a-bouez bras a zo koulskoude; a gredan, e pennad hemañ.

Ankounac'haat a ra komz eus katoliked an tu kleiz ha lizhiri-meur ar Pab. Skouer an Ao. Phlipponneau, ha meur a bennad eus « Populorum Progressio » o deus koulskoude graet trouz a-walc'h !

Komz a ra Aberwan eus ar Gleizidi gwiriek « chomet feal d' o uhelvennad betek ar marv ». Lavarout a ra « ez eo ur menoz berrboell ha diamzeret ober eus an enebiezh ouzh ar c'hloer an arouez-diforc'h pennañ eus an emskeudenn gleizat. Nep-tu eo, e Breizh an Emsav araokadour... » Ar pal a zo a adsevel an den, korf ha spered ».

Setu ivez kelennadurezh ar Pab ! Setu ivez ar gourc'hemenn roet d' ar gristenien : kenlabourat gant an holl evit tizhout mat an Den.

Gwir eo o deus kalz a boan kristenien Vreizh o kompren ar gelennadurezh-se hag o

tegemer anezhi. Sujet eo bet o spered. Met hini tud an tu kleiz a zo ken sujet-all ! Peogwir emañ ar re wiriekañ, diouzh an daou du, o klask adsevel an den korf ha spered, daoust hag ar gwellañ d' ober ne vefe ket e-pad an hañv a zeu, en em welout, en em glevout, keñveriañ ar wir gelennadurezh kristen (hini ar Pab) ha gwir uhelvennad an tu kleiz ? Me gred e c'hellomp en me skoazellañ kalz, evit brasañ mad hor pobl.

Raktal e lavararin pehini a c'hellfe, marteze, bezañ ar brasañ skoilh dirak ar Gristenien a youl vat. Pa glever kleizidi o komz, hag alies ivez pa lenner o skridoù, e vez trenk o c'homzoù hag e seblantont stourm kentoc'h dre gasoni ouzh an enebour (as faskour, ar c'hapitalour, ar mirour...) kentoc'h eget dre garantez evit ar re « wasket, touellet ha dismegañset ». O ! ar gristenien ivez a zo bet trenk ouzh al liked, ha n' o deus ket kalz a dra da damall d' ar re all ! Met, sur-mat, ne gomzont ket war don an Aviel pa gomzont evel-se, rak en Aviel ne gomzer nemet eus salviñ, dre garantez, an dud a zo er boan hag er pec'hed.

279

Piv a aozo, a-benn an hañv a zeu, bodadegoù-keñveriañ evel-se ? Sklerijenn ha mignoniezh a savo diwarne, ha marteze kalz ouzhpenn. »

Brud hol lennegezh e Kembre

E-barzh niverenn nevez-amzer **Poetry Wales**, embannet gant " The Triskell Press " ha renet gant hor mignon Meic Stephens, hon eus lennet gant plijadur ur pennad hir gant J. Piette diwar-benn ar v-Barzhoniezh a-vremañ e brezhoneg. Goude bezañ roet un diverradur eus istor hor barzhoniezh e tiskouez splann an oberour, levezon dispar Gwalarn hag Al Liamm war rummad hor skrivagnerien yaouank.

Poetry Wales, Cylchgrawn Cenedlaethol o Farddoniaeth Newydd. 14, Lon y Rhyd, Rhiwbeina, Caerdydd, Cymru.

S. A. D. E. D.

KELENNADURELH EVIT AR C'HWEC'HVET BLOAVEZH SKOL
(lañ gwengolo 1967 - 30 ebrel 1968)

1. - Roll ar rummadoù kentelioù.

Daouzek rummad kentelioù a vo aozet er c'hwec'hvet bloavezh-skol. E daou vlizen int rannet :

a) kentañ blizen :

Brezhoneg, kentañ rummad (dek kentel)

Istor (dek kentel)

Douaroniezh, kentañ rummad (dek kentel)

Fizik, kentañ rummad (dek kentel)

Kimiezh (dek kentel)

Jedoniezh (dek kentel)

Bevoniezh (dek kentel)

b) eil blizen :

Brezhoneg, eilvet rummad (dek kentel)

Yezhadur (dek kentel)

Krennvrezhoneg (dek kentel)

Douaroniezh, eilvet rummad (dek kentel)

Fizik, eilvet rummad (dek kentel)

Ne vo aotreet da enrollañ evit rummadoù an eil blizen nemet ar skolidi o deus kaset da vat rummadoù 'zo eus ar c'hentañ blizen :

- evit an eilvet rummad Brezhoneg : ar c'hentañ rummad Brezhoneg,
- evit ar rummad Yezhadur : ar c'hentañ rummad Brezhoneg,
- evit ar rummad Krennvrezhoneg : ar c'hentañ rummad Brezhoneg,
- evit ar rummad II Douaroniezh : ar c'hentañ rummad Douaroniezh,
- evit an eilvet rummad Fizik : ar c'hentañ rummad Fizik.

280

2. - Deiziadur.

Padout a ray ar marevezh enrollañ adalek an 20 Mae 1967 betek an 20 Eost 1967.
Padout a ray ar c'hentelierezh dre lizher adalek an 24 Eost 1967 betek an 18
Ebrel 1968.

3. = Enrollidigezhioù.

Ne vezo aotreet da enrollañ nemet an danvez-skolidi o devo graet berzh en Trec'h
Kentañ aozet gant Skol Ober.

4. - Gwirioù enrollañ. Yalc'hadoù-studi.

Ar gwirioù enrollañ zo 30 F (tregont lur gall) evit pep rummad kentelioù. Paet
e vezont da S.A.D.E.D. C.C.P. RENNES 1560 62. War gein ar chekenn merkañ : Krz
skl.

Neb a c'houzañv digresk korvoder dre berzh oberoù emsaverzh, e bried hag e
vugale, a vez aotreet da c'houlenn ur yalc'had-studi, war an divizoù-mañ : bezañ
enrollet evel skoliad ent-reol, kas e c'houlenn yalc'had a-barzh ar 01 11 67.
Evit goulenn enrollañ, evit kaout pep diskleriadur war ar gelennadurezh, skrivañ
da :

S. A. D. E. D., 30, place des Lices, 35 - Rennes.

Kamp Breuriezh Sant Erwan e Pleuveur-Bodou

Breuriezh Sant Erwan a zalc'ho ur c'hamp-studi ha labour e Pleuveur-Bodou, etre
ar 6 hag an 10 a viz Gwengolo 1967. Diouzh ar beure e vo kaozadennoù ha
kelc'hioù-studi, ha goude kreisteiz e vo labouret da adkempenn chapel Sant-Uzeg.

An Ao.Ao. Beleien Bourdellez ha Kalvez, hag an Ao. Talbot, kelenner e lise
Porto-Novo, Dahomey, a blede gant ar studi.

Evit kaout doareoù diwar-benn ar C'hamp ha lakaat e anv, e vezer pedet da
skrivañ da : J. Y. LE CORRE, étudiant au bourg de Pleudaniel, 22.

Kuzul ar Brezhoneg

Dalc'het eo bet bodadeg Nevez-amzer ar C'huzul e Karaez d' an 21 a viz Mae. Pep
kevredigezh he deus roet un danevell eus labour ar bloaz hag al labour da zont.
Setu amañ roll ar c'hevredigezhioù o doa kaset dileuridi : Unvaniezh Speredel
Breizh, Embannadurioù ar Bibl, Skourr Breizh ar C'hendalc'h, Al Liamm,
Embannadurioù Al Liamm, Hor Yezh, Preder, Saded, Wanig ha Wenig, Skol Ober, Ar
Bed Keltiek, Emglev an Tiegezhioù ha Kamp ar Vrezhonegerien.

An teñzorer en deus roet danevell kontoù ar bloaz. Merzet eo eo bet n' he doa
Kevredigezh ebet eus ar C'huzul bet arc'hant warlerc'h Kest 1966 Devezh ar
Brezhoneg.

281

Levrioù, kelaouennoù nevez ha kozh

Embannet ez eus bet ul levrig diwar-benn Emgann Ballon. Bez ez eo un danevell
eus an emgann e-unan hag e dalvoudegezh en istor Breizh. Ar pennadoù a zo e
galleg hag e brezhoneg. Al levrig 32 pajenn ennañ a zo moulet brav ha
skeudennet. " **845, Emgann Ballon** ", Brudañ ha Skignañ, 30, Place des Lices,
Roazhon - Priz 2 lur.

Degouezhet eo ganeomp niverenn 2 Hon Tiegezh, kelc'hlizher o reiñ keleier diwar-
benn Emglev an Tiegezhioù ha dreist-holl e izili.

Emañ c'hwec'hvet niverenn **Emsav** o paouez dont er-maez. Kentelius ha plijus eo
pennadoù ar gelaouenn nevez hag a bled gant ar politikerezh e brezhoneg.
Dedennet e oamp bet gant pennadoù evel " An Emsav evel ober hag evel Istor ", Ar

c'hwezekvet kantved ha Beltram an Arc'hantreg " hag " Al Ledemsaviou " war an niverenn 5. War bep niverenn e kaver ivez Notennoù Armerzhel (arboellerezh) a zo diaesoc'h hag evit tud a vicher. An niverenn 6 ez eus enni pennadoù teuc'hoc'h ar brezhoneg anezho. Arabat e vefe d' hor soñj, implij amañ ur yezh re ziaes rak an holl a c'hell deskiñ en ur lenn Emsav hag ur c'herse e vefe chom bout war ar yezh.

EMSAV, 30, Place des Lices, 35 Rennes - C.C.P. 2460-10.

Niverenn 33 **Ar Christ d' an Indianed** a zo buhezek-tre. Pledañ a ra dreist-holl war gudenn an isdiorreadur en Amerika ar C'hreisteiz hag emzalc'h ar broadoù all e-keñver ar broioù paour.

F. Urien, Plouenan - C.C.P. 117 213 Rennes.

Ar Bed Keltiek a gendalc'h da gas deomp bep miz keleier eus ar Bed, pennadoù istor hag ar geriadur holl-vrezhonek. Ar gelaouenn viziek nemeti e brezhoneg ez eo. - C.C.P. 1907 07 Rennes - Koumanant 15 lur.

Resevet hon eus ul levrenn nevez roneoskrivet gant Gwenedour anvet " **Bonezlevr hag Ardamezeg Breizh** " ennañ testenn vrezhonek an ardamezioù a gaver en Istor Breizh. An droidigezh skiantel-se a zo bet graet gant abEnnez. Al lodenn gentañ-mañ ez eus 13 pajenn enni eus AAge betek Aymer.

Tonkad 66, kaier 84-85 a ro deomp un dastumad prezegennoù bet displeget da geñver ur c'hendael war an isdiorreadur e Roazhon. Prezegennoù gant Per Pennek, Gwilherm Dubourg, Gi Etienne ha Youenn Olier.

Koumanant 12 niverenn, 45 lur. - C.C.P. Paris 16 09313, G. Etienne.

Treflamm a zo trede niverenn kelaouenn roneoskrivet ar re yaouank. - 1 lur an niverenn, 30, Place des Lices, Roazhon.

Wanig ha Wenig a zo ur gelaouenn evit ar vugale yaouankoc'h. - 5 lur ar c'houmanant-bloaz. C.C.P. 1705 96 Rennes.

282

Kaset eo bet deomp ivez ul levr diwar-benn ar saverien gartennoù breizhat etre 1543 ha 1630. Al levr anvet " Les Cartographes Bretons du Conquet " a zo bet savet gant an Dr Dujardin. Diskouez a ra pegen bev e oa ar verdeadurezh a-hed an aodoù etre ar XVvet hag ar XVIIvet kantved, ken bev zoken ma oa bet krouet e Konk-Leon gwir labouradegoù da sevel kartennoù. Ur studiadenn a-bouez eo evit istor ar Vro. Skeudennoù kartennoù kozh a gaver e-leizh el levr a zo e gwerzh en ICA, 21-23, rue J.-Jaurès, Brest, hag el levrديو. - 22,00 lur e koust.

Kamp ar Vrezhonegerien

Dalc'het e vo Kamp ar Vrezhonegerien eus an 13 a viz Gouere d' an 29 e Sant-Nikolaz-ar-Pelem. Goulenn diskleriadurioù digant V. de Bellaing, 28, rue des Trois Frères Le Goff, Saint-Brieuc.

Kamp Yaouankiz Vreizh

Laouen omp bet o c'houzout e vefe savet ur C'hamp all evit ar re yaouank. Aozet e vo e Menez Kamp (Spezed) etre ar 16 hag ar 27 a viz Eost dindan baeroniezh Kelc'h Debauvais. Degemeret e vo ar baotred vrezhonegerien etre 11 ha 16 vloaz.

Gouestlet e vo ar pemzek devezh-se da wellaat anaoudegezh yaouankiz an Emsav war ar yezh hag an Istor. Bemdez e vo teir eurvezh kentelioù. Peurrest an devezh e vo sportoù, c'hoarioù ha beilhadoù.

Ar gerent a garfe kas o bugale a c'hell goulenn emgav digant Mari Elen Maze. Skrivañ da : Kelc'h Debauvais, 30, Place des Lices, 35 - Rennes.

" Ar Vro "

Ar gelaouenn Ar Vro goude div niverenn mui pe vui lennegel (e galleg) ha tamallet gant ul lenner da vezañ « ur c'helc'h-gelaouenn c'hallek rannvroel » a

seblant gant niverenn 2 - 1967 distreiñ d' he stumm politikel kent. Meur a bennad plijus pe dic'hortoz a gaver enni.
Koumanant : 20 lur. - J, Desbordes, C.C.P. 1493 79 Nantes.

Ul levr nevez hepdale

Hepdale e vo lakaet dindan ar wask gant Embannadurioù Al Liamm un dastumadenn glok eus **Barzhonegoù** Roparz Hemon. Ar mouladur kentañ a oa bet distrujet an darn vuiañ anezhañ e-pad ar brezel ha meur a varzhoneg all a zo bet embannet war Al Liamm a gavo o lec'h en dastumad nevez.

283

Anvioù-tiez

A) En ENEZ-VEUR

- 1 - Kichen ar Mor Kichen ar Mor
- 2 - Rozen Vor Rozenn-vor
- 3 - Ker Dour-Linn ?
- 4 - Ma haüten Ma c'haütenn
- 5 - Ar Heglerec Ar C'heglereg (?)
- 6 - Kreiz-Ker Kreiz-kêr
- 7 - Ty ma Bro Ti ma Bro
- 8 - Ker Iliz Kêr Iliz
- 8 - Ker Awel Kêr Avel
- 10 - Ar C'helo mat Ar C'helou mat
- 11 - Pen ar Lann Penn al Lann
- 12 - Ty Plij-di Ti " Plij-din "
- 13 - Mez ar Poull Maez ar Poull
- 14 - Ty ma Zad Ti ma Zad
- 15 - Awel vor Avel-vor
- 16 - Ty Mamm Coz Ti Mamm-gozh
- 17 - Ty Ma Zud Ti ma Zud
- 18 - Tal ar Groaz Tal ar Groaz
- 19 - Gwell war ar Mor Gwel war ar Mor
- 20 - War zu an eol War-zu an heol
- 21 - Ty Creis ar Vro Ti Kreiz ar Vro
- 22 - Ty an Tri Breud Ti an Tri Breur
- 23 - Ty an diou C'hoar Ti an div C'hoar
- 24 - Ker didrouz Kêr didrouz
- 25 - Ker Uhel Kêr Uhel
- 26 - Ker Izel Kêr Izel
- 27 - Ker Huellan Kêr Uhelañ
- 28 - Steredenn vor Steredenn-vor
- 29 - Ar Mor Braz Ar Mor Bras
- 30 - Trouz ar Mor Trouz ar Mor
- 31 - Traou ar Pont Traoñ ar Pont
- 32 - Ker Enez Veur Kêr Enez-Veur
- 33 - Ar Pors Guen Ar Porzh Gwenn
- 34 - Pors ar Bago Porzh ar Bagou
- 35 - Ar Brug Ar Brug
- 36 - Ker netra Kêrnetra
- 37 - Lann rouz Lann rous
- 38 - Ker ar Lann Kêr al Lann
- 39 - Ker Feunteun Kêr Feunteun
- 40 - Neiz an Nouïdi Neizh an Houïdi
- 41 - Crec'h an Tantajo Krec'h an Tantadou
- 42 - Fleuren ar Nod Fleurenn an Aod
- 43 - Kêr a-Nod Kêr an Aod

284

B) E TREBEURDEN

- 1 - Kêr Arvor Kêr Arvor
- 2 - Son ar Mor Son ar Mor
- 3 - Run Rouz Run Rous
- 4 - Goas Treiz Gwazh Treizh
- 5 - An eol An Heol
- 6 - Zao Eol Sav-Heol
- 7 - Ty Glaz Ti Glas
- 8 - Ar Gurlenn Ar Gurlen
- 9 - An Ty Bian An Ti Bihan
- 10- Ty an daou Vreur Ti an daou Vreur
- 11- Ker Rozen Kêr Rozenn
- 12- Ty Pescketer Ti ar Pesketaer
- 13- Ker Erwoan Kêr Erwan
- 14- Mor Glaz Mor Glas
- 15- Didrouz Castelic Kastellig didrouz
- 16- Kerig ar Bruk Kêrig ar Brug
- 17- Ty ma Mamm Ti ma Mamm
- 18- Ty Koant Ti Koant
- 19- Ker Bar Awel Kêr Barr-Avel
- 20- Ty Rhu Ti Ruz
- 21- Ty Diskouiz Ti Diskuizh
- 22- Ar Rozen Ar Rozenn
- 23- Roz Ru Roz Ruz
- 24- Ty ar Prad Ti ar Prad
- 25- Kreizker Kreizkêr
- 26 Ty Kentañ Ti Kentañ

Dastumet e Mie Gwengolo 1966
Yann THOMAS.

Lennit
AR STUDIER
L'ETUDIANT BRETON
Kelaouenn daouviziek STUDIERIEN YAOUANK BREIZ
Koumanant (studierien) : adalek 10 lur
C.C.P. : F.A.J.E.B. 1452-72 Rennes
Chomlec'h : J.E.B., O. M. J. C., avenue Fonch. B,

Levrioù ar Vugale
Deut er-maez hevlene
25. AR C'HI KALONEK
26. PERIG AR MEUD
27. ALANIG AL LOUARN
2,00 lur ar skouerenn
digant Embannadurioù AL LIAMM
Mlle Queillé, 47, rue Notre-Dame, 22 - Guingamp
C.C.P. 1136-82 Rennes

E fi Moulerezh AR BAOL • Bali or Marichal de Lattre-de-Tassigny
Diskleriet hervez lezenn : 3vet trimiziad 1967 • Niverenn er voulerez : 26812
Ar merour : P. AR BIHAN

AL LIAMM 123

TAOLENN

Ondra Lysohorsky gant Goulven PENNAOD	287
Prometheus gant Ondra LYSOHORSKY	291
Re zon eo va doan gant Ondra LYSOHORSKY	292
An ti gant Ondra LYSOHORSKY	293
Da 'n heol gant Ondra LYSOHORSKY	294
Hamlet gant Ondra LYSOHORSKY	295
Gwerzh an iliberenn gant Ondra LYSOHORSKY	297
An nadoz-aer en diskar-amzer gant Ondra LYSOHORSKY	298
An evn gant Ondra LYSOHORSKY	298
War skaoñ al Lez-varn gant James PAYN	299
Yann Ezel (pennadoù)	305
Hor bara pemdeziek gant Teofil JEUSED	348
Ar gelaouenn " Emsav " gant G. BODMAEL	367
Notennoù.	375

Pep gwir miret strizh

Ondra LYSOHORSKY

barzh ha dasorc'her al lacheg

Goulven PENNAOD

Yezhoù a ya da get. Broioù a ya da get. Setu lezenn ar bed. A-wechoù avat ez eus yezhoù a zo ganet, broioù a zo dasorc'het. Emaomp o spurmantiñ ganedigezh ur yezh. E kreiz hon Europa, en « ur vro ken yen gwechall » hag al lacheg ar yezh-se.

Petra eo al lacheg ? Ur yezh ez eus anezhañ na gaver ket hec'h anv zoken e-barzh rollad bras Meillet ha Cohen. Ur yezh emezon avat, ha hi hanter hent etre ar pleg hag ar tchekeg, ur yezh slavek enta. A-henvoaz eo komzet e Lachia, da lavarout eo e dugelezh kozh Silesia. Setu pemp bloaz ha tregont hepken m' he skriver avat. Met setu hi deut da vezañ unan eus priziusañ yezhoù Europa peogwir he deus ganet unan eus brasañ barzhed hon amzer, an Dr. Erwin Goy, anavezet er bed a-bezh gant e anv barzh Ondra Lysohorsky. A-drugarez dezhañ eo deut ar Menez Moal, al Lyso Hora, ha kêr Ostrawa, kêrbenn vro Lachia, 300 000 annezad, war ar stêr Odra (an Oder), e-kichen bevenn Bolonia, da uhelva ar spered.

AR VRO.

Ur vro zu eo Lachia : enni ez eus ouzhpenn 10 milmilion tonenn c'hlaou war armerzh ha 60 % eus an dir kenderc'het e Techkoslovakia a zeu diouti ; tro-dro da 800 000 den a vev aze : mengleuzerion, metalourion, kouerion. Liesdoare ar vro : mengleuzioù, teuzerezioù-dir, traoniennoù, menezioù. Arnevez ha henvoazel eo ar boblañs war un dro. Isdiorreet eo, daoust da'n ijinerezh pounner, rak an estrenion o deus tennet korvo anezhi e-pad pell. Ar ger « lassky » e-unan a servij e tchekeg evit envel « rannyezh » ar vro hag ivez, en un doare disprizus, ar geizh, ar « blouked ». A-hed ar c'hantvedoù e treuzas dre eno Alamaned, Poloniz, Tchekiz, Slovakiz, pep hini o lezel e roud war stuzegezh an dud.

288

AR YEZH.

Fuit ma vo gwelet aesoc'h doareoù al lacheg, setu amañ div werzenn gentañ ar varzhoneg Prometheus a gavor pelloc'h un droidigezh anezhi :

Lacheg :

Nigda nezhasnu nad lassku zémiu skrydla mojého plaména.
Plaméném mojím premluwio Lyso hora.

Tchekeg :

Nikdy nezhasnou nad lasskou zemi kridla mého ohne.
Mým plamenem promlouvâ Lysâ hora.

Slovakeg :

Nad lasskou zemou nikdy nedohasnù kridla môjho plamena.
Prehovorila plamom mojím Lysâ hora. (1)

A-raok Ondra Lysohorsky ne skrived ket ar yezh-se. Evit merkañ gwelloc'h he ferzhioù ez ijinat un doare-skrivañ dibar diazezet war un dro war ar tchekeg hag ar poloneg, ha degaset en deus ouzhpenn arouezioù a-ratozh. Pouezet e vez ar gerioù tchekek war ar silabenn gentañ peurliesañ, hogen, e lacheg e pouezer war ar silabenn eil diwezhañ. Ac'hann eo deut meur a gemm etre an div yezh, un tamm evel a verzher etre ar gwenedeg hag ar rannyezhoù all. Miret ez eus bet e lacheg furmoù gramadegel kozh aet da get e tchekeg hag ivez gerioù disheñvel.

Un tamm disheñvel avat eo ar yezh lennegel diouzh an teodyezhoù hag e c'haller keñveriañ labour Lysohorsky ouzh hini Mordiern ha Hemon : « Pinvidikaet en deus teodyezh e vro c'henidik, eme Jaromir Belic, dre gemer gerioù zo digant ar yezhoù lennegel tchekek, polek, ha slovakek zoken, pe dre sevel troiennoù nevez evit ma vo an deodyezh-se gouest da oberiata evel unded yezhel heñvel ouzh a gaver gant ar broadoù diorreet a-vremañ ».

(1) Tennet eus *Poésie Vivante*, N° 20, 1966, p. 26-27 (Genève). Niverenn ouestlet da Ondra Lysohorsky, hon eus tennet anezhi a leveromp eus buhez ar barzh. Dre ziouer a arouezioù e lakaomp e du al lizherennoù diakritet.

289

BUHEZ AR BARZH.

Ganet e voe Ondra Lysohorsky e Frydek, e 1905. Navvet bugel e oa da 'r mengleuzeur Josef Goy. Kaset eo da 'r skol alamanek kentañ derez. Da zaouzek vloaz e tiskenn evit ar wech kentañ en ur vengleuz c'hlaou. E 1922 e skriv e werzennoù kentañ, en alamaneg. Daou vloaz da c'houde ez a da 'r skol alamanek eil derez en Ostrava, ha da Skol-veur bPrah, ma tesk ar brederouriezh a-vremañ. Beajiñ a ra en Alamagn, e Bro-C'hall, en Italia o c'hounit testennoù war ar yezhoù ha lennegezhioù gallek, alamanek ha tchekek.

War a leverer e teu da sokialour e Napoli, e 1930, diwar gwelet el lenn-besked pesked bras o tebriñ re-vihan... Petra bennak e vije bet an abeg eo chomet sokialour.

E 1931 e skriv e werzennoù kentañ e lacheg « ar yezh-luduenn-se » a ray ur yezh lennegel anezhi.

Etre 1930 ha 1939 ez eo kelenner e Slovakia. Beajiñ a ra kalz : Aostria, Italia, Alamagn, Bro-C'hall, Breizh (Karnag, Kemper, Sant-Malou e 1938), Okitania, Elzas. Pa voe aloubet e vro gant an Alamaned e nac'h groñs an urzh nasional-sokialour hag e koll e vicher a gelenner gant ma reer ur c'homunour anezhañ. Tec'hout a ra da Bolonia.

Da 'n 11 a Wengolo 1939 ez a e-barzh strollad-soudard ar Tcheked. Da 'n 18 eo prizoniat gant al Luoz Ruz. Chom a ra nav miz e kampoù bac'h U.R.S.S., m'en deus da c'houzañv digant brizhvrogarantez ar Tcheked. Dieubet eo e 1940 hag e teu da vezañ kelenner e Skol ar Yezhoù Estren Moskva. Kejañ a ra gant A. Tolstoj ha B. Pasternak. Skingas a ra prezegennoù e lacheg. Pa zeu an Alamaned dirak Moskva eo kaset da dTachkent ma anavez ar varzhez Anna Akhmatova. Eno, e 1942, e skriv *Taskéntske sonety* (Sonedoù Tachkent). Mouezhiet eo ezel Skrivagnerion soviedat Moskva. Beajiñ a ra dre Uzbekistan. Embannet eo e Moskva *Pesn o materi* (Kanenn ar vamm) ma voe tennet 50 000 skouerenn anezhi. Betek 1946 e chom en U.R.S.S., taget gant Tchekiz, skoazellet avat gant ar Soviediz.

Georgi Dimitrov eo a c'houlenn digant aotrouniezhioù Praha ma vo lezet da zont d' e vro en-dro. Tamallet e vez outañ bezañ disranner hag e Kendalc'h Hollslavek Beograd, e 1946, e klemm ar Tcheked ouzh degemer Lysohorsky. Koll a ra e vicher. Koll a ra e vignoned. Beajiñ a ra en Helvetia, e Bro-Saoz, e Bro-C'hall. Em ziazezañ a ra ar sokialouriezh e Tchecoslovakia ; berzet eo avat al lacheg hag e varzh... Un trotskiour a reer anezhañ... Laerezh a reer e zornskridoù... Atersaouet eo meur a wech... Skrivañ a ra en alamaneg.

290

E 1958, en diwezh, e voe embannet, e Praha, *Aj lasske réky plynu do mora* (Stêrioù Lachia ivez a zinaou er mor) : diviet al levr da zeiz kentañ e embannadur, met difennet groñs e adembann. Ur wech c'hoazh e tamaller ouzh Lysohorsky lakaat en arvar unded Tchecoslovakia. Beajiñ a ra en div Alamagn.

Anavezet eo bremañ er bed a-bezh, troet e varzhonegoù en ouzhpenn tregont yezh, prezegennet diwar e benn e Moskva evel e Kansas, anvet eo ezel eus *Astrado Prouvençalo* gant diskibion Mistral, kenskrivañ a ra gant Schweizer, Lydia Pasternak-Slater, Aleksei Sourkov.

E 1966 eo degemeret e Moskva gant ar re uhelañ. Kilañ a ra ar Tcheked en diwezh hag ar gazetenn *La vie tchécoslovaque* (Meurzh 1966) a embann ur pennad hir ma c'hell komz eeun ha sklaer. Al lacheg n' eo ket aotreet da vat c'hoazh e Tchekoslovakia, met da grediñ eo e sioulay kasoni ar vrizh karerion-vro dirak ar mouezhioù o tont a bep bro hag a ra eus Ondra Lysohorsky ar barzh gwellañ anavezet eus ar Republik Pobl. En hañv-mañ ez eo distroet da Vreizh hag en deus gweladennet Brest, Landevenneg, Morgat, Lokronan, Kemper, Kastel Paol h.a.

N edo ket Breizh evit chom hep e anavezout. A drugarez da gCamille Le Mercier d'Erm e c'helljomp, Ronan Huon ha me, dont da genskrivañ gantañ. Er pajennoù a zeu e vo lennet un dibab eus e varzhonegoù, troet, darn diwar al lacheg, darn diwar an alamaneg. Ne rin displeg ebet war o divout. Lezomp ar vrizh lenneion sevel displegadennoù. Buhez et tle bezañ pep barzhoniezh evel m' em ro hec'h-unan dimp ; spi hon eus hepken ez omp chomet tost a-walc'h ouzh ar skrid orin evit ma vo tañvaet evel ma tle bezañ oberennoù ur barzh meur, un emsaver a zo ken tost e emsav ouzh hon hini, un den hag a gar Breizh. « Ur vro, a skriv din da'n 23 Ebrel 1967, am eus buhez et he c'hened, e 1938, ha ma voen fromet don ganti. »

Goulven PENNAOD.

PROMETHEUS

Biken ne varvo war vro Lachia eskell va flamm.
 Em flamm e komz Menez Lyso.
 Diwar an heol,
 va doue nemetañ,
 e tiskennis c'hwezh gor un nevez-amzer,
 flammoù un hañv nevez evit an trevadoù,
 flammoù liv un dianeost nevez,
 er vro gozh a deñvalizion hag a c'hoañv.

Gouzañv a ran evit flamm va c'hanañ.
 Tachet on ouzh reier Menez Lyso,
 roget on gant erer estren a bevar zu.
 Ha 'm c'halon,
 bleunienn wad
 'vel heol ar beure,
 en he flammoù ruz a splanna bro Lachia,
 bro ken yen gwechall,
 bro ken du gwechall.

25/10/1937.
 (diwar al lacheg gant G. P.)

RE ZON EO VA DOAN

Re zon eo va doan ma c'hallfen leñvañ.
 Re zon eo va doan ma c'hallfen tevel.
 Re zon eo va doan na welfen ket ar re all.
 Re zon eo va doan a veizan ar bed ganti.

Donoc'h bepred e selaouan e-barzh ennon.
 Donoc'h bepred e tro doan da splannder.
 Komzusoc'h bepred e vez douar ha mein.
 C'hoarzhusoc'h bepred e vez va dremm.

2/2/1948.
 (diwar an alamaneg gant G. P.)

AN TI

E mareadoù a gasoni don e fell din servijout
 an neb a gerzh trema 'n dazont. Sell, ar gêr-mañ
 oa 'n he bleuñv kent. Bremañ emañ o flodiñ.

Un ti bihan hepken a van. Tro-dro noz ha glav.
 Ur c'harrener o kas gwinizh a gavas bod ennañ.
 Warc'hoazh e vo pell endeo gant e hent.

Gant ma ven un hevelep ti er bloaziadoù-mañ.
Ur c'hozh toenn hag un tammig bara
evit karrenerion o treuzkas gwinizh,

ma embannfe gwech-a-vez unan o tegouezh :
Un ti ez eus, ma kavis toenn ennañ
en un dismantrva dic'hoanag.

Moskva, 6 Meurzh 1946.
(diwar an alamaneg gant G. P.)

294

DA 'N HEOL

An heol a laka kan er mogerioù enk.
Gant ur ger e leugn mil bloavezh.
Dan an hevelep heol e tarevas Athenai
hag a grogas da hiboudiñ doureier an Nil.

Brientin, drezañ ez eus eus pep tra,
na sioulet eo ! Skediñ 'ra 'r gambr vihan.
Sell ! Ar vleunienn, dec'h e kouske 'barzh ar vroustenn gloz,
en he c'hib limestra ez ev ar c'hentañ beure.

War-lerc'h arnevioù meurzh ez on mevel sioul
an heol uhel, e elienenoù skedus
a lakay hon douar da gestad frouezh azv.

Krediñ er pellañ er moked mougus,
gwrizienn dan ar glenn, an daoulagad war-du 'n dremmwel,
gwelout ar beurbadelezh en herradig - lezenn va bloaziadoù eo.

Tachkent, 4 Meurzh 1942.
(diwar al lacheg gant G. P.)

295

HAMLET

Pelec'h emañ ? Piv a 'm zorras vel ur brok en doa
evet ennañ ? Emañ hor c'hantved dihostet o klask
e furm. Ha torret e ve an holl vrokoù ?

Respont din, douar, frondus
rak an nevez-hañv. Teuziñ 'ra 'r c'hler. Ar vugale
a gutuilh war c'hlann al lenn ar c'hentañ bleuñv.
War ar gwez eo karc'haret ar broust.

Kemer a ran ar voull etre va daouarn, evel ur bellenn.
He lakaat treiñ. Ur wezenn bin uhel teñval
a sell a-dreuz prenestr va c'henkiz nes Moskva.

Amañ e c'hourvez Paestum. Steredenniñ 'ra 'r mor
etre pester neved Poseidon.

Azezet on war an diri. Ur bechezenn zamruz a ginnigan
da 'r gurlazed he c'hriñ em falv.

Tri milved ma flourik an avel ar pester,
en un hañv ken azv pester ken nevezhañvek.

Hag an hevelep douar eo ? Ro respont din, pinwezenn !
A-zreist ur mor a goadeier e welis ur benniliz,
louet vel ur menez galloudus, ha war he zoenn
e fiñve gwez bezv en heol, hag int
o vuzuliat an amzer war an eurier-heol :
kantved ouzh kantved evit ar c'hantvedoù o c'hortoz.

296

Nag a draoù e tegas an avel da ziskouarn an dud.
Piv ac'hanomp a glev bouzarder ar milvedoù ?
E c'houlenn a ran ouzhoc'h, delwenoù kizellet
gant un dorn ampart diwar rin ar vuhez
war mogerioù louet penniliz Chartres ?

Hag an hevelep douar eo ? Penaos ar voull a zalc'han em daouarn ?
Pe ar c'hloppenn a saven en dianeost
ouzh ur goumoulenn a vrini o voudal a-us da 'm fenn
e Bukhara e bered ar vuzulmiz,
kloppenn e-mesk rannstaooù kloppenoù
o splannañ e fuluenn limestra
bannoù an heol ponner.

Amañ emañ Paestum, Chartres emañ hag emañ Bukhara,
sonn war-du neñv ar stered meur
e-kreiz ar gouelec'h - bolzennoù o wagenniñ.

Ne zalc'han ket ur c'hloppenn em daouarn, an douar a zalc'han,
ar vamm-douar gant he meurvorioù, hag o sarac'h
kaset a-vloc'h da 'r peurbad, mamm-douar,
gant he uhelañ kernioù
o kregiñ er stered splann o huñvre,
douar kozh gant maezioù ken tener,
ma faltaziez a-vec'h an holl gloppenoù ennañ,
kloppenoù pobloù, a zeuas, a yeas,
a labouras douar 'vel ma labouromp douar,
tra ma kouezh delienn ouzh delienn
e splannder gwiadennet kaer an dianeost.

Peredzelkino, 22 Ebrel 1944.
(diwar al lacheg gant G. P.)

297

GWERZH AN ILIBERENN

Azezet he doa dindan un iliberenn e bleuñv,
Sioul. Va daoulagad a bare war he dorn
A grogas da grenañ un disterañ.
Uhel war ar vro e tremene ur goumoulenn wenn.

Ar bleunioù a weñvas. Ne glever ket mui safron ar gwenan.
A-bell zo eo nijet kuit ar gwazi gouez.
Ruz-flamm eo bremañ frouezh an iliberenn.

An hentoù a n' em groaz hag a bella.

Adal ar beure gwenn betek an noz du
E plav ur frav du war ur park gwenn.
Hag em eñvorennoù setu me o kantreal va unan.
En heol ruz - un iliberenn sec'h.

(Troet diwar ar galleg gant Ronan Huon.)

298

AN NADOZ-AER EN DISKAR-AMZER

Ar barzhoneg-mañ va dorn kleiz eo e skriva.
Un nadoz-aer zo diskennet war an hini dehou.
Sellout a ra ouzh mousc'hoarzh va lagad.
Diouzh ar fav e kouezh delioù ruz.

A belec'h e teuez, anevalig mut ?
Diwar va dorn klouar da belec'h e c'hourniji ?
Ar fav en em fich evit ar goañv.
Neb en deus divaskell n' en deus ket a wrizioù.

Nijal kuit a ra, hag e tistro.
Diouzh ar fav, ur c'hloaz ruz a gouez.
Da vat e fiñv ar c'horf munut.
Ha va dorn n' eo mui nemet gloaz.

(tr. R. Huon.)

*

AN EVN

Ouzh da c'hortoz e oant, ar c'hoadoù, ar menezioù.
Deut out, da gorzailhenn leun a gan.
A-us d' an doureier, e faotoù ar c'herreg, war bep skourr,
A-greiz-holl eo krog ar broñsoù da gomz.

Ha setu te moustret er pri skornet,
Da veg moan astennet evel evit kanañ.
Hag an avel, he doa da guzuliet da zont du-mañ,
A c'hwezh hag a flour da flu gant ur biz skornet.

(tr. R. Huon.)

War skaoñ al Lez-varn

Un deiz a viz Eost e oa, pell amzer a zo abaoe. Karr ar post en doa degaset da ostaleri an Iliz-Veur-Gozh, e kêr York, un estrañjour, ur bern pakadoù gantañ.

An hini a gomzomp anezhañ en doa tizhet da nebeutañ hanterenn ar vuhez ; diskouez a rae zoken bezañ un den hag en doa kaset da benn ar stourm evit e vara pemdeziek, hag en doa nebeut ken da ober e-pad ar peurrest eus e zeizioù nemet ober e vad anezho.

Dont a rae ar soñj-se da spered an ostiz hag a oa ur paotr evezhius, douget un tamm marteze da reiñ d' ar re all e vennadoù dezhañ e-unan. An estrañjour, d' e soñj, a oa un den a gare ar plijadurioù hag en devoa kuñtuilhet ouzhpenn al lodenn vrasañ anezho.

An tremener a roas urzh da zegas dezhañ ar pep gwellañ a oa e-barzh an ti, ar boued saourusañ hag ar gwin tommañ d'ar galon ; ne ziskoueze ket koulskoude kaout c'hoant bras da zebriñ na da evañ, ar pezh a lakaas an pratikoù da soñjal e oa ar beajour un den a renk uhel ha seven-kenañ. Bazailhat a rae alies zoken en ur danañ e gorn-butun - ur pikol hini - goude koan, hag e tiskoueze dre selloù dievezh ha dre e vouezh c'hanus e oa un tamm brav a nec'hamant war e spered.

Ouzhpenn, an ostiz hag a rae e-unan war-dro an estrañjour, a voe souezhet-dreist pa welas hemañ o tennañ eus e c'hodell un dornad bilhedoù-bank hag o c'houlenn diganto o c'hemerout digantañ d' o mirout. Ne felle ket dezhañ, a lavare, kaout lec'h da vezañ prederiet gant ar yalc'had-se pa 'z aje 'maez an ti. En amzer-se, tost da zaou c'hant vloaz 'zo abaoe, ne oa ket ar boaz gant an dud da vezañ war-evezh evel-se, nemet kenwerzhourion e vijent.

« Hep mar, eme an estrañjour gant ur mousc'hoarzh, o verzout e oa souezhet an ostiz, e kemerit ac'hanon evit un aotrou en e aez, pe ur bourc'hiz pinvidik. N' on ket avat. Me 'zo komiz ar Vreudeur Bullion, marc'hadourion-vravigoù e Londrez, ha deuet on amañ evit kaout un tamm diskuizh... Ha bez' ez eus e York un dra bennak d' am diduellañ ?

300

- Bez' emañ ar Chastell, Aotrou, hag anat deoc'h, an Iliz-Veur.

- N' int ket traoù d' am diduellañ e nep doare, eme an estrañjour, didro. N' eus tra ebet da welout hag a vefe ur gwir arvest ? Ar C'hastell hag an Iliz-Veur ne dint ket seurt-se.

Lorc'h a denne an ostiz eus ar savadurioù-se ; anzav a dlee avat, ne oant ket evit reiñ d' an estrañjour an arvest en devoa c'hoant da welout.

- Ac'hañ ! Aotrou. Warc'hoazh e vo dalc'het al lez-varn.

- O ! gwir ? Ha bez' e vo un dra bennak da dennañ evezh ?

- Kentañ kaoz eo prosez Abershaw abalamour d' ul laeroñsi war an hent bras. Mignoned ez omp ar sheriff-meur ha me, hag ur gador a vo roet deoc'h, m' hen tou, e penn uhelañ ar sal.

- Mat ! An abadenn a roio din un nebeudig diduamant evit div eurvezh, hep mar. » Hag en ur stouiñ e benn gorrek-gorrek ; e lavaras ar beajour nozvezh vat

d' an ostiz.

Antronoz vintin, ez eas an estrañjour, en ur lugudiñ, d' an ti ma vez barnet evit ar vuhez an damallidi. D' ar mare-se e oa kalz a dorfedourion. Leun-tenn e oa ar sal. Met an ostiz en doa komzet ouzh e vignon ar sheriff-meur, ha miret e oa bet ur skabell evit komiz ar Vreudeur Bullion eus Londrez. Hemañ avat, ne seblante ket bezañ gwall-dedenet gant an arvest. Ur wech hepken e sellas ouzh ar prizoniad. Goude-se ne seblantas teurel evezh nemet ouzh an itronezed a oa deuet eveltañ d' ar varnadeg.

Ul laer war an hentoù-bras e oa an den tamallet. N' en devoa ket graet e dorfed en ur implijañ an nerzh, met gourdrouzet en devoa ar marv d' ur beajour. Skrapet en doa digantañ e vontr hag e yalc'h en ur vantañ ur bistolenn etrezek ennañ. Den ebet ne oa deuet da desteniañ a-du gantañ. Hervez boaz an amzer-se ne oa breutaer ebet evit e zifenn.

301

Ur c'hoarzhadeg trouzus a voe klevet er sal pa c'houlennas ar barner digant an tamallet hag-eñ n' eo ket Jerry Abershaw a veze graet anezhañ. Anavezet e oa dre holl Jerry Abershaw evel aotrou an hentoù-bras, ur pezh fall a baotr. Ar prizoniad avat, a doue ne oa na kar na par dezhañ.

Enoet a-walc'h e tiskoueze ar beajour bezañ, met peogwiir ne oa netra all d' e ziduellañ, e York, e chomas azezet war e skaoñv da welout peseurt disoc'h a vefe d' an abadenn.

Bremañ ne oa ket pell an diwezh.

- Savit, prizoniad, eme ar barner. Daoust hag un dra bennak hoc'h eus da lavarout d' en em zifenn ?

- Digablus ez on, Aotrou Barner, a eilgerias an den gant ur vouezh izel, met fraezh-kenañ.

- Amzer gollet ! Peseurt prouenn hoc'h eus da ziskouez ez oc'h didamall ?

- Prouenn ebet, Aotrou Barner. » Ha prestik goude, liv ar spi war e zremm, ha gant ur vouezh ken uhel ma tregernas ar sal ganti, e lavaras ar prizoniad : « Met bez' ez eus un aotrou amañ dirazoc'h hag a c'hellfe reiñ da anaout ar wirionez, ma karfe hen ober. »

Daoulagad an holl, ha re ar barner ivez, ar c'hoant-gouzout o lintrañ enno, a gouezhas kerkent war an estrañjour. Hemañ avat, anat e oa, a hañvale nec'het-bras ha souezhet.

- Anaout a rit ar prizoniad ? » a c'houlennas ar barner.

- D' am soñj, n' em eus e welet biskoazh em buhez ! A gav din da vihanañ. » Hag an estrañjour evit ar wech kentañ, a sellas ouzh ar prizoniad gant ar brasañ evezh.

- Amañ n' emañ ket ar boaz da gomz evel-se, a adkrogas ar barner. Deoc'h-c'hwi da lavarout ya pe nann !

- List ac'hanon, Aotrou Bruce, eme ar prizoniad, da zegas da soñj deoc'h eus ar pezh a zo c'hoarvezet digwener diwezhañ (deiz an torfed) p' edoc'h o vont da dreuziñ eus a Galez da Zover, ha dale gant al lestr. »

302

An estrañjour a droas war-du ar barner, evel ur minc'hoarzh war e vuzelloù : « Deuet eo gant an den-mañ va gwir anv, Aotrou Barner. Ha treuzet em eus ar strizh-vor er sizhun diwezhañ. »

Soublañ a reas ar barner war-du skaoñ an den tamallet, en ur reiñ da intent evel-se e oa aotreet an estrañjour da selaou ar pezh en doa ar prizoniad da lavarout ouzhpenn.

- Bez' e oac'h en ostaleri ar C'harv-Gwenn. Lakaet e voe ho pakadoù war ur garrigell - div val vras hag unan vihan. Me eo an den a vounte war ar garrigell.

- Heñvel ez oc'h outañ, a gav din, bremañ pa sellan eeun ouzhoc'h, eme an estrañjour ; met n' hellan ket lavarout ez oc'h an hevelep den. »

Komz a rae fraezh a-walc'h, met gant nebeut a guñvelezh. Gwelout a raed ne oa ket un dudi evitañ bezañ kreizenn an holl selloù, hag anat e oa ivez n' en devoa nemet displijadur o vezañ mesket en ur seurt prosez.

- Peogwir n' hellit ket touiñ war ho le a-zivout an den, ha gallout a rit touiñ e-keñver an deiz ?

- N' hellan ket, Aotrou Barner, n' hellan ket.

- Neuze, daoust ha n' hoc'h eus ket un notenn bennak dre skrid, pe un dra bennak all hag a c'hellfe lakaat ur banne sklerijenn er gaoz ?

- Eo ! Aotrou. Em levrig-notennoù, e vo kavet ur ger bennak diwar-benn an dra-se. Mirout dre skrid an eñvor eus va dispignoù, ken bihan ha c'hellont bezañ, a zo ul lodenn eus va labour.

- Ha peseurt labour eo hoc'h hini ? »

Diskleriañ a reas an estrañjour piv e oa ha petra oa e labour. E-pad ma komze, ar sheriff hag a oa azezet en tu all d' ar barner a lavaras da hemañ petra en devoa diskuliet dezhañ ostiz ostaleri an Iliz-Veur, diwar-benn ar beajour, e renk hag ar yalc'had lakaet e fiziañs.

- Ha bremañ, Aotrou, pelec'h emañ al levrig-notennoù-se ? a c'houlennas ar barner en ur ober stad eus an den a oa tost dezhañ war ar skaoñv.

303

- Em maletenn emañ, Aotrou Barner. Ma 'z eus unan bennak hag a c'hell mont d' an ostaleri e-lec'h ma 'z on bet diskennet, setu amañ an alc'houez.

- N' eus testeni gwelloc'h ebet, eme ar barner d' ar c'hentañ sheriff, eget an hini a zo dic'hortoz ha digenlod, ma tro da vat evit ar prizoniad. Ul lampon ez eo hemañ, ha troet e oan d' e gas d' ar c'hrouglec'h, gant nebeut a geuz ennon ! »

Ne oa ket a dra sur, doare an Aotrou Arbershaw diouzh tennañ warnañ selloù hegarat a-berzh an dud. Fuilhet e vlev, lous, selloù du en e benn, enno neuz ul loen enket a bep tu, en ur ger, eus ar fallañ seurt e seblante an den bezañ. Pebezh kemm etre neuz fall an tamallad ha doareoù seven an estrañjour !

E-pad ma 'z ae unan bennak da gerc'hat al levrig-notennoù, e reas ar prizoniad d' e skoazeller dic'hortoz, ur goulenn hag a seblante harpañ e ziskleriadur.

« Koun ho po marteze edoc'h o kemerout pemp real da reiñ din evit bezañ kaset ho pakadoù hag am boa goulennet daouzek gwenneg ouzhpenn diganeoc'h. Ha c'hwi a lavaras din neuze : « Kit gant an diaoul ! met p' edon o vont kuit ho poa taolet ar pezhioù-moneiz war va lerc'h, din d' o dastum.

- N' hellan ket feizañ war va le, eme an estrañjour - ha c'hoarzhadeg a voe er sal, rak d' ar mare-se ne selle berr den ebet evit feizañ war e le -, hogen mar deo c'hwi eo an den-se, ho poa resevet, sur hag asur, c'hwec'h real ha daou wenneg.

- Ha roud eus ar vadelezh-se a vo kavet en ho levrig-notennoù, eme ar barner... ma 'z eus bet anezhi ! » Ha pep hini da c'hoarzhin uhel a-walc'h evel ma oa dleet, war-lerc'h farserezh ar barner.

D' an ampoent ec'h erruas mevel an ostaleri, al levrig-notennoù gantañ en e zorn. An estrañjour hen digoras hag hen lakaas dindan daoulagad rener al lez-varn.

- Difazi ez eo merk an deiz, eme ar barner en ur sellont ouzh ar bajennad gant evezh ; bez' ez eus un notenn diwar-benn dale al lestr hag ivez diwar-benn an dispign a bevar real hag an daouzek gwenneg da heul. Dirak un testeni ken spis, n' eus ket ezhomm da c'houlenn barnedigezh ebet digant Kambr an Douidi. Ar prizoniad a zo savet pep tamall diwarnañ. »

304

Abershaw a blegas e benn hag a zastumas kloz en-dro d' e gorf e druilhò - rak dalc'het en devoa penn ouzh paotred Mari-Robin, ha gwall-lakaet e oa bet ganto - ha neuze en em silañ kuit eus ar sal.

- Va gourc'hemennou deoc'h, Aotrou Bruce, eme ar barner, evit ar chañs hoc'h eus bet da saveteiñ un den direbech, ouzh en em gaout amañ dres d' an ampoent. »

Stouiñ a reas an estrañjour en ur vous'hoarzhin - pebezh den yen e galon ha dibreder e spered - hag eñ da zistreiñ d' an ostaleri.

Den meur an deiz e voe, hag e reas pep hini stad vras anezhañ. E-pad pred, e komzas aluzener ar barner diwar e benn hag e lavaras ez oa an den-se brec'h an Doue Madoberour, hag ar sul war-lerc'h, pastor an Iliz-Veur e anvas dre e anv er gador-brezeg.

C'hwec'h miz goude, pebezh estlamm evit bourc'hizion York ha dreist-holl evit mestr Ostaleri an Iliz-Veur pa weljont o tegouezhout el lez-varn, er sal ma vez barnet enni laeron an hentoù-bras, neket hepken Abershaw, met ivez an Aotrou Bruce e-unan, kichen-ha-kichen !

Kenseurted e oant a bell 'zo en hevelep micher, ha dre un dro-vrezel ijinet gant e geneil en devoa gallet an Aotrou Abershaw tec'hel diouzh kastiz reizh al Lezenn, d' ar momed diwezhañ.

Biskoazh ne oa bet kenseurted lealoc'h egeto e-pad o buhez. Ne voent ket dispartiet an eil diouzh egile er marv. D' an hevelep deiz hag evit an hevelep torfed e voent krouget o-daou.

troet e brezhoneg gant ar " Meneziad" (Ronan Kermene) reizhet gant
Al Liamm

YANN EZEL

D' an deiz kentañ a viz Ebrel ez eo aet da anaon, goude ur c'hleñved hir, hor mignon Yann Ezel. Ganet e oa bet e Ploare 58 bloaz a-raok. Ur wech all e kontimp buhez ar c'heneil-se, broadelour ha yezhkarour, a zo bet atav tomm e galon ouzh tud e vro, evel e vreur Lomig Ezel, aet da anaon araozañ. Da c'hortoz, e fell dimp reiñ amañ an nebeut skridoù embannet gantañ. Re all a zo bet moulet, da skouer *Rimadelloù ar Gloud*, troidigezhioù marvailhoù-pobl aet da ober niverennoù 75 ha 79 Gwalarn e 1935. Re all a vo moulet c'hoazh diwezhatoc'h.

Ar c'hwezek testenn a vo kavet en niverenn-mañ eus AL LIAMM a zo bet gouestlet-holl gant ar skrivagner d' e vro c'henidik, Douarnenez, livet gant fent ha karantez, gant teneridigezh. An div gentañ a zo bet sinet Yann Ezel, an drede a zo bet sinet Ar Martolod Kozh, hag an holl re all Herle Blomarc'h, an anv-pluenn kemeret gant hor mignon dre zoujañs ouzh sant patron Ploare ha dre garantez ouzh al lec'h ken brav ma yae-eñ da besketa ez-yaouank, Plomarc'h e gerreg hag e aodoù bihan.

Setu amañ notennoù diwar-benn ar pennadoù-se :

1. **Douarnenez**, moulet en ARVOR, niv. 137.
2. **Douarneneziz**, moulet en ARVOR, niv. 141.
3. **Bugaleaj war an aod**, moulet en ARVOR, niv. 147.
4. **Va fesk kentañ**, moulet en ARVOR, niv. 149.
5. **Linenn, garved ha petis**, moulet en ARVOR, niv. 150.
6. **Daou enebour : an toenn hag an dalc'h**, moulet en ARVOR, niv. 152.
7. **Un devezh-pesketa war ar Garreg Wenn**, moulet en ARVOR, niv. 154.
8. **Keineged ha stronk**, moulet en ARVOR, niv. 155.
9. **Kranked, Chevr, Legistri**, moulet en ARVOR, niv. 158.
10. **Meskl**, moulet en ARVOR, niv. 159.
11. **Glizigoù bae Douarnenez**, moulet en ARVOR, niv. 165.
12. **An Ened e Douarnenez**, moulet en ARVOR, niv. 168 ha 169.
13. **Ur besketadenn gouelini**, moulet en ARVOR, niv. 170.
14. **Ur porzh-mor : Treboul**, moulet e Tir na n-Og, niv. 3.
15. **Un tour-kaer : Ploare**, moulet en AL LIAMM, niv. 9.
16. **Ploare**, moulet en AR VRO, niv. 2, 1967.

Lod eus ar pennadoù-se a zo bet lennet e Roazhon-Breizh e 1943 ha 1944. Un nebeut kemmoù a zo bet degaset er mouladur amañ : er pennad 5 ez eus bet skrivet *jañbarleg* e-lec'h ar pezh a oa ur mank-mouladur en ARVOR, er pennad 6 ez eus bet skrivet *an toenn* e-lec'h *an donn*, furm degaset hep mar gant rener pe sekretour ar gazetenn, ha na oa ket an hini implijet gant Yann Ezel, er pennad 8 em eus lakaet *pilh*, gant ur *p*, stumm douarnenezat ar ger *puilh*, e-lec'h ar fazi a oa er gazetenn ; er pennad 11 em eus lakaet *pourchuet*, ar ger douarnenezat, e-lec'h *purchaset*, ha na glot ket. Ar pennad 15, hag a vanke un nebeut gerioù ennañ, a zo bet klokaet. Ar pennad diwezhañ a zo, siwazh, diechu. Ur pennad all, diwar-benn *Merc'hed Douarnenez*, a zo bet kollet.

A-raok mervel en deus goulennet diganin va c'heneil Yann Ezel plediñ gant e skridoù hag o embann, pe o adembann. Al lodenn-mañ eus al labour a zo bet graet a-drugarez da skoazell Remont Delaporte, ra gavo amañ bennozh-Doue an holl.

Kendalc'het e vo gant al labour, ken evit degas hor mignon kalonek da soñj ar re yaouank, ken evit reiñ dezho brezhoneg yac'h da lenn.
PER DENEZ.

DOUARNENEZ

Douarnenez, bihanañ kêr eus Breizh ! Soñjit ne deus enni en holl nemet 150 devezh-arat ! Poblet-stank eo, evel just. An tiez a zo enni bern war vern, koulz lavaret, dreist-holl e straedoù ' zo, en-dro da aod ar Rozveur, evel er Ru Deñval, - anvet mat, - straed ar Roue Gralon, straed ar Moroc'hed, ha pet ha pet all, na ziskenn enno morse bann heol ebet. Ouzhpenn-se, emichañs, n' o c'haver ket c'hoazh teñval a-walc'h, rak ledañ a reer, dre ar prenestroù, eus un tu d' egile, war bizhier hir, an traoù gleb da sec'hañ : kreziou glas ha me 'oar-me. Setu m' hoc'h eus, a-us d' ho penn, pa dremenit, ur volz, kalz a liv ganti...

N' eus ket anv e kêr eus liorzhoù. A-vec'h ma kaver un tamm porzh dister - hed ur mouchouer-fri - a-dreñv an ti, ha peurvuiañ n' eus netra just. Seurt stad n' eo ket eus ar re wellañ evit yec'hed an dud. Ha resped deoc'h, re alies e vez skarzhet ar sailhadoù dour lous pe en aod gant an izelvor, pe c'hoazh dre ar prenestroù war an hent. Houmañ n' eo ket ur goñchenn : c'hoarvezet eo bet ganin bezañ glebiet da serr-nnoz, n' eus ket ur c'heit all, gant dour na oa ket diveradur glav eus an toennoù. Koulskoude, pa 'z eer war-du ar Gêrlosket pe ar Yed, e weler eno manerioù, klozet gant mogerioù uhel, savet gwechall, n' eus ket pell c'hoazh, gant ar vourc'hizion o doa graet o fortun diwar ar « friturioù » pesked.

Douarnenez, ar gêr, a zo ur gêr nevez. Nevez an iliz, - anvet eo evel-se - gouestlet d' ar Galon-Sakr, savet un dek vloaz ha tri-ugent bennak. D' ar mare-se ne oa c'hoazh parrez ebet e Douarnenez, ha ne oa houmañ nemet un drev eus Ploare, ar vourc'hadenn dostañ, pintet gant he c'hloc'hdi kaer war an uhel. Ha pa voe distaget diouzh houmañ, e voe lavaret an oferennoù kentañ er c'hoc'hu, betek ma voe savet an iliz nevez. Ha c'hoazh, reuz a-walc'h a zo bet gant houmañ evit sevel ur c'hloc'hdi warni. Kroget e oar da vat a-raok ar brezel all pa voe ret ehanañ gant al labour. Hag an tour a chomas pell diechu. Peget e oar en-dro a-raok ar brezel-mañ, ha ker buan all ne vijed ket deuet a-benn da sevel ar c'hilhog warni ; met gant an amzer e teuer a-benn a bep tra. Hag hiziv an deiz e c'hell Douarneneziz fougasiñ eo o zour ken uhel ha tour Ploare.

Nevez eo ivez ur straed an darempredañ eus kêr, - anvet eo an Hent-Nevez, - a gemer eus Tal-ar-Groaz evit mont war-du ar Stankoù. N' eus straed ebet a dremener drezi kement hag houmañ. E pep eur eus an deiz emañ an dud o vont hag o tont. Dreist-holl goude c'hwec'h eur betek unnek eur diouzh an noz, war ar pemdez koulz hag er sul, emañ stank ar yaouankizoù, merc'hed ha paotred, o kanañ hag o hopal, ken e chom souezhet an estren dirak ur seurt arvest. Evit gwir, ne c'heller ket mont da gousket a-raok bezañ graet un dro war an Hent-Nevez.

Nevez c'hoazh an darn vuiañ eus ar c'harterioù, pa 'z eo gwir ez eus unan tro-dro d' an iliz anvet ar Gêrnevez. Rak-se, pa gomzer gant ar vartoloded koshañ e lavarint deoc'h bezañ gwelet ar parkeier o tont tre betek Tal-ar-Groaz, ha sevel an tier en daou du d' an Hent-Nevez ha da Hent Penn-ar-C'hoad.

Douarnenez eta ne oa ket kalz a dra anezhi en amzer gwechall ha kêriadennoù 'zo tro-war-dro a oa kalz brudetoc'h eviti a zo kouezhet hiziv da netra. Sellit da skouer ouzh Lokorn, pe Pouldahud zoken, ya, Pouldahud, deuet bremañ da vezañ un toull a ya da guzhat ennañ al lakepoded, ar glaskerion-vara, ar bilhaouerion hag ar varc'hadourion krec'hin saout kozh. Gwelout a ran Douarnenez d' ar mare-se, gant un toullad tiez izel, evel ma kaver lod c'hoazh e Plomarc'h pe war Glazenn, tro-dro da iliz Santez-Helena ha da vaner ar Rozveur, war an aod ; un toullad all moarvat e-kichen Sant-Mikael ha war-du an Ifern, hed-ha-hed ar Porzh-Ruz, betek ar Yed, e-tal d' an enezenn Dristan. Ne oa ket

neuze kalz a binvidigezh, peogwir n' eus chomet savadur ebet eus an amzer-se, nemet ilizoù Santez-Helena ha Sant-Mikael, hag a zo kentoc'h chapelioù dister, p' o lakaer e-skoaz da iliz Ploare. Ha n' eo ket e Douarnenez e kavas ar Fontanella kalz tu da zismantrañ ha peadra da skrapañ. Ar pezh a zo pennabeg marteze ez eus bet lakaet ur ru en e anv. Iskisat darvoud ! N' em eus ket klevet morse e vefe bet lakaet ur ru en anv Landru !

309

Ha koulskoude e oa ur savadur, n' eus ket pell c'hoazh, edo Douarneneziz tomm dezhañ, nemet ne zeue ket eus amzer ar Roue Gralon, met kalz tostoc'h dimp : Bolomig Tal ar Groaz an hini eo. Un doare « Mannekenpis » savet war e sichenn e-kreiz kêr, e teue ar merc'hed davit dour betek ennañ. Siwazh ! diskaret eo bet ha stlapet e karr an teil evit ledanaat un disterañ tachenn Tal ar Groaz.

Brud a zo deut eta diwezhat da Zouarnenez, brud diwar he friturioù-pesked ha dreist-holi diwar he martoloded. An dra-mañ a gontimp deoc'h a-benn ur wech all.

310

- 2
Ur ouenn dud

DOUARNENEZIZ

Lavaret e vez graet alies : kement gwagenn a zoug ur Breizhad. Gwir eo, nemet ar Breizhad-se a zo peurvuiañ un Douarnenezad. Kit da gement porzh-mor a Vro-C'hall, eus Dukark da Sant-Yann al Luz, prest on da baeañ deoc'h ur banerad vlod (1) war gont ar peskerezh ma ne gavit ket enno Douarneneziz. Ha n' emaint ket aze hepken evit mont eus an eil ostaleri d' eben hag eus houmañ d' ar c'hae. Klevout a reer, a dra sur, ar pavez o tasseniñ gant trouz o botoù-koad pe o mouezh kreñv o tregerniñ dirak ar chopinadoù gwin. N' eo ket tout. D' ar mor ez eont ivez, ha war ar vicher-se n' o deus ket o far.

E diavaez-bro e kavor anezho war ar « chaluterion » e Boulogn, Diep, Ar Roc'hell, n' eo ket hepken evel tud vunut, nann, evel mistri ivez. Un Douarnenezad, ma kuita e vro evit ar perzhier estren, e vezo kinniget dezhañ raktal ur vag da vezañ mestr warni. Rak ma n' int ket gouiziek marteze war al levrioù - ar re gozh da vihanañ - ur ouiziegezh all o deus : lenn a reont sklaer ha fraezh war levr bras ar mor. Ha hemañ a dalv marteze ar re all. Anaout a ran evel-se mestr ar brasañ chaluter e Bro-C'hall : ne lakfen ket va biz en tan evit touiñ e oar muioc'h eget tresañ e anv gant ur groaz... Met ar peskerezh a rae a-raok ar brezel-mañ war aodoù ar Mor-Gwenn, e penn uhelañ Bro-Rusia.

N' eo ket ur c'hoari ar peskerezh evel ma vez graet e Douarnenez. Rak amañ ne ehaner morse. E perzhier ' zo e tro ar martolod p' eo echu gantañ ar peskerezh-hañv, da gouer evit labourat un tamm douar. An Douarnenezad, eñ, a ra fae war ur seurt moraerion : ne anavez ar maez nemet evit laerezh avaloù ha klask kistin ! A-hend-all ne ra ket an diforc'h etre ur vuoc'h hag ur c'hole : evitañ eo saout an holl draoù-se. Ar mor eo e voued. Ober a ra e-pad ar goañv micher an higennoù, e-kreiz an donvor, ur c'hant lev bennak en tu-hont da Eusa. Teurel a ra e rouedoù d' ar brizhili, adalek an Ened betek Mezheven, tost da Iwerzhon pe war ganol Vristol. Lod all, zoken, a gantren hañv-goañv da bakañ grilhed war aodoù Maoretania pe e bro Antilhez. Ne gomzan evel just nemet eus ar peskerezh bras. Ar peskerezh bihan a vez graet gant tud kozh dreist-holl, er bae pe tro-dro da inizi Sun hag Eusa.

(1) Ar blod a zo pesked bihan-tre, n' o deus nemet un dalvoudegezh dister.

311

Kenderc'hel a ra Douarneneziz hiziv an deiz gant ar vicher, daoust d' an diaesterioù ha d' ar riskloù a bep seurt. N' eus nemet gwelout roll ar voraerion o deus kollet o buhez e-tal « kanienn ar marv » pell-pell e kornog Eusa. Bagadoù tud a-bezh a zo bet kondonet eno : pemzek, triwec'h den war bep bourzh, e-kreiz

o brud, e-kreiz o nerzh.

Lod all a zegouezh en aod gloazet pe vac'hagnet, ur bolod en o c'horf-bras pe en unan eus o izili. Seurt darvoudoù n' int ket rouez. Ha bep tro ma c'hoarvez ur gwalleur bennak, e lavar ar vartoloded ne zistroint ket ken da vezañ lazhet. Douget e vez ar rouedoù pe an higennoù d' ar grignoloù ; dizarmet e vez ar bagoù. Met pemzek deiz war-lerc'h, emaint en-dro war ar plas.

N' hell ket Douarneneziz chom re bell en aod da ehanañ. Tud re galonek int war ar vicher, hag ar bourc'hiz pe ar « c'hrak-lak » a lavarfe harozed, zoken. Na n' int ket. Evito ez eo ar vuhez pemdeziek, ar vicher, ha netra ken. Ne zeu morse d' o spered e reont evel-se un dra dreist : eeunoc'h int evit se. Ha, d' am meno, n' eus netra fentusoc'h eget ar gargidi-se, tud revet, stag o reor bepred ouzh un dorchenn ler, a zeu ur wech an amzer da istribilhañ ur dornad medalennoù houarn-gwenn war bruched an « harozed veur ». Gwashañ 'zo, int gouest gant o sotonioù da drenkañ spered eeun ar vartoloded, d' ober anezho aotrouien. An devezh-se e vezo kollet ar vicher : ne dint ket ken war ar mor.

312

Dre c'hras Doue, n' eo ket fall an traoù betek-hen. Ar brezhoneg eo yezh ar vartoloded, ha keit ha ma chomo e c'heller kaout fiziañs. Tra souezhus koulskoude : setu un daou-ugent vloaz bennak e komzer galleg ouzh ar vugale e Douarnenez - ur galleg iskis e gwirionez ! Met adalek pevarzek vloaz, pa 'z a ar c'hrennard d'ar mor, e trec'h ar brezhoneg tamm-ha-tamm war ar galleg-se ha da ugent vloaz ne gomz mui galleg nemet ouzh ar merc'hed yaouank hag en e ganaouennoù. Dont a ra gantañ ur brezhoneg bev, ur brezhoneg saourus, lous un tammig, dreist-holl pa vez ret dezhañ teñsañ unan bennak. A-neuze arabat deoc'h kouezhañ dindan e vegadoù ma n' hoc'h eus ket c'hoant da ruziañ gant ar vezh : gwelloc'h deoc'h mont diouzhtu da lakaat ho penn er mor da guzhañ. P' eo direoliet n' en deus aon na dirak den na dirak diaoul... nemet dirak e wreg.

Homañ, an Douarnenezadez, a dalvezfe ar boan bezañ komzet ivez diwar he fenn.

(Prezegenn displeget e Roazhon-Breizh
d'an 22 a viz 6wengolo 1943.)

313

- 3 -

BUGALEAJ WAR AN AOD

Un dra souezhus en ur vro evel Breizh, ken paot enni ar vartoloded a bep seurt : rouez eo ar pennadoù skrivet war Arvor (hag ar c'hazetennoù all) diwar-benn an traoù a vor, ar pesketaerezh. Hag e-pad ma kaver enni bep sizhun dibunadennoù ar C'houer Kozh war al labour-douar, e chom stanket e c'henou gant ar moraer, evel ma vefe klaviet gant un deir-higenn.

Kasaus e kavan an dra-se. Ha Yann Gouer dre amañ, ha Yann Gouer dre aze ! Faoutañ a ra ar genou o komz diwar e bouez. Ar paour kaezh Yann « Gouin », eñ, n' eus nemet soubañ e revr e-barzh an dour-mor. Den ebet evit klemm. Evit lavarout ar wirionez, ez eus bet atav un disterañ yenijenn etre ar vartoloded hag ar gouerion. Abred, zoken, int bet desket d' en em zismegañsiñ un tamm mat an eil egile.

Er c'hiz-se, em eus soñj mat, p' edon krouadur, e save trouz alies etre paotredigoù diwar an aod ha paotredigoù diwar ar maez. An abadenn a zeraoue a daolioù teod hag e klevet ar rummad kentañ o lavarout :

Peizant lor diwar ar maez,
Brein e roched gant al laezh !

Hag ar re all, na oant ket besk kennebeut, a gendalc'he :

Martolod rouz diwar an aod,
Brein e roched gant ar staot !

Goude an taolioù teod e teued aezik-tre d' ar bili ha d' ar vein. Ha bec'h d' ar meinerezh, evel ma lavaremp, betek ma vije savet bloñsoù da veur a hini war o zal ! N' eo ket evit fogasiñ, met blivoc'h edo bugaligoù ar vartoloded...

Kroget e oamp gant ar vicher abred-tre. Kerkent ha diwisket ar sae-vugel ha gwisket hor bragez kentañ, a-vec'h ma c'hellemp bale war daou bav, e redemp, tizh warnomp, etrezek an aod, en ur strebotiñ gant hor boteier-koad. Pignat en ur vag, mont war ar mor, aze e oa hor c'hentañ preder !

314 315

Ha raktal ma kavemp ur c'hanot dieub, staget gant ar bos ouzh ul lagadenn, e oa ur blijadur sachañ war ar c'hanot, distagañ ar bos, ha dav d' ar roeñvoù ! A-vihanik-tre e ouiemp roeñvat ha pouleñvat (paolleviañ). Nag a dabut evit gouzout piv en dije tapet peg er roeñv ! Pa, c'hoazh, ne save ket kann ! Met alies, e-kreiz hor plijadur kaer, e tegouezhe ar martolod da gerc'hat e ganod ha pa wele ar vandenn varmouzion m' edomp o tifretañ gantañ e-kreiz ar bailh, en em lakae da vlejal gwashoc'h eget un tarv. Ne raemp ket kalz a van eus e c'harmadennoù, daoust ma ouiemp an doare m' hor bije paeet hor bageadenn : pep a skouarnad, pe ur mell taol troad en hor revr. Ne oamp ket lazhet evit kennebeut.

Gwashañ ' zo, a-wechoù, gant ar pres da bellaat diouzh an taolioù, e riskle hor pavioù war ar gleurenn ledet war ar chaoser, ha setu ma raemp toullig-penn er mor. Gouzout a raemp neuñvial, (neuñ), n' eo ket aze e oa an droug. Met... penaos distreiñ d' ar gêr gant hon dilhad gleb-dour-teil ? Aon hor boa da dañvaat fest ar vazh war hor c'hein.

Dont a ra da 'm spered evel-se ur bern eñvorennoù eus amzer va bugaleaj tremenet dre an aodoù hag ar c'herreg, o teskiñ bemdez un draig bennak diwar-benn buhez ar mor ha buhez ar pesked. Kenderc'hel a raemp ganto, mar plij ganeoc'h !

315

- 4 -

Gant an higenn hag ar vuzhugenn

VA FESK KENTAÑ

Neuñvial ha pouleñvat, setu kentañ traoù a oar mab ar martolod, war-lerc'h denañ d' e vamm, evel just. Ober sin ar groaz gant an dorn kleiz, dibunañ ar pater « gwiniz selis » a zeu da c'houde, pell da c'houde. Met evel ma lavaremp, n' eo ket gant ar roeñv pe gant an dorn e vez paket ar pesked. Hag alies, ez yaouankik, e teue ganimp kaoteriad d' ar gêr. Gwellañ soñj am eus dalc'het er c'hiz-se, n' eo ket eus an aval kentañ am eus laeret, - ha Doue hepken a oar pet grubuilhad am eus debret diwar goust ar gouerion - met eus ar pesk kentañ am eus klavet. Gwelet a ran anezhañ, evel ma vefe bev c'hoazh. Ne oa ket bras, ne oa ket ret c'houeziñ evit e zibouezañ.

Setu penaos.

Aet e oan, un dervezh evel unan all, e kreiz an hañv kaer, ur votez-koad e pep dorn hag ar galabousenn « pillig krampouezh » war ar penn, da gantren ar c'herreg hed an aod. Bliv oan d' ar mare-se da redek war ar c'herreg ha rouez ar gwechoù ma c'hoarveze ganin risklañ war ar bezhin gleb, ha kouezhañ en ur poull. Ha kavout dres war ur garregenn blat ur c'hanfard un tamm mat koshoc'h o klask sevel ar c'hastreged gant ul linenn-sond. Goulenn a ris digantañ ha n' en doa ket ul linenn da zioueriñ e-touez ar strobard linennoù a welen gantañ en e baner « malastrañ ».

Dresañ a reas din eta ul linenn gant ur maen e penn evit ober pouez, lakaat a reas ur garvedenn ruz ha reut e penn an higenn hag e reas din mont

pelloc'h da deurel va jeu er-maez gant aon da droc'hañ dezhañ e hini. Rak n' eo ket ur soubenn dirouestlañ linennoù pa vez rouestlerez. Ha me, avat, da zibunañ war ar garregenn pemp pe c'hwec'h gourhed sifell ha teurel an traoù er-maez, en ur ziwall mat da luziañ an higenn em biz ha da vezañ, me va-unan, brasañ pesk eus va feskerezh. Ne lavaran ket e voe ar bann kentañ eus ar bravañ ha marteze zoken e voe ret din en em gemer dre meur a wech a-raok teurel mat va linenn er poull. Met selaou a raen ar c'hentelioù a veze roet din gant va c'heneil kozh. Hag, erfin, e santis e penn va biz un taolig, un taol brasoc'h c'hoazh. « Emañ e penn, emezon. Bec'h d' al lasenn ! » Frapañ a ris buan buan gant va holl nerzh. En em zifretañ a rae ar pesk en dour, met kaer en doa ober, ret e voe dezhañ dont er-maez hag e welis petra ? Ur c'hastreg bihan divalav ne oa ket hiroc'h eget ur penndolog. N' eus forzh, joa a oa ennon, ken e ris un hej-skoaz hag un taol-sav-otoù gant al lorc'h.

316

Met penaos disklaviañ al loen ? Kaer am boa sachañ, ne zeuen ket a-benn da zistagañ va higenn. Rak ar seurt pesked, par d' ar wrac'h, o deus muzelloù troñset ha gwareget start, diaes da ziframmañ. Atav gant kuzulioù va c'heneil e voen gouest erfin da zieubiñ va labousig-gwrac'h. Ha me d' e flac'hota flourik gant palv va dorn, dres evel ul labousig gwirion. Kenderc'hel a ris gant va feskerezh, peogwir e pege ker brav ar pesk d' ar vouedenn. N' ouzon ket mui hag e pakis kalz a besked all : tri pe bevar marteze. Dresañ a ris anezho, pare da vont war ar baelon : diskantet, divouzellet hag istribilhet dre ur penn-fard a-dreuz d' o genou. Setu na fogas gant ar paotr o vont d' ar gêr da ziskouez e beskerezh ! Met ne blijas ket kalz ur seurt bugale pesked d' am mamm.

« Va faotrig bihan, emezi, petra a rin gant ar struj-se. N' int mat nemet da lipat amanenn. »

Hag e voe taolet va feskerezh d' ar c'hazh. Ken am boa c'hoant grial.

317

- 5 -

LINENN, GARVED, PETIS

N' eo ket pinvidik hiziv ar martolod kozh. D' ar mare ma komzan anezhañ e oa c'hoazh reuzeudikoc'h e stal. Ne strilhe ket bemdez ar mouneiz rouz en e chakod. Bez' e veze gantañ aliesoc'h a voutonoù gell, tennet diwar chupennoù-peizant. A-wechoù, koulskoude, pa veze bet mat a-walc'h ar sizhun, e c'hellemp kaout ur gwenneg pe zaou d' ober arc'hant-sul. Pe c'hoazh, da goulz ur vadiziant, e teuemp a-benn da zastum er pri pe er bouldrenn ur pezh bennak, stlapet d' ar vugale diwar laez ar jañbarleg (porched) gant ar paeron hag ar vaeronez. Ar mouneiz-se holl a veze arboellet mat evit prenañ pemp pe c'hwec'h gourhedad sifell arab, ur reunenn Veksik, hag ur strobard higennoù. Punet e veze al linenn-se war un tamm spoue karrezek, graet ur pantol anezhañ. Ha mat an traoù.

Gant nebeutoc'h a frejoù e oamp barrek, zoken, da fardañ linennoù. An danvez a oa ar reun kezeg gwenn. Neuze e veze gwelet c'hoazh kalz a gezeg gwenn ; deut int bremañ rouez-rouez. Diouzhtu ma welemp war ar blasenn ur c'harr bennak harzet, stag outañ ur marc'h gwenn, ne vezemp ket pell o pignat war ar c'harr da frapañ war bolochenn (lost) al loen evit kaout un dornad reun. Un dervezh bras dreist-holl a oa evidomp dervezh ar weladenn war ar c'hereg. Talmañ a rae ar marc'h, alies : ken e tibouke er maez eus an ostaleri ar c'houer, aet peurvuiañ da riñsañ ur banne. Ha meur a daol-skourjez hon eus tapet er c'hiz-se war hon divesker. Da c'houde, gant daouzek pe bevarzek reunenn, e savemp ur mellad, ha p' hor beze melladoù a-walc'h e vezent skoulmet an eil ouzh egile gant ur skoulm-linenn.

N' eo ket a-walc'h kaout ul linenn hag un toullad higennoù. Daoust pegen berrsell eo ul lodenn eus ar pesked, ne sailhont ket da vihanañ war un higenn noazh. Ret eo kaout boued da lakaat e penn. Ober a raemp peurvuiañ gant garved,

un doare buzbug pavioù moan a gaver el lec'hid gant an izelvor. Mont a raemp eta gant trañch pe rañv war ar skoaz etrezek Toull Dahud da duriañ ar flaer. Labour displijus-meurbet. Diarc'hen, troñset hor bragoù hag hor milginoù e sankemp flak-flak e-barzh al lec'hid du betek kof hor gar, en ur ziwall bepred diouzh ar gwer torret hag ar c'hranked munut a gerzhe da grabisañ dimp hor bizied-treid. Fonnus e teue ganimp ar garved, n' eus ket da lavarout, hag e berr-amzer e veze leuniet ur voestad anezho. Met na pebezh loustoni da zideilat ! Divrec'h ha divesker a veze du-fank, evel pa vijent bet soubet en ur bailhad koltar. Ha n' hor boa d' en em walc'hiñ nemet ur wazhig dour lous pe ur poull flaerius bennak.

318

Ober a raemp ivez gant ur seurt garved all, hiroc'h ha kaletoc'h. Ar re-mañ a oa petis, Gant ur betisenn e savemp aezik-tre div pe deir bouedenn start ha saourus. Diaes, avat, e oant da gaout, ha rouez-meurbet. Paket e vezent d' an izelvor e-barzh an traezh kaledet en-dro d' ar c'herreg pe e-touez bruzunoù kerreg. Evit un hanter-dousenn anezho e lezemp war hol lerc'h turiadennoù ken uhel ha tour-tan Penmarc'h. Abalamour da se e vezent miret mat ha lakaet hepken war an higenn pa veze feson eus ur wrac'h kozh bennak o troidellat e strad ar mor e-mesk ar bezhin.

Linenn, garved, petis : setu an danvez da besketa. Ne oa mui nemet mont da zibab ur garregenn a-us d'ur poull da vare al lanv evit teurel al linenn er-maez ha gortoz taol kentañ ar pesk.

319

- 6 -

Gant an higenn hag ar vuzhugenn

DAOU ENEBOUR : AN TOENN HAG AN DALC'H

Gwelet en deus alles ar Martolod Kozh pesketaerien dour dous o c'hoari gant o gwalinier hed-ha-hed ar stêrioù, met ral a wech en deus gwelet anezho o plomañ tra pe dra e penn o ferchennoù, nemet ur votez doull bennak. Ne oa ket heñvel ganimp, bugale vihan. Rak n' eo ket a-unanoù e kontemp hor peskerezh, met a-zousennadoù.

Mintin-mat e save ar paotr. Hanter-gousket, ar pikouz c'hoazh war malvennoù e zaoulagad, e rede, tizh warnañ, d' ar sakristiri evit respont d' an oferenn gentañ. Masikod oan ! Strilhet ar c'hloc'h bihan, kaset al levr bras war an aoter, enaouet ar gouloù, buan-buan e veze respontet d'ar pedennoù e-traoñ an aoter, en ur zistagañ ar ger kentañ hag ar ger diwezhañ, hag ur voubouenn etre daou. Gwelloc'h c'hoazh, pa oa an oferenn e du ; rak kerzhout a rae founnus an traoù neuze, kenañ-kenañ. Hag ugent munut war-lerc'h strilh ar c'hloc'h e oa ar paotr e maez.

Un distro berr d' ar gêr da gerc'hat hor stalikerez, ur c'hwitelladenn hir gant hor bizied evit gervel ar voused all, a dri pe bevar e kuitaemp herrek ar vourc'h davit ar c'herreg tostañ. Diskenn a raemp gant an torraodoù serzh war gab hor revr, resped deoc'h. Degouezhet war ar plas, pep hini ac'hanomp da zibab e boull, hervez stad ar mare. Gouzout a raemp ervat e oa gwelloc'h un eil poull eget an hini all, hervez ma veze ar mor en traoñ, pe e kreiz, pe el laez. En hor boued leun e vezemp, dreist-holl, pa gavemp ar mor en izelañ ha krog dija al lanv. Neuze e vezemp sur da bakañ ur gaoteriad kastreged kaer gant ur wrac'h kozh bennak pe ziv da fichañ ar baner.

320

Daou enebour bras hor boa, avat : an toenn hag an dalc'h. Pa veze re rust ar mor, pa zeue ar gwagennoù da darzhañ a-stok ouzh ar c'herreg, ar pezh a c'hoarveze alies da goulz ar mare bras, ne dalveze ket ar boan teurel al linennoù er-maez. Ne save ket ar pesk ; ha ma save, kaer hor boa lakaat plom, ne zeuemp ket a-benn da santout an taol anezhañ, kement e veze kaset ha degaset al

linennoù. Ne oa nemet punañ d' ober, ha gortoz diwezhatoc'h, ma vefe sioulaet ar mor. En em chalañ a raemp evit-se gant aon da goll hor garved, hor boa bet kement a dregas o klask.

Nec'het e vezemp ivez gant an dalc'h, pa groge an higenn en ur vezhinenn pe en ur garreg e strad ar mor, pa loc'he (chome) ar blomenn pe ar maen en ur frailh. Peurvuiañ e chome tra pe dra gant ar mor : pe ar maen pe an higenn. Eürus c'hoazh pa ne dorre ket al linenn e daou damm en ur frapañ warni. Koulskoude hor boa e-leizh a droioù evit tennañ hol linennoù eus an dalc'h. Betek mont da splujañ warno ! Met alies, evit fougasiñ, pa ne veze kollet nemet an higenn, e lavaremp e oa aet e revr ur mell pesk bennak : enorusoc'h e oa kalz !

War-dro dek eur hanter, unnek eur, hor boa alies paket fritozenn a-walc'h evit pred merenn hag e tizroemp d' ar gêr da lakaat ar pesked war ar baelon. A-hed an hent, an dud vras, savet o fri ganto, a c'houlenne diganimp doare hor peskerezh. Ni, evel m' hor boa klevet ar vartoloded kozh, a responte, diardoù-kaer, dreist-holl pa oamp sammet-mat : « E-giz-se... ar ouenn... ». Hag e teuent da c'hwesa hor paniri. Sevel a raemp dirazo ar vodennad raden a c'holoe hor peskerezh, ken e choment bamet dirak an div pe deir gwrac'h hor boa ledet war ar pesked bihan dreinek.

321

- 7 -

Gant an higenn hag ar vuzhugenn

UN DEVEZH-PESKETA WAR AR GARREG WENN

Dre forzh ober an aodoù tostañ e oamp deut a-benn da anaout an holl boullou dre eno. Gellet hor bije, moarvat, kerzhout gant ur mouchig-dall war hon daoulagad hed un hanter-lev, hep strebotiñ war ar c'herreg. Deut oamp, yaouank-flamm c'hoazh, da vezañ pesketaerion ampart war ar gwrac'hed hag an siliou-mor. Hag e kroge enomp ar c'hoant da vont da vuzuliañ hon nerzh un tamm mat pelloc'h war ar c'herreg serzh ha garv e-tro ar Garreg-Wenn, div lev eus kêr, e-lec'h ma stoke ar mor bepred ouzh ar c'herreg. Aet e oamp skuizh o pakañ bepred an hevelep drein.

Komz a rae dimp ar re gozh eus gwrac'hed gouez, eus levneged ha malaouened ken hir hag un hanter-gourhed, e tleed en em lakaat a zaou evit frapañ warno. Met risklus a oa mont di. Rak sevel a rae eno gwagennoù treizh eus ar sond, ha re alies e oa bet lipet ganto pesketaerion hep disfi, e kaved o c'horfoù marv diwezhatoc'h, hanter-zebret gant ar c'hranked. Ne raemp ket kalz a van ouzh ar riskl. Dav e oa dimp mont da welout.

An devezh m' hor boa lakaet en hor spered mont d'ar Garreg Wenn a oa un devezh bras pesketa, un devezh penn-da-benn. An deiz-se e veze lezet an Aotrou Person da lavarout e oferenn e-unan gant sikour ar seurez. Sevel a raemp mintin mat, kerkent ha kan ar c'hilheien, a-raok ma veze deut c'boazh sklerijenn an deiz.

Mont a raemp en hent fonnus, rak hir e oa ha c'hoant hor boa da vezañ war ar plas gant tarzhan heol. E sioulded an noz teñval, e stlake hor botoù war ar vein o treuzañ kêr evel martoloded war an oad o vont davit o bagoù. Evelto e savemp hor fri en aer evit gouzout doare an avel : gant avel reter e ouiemp kaout ur mor sioul a-walc'h ; gant avel walarn, feson baour, re a doenn. Ouzhpenn hor stalikerezh pesketa, e oa ganimp boued da zebriñ, muioc'h eget nebeutoc'h, rak digeriñ mat a ra ho kreuz gant aer ar mor.

322

Nag a besked hon eus tennet a-ziwar ar Garreg-Wenn ! Met ivez nag a higennoù kollet ! nag a linennoù torret ! Tenn e oa e gwirionez ar peskerezh eno evit bugale evelomp. Kinnig a raemp terriñ hor c'houzoug o tiskenn gant an

torraodoù. Ne oa ket brav mont re dost d' ar mor, kement e folle, ha daoust ma chomemp uhel a-walc'h a-us d' an dour e teue betek hor genou blaz holen ar fru. Poan hor boa da zerc'hel hol linennoù reut er sond. Dont a raent, kaset gant al lanv, da ruzañ hed ar c'herreg ; ha ma n' hor boa ket dalc'h, hor boa da vihanañ e penn, ul lontreg divalav, ur penn tev dezhañ gant skilfoù lemm war ur c'horf mistr ha gwevn, a lonke an higenn betek toull e vouzelloù. Ouzhpenn m' hor boa tregas a-walc'h o tisklaviañ al loen, ne raemp tra vat ebet gant ar pesk-se, nemet e resteurel d' ar mor gant kastiz. Sankañ a raemp en e c'henou ur stouv-boutailh hag e c'hoarzhemp e-leizh ouzh e welet o piklamm war an houl...

Lavaret em eus deoc'h uheloc'h e save bep ar mare gwagennoù treizh. Darbet eo bet din un devezh bezañ lonket gant unan anezho. Diskennet edon war ar garregenn izeloc'h eget va c'heneiled evit bezañ aesoc'h gant va feskerezh. N' em eus ket dalc'h et soñj eus ar pezh e oan oc'h ober : a dra sur e oan stouet, o kontañ emichañs va fesked, ken na glevis a-daol-trumm va c'heneiled oc'h hopal : « Diwall, Herle, diwall ! An tarz ! An tarz ! »

Morse n' em eus bet ken bras aon em buhez, nemet ur wech marteze m' edon o treuzañ ur foeneg o klask neizhoù. N' ouzon ket petra a oa kroget en he lost, met taget e voen gant ur vuoc'h vrizh. Sevel a reas din divaskell war an taol hag e klipen (1) - filen - m' hel lavar deoc'h, ken e klipen. Rak santout a raen dija em fenn-adreñv kerniel al loen gouez. Dre c'hras Doue, e teuis a benn d' ober ul lamm dreist ar gloued war-bouez va divrec'h.

(1) Klipañ a vez lavaret eus ar vag a gerzh buan gant he gouelioù. Moarvat e teu ar ger-se eus ar saozneg « to clip ».

323

Met lezomp a-gostez ar saout hag an tirvi. Dizroomp d' hor garregenn. Ar c'houmm a c'hwezhas dindan va daoulagad, en em astennas, a bignas didrouz ha gorrek evel ul lipadenn penn-da-benn ar garreg, en ur gleuzañ war e lerc'h un islonk ken spontus ha forn an ifern. Chom a ris sabatuet ur pennad. Ne ouien ket petra ober. Gwelet a raen ar mare m' en dije tarzhet ar c'houmm ha ma vijen bet skubet ha ruilhet evel ur blouzenn. Ober a ris sin ar groaz hag en em harpis gant va holl nerzh start er garreg. Tremen a reas ar c'houmm e-biou din en ur sammañ va fesked, va botoù, va loeroù.

Ne chomis ket da c'hedal hiroc'h. Kemer a ris penn hent ar gêr, a-dreuz an tevennoù lann ha brug, dre ar gwenodennoù strizh. Mezhek e oan o treuzañ kêr, diarc'hen evel ur c'hlasker-bara, gant va zreid tanet, ar gwad o tiverañ diouto. Ur mell devezh am boa graet an deiz-se e gwirionez !

324

- 8 -

Gant an higenn hag ar vuzhugenn

KEINEGED HA STRONK

P'hor boa c'hoant, bugale, da gaout peskerezh fonnus ha didorr, ne oa ket dav dimp mont da gantren levioù e-touez ar c'herreg. Diskenn a raemp war an aod, hag aze, eus diri ar chaoser, e krogemp da lazhañ keineged.

Gant e zrein skantek war-c'horre hed e gein, n' eo ket ar c'heineg, a dra sur, ur pesk gwall brizet : fritet, eo divlaz a-walc'h, evit va genou din-me da vihanañ ; met ober a reer gantañ, war a leverer, ur soubenn saourus. N' ouzon ket hag eñ eo gwir ; rak n' em eus ket he zañvaet morse ha daoust pegen tenn e kavan hen anzav, ne garan ket soubenn ar pesked.

E gwirionez, e oa evidomp ar pesketa keineged ur c'hoari, evel ar c'hoari deñv (kanetenn). Ne raemp ket kalz a forzh gant ar peskerezh e-unan. Alies zoken e veze restaolet ar pesked d' ar mor. Evit o fakañ, n' oa ket ret kaout ur stalikerezh dibikous : ur spilhenn gammet e penn ur sifelenn a oa trawalc'h. Ar c'heineged, pilh (paot) ken e vervent, a hede ar chaoser dre vandennadoù, ha,

disvouedet, e sailhent war gement tra a gavent. Koulskoude n' hor befe ket bet e-giz-se kantadoù anezho. Un doare a oa ivez d' o lazhañ.

Mont a raemp da gentañ da gerc'hat ur podad stronk poazh en ur fritur bennak, hep goulenn aotre den ebet, evel just. N' oa ket laerezh evidomp mont da gemer seurt dilerc'hiadoù pesked. Ar re-mañ, daou seurt anezho, ar stronk poazh hag ar stronk kriz, a veze stlapet e bailhoù bras e toull dorioù ar friturioù. Ar stronk kriz a oa graet gant ar pennoù pesked o neuñvial e dourenn ar bouzelloù : flaeriañ kaer a rae. N' hor boa ket ezhomm anezhañ. Mat-tre d' ar gouerion da deilat o farkeier ha d' ar vartoloded da gargañ o barazoù evit stronkañ d' ar brizhili. Ar stronk poazh, eñ, a oa graet a dammoù pesked poazhet : tammoù kof pe dilerc'hiadoù n' hellent ket mont er boestoù-mir. War veg hor botoù ez aemp da gerc'hat ur podad anezhañ, pa ne veze den ebet war evezh er fritur.

325

Gant hor podad, ul linenn hep plomm hag ul linenn gant un deir-higenn e penn, ez aemp da staliañ war unan eus diwezhañ pazennoù an diri-maen e-kreiz ar chaoser. Meskañ a raemp ar stronk gant dour evit aozañ un toaz. Diouzhtu ma welemp ar c'heineged o tremen e-biou dimp e taolemp dezho ul loaiad. Raktal e harzent hag e c'hoarient puilh-puilh en-dro d' ar stronk, o pismigañ tamm du-mañ, tamm du-hont. Ne oa nemet teurel al linenn bouetet gant ur sklisen-besk hag haliñ.

Plijusoc'h edo ar c'hoari gant an deir-higenn. Amañ ne oa bouedenn ebet da lakaat war an higenn. Pa veze stank ar c'heineged, bern war vern koulz lavarout, e veze taolet an deir-higenn e-maez ha, gant ur frapadenn drumm d' al linenn, e veze klaviet ar pesked, daou ha daou alies, dre al lagad, dre ar c'hof pe dre al lost. Ur stokadenn d' ar pesk war ar maen evit e vadaouiñ hag al linenn en-dro er-maez. A-wechoù ivez e oa disviret hepken ar pesk, a file ken e file da glask boued e lec'h all. Gant ar peskerezh-se e veze anavezet ar « sakoed » (tud ampart). Rak n'hell ket forzh piv c'hoari gant an deir-higenn : ne ra peurvuiañ nemet spontañ ar pesked.

Dont a rae ganimp evel-se betek kantadoù keineged. An estren, o tic'henaouiñ a-us dimp, harpet ouzh ar vardell, a souezhe hag a c'hlaoure o welout ur seurt peskerezh burzhudus. Ni, avat, a veze gwall nec'het alies gant ar pezh d' ober gantañ. Degouezhet ez eus bet ganimp mont d' e werzhañ d' ar c'hoc'hu war an daolennoù marbr, daou pe dri gwenneg an dousenn. Ur gwenneg a roemp da baotr ar c'hustum evit ar plas hag e chome ganimp peadra da c'hoari pikañ war ar rae.

326

- 9 -

Gant an higenn hag ar vuzhugenn

KRANKED, CHEVR, LEGISTRI

I

N' eo ket bet morse re zouget ar martolod kozh da granketa en e vugaleaj, daoust ma oa paot-tre ar ouenn eus ar c'hranked ; en abeg moarvat ne veze graet tra vat ebet er gêr ganto. Bep tro ma tegouezhen gant ur banerad anezho, ha re dibabet ouzhpenn, e kleven bepred an hevelep richan : « Kaset ' peus c'hoazh eus ar moc'h-se ganeoc'h. Ne dalvez ket ar boan deviñ keuneud ganto. Stlapit al loened-pivier-se (pavioù) e karr an teil ». Ha gerioù all ken kasaus.

Ne daemp ket eta e-fet da glask kranked. C'hoarvezout a rae, pa vezemp aet da besketa da vare ar c'hant pe al loar nevez, e kavemp ar mor re izel ha re nebeut a zour er poullou. Petra ober da c'hortoz al lanv nemet furchañ ar c'herreg ? Dres ar gwellañ mare da granketa : un hanter eur pe un eur hor boa e-giz-se d'ober hor furchadenn. Met ne raemp ket war dro forzh pe seurt kranked.

Lezel a raemp a-gostez ar c'hranked boutin pe kranked-mordivinoù, a welemp

o tiflipañ dirazomp en ur sevel ar vein : re zister oant ha re a labour ganto o dibluskañ evit ar boued a gaved en o c'hreiz. Ne zaleemp ket muioc'h gant ar c'hranked-silioù, liv teñval ar c'herreg dezho, gant pivier plat ha blevennek. Ar re-mañ a oa bliv meurbet. Ret e veze teurel hor c'hrabanoù warno, kerkent ha gwelet, pe a-hend-all e oant tec'het kuit, evel al luc'hedenn, war o c'halabosoù (parlochoù) .

327

Ne oa nemet evit ar c'hranked-saoz, sanket don er frailhoù hag er ribouloù dindan ar c'herreg lopous (tolzennek). Ne gerzhe ket kuit ar re mañ, met ne oa ket bravoc'h o zennañ diouzh strad o ribouloù. Pa santent pouez hor bizied pe hini ar vazh-krog endro d' o dargreiz, en em stardent muioc'h-mui, ken e oa diaes-tre kaout an disterañ peg enno. Na pebezh abadenn ! Alies e oamp gourvezet en hon hed hag astennet hor brec'h an hirañ ma c'hellemp, an dour o tiverañ eus ar bezhin en hor c'herc'henn. Neoazh, pa c'hellemp treiñ ur biz pe ar vazh-krog en dro d' ur pav bras, forzh da sachañ kreñv, e teuemp a-benn da zidoullañ al loen. Ur wech tennet ar c'hrank e-maez e doull, e kroge c'hoarierzh gantañ. E hilligañ a raemp, en ur sevel dezhañ e yalc'h dindan e gof evit gwelet pegen pinvidik e oa. Hervez niver ar brenkoù, e kontemp ar gwenneien, en ur ganañ ur rimadell n' em eus ket dalc'het soñj anezhi. Ne oa ket atav c'hoarzh ganimp. Tapout a raemp a-wechoù taolioù meudoù a waske hor bizied betek ar gwad.

II

En ur furchal, e klevemp a-wechoù ur bourbouilh en ur poull bennak e-touez ar melkern. Raktal e save hor fri ganimp hag e tave ar safar. Anaout a raemp diouzhtu doare ul legestr. Lamm a rae hor c'halon en hor c'hreiz gant ar blijadur. Na pebezh peskerezh da ziskouez ma c'hellfemp e dizhout ! N' eo ket bep tro e c'hoarveze kemend-all. Arabat oa mont dezhañ gant an daouarn noazh gant aon da gaout un oeñs troc'het gant e durkez. Tennañ a raemp hor galabousenn diwar hor penn hag, hon dorn gwarezet ganti, e splujemp war e gorf. Deut zo bet ganin e giz-se meur a wech ul legestr pe zaou d' ar gêr. Ne veze ket kaoz neuze d' o stlepel e karr an teil.

III

Mare mat oa ivez da chevreta. Ne raemp ket kalz a van gant ar chevr. Didalvez oant evidomp. Lezel a raemp ar peskerezh anezho gant an estren faro. Nemet e largemp bos (1) warno ouzh o gwelout o kas war-raok ar roeñv-ouel (avenell) hag o strebotiñ war ar bezhin glas evit tennañ ur baour-kaezh chevreñn pe ziv e-touez kalz a lorgnez. Evidomp, pa welemp bernadoù anezho o firbouchañ e-barzh an dour, e tapemp unanennoù gant an dorn evit o debriñ war an taol e kriz, plusk hag all.

(1) Largañ bos : c'hoarzhin goap.

328

- 10 -

Gant an higenn hag ar vuzhugenn

MESKL

Da zibenn an hañv, e-tro miz Gwengolo, e veze echu ganimp ar peskerezh. Deut e veze re yen an dour, ha gant hon daouarn bav ne c'hellemp ket mui derc'hel start a-walc'h el linennoù. Ar pesk, eñ ivez, a yae da glask repu e lec'h all. Mont a raemp neuze, a-raok kregiñ a-nevez gant ar skol, da glask meskl. Nann avat evit o chas d' ar gêr da boazhañ. Gwelloc'h e oa ganimp chom en aod d' ober hor c'heusteurenn hon-unan. Gant ul loñchenn vara er chakod hag ur penn ognon pe gignen, ez aemp eta etrezek ar Gored da veskleta.

Tud ' zo hag a gred e tastumer ar meskl war ar c'herreg evel ar raden er

park : n' eus nemet mont da gerc'hat, na petra 'ta ! M' ho kwel, eme an Douarnenezad ! A dra sur, eo bodet ar meskl e blokadoù kaer hag a seblant bezañ distaget aes diouzh ar roc'h : lugerniñ a ra ar « begoù-bran » gant ar beradoù dour-mor o ruilhal warno. Met un dra all a zo : er blokad-se, un hanter-dousenn marteze a zo mat da zilenn ; ar re all a zo re vihan pe re zivalav. Setu ma ranker mont dezho unan hag unan : labour difonn ma 'z eus, a-raok dont a-benn da leuniañ ur baner valastran. Ne gontan ket, ouzhpenn, eo garv ar c'herreg ha kizidik ar bizied. Ha ma ne santer ket poan ar c'hignadennoù war an taol, leskiñ mat a reont war-lerc'h !

Echu hor c'huñtuilhadenñ ganimp e savemp un oaled gant daou pe dri maen plat. Er vevenn bezhin ha lorgnez lezet war e lerc'h gant ar mor o tiskenn, e kavemp keuneud a-walc'h da c'hwezhañ tan. Ha bec'h dezhi dindan ar gaoter ken e traske an hili o tarzhañ diouzh an tammoù koad gouzourek ha ma strinke an « ufl » (euflennoù-tan) a bep tu da baotr ar geusteurenn. Morse em buhez n' em eus tañvaet meskl a oa ganto blaz ar mor evel gant ar seurt-se.

329

En em gavout a raemp a-wechoù gant an dud, merc'hed dreist-holl, na reont micher nemet eus ar meskleta. Gouzout a rit, an dud-se n' o deus ket graet peurvuiañ kalz a dra vat en o buhez. Ar c'hoefoù du, evel m' int anvet, da lavarout eo merc'hed digempenn ha disoursi, na daolont ket o gwerenn en o botoù. Soñj am eus eus unan, muioc'h a droienn dezhi eget d' ur varikenn, a oa lesanvet... lakomp Bazhoulenn, hag a ziskenne bemdez e kêr gant he c'herzhed pounner evel ar gazeg kozh gant, en ur hopal a-bouez-penn : « Piv 'n no meskled ?... Meskled Bazhoulenn ? » Ar vugale a rede war he lerc'h, en ur hopal evelti. Sevel a rae droug enni neuze ken ha ken. « Penaos, gisti bihan, bugale ar groug, meskled Bazhoulenn ? Ha Bazhoulenn eo va anv ? Me a daolo tuchantik va bazhoulenn warnoc'h ! » Hag e kemere mein diwar an hent da stlepel warno. N' ouzon ket pet gwenneg e werzhe-hi he bolennad meskl d' ar mare-se. N' oa ket ker a dra sur. Evidomp-ni e talvez e ar « begoù-bran », ur wech dilennet, da c'hoari pikañ war ar rae, pa ne veze mui gwenneg rouz ebet en hor chakodoù.

Hiziv n' o ket heñvel ken. Gant an dienez vras hag ar gernez a ren er bed ez eus kalz a dud na reont ket mui fae war ar meskl. Mareoù ' zo eo du an aod ganto, ken eo touzet ar c'herreg ha ma ne chom mui war o lerc'h nemet ar struj.

330

- 11 -

Gant an higenn hag or vuzhugenn

GLIZIGOÙ BAE DOUARNENEZ

Ne vez ket nemeur a beskerezh war aodoù Breizh er mare-mañ eus ar bloaz. Dizarmet eo an darn vuiañ eus ar bagoù ha kaset d' ar sec'h da c'houdoriñ. N' eus o kenderc'hel da vat nemet ar bagoù-chalutañ hag un nebeut bagoù bras a ra hañv-goañv peskerezh an higennoù, pell-pell en donvor. E Douarnenez, koulskoude, ne vez ket ehanet krenn, zoken gant ar bagoù dister. Rak bez' hon eus dirazomp ar bae souezhus a vez kavet ennañ da bep mare eus ar bloaz pesked dianav e lec'h all. Chomet ez eus ennañ, emichañs, un darn eus kevrin Kêr-Iz.

Da skouer, ur peskerezh souezhus meurbet eo ar peskerezh glizigoù. Soñjit ervat ne vez graet nemet gant al loar, e-pad tri miz ar goañv. It da Gameled, it da Waien a zo tostik-tost neoazh, ne vez ket gwelet eno morse lost ur c'hlizigenn. Eizh deiz pe war-dro e-pad ar peskerezh : pemp pe c'hwec'h devezh a-raok ar c'hant-loar ha daou pe dri devezh war-lerc'h. E deizioù all al loar, ne dalvez ket ar boan mont d' ar mor ; ne gavfed ket un draen.

D' an deiz fesonet, e weler, goude merenn, ar vartoloded o vont davit o bagoù, sammet peurliesañ gant o rouedoù bet a-raok o sec'hañ pe tennet diouzh ar grignolioù. Pep hini a gas gantañ e rouedoù : teir bep gwech. Ar re a vartoloded n' o deus ket a rouedoù a rank chom en aod. Evel-se emañ al lezenn ganto, ul

lezenn n' eo ket skrivet a dra sur. N' eo ket ar rouedoù-se rouedoù e-fed evit ar glizigoù. Ober a reer gant kozh rouedoù sardin eus ar moull bihan : eus moull 48 da 52.

Un hanter-tro da zornell ar c'heflusker, ha setu ar vag o loc'hañ. Ne da ket pell. Etre beg Leide hag aod Santez Anna, da lavarout eo, hed un tenn fuzuilh, e vez pesketaet. Ret eo mont d' an abardaez-noz, pa gouez an deñvalijenn goustad war ar bae, ne weler mui ar bevennoù anezhañ kollet er vrumenn, ha, pa grog al loar da skeiñ he bannoù arc'hant war houl ar mor, diouzh tevennoù Blomarc'h hoc'h eus ur gweled dispar : un niver bagoù, strewet damdost, difiñv pe o vranñsigellat war o eorioù ha skeudoù ar vartoloded o vont hag o tont war ar bourzh pe helmoet ouzh ar c'hantennoù o c'hortoz ar mare da sevel ar rouedoù. Neuze, azalek dek eur ha diwezhatoc'h betek ma 'z a al loar da gousket, e vez halet ar rouedoù da vont d'an aod. Ar pesked a vez divoullet evit ar werzh eus ar beure.

331

Hiziv an deiz, dre ma n' hell ket ar vartoloded chom er mor war-lerc'h kousk an heol, e vez taolet ar rouedoù diouzh an abardaez ha savet an devezh war-lerc'h diouzh ar beure. Kasas eo evito an dra-se. Rak, e-pad an amzer, ar morhoc'hed a ra o labour, ul labour gwall zivalav : sailhañ a reont war ar rouedoù karget a besked a vez dismeret ha lakaet alies e pilhoù.

Dre gasedoù e vez gwerzhet ar glizigoù : seizh, eizh kant e pep kased a bouez war-dro dek kilo. Ne vezont ket gwerzhet ker, zoken hiziv ma koust daou skoed ar c'hilo. Mont a ra ar pep brasañ d' ar friturioù evit bezañ lakaet e boestoù. Ar re n' o anavezont ket, da lavarout eo an holl pe dost, o c'hemer evit sardin. Labour eta a dennont da gêr Douarnenez : d' ar vartoloded ha da verc'hed ar friturioù.

Da zibenn an hañv, e vez gwelet a-wechoù ivez glizigoù, pa sko an avelioù reter. Souezhus eo zoken o gwelout, pourchuet gant ar brizhili, o tostaat ouzh an aod hag o virviñ en dour, betek lammat war ar c'herreg. Met d' ar mare-se eo dalc'het an darn vuiañ eus ar vartoloded gant ur peskerezh all talvoudusoc'h : an ton, ar sardin pe ar brizhili. N' eus nemet un nebeut bagoù a ya war o zro gant ar sen, hag e pakont mesk-ha-mesk glizigoù, blod ha gilligammed. Dibabet e vez pep rummad anezho da gas d' ar friturioù pe da sallañ. A-wechoù zoken ne vez ket kavet gwerzh dezho. Dalc'het em eus soñj eus ur bloavezh a oa bet kement anezho ma voe ret d' ar gouerion dont gant o zumporelloù d' o c'herc'hat evit ledañ war o farkeier. Ne gred ket din e c'hoarvezfe kemend-all hiziv.

(Prezegenn displeget e Roazhon-Breizh ar 15 a viz Meurzh 1944.1)

332

- 12 -

AN ENED E DOUARNENEZ

Tremenet eo adarre an Ened. Tremenet eo ivez ar C'horaiz.

Ened a vrezel, ened a dristidigezh, n' en deus ket gwelet muioc'h eget ar bloavezhioù a-raok ar maskadennoù, an ebatoù a bep seurt a vourre kement Douarneneziz ganto. Chomet eo goull staliou ar berrukenerien ma werzhed enno e-leizh a vaskloù, a frioù-maskl, pe a « vleizi » du. Gwelet eo bet hepken un nebeut krouadurien hag a zouge en o dorn, hag a lakae bep ar mare war o dremm skeudenn difeson un « Daladier » pe ur « Blum » bennak, ankounac'haet abaoe ar brezel e sac'h ar pilhoù.

Keuz am eus d' an devezhioù-se, a c'hortozen bep bloaz gant mall. Ha deut dija war an oad, e karfen kemer perzh ur wech c'hoazh evel em yaouankiz er pevar devezh foll-se, karget a blijadur. Ne oa ket heuliet marteze penn-da-benn lezenn an Iliz, hag, e-pad ma pede ar merc'hed santel evit dizurzhioù ar bed, e-pad ma

raent teir gwech an dro d' an iliz evit gounit un « induljañs » leun en ur skeiñ war o bruchedoù revet, e pec'he ur rummad all, war a leverent, ken e pec'hent. Kempouez e oa an traoù e-giz-se. Ha ma kredomp ar werz, ez ae un tamm mat falloc'h an traoù gwechall. Rak...

N' eus e Kêr-Iz netra nevez,
An ebatoù-mañ 'vez bemdez ;
N' eus e Kêr-Iz nemet traoù kozh,
rak ar festoù-mañ ' vez bemnoz !

Ganimp ne padent nemet pevar devezh : eus abardaez Sul al Lard betek noz ar Merc'her-Ludu.

Amzer un tenn-anal e oa etre daou dro-beskerezh kalet e buhez Douarneneziz. Klozet ar peskerezh-goañv, e paramanted pep tra evit mont war-du Iwerzhon gant ar brizhili. Koazhet e oa ar bividigezh, ur mare, e porzh bras ar Rozveur evit diwanañ e-tal ar Porzh-Ruz, ma weled eno an holl vagoù a-sko. Hag ar vartoloded bec'h warno, lod ar c'holtar o tiveriñ diouzh o divrec'h, lod all o fardañ kouez da livañ ar goueiioù. Hag ar gilvizien o stoupañ ar garanou pe o tifallañ an tammou koad pezhell. Pare ar bagoù da gemer ar mor ur wech echu an Ened ha debret an arc'hant !

333

Pell a-raok e veze arboellet « mouneiz » evit « kas anezhi » (1) e-pad ar gouelioù en un doare dereat. Hag alies zoken e veze tennet dle war ar chupennoù. Rak koustus e oa feurmiñ dilhad evit pep devezh, ouzhpenn ma oa ret glebiañ ar bos-lagout ur wech ar mare. Diouzh ar Sul, raktal goude merenn, en em ziskoueze ar maskaradennoù war an Hent-Nevez, a zo, koulz lavarout, begel Douarnenez. A-nebeudoù da gentañ, o vont hag o tont gant ar straed, ar c'hleierigoù o strilhañ war o arzoerioù hag o ufernioù, e-keit ma stokent gant o bizied war daboulinou plat. Penn kentañ an abadenn e oa, ar c'hammed kentañ graet gant ar re hardisañ, gant ar re « lamm-en-dañs ». Tamm-ha-tamm e tiboukent niverusoc'h, a-vandennadoù bras, paotred ha merc'hed yaouank, o tañsal hag o lammat en ur ganañ. Hag ar youc'hadennoù da dregerniñ eus ur penn d' egile d' ar straed. Stankoc'h-stankañ e teue ar maskaradennoù, eus Tal-ar-Groaz betek Kerbervet : jipsianed gant boteier-stlak en o zreid, dilhadoù neudet e giz Ploare, itronezed e du gant ur mouchouer bras taolet war o fenn hag o divskoaz, kougouleien gant daou doull evit ar gweled hep ankounac'haat toull ar gouzoug, kant ha kant giz all d' en em zic'hizañ. Hag ar maskloù pennoù-moc'h hag holl loened vil ar bed ! Dont a rae ur mare, war-dro c'hwec'h eur, edo ken leuniet ar straed gant ar maskaradennoù hag an dud kurius ma vezed war zoug enni !

Goude koan, ur wech kouezhet an noz teñval, e sioulae ar straedoù. Ne harze mui war an hent nemet ar pochoù mezv, kailharenned o dilhad gant fler ar foziou, troet o maskloù ganto war o c'hilpenn, hag o sakreal, hag o tiheugiñ, pa ne ruilhent ket war o genou e-barzh ar sanioù. Ar re all a gerzhe bliv ha skañv evel spesou trema ar c'hafedioù hag an ostaerioù, ma tremened eno an darn vuiañ eus an noz o korolliñ hag oc'h ebatal. Raktal ma tigored an nor e teue davedoc'h un aezhenn domm a ginnige ho mougañ, ha trouz ul laz-seniñ skiltrus a lakae da bilpasañ paotred ha merc'hed, maskaradennoù ha tud divaskl. Hag en-dro d' al leur-dañsal, ur bern tud, azezet ouzh taolioù, hag a zeue alies war al leur, ken e oa ret d' an dañserien ober an dro anezho. Ha na gredit ket ne oa eno nemet yaouankiz pe tud diroll. Nann avat, tadoù ha mammoù a diegezh, tud enorus hag enoret, eus kêr hag arallvro, dedennet gant an debron gwelout ha gouzout.

(1) « Kas ane'i », da lavarout eo ribotal.

334

Ur blijadur e oa lakaat anvioù war benn ar maskaradennoù a anavezad a-wechoù dre o c'herzhed pe dre o mouezh, evit dezho bezañ treuz-kemmet alies. Hag e weled taolennoù iskis : tud lent, betek re, er vuhez pemdeziek, hag a gemere hardisegezh dindan o c'habell, hag a zeue teod dezho betek toull o gouzoug. Mont a raent eus un daol d' eben da douellañ an dud sañset fur, simudet war ur werennad vier, en ur ziskargañ dezho un nebeut gwirionezoù kasaus da selaou, war

o buhez. Pep hini a gleve e bater an nozvezh-se, hag arabat e oa da unan bezañ feuket ha klask sevel e vaskl d' e brezeger. Tapet en dije ur skouarnad dre gostez ar penn ha ne vije ket bet ar c'hoarzherien eus e du. Koll a rae ar vourc'hizien o lorc'h, evit un nozvezh. Tostaat a raent ouzh ar werin, gwarezet m' edont gant ar seiz a zougent war o dremm. Hag e pade ar c'horoll, betek ma oa skuizhet an ebaterien.

Diouzh al lun e kroged en-dro. Met devezh ar vugale e oa ouzhpenn. Gwisket e veze ar merc'hedigoù gant mouchouer ha koef, ar baotredigoù gant chupenn ha jiletenn, hag e vezent pourmenet tro kêr, dalc'het dre an dorn gant ar mammoù. Kran e vezent evel tud nevez, ha sirius 'ta !

Ar merc'her a oa an devezh bras, anvet c'hoazh Devezh ar Gailharenn. Na veze ket gwisket a zilhad kran na douget a vaskloù kennebeut ; ur fri-maskl d' an hirañ. N' eo ket ret lavarout ne oa nemet ar baotred oc'h ober ar gailharenn. A-goubladoù e vezent. Furchet e veze a-dreñv an armelioù evit dispakañ broz ha tavañjer mamm-guñv, savet e dammoù peñsel ha debret gant an hartouz, ur c'hozh tokig a veze diskoachet e korn pe gorn ; ur baner du e pleg ar vrec'h, an delioù karotez ha pour brein o tont er-maez anezhi, ha setu fichet ar verc'h nevez. Ar mab nevez, eñ, diouzh e du, a zispac'he er grignol an iskisañ bragoù ha chupenn bet douget biskoazh gant mab-den ; ur boned klipenn war ar penn, ur re votoù kinoù en e dreid ; mat an den da vont da bourmen e chevrenn. Ne weled eta war an Hent-Nevez nemet toulladoù oristaled, badaouet mat, o vlejtal a-bouez-penn :

335

Echu 'n Ened ;
N' on ket jenet,
Debret an arc'hant,
Echu tout !

ha kanaouennoù all, hanter c'hallek, hanter vrezhonek evelhen :

Ah ! les voilà les kroc'hen-revr ! ho ! ho !
Deus da gravat din va revr ! ho ! Ho !

Bravañ tra oa pa ziskenne eus Ploare paotred « Marc'had an Avu », - distreset e « marc'h an euü ». Evit ober ar c'hailharenned n' o doa ket o far. Brudet oant evit se ha brudet mat ! Ne fell ket din lavarout re a zroug war o fouez ; rak plijadur a-walc'h am eus bet ganto ur mare p' am eus o darempredet. Bez' e oa Marc'had an Avu evel ma lavarfed un doare « forum » dirak an iliz, m' en em vode ennañ da bep eur an deiz hag an abardaez ar wazed dilabour pe echu ganto o labour. Komz a raent a-zivout pep tra - ar politikerezh, ar peskerezh, ar c'heleier - o c'hortoz dreist-holl ar banneoù da ziverañ war o staon, gant ma vijent bet paeet dezho : teir pe beder ostaleri a oa sko. N' eus tra souezhus ebet e save trouz alies, ha kann a-wechoù, pa veze re dommet d' ar baotred. Un dra voutin o doa holl : aon o doa da zeviñ o bizied gant an dour benniget. Harpet ouzh moger an iliz, pe ouzh an tiez tostañ, hervez ma c'hwezhe an avel, an daouarn en o chakodoù, e choment diseblant evel peulioù dirak an dud « warlerc'hiet » a dremene dirazo evit mont d' an oferenn, pe neuze e tistagent en ur c'hoapaat : « Alo, merc'hed ! emac'h o vont c'hoazh da lipat ar sent. Hep dale n' o devezo mui na beg na fri, kement e vint bet uzet ganeoc'h ! » Bez' e oa eta paotred Marc'had an Avu ur seurt lavagnoned veur na raent foultre kaer na gant Doue na gant Diaoul.

D' ar merc'her ludu ne veze ket leñvet ouzh o gwelout renket dres evel evit un eured, gant merc'h ha mab nevez, paotr ha plac'h enor, ha koubladoù niverus dre ar vrec'h. Ar vugale a hope war o lerc'h en ur ganañ :

Ar verc'h nevez, ar verc'h nevez, mardigra !

336

Lod a zalc'he en o dorn ur spanell, lod all ur rozell, pe ur billig, pe un trebez. Kanañ a raent kanaouennoù savet ganto. Reiñ a ran un tañva eus unan anezho :

Rogilomp, rigolo,
Rigolomp, tud ar vro,
Etrezomp, yaouankiz,
Evit mad an ostiz.
D' ar sul e vemp gwelet
Gant sigar daou wenneg,
Met dont a ra al lun,
E rankomp ober yun.
A-wechoù-se ' vemp klañv
Gant banneoù gwin-ardant
Dre faot an ostizien
A servij deomp gwelien.

E-tal kement ostaleri a gaved a-hed an hent e veze harzet un tammig. Dav e oa ober van da aozañ krampouezh hag ivez diskenn ar c'halopinadoù lagout da zistanañ ar gourlañchennoù disec'het. Setu, pa zegouezhe an eured e Tal-ar-Groaz, ez ae a-dreuz-kaer gant an hent, pa ne veze ket kollet he boked gant ar verc'h nevez, azezet war ar bazenn e bord ar straed !

E Tal-ar-Groaz e veze ar vodadeg vras, bodadeg an holl gailharenned en em zastume eno a-raok mont da veuziñ « an den paoulik » eus laez ar Pont Bras. Treset e veze un den plouz, ha gwisket evel just e kailharenn. Sammet e veze gant daou zen pe charreet en ur c'harr bihan. Biniaouerien ha taboulinerien a gerzhe en a-raok en ur seniñ gant o binvioù, e-pad ma heulie war-lerc'h an holl vaskaradennoù, ur c'halz anezho o tougen manteleoù-kañv, o leñvañ, o yudal a-bouez-penn :

An den paoulik, an den paoulik, mardigra !

Erruet e-tal ar pont e veze hopet un nebeut gwechoù :

Sonit ar biniou hag an tañbour !
Taol ar mardigra e-kreiz ar mour (mor) !

Hag e veze stlapet an « den paoulik » dreist ar vardell. Echu oa an Ened...

Diouzh ar yaou vintin e loc'he ar bagoù kentañ gant ar brizhili bras.

337

- 13

Gant an higenn hag ar vuzhugenn

UR BESKETADENN... GOUELINI

N' eo ket hepken war an aodoù hag er mor e stignemp hol linennoù. Kavet hor boa an tu d' ober ganto en un doare iskis a-walc'h. Hag amañ e tlean anzav e oa kriz-meurbet ar peskerezh a gomzin anezhañ bremañ. Mont a raemp gant hol linennoù da labouseta, ya ! da dapout laboused-mor war ar maez. Souezhus ! an dra a c'hoarveze e tro an diskar-amzer, pa veze ledet pennoù pesked gant ar c'houer war e barkeier, ha ma teue da zarnijal a-us dezho, en ur wic'hal, bagadoù du a ouelini.

D' ar mare-se, ma anavezen mat al laouenanig diouzh ar sidanig, dre o neizhoù hag o vioù dreist-holl, ne zeuen ket a-benn da ziforc'h al laboused-mor etrezo. Anaout a raen ar gouelan rouz nemetken, ha c'hoazh peurvuiañ, an holl evned a nije a-us d' ar mor a oa evidon evned-mor, ha tra all ebet. Desket em eus abaoe un dra bennak muioc'h war o fenn. Gwelit ! Ar morskoul en em zastum en ur voulienn a-us d' ur vandennad talareged hag a gouezh a-blomm, beg a-raok, evel ur maen bannet start en dour. Hag ar serjant, al labous divalav-se, divalavoc'h c'hoazh evit ar goukoug, a red war-lerc'h ar gouelini bihan p' o devez ar re-mañ ar vouedenn en o beg hag a skuizh anezho betek ma tiskrogont diouti ; a-boan m' eo larget, setu-hi en e c'henou marlonk. Hag ar garamellenn, - nag ur ger brav ! - a heul e-pad an hañv en donvor ar bagoù-ton o troc'hañ

herr ar wagenn, dispaket bras o gouelioù ganto. Hag an indu, eus ment ar goulm, a fard e neizh en toullou-kerreg tro-dro da Eusa ha Moalenez. Hag an naero, ha Fañch-ar-c'hwik (klasket em eus e wir anv er geriadur : moualc'h-vor !) labous a walleur, a ziskouez e dres p' eo darev ar gwall-amzer.

Met na fogasomp ket re ! Lezomp aze hor gouiziegezh, ha dizroomp d' hor parkeier. D' ar yaou vintin, dre ma ne oa ket skol, ha d' an devezhioù all pa veze graet skol al louarn, e tizhemp Park ar Marc'h en ur ganañ, war don « Eürus an hini » :

338

Deomp d' ar Peniti da glask al laboused,
Da glask al laboused da lakaat er gaoued (2 wech)
Bet eo bet ganin, met dichapet eo ;
Dont a ray en-dro mar deo chomet bev. (2 wech)

An hent a gemeremp d' ar Peniti. Met ne daemp ket tre. Tostoc'h e kavemp hol laboused. Park ar Marc'h a oa aze gant e goad bihan, ma c'hellemp, e kuzh d' an holl, tresañ ennañ hor palaroù gant ur penn-kordenn a staged outi un toullad higennoù. Ur wech bouetet, ez aemp d' o ledañ e-kreiz ar park. Rollet e veze ur penn eus ar gordenn en-dro d'ur maen pounner, gant aon na vefe bet sammet ar stalikerez a-bezh gant al labous klavet. Distreiñ a raemp neuze da guzhat a-dreñv ar gwez, hon daouarn sanket don er wrez e strad chakodoù hor bragoù evel tud dizamant. Met dizamant ne oamp ket re ha sellout a raemp a-gorn. Rak ar gward a oa war evezh, bepred war hor seulioù. Ne blije ket dezhañ nemeur al lavagnoned ma oamp, re zouget un tammig da laerezh an avaloù hag ar c'harotez e parkeier an nesañ. Hag eus a-bell, pa veze gwelet o tostaat, e hope unan bennak ac'hanomp : « Veilha ! 'mañ ar penn-yod (1) kamm o tont da gravat deomp traoñ hor chupennoù ! » Ne ehanemp ket evit-se a sellout ouzh tu an higennoù.

Kerkent ha ma veze gwelet ur gouelan bennak oc'h en em zifretañ diouzh klavenn an higenn, e redemp d' e dapout ha d' e zisklavianañ. P' hor beze un nebeut anezho, e krennemp dezho o diwaskell evit mirout outo a nijal, hag o lakaemp da redek...

(Prezegenm displeget e Roazhon-Breizh an 3 a viz Meurzh 1944.)

(1) Penn-yod pe gaouenn.

339

- 14 -

UR PORZH-MOR : TREBOUL

N' eus nemet ar pont bras da dreuziñ evit mont eus Douarnenez da Dreboul hag emeur dija en ur bed all. Gwir eo n' eus ket bet a bont atav. Savet eo bet war e bileroù - postek hag uhel da vare m' eo bet graet al linenn hent-houarn a gas war-du Kemper. Kemeret e veze a-raok ar vag er Porzh-Ru evit tremen ar ganol en tu all betek an Treizh pe neuze e oa ret mont da c'hoari an dro dre Bouldahud hag ober evel-se ouzhpenn ul lev vale.

Treboul, evel m' emañ hiziv, n' eo ket ur gêriadenn gozh. E-pad pell amzer n' eo bet nemet un drev stag ouzh parrez Poullan, ul lev hanter alese. Bez' e oa d' ar mare-se un toullad tiez izel bodet war an duchenn en-dro da chapel Sant-Yann hag annezet gant pesketaerion. Chomet eo anvet al lec'h-se Treboul gozh. Met er c'hantved diwezhañ, pa grogas Douarnenez da gemer perzh ez vras er pesketaerezh, da sevel he « friturioù » niverus hag eus ur vorc'hadennig druilh da vezañ ur gêr vras ha buhezek, Treboul a ziblasas d' he zro, en em ledas hag a ziskennas a-ziwar he zuchenn betek ar pleg-mor a zo a-dal d' ar Porzh-Ru, er mervent d' an enezenn Dristan. Sevel a reas an tiez, stank ha stank, hep urzh, hag hiziv daoust ma vez lakaet anvioù d' ar straedoù (anvioù gwall divalav a dra sur, straed Verdun ! straed ar Marichal Foch !) n' int e gwirionez nemet gwenodennoù kammigellek krap-digrap, n'hell ket zoken tremen drezo pevar den

gant ur serch. Un dra gaer eo marteze d' ar vezvierion evit harpañ eus ur voger d' eben hag o mirout da vuzuliañ re an hent, met ne gred ket din e parfe re alies lagad an heol e-barzh an darn vuiañ eus kement lojeiz ; an dra-mañ a zo un afer all. O vezañ deut Treboul kêr bras en un taol, e savas da Drebourliz ar c'haoc'h en o zoull ha ne fellas ket dezho ken bezañ gouarnet gant un dornad kouerion lor a bell vro. Goulenn a rejont distag diouzh ar barrez-vamm n' o doa ket nemeur a zarempred ganti. Ha peogwir edo bremañ kalz re zister chapel Sant-Yann evit an dud a oa eno, savet e voe izelloc'h ha tostoc'h d' an aod un iliz nevez evit bezañ iliz parrez.

340

Ar pezh a ro da Drebour he doare dezhi hec'h unan eo he martoloded. Setu aze ur gêriadenn poblet gant ouzhpenn 5.000 den n' eus enni nemet pesketaerion koulz lavarout, disheñvel krenn diouzh re Zouarnenez - da vihanañ ar re deut war an oad. Ober a reont peurvuiañ ar peskerezh bihan gant al linenn, ar rouedoù-tramailh, ar paniri. Labourat a reont ivez un tammig douar evit eostiñ legumajoù a bep seurt (lodennet eo evel-se park ar menhir e n' ouzon pet tamm biskoazh) hag o gweler o tougen bezhin da deilat o farkig e-barzh kravazoù toull graet ar strad anezho gant gwial krommet evel foñs ur baner-vec'h ; hag e-giz-se, peogwir n' o deus na karr na marc'h, brasoc'h eo un tamm mat ar samm a c'hellont dougen en un dro. Abeg an dra-se eo moarvat n' eo ket kozh-kozh ar vicher martolod en o zouez. N' eus ket gwall bell emichañs e oa c'hoazh o zadoù o tiwall ar saout war ar maez. En ur zont e kêr, n' eo ket bet gwelc'het mat a-walc'h o botoù ganto hag eo chomet un disterañ ar c'haoc'h saout stag anezho. Evit lavarout mat, n' int ket c'hoazh re zivrazet.

Ha neuze, Douarneneziz, martoloded a ouenn, aotrounez ar mor don, penaos n' o defe ket graet kalzig fae ha kalzig goap war Drebourliz, un tammig gros d' o meno, koulz en o jestroù hag en o safar ? Hag abalamour e oa ur soner e Trebour, Joz e anv, e oa bet savet dre c'hodiserezh ur ganaouenn a groge gant ar gerioù :

E Trebour 'ma Joz ar Pifir ...

Met an Trebourlad ne gompren ket re vat ar farserezh ha ne gar ket re bezañ jahinet. Prim eo evel ar C'haper ha prest da c'hoari gant ar gountell hag ar voutailh. (Komz a ran amañ eus un amzer tremenet n' eus ket re bell holl.) Nag a bennoù diswriet, nag a frioù togned war an tamm pont bras-se en abeg da Joz ar Pifir ! ha d' ar merc'hed ! Rak Trebourliz m' o defe karet kemer maouez e Douarnenez, birviken Douarnenezad ebet na vefe aet da gerc'hat ur wreg da Drebour : an dismegañs ru a vefe kouezhet war e benn. Kerkoulz e oa dezhañ diouzhtu mont davit ur Vigoudenn pe ur Gapenn.

341

Kemmet eo an traoù un disterañ. Paotred Trebour, war roudoù Douarneneziz, a zo deut d' o zro foeterion-mor. Bez' e vezont ivez gant ar grilhed e Maoretania hag en Antilhez. Ar re yaouank ne deont ket mui da zastum bezhin en aod na da welc'hiñ o daouarn en dour-hañvoez - ha dreist-holl ar merc'hed yaouank a zo merc'hed faro, ken dibikous ha merc'hed Douarnenez, gant un disterañ muioc'h a orged, ar pezh a blij, ret eo hen anzav, d' ar baotred. Evel alouberezed taolet o dezont o selloù divergont war Douarneneziz, ha ma ne da ket c'hoazh kalz merc'hed eus Douarnenez da Drebour, stank eo deut koulskoude an dimezioù da vezañ etre an div gêr.

Ouzhpenn da garantez ar bed e vag Trebourliz div garantez all. Unan da Sant Yann, patron kozh an drev, a vez lidet e bardon d'ar 24 a Vezheven. Kroget e vez en derc'hent gant ur mell tantad war leurenn ar chapel. An deiz memes a zo gouel-berzh. Kanet e vez an oferenn bred er chapel gozh, e-keit m' emañ dispaket o stalioù gant an dermajied adalek ar Groaz betek an Traezh-Gwenn. Ar garantez all a ya da Sant Per a sav e feunteun war hent Leide, en tu all d'an Traezh-Gwenn, dindan an anv a Sant Per Baour. A-raok ar peskerezh ez a ar merc'hed da c'houlenn digantañ reiñ d' o gwazed pesked leizh o rouedoù ha n' en deus nemet meuleudi p' eo bet mat ar bloaz. Allas ! p' en deus graet skouarn vouzar d' o fedennoù, ar paour-kaezh Sant Per a bak e draoù hag a vez lakaet da vouzhañ en ur dreiñ dezhañ e zremm war an tu-enep.

Estreget d' ar vartoloded ez eus tud all e Treboul. Nebeut e gwirionez : micherourion, darbarerion nevez deut diouzh ar C'hab tostañ hag o chom peurvuiañ en diavaez eus kêr, etrezek Toull ar Vilvig pe Roz ar Go. Daoust ma n' int ket diavaezidi, n' o deus perzh ebet e buhez ar gêriadenn. Met ur rummad all a zegouezh en hañv evel sardon, a zo bet savet evitañ ostalerioù ha kenkizoù tro-dro d' an Traezh-Gwenn. N' eo na muioc'h na nebeutoc'h nemet an estren a zifeson ar vro gant e spered, gant e yezh. Gwelloc'h kalz kaout an diouer anezho evit ar mare ha ra chomo Treboul gant Trebouliz.

342

- 15 -

UN TOUR KAER : PLOARE

Kemerit an hent-houarn, kemerit an hent-mor da vont da Zouarnenez, dre forzh pe tu e fell deoc'h tizhout kêr, a-bell e welit dirazoc'h war an duchenn, savet evel ur bir, tour iliz Ploare. Ur souezh eo kavout ur savadur ken kaer e-kreiz ur vorc'hadenn laou. Rak war-lerc'h ar brezel bras all ne oa c'hoazh tro-dro d' an iliz nemet ur guchennad tiez bihan eus Laez ar vorc'h betek Traoñ an hent. Ha n' eus ket ur c'heit all a-raok, e oa goloet an tiez bihan-se gant plouz keitet. Tiez bihan divalav, gant ul leur-di, hep porzh na liorz, a weler hiziv an deiz e laez ar vorc'h. Un dornad all a diez divalavoc'h, a oa a-dreñv ar sakristiri, a zo bet diskaret e penn kentañ ar c'hantved-mañ.

Borc'h Ploare, pe da vihanañ tro an iliz, he deus kemmet kalz er c'hantved diwezhañ. An engravadurioù kozh a ziskouez dimp e oa, ur mare, gwez uhel tro-dro d' an iliz, gwez evlec'h ha gwez onn. Ar vered a oa neuze ivez dirak an iliz. Taolet eo bet ar gwez d' an traoñ. Kaset eo bet ar vered un tammig izeloc'h, e Penn ar C'hoad, e-lec'h m' emañ bremañ. Ha, daoust ma 'z eus ouzhpenn kant vloaz m' eo c'hoarvezet an darvoud, e chom atav bev e-touez Ploareiz soñj ar vered. P' edon bihanik, ne veze anv ganimp morse eus tachenn an iliz, met bepred eus ar vered vihan hag eus ar vered vras. Eno e oa ganimp al leur-c'hoari. Eno 'vezemp, kerkent echu ar skol, o c'hoari deñv pe kornigell, hag a bep seurt c'hoarioù all hervez mare ar bloaz. Alies, e-kreiz hor c'hoari, e tegouezhe ganimp dizouarañ pe un askorn-morzhed pe un askorn-klopenn, hanter-bruzunet hag hanter-debret gant ar preñved. Hag e c'hoariemp divezh ganto, daoust ma veze lavaret dimp gant an dud vras e oa pec'hed marvel ober goap eus relegoù douaret en ul lec'h bet binniget. Eno ivez e oa ur varrenn houarn hir, douget war beulvanoù, a lakaemp alies hor skouarn en ur penn e-pad ma skoe ur c'hrouadur a daolioù munut war ar penn all gant ur maen ; hag e klevemp mat-tre ar son sklentin kaset a-bell gant an houarn. Hor Laenneg brudet, moarvat, pa zeue da Gerlouaneg, en doa gwelet aze kemend-all gwechall hag en doa dizoloet diwar-se e venveg-sonteal. Ur blijadur eo din da vihanañ soñjal kement-se.

343

M' he deus kemmet kalz borc'h Ploare, an iliz, hi, n' he deus ket fiñvet, an diavaez anezhi d' an nebeutañ. Savet abaoe penn kentañ ar c'hwezekvet kantved, e chom atav sonn war he diazez, nemet marteze e sav muioc'h a giñvi outi a vloaz da vloaz. Brud zo e-touez Ploareiz eo bet fardet gant ar Saozon ha me va-unan, p' edon krouadur, a grede start er barabolenn-se. N' ouzon ket a belec'h eo deut ar goñchenn. Krediñ a ran hiziv eo bet savet an iliz gant tud hag arc'hant ar vro. Rak da gentañ ne oa ket a Saozon er vro d' ar mare-se hag, ouzhpenn, arabat ankounac'haat e oa Ploare ar barrez nemeti tro-war-dro. Douarnenez a zo parrez abaoe dek vloaz ha tri ugent bennak ha kement Douarnenezad a zoug muioc'h eget an oad-se a zo bet badezet war maen-font iliz Ploare. Tra souezhus ebet eta, mar deo bet kavet « mounreiz » a-walc'h er bastell-vro da sevel ar pezh savadur kaer-se.

N' eo ket an tour ken uhel hag hini Sant Kaourintin e Kemper, na zoken ken uhel hag hini Rozkudon e Pont-e-Kroaz. Met sevel a ra ar c'hilhog koulskoude da

dost tri-ugent metrad a-us tourioù Bro-Leon. Met kaer eo evel m' emañ. Un draig, d' am meno, a zifeson un disterañ e vraventez. Bez' ez eus warnañ peder zouribell : div anezho, er biz hag er gevred, a zo lemm hag uhel ; div all, er gwalarn hag er mervent, a zo berroc'h ha tognoc'h. An div gentañ a glot dres gant doare-sevel an iliz a-hend-all : met an div all, avat, a zo warno liv an Azginivelezh. Rak d' ar mare m' eo bet graet an iliz e oar kroget dija da gemmañ doare-sevel ar Grennamzer hag ar savourion o deus graet aze ur meskaj diglok d' am soñj : sed an tour, pa weler anezhañ eus lec'hioù 'zo, a seblant bezañ kamm ha diechu. Fazi dister. Evel m' emañ, tomm on da dour Ploare am eus bevet dindan e warez e-pad pemzek vloaz va bugaleaj. Nag a bet gwech n' am eus ket savet betek kambr ar c'hleier evit sikour ar c'hloc'her d' o brallan ! Nag a bet gwech n' am eus ket pignet gant an derezioù-mein evit mont betek ar garidoù diwezhañ, a-us d' ar c'hleier, evit freuzhañ neizhioù ar fraved a goage niverus en-dro d' ar c'hilhog ! uheloc'h avat n' am eus ket kredet biken mont, penn-da-benn gant chadenn an diskuruner. Gwelet em eus koulskoude, gant spont, meur a hini, tommet-mat o fri, o sevel ganti evit mont da lakaat ar c'hilhog da dreiñ e beg an tour. Divadaouet-krenn e vezent d' an distro. Ha n' eus ket bet ur wech pevar lavagnon eus Marc'had an Avu betek di oc'h ober ur bartiad kartoù ? Echu ha peurechu eo an amzer-se. Chadenn an diskuruner a zo bet plaket ouzh ar vein ha n' eus ket peg enni mui.

344

Didorroc'h e kav al lavagnoned daremprediñ ar porched, ar jañbarleg evel ma lavaromp. Chom a reont aze da bilpasañ, da gontañ kaoz, met ne deont ket donoc'h e-barzh. Anzav a ran on bet me va-unan alies gwech ennañ o c'hoari pemp pe nav zoull. Graet e oa bet an toulloù ganimp er vein, ha pa rae glav e kavemp eno an disglav hag al lec'h da c'hoari. Sevel a raemp ivez gant al lec'hioù, goullou neuze ha bremañ, a zegemere gwechall an daouzek abostol a bep tu d' ar C'hrist. E-pad an dispac'h bras eo bet diskaret an daouzek delwenn savet e mein Kersanton ha dic'houzouget, ha stlapet penn amañ, korf du-hont. Kavet int bet a-dammoù e Park ar Marc'h pe e liorz ar presbital. Dre forzh stagañ kaot outo, or deut a-benn gant an tammoù da sevel daou sant en o fezh - ha da dra. Krediñ a ran ne glot ket kaer ar penn gant ar c'horf. Lakaet int bet war ar savadur a gaver e dor ar vered en eñvor da baotred Ploare marv e brezel 1914.

Pa 'z aet tre en iliz, e seblant diouzhtu n' eo ket ken kaer an diabarzh hag an diavaez, daoust ma 'z eo tonius ar chantele a ziskenn tost betek hanter an iliz ha ma 'z eo sonius-kenañ an ograou bras pintet en traoñ. Mastaret eo bet ivez gant ar c'hiz nevez da lakaat delwennoù plastr en enor da Santez Tereza ar Mabig Jezuz, da Janed Ark ha me ' oar piv me. Ret eo anzav koulskoude e kaver atav el lec'h a enor patrom ar barrez, Sant Herle, hag ivez Sant Kaourintin, Sant Alar, Sant Herbod hag un nebeut reoù all a Santed hag a Santezed Breizh. Lenn a raer a-us da aoter Sant Youenn an div werzenn-mañ, e brezhoneg evel-just :

Tud vat, araok prosezi, goulennit sklerijenn
'Tal an aoter-mañ savet d' enori Sant Youenn.

N' ouzon dare hag-eñ e vez kalz tud o pediñ Sant Youenn evit goulenn digantañ gonid o frosezioù. Gwelet em eus gwechall kalz gouloù war enaou dirak an aoter. Gwellañ gonid a rafe, a dra sur, ar brosezourion eo en em glevout etrezo a-raok mont dirak al lez-varn, ha setu ar respont a dle ober dezho Sant Youenn eus barr an Neñvoù.

345

An den eürus Mikael an Nobletz en deus kalz perzh ivez en iliz Ploare. Taolennet en daou zarcvoud eus e vuhez war div werenn livet : war an dorn kleiz, ar Werc'hez en em zikouez d' an den santel e Konforz evit kemenn dezhañ mont da brezeg da Bloare ; war an dorn dehou, an Tad a guita Douarnenez da viken gant ar vag, ar barrezioniz o leñvañ dezhañ. N' eo ket kozh an div werenn-se, peogwir int bet lakaet tro ar c'hantved, met diskouez a reont an doujañs a zo douget dezhañ bepred gant Ploareiz. Ret eo lavarout eo iliz Ploare al lec'h en deus prezeget ar muiañ hed e vuhez. Rak e Douarnenez, d' ar mare-se, e penn kentañ ar XVII-vet kantved, ne oa nemet chapel Santez Helena, kalz re zister da zastum an

engroez a zeue da selaou e brezegennoù ha da heuliañ e visionoù. E-pad meur a vloavezh eo bet Ploare ar repu, tomm d' e galon, a zeue davetañ goude bezañ kerzhet ha prezeget an Aviel e Bro-Gernev. Eno e vourre e-touez an dud vunut, ar besketaerion hag ar gouerion. Ha ma n' eo ket marv e Ploare, ma 'z eo aet da vervel e Konk, e Bro-Leon, bez' hon eus da vihanañ en iliz, e-tal ur piler eus tu an Aviel, bez e c'hoar Varc'harid a vez graet outañ bez an Tad. Ur maen eo, kizellet warnañ un nebeut tresadennoù eeun a zo steuziet pa ne verzer mat mui nemet tres ur bir. Kaset e vez di ar vugale vihan na gerzhont ket abred a-walc'h. Ar c'hrouadur a zo douget gant ur vaouez a dle bezañ ginidik eus ar barrez. Ober a ra gant ar c'hrouadur teir gwech tro diabarzh an iliz ha bep tro ma tremen dirak ar bez e laka ar bugel war ar maen. Dont a ra, e-giz-se, tud eus ar C'hab pellañ da c'houlenn ar bale d' o bugale.

An Tad Maner, eñ ivez, a zo deut war-lerc'h an Tad Mikael da reiñ misionoù en iliz Ploare hag a voe souezhet o welout gouiziegezh an dud diwar-benn gwirionezioù ar feiz hag ar vuhez dereat a renent. Berzh ha kalz berzh en doa bet an tad Mikael en o zouez.

Ma teufent en-dro war an douar-mañ, petra ' soñjfe hiziv an Tad Mikael hag an Tad Maner eus parrezioniz Ploare ?

346

- 16 -

PLOARE

D' an estren a ziskenn er vro e seblant Douarnenez ha Ploare bezañ evel div c'hoar, ar c'hoar vras hag ar c'hoar vihan : unan, Douarnenez, ar gêr izel, he zreid war ribl ar mor ; eben, Ploare, ar gêr uhel, he fenn el laez, war beg ar roz. N' eus koulz lavaret rann ebet etrezo. An tiez en em heul, stag ha stag, eus an traoñ betek ar c'hrec'h, hep ma kavfed un disparti gwirion etrezo. Evit an den ginidik, avat, en eil pe egile eus an div barrez-se, ez eus un diforc'h bras etrezo, ken dre ar spered, ken dre ar yezh. Ha daoust ma teu hiziv an dud d' en em veskañ muioc'h-mui ha Douarneneziz e-leizh da vont da chom da Bloare, pep hini a zalc'h d' e gorn hep ma vefe, da dra, enebiezh etre Ploare ha Douarnenez evel ma 'z eus etre Treboull ha Douarnenez.

Ploare he deus dalc'het start d' he boazioù betek fin ar brezel all hag un tammig warlerc'h c'hoazh. Daou rummad tud a veve enni d' ar mare : ar gouerien, war ar maez, ar vartoloded, hed an hent a gas eus Douarnenez da Bloare - e Penn ar C'hoad, e Kroaz-Talud - hag er vorc'h. Pep rummad en doa e wiskamant, e yezh. Ne oant ket marteze mignoned an eil e-keñver egile, nag enebourien kennebeut, kentoc'h evel tud estren.

Ar vartoloded ne oant ket pinvidik, pell ac'han. Ne oa ket manerioù a-us d' e fenn, na frankiz ledan ellojeiz. Bevañ a raent gant tiezadoù bugale en ur pezh nemetken : ne oa ket rouez kaout eizh na nav krouadur en un ti a vloaz da vloaz. An ozhac'h a yae d' ar mor gant ar brilli pe ar sardin pa ne veze ket re fall holl an amzer, hag ar wreg d' ar fritur. Ar vugale, i, a oa dilezet : ar re vihanañ en o c'havell ; ar re vrasañ, gwisket ha dibikouzet mintin-mat, goude un taol krib pe dirouestlerez d' ar blev, a veze taolet er-maez da vont d' ar skol pe da c'halvagnañ er ru. Evurus pa veze ur vamm-gozh pe ur vamm-guñv, debret gant ar pikouz, hanter-zall ha bouzar-gloc'h, oc'h ober war o zro ! Ret e oa espern ur gwenneg bennak e-pad an amzer gaer evit gellout tremen ar goañvioù hep lakaat re a dle e ti ar pober. Rak ne oa ket druz ar c'hounezegezh. Ne oa ket da barlant mont d' ar mor e-pad ar mizioù du. Ar bagoù a oa neuze re zister da vont en donvor d' ober ar peskerezh hañv-goañv. Un taolad glizigoù pe zaou, da vare al loar gann e-pad ar goañv, setu holl ar pezh a c'helled gortoz evit magañ an tiegezh. Ouzhpenn-se, martoloded Ploare ne oa ket re a vestrourien en o zouez. Breudeur e oant er baourentez ha paour e oant ken e oant paour a-walc'h. Dienez en ti ne zoug ket nemeur d'ar ficherezh hag ar baotredigoù ne oant ket gwisket faro evel hiziv. Aliesoc'h e veze warno chupennoù ilinet, brageier foñset pe benndaoulinet. Ar merc'hedigoù, i, a veze paket dezho abred o blev dindan ur c'hoef tev ha taolet war o divskoaz ur mouchouer bihan. Da zevezh ar Pask Kentañ

e veze klasket neoazh fichañ anezho eus ar gwellañ, hep ma teued d' ober anezho na priñsed na priñsezed : un dra gaer e oa ma c'helled lakaat dezho ur re votoù koad melen en o zreid. Me lavar deoc'h, e teu din c'hoant c'hoarzhin pa sellan ouzh luc'hskeudennoù gwechall, melenet pe rouzet gant an amzer, ha warno bugaligoù ar mare. Ne seblantont ket bezañ bugale, met paotred ha merc'hed kozh eus ur ouenn tud verr. Na petra, gwisket oant evel tud vras hag abred e vezent kaset, ar baotred d' ar mor, ar merc'hed d' ar fritur : ne choment ket da louediñ pell amzer war skabilli ar skolioù.

347

Goude e amzer martolod pa veze deut poent d' ar paotr da zimeziñ ha kavet gantañ e cheorenn, e veze ret koulskoude mont da di ar c'hemener da lakaat ober an dilhad euned. Na veze ket dispaket dirak ar vamm kalz a zanvezioù. Taolet e veze dirazi un tamm mezher du fetis, tev evel ur biz, a chome en e sav e-unan war an daol. Danvez da badout d' ar paotr hed e vuhez hag a yafe gantañ marteze en e serj pa vefe deut kozh. Gwir eo, miret e vefe e strad an armel ha douget hepken d' ar gouelioù bras. E fed an oberiezh, ne oa ket diforc'h bras etre an dilhad martolod hag an dilhad krak-lak (intentit ar bourc'hiz bihan) : ar chupenn vihan he doa daou chakod elec'h kaout pevar. Da c'houde, e stal an toker, e veze prenet ur roched wenn feret kalet hag an tog « moull hir » na vefe douget nemet un devezh. Alies zoken e vefe feurmet e ti an amezeg. Rak da betra mont da foraniñ arc'hant gant un tamm tog a yafe war eeun er bloaz war-lerc'h d' ober an ened. Ar verc'h nevez, hi, a oa gwisket e gwenn penn-da-benn gant ar chal hag ar gornedenn. Ne oa ket divalav e gwirionez sellout ouzh an eured o vont d' an iliz gant ar c'houbladoù tud yaouank : ar merc'hed gant dilhad a liv hag ar baotred gwisket e du...

Hor bara pemdeziek

Tremenvan ur Vroad

UN TOULLAD GERIOU EN A-RAOK

Gant un tammig souezh - ha fent ivez - e c'heller gwelout bremañ muioc'h-mui a bennoù bras o tiskouez bezañ a-du gant an « digreizenniñ ». A zo muioc'h, n' eo ket rouez bremañ goulenn groñs « Breujoù-Rannvro », ha n' eo ket a-berzh tud taer hag entanet gant un uhelvennad bennak, hogen gant tud fur, habask, dibab-o-c'houlz, leun a skiant-vat, doujus e-keñver ar galloudoù disheñvel, hep tamm hardisegezh ebet... Mat eo, dreist zoken, gwelout kement-se, hogen souezhus ha fentus pa soñjer pegen kalonek e oa ret bezañ n' eus ket gwall-bell 'zo c'hoazh evit krediñ diskouez hag embann menozioù a-seurt-se... Er renk kentañ, gaou e vefe chom hep menegiñ stourm dreist ar gazetenn vrudet " Breiz Atao ". Menozioù a gaver bremañ ken alies ha bemdez displeget er c'hazetennoù bras a zo bet embannet daou-ugent vloaz ' zo e B. A. kozh... Un dra a-bouez e-keñver istor Breizh hag e-keñver emdroerezh ar menozioù eo gallout lenn eñvorennoù ar re eus hor c'henvroiz o deus roet kaerañ bloavezhioù o yaouankiz da azginivelezh ar vro. Gallet hon eus lenn skridoù dreist diwar-benn Debauvais embannet gwechall e B. A. hag adembannet gant " Ar Vro ", ha " Galerie Bretonne " gant O. M. ivez (sinet la Bénelais) da skouer. Pennadoù all amañ hag ahont e brezhoneg pe e galleg n' int ket evit terriñ naon an emsaverien, naon a geloù hag a vunudoù resis war marevezhioù tremenet an emsav, skridoù fromus, entanus ha leun a gentelioù. Gant-se, ret eo prizout evel zo dleet pouezusted eñvorennoù pa c'heller kaout ar chañs da gemer anaoudegezh diouto, dreist-holl pa vezont savet en hor yezh.

349

Anavezet mat eo Teo Jeused gant kenvroiz an emsav « kozh ». E studiadennoù war anvioù-lec'hioù Breizh-Uhel, embannet gant SAV hag Al Liamm a zo unan eus al labourioù siriusañ savet war un diaes a zanvez. E levr eñvorennoù e galleg " A Contre-Courant " a zo prizius e meur a geñver, hogen an testeni a ro deomp amañ a zo kalz priziusoc'h c'hoazh evit daou abeg :

- da gentañ, savet eo en hor yezh ha biken na vo anat a-walc'h d'an holl e tlefe ar brezhoneg bezañ yezh kentañ an emsav : bep gwech ma vez daskoret d' ar yezh he flas e vez strivet war an hevelep tro da zieubiñ ar vro ha da lakaat ar wirionded dinamm da vevañ ;

- d' an eil, un diell dreist eo eus ur savboent denel, rak ur rentañ-kont pemdeziek eo, savet deiz-ha-deiz, war an tomm, hep ficherezh pe gemmadenn war abeg pe abeg. Gwelet vez e-barzh trivliadoù un den kalonek daoust dezhañ da gaout ur galon dener. Enket da heul an darvoudoù o deus echuet ar brezel diwezhañ, toullbac'het gant a hep seurt tud (germangarourien, kenwerzhourien, laeron, h.a.), kaset degaset a bep tu, biskoazh ne goll ur skiant pizh eus preder meur e vuhez, dasorc'hidigezh Vreizh dindan stumm ur stad dieub, keltiek ha yac'h e pep keñver. Kizidik, trivliadel, taer eo Teo Jeused. Moarvat eo bet evitañ a-wechoù, alies zoken, ur wir frealzidigezh kontañ d' e gairer dister e fromadennoù pemdeziek hep pilpouserezh na brabañserezh. Un den leal, gwirion, gant pinvidigezhioù spered espar ha gwanderioù denel ivez a ro deomp aze un diellaoueg fonnus e meur a geñver. Dellezek eo ar c'haierad da gavout ul lec'h e-touez ar c'hounskridoù a chomo da reiñ d' ar rummadoù da zont da ziskouez dezho pegement o deus stourmerien 'zo gouzañvet evit ma vo adkavet he lec'h dereat gant hor bro-Vreizh.

Da heul, aes eo kompren n'a ket da hesk gouenn ar vrogarourien. E pep rummad ez eus tud o selaou ouzh ar galv hag o sentiñ outañ. Hogen, da dizhout an

trec'h, ret eo d'ar re zihunet gouzout en em strollañ en un doare efedus e-sell da zedennañ hon holl genvroiz da gemer perzh er stourm sakr. Pa vo hor broad youlek a-walc'h da c'houlenn he frankiz, ne vo na stad na galloud ebet evit derc'hel anezhi en ereoù.

350

Nerzh spered ha kalonegezh stourmerien evel Teo Jeused a zle dont da vezañ perzhioù boutin evit ar re garget da ren ar Vretoned, e lec'h an azeulerezh e-keñver Pariz a weler c'hoazh peurvuiañ, siwazh...

Ur gentel a youl hag a siriusted a zle bezañ desket gant an emsav rak a-benn ugent vloaz ac'han - a-raok marteze - e vo aet da anaon hor bro-Vreizh pe e vo tizhet - dindan stumm pe stumm - an dasorc'hidigezh. Arzhur ne zihuno nemet ma fell d' ar Vretoned dihuniñ anezhañ...

Eñvorennoù Teo Jeused a ro deomp da brederiañ war ster ar vrogarantez, he lec'h er vuhez, hag ar strivoù poanuis ret a-benn lakaat hon huñvreoù kaer da zont da wir.

Andrev LAMIER.

*

Hon Tad hag a zo en neñv,
hoc'h anv bezet santelaet,
ho Rouantelezh deuet deomp,
ho Youl bezet graet war an Douar
evel en Neñv.

Roit deomp hiziv hor Bara pemdeziek
ha daskorit dimp hon dleoù,
evel ma taskoromp-ni d' hon dleourien,
ha n' hon arnodit ket

Hogen diwallit-ni diouzh an Droukspered.
Evel-se bezet graet !

351

KENTSKRID

Setu ar " Pater " evel em eus e lennet en ul levr savet diwar-benn al lidoù relijiel. E anv « al Lid adreizhet » (hini Iliz ar Brotestanted). Evel-se eo e seblant din bezañ hini ur Prizoniad...

« Ha n' hon arnodit ket ! »
(...Ha n' hon amprout ket...)
« Hogen diwallit-ni diouzh an Droukspered ! »

Gwan eo dija ur prizoniad. Diwallit-ni diouzh an troioù fall, diouzh an tuioù fall, re an dud hag hor re ! N' hon arnodit ket, eta. Implijout a ran ger ar Gonideg, a gaver er Bibl santel, rak reizh ha spis eo, a gav din.

Ha war un dro, n' hon lezit ket da gouezhañ er Wall-Youl, nann !... Hogen, penn-orin ar wall-youl a zo an Droukspered, ma vez hini an Diaoul (ha n' on ket evit krediñ emañ oc'h atizañ ac'hanomp bep predig eus an amzer !), pe hini an Den deuet da vezañ fall e natur.

Ya, diwallit-ni diouzh an droukspered !... Grit ma vimp madelezhuz ouzh hor breudeur-gastiz... Ha n' hon arnodit ket ! Re wan omp evit derc'hel ouzh an Droug.

Eus Ho skoazell hon eus ezhomm bemdez, va Doue, dreist-holl evit «

daskoriñ d' hon dleourien !... » Oberour al levr am eus meneget a lavare ne oa ket hor pec'hedoù hepken a bardone Doue deomp hogen an traoù a zlejemp ober, ouzhpenn-se. Ha ni ivez a zlefe « daskoriñ d' hon dleourien », pezh a zo kalz diaesoc'h eget disteurel an « dismegañsoù » graet deomp.

Reolenn ar C'hristen eo, reolenn diaes, me ' oar, evit tud mac'het eveldeomp. Ur reolenn reizh avat, ur reolenn a zo ret he doujañ a-benn tizhout ar pal, ma fell deomp bezañ kristenien wirion, peogwir emañ reolenn ar C'hrist, anat eo ! A-hend-all, ezhomm hon eus anezhi evit kaout peoc'h en hon eneoù. A-walc'h a veñjañsoù evel-se ! Da betra e servijfent ?

352

Fiziañs am eus e Doue evit kastizañ ar re zrouk o deus kondaonet, loudouret, boureviet ac'hanomp.

Ouzhpenn-se, n' on ket evit prezeg d' ar re all. Merket em eus abaoe pell ez eo ar Relijion afer an Den e-unan. Didalvoud eo prezeg, reiñ skouer vat a zo gwelloc'h !

22 a viz Meurzh 1950.

(Er pempvet bloavezh m' emañ bac'het.)

REOLENN

Ar mennad da sevel ar c'haier-mañ a zo deut em spered en ur lenn un niverenn dic'holo eus " Me a zalc'ho ". Un oberour (Kerlann, a gredan) a alie an dud hag studi ar brezhoneg da skrivañ ar pezh a oa c'hoarvezet ganto e-pad an devezh.

Evel-se e rin, goude bezañ gortozet pell en ur soñjal : ur c'haier da goll, traoù didalvoudus da skrivañ, ha, koulskoude, peogwir n' hellan ket komz el lec'h-mañ gant Breizhiz kalonek, ec'h esaein displegañ va menozioù, komz ouzhin va-unan.

Marteze ne vo ket mat va brezhoneg. Skrivañ a ran e-touez gallegerien, ha daoust m' am eus graet araokadennoù e brezhoneg, e vefen aet kalz pelloc'h en anaoudegezh hor yezh ma vefe kalonekoc'h ar vrezhonegerien a-vihanik evit skoazellañ ar re all.

Met, komzomp eus an devezh tremenet...

353

22 a viz Meurzh 1950.

Netra da ober gant ar Vrezhoned ! Savet hor boa ur skol vrezhonek. Pedet e oan da ober ar skol-se gant hor mignon Gwazwazour hag a oa e penn Brezhoned ar c'hamp abaoe bloaz. Deut e oa, da gentañ, unnek den. (Deut e oa zoken, un ugent bennak a dud d' ur vodadeg « evit an holl » hor boa aozet pemzek deiz 'zo... e lavar am boa komzet ha dek den o doa roet o anv diouzhtu... Siwazh, ne badas ket pell an abadenn. Enebet gant Gallaoued ar c'hamp - na pebezh gouenn fallakr ! - un darn eus hor c'henvroiz o deus bet aon razo. D' an eil gwech (ne lavaran ket an eil kentel, rak troc'het em boa ar gentel gentañ e daou o vezañ ma oa reoù skuizh), e vanke tri den... Unan a zeuas d'en em zigareziñ. Klañv e oa, war a lavare. Hogen, dec'h, ar maout a voe ganeomp... evit an drec'hidigezh. Dre wall-chañs, daou ezel - Tepaod ha Gwazwazour - a laboure goude koan evit donidigezh prizonidi nevez pe evit ar c'hontoù. Unan a oa chomet er gêr, evel boaz, va mignon Hazkoad (hag a greden e oa ur paotr kalonek e Spinal (1)). Ur skouer fall en deus roet, rak un ezel eus ar Strollad Broadel e oa, hag ouzhpenn-se, ezel eus « Bezen Perrot ». Re all o doa kavet un digarez : un enseller-polis eus Pariz (hag a oa karget da spiañ tud ar « Strollad » a-raok ar brezel) en deus lavaret ne gave ket dezhañ « e oa ret mont ». Deut e oa d' ar vodadeg a-raok

evit ober plijadur deomp ! Dremm chifet en doa an hini a zegase din ar respont (rak ret eo - bremañ evel gwechall, ugent vloaz 'zo - mont da gerc'hat an « izili »). Hemañ a oa ur poliser ivez, Gwigourouz e anv. Pennek eo, paotr mat avat. Souezhet e oan o welout anezhañ o terc'hel. Brañsellat a rae, anat e oa, hogen dalc'het en deus. Ne zeuas d' an trede bodadeg eta, nemetañ hag un den a oa deut d' am c'havout goude ar gentel gentañ. Hennezh a zo Breizhat dre e dadoù-kozh a-berzh tad hag a-berzh mamm, tra ken. Heuliet en deus kentelioù brezhonek en doa kroget da ober Loeiz Gwegen e kamp Noë, daou vloaz ' zo dija. Hennezh a ra enor da Vreizh muioc'h eget ar re a oa aet da welout ar redadegoù kezeg war daol pe da evañ ur chopinad gwin gant o mignoned. O Breizh-Izeliz diskiant, tud lezirek, hag a ra mezh dirak an estrañjourien ! Ar Vrezhoned ? ur bobl he deus mezh eus he yezh hag eus he broadelezh dirak ar re all ! Setu he neuz spered. Ret eo deomp, broadelourien, kaout feiz leun hor c'halonoù evit derc'hel start ha mennout saveteiñ ur bobl ken dister ha ken abaf. A-wechoù, en em c'houlennan ha n' eo ket koll e amzer...

(1) Epinal (Vosges), lec'h ma oa bac'het T. J. a-raok bezañ kaset da St-Sulpiz (Tarn).

354

Seul vezhusoc'h eo ar pezh a zo c'hoarvezet evit Gwazwazour ha me eo m' edomp oc'h ober skol vrezhonek e sal ar Brotestanted - tud gall hag a sell pizh ouzhimp hag a zo prest d' hor c'has kuit war zigarez n' eo ket hor yezh « ur yezh vev ». Dija, ar rener rannvroel en deus aliet anezho da ziwall ouzh an « emrenerien ». Tud fin en em gavomp Gwazwazour ha me ! Biskoazh abaoe ma 'z on er prizon, n' am boa esaeet netra, ken ec'h anavezan va c'henvroiz hag ec'h ouzon pegen kizidik eo an dud vac'het. Paket on bet gant va mignoned yaouank re daer. Bremañ, p' em eus kroget, n' on ket evit leuskel... Hogen, leun a c'hwervoni eo va c'halon en ur welout Hazkoad, hag a greden va mignon, bezañ ken gwidreüs - oc'h en em silañ er-maez bep gwech ma teue an eur da vont d' ar skol vrezhonek, - ken laosk, - tevel a ra hag e chom en e gorn - ha ken pennek war un dro. Respont a ra e galleg pa gomzan outañ e brezhoneg. Ne gomz ket mui e brezhoneg. A-wechoù e krog ar fulor ennon hag e kunujennan anezhañ e brezhoneg... Respont a ra e galleg en ur ober goap. Ha bezañ skoaz-ouzh-skoaz gantañ ouzh taol !

23 aviz Meurzh. - Aet on da bourmen gant Gwazwazour. Klañv eo. Un anouedadur, emezañ. Terzhienn en deus bet, evit gwir, e-pad an noz. Kontet en deus din penaos en doa gourdrouzet Hazkoad dec'h. Tamallet en deus hemañ an Emsav, Henaff... Petra en deus an dra-se da welout gant ar skol vrezhonek ? studi ar brezhoneg ? Gwazwazour en deus graet mezh dezhañ. Amzer gollet, a gav din, ha Gwazwazour en deus tapet riv. Erfin !... Evidon-me, ne livirin netra da Hazkoad. Ur paour kaezh den eo, setu... Ret eo gwelout o flourañ hag o sellout pizh ouzh logod gwenn a oa bet roet dezhañ gant ur c'habiten gall o vont kuit. Heñvel eo ouzh un tadig kozh o sellout ouzh e vugale vihan. Na truezus eo ! Ha setu ur paotr gwisket en Alaman hag a yae da dagañ ar « vakizarded » ! Un druez !

355

- Tepad en deus kontet din un huñvre en doa graet diwar va fenn. Mont a raen kuit... « Da di-bac'h Toloza ? » em eus goulennet en ur farsal. - « Neket ! d' ar gêr... ». Fromet on bet un tammig. Gouzout a ran e klask va gwreg ha tud a zoare eus Roazhon va lakaat da vezañ dieubet war zigarez ez on « diskiant ». Ne gredan ket e teuint a-benn eus o mennad. Hogen, piv 'oar ? Arabat soñjal en traoù-se ! Re a wallchañs am eus betek-hen. Krediñ a reont ez on diskiant evit ober taolioù droug diwirion ; evit va lezel da vont avat, ne reont ket. Gwelet e vo...

24/III/50. - Aet on da welout ar beleg, hor mignon Korbier, deuet ganeomp eus Spinial. Hemañ n' eo ket Breizhad ; mignoniezh en deus, avat, evidon ha me evitañ, rak un den eeun eo, ma n' eo ket bepred speredek-tre. Eeunder a zo gwelloc'h eget gouiziegezh.

Goulennet em eus gantañ sevel ur « C'helc'h St-Erwan » ha bodañ Breizhiz en e di. Ar mennoz zo hini Gwazwazour. Asantet en deus ar beleg gant ma vo relijiel stumm ar c'helc'h. Gwazwazour a soñje e ober politikel. Me a soñj e vo mat evit eneoù hor c'henvroiz bezañ leuniet a relijion, peogwir ez int stummet evel-se. Er-maez eus ar sternioù kozh, n' hellont ket soñjal drezo o-unan hag ec'h en em laoskont da vont gant red an dour. Fellout a ra d' ar beleg skrivañ da veleien Bariz a bleustr war Vreizhiz divroet. O vezañ m' emaoamp er C'hreisteiz em eus spi ec'h asanto an ao. Mevelleg da skrivañ deomp. Hañ ! piv en deus soñjet er re doullbac'het betek-hen ? Nikun, e-touez beleien Vreizh ! Ni eo a soñj skrivañ dezho. Ha setu un dra a brou n' hell ket Breizhiz soñjal drezo o-unan. « Kablus oamp, torfedourien oamp » dre m' o deus lavaret ar C'hallaoued an dra-se. N' o deus ket soñjet ar veleien e oamp Breizhiz, ha Breizhiz walleürus. N' o deus ket graet nag o dever evel Breizhiz, nag o dever evel beleien !

- Komzet em eus gant hegerated ouzh Hazkoad. Deut omp da vezañ « mignoned » adarre... Pa ne gomzan ket eus Breizh nag eus ar brezhoneg, anat eo ! Ha komzet em eus e brezhoneg dezhañ... div pe deir frazenn hepken... O vezañ ma oa evit e « interest » (a-zivout sigarettenoù am boa bountet un den da reiñ dezhañ evit ul labour bennak en doa graet hag o vezañ m' edo an den bezant), en deus respontet ez-hegarat. Ha setu : Breizh-Izeliz a gompren o yezh evit traoù danvezel, hogen ne garont ket ar yezh-se eviti hec'h-unan.

356

N' am eus ket skrivet abaoe daou zevezh ha n'em eus ket ken c'hoant d' hen ober...

Ret eo kenderc'hel gant ul labour evit her c'havout plijus... Ur boaz eo, kentoc'h. Kroget em boa da skrivañ ur pennad-skrid e galleg, hen dilezet am eus hag e chomo diziwezh... Hogen karout a ran ar brezhoneg hag em eus c'hoant da labourat en hor yezh... N'eo ket va yezh c'henidik ; yezh va c'halon eo !

25/III/50. - Netra ! Eo !... Bet em eus nav niverenn eus " Kroaz Breiz ". Setu brezhoneg plijus skrivet gant an doare-skrivañ kozh ! Kalz plijusoc'h her c'havan eget pennadoù diaes eus " Liamm ". - Niverennoù brav a zo en o zouez, gant skeudennoù e-leizh. Kaset int bet din gant an Ao. Bleuñvenn, person Plomelin (Plouvilin ? pe Plou-v-Merlin kentoc'h), war gemenn an Dim. Gourlaouen. Ar gwardour korsikat a bleustr war ar pakadoù boued (ur gwir vesaer-tropelloù eus Korte) en deus lezet ar c'helaouennoù da vont hep tremen dre ar « Spierezh ». - An eil a zo Breizhad hag egile a oa e dud-kozh Breizhiz. Unan anezho a zo anvet « Ar Mad » troit e galleg) ; genidik eo eus Felger ; deut eo da vezañ soudard, avat, hag en deus bevvet pell en trevadennoù. Roueelour eo hag em eus dedennet anezhañ en ur gomz eus an « Ober gall » (treiñ a ran ar seurt anvioù-se e brezhoneg... Risklus e vefe komz politikerezh - pe ober van - en abeg d' hor mistri) (1).

26/III Sul. - N' em eus ket bet amzer da lenn Aviel an derc'hent em Bibl santel. Nag e kasaan mont d' an oferenn buan-ha-buan hep lenn ar pennadoù merket, evel ma raen gwechall. Hiziv, an aluzonour en deus graet ur brezegenn drenk gant ur vouezh skiltr. N' em eus komprenet nemet goude an oferenn, p' am eus gouezet en doa dinac'het ur brigadier boutinelour resev kanerien hag a oa deut a-ratozh eus Toloza evit kanañ e-pad an oferenn. Mezv e oa an den hag en deus nac'het ivez d' ar rener dont e-barzh ar chapel ! Disliv e oa hemañ p' am eus loc'het eus an iliz gant va c'henseurted. Klaouestre e c'hoarvezo ur gwalleur gant ar brigadier. Korsikad eo ar Rener... Na c'hoarzhed hon eus ! Hogen, darn eus hor c'heneiled n' o deus ket komprenet perak ec'h alie ar beleg an dud da zilezel ar gasoni. N' o doa ket gwelet an abadenn !

(1) hag e oamp holl politikerien (notenn eus 1955).

357

- E-doug an abardaez, Hazkoad en deus lennet dioutañ e-unan ur pennadig

eus " Kroaz ". Souezhet-mik e oan, peogwir n' hellan ket ken komz dezhañ eus ar brezhoneg, nag e brezhoneg ! Lenn a rae tro-ha-tro brezhoneg gant ar pouez-mouezh ha brezhoneg hep pouez-mouezh (divoaziet eo). Hogen, n' em eus ket kredet e zifaziañ, gant aon m' en dije dilezet al lennadenn. Erfin, unan bennak a zo deut da gaozeal ouzhin hag ez eo aet kuit. Divoemet !

- Koulskoude, d' ar serr-noz, en deus galvet ac'hanon e brezhoneg ha komzet din sioulik war dra pe dra.

Ma ne gavan ket amzer da skrivañ diouzh ar beure, e lezan va notennoù a-sav... Daou zevezh c'hoazh ha n' em eus ket skrivet.

27/III/50. - D' an abardaez, ez on galvet da vont d' ar pakadoù (« aux colis ! »). Kemer a ran ur sac'h ganin en ur soñjal ez eus degouezhet c'hoazh ur pakad-levrioù bennak, peogwir n' he deus ket va gwreg kemennet groñs ur pakad-boued. E gwirionez, ez eo ur pakad karrezek ha plat : un dousennad boestoù sardin ennañ kaset gant Marc'harid Gourlaouen, ul levr kantikoù nevez-flamm, ul levrig sonioù Jef ar Penven hag ul levrig distroñset a-walc'h eus sonioù " Feiz ha Breiz ". Dreist-holl ur gartenn vras, hini Remont Kerborzh evit ar skolioù, pleget kement ma n' anavezan ket anezhi ken ! Pebezh plijadur ! Nag hegarat eo Marc'harid Gourlaouen ! Setu ur Vreizhadez santidik evel don ! Tener eo he c'halon ha truezus eo ouzh he faour-keizh kenvroiz harluet. Seurt Breizhiz kristen e santan ez int eus an hevelep gouenn ha me. - Krediñ a raen e oant marv-mik abaoe an dispac'h kuzh c'hoarvezet en Emsav a-raok brezel (bodadeg Keraez 1938), tra ma kemeras o flas paganed nevez eus seurt Henaff pe Vordrel. Ne oa ket.

358

28/III/50. - Netra ! N' ouzon ket perak n' em eus ket skrivet e brezhoneg. A-vec'h m' em eus gallet lenn ur salm eus ar Bibl. Aet on da bourmen. C'hoant am boa da aveliñ va fenn.

- Dec'h, d' ar serr-noz, em eus bet un dael gant Gwazwazour ha Rouj. Aet oamp kevret da di Debaod da lenn « Komzoù Gall ». Kavet hon eus enno ur pennad a-enep kelennadurezh ar « rann-yezhoù »... Ur pennad flemmus, e gwirionez. Keuz o defe ar gannaded da vezañ votet al lezenn-se. Neuze, Gwazwazour en deus laosket e oa ur gelaouenn eus an « Tu-dehou kozh » ! Ret eo din e « reizhañ » a-wechoù, rak un tammig strizh eo e spered, daoust dezhañ bezañ lemm. Yaouank eo, ha balc'h un tammig. Kenteliet gant an Alamaned ha bet is-ofiser en armead gall a-raok. Displeget em eus dezho o-daou (da Rouj ha dezhañ) n'hellfemp ket rediañ tud Vreizh da blegañ d'ur gouarnamant re strizh. (Rouj a oa rener kevrenn strollad Déat e Naoned...) Yudet o deus e oa ret lakaat ar bobl da blegañ. An eil a zo « re yaouank » e politikerezh brezhon (bevet en deus e-maez a Vreizh) hag egile ne oar netra diwar-benn an dra-se. Santout a raen e komzent en Difetiz. Respontet em eus dezho e oa ret kemer ar bobl vrezhon evel ma 'z eo stummet.

- Santout a ran em eus graet va gounid en toull-bac'h en ur brederiañ. Donezonet on gant an Natur ivez ; daoust din da vezañ taer, n' on ket pennek. Abaoe pell, em eus meizet e oa flastret ar « Gevredadelezh-Vroadel » giz alaman hag e vefemp rediet da ober gant ur Vodadeg e Breizh. Abaoe pelloc'h em eus santet ne zeree ket an doareoù alaman ouzh ar bobl vreizhat... Nag a zigarantez hon eus bet en ur vont da heul an Alamaned e-keñver ar menozioù hag al lidoù ! Ouzhpenn-se, sellomp ouzh kentelioù an Istor : Per a Zreux a zo bet harluet evit bezañ klasket bezañ mestr e Breizh ; abretoc'h, ar roue Salaun hag en doa fellet dezhañ mestroniañ aotronez Vreizh a zo bet lazhet. An doare renerezh a zo bet degemeret e Breizh a-hed an Istor eo hemañ : ur rener gant ur vodadeg (e-giz bro-Saoz, e-giz an darn vuiañ eus broioù ar C'huzh-heol). A-hend-all ne asanto biken an Iliz katolik, ken galloudus e Breizh, da blegañ d' ur renerezh diharz. Skouer Iwerzhoniz a zo talvoudus eus he zu : daoust m'o deus kaset kuit ar Saozon, miret o deus o doareoù-gouarn. De Valera a yude e oa giz kozh ar Gelted a oa ar ar gwir gantañ ! Ar Gelted ne garont ket plegañ. Ret eo dedennañ anezho. Setu perak e vo ret sevel un Emglev gant an Iliz katolik hag ober ur vodadeg e

Breizh pa vimp mistri. Ma klaskfemp-ni ren gant ur Strollad Broadel evel hon eus anavezet, ne vefemp nemet un darn vihan hag e vefemp kilpennet hep dale. (Poellet em eus war an traoù-se dre ar munud : n' em eus aon nemet dirak ur strollad ruz bennak a c'hallfe bezañ savet en hon enep. Hogen aozañ a raimp an traoù e-giz Iwerzhon : ma kemer perzh strollad al labourerien er mennadoù broadel, e kemerimp perzh er mennadoù kevredadel). Setu penaos e welan an traoù eta en ur Gambr Kannaded Vreizh : ur strollad bras a gatoliked (tri-ugent dre gant pe war-dro), ur strollad labourerien damruz pe rusoc'h er c'hêrioù bras (e tro ugent dre gant), ur strollad broadelourien hag a vodfe an dud nann-gatolik hag ar gatoliked ne fellfe ket dezho sentiñ re strizh ouzh an Iliz (dek pe bemzek dre gant, nebeutoc'h marteze).

Pa 'z on chomet va-unan gant Rouj, en deus asantet buan d' am lavarenn... Aon en doa da welout an dizurzh er Stad, nemetken, a lavare. Hag antronoz eo deut Gwazwazour da gejañ ganin : aon en doa e vijen chifet, rak troc'het em boa ar gaozeadenn en ur vont kuit (lazhet e oa ar gouloù dre-holl, hag e santen e rae e benn aheurtet). « Ne lavaran ket nann », emezañ. Ma kompren ar vroadelourien ar pezh a zo gallus hag ar pezh a zo dic'hallus, e vo saveteet Breizh. Sur eo !

360

29-3-50. - Dec'h d' ar serr-noz, trede skol vrezhonek. Nac'het em bije mont ma ne vije ket deuet an dud niverusoc'h eget ar wech all. Daou zen c'hoazh o deus laosket : Ar Mad ha Gwigourouz. « Sinema » 'oa ! Va mignon Hazkoad en deus c'hoariet un taol kaer d'ar re a glaske e vountañ da vont d' ar skol : roet en deus e c'her da Wazwazour ha, d' an eur verket, en deus lavaret d' ar Gall ez ae d' ar privezioù. Kroget gantañ un tamm paper, ez eo aet... d' ar fiñvskeudenn-di. Mantret ha kounnaret e oa an daou all. En desped d' an treitour ha d' al laoskerien-se, e voe frouezhus-kenañ ar skol. Setu amañ anvioù an dud a oa deut : Gwazwazour, Tapaod, Kerhoz, Ar Gall, Jouanno... Hemañ a oa gwallgaset gant ur c'hloaz bennak bet graet e-pad al labour, hag ez eo deuet en ur gammigellat, koulskoude ! Rouj a oa deuet evit ar sonerezh. A-raok ar skol, hon eus kanet ar « v-Bro gozh ». Kerhoz en deus kanet e-unan da gantañ... Ur vouezh flour en deus hag ur blijadur e oa evidon klevout gerioù brezhonek distaget gant un den ganet e Breizh-Izel ! Adkanet hon eus a-stroll hag e oa aes merzout e teue bravoc'h an traoù ganeomp. Goude-se, em eus graet ar gentel. Pemp den kalonek a oa, c'hoant dezho deskiñ hor yezh. Araokadennoù o doa graet, anat e oa, abaoe ar gentel diwezhañ. Kroget em eus da gomz outo e brezhoneg en ur ober jestroù. Da skouer : lakaat levrioù « war al leur, dindan an daol », evel ma oa merket el levr (1). Gwelet em eus o doa meizet. Aet on pelloc'h : dibunet em eus frazennoù a glote gant ar jestr e oan prest da ober pe gant ar gerioù a roen dezho da skrivañ : Ha bremañ, komzomp eus hor mamm... Pelec'h emañ ar vamm ? (an holl c'hêrioù-se o doa desket e doare pe zoare er gentel-se pe er c'hentelioù a-raok). Gant un tammig pled o deus meizet. Ma ! dont a ray buan ar brezhoneg ganto mar gellomp kenderc'hel.

30/3/50. - Abalamour n' em eus ket skrivet, n' em eus ket ken soñj resis eus ar pezh am eus graet. Koulskoude, d' an abardaez, em eus bet ul lizher digant va gwreg. Abaoe derou ar sizhun, e c'hortozen anezhañ. Setu ar pezh a oa c'hoarvezet : va gwreg he doa skrivet d' ar sul ; lakaet he doa gant he lizher, avat, ul lizher bet digant Andrev, an hini bras. Kemenn a rae hennezh din ur c'heloù fall : galvet e vefen, marteze, da Bariz evit aferioù ar Miliz gall. Penaos e vefen, marteze, da Bariz evit aferioù ar Miliz gall. Penaos eo bet lezet ul lizher ken souezhus da vont gant an Ensellerezh-Lizhiri eus toull-bac'h Fraen ?

- D' ar serr-noz, Ar Mad a zo deut d' am c'herc'hat evit ma rofen dezhañ ur gentel vrezhonek (an eil ha n' en doa ket heuliet). Un den hegarat eo. Aet on d' e lochenn, an eil ivez, ha roet en deus din da dañva ur banne gwin-ardant. Na saourus ha madelezh e oa evidon, pa n' am boa ket evet gwin-ardant abaoe pemp bloaz ! Gwin-ardant gwin e oa, evit gwir, gwin-ardant eus ar C'hreisteiz, rak e wreg a zo o chom er vro-mañ.

(1) hini Andrev Daniel (notenn eus 1966).

361

Skrivet ar gentel diwar va lavar, Ar Mad en deus kouviet ac'hanon da gomz eus Breizh dirak e geneiled. Ar re-se a c'houlenne outañ hag e oamp bet aloubet gant ar Saozon pe hag ni hor boa mestroniet ar Saozon. Neuze, em eus displeget dezho istor Breizh-Veur a-raok donidigezh ar Saozon ha penaos Breizhiz a oa deut da zilestrañ en Arvorig. Komzet em eus e-pad un eur pe dost. An holl a oa laouen (holl e oant Gallaoued) hag o deus stardet va dorn gant kalon. Antronoz, Ar Mad en deus lavaret din : « N' o deus ket meizet. Krediñ a reont bremañ ez omp Saozon »...

- « O Galated diskiant ! » eme sant Paol.

31/3/50. - N' em eus ket skrivet na lennet e brezhoneg hiziv. Lizher Andrev-vras a brederie ac'hanon, pa oa ret din respont d' am gwreg hag a vefe nec'het er c'hontrol.

- Dihunet-trumm gant un huñvre, e welen enni ur vaouez dianav o saveteiñ ac'hanon : edon war dec'h, hep mar, hag e kerzhen e straed ur vourc'hig tost da Bariz. Ur vaouez a save diwar ur gador hag a rae sin din da zont e-barzh he stal gant un dremm enkrezet meurbet. Gwelout a raen neuze polised o vont d' am heul... hag e tihunen. Sevel a ris hag ez is da glevout an oferenn. « Lavaret » e oa evit un den bet fuzuilhet pemp bloaz ' oa. Pedet em eus evit hor re a zo bet fuzuilhet ivez. Me, n' em eus ket aon a se, hogen n'em eus ket c'hoant da vont da Fraen en ur gellig c'hleb ha strizh. Spi em eus ec'h esperno Doue ac'hanon ! Un enkreze e vefe evit va gwreg ken tener ha ken karantezus ! - Skrivet em eus a-hed an devezh ha goude-se em eus devet al lizher re hir ha re fuilh. Skrivet em eus da c'houde ul lizherig pemzek linenn ennañ, sklaer ha pizh. A-walc'h eo !

362

1/4/50. - Deut on da vezañ em bleud, adarre. Evit gwir, ne vezan enkrezet nemet gant an traoù munut. Mar poellan war draoùigoù evel-se, e vez strafuilhet va spered. Tremenet an arnev, e teu ar mor da vezañ sioul. - Al lavarenn-se a laka ac'hanon da soñjal e Montroulez, diwezhañ kêr Vreizh-Izel em eus gwelet, tra ma 'z aen da gerc'hat va bugale e skol Plou-Yestin. Biken n' ankounac'hain ar bloavezhioù-se, pa zeske va mibien ar brezhoneg, ha pa ganent en un doare brav " Lili Marlen " e brezhoneg... un deiz ma c'hortozemp an tren da vont en-dro da Roazhon. Pa soñjan ivez e Kerlann, un den hag a gare ar brezhoneg ha na rae ket fae war Vreizh-Uheliz. - Petra am eus graet d' ar sadorn ? Ha ! setu : kouviet on bet gant mignoned da vont da ober va annez d' an ti « pevarvet ». Ha goude koan ez eo bet douget eno va seier (leun a levrioù hag a zilhad), va sac'h-golo ha va fallennoù gant Gwazwazour, Tepaod hag an « Tertrig ». An holl en ti 5 a oa sabatuet. Me, un tammig nec'het... Ne blij ket din dilec'hiañ, na dizurzhiañ va feadra. Ouzhpenn-se, em eus kousket fall, hanter-stouvet, dre ma oa serret ar prenestroù (er pempvet ti e vezent digoret re alies !). Hogen, n' hellen ket chom gant Hazkoad peogwir eo deut da vezañ un treitour d' hor menozioù. Santout a ran amañ tommder-kalon Breizhiz wirion-all eus ar c'hamp. Emañ va gwele tost da hini Tepaod. Gwazwazour a zo en tu-all d' an hevelep renkad. Anavezout a ran ivez ur c'habiten saoz (hag a oa e kuzh e Roazhon e-pad ar brezel). A-hend-all, tommoc'h eo e-barzh an ti-mañ peogwir eo « glaouer » ar c'habiten-se.

2/4/50. - Deut ez eus d' am gwelout ur Breizhad nevez-degouezhet. Genidik eus Kastell-Paol eo, eus Kleder kentoc'h. Gwivarc'h e anv. 45 bloaz pe dost. Un tammig goapaüs e oa en ur glevout Ar Gall o lavarout : « Setu ar c'helenner brezhonek ! » - Kroget em eus da gomz e brezhoneg gantañ, diouzhtu. Un tammig souezhet e oa an den en ur glevout ur Breizh-Uhelad o komz en e yezh. Respontet en deus en un doare fraezh ha sklaer. Intent mat a ran anezhañ. Neuze, e welan e komprenan mat Leoniz ! Roet em eus dezhañ da lenn un niverenn bennak eus " Kroaz Breiz ". Merket em eus e lenne en un doare aes. Bro-Leon, bro dispar e Breizh !

Un dra blijus : lavaret en deus din e komzen brezhoneg e-giz « Beg ar Pich »... da lavarout eo tud Douarnenez, h.a. Gouzout a ran perak : re fromus on hag e « tebran va gerioù », gouez dezhañ, evel ar Vegiz-se. Adlavaret en deus : « Leoniz a gomz goustadig ha sur atav ». Ma ! ur gentel evidon. - An den-se n' eo ket ur politiker, un « arboeller », ur « c'henwerzher marc'had du », kentoc'h, hag e lavar an dra-se en un doare « frank ». Martolod-tredaner e-pad 16 vloaz, e chome en ur gêrig tost da Doulon Bro-C'hall. Torret eo e zimezi gant e wreg, genidik a Landivizio. Ur ranngalon eo bet evitañ klevout e baotred o komz « gwashoc'h eget ar Vokoted ». Levezon faeüs ar vro-se ! N' em eus ket c'hoant da vont eno... C'hoant em eus da welout va mibien Breizhiz-rik. - Tec'het e oa an den-se eus Ez (1), ha soñjet em eus em boa klevet an istor-se gant Sulian Visant hag a labourer er maread-se gantañ. Rener Ez a bellskrivas d' e wreg e felle d' he fried he lazhañ. Tec'hout a reas-hi da Itaiia gant hec'h orgedour. Eñ a yeas betek Belgia hag e teuas en-dro da Bariz. Aet da Vreizh e-pad e amzer vak, e voe tapet tost da Vontroulez en abeg ma stokas e garr-tan gant ur c'harr-tan all. Paperoù faos en doa ha ne glotent ket gant e anv gwirion hag a oa bet roet gant ur mignon evit e zifenn. Siwazh ! klasket e oa betek eno.

363

- Kousket em eus gwelloc'h. Debret em eus gant Tapaod hag ur Gall a zo e holl diegezh (tad, mamm, gwreg ha tri bugel) en Alamagn... Aet int eno gant ur c'harr-nij e naontek kent pevar ha daou-ugent. An Alamaned n' int ket bet atav tud dizanaoudek.

3/4/50. - Bet em eus ul lizher digant ar Bihan. Un tammig goapaüs em c'heñver... klemmañ ' ran re, a gav dezhañ. Hegarat eo koulskoude, evel boaz. Hogen ur pezh souezhus eo a zo bet kaset din gantañ : ur pennad-skrid diframmet diouzh " Kelc'hgelaouenn nevez Vreizh ", savet gant Gourvil a-enep va anvioù-lec'hioù (2). Degemeret en deus hennezh al levrig am boa gourc'hemennet d' am gwreg kas dezhañ. Dizanv al levr. Eñ en deus santet diouzhtu e oa oberenn ur broadelour hag e lech klask piv en doa savet an oberenn-se ha perak, e tamall ac'hanon da vezañ ur penn-skañv, un den en em gar e-unan ha traoù evel-se. Ken fuloret eo ma lavar sotonioù. Mantret on, rak goanagiñ a raen bezañ akord gantañ evit studiañ an anvioù-lec'hioù. Santet em eus va enkreiz : prizoniad on ha n' hellan ober netra hep bezañ dismegañset. Va mignoned (?) a zo re laosk evit va difenn. Meizet em eus a-daol-trumm perak ne venne ket Huon, rener " Liamm " moulañ va labour. Eñ ivez, a zo skoliad er Skol-Veur, e-kichen Falc'hun. An dud-se ne gav ket dezho ez on barrek a-walc'h da ober al labour-se. Setu ma 'z eo echuet maread ar re a zeske o-unan danvez Breizh... Deut eo da vezañ bremañ afer an dud a vicher. Hogen ar re-se n' int ket ken broadelourien evel ma oamp. Ouzhpenn-se, e-pad dalc'hidigezh Vreizh gant an Alamaned, e oa al lañs gant ar brezhoneg. Mat e oa soñjal brezhonekaat Breizh-Uhel. Bremañ, trec'het omp. Hon trec'hourien a zo Breizhiz hag a gar Bro-C'hall hag a damall ac'hanomp da vezañ treitourien... Treitourien hag a fell dezho adsevel o mamm-vro. An «Dalc'hidigezh », gouez d' ar C'hallaoued, a zo bet, evit gwir, paouez ar vestroniezh c'hall e Breizh e-pad pevar bloaz. Ne oa ket an Alamaned a vounte ac'hanomp, ni ' oa dieub !

(1) Ti-bac'h Eysses.

(2) Roll an anvioù-lec'hioù Breizh-Uhel, embannet gant " Al Liamm ".

364

4/4/50. - Droug-penn am eus bet gant ar sifern. Kemeret em eus c'hwec'h baraenn-gan « Aspirin » e-pad an devezh. Evel-se eo em eus gallet skrivañ. - Skrivañ d' am gwreg, da Varc'harid Gourlaouen ha d' ar paotr Bihan. Aet eo an traoù en un doare aesoc'h eget na greden. Kousket mat em eus.

Deut eo Gwivarc'h d' am gwelout diouzh ar beure. Setu ur brezhoneger a zo dedennet gant ar brezhoneger nevez ma 'z on. Dre wallchañs e oa ret dezhañ mont diouzhtu da welout ar mezeg. Ha n' eo ket deut en-dro.

5/4/50. - N' am boa ket c'hoant da skrivañ hag ez on aet da bourmen a-

dreuz ar c'hamp. En tu-enep d' ul lochenn ez eus ul lec'h digor anvet " Kalifornia " gant ar re vac'het, en abeg ma par lagad an heol warnañ. Karout a ran mont eno pa loc'han eus va zi, ha sellout ouzh ar maezioù a-bell. Livioù ha Pradoù a seblant din bezañ livioù ha Pradoù Breizh. Gant ul luc'h tener evel m' eo bremañ, ne welan ket an toennoù teol a hañval bezañ louet. Ar Pradoù, avat, a zo gwer, ar gwez pupli gant broñsoù o tiwanañ, ar roz glas er pellder, a zo heñvel ouzh re Vro-Roazhon d' an nevez-amzer. Breizh, mamm-vro, te a laka da dridal va c'halon hag a zo ken yen en deizioù harlu !

365

6/4/50. - Gwivarc'h a zo deut d' am gwelout adarre goude koan. Hoalet eo gant ar brezhoneg, neketa ? Kroget hon eus da gaozeal e brezhoneg hag hon eus kendalc'het e galleg, rak ret oa din displegañ dezhañ traoù n' en dije ket intentet e brezhoneg lennegel. Diskouezet am eus dezhañ geriadur bras Vallée, ar c'helaouennoù " Liamm ", " Kened ", "Tir-na-n'og "... Meizañ a raen pegen iskis eo un talbenn evel hini " Tir-na-n'og " evit ur brezhoneger eus ar bobl ha ne oa ket dereat evitañ ur gelaouenn e-giz " Kened ". "Liamm " a zo kalz gwelloc'h. Roet em eus da lenn d' an den pennad Elies (e genvroad pe dost) : « Rom an Ao. Person ». Aes-tre e oa dezhañ e lenn, avat. « Leoneg eo, e gwirionez », emezañ. Souezhet e oan en ur welout ne gave ket iskis an doare-skrivañ nevez. Lavaret en deus din zoken e oa gwelloc'h piv eget piou. Menozioù iskis en deus a-wechoù. Pouezañ a ra war ster ar gerioù, dreist-holl... war o doare-stummañ.

7/4/50. - Aon em eus bet hiziv. Gwazwazour a zo deut da lavarout din en doa klevet va anv a-dreuz plankennoù ur burev... « Un den hag en doa lies bugel hag a oa bet liver e Spinal »... Goude lizher an hini bras e c'hellan bezañ war evezh... Evit gwir e oa deut daou archer da c'houlenn un den bennak... Santet em eus adarre ma ne gomzfen ket eus an dra-se, e chomfen sioulik hogen ken « nervennek » ez on ma n' hellan menel hep disammañ va c'halon. Ez-verr, em eus tremenet ur pred fall a-walc'h. Kinniget em eus da Zoue ar groaz-se. Gwener ar Groaz eo, evit gwir ! Diaes eo avat, dougen hounnezh, pa soñjan e vefe didalvoudus evit an holl, ha noazus d' am yec'hed.

Fellout a rafe din gouzout hag ez eo gwir pe nann. Mar befe e tastumfen va levrioù ha va faperoù. Gortozomp gant habaskted. Kristen on, neketa.

D' an abardaez em eus gwelet Edson, ur Yuzev yaouank hag em boa anavezet e Feunteun-Verald (1). Gwazwazour en doa lavaret edo ar paotr-se er burev gantañ pa 'z eo degouezhet an archerien. Goulennet em eus outañ hag en doa klevet va anv. Souezhet eo bet ha prometet en deus din goulenn ouzh un aotrou bennak a zo er burevioù. Evel an holl dud eus e ouenn ez eo en em silet aes-tre el lec'hioù-se. Gwazwazour, eñ, n' en deus ket kredet hen ober. Ha konter niver an dud-bac'het eo, koulskoude !

(1) Fontevrault, ano faltazius (notenn eus 1966).

366

8/4/50. - Bet em eus ar respont digant Edson. Gwazwazour a zo bet touellet. Ne oa ket meneget va anv gant den ebet. Aet eo da welout va zeuliad (mignon gant un den-e-karg hag a oa martolod gantañ gwechall). N'en deus gwelet nemet ur baperenn a zo skrivet warni ez on un « Emrener ne c'hellor ket plegañ - Ur bruder oberiant-tre eus ar bruderezh emrenadurel ». Kozh pe nevez eo ar skritur, avat ?

- Aet on da bourmen da Galifornia. Diwanet eo bremañ ar bleuñv er gwez-avaloù. Kemmet a-grenn ar gweledva. Gwenn-gwer ar bleuñv, du-gwer ar siprez. Gwez-avaloù dirak ar vered. Heñvel ouzh un dresadenn japanat eo !

G. BODMAEL

Abaoe miz Genver 1967 e teu er-maez ar gelaouenn EMSAV. Gouestlet eo d' ar politikerezh, pe gentoc'h d' ar studioù politikel, rak ne hañval ket e vefe bet savet c'hoazh ur strollad gwirion en-dro dezhi. Re abred eo evit barn ur gelaouenn n' eo degouezhet nemet gant ar c'hwec'hvet niverenn. E-lec'h barn ne glaskfomp nemet displegañ amañ ar pezh a gavomp heverk e-sell prientidigezh ar stourm politikel a zo da ren er bloavezhioù da zont. Forzh penaos, ar re a skriv enni ne hañvalont ket techet da c'houlenn ali an arvarourion evit mont war-raok ha seveniñ o enklaskoù e brezhoneg. N' o deus ket degemeret eo klozet amzer da zont ar yezh vroadel, ha kement-se a zo dija un dra nevez a-berzh ar bolitikerion vrezhon.

Kavout a reer e " Emsav " studiadennoù a-zivout an istor, al lennegezh, an armerzh, pezh a hañval bezañ an diazezoù degemeret da ziogel evit stummadur an danvez-stourmerion, kement-se awenet gant ur spered broadel disklaeriet fraezh.

A. - Ar studiadennoù istorel embannet bete-vremañ a glask displegañ buhez hag oberoù tud o deus c'hoariet ur roll en Istor ar vro. Da skouer « Stourm Ar Chalotez » (" Emsav " 1/10-17) hon laka en un aergelc'h a eneberezh hag a reuzioù n' eo ket aet da get c'hoazh er vro-mañ. Gwelout a reer aze pegen hir eo bet ar stourm renet gant hon tadoù, pegen gwan ivez en abeg d' an diouer a ziazezoù resis. Ar pennad « Ar c'hwezekvet kantved ha Beltram An Arc'hantreg » (" Emsav " 5/108-112) a ro un tanva eus enkadennoù ar vuhez vroadel da vare ar stagidigezh ouzh Bro-C'hall. Diskouez a ra ivez pegen nec'het eo en em gavet renerion ar vro dirak un enkadenn dic'hortoz a-grenn hag an divarrek ma 'z int bet da brientiñ un Emsav hollek gouest da gemmañ an tonkadur nasket war Vreizh gant divizoù estren. « Nevenoe, Den a vrezel, Krouer ur Stad » (" Emsav " 6/133-136) a zo un adembannadur diwar ar gelaouenn " Arvor " e-pad an eil brezel-bed. Gant ar pennad-se hon eus un heklev eus an amzer ma oa bro ar Vrezhoned ur rouantelezh wirion gouest da zerc'hel penn dirak brasañ galloudoù ar bed kempred. Buhezioù an dud-se skrivet e brezhoneg a gemer raktal ur ster nevez. N' int ket kinniget deomp evel un heklev eus an amzer dremenet, evel kurioù gouest da entañ kalonoù ar stourmerion, kentoc'h evel danvez da brederiañ, evel kendiviz an emsaverion a-hiziv a c'houlenn alies sklerijenn hag a-wechoù kontoù digant ar re o deus lezet o bro en arigrap war leur an Istor. Kement-mañ a zo bet lavaret dija gant Roparz Hemon en ur pennad embannet gwechall war " Breiz Atao ", ha displeget fraezh eo amañ ivez e div studiadennoù a vennozioù politikel : er pennad « Ster hon Istor » (" Emsav " 5/101-104) e tispleger perak ne c'haller ket degemer evel m' emaint al levrioù istor Breizh skrivet gant Gallaoued pe gant Breizhiz gallekaet. Ober a ra diouer dezho ar skiant-varn ha treiñ a reont neuze da veulganou berrboel a-walc'h, pa n' eo ket da gunujennoù diamzeret a-enep d' ar C'hallaoued. Drastus eo bet seurt spered :

« An heuliad eus kement-se eo n' omp ket evit kompren ervat abegoù drouziwezh hon Istor, rak betek-henn ez eo bet klozet hon Istor gant un drouziwezh, ret-mat eo henn lavarout. Ne gomzomp ket eus an Istor koshañ : an Normaned, da skouer, a zo bet lakaet kiriek da gement droug c'hoarvezet gant ar Vrezhoned. Kentoc'h e fell deomp menegiñ hon Istor arnevez, estrenekaet, a grog gant ar Stagidigezh hag a dizh prantad an Emsav e-unan. Biskoazh n' eus bet graet enklask gwriziennel ebet diwar-benn ar c'hantvedoù-se. Pa c'hoarvez gant un istorour bennak skrivañ ur studiadennoù diwar o fenn e vez tonket dezhañ chom hep lavarout netra talvoudus ha bepred evit an hevelep abeg : dre ma nac'her barn n' eur ket kennebeut evit meizañ ervat emdroadur an amzervezh-se. »

« Kement-se n' eo ket dinac'hañ tamm ebet hon Istor hag e zisteurel. Ne vern petra ez eo bet, en deus hor graet ar pezh ez omp ; hon tonkad eo. Dav eo deomp enta sammañ hon Istor, hogen ivez embreger hor rezid o vont dreist dezhañ,

dre skarzhañ diouzh an heuliadoù anezhañ kement a harz ouzh ar rezid-se end-eeun, dreist-holl rannadur ar gevredigezh en hor bro a laka renkad pe renkad a bep eil da glask he mad hiniennel-hi e skoazell an estren. An Emsav a gemer da bal diorren e Breizh ur gevredigezh kevarzhel. Dre veizañ ster he faezhidigezhioù, e c'hall ar bobl vrezhon paouez a c'houzañv anezho ken diraez he rezid en diwezh. »

369

An Istor kinniget amañ n' eo ket ur studi dinoaz da bleustriñ, met dreist-holl un emsav da seveniñ bemdez. « An emsaver n' eo ket un tourist en Istor, met ur micherour eus an Istor », hervez ar pennad « An Emsav evel Ober hag evel Istor » (" Emsav " 5/105-107) a spisa ouzhpenn evit ar re a c'hellfe bezañ faziet o tont d' ar stourm evit diduiñ o amzer :

« Evel ma ranker bezañ deskad war ar yezh, e ranker ivez bezañ deskad war an Emsav : ur vicher eo da gentañ an Emsav, rak ar pezh a zesker da gentañ evit bezañ emsaver n' eo ket mennozioù met un ober. Deskiñ a reer an Emsav evel ober dre e zeskiñ evel Istor. »

Ar spered-se, spered an dispac'h a c'hwezh bremañ e Breizh e-touez ar yaouankiz, mar varnomp diouzh ar poelladennoù istor a lennomp peder skouerenn anezho e " Emsav 6/145-149. Ar poelladennoù-mañ a zo bet savet gant skolidi eus Strollad an Deskadurezh Eil Derez, ket diwar-benn amzerioù ar Gelted kozh, pegen boemus e ve studiañ o c'hantreadennoù dre Europa, met a-zivout c'hwitadennoù al luskadoù politikel breizhat abaoe 1945, kudennoù kalz skoempoc'h peogwir e tennont da enkadennoù an Emsav er mare-mañ. O lenn ar pajennoù-se e weler ez eo mennet ar re yaouank da gavout un hent dirazo, pe ma n' hen kavont ket, da zigeriñ unan.

Ar skolidi-mañ n' eo ket bet embannet o anvioù. Ne hañvalont ket bezañ diouzh rummad ar magadelled a gave o gwalc'h o tenañ « bronnoù an Emsav hag a vane kousket etre an denadennoù ». Kompren a reer gwelloc'h pa lenner war zDanevelloù 1966 S.A.D.E.D. ez eo gros ha treut ar boued e Breizh : « boued soudarded war an dachenn emgann eo ». Bara pemdeziek an Emsav koulskoude, rak « e Breizh e vezer rediet da grouiñ evit gallout chom bev. Ar magadelled a vez buan treut-gagn hag e rankont pe vervel pe divroañ o spered ».

370

B. - Menegiñ S.A.D.E.D. n' eo ket mont keit-se diouzh EMSAV moarvat, rak ar gelaouenn-mañ a ro ivez ur plas a-zoare d' al lennegezh ha d' ar studioù uhel dre vras e stummadur-diazez ar bolitikerion vrezhon. Evel-se hon eus teir studiadennoù aozet kempenn diwar-benn adsaverion ar yezh : « Meven Mordiern » (" Emsav " 2/7-11) ; « Fransez Vallée » (" Emsav " 3/58-56) ha « Lec'h Gwalarn en Emsav » (" Emsav " 6/137-144).

Buhez ha labourioù Meven Mordiern, an hini a zo bet atav a-enep da bep politikerezh, roet da skouer d' ar bolitikerion vrezhon, a c'hellfe souezhiñ da gentañ. Pa c'houzer pegen izel e oa ar preder politikel e Breizh e derou ar c'hantved-mañ e komprenner aesoc'h emzalc'h an « Hoc'h » kozh. Ma n' eo ket bet ur politikour en deus prientet ur benveg divrall evit stummañ kefredourion an Emsav, ar yezh lennek he doa graet diouer betek hiziv d' an dud politikel e Breizh. An diouer-se a yezh lennek a zispleg pegen diwar-c'horre e oa manet meizadur ar re wellañ anezho, evel ma tispleg hiziv an dianaoudegezh eus al lennegezh vrezhonek pegen abaf e chom mennadoù ar re na reont e galleg nemet c'hoantaat bezañ renerion. Da hetañ eo ne vo ket kont evel-se gant an emsaverion yaouank.

Fransez Vallée a ya dorn ouzh dorn gant Meven Mordiern, n' eus forzh pegen disheñvel e oa an daou geneil kozh an eil diouzh egile. Gant « Lec'h Gwalarn en Emsav » e weler stummadur denel an emsaverion o ledanaat hag o pinvidikaat. N' eo ken un emsav sklaved, met dispac'h an den breizhat nevez a grog da neveziñ ar bed ennañ e-unan da gentañ ha buan tro-dro dezhañ. Dre Walarn e tremen ganidigezh an den politikel brezhon. Spiomp e ouezo hiviziken an danvez-stourmerion e tleont gwriziennañ en Emsav ha ret er stuzegezh :

« Padal ur sevenadur er ster kreñv hon eus e Breizh, da lavarout eo ur seveniñ gwriziennet en ober ar remziadoù tremenet : an Emsav eo. Komprenomp mat. Pa lavaromp an Emsav, ne venegomp ket un dra difetis, ur perzh speredel digig, un emzalc'h-emsevel hollek. Komz a reomp eus an Emsav-embregerezh, da lavarout eo eus ar c'horf fetis a dud a labour da grouiñ ur vroad vrezhon nevez. N' eus nemet an Emsav, daoust d' e wander ha d' e sioù, a zo dellezek eus an anv a sevenadur e Breizh ; dioutañ e tifluko ur sevenadur brezhon, pe ne vo biken anezhañ. Dre-se, emañ hor gwrizioù en Emsav, ne c'hellont bezañ e nep lec'h all. Poent eo peurziskar mojenn ar « gwriziennañ er bobl ». Plas an emsaverion zo e Breizh, e-touez an dud, n' eo ket evit kavout gwrizioù enno, met evit reiñ gwrizioù dezho. Ar ster-se hepken a c'hell bezañ d'ar gerioù « mont d'ar bobl ». Ar pezh a zegas an Emsav d' ar bobl vrezhon eo un ober gwriziennet, da lavarout eo he sevenadur. Dre-se, ne c'haller gwriziennañ e Breizh anez gwriziennañ en Emsav. »

« Pelec'h gwriziennañ » (" Emsav " 6/129-132).

371

K. - Met ar bobl a lavarit-hu, petra e teu ar bobl da vezañ e preder EMSAV ? Ar bobl a zo pell diouzh an tezennoù istorel ha lennegel ha prederiet eo muioc'h gant he Bara pemdeziek. Kement-mañ a zo sur-mat ur gudenn a-bouez, rak da betra e talvezfe ur stourm dic'houest da dennañ bec'h diwar chouk an dud wasket a bep tu gant an tonkadur ? Evit gwir ez eus kalz a strolladoù e Breizh a c'harm mont d' ar bobl. Pa seller a-dost ouzh pezh ez int gouest da zegas d' ar bobl evel ma lavaront, e weler ez eo gwall skañv. "Emsav " a zo marteze ar gelaouenn gentañ o tegas mennozioù resis war an armerzh er vro-mañ, pe da nebeutañ doareoù skiantel evit studi ar c'hudennoù armerzhel. Dija e oa bet evelato war " Preder " 84-85/2-23 ur studiadenn hir diwar-benn an isdiorreadur hag an armerzh. Amañ e kaver ur sellad klok a-walc'h a-zivout ar c'hudennoù armerzhel dre vras, ur geriadur hag ur framm arbennik evit kas da benn seurt studioù e Breizh. Santout a reer ivez hon eus pep tra da ober amañ, kement enklask graet bete-vremañ o vezañ bet dihentet peogwir ez asantent da varnidigezh galloudoù diazezet war ur preder estren da ezhommoù ar bobl vrezhon. Niverenn goude niverenn e teu e "Emsav " « Notennoù armerzhel » eus an talvoudusañ. Goude displegañ meizadoù-diazez an armerzh e roont deomp ur gelennadurezh resis diwar-benn ar gounezerezh, ar greanterezh, ar c'hehenterezh, ar boblañs, an isdiorreadur, kement elfenn a c'houlenn bemdez ur preder aketus digant ar re a zo karget da ziorren pinvidigezh danvezel ur vro. Ar bed a-vremañ a zeu da vezañ enframmet en un doare ken strizh a-fet armerzh ma ne c'hell ken un emsaver dic'houzout ar sav-boentoù a zifenner amañ evit ar wech kentañ gant kement a ampartiz.

372

D. - Hervez niverennoù kentañ EMSAV e komprenere e vo diazezet hiviziken stummadur an danvez-stourmerion war an istor evit suraat ar spered broadel, war al lennegezh evit donaat ar preder denel, war an armerzh a-benn pourchas d' ar bobl vrezhon hentennoù diorren efedus, met marteze n' eo ket aze emañ ar pep talvoudusañ er gelaouenn. Diskleriet eo deomp e tle ar Vrezhoned trec'hiñ o abafded veizel en ur adkemer ar gwir da varn o-unan o engavioù politikel ha da zizarbenn an opiom a zo ouzh o dallañ abaoe an 19^t kantved, da lavarout eo o fiziañs diboell en ur sevenadur dibolitikel a-grenn.

Ar pennad « Al luskadoù politikel e Breizh e diwezh 1966 » (" Emsav " 1/6-9) a zo rust a-walc'h e-keñver ar re a zo deuet a-benn da zihentañ yaouankiz Vreizh etrezek emgannoù tonket da c'hwitañ. Tamallet eo amañ « al luskadoù-se a zalc'h ar Vrezhoned e-maez a bep politikerezh. Ar re noazusañ, kresket evel kebell-touseg flaerius war leur ar vougev, zo hep mar ar strolladoù Brezhoned bodet dindan ur skritell vrezhon ha n' int ket bet gouest goude ugent vloaz da dermenañ ur gelennadurezh, da sevel ur program na da ren un obererezh a nep seurt ; o mennadoù armerzhel ha kevredigezhel koumoulek, dezho dassonioù politikel dibal, zo deuet a-benn da douellañ un darn eus yaouankiz ar vro, a yae dezho « peogwir ne oa netra a-hend-all » ; ha pa ve en abeg hepken d' an diheñcherezh-se e rankomp o diskouez evel noazus ».

Setu a zo lavaret brav. " Emsav " ne fell ket dezhi bezañ dibal, hogen diskouez a ra raktal ar pal resis a zo da dizhout er vro-mañ, ar pal he deus dibabet diraez koustet a gousto : ar Stad Vrezhon. Kement-mañ zo displeget er pennad « Meizad ur Stad Vrezhon » e " Emsav " 2/3-4. Moarvat ne vo ket tizhet ar pal-se hep prientiñ adal bremañ ar benveg politikel a savo ar Stad hag a gemero ar penn anezhañ : ar benveg-mañ eo an aozadur politikel. An aozadur politikel-se eo a unano an emsavioù en diwezh peogwir e komzo adalek an derou e anv ar Stad da zont. Setu d' an nebeutañ pezh a lavar deomp ar pennad « Un aozadur politikel » (" Emsav " 3/48-50 :

« Aozadurioù politikel hon eus e Breizh. Hini ebet avat ne vez selaouet evel mouezh ar Stad da zont. Pep hini a voe savet evit stankañ un toull en Emsav ; hini ebet ne voe mennet da sammañ ar vro en he fezh. Koulskoude, « komz en anv ar Stad da zont » ha « bezañ mennet da sammañ ar vro en he fezh » zo heñvelster rik. Setu perak ez adlavaromp : ar gudenn nemeti e Breizh eo sevel an aozadur politikel mennet da sammañ ar vro en he fezh, o komz en anv ar Stad da zont. »

373

An aozadur-mañ a vo disheñvel diouzh pezh a vezer boaz da gompren dindan an anv a strollad politikel. Spi en devo da c'hounit fiziañs ar Vrezhoned dre reiñ dezho ar gwarantizoù-mañ :

« An aozadur politikel ne c'hell kaout ar gwir da gomz en anv ar Stad Vrezhon nemet mar stag diwar an deiz kentañ, ha dre an hentoù efedusañ, da sevel ar Stad Vrezhon. « Politikel » e Breizh er mare-mañ ne c'hell talvezout nemet « rakstadel ».

« An aozadur politikel a rank kemer d' e hini kement goulenn reizh graet en anv ar vro. N' eo ket dispis an eil kraf-mañ, evel ma hañval d' ar sell kentañ ; talvezout a ra e tle an aozadur politikel kemer da lakadenn en deus pep hini eus an emsavioù darnel termenet da vat unan eus ezhommoù-diazeze ar vro. An emsav sevenadurel da skouer en deus embannet gwir pobl Vreizh da ren he sevenadur, ha prientet en deus danvez ar sevenadur-se. An emsav armerzhel en deus diazezet gwir pobl Vreizh da verañ he madoù, ha prientet en deus tresoù bras armerzh ar riez vrezhon. Arvez ebet eus buhez ar vro ne voe lezet a-gostez gant an emsavioù o deus poaniet war hon douar araozomp. Frouezh o zrevelloù a yelo d' ober danvez ar Stad da zont. Dre-se e rank an aozadur rakstadel kenderc'hel gant an holl strivoù renet araozañ gant an emsavioù darnel ; e gefridi zo o c'henurzhiañ en ur framm hollel a zeuy da vezañ framm ar Stad. » (" Emsav " 3/50-51.)

A-hed pajennadoù e klasker ivez skeiñ un tamm sklerijenn war ar bloavezhioù tremenet evit tec'hout diouzh ar fazioù o deus kaset an Emsav d' ar geunioù dibal. Evel-se ar studiaden « Enkadenn ar bloavezhioù pemont » e " Emsav " 3/54-57. Talvoudus eo hep mar meizañ an enkadenn-se. Emichañs e vefe talvoudusoc'h c'hoazh studiañ a-dost ganidigezh hag emdroadur ar preder politikel e Breizh eus 1958 da 1967. Amañ ez eus un dra nevez er vro-mañ abaoe kantvedoù, pa seller ouzh ar pennadoù bet embannet war veur a gelaouenn a-hed ar bloavezhioù-se. Hetomp e teuy ivez kefredourion " Emsav " da bleustriñ war an tared-mañ.

374

Setu un diverrañ eus ar mennozioù skignet gant EMSAV. N' hon eus ket klasket burutellañ re vuan ur gelaouenn a zo c'hoazh o toullañ he hent er vro ; gallout a reomp koulskoude aliañ d' he lenn spis ha d' he studiañ a-dost kement hini na venn bezañ sammet hep gouzout dezhañ gant an dispac'h a zo o c'hoiñ e Breizh.

NOTENNOU

Gant S. Cherel, Per ar Bihan, Ronan Huon.

Kañv

- Lennet eo bet war hon niverenn diwezhañ ur c'henavo fromus da Lusian CHALIER, unan eus hor fealañ koumananterien. Evel m' eo bet lavaret dija e oa gall. E-pad meur a vloavezh eo bet ezel burev Kêr-Vreiz hag unan eus pennekañ difennerien ar brezhoneg e rannvro Bariz.

- Klevet hon eus e oa aet ivez da anaon an Itron Vefa de SAINT-PIERRE, e Sant Brieg d' ar 16 a viz Mezheven. En he 96 edo. Madelezhus ha brokus tre e oa ha sikouret he deus kalz an Emsav.

Hor mignoned

- Laouen eo Donasian LAURENT ha Soazig PRIGENT o kemenn ez eo ganet dezho div verc'h, Annaig ha Katellig, d' an 22 a viz Meurzh e Pariz.

- Chanig ha Charlez ar GALL a zo laouen o reiñ deoc'h da c'houzout ez eo bet eureujet o merc'h Marivonig da Loig Kervoas, d' an 13 a viz Gouhere e Benac'h en Ti-kêr hag e Plougraz en Iliz.

- Gwion BARON ha Madalen PRONOST a zo laouen o kemenn deoc'h o eured en iliz Sant-Marzhin Montroulez, d' an 29 a viz Gouhere.

Hor gwellañ gourc'hemennoù d' hor mignoned.

Profoù

Setu roll ar profoù a zo degouezhet ganeomp e-korf an daou viz tremenet :

MEZHEVEN :

Jakez Thomas, 5 lur ; A. Le Marouille, 10 ; Per Bourdelles, 30 ; Per Peneg, 60 ; Yann Guiomard, 30 ; A. Daniel, 30 ; Corentin Faou, 5.

- War un dro : 170 lur.

GOUHERE ;

Roger Brisson, 10 lur Yann Thomas, 10 ; Remont Delaporte, 5 Yvon Le Prunenec, 10 ; Dr Daniel, 5 ; Dr Lacroix, 10 ; Erwan Bonvallet, 5 ; Ronan Pellen, 5 ; M. Audic, 10 ; Berri Le Lan, 5.

- War un dro : 75 lur.

Abaoe derou ar bloaz hon eus bet 2.144,63 lur.

Bennozh Doue d' an holl donezonerien.

Arnodenn an Trec'h

Un arnodenn evit an Trec'h Kentañ zo bet dalc'het e " Kêr-Vreiz " d' ar 17 a viz Mezheven. Degemeret eo bet :

- Bernard Le Nail, gant ar meneg mat.

Un arnodenn all eus an Trec'h Kentañ zo bet dalc'het e Kamp ar Vrezhonegerien, e St-Nikolaz ar Pelem d' an 28 a viz Gouhere. Degemeret eo bet :

- Lena Louarn, meneg mat.

- Joelle Kermaal, meneg mat.

- Armelle Chérel.

Hor gwellañ gourc'hemennoù dezho holl.

20vet Kamp ar Vrezhonegerion e St-Nikolaz ar Pelem

Daoust ma voe dalc'het e diwezh miz Gouere, da lavarout eo 15 devezh abretoc'h eget boas, ar c'hamp en deus bodet kement a dud, war-bouez nebeut, hag er bloavezhioù tremenet.

122 den o deus kemeret perzh ennañ : 66 etre 14 ha 35 bloaz, ha 18 bugel dindan 14 vloaz. Ar sifroù-se a ziskouez penaos e teu muioc'h-mui a dud yaouank davet an Emsav.

Ma voe heñvel ar studi war ar yezh ouzh hini warlene, gant pevar rummad kentelioù evit ar re vras (izel, Trec'h kentañ, etre, hag uhel) hag unan evit ar vugale, e voe ouzhpenn-se, bemdez, ur gentel distagadur renet gant Alan Ar Berr. Un dra talvoudus evit ar vrezhonegerion nevez !

Ur ger a-zivout ar c'hentelioù :

Skol izel : Ret e voe, deizioù 'zo, rannañ ar rummad-se e div lodenn, rak ne oa ket an holl skolidi war an hevelep derez.

En abeg da se, ne vo degemeret, hiviziken, e K.E.A.V., den n' en dije d' an nebeutañ, desket 20 kentel kentañ ar " Cours Elémentaire ". Ar re, dizesk war ar yezh, ne dennont frouezh ebet eus ar C'hamp.

Skol an Trec'h Kentañ : Daoust ma oa bras a-walc'h niver ar skolidi ne voe lakaet nemet ul lodenn vihan aneaho - pemp - da dremen an arnodenn, hervez ar pezh a oa bet divizet warlene. Ret eo derc'hel an Trec'h Kentañ war ul live a-zoare, ha war un dro mirout da zigalonekaat ar re dic'houest da dremen gant berzh.

Ne voe den o tremen an Trec'h Meur.

Ar Skol etre a zo a-bouez bras evit gwellaat an anaoudegezh eus ar yezh dre studiañ testennoù diaesoc'h-kaer eget evit an Trec'h Kentañ.

Ar skol uhel (kelennerien dileuriet gant S.A.D.E.D.) a voe evel kustum ar muiañ darempredet. Setu roll ar c'hentelioù graet er rummad-se :

377

- 14.07 Bevoniezh Kelc'htroioù kimiek en natur.
- 15.07 Krennvrezhoneg Buhez Mabden.
- 17.07 Fizik Ijinenoù eeun.
- 18.07 Istor Mennoz ar Stad Vrezhon.
- 19.07 Bevoniezh Roll ar vitaminoù er bevañs.
- 20.07 Lennegezh Tudenn Fand.
- 21.07 Douaroniezh Armerzh Kanada.
- 22.07 Istor Kelennadurezh " Breiz Atao ".
- 24.07 Istor Ar M.O.B.
- 25.07 Bevoniezh Ar Virus.
- 26.07 Douaroniezh Argentine dindan levierezh Peron.
- 28.07 Douaroniezh Kudenn an isdiorreadur en Aljeria.
- 29.07 Istor Ster politikel Gwalarn.

Prezegenoù a voe displeget bemdez etre 11 eur ha 12 eur, gant

an ao. BOURDELLES a-zivout Abati an Diskuizh Mat.

an ao. BOURDELLES a-zivout Ar Seizh Sant.

an ao. DUBOURC a-zivout Enez ar Vertuz.

Y. Env. An C'HORR a-zivout Breuriezh St Erwan.

Gw. AR MENTEG a-zivout Thomas Jefferson, trede leviour ar Stadoù-Unanet.

Gw. AR MENN a-zivout Ar yezh " skeudennet ".

Youenn OLIER a-zivout Kefridi ar skrivagner.

A-wechoù, e-lec'h ur brezegenn e voe dalc'het un daoliad-digor ; doare plijus da bleustriñ ha da gendivizout war un danvez dedennus. (Renerien yaouank " Treflamm " o deus renet unan mat-tre.)

Bez e voe ivez ur gentel yezhadur bemdez, etre 1 eur ha 2 eur, roet gant kelennerion ar Skol Uhel.

Gant ar baleadennoù tro-dro da St-Nikolaz, ha pelloc'h a-wechoù, evit gweladenniñ ur c'hastell kozh pe un draonienn vrudet, dindan renerezh Bernez an Nail, pe ar c'houronkadennoù el lenn-neuiñ, e tremene buan an amzer betek koan.

An nozvezhiadegoù a echue an devezh, enno : kenstrivadegoù lennegel, kanaouennoù nevez (« Janig Kerlaou », « An hent 'zo dimp... », « An amzer zo aet en he roud », h.a.) desket a-gevret pe kanet gant o aozour ; embregerezhioù teknel evel c'hoari un I.B.M. kevrinus a roe respontoù da c'houlennoù iskis an arvesterien, c'hoarioù farsus a lakae koulskoude an ijin-spered da labourat !

Ur veilhadeg dibar e voe hini an deiz diwezhañ : war-lerc'h an tantad, e voe roet da selaou barzhonegoù kaer, darn anezho eilet gant an delenn (trugarez Berc'hed !).

Ne voe ket a laz-kanañ ar bloaz-mañ, rak P. Y. Moign n' en doa ket gallet dont, siwazh ! Met ar re a gar ar sonerezh o deus bet dudi bras o selaou an Ao. Marquer ograour ampart-kenañ, ha Kristen Nogues telennourez kizidik, o deus roet ur sonadeg eus ar c'haerañ en iliz St-Nikolaz ur sul d' abardaez.

Ar c'hoariva margodennoù en deus graet berzh, a drugarez d'an Dr Roparz en deus lakaet tudennoù " Valerian ha Valerian " da vevañ gant harp tud a youl vat desket mat-tre ar vicher dezho gant mestr ar c'hoariva-kartoñs... pe ar c'hastell-koad kentoc'h.

378

E-pad an amzer-se e pleustre ar c'hoarieren - kig hag eskern dezho - renet gant Alan Ar Berr, war " An Dakenn dour ". Ne voe ket displeget pezh Jarl Priel dirak an dud, met enrollet e voe evit ar radio ouzhpenn traoù all : kentelioù, pennadoù, barzhonegoù, kanaouennoù, sonerezh gitar ha telenn, h.a., a vo klevet tamm-ha-tamm war ar gwagennoù adalek miz Gwengolo.

Diglok e vefe an danevell-mañ ma ne vefe ket meneget an degemer karadek-meurbet a voe graet da G. E. A. V. gant renerezed ar skol : tinell ha lojeiz eus ar gwellañ ha hegarated e pep keñver...

Kregiñ a ra renerien K. E. A. V. da aozañ Kamp 68...

Lizher digor d' al lennerien

Resevet hon eus al lizher-mañ digant hol lenner R. Drean, 48, rue du Docteur-Roux, Choisy-le-Roi :

« Dre vras ne blij ket din emellout er burutellerezh. Ur menoz eta eo a fellfe din kinnig kentoc'h diwar-benn " E sigur lec'hanvadurezh Bro-Ereg " bet embannet war niverenn 122 AL LIAMM.

Biskoazh kemend-all n' em boa lennet ! Pegen lemm eo ar respont. Gwell e vefe ganin krediñ ez eo bet skrivet kement-se diwar un taol-gwad nemet e vefe ar soudard o tihuniñ a-daol-trumm, neketa Pennaod ?

Hep barn labour abEnnez (skrivet mat eo ?) e c'heller skrivañ hep faziañ ez eo un dafar, savet gant un den a youl vat ha difaziet gant un den a vicher. Eno emañ an dalc'h.

Emaon o paouez lenn notennoù A. L. Nnn 104, unan anezho o reiñ keloù eus

savidigezh Akademiezh Vreizh. Ne c'heller ket chom hep soñjal e vefe furoc'h kas dezhi an doare labour-mañ da gentañ ? He fal eo d' am soñj, burutellañ pizh al labourioù hiniennel en doare ma vefe embannet nemet oberennoù reizh hag, evel-se, e vefe tu da reiñ da lennerien A. L. traoù plijusoc'h da lenn eget ar pismigadurioù displejus-mañ.

Ha peogwir ez eo A. L. ur gelc'hgelaouenn lennegel, e vefe gwelloc'h lezel d' ar c'helc'hgelaouennoù a-ratozh an aked d' ober war-dro ar steroniezh, ar yezhouriezh hag all.

Gouzout a ouzon n' eo ket bourrus va menoz. N' eus ket kalz a lennerien nag evit ar vurutellourien nag evit an difraosterien. Hogen petra soñj lennerien AL LIAMM diwar-benn an dra-se ? »

Kamp Yaouankiz Vreizh

Dalc'het ez eus bet ur c'hamp evit ar grennarded e Menez Kamp etre ar 16 hag ar 27 a viz Eost. Dindan paeroniezh Kelc'h Debauvais.

Setu amañ ar gelennadurezh a gemenne ar follenn-enskrivañ :

« Bemdez e vo ur gentel vrezhoneg hag ur gentel Istor. Pep kentel a bado un eurvezh.

Ar c'hentelioù brezhoneg a denno da varrekaat ar vugale war yezhadur, geriadur ha reizhskrivadur ar brezhoneg. Studiet e vo testennoù ha graet skrivadennoù. Pleustret e vo ivez war geriadur ar vuhez arnevez.

379

E-pad ar c'hentelioù Istor e vo roet d' ar vugale un alberz eus an darvoudoù pennañ o deus siellet tonkad Breizh en amzer dremenet ha dreist-holl er marevezh kempredel. Studiet e vo roll an Emsav ha diorreadur ar Vro. »

Breizh Kanada

Emañ ar Gevredigezh Breizh Kanada o paouez sevel Ti Breizh e Montreal. Pal Ti Breizh a zo sikour ar Vretoned divroet pe an douristed hag aesaat o chomadur pe o buhez eno. Azalek bremañ e c'hell ar Vretoned a erru e Bro-Ganada kavout lojeiz e Ti Breizh. Pal Breizh Kanada n' eo ket gounit arc'hant met gwellaat stad ar Vretoned ha startaat al liammoù etrezo er bed a-bezh.

Breizh Kanada, Maison de la Bretagne, 1837 Ouest Dorchester, Montreal.

Ker Arvor

Ker Arvor Pouivetière, Loroux-Bottereau via Naoned.
Levraoueg. Burev breizhat an ergerzh. Kreizenn eskemmoù sevenadurel gant an estren.

Devezhioù studi " Emsav "

C'hwec'h devezh studi politikel a zo bet aozet gant ar gelaouenn Emsav eus an 31.7 d' ar 5.8.67 e Mur-de-Bretagne.

E-kerz an devezhioù studi-se ez eo bet pleustret war gudennoù al labour politikel diazez. Ouzhpenn-se, ez eus bet bemdez kentelioù ha poelladennoù war ar yezh a-benn klokaat anaoudegezhioù ar studierien.

" Ogam "

Deut eo er-maez niv. 107-108 **Ogam**. Al lodenn vrezhonek a grog gant ur pennad-digeriñ anvet " ar Vrzhouizieien e, ha sinet gant F. R. L. Tamall a ra dreist-

holl an termenadur implijet gant ar re a ra war-dro ar « sturyezhouriezh ». Da heul e kaver « Notennoù a c'herdarzhadurezh vrezhonek ha keltiek » gant Chr. J. Guyonvarc'h ha « Notennoù a relijionouriezh » gant F. Le Roux.

Koumanant gant al lodenn c'hallek 50 lur - K.R.P. 293-68 Rennes.

380

" Loeiz Lezongar "

Bet hon eus digant E. Le Barzic, unan eus hor c'houmananterien feal, ul c'helc'hlizher e galleg (perak 'ta ?) o vrudañ ur romant e brezhoneg emañ oc'h embann e-unan. Daoust ma n' eo ket lavaret el lizher n' eo ket skrivet ar romant er skritur unvan.

Priz al levr a zo 30 lur. Rakprenadennoù da gas da E. Le Barzic, 26, avenue du Cimetière, Rennes - K.R.P. Rennes 1025-85.

" Emsav " Niv. 8

Emañ niverenn miz Eost o paouez dont er-maez. Enni e kaver daou gendiviz bet graet e-kerz an hañv. An divizoù a oa : 1) Penaos urzhiañ al labour emsavel ; 2) Buhez an emsaver.

Koumanant : 20 lur, 30, Place des Lices, 35 Rennes - K.R.P. Rennes 2 460-10.

Notennoù a-zivout lec'hanvadurezh Bro-Ereg (pe Bro-Erec'h ?)

" Lotevi ". - Ret eo din lavarout digant piv em eus klevet [sant'ayi] evit " Santez-Avei ". Digant Loeiz Herrieu e-unan. Evit L. Herrieu, sant Aüi a oa lakaet evit sant Daüi, d.l.e. Devi pe Divi. Keñveriañ a rae gant Sant Avé, e-kichen Gwened. Hag evitañ sant " Avé " ha santez « Avoye » a oa ur sant hepken. Koulskoude, em eus klevet ivez an distagadur roet gant AbEnnez e kêriadennig « Sz-Avei ", 15 vloaz 'zo.

S. Yann-"Brevelle". - Sant John Fisher, ganet e Beverley, Yorkshire, e 1469, Eskob Rochester ha Kardinal, marvet d' an 22vet a viz Mezheven 1535 ha santelezh e 1935 n' eo ket sant John Beverley. Ar sant-mañ, Johan Beofor-Leah, d' ar mare, a oa Eskob York hag a echuas e vuhez e manati Beofor-Leah, krouet gantañ, d' ar 7vet a viz Mae 721. Santelezh e voe e 1037. Ret e vefe bremañ gouzout pe stumm a vefe kavet evit Beverley e 1542, deiziad ar stumm «Brevellay » evit hor gêr. Setu ar furmoù adal an hensaozneg betek bremañ:

- 1) Beofor -> befer -> beber -> beaver (Gouezeleg : beabhar) = avank.
- 2) Léah -> ley, lee, lay -> lea = prad, geoteg.

Gouel sant Yann Beverley a zo d' ar 7vet a viz Meurzh, met relegoù a zo bet dilec'hiet ar 25vet a viz Here 1037. E Breizh emañ gouel Sant Yann Beverley d' an 23 a viz Here, tost kenañ d' ar 25. Ret eo lavarout ivez an dra-mañ : eil gouel sant Yann pe Giovanni Capistrano, ha gouel an den-eurus Yann-Vat (Johannes Bonus + 1249 e Mantua) a zo ivez lakaet d' an 23 a viz Here.

Ret eo klask e dielloù Beverley ha St Yann e Bro-Saoz hag e Breizh.

T. AN TIMEUR.

AL LIAMM 124

TAOLENN

Tan al Ludu gant MAODEZ GLANNDOUR	383
Ar Melezour gant ROPARZ HEMON	386
Kozhni gant BENEAD	387
Karantez gant YOUENN GWERNIG	389
An Denig Bras gant R. TAGORE (tr. G. Steven)	392
Gwelloc'h eo lazhañ ar gouloù, Tin gant R. M. KELDREG	394
Hor bara pemdeziek gant T. JEUSED	405
Ar brezhoneg er c'hêrioù gant Y. OLIER	418
Barzhoniezh Maread Gwalarn gant Maodez GLANNDOUR	423
Ur gefridi bolitikel: diorren ar yezh resis gant G.E. ABANNA	434
Aljeria gwelet ganti hec'h-unan gant ERWAN EVENOU	440
Notennoù	445

Pep gwir miret strizh

Tan al Ludu

MAODEZ GLANNDOUR

I

Debrer gagn, louarn kozh,
 Pren eta or romant du-se
 Evit lonkañ rankles
 Skeudennoù hep boud,
 A oar, o sotoni da faltazi !
 Hilligañ da galon.

Debr gant da da zijuni, da gazetenn,
 Ar gwallzarvoudoù, ar mortuajoù,
 Blaz ar brein ha c'hwezh ar gwad,
 An holl draoù-se maro abaoe dec'h,
 Er jam foetet 1 (1)

Evito dasorc'h ebet ken,
 Traoù didalvez,
 Tangwall an amzer a guzum anezho
 En ur dremen...
 Tremenet eo, sko se en tan...
 Flaer a zo gant ludu ar bed.

O te ha ne vagez da vuhez nemet o lazhañ,
 Distrujer, n' eo ket ar vuhez-se a viri.
 Kaer az po d' ober, barnet out dija,
 Kondaonet out
 D' ar maro.

(1) gant Yann 11, 39 : « Ha flaer a zo dija gantañ ».

384

Me eo ar bara bev.
 Debr ac'hanon, debr dizaon.
 An hini am debr n' am lazh ket :
 Me avat eo an hini a lazho ennout
 Da vuhez a c'hagn.

Ha neuze deus, azez ouzh va zaol,
 Ha debr ac'hanon, pa c'hellez.

II

Derc'hel da dreiñ en-dro d' ar bed
 N' eo ket an didermen,
 Na zoken mont en astroù
 A steredenn da steredenn...
 Nag ergerzhout, imram ec'hon,
 Morioù bras ar skiant,
 Nann, n' eo ket an didermen :
 Skiant an den n' eo ken,
 Ha pep beaj ez eus dezhañ ur fin.

Ha buhez hir ne dalv :
 Ur voger a zo n' helli ket he diskar,
 Kloz eo warnout.
 Un termen a zo n'helli ket e dremen.
 Ar Frankiz, n' emañ ket amañ !

Pelec'h emañ ?
Pelec'h ?

Diskar mogerioù an amzer,
Tremen termenou an ec'honder,
En tu-hont emañ.
Ro din da zorn,
Ha sach ac'hanon ennout, en tu-hont,
Ennout divent
Ha diamzer.

385
III

A-wechoù e karfen gallout komz hep gerioù,
Hep trouz, hep stlak na flap an teod,
Na mirliton ar vouezh,
Na taolioù taboulin ar c'hensonennoù.
Chalamai ar foar-se ! e skarzhañ, ha tevel !
Ha lakaat ar sioulder da gomz, rak komz a ra.

Selaou, chom da selaou, hag-eñ ne glevez ket ?
Gant sklerijenn e zremm e komz
Pa sellez ouzh e zremm gant da hini.
Gant tan e zaoulagad e komz
Pa respontez gant c'hoant da re-te.

Chom o selaou, n' eus amzer ebet ken,
Na penn kentañ, na diwezh.

IV

Pa sellan en noz ouzh va frenestr du,
A-wechoù em eus c'hoant, a ya !
Da vont o nijal evel un Ael
Da skrivañ ouzh an oabl gant tan-flamm,
Komzoù-taran, da zihuniñ an dud spouronet,
En ur yezh a gomprenfent, ar gerioù braouac'hus :
Mene, Tekel, Peres ; Kontet, Pouezet, Dispennet.

386
ROPARZ HEMON

AR MELEZOUR

Ha mirout a rez, melezour,
Kuzhet e donder da werenn,
Eus an dremmig kizidik flour
A sellas ennout, ur roudenn ?

Mar grez, e virez marteze
He mouc'hoarzh abaf, leun a fent,
Hag he sell kuñv, leun a huñvre,
Skedus ha teñval, feuls ha lent.

O, na c'hoazh ma c'hallfes daskor,
Dreist latar yen an tremened,
Ar skeudenn a weñv em eñvor,
Ha tamm-ha-tamm a ya da get !

387

BENEAD

KOZHNI

Da Y. Cazin d'Honincthun.

Vel va c'hazh a lamm skañvik war va skoaz,
Hep bezañ pedet !
Vel an erc'h a gouezh didrouz 'pad an noz,
Pebezh souezh arc'hoazh !

Sede m' eo deut din ar gozhni.

Genou dizant, dremm digened,
Tan o vervel, kan o tevel,
Ha war da lerc'h, an Ankou...
Ne ran forzh, n' am eus nag aon na geuz,
Gout a ran gant piv ez out bet kaset,
Dre m' anavezan, o sevel diouzhit,
Ar frond a wechall, treantus ha don.
Plas 'zo o evidout em zi diboblet,
Donedigezh vat dit, va c'heneilez !

Ar pezh a oa din a zo dit : kemer.
Pinvidigezh ne gavi ket,
Foranet 'm eus va feadra ;
Bragerizoù hag argouroù
A zo aet, pell 'zo, da get,
War divaskell an avel.
Ha ne chom ganin nemet an anken,
Hirnezh ha pec'hed...
Ha gouzout a ri terriñ va sec'hed ?

388

Azezet el liorzha pa ziskenn an noz,
Brav emamp bremañ hon diouig ;
Poent eo distardañ da vuzelloù kloz,
Lezel da nijal an evn kevrinus,
Ha reiñ din, d' az tro, da zonezonoù.
Petra 'zo kuzhet e korn da vozoù ?
Mallozh ar c'hleñved, spouron ar brezel ?
Digor ma welin... Un tamm jesami !

Sede m' emañ tost deiz an dimezi.

389

Youenn GWERNIG

KARANTEZ

Ne welis met da zaoulagad
da zaoulagad flour dezho liv
Mor ar Gelted
digor ken divlam d' am sellou

Ne welis met mor da zaoulagad
hag en em gavas va holl voud
skubet e galloud
ar wagenn c'hwek esmaeus, perak ? perak ? A va dousig...

Ne venne din met bout ur wezenn
gwriziennoù sanket don e kalon va douar
gwezenn diboan kreizennet e sev va soñjennoù
ur boud Bouddha-heñvel beuzet em gwenved,
perak ? perak ? A va dousig,
out deut da vroudañ va c'hoant ?

Ne venne din met bout un eienenn
dour glan o sklantinañ e beureoù va bro
- an evn a ev perlez en heol yac'h
ar bugel a c'hoarzh d' e skeudenn em froud.-
perak ? perak ? A va dousig,
out deut da zihuniñ va c'hig ?

Penaos bremañ diwall diouzh da zaoulagad
penaos tec'hout diouzh o boem ?
Ha n' ouies ket e oa er garantez
kement a wenvidigezh hag a boan ?

390

Bam bouzarus ar sonerezh, mentadur gouez,
galloud hud ar c'horoll, kened ha nerzh an den
broudet gant emlusk dibaouez e ene,
azeulerezh ? unanded gant an doueelezh ?
An ael paket er pri
an ael o 'n em zifretañ
hiraehz an ael o stummañ kened
e korf an den
klask ankouaat, ankouaat, ankouaat
reuzeudigezh divent e stad.

Klask tec'hout a raen, va dousig,
diouzh mor boemus da zaoulagad
hag e ouien, ha dic'hallus e oa.
Echu ar c'horoll, plac'hig, ha ni hon daou
e sioulded an noz,
da zaoulagad don savet war va re-me,
am boa, goustadik, stardet da gorf klouar
ouzh va hini,
staget am boa... ha staget am boa va diweuz
ouzh da re
hag en em gavjomp beuzet, kollet da viken,
kemmesket e peurbadelezh hon daou voud
unanet, va muiañ-karet, unanet...

A, krennded klok da zivronn
ken flour... A, diribin kuñv da gof ha
douster da zivorzhed !
n' hellen ket paouez a-hed an noz
o flourañ
ha te a grie, dousig, da levenez...

Met dont a ra dalc'hmat ar gouloù-deiz,
ar wezenn ne ra forzh

ha ne ra vann an eienenn :
enkreiz ebet dezho da heul ar gouloù-deiz

391

- eur an disparti -
pelec'h out-te bremañ, va ene,
ha me va unan o chaokat va c'halon,
pelec'h out-te, va c'harantez ?...

Ha n' ouies ket 'ta e oa er garantez
kement a boan hag a wenvidigezh ?

1967.

392

Rabindranath TAGORE

(troet gant Gwihen STEVEN)

AN DENIG BRAS

Bihan on rak bugel on. Bras e vin pa vin ken kozh ha va zad.

Va mestr a lavero din : « Diwezhat eo endeo anezhi, degasit ho sklentenn hag ho levrioù ».

Hag e respontin dezhañ : « N' ouzoc'h ket 'ta ez on ken bras ha Tad ? A gentelioù ne 'm eus mui ezhomm ».

Bras e vo souezh va mestr. Hogen lavarout a raio : « E levrioù a c'hell lezel, mar fell dezhañ, peogwir ez eo ur gwaz hiviziken ».

Va-unan en em wiskin ha d'ar foar ez in, en engroez.

Davedon e teredo va eontr en ur lavarout : « D' en em goll emañ o vont, va mabig. Va lez da 'z tougen ».

Hag e respontin : « Met n' ouzoc'h ket ez on ken bras ha Tad ? D' ar foar e fell din mont va-unan ».

Va eontr a lavaro neuze : « D' al lec'h a fell dezhañ e c'hell mont bremañ, ur gwaz eo ».

Setu va mamm o tont eus ar c'hibelldi ; da 'm matezh emañ o reiñ arc'hant, rak gant va alc'houez e ouzon digeriñ ar c'houfr.

Garmiñ a raio va mamm : « E pe aferioù e lakaez da fri, drochig ! »

393

Hag e respontin dezhi : « Mamm, n' ouzoc'h ket ez on ken bras ha Tad hag e tlean reiñ he gompr da 'm matezh ? »

« E gwirionez e c'hell », a lavar dezhi hec'h-unan, « reiñ arc'hant da neb a gar, rak ur gwaz eo ».

Da geñver ehanou Here e teuo va zad d' ar gêr en-dro, hag o krediñ n' on c'hoazh nemet ur bugelig e tegaso din eus kêr botoù bihan ha tonegoù seiz.

Hogen dezhañ e lavar in : « Tad roit i da 'm breur henañ, rak, evidon, ken bras ha c'hwi on ».

Lavarout a raio Tad dezhañ e-unan : « Ya, mar fell dezhañ, e c'hell prenañ e zilhad e-unan, rak ur gwaz eo ».

" Al Loar Nevez "

Gwelloc'h eo lazhañ ar gouloù, Tin !

Kefeleged ha houidi a oa bet paket ivez gant an dorn, o zreid peget er skorn, d' ar mare ma varvas Tin.

E don ene pep den e chom ur bern traoù kuzh, lojet e korn pe gorn e plegoù an empenn, hag a darzh, un deiz, n' ouzer na penaos na perak, eus donder an disoñj. Alies, un draig a netra, dezhañ na muioc'h na nebeutoc'h a dalvoudegezh eget ar chifrodenn taolet dievezh da sachañ ur boultrenn ouzh ar vilgin, a zo trawalc'h da zasorc'hiñ ur bern eñvorennoù a seblante kollet a-viskoazh. Neuze, evel ma red an dour eus ar puñs pa denner ar stouvell eus an toull, an eñvoriou en em led, hag a gresk, betek goleiñ ur rann eus ar vuhez.

E-giz-se e savas koun ennon, naet ha bev, eus pep darvoud a heulias marv Tin, pa glevis ur mignon o kontañ dirak un toullad amezeien e oa bet paket gwazi gouez peget o zreid er sklas, war-c'horre al lenn en em astenn e-harz ar run dirak e di.

Nouspet gwech em eus klevet komz eus ar goañvezh-se. Ul levezon don en deus bet war va spered. Ha bewech ma fell din eñvoriñ goañvezhioù kriz, n' eo ket re va bugaleaj a soñjan enno, met hennezh an hini eo. Marteze em eus krouet anezhañ diwar faltazi va spered dre forzh bezañ klevet e venegiñ kemmesket gant doareoù c'hoarvezet gant Tin, e-pad n' ouzon mui pet beilhadeg. Kounioù anavezet d' an holl, ha restalet bloaz goude bloaz, a veze chaoket e-pad ar beilhadegoù-se. Ha den n' o c'have enoeüs. Gwir eo edo gwall-grommet warni hec'h-unan hor buhez d' an amzer-se ; ha seurt eñvoriou a oa kalz fromusoc'h da zispac'hañ eget chom da ragachat war briz ar moc'h e foar diwezhañ ar Pont pe Bont-'n-Abad. Ret eo soñjal ivez ne dizhe ac'hanomp keleier ar bed nemet ur wech ar mare, ha c'hoazh goude bezañ bet malet gant nouspet teod. N' eo ket iskis eta e kavemp gwelloc'h malañ, hag advalañ, hor greun hon unan. Unan bennak a gave atav danvez da vagañ evel-se hor prederiadennoù.

395

Goañvoù ken yen, sklas ken tev ez eus bet sur a-walc'h abaoe, met n' o deus tizhet nemet va c'horf. Hemañ a ra un dra a-bezh, disheñvel diouzh ar re all gant e zour-beuz, gant eured ha marv Tin.

Gant ur gorventenn dirollet a c'hwezhaz e-pad ur sizhunvezh hep ehan, e teraouas pep tra. Ar mor a oa rust, un eston. Ar gwagennoù, skubet gant an avel, heñchet, sammet ha bountet ouzh an tevenn, a reas un droug spontus d' an dorgenn. Berniañ a rejont ar bili ken uhel ma 'n em stankas genou ar stêr. Ur wir chaoser a oa bet savet, ledan a-walc'h d' ober lec'h da bemp pe c'hwec'h karr sterniet, dezho da dremen tal-ouzh-tal. Kantvedoù ha kantvedoù a donennoù mein kemmesket a vezhin hag a draezh a reas ur seurt moger dirak ar foenneier. Sizhunvezhioù a vije ezhomm da zour ar stankenn evit ober a-nevez e hent a-dreuz seurt mañsonerezh.

Gwashoc'h a c'hoarvezas. Pa gouezhas an avel, an oabl a deñvalaas hag ar glav a zeraouas diskenn, a-builh. E-pad devezhioù ha devezhioù e tarzhas ar c'houmoulennou war ar vro. Ar poullou a leunias ; an hentoù a droas da wazhioù. Hag e kemeras an tiriennou hag ar parkeier dindan had kement a zour ha ma c'hellont ; buan e teujont da vezañ leunoc'h eget spoue. Redek a reas an dour muioc'h-mui betek ober reier bihan. Diskenn a reas ar re-mañ d' ar stankenn. Ar stêr a ruilhas da gentañ dour lous ha da c'houde dour melen. Diwezhatoc'h e veze gwelet douar, ha goude mein, o tiskenn hep ehan betek ar foenneier. Ar geot a stouas dindan an dour, hag erfin an dour-beuz a c'holoas pep tra. Ar prad a droas d' ul lenn en em astenne war dost ul lev betek an aod.

Un abardaez e tavas ar glav. Krenn, evel m' en doa deraouet. Un heol klañv a baras war ar mor, o kinnig torchañ gant e vannaou kizidik bizaj lovrek ar maeziou. Nebeut goude, pa splujas a-dreñv ar mor, evel mezhekaet ouzh ul labour ken heugus, e savas un avel yen put a skubas an oabl, koulz lavarout. Diouzhtu e voe merzet ar yenijenn.

D' ar mintin, e lintre gorre al lenn dindan ur gwiskad skorn. Kefeleged, houldi, yer-dour, kluchet e-kreiz ar strobelloù haleg ha korz en em gavas paket dre o zreid, peget er sklas. Kalz a varvas aze. Diwezhatoc'h, pa zeuas ar sklas da vezañ kalet a-walc'h da zougen pouez ar grennarded, ez eas ar re-mañ d' o dastum gant kontilli pe filzier. Eost garv.

E-pad tost c'hwec'h sizhun e padas avel ha yenijenn. An douar, trempet evel teil, a zeuas da vezañ ken kalet ha maen. Ar segal, ar gwinizh, an heiz hadet d' ar c'houlz-amzer a oa distrujet. Meur a wezenn a varvas, d' an nevez-amzer goude bezañ graet van da vroñsañ.

Ar c'horf a chomas dindan ar skorn e-pad pemp devezh warn-ugent. Tost d' an aod e oa bet kaset gant ar red-dour en em sile dindan ar c'hler.

Un dra a verzen bep tro ma oa taolet ar gaoz war gont Tin. Evel un disrann a save etre ar baotred hag ar merc'hed. Ar re-mañ ne c'hellent e zoujañ e bom ebet. « Evit un tenn, a lavare unan, n' em bije ket asantet kousket gant seurt den ! » Evito, ne chome en o spered nemet ar c'houneus ar plac'h nevez en em daolas er-maez eus he gwele, war bastell hec'h hiviz, d' he nozvezh-eured, hag a yeas da 'n em guzhat, e-riskl tapout he marv, da dal ur bern kolo. Evel un diaoul pe ur spes diaoulek, e talc'hent soñj eus an den milliget. E varv ne seblante ket pouezañ kalz a dra e-keñver seurt planedenn.

Ar wazed a oa tuet d' e zifenn. Laoskik a-walc'h, gwir eo, met d' e zifenn koulskoude. Holl e oant ali e oa garv ar paotr. Ha tagnous. Ha drouk. Nemet e chome war o spered evel ur c'heuz, pe marteze un dra guzh par d' ar vezh. Evito, ne vije ket bet marteze an den falloc'h eget unan all, hep e gammerezh. Marteze all, e soñjent er goap graet outañ gant an holl e-doug e vuhez. Merzout a raen ivez en o c'homzoù evel ur goulenn ankeniet d' o c'houstiañs, rak nikun ne zisoñje e oa bet lezet an den da 'n em veuziñ gant un dousennad hanter a dud kluchet en o aes war vriell al lenn, ar c'hoarzh war o diweuz hag ar goap en o genou. Muioc'h eget e lezel da 'n em veuziñ o doa graet ; bountet e oa bet e kreiz an dour, n' eo ket gant un taol skoaz pe gant un taol dorn, met gant ar c'harventez a dizh, ken alies, donoc'h eget n' henn gra ar c'horf, ur c'hleze.

Kamm e oa Tin,

Kamm ha diframmet. Diouzh an daou du. Ha difeson. Ne oa ket par e gammerezh, tamm ebet, da hini ar re a ra un hanter-dro war o dargreiz abalamour m' eo distumm pennoù o eskern, pezh a ra dezho en em emprañ fall e toulloù ar groazlez ; nann ! Tin a oa kamm da lakaat unan da skrijañ ! Brudet e oa bezañ gwalleur ha kaout un temz-spered garv. Gwir eo en doa da vare e veuzadenn, tost da zaou-ugent vloaz. Kazi sur, ar sioù a vleunie neuze en e ene o doa kemeret o gwrizioù en darvoud c'hoarvezet gantañ da vare e vugaleaj. Eizh pe nav vloaz e c'helle bezañ marteze. Ur sulvezh, pa oa aet an tad d' an oferenn-vintin, en doa fellet dezhañ ober war-dro marc'h kellek an ti, evit e voueta. Evel un den. Ur forc'h a oa bet kavet en e gichen. Petra an diaoul en doa graet ganti ? Den n' en deus gouezet. Ar pezh a zo anav eo e klevas ar vamm ur vlejadenn ken kriz ma kouezhas diouzh he daouarn ar bolennoù a renke er ganastell. Redek a reas davet ar marchosi evit gwelout he mabig kouezhet en e vern evel ur verc'hodenn vrenn, brevet.

Dastumet en doa un taol pav nemetañ, gwintet outañ gant al loen, e-kreiz e vorzhed dehou. Torret e oa bet e askorn-morzed e nouspet tamm. Ouzhpenn, nerzh an taol e stlepas ouzh ar voger war ur c'hrog koad sanket aze evit degemer an

harnez, pezh a dorras naet ar c'har all. Fregañ a reas ar paour-kaezh paotr, paeet gantañ en un taol, a lavaras meur a unan, tro-war-dro, an droug en doa graet da bep tra vev a fiñve e kêr.

Ur c'hozhiad a rae war-dro al loened a oa bet galvet da renkañ e izili. Gourc'hemenn a reas d' e dud e zerc'hel en e wele e-pad dek sizhun da nebeutañ, pevar zamm planken liammet gant sifelenn-besketa en-dro da bep gar.

398

Peder sizhun goude, an amprevan a vouetae a-nevez ar marc'h en ur jilgammañ gant sikour flac'hoù hag e blenk sifelennet.

An tad, sotoc'h egetañ, en em estlamme dirak an dud a c'houlenne keloù eus e vab, en ur lavarout e oa hemañ ur gwaz hep e bar. Pezh a oa gwir sur a-walc'h, nemet ur gwaz kamm a reas outañ.

Pareañ a reas mod pe vod, rak par e oa d' an astuz ha d' al louzoù fall a c'houzañv goañv ha hañv, rev ha tommder, glav ha sec'hor hep damant. Hemañ a oa eus ar ouenn-se a dizh he fevar-ugent hep un disterañ paz. Nemet e chomas divalav e izili. « Da skrijañ ! » a lavare ar re o doa bet an d' o gwelout. Ar vamm a enebas kement ha ma c'hellas ouzh an tad hag ouzh ar mab evit derc'hel hemañ en e wele. Ar glac'har a verraas he buhez, a asure ar merc'hed, o welout e pe stad e oa bet lakaet hec'h hini bihan. Mac'hagnet ha distumm e teuas evelato da zen. Nemet den ne ouie peseurt spontailh a gloze e dammig bragoù.

Gouzout a reer peseurt lorc'h a vag ar baotred yaouank ouzh o c'horf. O gwelet hoc'h eus o stlepel o rochedoù war al leur da vare an eost pe ar foenn, pa 'z eo dav teurel an holl nerzh evit ur choukadenn. Disgwel dargreiz moan, kofoù plat, kigennoù start hep un disterañ behin, dindan lagad an heol - hag ivez hini ar merc'hed - a zo bet a-viskoazh un dudi evito. Ne oa ket bet heñvel-tre evit Tin pa oa bet dav dezhañ en em deurel noazh dirak ar Major da zevvezh bizit ar c'huzul-refurm.

Daoust d' e izili diframmet, e nerzh korf a oa dibar. A-hed e vuhez en doa bet krogadoù d' ober : ouzh ar baotred e c'hoapae pe ouzh ar grennarded, hep kontañ ar choukadennoù a c'houlenne e labour a-hed ar bloaz ; met nep kiladenn, nep lamm n' en doa graet dezhañ seurt taol evel an hini en doa bet da c'houzañv an devezh-se, dindan lagad an holl, gant e izili, tort evel skourroù ur c'hozh dervenn.

Adalek neuze e teuas da vezañ garv ha kriz.

Koulskoude e timezas.

399

Kalz nebeutoc'h em eus klevet komz eus Soaz. Alies e c'hoarvez ne verzer ket un houadez louet pa gaver en he c'hichen ur mailhard e blu splann.

Plac'h yaouank war he seizh pe eizh bloaz ha tregont e oa pa zimezas da Din. Daoust d' he feadra, den n' en doa goulennet evel par-eeun. He dremm talfasek, he ment uhel, he stumm paotr hag he nerzh gwaz a reas outi ur plac'h gouez, mezhek outi hec'h unan.

Perak ec'h asantas lavarout ya d' ur goulenn evel hini an « hini kamm » ? Ha gouzout a ra unan petra a dremen dre spered ur vaouez deuet d'an oad-se, dirak seurt chañs ken pell goanaget ha keit-all gortozet ? Piv a ouezo an huñvreoù a c'hounezas he spered a-hed bloavezhioù he yaouankiz ? Piv a gonto an digalonegezh a leunias hec'h askre a-feur ma tremene pep koulz amzer war he divskoaz, war he c'halon ha war he c'horf ? Piv a lavaro pe vailh-gwad a oa deuet da ruziañ he divjod tra ma c'houlenne he divrec'h briata ur c'horf start ha nerzhus ? Piv a lavaro pe c'hourvenn a savas enni pa zorloe he zor tonket da vezañ gaonac'h da viken ? Piv a verzas an avi a leunie he daoulagad pa geje ouzh unan eus hec'h amezegezed o tiskouez gant lorc'h o c'horf pounneraet gant frouezh meur ar paradur ? Marteze e lavaras ya ! ken evit ar peoc'h, ken evit an

habasketed-se a verze war zremmoù ar maouezed brazez, gant o min diswalc'het. Met pa selle ouzh he melezour e save enni ur ranngalon heugus ouzh he neuz dister.

Aze, a gredan, edo an abeg d' hec'h asant pa zeuas Tin, goude labour n'ouzon mui pe vazhvalan, d' he goulenn. Ar mennoz bezañ gouest, hi ivez, erfin, da dañva evel ar re all he gwalc'h er vuhez, bezañ ouzhpenn mestrez en he zi ; tizhout, en ur ger, ar pal a beurleunie he donañ c'hoantoù a bouezas war he respont.

Ne fell ket din kaozeal eus an eured. N' eus netra da lavarout. Er-maez eus ar cholori kustumet, aozet d' an dud-nevez yaouank-kozh o timeziñ, n' eus ket muioc'h da lavarout eus ar friko. Goude disparti ar gouvidi, tremenet kaer hanternoz, e c'hoarvezas an darvoud. Skarzhet en doa ar peurvuiañ eus an dud ar c'harrdi, me oa bet aozet ar pred. Ne zalee nemet un nebeut luguderien, hag un dornad re yaouank, paotred ha merc'hed un tammig tommet o gwad ha skañvaet o fenn, hag a felle dezho diveskañ ur muzuliad plijadur diwezhañ a-raok dispartiañ ha kemer perzh, un eur pe ziv goude, en o labour ki. Divizet o doa chom betek gwelout ar gouloù o vezañ lazhet e kambr an dud-nevez.

400

Er marchosi hag er c'hraou e padas ar sklêrijenn pell amzer. Tro gustum ar mestr evit ur sellad diwezhañ war e loened. Pa zeuas ar gouloù betek an ti, an holl a ziloc'has diouzh ar c'harrdi. Tostaat a rae ar mare broudus ken gortozet. Holl e valeent war veg o botoù davet stalafioù ar gambr, ar baotred o fougasiñ ar merc'hed, atizet, o vougañ e don o c'horzailhenn ur c'hoant direizh da c'hoarzhin. An holl a c'hede.

Ha petra a oa er gambr-se he stalafioù serr, nemet ur plac'h par d' ar re all, o c'hortoz en he gwele, ur mousc'hoarzh war he muzelloù, an hini a zigorfe dezhañ bremaik he divrec'h hag a rafe outi ur vaouez enoret ?

Chom a rejont aze, un tammig mezhekaet o vezañ diaviz.

Unan eus ar baotred a lavaras a vouezh izel : « Ho ! Tin ! Gwelloc'h eo lazhañ ar gouloù ! » C'hoarzhadeg vouget a savas a-nevez er strollad, ha mouezh skiltr ha toniet uhel ur plac'h a c'hounezas war ar re all. Unan all a voulc'has : « Soaz !... » N' hellas ket kenderc'hel. Goap ha c'hoarzh a droas, en un taol, da vezañ eston, ha nebeut goude anken, rak ur garm spontus a darzhas er gambr. Goude, dor an ti a oa stlapet ouzh ar speurenn gant herr. Ur spes war he hiviz, he blev o nijal d' an avel, a weljont o tiboukañ eus an ti hag o redek en ur c'harmiñ betek en em goll en deñvalijenn. Mut e chomas ar re yaouank, bamet, o zreid peg ouzh al leur, evel seizet. Unan a zeuas a-benn da lavarout : « Eomp kuit ac'halen ha buan ! » Trouz sklintus o botoù war zouar skornet al leur a zassonas en noz. Tizhout a rejont buan gwasked ur c'harzh a vevenne al liorz. Aze e c'hedas ar baotred. An den, war gorf e roched, e fuzuilh etre e zaouarn, a zeuas war dreuzoù e zor. Ur pennad hir e chomas aze o selaou trouzoù an noz, hag o klask, emichañs, lec'hiañ klemm pe leñvadenn.

Dre gaerik ha mut, ar re yaouank a bellaas.

401

Antronoz vintin e oa sul.

Gouezet e oa abred penaos e oa bet kavet ar paour-kaezh plac'h nevez, hanter-noazh ha riellet, e penn bern kolo an tostañ kêr, ha penaos e chomas berr ar Paotr Tin da sevel tiegezh.

Ne oa bet kemm ebet en amzer e-pad ar sulvezh-se. An avel, yen da ziruskañ ar c'hroc'hen, a gendalc'has da c'hwezhañ diouzh an uhel, hag evel bemdez abaoe pell, al loened a chomas en o c'hrevier.

Evit tremen an amzer, meur a waz a zeuas, goude kreisteiz, gant o fuzuilhoù, betek ar stankenn, da c'hedal nijadennoù kefeleged, houbi pe wazi a dremene a-us d' al lenn. Dornadoù plouz bountet e seier rous a servije dezho da

dorchenn. An tu a gavent evel-se da ziskuizhañ o izili.

Tin a zeuas ivez. Diwezhatoc'h. Den n' e c'hortoze. E fuzuilh dindan e gazel hag e gi war seuliou e votoù. Heuliet e oa gant selloù an holl dre ma tiskenne dre ar wenodenn a-dreuz d'ar parkeiet. Mont a reas betek ar c'hleuz, a-ribl ar pradeier, hag aze pignat warni. Azezañ a reas, evel ar re all, war un dorchenn blouz. Ouzh tal ar vilin, m' o doa en em vodet ar re all, ur vouezh e c'halvas da vont d' ar gwasked. Daoust hag e klevas ? Ne reas van ha ne fiñvas ket. E unan penn e felle dezhañ menel. E selloù a bare eeun dirazañ, kollet dreist melezour lintrus ar c'hler, e javedoù o valañ e damm butun-chaok.

E fuzuilh en doa taolet a-dreuz e vorzhedoù. Dirazañ, runioù Merroziou en em lede en tu all d' ar stankenn, Ur wech an amzer e kleve ur c'hoarzh yaouank o sourral eus ar strollad e-tal ar vilin. Soñjal a rae edont o vrodañ dezhañ ur chupenn war-lerc'h darvoudoù an noz. O lezel a reas pell amzer, hep ober van. Evel distag en em gave diouzh pep tra. Re zon e oa bet tizhet. Koulskoude, ar c'hoarzhadeg a save du-se bremañ, tost hep ehan, a ginnige tennañ war-c'horre an dispi a leugne en derc'hent e ene. Ne oa ket den da zoujañ ar godiserezh hag ar goaperezh ; henn diskouezet en doa a-hed e vuhez. Ur c'hoant diot a save ennañ diskargañ e fuzuilh e-kreiz ar strollad. Ne bade ket pell avat seurt barradoù ; buan e kouezhe en e huñvreoù. Adkavout a rae un tammig habaskted hag e holl youl a lakae evit he derc'hel. Taol an noz-mañ en doa evel diluziet ur skoulm en e greiz. Petra oa ar c'homzoù binimus e-kichen an dra en doa gouzañvet ? Re bonner samm en doa bet betek-henn da zougen. An noz-mañ, pa oa deuet er-maez, e oa bet evel un taol-skoaz d' an anken a waske e skevent, e galon.

402

Dirazañ, melezour plaen al loc'h skornet, gant e vrouskead haleg o fiñval dindan an avel yen, ne oa ket goullloc'h eget e ene.

E selloù a baras war diez Merroz. Soñjal a reas en e di. A-dreñv e gein, e gêr, e zouar, e loened. Bouetaet en doa ar re-mañ. Gallout a rafent gortoz. Petra oa deuet d' ober amañ, en em c'houlennas ? Ya ! Re vat henn goule ! Re vras en doa kavet e di er sulvezh d' abardaez-se. N' helle mui chom ennañ. Kreñvoc'h eget e youl e oa bet ar c'hoant mont da avelañ e benn. Ur c'heuz kriz a leugne e galon. N' helle ket e hejañ. Ha koulskoude er c'heuz-se ne gave nep kasoni e-keñver ar plac'h. C'hwitet en doa ur wech c'hoazh, ur wech muioc'h war e daol, ha setu. Koulskoude, a soñje, ne c'houlenne ket kalz a dra digant ar vuhez. Ne rede ket war-lerc'h an eürusted ha nebeutoc'h c'hoazh war-lerc'h ar garantez. Ne glaske nemet ur vezañs en e gichen. Kavet en doa unan a seblante gloazet eveltañ. Perak 'ta ne oa ket aet da vat e zivizoù ? E zivesker ! Spontet e oa bet p' he doa o gwelet. Evel un heklev e troidelle en e spered ar ger bet hopet gant unan bennak dezhañ :

« Gwelloc'h eo lazhañ ar gouloù, Tin ! »

Ya, Gwelloc'h e vije bet lazhañ ar gouloù.

403

A-zioc'h Merroz e teuas al leñvadennoù. Dre anien, e lakaas e fuzuilh dindan e gazel. Merzout a reas nijadenn ar gwazi o tont dres davetañ. Pa dremenas al laboused e skarzhas e fuzuilh. Daou denn. Runioù Merroz a restaolas trouz an tennoù. War an tu kleiz, e-tal ar vilin, unan a hopas laouen : « 'Maint deuet ganeoc'h, Tin ! » Gwir e oa. Div waz en em zispartie diouzh an nijadenn hag en em leze da gouezhañ, evel plom, davet ur bodad haleg e-kreiz al lenn, tri c'hant metr pelloc'h. E selloù o heulias betek ar brouskoad. Pa 'n em lakaas en e sav e santas e zivesker hanter vorzet, hag un disterañ e trabidellas a-raok kemer e lañs war-du e laboused. Loc'hañ a reas a gammedoù ponner ha distumm en ur lakaat e gorf da vrañsigellat eus a-dreñv da raok, eus a gleiz da zehou. Eeun ez ae dirazañ war ar c'hler, e fuzuilh en e zorn, hag e gi war e seuliou. A bep paz e kinnige kouezhañ. Unan all en dije torret e c'houzoug dek gwech. Abalamour m' en doa a-hed e vuhez spisaet war e gempouez, eñ a chome en e sav. Selloù an holl e heulie, o vont diehan davet linenn gammigellek ar brouskoad a verke kanol ar stêr, o sankañ da bep taol-seul tachou e votoù-koad er sklas. Ur pistig a

dagas kalon meur a unan ouzh e welout o tostaat ouzh ar ganol. Gant e gammedoù dizingal hag e daolioù seulioù ponner e riskle terriñ klorenn danav ar sklas a-zioc'h an dour bev. Tri pe bevar faotr a savas e-kichen ar vilin hag a heulias ar chaoser, war o fouezig, betek dont keñver-ha-keñver gantañ. Hogen daou c'hantr metr bennak o ranne outañ, rak al lenn a oa ledan. Tost tre edo bremañ ouzh an haleg. Herzel a reas, sur a-walc'h o klask merzout al laboused. E gi a biltrote en ur harzhal. Ar baotred war ar vriell a chomas a-sav ivez. E welout a rejont nebeut goude o tilec'hiañ a-nevez. E fuzuilh a zouge bremañ dre ar ganol evel ur vazh. Daoust hag-eñ e teuas da vezañ dievezh ouzh e gempouez dre spiañ e gi o furchal e-touez an haleg ? Faziañ a reas war ur gammed ha risklañ. Tost d' un hanter-dro a reas warnañ e-unan, harpet war e fuzuilh. Ar baotred war ar chaoser a astennas o divrec'h evel p' o dije gallet e harpañ. Seblantout a reas gonit e gempouez e-pad ur momed, nemet re a bouez a lakaas marteze war e fuzuilh. Houmañ a risklas. An den a yeas dirazañ en ur ober ur mell paz, war al gonezet, pe marteze dedennet gant an haleg en em ginnige dezhañ, ha bremañ dija tost da vezañ tapet gant an dorn hep re a boan.

Un trouz heñvel ouzh an hini a ra al lien o regiñ a redas war-c'horre ar c'hler. An den, souezhet, a fellas dezhañ herzel ha lamm a-gostez. En ur ober e lamm e kouezhas. War e gein, a-hed e gorf, dres war-c'horre ar faout en doa graet bremaik gant e daol botez. An divskoaz a dizhas ar sklas da gentañ. E benn a reas ur stokadenn a dregernas evel un taol morzhol. Dindan e bouez, e fregas ar sklas.

404

Unan eus ar baotred en em gave war ar chaoser a iammas war-c'horre al lenn. N' eas ket pell. En em astenn a reas a-hed e gorf hag en em lakaas da droidellañ evel ur gornigell, ken na zirollas ar re all da c'hoarzhin. E-tal ar vilin, an holl a oa en o sav. Hopet e oa d' unan bennak mont da gerc'hat ur gordenn. Re ziwezhat. A-boan ma oa taolet an urzh-se e oa klevet a-nevez trouz al lien o regiñ. Ur skrij a dremenas war groc'hen pep hini. Sann an den a c'honeze tamm-ha-tamm war nerzh ar sklas. An trouz a greske a-daolioù. Div wech, teir gwech ; d' ar bedervet e fregas.

Ar penn a steuzias da gentañ ; goude, ar c'horf a risklas evel pa vije bet sunet en un islonk. Ur bommig dour a voe gwelet c'hoazh ha netra ken.

Soaz en em dennas diouzh krabanoù an Ankou. Dougen a reas kañv.

Da biv ? D' he yaouankiz kollet ?
D' he goanag touellet ?
Pe d' he gwaz beuzet ?

Hor bara pemdeziek

Tremenvan ur Vroad

(Kendalc'h)

13/4/50. - N' em eus ket skrivet abaoe meur a zevezh. Ac'hubet gant al labour ha klañvidik e oan. Klaskomp an eñvoriou...

9/4/50. - Piv en doa skrivet an « notenn » meneget gant Edson ha peur e oa bet skrivet ? Setu ar pezh a nec'he ac'hanon. Gwelet em eus adarre ar Yuzev yaouank. Laosket en deus ar gerioù-mañ pa dremenenn dirazañ : « Naontek kant pemp ha daou-ugent ». Mat ! n' eo ket bet skrivet gant tud eus ar c'hamp-mañ, eta.

- Hiziv Sul Fask, oferenn-bred. Goude, ez on aet en ur c'horn eus ar c'hamp da dresañ an iliz evit kas da Verael ul lizher kempennet a-zoare. Tud a oa souezhet ouzh va gwelout. Evit gwir, n' on ket boazet da ober kement-se. Ha va micher gozh eo, koulskoude ! Treset an iliz e penn va lizher, ez on deut endro d' ar gêr evit he livañ : ken merket eo al livioù em fenn abaoe ma 'z on o pourmen dre ar c'hamp ma c'hellan hen ober dre 'n eñvor. Liv roz an tourioù hag ar volz a zo etrezo : liv gwer ar c'hleier... rak bez' ez eo evit derc'hel koun eus kleier Pask ez on deut amañ. Liv glas an oabl tro-dro. Liv ruz un doenn a droc'h kor an iliz a-rez an dremmwel. Livet mat eo al lizher e gwirionez, hag eürus e vo Merael. Lorc'h enni o tiskouez an dra-se da gendirvi ha da genitervezed Pariz. - Evidon-me, e karfen gwelloc'h azezañ war ur gador ha livañ an iliz dirazon. Klask al livioù, avat, a vefe diaesoc'h eget livañ evel-se e-giz ur gartenn-bost. (Skrivet em eus ouzhpenn : Ra vrallo ar c'hleier evit hor frankiz ! - e brezhoneg hag e galleg - Ra soñjo pep hini eus ar Mererezh ar pezh a garo !).

406

- Da greisteiz, hon eus debret kevret Tapaod, Lejkrenn ha me. Pemp litrad gwin ruz am boa prenet ha Lejkrenn tri litrad gwin gwenn. Tapaod ne oa ket degouezhet gantañ e arc'hant. Me, krak, d' ar c'houlz ! Lejkrenn en doa aozet boued fonnus : vioù kalet gant saladenn, silzig sec'h ha pastez fin. Ouzhpenn-se, ar Renerezh en doa roet deomp meudoù plijus : un tamm kig leue tener-tre (ur souezh !), spinochez (n'hon eus ket o debret) ha n' ouzon mui petra c'hoazh. Ur pred a-zoare, e c'hellit krediñ... Disoñjet hon eus un tammig hon enkrezioù. Va zud, avat, a soñjo ennon, hag e vint doaniet. - D' ar serr-noz, ez eus deut kenvroiz d' hor gwelout en abeg d' ar gouel. Goulennet em eus ul litrad gwin ruz ouzhpenn, rak ne felle ket din lezel ar re all da gaout sec'hed. Poent e oa echuiñ. Hogen kousket em eus e-giz n' am boa ket graet abaoe pell.

10-11-12. - En ur c'houlennata ar Yuzev yaouank, em eus gouezet c'hoazh e oa ar baperenn damallus un enklask graet gant ar Poliz rannvroel ha kaset da Feunteun-Verald e miz Kerzu 1945. N' on ket souezhet bremañ ma oa ken kounnaret an is-rener pa c'houlennenn gantañ « Buhez sant Frañsez Asiz ». Ul levr brezhonek ? Tra da ober brud war an Emrenerezh ! - Enebourien douet am boa e Poliz Roazhon, peogwir e oan tamallet c'hoazh ganto pa oan dija kondaonet da viken. Ar pezh a oa ur brouenn ne oan ket ur Milisian bennak, ur gwir emrener, ne lavaran ket.

11. - Aet on da welout ar mezeg. Tapet em boa riv d' ar sadorn p' edon gourvezet war va gwele ha morgousket. Poan griz am boa em c'hein, dindan ar

gazel dehou hag ar planken-skoaz. Krediñ a raen betek-hen e oa ur gouli bennak, ur vronduen, dre ma oan kouezhet a-bouez va c'horf war vrec'h ur gador vras. Didouellet on bet gant penn hol lochenn hag en deus aon dirak an avel-red. Evit gwir, ar mezeg en deus kavet ur waskenn. Roet ez eus bet din louzoù da vougañ ar paz ha livadur alkoollel da lakaat war va c'hein.

12. - Bet em eus ul lizher digant Merael hag a zo e Pariz. Gwelet he deus endeo savadurioù brudet : St Jermen l'Auxerrois (ma vefe bev va mestr Meven Mordiern evit brezhonekaat ar ger-se !), palez pe liorz h kentoc'h an Teolierezhioù (klasket em eus ar ger e geriadur Vallée), h.a. Eürus on o welout ez eo va gwreg karet degemeret mat gant ar gerent hag ar vignoned. Pa oa o prenañ ul luc'hskeudenn eus an Olympia, livet gant Manet, eo bet souezhet ar werzherez kozh o welout ur vaouez ken flour ha ken fur o prenañ kement-se. Mousc'hoarzhin a ra va Meraelig karet en ur skrivañ an dra-se din.

- D' ar serr-noz, e oan prest da ober ar gentel vrezhonek p' am eus gouezet e oa roet ur gentel mekanikerezh d' ar c'houlz-se. Sailhañ a ran da welout Gwazwazour hag ez eomp hon daou da welout Robat eus strollad-ren ar Brotestanted. « Abalamour ne oamp ket deut d' ar merc'her tremenet, e soñje ne raemp ket ken a gentelioù brezhonek. » Nag eürus e vefe ar C'hallaoued, ruz pe wenn, parpailhoted pe bapisted, ma laoskfemp ! N' ho pezit ket aon, aotrounez ! - Asantiñ a ran da ober ar gentel d' ar gwener evit kompezañ an traoù... Hogen, lavaret em eus d' ar Robat-se e ouien e oa tud a-enep Breizh en e gichen.

Setu ar pezh a oa c'hoarvezet, ha n' em boa ket kontet, d' ar 5. Bez' e oa Sizhun ar Basion ha war an digarez-se e oa bet serret ar sal-studi. Hogen skingomz a oa !... Degouezhet d' an eur, hag o welout ur bagad-tud e-barzh ar sal, em boa komprenet e c'hoarie unan bennak un dro fall deomp ha kemennet d' an holl dont d' am lochenn. Ha biskoazh ne voe ken frouezhus ar gentel, bodet ma oamp seizh en-dro d' am zaol ! « Bretoned, tud kalet »... ha tud kalonek !

13/4/50. - Eürus e oan d' ar serr-noz abalamour m' am boa studiet pizh brezhoneg. Daou bennad eus " Kroaz Breiz " am eus burutellet. Ha ken plijus eo din gwelout ez eo brezhoneg Leon aes-tre da veizout (nemet un toullad gerioù hag a verkan da zerc'hel soñj : gerioù ar gounid-douar, peurliesañ). Ya ! un devezh mat ha frouezhus am eus tremenet p' am eus studiet brezhoneg a-hed an devezh.

408

14/4/50. - Ne dafe ket nemeur an traoù gant Lejkrenn (ar Gall a zo ganeomp, Tapaod ha me), ma vefen gantañ e-unan-penn. Un unvab eo ; ouzhpenn-se, ur penn-hêr ! N' eo ket ur paotr fall hag eeun a-walc'h e hañval bezañ. Hogen, ur c'hrennard eo nemetken, daoust d' e dregont vloaz. Evel-se, e kav dezhañ plijus ober safar ha tousmac'h. Ha me hag a gasa an trouz pa vezan o studiañ !

Da seizh eur, ez an da ober ar skol vrezhonek. Tud a zo er sal ! Ken abred evit ur brezegenn a zle bezañ graet da 7 eur 1/2 ? Mont a reomp er sal vihan a zo bet kinniget deomp gant Robad... Pa darzh ar skingomz. Robad a zeu d' en em zigareziñ ! E-pad un eur hanter, avat, e rankis gouzañv an dra-se. Va skolidi a oa laouen da glevout « muzik », dreist-holl Kerhoz ha Gwigourouz, ar farouell eus ar vandenn, bepred prest da farsal... Hogen, me, pa voe echu an abadenn, e oan pennok.

15/4/50. - Deut eo Kerangarz d' am gwelout goude koan. Dres pa oamp o tabutal me, Tapaod, Gwazwazour ha Lejkrenn. Hemañ en doa lavaret ur sottoni (reketiñ a rae mervel a-daol-trumm) ha me a zisplege penaos e oa marvet va zad, ez-c'houstadik, en ur reiñ e vennoz deomp. Setu Gwazwazour o c'hoarvezout hag o klevout ur ger bennak a-enep Bro-C'hall. Hag eñ a-du gant Lejkrenn ; Tapaod a oa a-du ganin. Troet an dael, avat, en un doare politikel ha direizh... Kerangarz, azezet war va gwele, a vousec'hoarzh. Ha me o c'hervel anezhañ hag e bediñ da reiñ e ali. Gourvezet er gador-vrec'h, en deus goulennet prim : « Ha krediñ a rit e c'hellot dont a-benn eus ho mennad hep skoazell ur vro estren ? » -

Respontet em eus : « Nann ! Ha krediñ a rit e c'hellot kaout ar skoazell-se ? »
- Respontet am eus : « N' eo ket evel-se e vefe mat displegañ ar gudenn...
Daoust hag-eñ e vo ur vro all a glasko dirouestlañ kudenn Vreizh pe a vo
dedennet gant dirouestl ar gudenn ? » - Kerangarz a adlavaras : « Prest e oan da
c'houlenn dres : Hag e vo ur vro evit-se ? » - Respontet em eus : « Ya ! me
'gred. » Neuze, em eus pedet anezhañ da lavarout adarre e c'houlennoù dirak
Tepaod hag a oa aet kuit d' an ampoent, ha hemañ en deus respontet evelдон hep
gouzout dezhañ. Laouen e oan dre ma hañvale din adgwelout bodad « Breujoù-
Breizh » e toull-bac'h Fontevraod (gouez d'ar C'hallaoued) pa gaozeomp Andrev
Jafrez, Padrig Gwerin ha me e hunva an dilabourerien. Gwazh a se ! Tepaod a oa
fuloret a-enep an hini bras [Gwazwazour] hag a zo aet en tu all d' ar gambr, hep
meizout ar blijadur am boa d' hor gwelout holl azezet tro-dro an daol. Ur chañs
eo gwelout Kerangarz oc'h emellout e kudennoù brezhon ! Speredek eo, feuket eo
bet, koulskoude, gant genaoueien a zo en Emsav. Ansavet en deus din, goude se,
en doa kemennet ur vestrez bennak da genteliañ brezhoneg d' he bugel. Ha
dirollet omp da gomz war « aferioù ar galon » betek al laz-houlou. Eñvorioù
leun a freskted, kaeroc'h, emezañ, eget foarioù orgedus ar re-all. Asantiñ a
ran. Brezhoned omp. Brezhoned hag a sant en hevelep doare.

409

16/4/50. - Deuet eo ar beleg da leinañ ganeomp. Tepaod en doa bet e bakad
boued goude hirc'hortoz. Prenet o doa Lejkrenn hag eñ daou litrad gwin gwenn ha
daou litrad gwin ruz. Tammoù kig mat a-walc'h hor boa digant ar Renerezh. Amann
fresk eus ar Vande. Ur wastell hor boa ouzhpenn. Setu an tri den eürus ouzh
taol. Echu ar pred, e vutunomp... Meur a vogedenn azo bet graet. Betek kreiz an
abardaez ez omp chomet ouzh taol, en ur zibunañ istorioù hon tec'h bras e 1944.
Erfin, ar beleg a zo aet kuit evit mont da evañ kafe en ul lochenn all ha,
koulskoude, hor boa evet ur c'hafe a-zoare. Ken mat hor boa debret ma 'z on bet
sabatuet en ur glevout son an drompilh evit ar soubenn...

Ouzh un daol en hor c'hichen e tebre Gallaoued. Evet o doa muioc'h egedomp
ha deut int da gomz diwar-benn ar relijion e pred-diservij. Meur a sotoni em eus
klevet ! Unan a oa a-du gant « Lez-varn veur an Enklask »... Ne oa ket bet kriz
a-walc'h ! Ma vefe bet krisoc'h, ne vije ket bet Protestanted. Paour-kaezh den !
c'hoant am boa da c'houlenn outañ hag e oa kristen an doare-se ?... Klevout an
dra-se en XXvet kantved !

410

17/4/50. - N' em eus ken soñj...

18/4/50. - Galvet on bet da di paotr al lizhiri. Goulennataet gantañ en un
doare dereat da c'houzout hag-eñ e skriven bep ar mare « d' ar Suiz ». Komprenet
em eus e oa c'hoarvezet un dra a-zivout tonton Couzi. Evit gwir e oa ! Goude-se,
em eus gouezet gant unan bennak e oa maouez penn ar wardourien hag he doa kavet
« souezhus » ul lizher bet kaset din eus ar vro-se. Hag hi da c'houlenn al
levrioù-lizhiri... ha da furchal em zroñsaden... « Merket out ! » eme va
mignon. Ma ! gedal a ran da vezañ kaset en un ti-bac'h all a-raok pell. Ti ar
sodien eo deut ar c'hamp-mañ da vezañ abaoe mizioù.

D' ar serr-noz ez omp bodet e ti an aluzener. Digeriñ a reomp Kelc'h Sant
Erwan. Deut eo Gwazwazour, me, Kerhoz, Tepaod, Gwigourouz, Kerangarz, ar
c'homandant Glaouer, Jouanno, ar Gall. Ar beleg en deus dibunet ur ger bennak.
War e lerc'h e kaozeas Gwazwazour, komz a ra re « guzulik »... Ha me - peogwir
ez eo ret din prezeg bep gwech. Displegañ a ris ez-vuan pegen mesket e oa Istor
Sent Vreizh gant Istor ar Vrezhoned er mare ma tilestras hon hendadoù war aod an
Arvorig. Goude-se, e tiskouezis d' an holl niverennoù " Kroaz Breiz " hag e
pedis anezho da reiñ o skod evit ur c'homanant. An 350 lur a voe dastumet (war
ar paper) hep dale. Eürus e oan ! - Da verkañ eo o deus paeet tud ha ne
gomprenont ket ar brezhoneg : ar c'homandant ha Kerangarz, da skouer. Breizhiz a
zo prest bepred da stourm evit ar yezh, eus forzh pelec'h ez int.

19/4/50. - Deut eo penn ar wardourien d' am gwelout d' ar mintin. Lavarout
a reont i em eus kaset lizhiri d' am eontr e Suiz e-kuzh. Na pennek eo an dud-se

! Displeget em eus dezhañ petra e oa an Iliz hengatolik... Gwelet e vo !

D' an abardaez, va mignon ar c'habiten saoz en deus goulennet din skrivañ evitañ ul lizher-goulenn-gras d' an ao. Pennrener ar Republik. Daoust m' em eus un droug-penn euzhus, em eus kaset da vat ar pennad-skrid. Evet hon eus un tasad te. Goude koan, un tasad kafe-Nes. Hag o vezañ ma oa deut Kerangarz d' am gwelout, eo bet kouviet gant ar c'habiten saoz da evañ ganeomp pep a vanne kafe. Laouen e oan o welout an traoù ken dereat etre ur Saoz hag ur Milisian (rak « labouret » en deus hor mignon e Roazhon e-pad ar brezel). - Deut e oa Kerangarz da lavarout din ne oa ket eürus merc'hed G... (1) gant o mamm : tamm arc'hant evit prenañ pezh a blij d' ar merc'hed. Ansavet o deus an dra-se da vamm Lusian a zo kenwerzhourez togoù-plac'h er Gwerc'h. Jermena ha Tereza o anvioù. N' on ket souezhet !

411

20/4/50. - Fallat devezh ! Trist on bet e-pad an devezh. Enkrezet on gant va lizher. Galvet gant ar « genskoazellerez » em eus komzet dezhi eus an dra-se. Roet he deus he ger da gomz eus an dra d' ar rener.

21/4/50. - Hiziv, em eus merket e oa Tapaod startoc'h eget Gwazwazour. Komzet e oa er sal eus ar re a zle mont da zibluskañ ar patatez ha penn-nevez an ti en doa savet ur roll. Ret eo bet din mont da welout Gwazwazour ha da lavarout dezhañ : « Ha lavaret hoc'h eus d' an den-se e oan « diskarget a labour » gant ar mezeg ? » - Sur on n' en doa ket goulennet ar baperenn d' ar glañvdiourien (evel em boa pedet anezhañ d' ober) p' am boa gwelet ar medisin. - Tapaod, eta, a zo bet startoc'h... P' am eus klemmet dirazañ, en deus lavaret : « Me ha Lejkrenn a ray al labour evidout warc'hoazh ha te a yelo da welout ar medisin ha da c'houlenn ur baperenn digantañ ». Ha peogwir e nac'he Lejkrenn da vont, war zigarez en doa labouret en derc'hent evit unan all, Tapaod en deus adlavaret : « Ma ! skubañ 'rin an ti... » Hag en deus graet. - Un « den a netra » eo, un den bihan, gwir skouer ar gouerien vreizhat, pennek, bliv, prest da farsal, laouen peurvuiañ... Kristen, ouzhpenn-se, mestr-skol kristen, euredet d' ur Vandeanez... Kalz gwelloc'h e karan an dud-se eget ar re a ouestl ha ne reont netra !

D' an abardaez, em eus degemeret ul levr : " Les Paiens - Gurvan ", pezhioù-c'hoari Tangi Malmanche, kaset din gant Daniel. Ul levr ken kaer ! Keuz am eus, avat, n' eus ket brezhoneg e-tal ar galleg.

(1) Ur c'henbarrezian dieubet.

412

22/4/50. - N' em eus ken soñj.

23/4/50. - Deiz sant Siorj... Dec'h, hor mignon ar c'habiten saoz en deus galvet ac'hanon evit reiñ din da c'houzout roll ministred ar gouarnamant breizhat en doa savet. Evel-just en doa lakaet e-barzh sportourien evel Robig ha re all eus an hevelep rummad. Me 'zo « ministr kentañ »... Anvet em eus Tapaod evit an deskadurezh vroadel, Tapaod en deus kinniget Gwazwazour evit an Enklaskerezh ha me Kerangarz (hag a oa bezant) evit an Ensellerezh ouzh an Ensellerien... Anvet em eus, d' am zro, hor mignon saoz kannad « a-berzh E Veurdez » e-kichen ar gouarnamant brezhon... Abaoe ur pennadig, e ra ac'hanon « ao. Dug »... en abeg d' an dugelezh... N' eo ket kollet eta ar pezh a lavaran dezhañ (kentelioù Istor Breizh vihan hag Istor Breizh veur, mennadoù evit amzer da zont Europa).

Ha setu ar pezh a vern din dindan ar farserezh-se !

Hiziv, ez oa gouel sant Siorj, gouel ar c'habiten e-unan, gouel roue Bro-Saoz ha gouel Bro-Saoz ouzhpenn-se. Hen ankounac'haet am boa, gwa me !... Hor c'habiten en deus lapet ur banne re pa zeu da gejañ ganeomp war-dro div eur goude kreisteiz. Tapaod en doa kouviet anezhañ da evañ kafe... Gourdrouz a ra ouzh ur Gall hag en deus flemmet anezhañ... unan eus ar widreüsañ eus ar c'hamp.

Ret eo peoc'haat an den er mareadoù evel-se, rak taer eo hag eilpennañ an traoù a rafe ! Ur paotr eeun eo a gredan. - Goude koan, hon eus graet dezhañ ur bouchad ha lietennoù mezher gwer evit kinklañ ur boned eus an hevelep liv, e-giz ur Skosad... Fest a zo ! hini kumun « dieub » Sant-Sulpiz. Bodet er c'hoariva, an dud a anv (war a gredont) hor c'henseurt bihan krenn Rayar da vezañ maer. C'hoarzhus eo etre un eilvaer hir ha mistr hag unan all tev ha lart, an eil hag egile kalz brasoc'h egetañ. Un torch triliv en deus lakaet en-dro d' e groazelloù ha lenn a ra ur brezegenn farsus skrivet war ur baperenn dirollet betek e dreid. An holl a c'hoarzh hag a strak o daouarn. Goude-se, tud a gan pep hini d' e dro evit gounit ar maout.

413

25/4/50. - Daou-ugent vloaz am eus hiziv. Tapaod en deus paeet din ur banne kafe du da evañ. D' an abardaez, hon eus bet ur vodadeg e ti ar beleg. P' am eus rannet kaoz eus va deiz-ha-bloaz en ur zisplegañ un dra bennak, o deus lammet holl da stardañ va dorn. Ar seurt bodadenn-se a blij d' an dud, a gav din. Deut eo Ar Mad ha ne zeue ket ken d' ar gentel vrezhonek. Dalc'het o deus Kerangarz hag Ar Mevel (an eil n' eo ket deut d' ar gentel hag egile n' en deus ket kredet dont div wech).

Bet em eus ul lizher digant va gwreg : Deneza G... a zo bet hegarat-tre en he c'heñver. Ur plac'h vat eo, a gav dezhi. Bennozh Doue !

26/4/50. - Pegen fall em eus kousket ! O vezañ ma z eo Lejkrenn ur « bugel kollet », prest atav da glemm diouzh ar riv, em eus serret start ar prenestr fenoz. Endeo e oan bet gwasket en noz diagent... Ur gwir jahin eo bet fenoz ! Santout a raen va skevent o strishaat ha va staoñ sec'h ha put. - A-walc'h eo evel-se ! - Komzet em eus gant Lejkrenn e unan-penn : lakaet em boa em fenn mont kuit ma ne felle ket dezhañ asantiñ da lezel ar prenestr damzigor (37 den a gousk ha n' eus ket ur prenestr digor !) ... seul vuioc'h ma lezan ar stign tamolodet war ar prenestr... a-vec'h m' en em sil ar aer e-barzh. Intentet en deus... Ma ! - Aet on d' ar C'hlañvdi : ar mezeg en deus kemennet lakaat mandozioù war va c'hein... c'hwezhet e oant holl !

C'hoant am bije da vont da enez Haiti, bro ar vorianed, ar re zu. Hoal an enezenn, an heol hag al lugern. C'hoant da guitaat Bro-C'hall. Gwir eo e komzer galleg eno. Evel-se, ne gollin ket amzer da zeskiñ ur yezh estren, muioc'h a amzer am bo, eta, da beurstudiañ ar brezhoneg. Ansav a rin n' eo ket mouget c'hoant ar c'hig ennon, marteze. C'hoant am bije da gousket gant ar morianezed. Ar pezh a enkrez ac'hanon pa soñjan em Meraelig ker hag am c'har kement-ha-kement. Eviti eo, koulskoude, ez eo sanket ennon ar c'hoant da vont d' an enezenn gevruin-se : ne gar ket va gwregig ar yenijenn ha n' eo ket plijus dezhi deskiñ ur yezh estren. En enep, em bije dibabet Kanada pe Arc'hantina. Hogen aon am eus e vo ar vro gentañ emellet er brezel « atomek »... An eil bro a zo spagnolek, pezh a zisplij din en abeg d' al latin. A-hend-all, n' on ket dizoaniet. Haiti a zo ur vro n' eo ket sevenet an holl dud enni. Ne fell ket din gwelout unan eus va bugale debret gant paotred ha merc'hed ar Vodou... Bremaik, en ur sellout ouzh ar gweledva tro-dro d' ar c'hamp, em eus soñjet : falloc'h eo al lazherien bolitikel e-giz 44 eget al lazherien « dre natur », koulz lavarout. Ouzh ar re-se eo aesoc'h en em zifenn... Ha plijout a rafe din seveniñ an dud-se evit o gonit dezho o-unan ! Sevel ur stad c'hallek ha na vefe ket dindan yev Bro-C'hall. Ha m' am bije bugale digant ur vorianez (Doue da zivallo ac'hanon, keit ha ma vevo va gwregig, gwir verzherez ar garantez !) : deskiñ dezho ar brezhoneg.

414

En em c'houlenn a ran betegouzout ha n' eo ket an den bac'het gant e soñjoù ? Koun am eus e oan prest da vont da Haiti pa raen gwerennoù-liv evit ilizoù ar vro-se (e 1931 e oa)... Keuz am eus bet e 1945 o vezañ ma oan chomet er vro.

Ouzhpenn-se, ez eus bet skrivet gant Meven Mordiern diwar-benn morianed Norz-Amerika hag a gomz gouezeleg. Ken dedennus e oa an den-se !

Doue da sklerijenno ac'hanon !

27/4/50. - Soñjet em eus mont da Iwerzhon... Ar vro-se eo a zedennfe ar muiañ ac'hanon... Gwelout va bugale oc'h eurediñ gant Kelted. Bevañ en ur greizenn geltiat...

30/4/50. - Sul. C'hoant em eus da skrivañ. Dec'h n' em eus ket bet al lizher digant va gwreg. Marteze ez eo chifet gant va lizher a-raok. Fenez, em eus graet un huñvre : va gwreg ganin war ar goubenner, glebiet he dremm gant an daeloù, fuilhet he blev war al liñsel wenn, roz he divjod. P' am eus goulennet outi petra he doa, hi he deus nac'het respont evel pa veze enkrezet gant Remonda. He setu ne gomprenen ket. Edon o klask he frealziñ.

- Abardaez -

Tomm-tomm eo bet an heol. Tud e-leizh o c'hoari er-maez... boullou peurliesañ... Gwelet em eus dre zegouezh ar re a sache war ur gordenn, ur bagad anezho a bep tu... Morel, dremm blijus ur Malouad bras ha ledan, hag a oa perukenner e Spinal (ha gwechall, pa oa yaouank, e Roazhon) e penn ur vandenn. Plijet eo din gwelout hemañ (hag e genseurted) o c'honit... Levezon dremm ur c'henvroad spurmantet en ur vro estren !

415

lañ a viz Mae. - Netra ! Tomm eo bet an amzer. Un druez : kras e teu da vezañ foenn ar Pradoù. Ha me hag a felle din livañ un daolennig gant dour. - Kejet em eus gant Kerangarz o « kouronkañ » dindan lagad an heol : edo o lenn ul levr pezhioù barzhoniezh gall treset gant ur paotr yaouank eus ar c'hamp. Tañva a ra ar barzhonegoù kozh : re Louise Labbe ha Charlez a Orleañs. « Mar deskfen ar brezhoneg, emezañ din, e vefe ret din o zreuzskrivañ e galleg evit tañva ar barzhonegoù. » - « Perak ? em eus respontet. Tañva a reer en ur yezh nevez desket evel en ur yezh kozh. » Ret eo din anzav ouzhin-me n' hon eus ket bet ar chañs da gaout e brezhoneg ar pezh o doa ar C'hallaoued er XVvet kantved. Ret eo karout ar brezhoneg evit mont ouzhpenn. Hogen, lorc'h a sav ennon pa soñjan e barzhonegoù brezhonek nevez savet, evel re Vaodez Glandour, Youenn Drezen, h.a.

Ha koulskoude, Kerangarz a vefe hoalet gant ar brezhoneg ? C'hoant en dije d' e zeskiñ ? N' eo ket gwir !

4/5/50. - Poan am eus o c'houzañv Lejkrenn. Lorc'hus eo ha sot evel ur c'hole. Krediñ a ra pep tra a lenn hag a fell dezhañ kinnig d' ar re all. Ha me ha n' em eus ket mui a basianted ! A-wechoù, en em c'houlennan hag eñ e c'hellin derc'hel... Ha koulskoude emeon mat er c'horn-mañ. Dec'h, en deus displeget din e oa ar Vroadelouriezh Kevredadel alaman « menoz Karl Marx » evit gwir ! hag e kinnige degas dirazon tud eus an « Eses » evit e brouiñ ! Setu, Tapaod a zo aet kuit. Lezet en deus ac'hanon da tabutal gant henezh. Meizet em eus ne vefe ket mat kontañ re warnañ. Ar gwellañ a vefe tevel. Siwazh ! re nervernek on. Heñvel ouzh va mamm ez on deuet da vezañ, e gwirionez. (Pa vezan yac'h e vezan muioc'h heñvel ouzh va zad.)

416

5/5/50. - Prest on bemdez da skrivañ : Netra ! Evel-se eo bet graet buhez ar prizoniad : a nebeudigoù. Koulskoude, ez eo c'hoarvezet dec'h daou dra blijus : e-pad an « azkanañ » em eus kroget da zibunañ " A-raok ar Vrezhoned ", savet gant Olier Mordrel. Ha setu an dud fromet, Kerhoz oc'h eñvoriñ komzoù ar ganaouenn-se, Kerangarz, zoken, hag a anaveze anezho... hag en doa an holl bozioù dre skrid - ur souezh ! An darn vuiañ eus an dud da ganañ, kalz pe nebeut... Setu e kreden bezañ en ur vodadeg eus ar Strollad.

Goude, ar « c'horonal » Gaoter, un den bet e karg en « Ounera », en deus

asantet bezañ treset evit skeudenn sant Erwan etre ar pinvidik hag ar paour em eus c'hoant da sevel evit hor gouel.

...An « Ounera » o klask « prenañ » sant Erwan, ur souezh !

6/5/50. - Edon en Templ o selaou prezegenn ar Pastor pa voe skoet daou daol rust ouzh an nor. Ur gwardour a c'halv ac'hanon... Souezhet-mik, e-touez estlamm an holl, e savan, e stouan va fenn dirak ar prezeger hag ez an er-maez. Ar Rener eo hag a c'halv ac'hanon. Ne soñjen ket mui en dije dalc'het va anv ; goulennet em boa e welout a-raok ma teuas da vezañ klañv.

Gortozet pell em eus... Va c'halon o lammat... Un den hag am gwelfe evel-se (e don va ene) a c'hoarzhfe. Seblantout a ran bezañ ur paotr dizaon, hag ez on, evit gwir... taer, zoken, a-wechoù. Hogen, spont bras 1945 en deus va lakaet da vezañ ken nervernek ma ne c'hellan ket gouzañv un draig dic'hortoz digant ar « Mererezh ». Pa oa risklus pep komz, ez oan deut da vezañ mut... Hag e santan e teu ar reolenn da vezañ startoc'h en hor c'heñver, e-giz 1945. Setu perak ez on fromet.

Dereat-tre eo bet ar rener. An den-mañ a hañval bezañ kizidik. Ur vouezh fleütek en deus, daoust dezhañ da vezañ korfek a-walc'h. Evit gwir, ez eo klañvidik c'hoazh... Goulennet em eus digantañ lizher va eontr a Suiz a zo bet miret gant paotr al lizhiri. Kemennet en doa emezañ, da ziskouez din al lizher-se. Anzavet en deus din e oa tud er-maez ar c'hamp a zigore hol lizhiri hag a flatre ar re a zivall ac'hanomp mar lezent lizhiri re « frank » da dremen. Her c'hrediñ a rafen, aes.

Evit kaout kartenn Vreizh, e vo ret din goulenn ouzh ar Renerezh-Stad. Komzet em eus d' ar rener eus va c'hentelioù brezhonek. Ar pezh am eus merket eo e sell pizh ouzh ar paperoù a ziskouezer dezhañ.

417

7/5/50. - Digwener, o doa kalz a dud ankounac'haet da vont : Gwazwazour e-unan... Ne oamp nemet tri (pevar ganin) da zeskiñ komzoù ar c'hanaouennoù brezhonek. Hiziv, eo bet war var bezañ heñvel : Jouanno a laboure, Kerhoz a yae d'ar c'hoariva (en em zigarezet en doa)... Bez e oa me, Tepaod, Gwazwazour, ar Gall, Gwigourouz, ha Gwivarc'h hag a zeu da sellout ha da selaou.

Koulskoude, ez eo bet talvoudus ar gentel. Amzer am eus kavet da echuiñ gant ar gentel VI a oa chomet « difin ».

9/5/50. - Merkout a ran ne skrivan ket ken bemdez e brezhoneg. Ha poan am eus a-wechoù da gomz gant Gwivarc'h pa gejan gantañ e straedoù ar c'hamp. - Dec'h em eus bet ul lizher digant va gwreg hag en deus glac'haret ac'hanon (merkout a ran ivez ec'h implijan re ar stumm ac'hanon h.a... dre forzh lenn ar Bibl santel savet e yezh Treger... en ur lenn yezhadur Treger savet gant an ao. Klerg kozh eo em eus merket an dra-se : anzav a ran ez eo un dra direizh...). Ul luc'hskeudenn am eus bet ivez : n' eo ket brav va gwreg, stouiñ a ra he fenn, plegañ a ra he c'horf, skuizh-divi e seblant bezañ. Ne garan ket - tamm ebet ! - ar vaouez a zo ganti. Bras, korfek-kaer, gant ur « genou bras » aes eo da welout ! Aon am eus dirazi : va gwreg a rebech din ul linenn bennak am eus skrivet d' an itr. Chastr war lizher he mab... Hag ar penn-sot-se 'zo aet d' her gwelout ha da ober he fulenn ! Setu va gwreg deut da vezañ gwarizius. Aon am eus, ya ! aon am eus eus an alioù fall a rofe dezhi ar vaouez vras. Mar deufe va gwreg da gouezhañ... Fiziañs em eus enni, hogen piv 'oar ar pezh a c'hell tremen e penn ur wreg ? Hounnezh a zo « kaotet » gant ur paotr a anavezan evel ur ribod... Setu, n' em eus ket skrivet en un doare aes dre ma ne felle ket din anzav krenn ha krak ar pezh a c'houzañvan... Paour kaezh gwreg ha paour kaezh den ma 'z on.

(Da genderc'hel)

Ar brezhoneg er c'hêrioù

prezegenn distaget e Menez-Kamm gant Youenn OLIER da geñver marevezh-studi " Brudañ ha skignañ"

Skrivet em eus meur a wech e vefe saveteet ar brezhoneg er c'hêrioù. Evit meur a abeg em eus diogelet ar mennoz-mañ. Da gentañ, evel just, peogwir ez a an tu-kreñv muioc'h-mui gant ar c'hêrioù er gevredigezh arnevez : en holl vroioù war ziorren ez eo tonket d' ar maezioù bezañ diboblet tamm pe damm en amzer-da-zont. Er Stadoù-Unanet, da skouer, n' eus mui nemet 20 % eus ar boblañs o chom war ar maezioù hag o vevañ diwar al labour-douar. E Bro-C'hall eo kroget an argerzhad-se ivez hag e rannbarzhioù zo eus ar vro-se ez eo koazhet da vat niver ar gouerion. E Breizh ez eo loc'het an argerzhad-se nevez zo ha, dres, ne gredan ket nemeur e c'hellimp herzel outañ penn-da-benn daoust ma tleimp strivañ da zerc'hel war ar maez un dregantad pouezus a-walc'h eus ar boblañs ma fell deomp mirout d' hor bro ur stuzegezh diouti hec'h unan diazezet war ur gwriziennadur bennak en douar (1). Bezet pe vezet, gant ar mekanekaad hag an emgefreetkaad o vont war-raok, gant ar ret ma vo kreskiñ ha kempouezañ gorread an atantoù a-benn aotren dezho bezañ korvoüs ha pourchas d' al labourerion douar ur barr-bevañ dereat (2), hep ma vo re a ziforc'h etrezo a-benn mirout war ar maez ur gevredigezh unvan a-walc'h (kement-se avat a vo kefridi ar stad vrezhon) e ranker bezañ en gortoz da welout niver ar gouerion o koazhañ betek 60 % ha marteze 50% hepken eus ar boblañs. Al lañs eta a vo neuze gant ar c'hêrioù a-benn neuze, zoken e-keñver niver an annezerion, da lavarout eo gant gronnadoù tud a c'honezo o bara er gennad tredeel : kenwerzh ha nevid dre vras, bureverezh ha mererezh ar stad. O vezañ ma vo techet an armerzh da vezañ reolet mui pe vui gant ar stad, a nes pe a bell en amzer-da-zont, da skouer, ha pergen dre hanterouriezh meslestradurioù a genskoazell evel ar c'hedskor a ra war-dro al leveoù kleñved pe gozhni ez eo tonket d' an holl dud e kêr pe war ar maez da vezañ stag ouzh ar stad e stumm pe stumm ha bezañ levezonet ganti tamm pe damm, komprenet avat n' eo ket ar stad an doare boud mac'homer gwintet a-us dezho evel ur babaou a vez faltaziet gant an dud alies hogen kenlec'h o c'humuniezh poblet. Arabat eo ankounac'haat e kerzhomp, evel m' o deus merket ar Pab Pol VI hag ar c'huzul-meur war-du ur gevredigezh kedarzhel ma vo unanet kalz mui an dud kenetrezo dre berzh ar stad hec'h unan eget gwechall gozh en amzer ar stad a wir zoueel.

(1) Un tu da wriziennañ an dud en-dro en douar e c'hell bezañ aotren d' an holl, diouzh ma vo gallus kaout un tamm tachenn ha ti war ar maez goude ma vint o vevañ hag o c'hounit o bara e kêr.

(2) Se a lavar ez ay da get an atantoù bihan hag e vo rannet an domanioù re vras.

419

Evel-se eta, pa lavaran emañ dazont ar brezhoneg et c'hêrioù e fell din merkañ dreist-holl emañ dazont ar brezhoneg er stad vrezhon a vo savet end-eeun evit gwareziñ ha difenn ar vroadelezh vrezhon.

Evit resizañ e ouzhpennin ez eo tonket ivez da stuzegezh ar maezioù koulz hag hini ar c'hêrioù - evel m' hon eus o anavezet, distag an eil diouzh eben pergen - mont da get ha steuziañ evit reiñ lec'h d'ur stuzegezh nevez unvan a vo diazezet war amplegoù ar vuhez arnevez. Divizoù-kenvevañ an dud en hor bed-ni a zo disheñvel krenn diouzh re an amzer-gent. Gwechall, n' eus ket keit-se c'hoazh, e chome ar vaezidi serret en o c'hêriadenn, en o bourc'h, en o zolead d' an ec'honañ holl. Hiziv an deiz avat, dre berzh ar skingomz-skinwel, lakaomp, emaint bemdez e darempred gant ur c'helaouerezh hag un diduellerezh a-berzh-stad

a stumm tamm-ha-tamm o spered. E-lec'h mont d' ur veilhadez da selaou marvailhoù pe ganaouennoù savet gant o amezeion e chomint da arvestiñ ouzh abadennoù ar skinwel aozet gant tud e gopr gant ar stad pe ur framm stadel bennak. Bez e c'heller keuziñ d' an emgav kevredigezhel a wechall m' o doa an dud darempredoù tost gant o amezeion hepken hogen ne gredan ket e c'heller adsevel an emgav-se, lakaet a-hend-all ne ve si ebet en ur gevredigezh a chome evelato re strizh ha re serret warni hec'h-unan.

420

Gwelomp avat disoc'hoù al lec'h kemeret en hor sevenadur gant ar skinwel-skingomz. Petra a raio an dud yaouank o devo klevet eno kanaouennoù o devo plijet dezho nemet prenañ da c'houde ar pladennoù e-lec'h e c'hellint adkavout anezho ? Heñvel, ma vourront o lenn, e vint techet da zibab an oberennoù o devo klevet anv anezho er skinwel-skingomz pe lennet kel anezho er c'helaouennoù. War dachenn ar c'helaouennoù end-eeun emeur o kerzhout ivez war-du ar gelaouenn vroadel (evel " Ouest-France " e Breizh hogen a zo gall dres). Da lavarout eo, n'eus ket mui a stuzegezhioù lec'hel diazezet war ar barrez hogen ur sevenadur broadel a zo estaolet gant kenurzhiadurioù stadel pe zamstadel. A-benn ar fin eta e talv sevenadur kêrel koulz ha sevenadur stadel a gav e sichenn en ur vuhez kevredigezhel a zo boutin da boblañs ur vroad a-berzh. Labourat e sell d' ar sevenadur kêrel e Breizh a zo eta lakaat an dud da emskiantañ e aparchantont ouzh ur gevredigezh distag diouzh ar re all dre hanterouriezh frammoù stadel pe zamstadel (rakstadel pa vez anv eus an Emsav) a lak anezho da veizañ ez int Brezhoned (1).

Kement-se, dres, a lak da gompren ment ha ster al labour a c'hellomp kas da benn adal bremañ evit adsevel ar brezhoneg er c'hêrioù. Rak n' eo ket a-walc'h d' an dud bezañ bodet en hevelep lec'h evit ober ur gêr anezho. Ret eo dezho ouzhpenn kemer perzh en ur vuhez kevredigezhel brezhon rik ha se ne c'hellont ober nemet dre ar yezh, ha pa lavaran yezh e fell din lavarout ne c'hell ket an trefodajoù hag an teodyezhoù bezañ gwall dalvoudus deomp evit krouiñ ar gevredigezh kêrel vrezhon a fell deomp sevel. Fraeshoc'h e tisplegin bremañ va soñj.

(1) Ur vuhez sevenadurel lec'hel a c'hell bleuniañ evel just e goudor ar sevenadur broadel : strolloù c'hoarierion dramaoù, sonerezh h.a. a c'hell bezañ savet hag ober berzh war dachenn ur barrez pe ur gêr lakaomp.

421

Un den desket hepken a c'hell kemer perzh en ur vuhez kevredigezhel bennak. Arabat eo eta bezañ re chalet gant ar vrezhonegerion a-vihanik dizesk ha dic'houest d' en em zeskiñ o unan daoust ma c'hellont bezañ talvoudus evit krouiñ un aergelc'h brezhonek : ned int avat nemet danvez krai ha ne c'hellont c'hoari e gwirionez roll kevredigezhel ebet. Pezh a zo a bouez eo gounit tud yaouank a c'hello peurzieskiñ o yezh a-benn gellout tennañ diouti an ampled a dennont eus ar galleg end-eeun. Ha diwar neuze o c'hlenkañ e-barzh ur framm rakstadel a brianto ar stad da zont. Bodañ an dud evit sevel marvailhoù nemetken, evel ma reer a-wechoù, a zo hogos didalvoud. Oberiantiz seurt kelc'hioù a denn da hini c'hoarierion vourloù pe zastumerion dimbroù.

Pezh a fell deomp adsevel ez eo ur vroad a Vrezhoned mennet da vevañ etrezo e sell d'an hevelep uhelvennad ha liamet etrezo dre implij ar yezh. Ur vroad avat n' eo nag un tropell nag ur gronnad, ur c'horf bev ne lavaran ket, gant e unded kedardhelet. A-benn sevel ar c'horf bev-se e tleer lakaat ar re yaouank da emskiantañ o brezhonelezh ha reiñ dezho ar youl da grouiñ ur vroad nevez. Ne zalc'hint d' ar yezh a-hend-all, ne savint tiegezh brezhonek ebet nemet ma teuint da vezañ Brezhoned da gentañ ha da gemer perzh en ur vuhez vroadel vrezhon.

Rak petra eo ar vroad nemet kêr hec'h unan, da lavarout keoded, da lavarout eo kenurzhiezh ha nerzh. Petra oa ar vroad roman, lakaomp, nemet an « Urbs Roma » a astenne he beli war an diriegezh a roe korf dezhi ; met hi oa an ene anezhi. Ar pezh a vennomp eta oc'h adsevel ar Gêr vrezhon eo adc'hwezhañ un ene er c'horf dispennet ez eo Breizh hiziv.

Evit klozañ e lavarín eta ne c'heller ket empennañ hol labour e kêr bremañ evel ul labour da c'hortoz, evel ul labour « saveteiñ an arrebeuri » hogen, en enep, evel al labour pennañ. Kement a raimp n' en devo ster nemet dre berzh ar Stad vrezhon a fell deomp adsevel adal bremañ.

422

NOTENN : disoc'hoù pleustrek.

Komzet em eus dre vras. Anat eo ne c'hellou kudenn ar yezh e kêr bezañ diskoulmet da vat nemet pa vo bet diazezet ur Stad e Breizh. Ar c'hudennoù pleustrek hon eus da ziluziañ bremañ a denn d' ar bruderezh : penaos lakaat an dud desket a gar Breizh a-walc'h evit c'hoantaat studiañ he yezh da anavezout an Emsav ?

Ret eo diforc'hañ ar bruderezh a sell ouzh ar foran diouzh an hini a glask dedennañ izili oberiant nevez d' an Emsav.

Evit ar foran dre vras e c'heller ober un tammig ar pezh a garer : embann ha pegañ skritelloù, skignañ traktoù, lakaat embann pennadoù er c'hazetennoù, luc'hskeudennoù h.a. (kement-se avat a zlefe bezañ graet war ur skeul uhel a-walc'h, gant urzh ha dalc'husted) : dre vras, setu pezh a ra " Brudañ ha skignañ ".

Ar bruderezh all a denn da duta stourmerion nevez d' an Emsav a zo amjestroc'h. Ur bruderezh dilennel a zo anezhañ - dalavarout eo eo, rankout a ra ar bruderezh-se mont da glask ar re a zo bet tizhet gant ar bruderezh kentañ derez hag a zo dedennet da vat gant ar yezh hag ar vroadelezh - hag o lakaat da gemer perzh e buhez ur skourr bennak eus an Emsav : bruderezh, kelennerzh, lennegezh, mererezh ha. Reizhpoell e vefe tuta ar re-se e-touez ar re a zo bet tizhet gant ul luskad bennak eus al led-emsav met betek-hen n' eo ket bet digoret an hent-se dre ma vank d' al luskadoù-se end-eeun ar spered broadel yac'h na c'heller ket heptañ meizañ an dalc'h eus kudenn Vreizh. Kempenn al led-emsav e seurt doare ma teuy e gwirionez da vezañ ur Skourr eus an Emsav a vefe d' ober eta, da gentañ.

Strollad an Deskadurezh Eil Derez

DANEVELLOU 1966 displeget e Roazhon d' an 12 Meurzh 1967 da geñver AR PEMPET BODADEG VLOAZ

Boas eo bremañ S.A.D.E.D. da bediñ ur skrivagner evel kouviad a enor d' e Vodadeg Vloaz, ha da c'houlenñ digantañ reiñ un displegadenn d'e skolidi ha d'e gelennerion. Warlene en doa Youenn Olier komzet diwar-benn Lennegezh ha Deskadurezh (1). Ar bloaz-mañ ez eo ar barzh Maodez Glanndour a asantas dont da Roazhon evit displegañ dirak ar Vodadeg petra voe evitañ, evit e remziad, hag ivez evit al lennegezh vrezhon, maread Gwalarn.

BARZHONIEZH MAREAD GWALARN

gant Maodez GLANNDOUR

Trugarekaat a ran a galon renerion S.A.D.E.D. o deus goulennet diganin komz hiziv dirazoc'h, studierion yaouank, c'hwi deskarded c'hoazh muioc'h pe nebeutoc'h war gement a zo stag ouzh spered Breizh.

(1) Sellout " Al Liamm " 116/204.

Evit pep diskleriadur diwar-benn Btrollad an Deskadurezh Ell Derez, skrivañ da : S.A.D.E.D., 30, place des Lices, 35-Rennes.

424

Un enor eo evidon, rak S.A.D.E.D. a gont e-touez ar strivoù talvoudusañ a weler hiziv en hor bro, unan eus ar re a dleer gortoz digantañ frouezhioù puilh ha talvoudus evit hon dazont.

Ul levenez ivez, rak en dedenn-se a zo hon hini davit ur Vreizh o splannañ en-dro korf ha spered, e tle ar re krog da gozhañ evel don, kompren hag harpañ ar re yaouank, hag ar re-mañ d' o zro, ne vo merket resis o fal dezho, nemet ma talc'hont kont eus kement a zo bet enklask kalonek ar rummadoù kent.

Goulennet e oa bet da gentañ diganin komz diwar-benn ar Varzhoniezh e-keñver ar c'helenn. Met respontet em eus e oa un dachenn re ledan ha re ziaes war un dro evit bezañ displeget en un eurvezh prezegenn. E vefe bet ivez re arabadus evidoc'h, rak un danvez tenn a-walc'h ez eo. Ha daoust ma 'z eo kustum tud S.A.D.E.D. da bleustriñ war gudennoù start-kenañ, en ur yezh ken start all, em eus kavet gwelloc'h komz en-dro d' ar Varzhoniezh, en ur lavarout deoc'h petra hon eus klasket ober ha petra, war a gredan, hon eus tizhet seveniñ war an dachenn-se, ni tud remziad Gwalarn.

Diaes eo d' ar re yaouank hiziv kompren petra eo bet evidomp marevezh Gwalarn : ur gwir yaouankiz speredel. Koshaet hon eus abaoe, ha koulskoude ne gredomp ket hor bize kollet netra eus al lañs kentañ-se a zo bet tarzhañ un deiz nevez hag emsav ur sklerijenn splann. Ha setu perak e kredan ez eo talvoudus bepred evidoc'h, oberennoù ar prantad-se, ha studi istorel luskad Gwalarn.

Marteze n' emañ ket dindan ho torn dastumad klok ur gelc'hkelaouenn a zo deut da vezañ diaes da gavout ha koustus-tre da brenañ. Hag oberennoù e-leizh n' int ket bet embannet distag. Ha c'hoazh levrioù 'zo, evel barzhonegoù Roparz Hemon, c'hoarvezet gwalleur ganto, ez eus bet salvet ken nebeut anezho eus an distruj, ma 'z int levrioù eus ar re rouesañ. Gwelout a ran e rankin komz deoc'h eus oberennoù n' hoc'h eus ket lennet, na bet tro da lakaat ho torn warno. Perak, diwezhatoc'h, ne vije ket embannet gant S.A.D.E.D., pe gentoc'h en unan eus kaieroù Preder un dibab eus barzhonegoù gwellañ maread Gwalarn ?

Lavarout a raen deoc'h diouzhtu e oa diaes bremañ merzout petra eo bet evidomp ar maread-se. Dont a rit d' ar brezhoneg en un aergelc'h disheñvel. Skrivagnerion a zo en-dro deoc'h, kozh ha yaouank, kelc'hkelaouennoù a bep seurt evit ar re zesket en hon touez. D' ar c'houlz-se e oa ar c'hontrol-bev : kazetennoù, dastumadennoù poblek a oa kalz anezho. Met evit magañ ur vuhez speredel uhel ne oa netra pe dost. Ar re bennañ eus ar rummad a-raok 1914 a oa digalonekaet, evel Malmanche, en devoa ranket dilezel e gelaouenn *Spered ar Vro*, goude un nebeut niverennoù, hag a oa chomet diwar-se, hanter-vouzhet ouzh e genvroiz. Kalloc'h a oa marv, ha daoust ma tegase avel fresk e barzhoniezh randonus ar rimadellerion, e vane evelkent gwall romantel e gizidigezh, hag ivez re levezonet e stumm gant barzhoniezh nevez Bro-C'hall a-raok 1914. Petra en devije roet dimp, mar en devije bevet ? Den ne oar.

Daou skrivagner koulskoude a zalc'he ouzh pep avel a-dreuz : Vallée ha Meven Mordiern. Met ne oant ket barzhed, pell ac'hano. Na zoken mar dint skrivagnerion vras eo diaes, a gav din, ober anezho, lennegourion, nemet marteze Mordiern.

Ur spered nevez a ziwane koulskoude e Breizh goude ar brezel 1914, e-touez ar re yaouank. N' eo ket hepken ur spered nevez, un dispac'h speredel e oa, e kalon hiniennoù da vihanañ. Harpet e oa war un emsav politikel : hemañ d' ar c'houlz-se a zo bet da gentañ. Klasket en deus en em ledañ war bep tachenn.

Ho pet soñj eo bet Roparz Hemon eus strollad kentañ Breiz Atao. En deus skrivet e bennadoù kentañ, bet dastumet goude-se en e levr : *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh*, er gelaouenn Breiz Atao, tachenn diskleriadur ar menozioù nevez. Tamm-ha-tamm, Roparz Hemon en em zistago diouzh ar re all, evit sevel e gelc'hgelaouenn e-unan, Gwalarn, e brezhoneg nemetken. Santout a ra emañ Breiz Atao o vont d' en em goll e geunioù ar galleg, war zigarez mont d' ar bobl ha d' an dud. Komprenet en deus e oa dispac'h ar spered an hini kentañ d' ober, an hini retañ, an hini diaesañ. Hag an dispac'h-se n' helle bezañ nemet e brezhoneg dre ar brezhoneg.

Ha neuze gant ur youl divrall e talc'h da embann Gwalarn, gant nebeut a skrivagnerion, nebeut a goumananterion da gentañ, - un 50 bennak. Ha nerzh e bersonelezh, e emskiant lennegel kizidik-tre a ya da zihuniñ tamm-ha-tamm reoù all en-dro dezhañ.

Meur a hini, evel don, a dle da Roparz Hemon o dihun speredel hag o mennad a skrivagner.

Ha peseurt dihun speredel e oa ? E-lec'h ur Vreizh, sellet evel ur rannvro eus Bro-C'hall, gant un asez lennegezh o treveziñ hini Baris en ur stumm disteroc'h ha didalvoudekaet, e venne Roparz Hemon digeriñ Breizh war ar bed a-bezh, ha war un dro hon hentañ war-du teñzorioù mojennoù al lennegezh keltiek kozh. Ac'hano an troidigezhioù stank a gaver e Gwalarn : evit an danvez keltiek ar Mabinogion, kontadennoù keltiek Bro-Skos hag Iwerzhon, ha war un dro dre oberennoù eus an amzer-vremañ, Singe, Padrig Pearse ; evit lennegezhioù ar bed a-bezh ez ae da furchal a bep tu, kenkoulz e Japan, gant Sei Shonagon, hag en Europa an hanternoz gant Pouchkin hag Andersen.

Ha kement-se evit dont a-benn d' en em zizoleiñ ni hon-unan, er pezh a oa hon perzhioù hag hon dougoù gwirion : *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh*. Pe gentoc'h, gant ar gelaouenn Gwalarn, ne oa ken ur Breizhad hepken, met kant a reoù all gantañ a glaske en em anavezout.

War dachenn ar Varzhoniezh avat e oa kalz d' ober e Breizh. Ha da gentañ dizoleiñ en-dro petra eo ar Varzhoniezh. Santout a raemp holl ne oa barzhoniezh ebet e kantadoù gwerzennoù gallek e oamp bet rediet da lenn evit hor studioù e skolioù Bro-C'hall, adalek Boileau betek Mallarmé. Ne oa ket barzhoniezh e oa, na kelennerzh randonus an hini kentañ, na zoken c'hoarioù gerioù egile, nag an

tog-meloñs, nag ar furlukinerezh. Hag e klaskemp ar Varzhoniezh o lenn oberennoù bras Europa, e saozneg, Keats hag all, en alamaneg, Goethe hag all, ha pelloc'h c'hoazh, barzhoniezh skañv Bro-Japan.

Lenn a raemp ar pennadoù embannet gant Roparz Hemon, a gavot adembannet en e levr *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh*, a zo splann dre o anv ar soñj anezho : Barzhoniezh, Stumm ar Varzhoniezh. Da gentañ, a lavare Roparz Hemon « gwirionded ha frankiz. Gwirionded dre lavarout ar pezh a zo en hor c'halon, hep tamm mezh, rak dlead kentañ ar barzh, muioc'h eget pep skrivagner all, eo komz gant e galon-eñ ; ha ma ne gav ket mat, ma ne gompren ket ar re all, gwazh a se ! Frankiz, frankiz d' ar barzh da zibab danvez e varzhonegoù hag e zoare d' o displegañ hep bezañ chadennet gant reolennoù strizh ha diboell. Ne c'houlennan evit Breizh netra muioc'h eget ar pezh a welan e kement bro all a zo : ur varzhoniezh tud, ha n' eo ket ur varzhoniezh bugale ».

Hogen a-benn ar fin, dre forzh pleustriñ hentoù ar bed ha gwenodennoù hon ene, hag-eñ e teuemp a-benn da glevout mouezh an Awen, o vuskanañ dimp he sekredoù ? Kompren a raemp muioc'h-mui ned eo ar Varzhoniezh nemet kan ar bed, ha ni ivez er c'han-se o kenganañ ; an traoù o komz an eil gant egile, o tivizout heñvel ha disheñvel war un dro ; pep tra o vezañ fetis, gwirion, boudel ; hag evel-se, en un doare bennak pep tra, karget a ster, leun a vuhez.

Neuze « ar pezh a glaskomp eo mont e-barzh ar gwirvoud da welout ar pezh na wel ket ar re all, da glevout ar pezh na glevont ket. Rak seul vuioc'h ma tizhomp buhez diabarzh ar bed, ene boemus an traoù, seul vuioc'h en em santomp en tu-hont d' an didalvoud, en un aergelc'h achantus ha war un dro damspouronus, dirak ar c'hevrin. » (Evidon va-unan, Kentskrid gant M. G.)

Selaou eta ha kenganañ, gant kement a zo ac'hanomp, n' eo ket gant ar meiz hepken, met gant hon holl ene, hon holl galon.

Skarzhañ a raemp kuit ar soñj e vefe hepken ar varzhoniezh un doare da gomz, e vefe ur sevel gwerzennoù, netra ken ur c'hoari gerioù. Frankiz, a lavare Roparz Hemon, it gant kement a zo ac'hanoc'h da lavarout ar pezh hoc'h eus da lavarout. Ha skarzhañ a raemp kenkoulz-all ar soñj ne vefe barzhoniezh nemet santadurioù ar galon : mont a raemp pelloc'h hag en tu-hont da bep romantelezh kleuz, en tu-hont da glemmgenoù Arlikin ouzh lugern al loar.

C'hoari-gerioù, ha pa vefe unan soutil-meurbet ha skoemp, evel ar skriverezh emlusk o klask dizoleiñ sekredoù kuzhetañ an diemskiant... Nann, ne oa ket ar Varzhoniezh evidomp ur c'hoari, met ur gwirvoud, ar gwirvoud. Un dra speredel eo ar Varzhoniezh. Roparz Hemon henn lavare dimp ivez, pa gomze diwar-benn Kalloc'h. « A zo gwashoc'h, mar doa tomm ha kizidik kalon Bleimor, pinvidik e faltazi, mat hag uhel e ene, eus e spered avat ne c'haller ket lavarout kemend-all. Skeudennoù lintrus, kaer, fonnus-dreist ne c'hellont ket kuzhat paourentez ar menozioù. Ha souezhus, mantrus zoken, gwelout pegen boutin, pegen treut eo menozioù Bleimor a-wechoù. N' eo ket ur prederour, pell a se. Unan a soñje gant e galon muioc'h eget gant e spered. Petra vern, a lavarit-hu ? N' he deus ket ar varzhoniezh kalz d'ober gant menozioù don. Gwir, hogen ret lakaat pep tra en e lec'h. »

428

Mont a rafen pelloc'h eget Roparz Hemon. Gwellañ barzhoniezh eo an hini he deus soñjoù don. Soñjoù, marteze n' eo ket ar ger mat. Met lavarout a rin, ar varzhoniezh an uhelañ eo an hini a wel an donañ, ar splannañ, ar bevañ eus ar Boud. Hag a oar henn lavarout.

Met dres, penaos henn lavarout. Penaos aroueziañ en-dro ar Gened damwelet ?

N' eo ket souezhus ez eus bet graet en amzer Gwalarn enklaskoù a bep seurt diwar-benn an doareoù disheñvel da sevel gwerzennoù. Nevez 'zo eo bet adembannet, klokaet, gant Divi Kenan Kongar-Kervella, e studiaden diwar-benn ar

gwerzaouiñ : Diazezoù ar sevel gwerzioù, " Al Liamm " 1965. Dastum a ra eno ar pep retañ da c'houzout evit an hini a sant en e ene an Awen o komz. Met n' it ket da grediñ e vefe bet dizoloet kement-se en un devezh. Pennadoù a bep seurt a zo bet, enklaskoù diwar-benn hor gwerzaouriezh kozh, hini ar broioù keltiek all, Bro-Gembre, Iwerzhon (e levrig Kervella e vank un dra bennak diwar-benn doareoù Iwerzhon). Reoù all, evel Roparz Hemon, a oa levezonet gant ar stummoù saoznek ha talvoudegezh ar pouez-mouezh. « Ur yezh hon eus, emezañ, a zo kreñvoc'h enni an taol-mouezh eget en darn-vuiañ eus ar yezhoù. Yezhoù 'zo - ar saozneg hep mont pelloc'h - a ra gant an taol-mouezh en o gwerzennoù. Biskoazh n' em eus kavet barzhed en hon touez o devije klasket ober o mad eus an taol-mouezh e brezhoneg. » Eñ avat a dlee henn ober. Anavezout a rit moarvat gwerzennoù kentañ Pirc'hirin ar Mor :

Dre hentoù blin an hañv, ouzh troad ar run,
Da greiz an deiz e tizhas aod ar mor.
Nep den, nep bag, nep gwezenn tro-war-dro,
Netra 'met traezh ha dour ha bili ruz,
Ha skinoù glas ha trellus, digarantez,
An heol, o krapañ goustad tor an oabl.

429

Anat eo ar mentadur iambek kemeret da ziazez : silabenn toniet ha silabenn didon a bep eil.

Met lavaret e vo ez eo kement-se diwirion un tammig, rak ne dleer ket lenn evel-se. Evit gwir, ehanoù a vo, hag ar re-mañ a gont e displegadur ar gwerzennoù... Petra neuze ? Marteze luskoù soutiloc'h, skoempoc'h, diaesoc'h da dermenañ. N'ouzon ket, graet em eus gant troioù a bep seurt diouzh ma teuent ganin ; peurliesañ avat, gant doareoù frank a-walc'h, pell diouzh ar reolennoù strizh.

Goulenn a reot marteze diganin perak ec'h implijan ar stumm-mañ-stumm evit ar barzhoneg-mañ-barzhoneg, perak ur stumm all evit un all, petra am blegn, war betra e tiazezan va dibab ? Respont a rin deoc'h eo diaes gouzout dres perak. Ar pezh a c'hoarvez ennon peurliesañ eo kaout ur merzadur don eus un dra bennak, hag ar merzadur-se a zo heklev bev em ene, gant un ton, ul liv barzhoniel dezhañ, met chom a ra da gentañ diresis a-walc'h e-keñver ar gerioù a c'hellfen implijout, nemet marteze ur werzenn bennak. Lezel a ran neuze ar barzhoneg d' en em ober, da azviñ, hag un deiz bennak, a-wechoù daou vloaz, tri bloaz goude, e teu ur brouilhed kentañ, a glaskin gant aked peurreizhañ evel dever un deskard. Lezel da c'hortoz adarre, damankouaat, hag adlenn, adreizhañ. Ha kement-se marteze meur a wech...

Muioc'h avat eget eus stumm ar gwerzennoù, ar c'hlotennoù hag all, ez on techet muioc'h mui da zerc'hel kont eus frammadur ar barzhoneg, pe vras pe vihan e vefe. Evel-se o deus evidon ar barzhonegoù furmioù : piramidennoù int, tourioù, kornioù o em sankañ war-du an douar, pe kentoc'h e donañ an ene.

Taolit pled mat ouzh kement-mañ : n' eo ket hepken en abeg d' ar gwerzennoù bezañ hir pe verr, nag en abeg d' an doare ma vezont strollet, e pozioù ledan pe e frazennoù troc'h-didroc'h ; n' eo ket hepken en abeg da liv ar vogalennoù, hag ar c'hensonennoù, a c'hell bezañ ponner evel plom, pe skañv ha mibin evel balafenned ; met ivez, ha dreist-holl, en abeg d' ar skeudennoù o-unan, gant o ster, o lusk, o fouez, al lec'h roet dezho, o zolzennad, e kemerfe ur barzhoneg ur furm. Lennit da skouer e niv. 93 " Al Liamm, ", *D' ar goanag*, gant Roparz Hemon. Anat eo diouzh stumm ar gwerzennoù e klask an oberenn en em sankañ betek er galon, broud, houarn goaf.

430

Met penaos gant stumm ar gwerzennoù skeudennañ ur skalier o treiñ ? Ha koulskoude sellit ouzh *Ar Bednerez* (" Al Liamm ", niv. 82) gant Roparz Hemon hag e welot ar bedenn o sevel gant ar viñs hag o tistreiñ en-dro, gant ar valafenn skañv. Amañ evel just eo ar skeudennoù-soñj a gont.

Ur skouer all. Moarvat hiniennou ac'hanoc'h o deus lennet *Kanadeg evit Nedeleg*. Gant an taol lagad kentañ, e weler er barzhoneg, div lodenn vras, un doare digoradur, *War hent an Iliz*, hag un eil lodenn un tammig hiroc'h, *En Iliz*. Un tammig eo evel ar pezh a anavezomp e pezhioù sonerezh a zo, gant *Preludium* ha *Fuga*, ur rakkanenn hag un dec'hadeg. Amañ ivez eo anat hon eus un doare kerzhadeg, an dud o vont d' an iliz, hag o treuziñ oferenn ar Pellgent, evit mont kuit en-dro d' ar gêr. Anat ivez ez eus amañ ur ganadeg, gant mouezhioù disheñvel, o kaout pep unan he stumm, dreist-holl ar baotred, ar merc'hed, ar vugale, ha mouezhioù all o tont, ar ganerion, ar veleion, tud a bep seurt, loened ar c'hraou zoken... Met ned eo kement-se nemet ar frammadur diavaez, ar steuenn dre vras. Al livioù, ar furmioù a vank c'hoazh ; hag int eo a-benn ar fin a roio ton d' an oberenn, hervez ma tibabin ar re-mañ pe ar re-se, hervez al lec'h ma lakin, anat-mat pe guzh, ar skeudenn-mañ-skeudenn, hervez an ampled a roin da houmañ pe da hounnezh.

Evel-se e vez graet gant ur sonaozour : ret e vo dezhañ klask linennoù-son, temadoù a vo diazez e oberenn : ne vo ket unan hepken, met mar'd eo pinvidik e ijin e vo meur a hini, ha klevet e vezint a-wechoù a-unan-penn, gwechoù all o 'n em gemmeskañ, o em adstummañ, en didermen.

Evel-se ivez e vez graet en un oberenn varzhoniezh hir. Skeudennoù a zo e Kanadeg evit Nedeleg a c'hellfemp resisaat : evel *Dinamded* (an erc'h), *Ginivezh* yaouankiz ha joa (ar vugale), ar *Verb* (komz Doue, ar c'han), *Bezlehem* (ti ar bara), hep kontañ ar pezh hon eus merket dija, skeudenn ar gerzhadeg. Hag an temoù-se o tont en-dro dindan furmioù disheñvel, o vezañ meneget hepken a-wechoù, o em zisplegañ, o em gemmeskañ, evel en un oberenn sonerezh.

431

Sklaer eo e c'hell bezañ ijin aozadurioù a bep seurt ha n' eo ket ret e vefe diwar batromoù ar sonerezh. Barzhonegoù 'zo a hañval bezañ mentoniell hag e c'hellont bezañ diamantoù tailhet splann ha skedus-kenañ. Met n' eus forzh penaos, taolit brasañ evezh ouzh ar frammadur...

Dilezomp avat an deknikelezh, evit sellout un tammig ouzh an oberoù o-unan. Hag-eñ a-benn ar fin eo deuet a-benn ene Breizh d' en em lavarout a-dreuz barzhoniezh maread Gwalarn ? Hep mar ebet. Hag hep gouzout dimp. Daou vloaz 'zo bremañ em eus adlennet barzhonegoù e-leizh eus ar prantad-se, barzhonegoù *Kervella-Kongar*, *kizidik-tre* ha skrivet pervezh, *Kanoù en noz*, *Koroll ar Vuhez hag ar Marv*, gant *Langleiz*, *Nozvezh Arkuz* gant *Youenn Drezen*, *strobad bihan Jakez Riou*, *Abeozen*, *R. ar Mason*, *Barzaz Kerverziou*, ha reoù all... Souezhet on bet gant meur a dra.

Da gentañ-holl, talvoudegezh wirion ar barzhonegoù-se, ken disheñvel ha ma c'hell bezañ o stumm, hervez temzpered hag ijin pep hini : traoù merzet don hag aozet resis, labouret kaer, ez int hep mar ebet.

Ouzhpenn-se on bet dedennet gant al lod bras a varzhonegoù hir a zo bet skrivet. Gant *Roparz Hemon* : *Pirc'hirin ar Mor*, 17 pajenn ; *Gwarizi vras Emer*, 37 pajenn ; *Maodez Glanndour*, *Imram*, 45 pajenn (mea culpa) ; *Nozvezh Arkuz* gant *Youenn Drezen*, 17 pajenn leun-chouk, hep kontañ reoù all un tammig berroc'h. Hag e rankomp neuze ober an evezhiadenn-mañ : ar barzhonegoù hir a zo nebeut anezho e lennegezh Bro-C'hall, barzhonegoù gwirion a lavaran, rak ne lakan ket dindan an anv-se tartezennoù ken stambouc'hus hag *Art Poétique* Boileau. Menegomp koulskoude *Nozvezhioù Musset*, pezhioù 'zo gant *Vigny*, tostoc'h dimp *Claudel*, ha c'hoazh eo kentoc'h komz-plaen telennel a zeu gentañ. Ha ganimp e Breizh en ur pred ken berr, perak kemend-all a varzhonegoù a dalvoudegezh, barzhonegoù hir ?

432

N' eo ket da lavarout e vefemp techet bepred da skrivañ traoù hir. Ar c'hontrol eo kentoc'h. Da skouer war dachenn ar romant, e-pad ma plij d' ar C'hallaoued dibunañ romantoù-stêrioù o velezourin en o dourioù puilh mil skeudenn hag o charreat mil gagn, e chomomp gant danevelloù berr, japanat a-

walc'h o doare. Zoken, ar pezh a anvomp romantoù en hol lennegezh vrezhonek, lakit romantoù Roparz Hemon, n' on ket sur na vefent ket chomet danevelloù hir, un tamm mat hiroc'h eget kustum, netra ken.

Hag un trede evezhiadenn am eus graet. Souezhet on bet o welout e teue en-dro ganimp-ni, Bretoned, bepred an hevelep pennskeudennoù, an hevelep pennoñjoù. A-wechoù skeudennoù ar mojennoù keltiek, - met arabat bezañ touellet : ned int peurliesañ nemet un danvez faltazi da wiskañ soñjoù ha kudennoù donoc'h. Buhez an natur evel just, met n' eo ket evel gant ar C'hallaoued, amañ eo ur santadur don, un unvaniezh kentoc'h gant an traoù diavaez ; merzadur an amzer (a zo tra da vezañ sellet a-dost en hor barzhoniezh), merzadur an amzer o vont kuit, o fuiñ, o tec'hout diouzhip ; met skeudennoù all aroueziusoc'h c'hoazh a zo, ar veaj, an avantur, an imram ; hag alies stag outo, ar mor. Hemañ eo unan eus ar pennskeudennoù, emañ a-drek da bep tra ; e *Nozvezh Arkuz e Beg an Enezenn* :

'Us da goadoù izel inizi an aber
E tisliv goustadik brud milzin ar c'huzh-heol...
A ! Evel gwechall an houl lizidour a darlip an traezh,
Henozh, evelkent, sioulik, ar gwez-pin a voud 'us d' an drez.
Morgefeleged, melkoni enno,
A gren o hirvoud 'tal Enez C'haro...

E *Pirc'hirin ar Mor*, gant Roparz Hemon :

Dre hentoù blin an hañv, ouzh troad ar run
Da greiz an deiz e tizhas aod ar mor...

En *Imram* ivez, aes eo henn soñjal :

A ! Perak dont c'hoazh da c'hwezhañ em gouelioù
Da chalañ va c'halon gant da c'halv.

Zoken, pa n' eus ket un abeg resis d' en em gaout gant skeudenn ar Mor, emañ o tont ; kemerit *Gwarizi vras Emer*, ar werzenn gentañ :

An elerc'h gouez o tremen dreist an tevenn
A ra din soñjal en ur vojenn gozh...

433

E *Koroll ar Marv hag ar Vuhez* gant Langleiz :

Ar bed, en-dro din,
A gousk er glebor,
Didrouz eo ar mor
Adal an Orin...

Hag e kant ha kant pezh-barzhoniezh all... bepred ar Mor, gant kement a zo anezhañ, ar galv d' an inizi, avantur, tonkadur, buhez ha riskl war un dro, frankiz...

Lavaret em eus e oa ar Mor evidomp skeudenn tonkadur an den. Kompren a rit neuze e sav aes-kenañ hor barzhonegoù betek ar gudenn-se, peseurt ster a zo d' hor buhez ? Hervez an dud, e vo roet respontoù splannoc'h pe enkrezetoc'h ; met ar pezh a gont da 'm soñj, eo e vefe kement a varzhonegoù, hag ar re-mañ e-touez ar re wellañ, en-dro da gudenn Tonkadur an den.

Hor barzhoniezh a-vremañ he deus klasket bezañ breizhat a-grenn, en em anavezout, en em glevout, en em lavarout, ha war un dro, dre an hent-se end-eeun eo deuet a-benn da verzout ar bed, ar boud, an den : gant an taol-askell kentañ, eo savet betek an uhelañ, eo diskennet betek an donañ. Dre glask bezañ ni hon-unan, hon eus tizhet al lennegezh wirion. Ha gant se eo ul lennegezh klasek hon eus krouet, peadra da stummañ spered ha kalon pep unan e-keñver ar c'hudennoù a

zo goulennou peurbadel Mab-den.

Ha c'hwi ivez, selaouit kan ar mor, buhez ha riskl war un dro, frankiz.

Ur gefridi bolitikel : diorren ar yezh resis

Testenn-orin vrezhonek ar pennad fiziet er C'hevre Keltiek evit Bloazlevr 1967.

Treuzfurmidigezh ar bed a gondaon yezh ar broioù-suj dre an hevelep abeg ma kondaon ar broioù-suj o-unan. Stadeladur ar vuhez kevredigezhel e pep lec'h war an douar a gas d'e heul ar redi m'emañ muioc'h eget biskoazh pep kumuniezh denel da vezañ ur Stad a-gevatalded gant Stadoù all ar bed. N' eus dazont ebet da c'hortoz evit ar broioù-suj e-maez dont da Stadoù emveliek en-dro. War un dro, n' eus dazont ebet da c'hortoz evit yezhoù ar broioù-suj e-maez dont da yezhoù-Stad en-dro.

Dre-se ne oufe al labour evit yezh ur vro-suj bezañ estreget ur rann eus an ober politikel renet evit dieubiñ ar vro.

Emdroadur ar brezhoneg a-hed ar milved diwezhañ zo da vezañ evel hini ur stroll teodyezhoù hep yezh-Stad evit o harpañ. Yezh a sevenadur, unvan ha diorreet, e voe betek an 11° kantved. Stagañ a reas da gilañ pa baouezas a vezañ yezh ar gevredigezh a-bezh, pa voe dilezet gant ar renkadoù a oa framm ar Stad. Buanaet e voe trumm an diskar gant ar Reverzhi C'hreantel, ken ma kouezhas ar brezhoneg e par yezhoù warlerc'hietañ Europa. Dizunvan e oa, bruzhunet en un niver bras a deodyezhoù lec'hel ; disleberet, o vezañ ma oa yezh ar renkad isdiorreetañ, ar goueriaded, chomet er stuzegezh rakgreantel (1), hag o lezel al lec'h gant ar galleg bep ma tiorree ar frammoù kevredigezhel arnevez er renkad-se end-eeun (2).

(1) Sl. Emsav 3/62.

(2) Sl. Emsav 4/82 ; Preder 84-85/65.

435

Tri fal zo enta d' an Emsav-dieubiñ war dachenn ar yezh : diverkañ ar sujidigezh, diverkañ an isdiorreadur, prientiñ ur sevenadur brezhon arnevez.

Diverkañ ar sujidigezh

Diouzh daou brantad e ranker aozañ al labour da adsevel ar yezh : ar prantad rakstadel, ar prantad stadel.

- Er prantad rakstadel emañ ar boblañs e dalc'h ar galloud sujer hag o ren he buhez kevredigezhel e yezh ar Stad sujer. War dachenn ar yezh e teraou al labour-dieubiñ ha renet eo gant un dornadig tud. Kefridioù ar prantad-se zo :

- adsevel ur yezh lennek unvan diwar varregezhioù strewet an teodyezhoù ha skridoù ar c'hantvedoù tremenet ;

- astenn ar yezh unvan-se da vuhez ar c'hêrioù ; he lakaat gouest da dalvezout evit ar gevredigezh a-bezh ; ober anezhi ur yezh-Stad prest da gemer lec'h yezh ar sujer pa vo deuet an ampoent ;

- lakaat ar yezh-se da dalvezout evel yezh an Emsav-dieubiñ e-unan : sevel skolioù o kelenn ar yezh dre ar yezh, kelaouennoù, skingasadennoù, h.a. ; degas holl skourroù an Emsav, adalek ar re veradurel betek ar re bolitikel da ren o stourm er yezh vroadel ;

- urzhiañ an Emsav-dieubiñ e doare ma rank an danvez emsaver deskiñ

ar yezh kent stagañ gant nep labour all, e doare ma chom brezhoneger sternioù an Emsav o kreskiñ.

- Er prantad stadel e vo kefridi ar gouarnamant astenn d' ar vro a-bezh ar sternioù brezhoneger goveliet gant an Emsav-dieubiñ.

436

Diverkañ an isdiorreadur

A-fet diorreadur emañ ar brezhoneg dirak an hevelep kudennoù hag an holl yezhoù all. Buan-ouzh-buan ez emdro an ezhommoù-yezhañ gant ar vuhez arnevez hec'h-unan. Dibaouez e kemm dremm ar yezhoù kalvezel ; e kresk o anvadurezh ; diouzh an tu all ez eo ar yezh voutin aloubet mui-ouzh-mui gant ar yezhoù kalvezel. Ken ma 'z eo heñvel a-walc'h krommenn-empred ar yezhoù ouzh hini an armerzhioù : yezhoù-suj hag armerzhioù isdiorreet ned eont ket war-raok, war-gil ez eont zoken, tra ma kresk a dizh bras ar yezhoù-Stad hag an armerzhioù diorreet ha ma tona dizehan ar c'hleuz etre an daou rumm.

War an dachenn-mañ en deus an Emsav brezhon renet strivoù diastal abaoe derou ar c'hantved. Daou anv bras zo da venegiñ evel anvioù tadoù ar brezhoneg arnevez : Frañsez Vallée ha Meven Mordiern. Stagañ a rejont da lakaat e brezhoneg anvadurezh skiantoù ha kalvezerezhioù o amzer. Muioc'h a rejont : « Perzh dreist oberenn Vallée n' eo ket bezañ krouet miliadoù gerioù, met bezañ lakaat ar brezhoneg gouest hiviziken da grouiñ diouzh e ezhommoù, forzh petore reverzhi a drofe ar bed ; bezañ lakaat mammennoù ar yezh da vevañ en-dro ; bezañ reizhekaet an doareoù he deus ar yezh da greskiñ. Oc'h ober se, e roas d' ar brezhoneg an armoù a glote ar gwellañ gant ezhommoù ar vuhez a-vremañ. Tra ma chom yezhoù all, ar galleg da skouer echu gantañ e gresk daou gantved 'zo, evel gwez krabosek mouget dindan iliaev an amprestoù gresianek pe amerikanek, e taol ar brezhoneg da bep remziad un deliadur puilh-ouzh-puilh : delioù a gouezh, delioù nevez a zifluk o kreñvaat bepred gant o sev framm ar yezh, kelf ha barradur » (1). Anat eo avat ne c'hell al labour-se da ziorren ar brezhoneg bezañ estreget ul labour-prientiñ keit ha ma pad ar prantad rak-stadel. War dachenn an anvadurezh ouiziel, evit reiñ ur skouer, e vrasjedomp ez eus ezhomm e-tro 500 000 termen ; e-barzh fichennaouegi yezhourion an Emsav n' eus evit c'hoazh nemet 30 000 anezho ; hag un 10 000 bennak hepken zo bet arveret er skridoù. Ret eo lavarout ez eo sevenet a-benn bremañ ar pep diaesañ : stabilaet eo an diazezoù, treset an hentoù a roy an tu da sevel aes hag ingal ar pep all eus an anvadurezh ha da vastañ da gement ezhomm nevez pa en em gavo. Hogen, dres, ne vo ezhomm eus ar pep all-se nemet pa vo ur vuhez kevredigezhel arnevez klok : skolioù-meur, greanterezh, gwazadurezh, gouarnamant, da lavarout eo pa vo ar prantad stadel o ren.

(1) Sl. Emsav 3/64.

437

Prientiñ ur sevenadur brezhon arnevez

Al labour evit ar yezh, a zisrannan amañ evit ezhommoù an displegañ, ne voe e nep tro disrannet diouzh obererezhioù all an Emsav. Lavarout a rin kentoc'h e voe peurliesañ lusket gant embregerezhioù troet war-du palioù all, ar pal bras o c'hronnañ an holl balioù all o vezañ adsevel ar vro en he rezid.

Daou luskad a c'haller gwelout en Istor an Emsav evit a sell an dreistpal roet da ziorreadur ar yezh ; ha kemer 1950 evel ar bloaziad disparti etrezo, - gant chom hep ober ur vevenn spis eus ar bloaziad-se.

Eus 1925 da 1950 e voe pal an Emsav brezhonek krouiñ ul lennegezh arnevez. Ar gelaouenn *Gwalarn* diazezet ha renet gant Roparz Hemon a luskas war-du ar pal-se hag en diraezas. Diazezet e voe ul lennegezh diles ; bev-buhezek eo hiziv en-dro d' ar gelaouenn *Al Liamm* a gemeras lec'h *Gwalarn* e 1946.

A-c'houde 1950 e kemer an Emsav brezhonek ur pal kevredigezhel ha politikel. Ur pal kevredigezhel : stummañ emsaverion a vo sternioù ar

gevredigezh vrezhon arnevez, hag amañ e ranker menegiñ S.A.D.E.D. a ro e brezhoneg d' e skolidi diazezoù un deskadurezh o klotañ ouzh ar bed a-vremañ. Ur pal politikel, a zo savidigezh ar Stad Vrezhon.

Ar brezhoneg arnevez, daoust ma n' eo ket c'hoazh yezh voutin d' ar yoc'h, n' eo tamm ebet ur « yezh-korzenn ». Ur yezh puraet ha soutilaet gant dorn ar skrivagnerion hag ar varzhed ; donat ha resisaet gant imbourc'h ar brederourion. Ha hiziv, mar bez stummet an emsaverion dre ar yezh, e vez ar yezh ivez furmet diwar ezhommoù ar stummañ emsaverion.

Tamm-ha-tamm e tiwan ur sevenadur brezhon andonel a zo e wrizioù e buhez an Emsav-dieubiñ. Anat eo ne vo anezhañ da vat nemet pa vo astennet an Emsav-dieubiñ d' ar bobl a-bezh, ha pa vo ur stad Vrezhon evit reiñ dezhañ an tu da vleuniañ.

438

Stad bremañ ar sturyezhouriezh vrezhon

Dre fent e lavarer ez eus ur yezhdiorreer dindan dog pep brezhoneger. E gwir, e mod pe vod o deus an holl emsaverion eus pep remziad pleustret da greskiñ geriadur ar brezhoneg. N' eo ket rouez klevout bommoù evel hemañ : « Te 'wel, ar ger-mañ-ger en embannadur diwezhañ ar geriadur zo bet savet gant X e 1950, ha hennezh gant Y e 1955 ».

Gant skrivagnerion *Gwalarn* hag *Al Liamm* e voe ergerzhet hogos holl dachennoù oberiadegezh mab-den. Ne voe perc'hennet hini ebet avat : re abred e oa, rak da gentañ e oa da ziazezañ ervat ar yezh lennegel ha da vodañ un niver bras a-walc'h a vrezhonegerion desket. Sinad an alouberezh a voe roet e 1962 gant krouidigezh an deskadurezh eil derez. Ul lavar disheñvel a-walc'h diouzh ar brezhoneg lennegel a ziflukas, dezhañ ezhommoù ramzel a-fet termenoù nevez ha resis. Urzhiet strizh e voe ar gevrenn obererezh nevez-se, rak al labour sevel gerioù skiantel a dle bezañ ul labour skiantel e-unan : bodet e voe al labourerion en ur Greizenn Imbourc'h Sturyezhouriezh (KIS-SADED) : enni en em gavas o kenoberiañ yezhourion hag arbennigourion a bep rann-studi ; diouzh o c'hejadenn e voe ganet ur micherour nevez war stern ar yezh : ar sturyezhour. Bennoz dezho e c'hell hiziv ar studierion bet stummet gant S.A.D.E.D. ober displegadenoù ken aes ha ken aes war " Framm an atomenn ", pe " Keal an Istorelezh er brederouriezh arnevez " pe c'hoazh " Labour Mao-Tse-toung evit diorren armerzh Sina ". Yezhoniourion a c'hell ren o imbourc'hioù e brezhoneg.

Dudius eo brastresañ penaos ez emdroas meno diorreerion ar brezhoneg resis a-zivout al labour a renent. Diouzh tri luskad ez eas ar meno-se :

1 - *Luskad an tabezerezh*. Sellet e veze ar yezh evel un danvez da dakonañ : gerioù a vanke evit lavarout traoù 'zo ; al labour oa anezhañ stankañ an toulloù-se e tabezerezh ar geriadur brezhonek.

439

2 - *Luskad an drevezerezh*. Hogen emdreiñ a ra an ezhommoù : toulloù nevez a zigor dizehan. Ar yezh n' eo ket un tabezerezh, ne voe nepred un tabezerezh. A-viskoazh eo bet frouezh ur striv da vastañ da ezhommoù pep mare : emdreiñ a ra. Un diforc'h zo avat : betek neuze he doa emdroet hep rat d' he yezherion ; mennad sturyezherion ar prantad-se e voe he lakaat gant rat da emdreiñ evel m' he dije graet en un « emroadur naturel », da lavarout eo hep rat d' he yezherion. Evit kreskiñ, a greded, e ranke ar yezh en em zrevezañ.

3 - *Luskad ar steuñverezh*. Merzet e voe buan ne c'hell ket ar yezh emdreiñ gant rat evel ma rae pa emdroe hep rat. Klask mirout an henvoazioù dre an abeg hepken ma 'z int henvoazioù zo ober evel ar gounideg a glaskfe lakaat ar gwinizh da greskiñ en e bark en doare ma kreske ar gwinizh pa oant gouez. Ar sturyezhourion hiziv a ziskoulm ar c'hudennoù dre ur steuñverezh heñvel a-walc'h ouzh an hini a vez pleustret gant an armerzhourion : dresañ a reont taolenn an ezhommoù diouzh un tu, ha taolenn ar barregezhioù diouzh an tu all evel ma

keñverier ar goulenn hag ar c'hinnig. Buhez ar yezh, evel buhez ar gevredigezh, a veizont evel un armerzh, hag e pleustront da ziazezañ skiant an armerzh-se.

Un embregerezh a-vec'h ganet eo ar sturyezhouriezh. Leun a dañjerioù, - an hevelep re hag an armerzhouriezh, - ha hemañ dreist-holl : dre forzh studiañ armerzh ar gevredigezh (hag ar yezh) ober un armerzh hepken eus an eil hag eben. An dañjerioù-se, forzh penaos, a ranker asantiñ dezho ha kejañ outo, rak, en hevelep doare ma ne veizer ket ken ar bed hep emell an armerzhourion, ne c'haller ket muioc'h meizañ ur yezh, dreist-holl ur yezh o tiorren evel ar brezhoneg, hep emell ar sturyezhourion.

Fiñvskeudennerezh

ALJERIA GWELET GANTI HEC'H-UNAN

Pemp bloavezh hepken goude gounit he frankiz, he deus Aljeria ur fiñvskeudennerezh birvidik. Tri film a zo deut er-maez betek-hen : unan e kenlabour gant an Italian Pontecorvo : " Emgann Aljer ", ar re all afrikat penn-da-benn : " Avel an Aoures " hag " An Noz a zouj an Heol ". Diwar an teir oberenn-mañ, div o deus gounezet ur priz : " Emgann Aljer " hag " Avel an Aoures ". Setu perak e talvez ar boan, d' hor meno, lavarout ur ger war o divout.

Warlene edo Aljeria o ren hec'h eil dispac'h : Emgann Aljer a heje adarre ar vroad penn-da-benn, o sachañ engroezioù a dud davet... ar skeudennvaou. Rak ur film eo hiviziken krogad bras ar bloavezhioù 54-57.

N' eo ket en aner eo aet ar maout gant Pontecorvo e kenstrivadeg diwezhañ Venezia. Dispar eo ar strivoù graet gantañ da sevel diwar o bezioù ar paour-keizh aet gant ar gorventenn, da adaozañ evel m' en defe o gwelet e-unan kement muntr, kement lazhadeg, kement gwalldaol, hag ar jahinadegoù a wastas muioc'h brud ar C'hallaoued eget kant bloavezhiad brezel.

N' eus ket fromusoc'h evidomp-ni Aljeriz eget adwelout prantadoù spontusañ an darvoudoù-hont ha dreist pep tra anaout dre ar munud gwir zremm ar reveulzi. Evit holl vediz avat e tle bezañ ur skouer eus ar pezh a zo da verzañ da viken, evel ar sklaverezh pe an nazierezh : Mab-den nac'het, mab-den douaret ez-vev edan ludu ar gasoni hag al loenelezh.

441

700.00 a dud o chom en hevelep bro, en hevelep kêr, tostik an eil d' egile, ha rannet koulskoude e div « ouenn », e daou « seurt », anvet Europiz ha Muzulmiz. Hag ar reizhad veuriadel-se, degemeret gant an holl, dre gaer pe dre heg, evel un urzh naturel : ar Muzulmad a zo unan paour a vadoù hag a spered, an Europad a zo an estren fallakr ha dismegañsus, daou zoare tud ha n' hellont na kenlabourat na kendivizout. Hag un deiz pe un all, aet skuizh an eil re gant ar re all, e sav ar brezel groñs, unan a-douez an div « ouenn » a rank steuziañ...

En em c'houlenn a ra an arvester, e pe lec'h emañ mab-den e kement-se.

E dibenn 1954 eo tarzhet ar reverzhi. Nag ar merc'hed nag ar vugale ne voent espernet. Ra vo meulet Pontecorvo evit danevellañ pep tra a-ziavaez hep barn den. Ar re a c'hortoz digantañ brudañ ar re-mañ-re pe ar bobl-mañ-pobl a chomo gant o c'hoant. Hag an doñjer a zeuio dezho war ar marc'had.

Ur c'hrennard a denn ar ur poliser, ur plac'h yaouank a guzh ur vombezenn en un davarn vras : an dour a zeu d' he daoulagad avat pa spurmant ur bugel bihan o lonkañ e skornenn nepell diouti, ur bugel heñvel-mik ouzh he breur marteze, hag a ranko mervel pemp munut war-lerc'h.

Ur vombezenn all o tarzhañ e-kerz ur redadeg-virc'hi, hag an arvestourien e gouez a sailh war-un-dro e kerc'henn ur paour-kaezh bugel a werzh madigoù : Arab e oa !

Ur brezel groñs... N' eus taol hag a vefe berzet. Na hini ar c'homiser gall a ya e-unan da lakaat danvez-tarzh e-harz un ti arab, na hini an ofiserien a ro urzh da verzheriañ ar brizonidi betek ma komzint. Ha kriz un tamm mat eo gwelout ar re a lavare degas ar « sevenadurezh », o tizoleiñ en-dro hentenoù

efedusoc'h ar Gestapo da zerc'hel bev o « sevenadurezh » er vro...

Evel just n'eo ket difazi an oberenn. Un nebeut skeudennoù a zo souezhus evit neb a anavezaz Kêr-Aljer gwechall : an Italian m' eo Pontecorvo avat, n' helle ket gouzout ne oa ket eus ar c'hroazhent-mañ-kroazhent e 1956, pe ne weled ket c'hoazh er mare-se kirri a-seurt gant an « Ami-6 » o reded ar straedoù... Hogen dister eo. Un tamall grevusoc'h a zo d' ober dezhañ avat, diwar e zanzev : echu e oa emgann Aljer e 1957, mouget gant an arme c'hall ; ret e oa avat reiñ o gwalc'h d' an arvestourien strobinellet gant ar pal meur : frankiz ar vro. Pontecorvo en deus graet an aberzh-se dezho : n' en deus ket hol laosket da vont a-barzh reiñ deomp un alberz eus displegadegoù 60 hag 61. Gwir eo e strinkas er-maez neuze evit ar wech kentañ war ar straedoù plegoù glas ha ruz ar banniel broadel : nag un arouez evit echuiñ un dezrevell ken braouac'hus !

442

Hor spered avat a zo manet gant tremenvan an emgannerien : « Ali la Pointe » ar stourmer kadarn ha divrall, diwezhañ sturier ensavadeg ar gêrbenn, ouzh en em lezel da darzhañ gant daou baotr yaouank hag ur bugel, kentoc'h eget en em zaskoriñ d' ar c'horonal gall. Hag e lINTR e zaoulagad e verzed evel youl ar boblad yevet, o sevel diouzh strad donañ hec'h askre voustret.

Un ton all a glevomp gant " Avel an Aoures ", deut er-maez un nebeut mizioù war-lerc'h. Goude lazhadegoù ar gêrbenn, poanioù ha glac'harioù ar gouerien reuzeudikañ a c'helled kavout er c'horn diankañ eus ar vro.

Avel an Aoures a zo unan yen-sklas, karget a gevrin. E-kreiz menezioù uhel ar gevred, war harzoù ar Sac'hra, emañ o chom a-holl-viskoazh ur boblad verber taer ha diblegus : ar Chaouia. En o bro, e kêrioù C'henchla hag Arris, e tarzhas ar c'hentañ tennoù fuzuilh e 1954. Eizh bloaz goude ne chome mui eno nemet koadeier pulluc'het, kêriadennoù dismantret ha beredoù merzherien. Hag e-lec'h danevelliñ ar verzherenti spouronus-se, e-lec'h filmañ kirri-nij, bombezennoù, half-tracks, rivinoù, korfoù marv, e-lec'h kontañ ar brezel, e kavas gwel d' an oberour kontañ ar glac'har, glac'har ur vaouez vihan, netra ken.

C'hwec'h miz goude, d' ar c'houlz ma skrivan, eo aet diwar va c'houn anv ar plac'h vurzhdus-se, c'hoariet ganti roll ar vamm en argoll, ha pec'hed bras eo... Pa grog ar film, emañ un tolpad kouerien ezhommek o labourat douaroù difrouezh o c'hêriadenn. A-daol-trumm e sav moked en oabl : lakaet eo bet an tan e mereuri an trevadour europat. Nebeut goude e weler kirri-nij o tont. Ar parkoù a zo bombezennet. Un dek bennak a wazed a gouezh marv a-greiz tec'hout. En o mesk, un ozhac'h kozh, dezhañ ur wreg hag ur mab.

443

Ar mab-mañ a ra e soñj talvezout d' ar « Roumied » muntr e dad. Skoazell a ro d' an emsavid. Harzet eo neuze gant ar soudarded c'hall ha kaset a gamp-bac'h da gamp-bac'h.

Ar vamm baour a chom hec'h-unan en he loch, hec'h-unan gant un azen, ur c'havr hag ur yar, hec'h-unan gant he glac'har. Ha neuze e teu he foan da vezañ kreñvoc'h eget hec'h aon. Lakaat a ra en he menoz tennañ he mab diouzh skilfoù an enebour. Ur plac'h a zo anezhi avat : ar merc'hed en Aljeria ne reont ket gant armoù. He yar a gaso ganti, evit teneraat kalonoù ar C'hallaoued.

Adal-neuze, e-doug ar film, e vo ar Chaouia valc'h oc'h ober hent a gêr da gêr. E kement bourc'hadenn ma tegouezh enni, e kerzh war-eeun d' ar gazarn. Goulenn a ra gwelout ar c'homandant, ha kinnig he yar en eskemm d' he mab. En aner. Keloù a zeu dezhi eus kampoù-bac'h e-kreiz ar maezioù. Hag hi en hent adarre. A-dreuz menezioù hag uhelgompezennoù e raio kant kilometradoù hep skuizhañ, he yar atav en he dorn. Ken lu hag ur follez.

A-benn ar fin e spurmant he mab dreist da gloued ur c'hamp. Klask a ra mont e-barzh, hep dont a-benn. Diwar neuze e vezo aze en he c'hoazez, bemdez-bemdez, dirak ar gloued, da sellout ouzh he mab o kiañ. Un deiz ne zeu ket ar

paotr war-wel. An deizioù war-lerc'h kennebeut. Ar paour-kaezh plac'h diviet ha glac'haret-mik a dro he spered dezhi. Un noz e tered o youc'hal dindan an arnev. Kregiñ a ra e dir ar gloued o c'harmiñ d' he mab kollet. Lazhet eo kerkent gant an tan-kurun.

444

Iskisar tra, ar film-mañ n' en deus ket graet berzh en Aljeria. Ar gentañ oberenn aljeriat n'he deus ket plijet da Aljeriz. Re zister e hañvale an istor e-tal tonkad meurdeus ar vro. Poanioù kriz ar vamm a oa poanioù an holl diegezhioù bet kollet tud e-leizh ganto. Ha koulskoude e talc'han da wir e teuo sklaer o ster gant an amzer. Rak ar reuzc'hoari-se n' eo nemet un diverrañ eus reuzc'hoari ur bobl en he fezh. Un enklask psikologel mat-tre a zo anezhañ. Ar santadoù ennañ a vez gwir, a vez don. Reizh eo emzalc'h an tudennoù ivez : rustoni ar c'homandant na intent netra e doanioù ar goueriadez, doujañs ha karantez un nebeut broiz a ro bod dezhi, a-wechoù zoken teneridigezh dic'hortoz ur Gall yaouank bennak bet kaset er vro d' ober e servij-soudard.

Mod pe vod, daou film ha n' omp ket war-nes gwelout e Breizh...

C'henchla, 12/1966 - Ar Faoued, 9/1967.

DEIZIADUR GODELL 1968

An dek 5 lur

Ne vez ket gwerzhet a-unanoù

Distaol 33 % azalek 500 skouerenn

Kasit ho chekenn gant ho koulenn da R. HUON, 2, Venelle Poulbriquen, Brest - C.C.P. Rennes 1629-14

NOTENNOU

Gant S. Cherel, T. J., Ronan Huon, L. Andouard, E. Gwalereg, G. Pennaod.

Hor Mignoned

- Jos ar FOULER ha Denaig IHUELLOU e bried a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh o merc'hig Gael, e Roazhon d' an 8 a viz Here 1967.

- Alan ar BERR hag e wreg Collette ar BERR a zo laouen da gemenn deoc'h ez eo bet eurejet o mab Herve-Alan gant Michele Lavigne en Iliz Sant-Deved, e Plozeved, d' an 31 a viz Here.

Hor gwellañ gourc'hemennoù.

Profoù

Setu roll ar profoù a zo degouezhet ganeomp e-korf an daou viz tremenet :

EOST :

Loeiz Bihannic, 79 lur ; Remont Tassel, 75 lur.

- War un dro : 154 lur.

GWENGOLO :

Gwion Rolland, 5 lur ; Yann-Loeiz Badoual, 5 lur ; J. Abasq, 10 lur ; Erwan Gueguen, 80 lur ; M. Bienvenu, 5 lur ; R. Le Sclotour, 9 lur.

- War un dro : 114 lur.

Abaoe derou ar bloaz, hon eus bet 2.412,63 lur. Bennozh Doue d' an holl donezonerien.

Deiziadur " Al Liamm "

Evel bep bloaz hon eus embannet un deiziadur-godell. Lod a gaver warno bruderezh evit hol levrioù, lod eo gwenn o c'hein ha lod all a gaver warno ar meneg « Bloavezh Mat ». Ar re-mañ a c'hellit kas d' ho mignoned da geñver deiz kentañ ar bloaz. 5,00 lur an dek. Kasit ho chekenn da R. HUON - CCP 1629 14 Rennes.

446

" Geriadur Istorel "

Rann 13 " Geriadur Istorel ar Brezhoneg " gant Roparz Hemon a zo o paouez dont er-maez (Gwitod-Higolenn).

Embannet gant Preder (Kaier 86-87) ; 9 lur al levrenn 100 pajenn ; 15,00 lur div levrenn ; 37,50 lur pemp levrenn.

Dr ETIENNE - CCP 16 093 13 Paris.

Ar C'helaouennoù e brezhoneg penn-da-benn

A-wechoù e vez skrivet deomp evit gouzout peseurt kelaouennoù a vez embannet e brezhoneg penn-da-benn. Klasket hon eus ober amañ ur roll en ul lavarout berr-ha-berr petra eo danvez an embannadurioù-se. M' hon eus disoñjet unan bennak e pedomp hol lennerien d' hon digareziñ ha da glokaat ar roll.

Ar Bed Keltiek zo ur gelaouenn roneoskrivet aketus-tre. Renet eo eus Dulen gant

Roparz Hemon. Miziek eo. A bep seurt e kaver e-barzh : keleier ar Bed, istor, kontadennoù, barzhonegoù ha, bep taol, un nebeut pajennoù eus ur geriadur holl-vrezhonek. En niveren **diwezhañ** (106) ez eus 28 pajenn.

Hor Yezh a oa ur gelaouenn roneoskrivet ivez, diwanet eus Al Liamm. Skrivañ a reomp «a oa », peogwir n' hon eus gwelet niverenn ebet o tont er-maez a-bell zo. Renet gant Arzel Even eus Skol Veur Aberystwyth (Kembre). Pledañ a rae war ar Yezhoniezh. An dud a c'houlenn eus he c'heloù.

Kemend-all a c'hellfer lavarout eus **Tir Nevez**, stagadenn vrezhonek da " Bretagne Réelle ". Rener Yann Plerger, alias Olier Mordrel. Danvez : burutellerezh ha yezhoniezh. N' hon eus ket bet keloù anezhi abaoe ur pennad.

Barr-Heol, kelaouenn gatolik, roneoskrivet ivez. Renet gant an Ao. Klerg, person e Buhulien, e-kichen Lanuon, a zeu-hi er-maez ingal. Trimiziek eo, ha blaz Treger (nemet hini Kerne a vefe) war al lodenn vrasañ eus ar pennadoù. Ul lip e bav e vez peurluviañ ar pennad digeriñ (politikel alies).

Preder, roneoskrivet en un doare kaer a zo hor c'helaouenn aristokratel : ur yezh uhel, danvez uhel, ha... priz uhel. Dont a ra er-maez da vareadoù diresis. Gallout a reer lenn war " Preder " yezhoniezh, prederouriezh, politikerezh ha traoù all. Renet gant Gi Etienne.

Emsav, roneoskrivet, a zo un asez breurig da " Breder ". Moanoc'h eo. Roneoskrivet kaer. Hor c'helaouenn bolitikel nemeti (e brezhoneg) ez eo. Ar pennadoù ne vezont ket sinet. An niverenn 10 zo nevez deut er-maez.

Tri fennad ez eus enni : Kendereoù ha politikerezh e Breizh - Stad ar boblañs e Breizh - Notennoù armerzhel : ar c'hampi, al leve, an helv. An damrn vrasañ eus ar gelaouenn a vez gouestlet d' an arboellerezh (armerzh). Kalvezel-tre int.

447

Studi hag Ober a embann studiadennoù relijiel ha tamm-ha-tamm un droidigezh eus ar Bibl. Sed amañ un nebeut talbennoù : Al Lizheroù katolik e 1962 ; An Aviel hervez Sant Lukaz ha Lennadurioù evit Azvent e 1964 ; Lidoù an interamant hag Oferennoù an Anaon gant ar sonerezh e 1966. Ar rener a zo an Ao. Floc'h, person Louanneg.

Ar C'hrist d' an Indianed a zo ur seurt deizlevr kaset da Vreizh eus ar Perou gant an Aotrou Troal hag a zo misioner eno.

Treflamm, roneoskrivet ha skeudennet gant tud yaouank.

Wanig ha Wenig en offset, evit ar vugale. Embannet gant an Ao. Kalvez, beleg.

Gwenedour, roneoskrivet. Dises eo lavarout petra eo. Meur a rumm a zo anezhi, meur a vent, danvezioù ha mareoù dic'hortoz. Renet eo gant an Tregeriad Hillion «harluet » en Arzon (Bro-Wened). Troet war an ardamezioù er mare-mañ. Fentigelloù mat a vez a-wechoù ivez.

Al Liamm a zo ho kelaouenn. Moulet eo. An hini tevañ eo bag an hini a zeu an aliesañ er-maez : 6 niverenn ar bloaz. War-dro 500 pajenn bep bloaz. Ar muiañ lennet.

En diavaez, ha disheñvel e meur a geñver e tleer menegiñ c'hoazh ar gelaouenn Brud. Moulet eo. N' eo ket skrivet e KLTG evel an hou gelaouennoù all meneget a-us. An niverenn 26-27 (60 pajenn) a zo an hini diwezhañ deut er-maez. Renet eo gant P. M. Mevel hag A. ar Merser. 4 niverenn ar bloaz.

An hini a fellfe dezhañ kaout displegadurioù all diwar-benn an embannadurioù a c'hell skrivañ da : Brudañ ha Skignañ, 30, place des Lices, 35 - Rennes.

Levrioù

" **Légendaire de la Bretagne** " gant Henri Weitzmann (Bibliothèque des Guides Bleus), Librairie Hachette.

A bep seurt traoù a gaver el levr-mañ : folklorachoù, breizhekachoù, hag ivez gwech ha gwech all, istorioùigoù fentus, souezhus ha zoken kentelius a-zivout hor « rannvro » vinniget.

An dra pouezusañ a gaver e-barzh al levr-mañ, avat, a zo an doare-skrivañ nevez kinniget d' al lenner. Deskiñ a reer, da skouer, e savas ar c'hentañ Charlez a Vro C'hall, ur « Breuziezh Breizh » a reas berzh bras d' an ampoent. Deskiñ a reer ivez ez eus e Breizh, ur c'hrennlavar hollvrudet : « Lalc'h mat Jan, sac'h hui duc e Breiz ! » D' an neb a glask anvioù brezhonek rouez da reiñ d' e vugale e kinnig an Ao. Weitzmann, Kodo, Koridwan, Gilas, hag all... Ha ma karit ar c'hrennlavaroù kement hag an oberour, lennit « Lavarou koz a Vreiz Bel », e-lec'h e kavot bommoù saourus evel da skouer « Potret Lokirek lacron kezek »...

448

Berr-ha-berr un « Tro Brez » eus ar c'hentañ da ginnig evel prof Nedeleg d' an aotrou Bimbochet... Na laouen e vezo o c'houzout e kaver roudoù Corneille betek war garnel Sant Tegoneg ! -
Y.-B. P.

" **Lancelot, le roman du roi Arthur** " gant Xavier de Langlais, 10,50 F.
Niverennet : 24,00 F. « L'Edition d'Art H. Piazza », 21, rue du Cardinal-Lemoine, Paris.

Daou vloaz zo e teue er-maez levrenn gentañ romant ar Roue Arzhur e galleg. Kontañ a rae istor « Merzhin ha Yaouankiz Arzhur, Marc'hegerien an Daol Grenn ». An eil levr a gont istor « Lancelot ». Ul levr kaer-tre eo, 275 pajenn ennañ. Siwazh, skrivet eo e galleg. Salv ma kavo amzer c'boazh Langleiz da skrivañ ul levr kaer all en hor yezh evel « Tristan hag Izold », ha skeudennet gentañ.

Resevet hon eus ul levrig " **La cigale des brumes** ", ur studiadenn war ar ganerez pobl Marc'harid Fulup. An oberour, ar studier yaouank Guy Castel, a ro deomp da gentañ un alberzh eus istor Pluzuned ha neuze an nebeut a dra a ouzer diwar-benn ar vaouez paour-se a ganas evit Luzel hag ar Bras. Un nebeut gwerzioù gant o zroidigezh e galleg a vez roet gant an oberour ha dreist-holl ar prezegennoù hag ar gwerzennoù a voe dibunet keti-ketañ gant pep hini da geñver hec'h obidoù. Ar pezh a zesker diwar-benn Marc'harid Fulup a zo treutrig met dielloù ha skeudennoù an amzer a zo dedennus.

Guy Castel a het e vefe savet un delwenn d' ar ganerez e Pluzuned. Ur fazi bras, e vefe avat, evel ma kinnig, lakaat war an delwenn-se ur frazenn e galleg gant ar Govig pa ne ouie ar plac'h kaezh nemet brezhoneg. Embannet gant «Skol ». Priz : 5,00 lur. Goulenn digant Guy Castel, Pluzunet, 22.

" **Poeti Bretoni Moderni** " zo ul levrig barzhonegoù berr troet en italianeg gant Giacomo Prampolini gant kenlabour Per Denez. Kavout a reer ennañ dreist-holl barzhonegoù a-vremañ. Al levr a zo munut, an hini bihanañ hon eus morse gwelet (55 X 72 mm). Evit e gaout skrivañ da Ber Denez, Le Ris, Douarnenez.

" **O Sellout war va c'hiz** " gant Youenn Olier. - Youenn Olier ne lez ket e bluenn da verglañ. An hini puilhañ eus hor skrivagnerien ez eo hag hep dale e vo ret en em soñjal mat evit reiñ roll klok e oberennoù hep disoñjal unan. Goude ar *Fest noz*, bet embannet gant Al Liamm hon eus gwelet o tont er-maez, roneoskrivet, *E Penn an Hent*, romant, *Deiz ha Bloaz*, danevelloù, " *Torfed an Tad Gwazdoue* ", romant, hag *Enez ar Vertuz* ur mell romant all.

" O Sellout war va c'hiz " a zo istalbennet eñvorennoù ha deizlevr, ha div levrenn roneoskrivet a zo anezhañ, 280 pajenn en holl. Peurvuiañ ez eo war-dro 65 vloaz e krog ar skrivagnerien da embann o eñvorennoù. Youenn Olier avat, a grog da 44 bloaz.

En div levrenn-mañ e kont Youenn Olier e eñvorennoù yaouankiz betek 1940, seitek

vloaz e oa neuze. Taolennoù plijus a ro eus buhez e zud kozh e Gwaien, ur wir danevell eus istor ha stad ar vro d' ar mareoù-se eo.

449

Ar yezh implijet a zo disheñvel diouzh hini " Enez ar Vertuz " Amañ ar yezh a zo aes, tost eus ar yezh « poblek » ha klotañ a ra mat gant an danvez. An holl a c'hell lenn gant plijadur an div levrenn-mañ hag a zo ur wir daolenn eus buhez an dud hag eus o soñjoù en hanterenn gentañ ar c'hantved-mañ.

Priz an daou levr : 25 lur. Y. Ollivier, 23 boulevard Albert-Burloud, 35 - Rennes.

Poetry Wales

Gerald Morgan, rener " Poetry Wales ", a gemenn deomp e vo war niverenn a zeu e gelaouenn 8 pajenn troidigezhioù diwar ar brezhoneg e saozneg : barzhonegoù gant Maodez Glanndour, Erwan Gwegen, Y.-B. Piriou, Roparz Hemon, Soaz Kervahe ha Goulven Pennaod. An darn vrasañ eus an troidigezhioù a zo bet graet gant Arzel Even. Gallout a reer kaout ar gelaouenn digant " Poetry Wales " (Triskel books). Llyfrau'r Dryw, Llandybie, Carmarthenshire evit 4 shilling.

Lizher Eskob Kemper

An Aotrou Fave, eskob skoazeller Kemper ha Leon, en deus bet ar vadelezh da gas deomp lizher an Eskob war ar Sakramantoù hag ar Feiz. Karout a rafemp gouzout e pet parrez e vez lennet al lizher-se e yezh ar vro. Daoust hag e vez troet e brezhoneg lizher an Eskob en eskoptioù all ?

Skingomz

Sed amañ ar pennadoù a zo bet enskrivet evit Radio-Roazhon gant hor mignon ar c'hoarier Alan ar Berr. An darn vrasañ a zo bet embannet gant " Al Liamm ".

I. - Eus ar BARZAZ-BREIZ :

Diougan Gwenc'hlan.

Bosenn Elliant.

Droukkinnig Nevenoe.

An Distro eus a Vro-Saoz.

Ar C'hloareg Paour. (Evel adaozet gant Roparz Hemon, embannet war « Ar Bed Keltiek, n. 43.)

An Ifern.

II. - Barzhonegoù hag ur gontadenn embannet war Al LIAMM :

Bleu-Benal : Kanenn an Douar, n. 80. (Sonerezh gant Mahler.)

Per Denez : Kanoù en Nevez-Hañv (2 ha 3), n. 74.

Per Diolier : Ar Re Drec'het, n. 114 ; Mammig Kozh a Lanndubedu, n. 116.
450

Saig ar Go : O va Bro, n. 73.

Youenn Gwernig : War Gein ar Vro, n. 108.

Roparz Hemon : Plac'h Askalot, n. 72. (Sonerezh gant Wagner.)

Jorj Le Cler : O sellout ouzh ar mor, n. 67.

Reun Menez-Keldreg : Lili, n. 92.

Jakez Riou : Skuizhder, n. 74.

III. - Jakez Riou : AR FEUNTEUN ZU.

IV. - Langleiz : TRISTAN HAG IZOLD. (Ar Marv. An Drezenn Vurzhudus : p. 194-199, 201-206, 207 ; « Gorwenal... e oa bet lakaet e gleze », 209.) (Sonerezh gant Wagner.)

V. - Ronan Huon (tennet eus al levr " AN IRIN GLAS ") :

Ur Bann-Heol.

Ar Pok. (Sonerezh gant Sydney Bechet.)

Kanenn d' al Levenez. (Sonerezh gant Beethoven.)

Er C'hoad.

VI. - " DRE AN HIGENN ", eñvorennoù Yann Ezel (Herle Blomarc'h), embannet war " Arvor ", adembannet gant " Al Liamm ".

VII. - Evit ar vugale hag evit ar re o deus dalc'het soñj eus ar vugale int bet :

RIMADELLOU AR GLOUD, kontadennoù eus Lec'h-lenn (sonerezh gant Grieg), lakaet e brezhoneg gant Yann Ezel, levrenn I ha II, embannet war " Gwalarn ", n. 75 ha 79, ha bet embannet e stumm ul levr distag gant " Gwalarn " ivez.

En eñvor Petru Rocca

D' an tri a viz Gwengolo ez eus bet lakaet un daolenn varbr war di genidik ar broadelour kalonek ha skrivagner meur Petru Rocca, aet da anaon e Vico (Kosica) e 1966.

En ur welout war luc'hskeudennoù ar c'helaouennoù gall pemdeziek " Nice-Matin " hag ar " Provençal " dremmoù an holl dud vantret hag a oa bodet eno e weler n' eo ket ankounac'haet ar stourmer kozh bac'het gant ar C'hallaoued e-pad c'hwec'h vloaz war zigarez ne venne ket tec'hout d' an Itali. Re eürus e vefent bet ! Er renk kentañ eus an engroez emañ an Ao. Chaloni Castignini, person Vico, en eil renk e spurmanter an Itron Rocca (ur c'hallez dispar hag a harpas he fried a-hed e vuhez evit dieubiñ Korsika), ha meur a vignon kozh hon eus anavezet gwechall pa 'z ae dorn-ouzh-dorn Korsiz, Elzasiz, Breizhiz ha Flandreziz war hent ar frankiz.

Pezh a zo frealzus ivez eo sellout ouzh kalz paotred ha merc'hed yaouank, bugaligoù evezhiant zoken, ha pezh a garfen-me gwelout e Breizh a-raok mervel : ur bagad seurezed yaouank ken doaniet hag ar peurrest eus as vrogarourien.
T. J.

451

Levr-Bloaz ar C'hevre Keltiek - 1967

Levr-bloaz 1967 ar C'hevre Keltiek zo dezhañ un titl balc'h : " Celtic Advance in the Atomic Age " (Araokadennoù ar Gelted en Oadvezh an Atom). Echu eo evidomp marevezh an trivliadoù hag an huñvreoù kaer, poent eo deomp kemer penn ar vazh evit bleniañ ar pobloù keltiek davet ar frankiz. Div frazenn a resisa ster al levr : an hini kentañ e pennad Gwynfor Evans (The member of Parliamant for Wales) : « Three place names, two dates, they will surely take their place in the Celtic calendar as inaugurating a new epoch in the history of two of our countries and in planning the life of others. Carmarthen, Rhondda and Pollok are the place-names ; July 14th 1966 and March 9th 1967, the dates ». An eil e pennad M. A. K. (Reasons for Hope) : «For the first time in four centuries the international combination of circumstances is favourable ! » Ya, e gwirionez, ur marevezh nevez a grogas gant distruj Nelson Pillar e Dulenn da vare Pask 1966. Dilennadegoù Kembre ha Skos, lañs nevez ar stourm evit an Iwerzhoneg, an emskiant vroadel o tont en-dro da bobl Vreizh... Hir e vefe roll an darvoudoù. « The signs of a Celtic renaissance are multiplying, » eme Gw. Evans.

Setu pezh a ro e bouez da Levr-bloaz 1967. Anatoc'h-anatañ eo skoulmet tonkad pep bro geltiek gant tonkad ar re all. Krediñ a ran lavarout da skouer eo dilennadeg Kervarzhin e 1966 un deiziad neket hepken eus istor Kembre met ivez eus istor Breizh. Ha pal ar C'hevre zo sevel un aozadur a skoazello pep hini eus ar broioù keltiek da dennañ ar brasañ gonid eus emgann an holl, peurgetket dre lakaat keñver-ha-keñver doareoù ar stourm e pep bro evit ma rayo pep hini e vad diouzh skiant-prenet ar re all.

Tizhet eo se gant al Levr-bloaz, dreist-holl. Kompren a reer eta n' eo ket al levr-mañ lennegezh hepken, met un ober da gentañ. Ne glask ket hon diduañ - daoust ma 'z eo plijus e lenn - met hor c'helenn, hag un dlead eo evit an emsaverien lenn anezhañ.

Ne din ket da zisplegañ deoc'h dre ar munud petra a gavot e-barzh. Kalz tevoc'h eo eget re ar bloavezhioù kent (130 pajenn) hag ur striv bras eo bet evit ar C'hevre embann anezhañ.

Evel boas eo bet lezet ar skrivagnerien en o frankiz evit sevel o fennadoù. Liesseurt eo eta ar re-se, sinet gant emsaverien vrudetañ ar c'hwec'h bro. Kavout a reot :

- pennadoù o taolenniñ stad an emsavioù hag o tanevelliñ pezh zo bet graet amañ hag ahont, diwar-benn Kevredigezh ar Yezh Kembraek, da skouer, pe Armerzh Bro-Skos ;

- pennadoù istor diwar-benn ar «Fenianism » pe orin Bro-Gernev, pe c'hoazh an Tad Guieysse, Doue d' e bardono ;

- Kinnigoù evit an Dazont, darn pouezusañ al levr, marteze. Trouz a savo, moarvat, a-zivout an Divyezhegezh kinniget gant an Ao. Kel. J. L. Williams, pe « Kentelioù ar Gudenn Iwerzhonat » gant Roy Johnston, a embann n' eus diskoulm ebet d' hon enkadenn nemet er sokialouriezh, pe c'hoazh « An Dispac'h Yezhel » gant O. Mordrel a lavar deomp eo poent bremañ dilezel hor rannvroelezh brezhon, kembreat, pe skosat evit dasorc'hiñ ar Genel Geltiek, war dachenn ar yezh da gentañ, dre sevel ur « Celtic Language » diwar ar « rannyezhoù » anavezet betek-hen evel yezhoù ;

452

- pennadoù diwar-benn broadoù nann-geltiek, evel bep bloaz : an divyezhegezh e broioù Europe. gant A. Heussaff, adsavidigezh an Hebreeg, an unyezhegezh e Flandrez...

Dedennañ a rin evezh al lennerien war an testennoù skosat dreist-holl. Ret eo da gentañ meuliñ ar Skosiz evit bezañ gouestlet daou bennad da Ouezeleg Bro-Skos. Rebechet e oa bet outo bezañ diseblant a-walc'h ouzh kudenn ar yezh. Gwelet e vo ar wech-mañ n' eo ket gwir tamm ebet. Hag ouzhpenn-se e kav din e c'hell skiant-prenet ar Skosiz bezañ kentelius-meurbet evidomp-ni Bretoned. Heñvelderioù sebezus ha dic'hortoz ez eus etre kudenn Vro-Skos hag hini Vreizh.

Pinvidik-mor eo eta al levr-mañ hag, e gwirionez, un embannadur evel hemañ zo un enor evit an emsavioù keltiek. Skoazellit eta ar C'hevre Keltiek dre bremañ dizale " Celtic Advance in the Atomic Age ", 130 pajenn e saozneg. 12,50 lur da gas da R. Tremel, 17 bis, rue de l'Argonne, 78 - Houilles - CCP 14545-20 Paris.

Kaset e vo ivez da izili ar C'hevre o devo paet o skodenn 1967 a benn fin ar bloaz, evel just. ..
Even GWALEREG.

" Kêr-Vreiz " Pariz o tapout he zregont bloavezh

D' ar mare m' emañ « Kêr-Vreiz » war-nes digeriñ ur bloavezh nevez, a vo an 30-vet abaoe he c'hanedigezh, dav eo deomp teurel ur sell, ha pa ne ve ken, war he labour.

Er pennadoù gouestlet da L. Chalier - Doue d' e bardono ! - en deus merket G. Pennaod pegen izel e oa kouezhet « Kêr-Vreiz » ur mare a voe. Ma ! gwelloc'hik ez a an traoù bremañ a-drugarez d' un toulladig brezhonegerien feal a zarempred ar straed St-Plasid hogos pep sadorn. Koulskoude, diaes, ha diaes-bras zoken, e chom ar vuhez eviti.

Petra eo « Kêr-Vreiz » ? E berr gerioù un ti ma vez degemeret ar Vretoned pe, gwelloc'h, an dud dedennet gant Breizh, ha ma klasker o stummañ ennañ hervez ar spered breizhat.

Hogen, daoust da youl-vat an toulladeg paotred a zo e penn « Kêr-Vreiz » n' eo ket sevenet-mat, d' am meno, an oberoù-se. Hegarat int, a dra sur, kement ha ma c'heller bezañ, met n' emañ ket « Kêr-Vreiz » aozet evit bezañ ken degemerus ha

ma rankfe. Neuze, meur a hini, kerkent ha tremenet toull an nor, a rank, moarvat, kaout kerse ha ne vez mui gwelet ken. Pep hini, eta, a rankfe strivañ evit mont er-maez anezhañ e-unan ha kenoberiañ da grouiñ e « Kêr-Vreiz » un aergelc'h a vignoniezh laouen. Perak, da skouer, e chom, peurliesañ, an dud en o sav evel ma ne rafent eno nemet ur paouezig, hag evel ma vefe prez warno da vont kuit ?

453

Krediñ a ran-me n' eo ket bet tennet a-walc'h evezh izili « Kêr- Vreiz » war ar c'hraf-se.

Gwelloc'h pourvezet eo « Kêr-Vreiz », marteze, evit stummañ eget evit degemer. Evit-se e kaver al levraoueg, ar c'helaouennoù, ur bern anezho, breizhat pe get, ar gwerzhañ-levrioù nevez, ar prezegennoù, ar c'hannadig hag ar c'hentelioù brezhonek.

Ar **prezegennoù** eo a zo, evit lod, labour pouezusañ « Kêr-Vreiz ». Graet e vezont pep 15 devezh, pe e galleg pe e brezhoneg. Darn anezho a zo mat-tre, darn all n' int ket kerkoulz. Un dra a ranker teurel evezh outi : darempredetoc'h e vez ar prezegennoù gallek eget ar re vrezhonek ha souezhus eo kement-se en un ti hag a zo anezhañ ti ar brezhoneg.

Ar **c'hentelioù brezhonek**. Evidon-me, labour pennañ « Kêr-Vreiz » eo, nemet ez int diaes-diaes da lakaat da vont en-dro dre ziouer a gelennerien dreist-holl. Souezhus eo n' eo ket bet chalet muioc'h tud an emsav gant ar gudenn-se. Pelec'h emañ al levrioù, ar studiadennoù, ar c'hendalc'hioù a zo bet gouestlet dezhi ? Ur gevredigezh o vodañ ar gelennerien vrezhonek a zo, a gredan. Petra 'ra, avat ? Klevet em eus lavaret nevez 'zo e oa bet dalc'het ur seurt « seminer » en hañv-mañ e Menez Kamp evit studiañ kelennadurezh ar brezhoneg. Ma ! gwell a se rak ezhomm a oa anezhañ. Daoust hag e vije goulenn re ouzh e renerien da reiñ deomp buan ha buan frouezh e labour. Hag ur bennozh Doue dezho en a-raok ! N' eus forzh penaos rummadoù kentelioù brezhonek a zo bet graet e « Kêr-Vreiz », war ar sul ha war ar pemdez, hag e vo dalc'het dezho ar bloaz a zeu. Koulskoude, kalz a chom da ober war an dachenn-se pa verzer n' eus bet kavet, warlene, nemet ur paotr, unan hepken, dellezek da gaout an « Trec'h kentañ ». Ur vezh eo !

Div evezhiadenn da echuiñ :

a) Bez ez eus 300.000 Breizhad o vevañ e Pariz hag en o zouez, 100.000 bennak a vrezhonegerien. Souezhus eo, eta, ne vez ket darempredet muioc'h « Kêr-Vreiz » eget n' emañ. Pa anavezet ar Vretoned, avat, n' eo ket ken iskis se.

b) Rak-se, un trec'h eo, ha zoken un trec'h bras, e vije chomet « Kêr-Vreiz » en he sav keit all daoust d' ar reuzioù ha d' ar skoilhoù he deus kavet war he hent.

Trugarez, eta, d' an holl dud o deus roet, e-pad an 29 vloavezh-se, darn eus o amzer pe eus o arc'hant hag, a-wechoù, an daou war un dro, evit m' o defe Bretoned Bariz un ti ma c'hellfent bezañ feal d' o sevenadurezh geltiek. Trugarez ivez d' an dud a galon a ra war-dro « Ker-Vreiz » en deiz a hiziv hag en o mesk da Vernez an Nail, ginidik a Bariz, ha da Nonna Jegou, eus Penmarc'h, a labour enni hep damantiñ d' o foan evit he derc'hel en he flomm.

Bretoned Bariz, evidoc'h eo bet savet « Kêr-Vreiz ». Ne gendalc'ho, avat, da vevañ ha da vrasaat, gant gras Doue, nemet ma roit ho skoazell dezhi. DEUIT ETA DA « GÊR-VREIZ » ! Un degemer mat a vo graet.

L. ANDOUARD.

454

Kêr-Vreiz, Ti ar brezhoneg

Dek vloaz zo edo ar vrezhonegerien oc'h em guzhat e korn pellañ sal Kêr-Vreiz pa felle dezhe ober gant o yezh : feuket e oa divskouarn ar « Vretoned » all gant o c'homzoù en ur yezh dianav.

Tamm-ha-tamm e cheñchas penn d' ar vazh ha goude ar prentadoù teñval-se eo deuet en-dro Kêr-Vreizh da adkavout he fal : bodañ enni brezhonegerion an harlu e kêrbenn Vro-C'hall.

Bremañ e weler adarre tud kaezh bodet e korn pellañ Kêr-Vreiz. Ar c'hallegerion eo avat. Trist eo, met, petra fell deoc'h, n' eus ket a justis c'hlan er bed-mañ.

Dlgor e vez Kêr-Vreiz bep sadorn etre 16 ha 20 eur. Un dlead eo evit Brezhonegerion Bariz daremprediñ Kêr-Vreiz hag un degemer mat a vo graet dezho.

Kentelioù brezhoneg a vez graet d' ar sul da 10 eur 30 gant Loeiz Andouard, ha merc'her da 19 eur gant Rafael Drean ha Mikael Koig. Kentelioù all a vo graet ivez diwezhatoc'h gant Erwan Leon.

Aozet eo bet un dalc'h eus arnodenn an " Trec'h Kentañ " d' ar 17 a Vezheven hag unan all d' an 28 a viz Here.

Setu roll ar prezegennoù graet e Kêr-Vreiz e 1967 :

D' an 21/1 : Stad ar brezhoneg a-vremañ gant Yann Kerlann.

D' an 18/2 : *Le Traité de 1532* gant Joseph Chardonnet.

D' an 18/3 : Ar peskaeterezh e Breizh gant Loeiz Andouard.

D' an 8/4 : *Où va l'Ecosse ?* gant Bernez Le Nail.

D' ar 15/4 : Myrddin, Suibhne, Salaün : *La folie mystique dans les littératures celtiques* gant Olier Loyer.

D' an 22/4 : *Les pierres sacrées de Bretagne* gant Gwenc'hlan Le Scouëzec.

D' an 20/5 : Ar C'hoariva breizhat : Buhez Santez Nonn gant Goulven Pennaod, C'hoariva an XlXvet kantved gant Yann Kerlann, Yann-Vari Perrot ha C'hoariva ar Bleue-Brug gant Herri Caouissin.

D' ar 27/5 : *L'utilisation des mélodies du Barzaz-Breiz* gant Joseph Chardonnet.

D' an 10/6 : Brezhoneg Bro-Leon gwechall ha bremañ gant Rieg Jestin.

D' ar 24/6 : Kounlid evit Devezh ar Vro :

La bataille de Ballon, le plus grand jour de notre Histoire Nationale gant Fulup Maingourd, Trec'h Ballon, Trec'h ar Brezhoneg gant Yann Kerlann, Lennadur arvest diwezhañ Nevenoe-oe gant Herri Caouissin.

D' ar 14/10 : Ur Vroig eus Iwerzhon : Corca-Givne gant Loeiz Andouard.

D' an 28/10 : *Complots pour une République Bretonne* gant R. Caerleon.

D' an 18/11 : Euskadi : ar bobl, ar yezh, al lennegezh gant Jon Mirande.

Skodenn-vloaz Kêr-Vreiz : 20 F (ezel oberiant) pe 50 F (ezel (madoberour) CCP 5356 83 Paris. Koumanant da Gannadig Kêr-Vreiz : 5 F (evit ar Vretoned a chom er vro).

Arabat tremen dre Bariz hep mont da saludiñ kenvroiz Kêr-Vreiz. Gwelloc'h c'hoazh e vefe plijet izili Kêr-Vreiz o klevout ur brezegenn gant Emsaverion a chom e Breizh. Ret eo skrivañ da sekretourva Kêr-Vreiz (43, rue Saint-Placide, 75 - Paris 6) ur miz en a-raok da nebeutañ evit divizout un deiz. Ar prezegennoù a vez graet d' ar sadorn da 18 eur peurliesañ.

Lizher-diazez ar Goursez

An darn vuiañ eus hol lennerien o deus bet tro da lenn war ar c'helaouennoù al lizher-diazez savet gant Goursez ar Varzhed. Setu amañ ar mennadoù a gaver el lizher-se :

« Ar Vretoned

1) A c'houlenn e vefe skrivet, e pennadoù lezennadurel gall, e-lec'h ar ger « Broadelezh », implijet a-dreuz kement ha lavarout sujidigezh e-keñver ur mestr-stad, ar ger « stadelezh »,

a lavar groñs ez eo Breizh, e ster gwirion ar ger, ur vroadelezh e framm ar stad gall,

a venn gwelout pep Breizhad, zoken er skridoù stadel, gallout ober meneg war un dro eus e vroadelezh vreizhat hag e stadelezh gall.

2) A c'houlenn groñs kelennadur ar brezhoneg e pep derez : ar c'hentañ derez, an eil derez, er skolioù micherel hag er skolioù-meur Breizh-Izel ; kelennadur ar brezhoneg en eil derez, ar skolioù micherel hag er skolioù-meur e Breizh-Uhel ;

a c'houlenn groñs, ouzhpenn, kelennadur Istor Breizh e Breizh a-bezh ;

a c'houlenn groñs ivez e vefe muioc'h hag aliesoc'h kelennet an arzoù hengounel e skolioù an Arzoù-kaer, er Skolioù Sonerezh hag er re all heñvel outo ;

a fell dezho groñs e vefe krouet ur greizenn ispisial anvet «Sevenadurezh Breizhek » er Rektordioù, burevioù departamantel an Deskadurezh Vroadel, karget da heñchañ buhez sevenadurel Breizh a-bezh.

3) A soñj ez eo tremen poent krouiñ un dra ret : ur Gambr rannvroadel karget da guzuliata war bep kudenn vreizhek. Izili ar Gambr-se a vefe Kuzulierien Veur ar pemp departamant breizhat ;

a fell dezho groñs e vefe krouet ur C'huzul arboellerezel ha kevredadel ar rannvro, kreizenn a studi hag a vreuradeg, ennañ dileuridi eus an holl gevredadoù-micher, re ar vistri, re al labourerien douar, re an is-vistri, re ar vicherourien strollet pe zieub hag ivez kannaded eus ar strolladoù kevredadel-micherel ha sevenadurel ;

456

a c'houlenn groñs e vefe diazezet ur Galloud-oberier rannvroadel, gant ur veli ledan a-walc'h dreist-holl evit ar pezh a sell ouzh an Arc'hanterezh, skoazellet gant un Dileuriad Rannvroadel eus ar Gouarnamant. »

Kuzul ar Brezhoneg

Bodadeg Veur Kuzul ar Brezhoneg zo bet dalc'het d' ar c'hentañ a viz Gouere e ti-kêr Karaez. C'hwec'h den warn-ugent o deus kemeret perzh er vodadeg. Kannad pep kevredigezh en deus roet un danevell eus al labour graet pe d' ober. Lod eus an dileuridi a soñj e rankfe bezañ kemmet lezennoù diazez ar gevredigezh. Ar gudenn a vo studiet gant ar burev nevez zo bet anvet e dibenn an devezh.

Kadoriad : Yann Talbot. Sekretourez : Vefa de Bellaing. Teñzorier : Yann ar Beg. Izili : Gwennole ar Menn hag an Itron Kemere.

Daoust hag ar sent kozh a gomz deomp atav ?

Sed amañ ur pennad-skrid hag a zo ivez ut c'halvadenn digant hor c'houmananter Gi Kreac'h :

- Ya, me soñj din eo gwir kement-se. Setu amañ perak.

Aman, e Prioldi sant Yann war ribl stêr Sena, hor boa un delwenn gozh-gozh eus sant Yann. An delwenn-mañ he doa un istor. Setu amañ an istor-se :

« Ur pemzek vloaz bennak zo edo c'hoazh o preñvedañ e kav iliz-veur Kemper, Penn ar Bed. Met a-raok bezañ beleget Jañ Fransoa ar Bihan a yeas da welout Aotrou 'n Eskob Kemper. Dizoloet en doa an delwenn-mañ. Roet eo bet dezhañ, setu ma oa deuet da vezañ sant Patron hon Ti. Me, a gave un tamm dipitus e rafe Breizhiz ken nebeut a stad ouzh teñzorioù hor bro. Setu alies pa dremenet dirak an delwenn-mañ, e c'hoarveze din ober da sant Yann ur bedenn. Goulenn a raen digantañ ar c'hras da zistreiñ hon daou da Vreizh un deiz, pa blijfe gant Doue.

- Mat, bremañ siwazh eo c'hwezhet ar gwall amzer war hon Ti, dre ma ne zeu mui a re yaouank da gemer plas ar re gozh. Setu m' eo ret gwerzhañ an ti karet. Soñjet

em eus eta oa deuet ar poent da zelwenn sant Yann distreiñ da Vreizh, rak da C'houel-Mikael diwezhañ oa ret goulonderiñ an ti. Kaset em eus delwenn sant Yann da Sibiril. Rak Aotrou Person Sibiril en doa lavaret din en hañv-mañ en doa ur plas dezhi en iliz parrez, a-zehou da aoter ar Werc'hez.

- Me, abaoe mil nav c'hant unan ha tri ugent a oa amañ o terc'hel un Oaled evit Emglev Katolik ar re glañv, e skeud Prioldi Sant Yann. En em blijout a raen. Setu ma oan gwall diegus da zistreiñ da Vreizh en desped d' am c'hoant da vevañ em bro. Met, un dra souezhus ha dic'hortoz a zo erruet ganen, en deiz ma touaras delwenn sant Yann war zouar Breizh. En deiz-se eo bet kemennet din amañ, em boa da zibab : pe dilezel : " Bleimor-Sana " Emglev Breizhiz klañv hag ar **Stivell** «levraoueg ar re glañv, pe, kuitaat an Oaled ».

Perak kement-se ? - Abalamour ma labouran evit Breizh ha Breizhiz klañv ha netra ken. An dra-se a zo diskleriet din fraez-kenañ ha n' eo ket evit abeg all ebet. Souezhet mik on bet o klevet kement-se, ha chomet eo va lein da zebriñ ! Met, en desped d' am rann-galon ne c'hellan ket dont war a-dreñv ha dilezel kudenn va Bro hag he re glañv. Em glac'har e soñjan koulskoude eo frealzus an degouezhadenn souezhus-mañ ha krediñ a ran eo respont Sant Yann d' am fedenn. Setu perak e soñjan n' emañ ket ar poent din da chom da dortañ amañ. Ha pegen kalet e vo an disparti ha diaes din kaout un dra bennak e sellan gant fiziañs etrezek va Bro. Rak krediñ a ran e kendalc'ho Sant Yann d' am skoazellañ evit brasañ mat ar re glañv ha Breizh. »

Bremañ, mar deo plijet deoc'h va istor ha m' ho peus c'hoant d' am skoazellañ da glask un tamm goudor : lojeiz ha labour hanter-amzer e Breizh laverit din. Karout a rafen ober war-dro ul levraoueg pe ur mirdi, keinañ levrioù diouzh ret, pe paotr ur burev ti-kêr, pe un emglev kenlabourerezh labour-douar. Pe gwelloc'h sevel hag ober war-dro un Oaled : " Bleimor-Sana " e Breizh evit ar re bet klañv, evel ma ran amañ c'hwec'h vloaz a zo. Forzh penaos e karfen gellout kenderc'hel da ober war-dro " Bleimor-Sana " hag " Ar Stivell ". An Emglev-mañ a zo bet savet evit ma vo anavezet ha karet gwelloc'h hor bro gant ar re glañv. Levraoueg Vreizh dre lizher a brest hag a werzh : levrioù, pladennoù, skoedoù, arouezioù, plakennoù kirri-tan. Ober a ra skol vrezhonek dre lizher ha sevel a ra diskouezadegoù ha kenstrivadegoù evit ma vo anavezet ha brudet : istor, yezh ha sevenadur Breizh.

Gi Krec'h, 37, straed A.-Daudet, 91 - Champrosay-Draveil - C.C.P. Paris
16.421.18.

Arnodennoù an Trec'h kentañ

Un arnodenn eus an Trec'h kentañ a zo bet dalc'het e Roazhon " Kelc'h Debauvais " d' an 30 a viz Gwengolo. Degemeret :

- Nannig Le Mée, meneg mat a-walc'h ;

- Herri Fichet, meneg mat a-walc'h.

Unan all e Kêr-Vreiz Pariz d' an 28 a viz Here :

- Gwion Letard-Morlignen, meneg mat ;

- Nonna Jegou, meneg mat a-walc'h ;

- Y. Ber d'Haese, meneg mat a-walc'h.

458

Léon FLEURIOT. - " Nouvelles gloses vieilles-bretonnes à Amalarius " en Etudes Celtiques, Paris, 11 (1966-67) 415-464.

Emañ an Ao. L. Fleuriot o paouez studiañ un tregont spisc'herienn henvrezhonek nevez, pe gentoc'h, evel a lavar, anavezet nevez zo hepken - gantañ - evel henvrezhonek. Rak kavadenet e oant bet e 1926 gant an Tad Hanssens e-barzh an dornskrid *Nouvelles acquisitions latines* 1983 eus Bibliothèque Nationale Paris. Embannet en deus an Tad Hanssens *Amalarii episcopi opera liturgiea omnia*.

(Vaticano 1948-50). Amalarius a c'hoarvez bezañ bet studiet kalz gant ar Gelted hag e dornskrid 192 *Corpus Christi College Kêrgreunt*, bet skrivet en abati Landevenneg e 952 e kaved dija spisc'heriennoù henvrezhonek. A-zivout Dsk. 1983

e skrive an Tad Hanssens (Ephemerides liturgicae 47 [1933] 248) :
« *Un certain nombre de mots latins sont traduits en vieux anglo-saxons et ces traductions sont toutes écrites d'une même main* ». Ne voe ke pell an Ao.
Fleuriot a-raok merzout anat n' o doa tra da welout gant an hensaozneg ha goude bezañ em glevet gant an Tad Hanssens en o embann hiziv.

Ha prizius kenan int. Kemerit, da skouer, **dugumeceticion** sp. « ingenitas .» (a vije bet hiziv *douvegidik en unander) : ar ger-mañ « dont le sens ne correspond pas bien à celui de « ingenitas », « innées », ne peut être traduit en français que par une périphrase « *choses ayant trait au caractère, à l'esprit* » (p. 443). Un hevelep ger a ziskouez e oa gouest ar brezhoneg kozh da zisplegañ fraezh diaesañ soutilderioù ar preder. Menegomp ivez **riedoco** sp. « ditior » a vije bet *riezokoc'h (derez-uheloc'h), da dostaat ouzh an anv-den hBr..Riedoc, Rietoc = *riezok, a ziskouez splann e oa anavezet en hor yezh ar ger **riez** (deveret eus **ri** « roue »), bet adimplijet a-c'houde Kerverziou. Anv ar « peoc'h », *hez (sl. krBr. Hezaff « cessare »), ivez, dindan stumm an anv-gwan **hedeticion** (liester) « pacata » = « peoc'helaet », a vije aet da *hezidik. Hag all.

Ur wech ouzhpenn e ranker trugarekaat an Ao. Fleuriot evit e labour espar war hor yezh kozh. Den ne oufe bezañ dellezekoc'h egetañ a genteliañ war ar yezhoniezh keltiek e Roazhon.
G. P.

G. S. - « Après **r** surtout il arrive que **dh** (= Sz. the) donne **h** en vannetais », p. 435: gwell e vije lavarout e c'hoarvez dalc'hmat, sl. Lavez 01 (= Preder 79-81) p. 144.

Da rakprenañ betek ar lañ a viz Genver 1968

BARZHONEGOU

gant ROPARZ HEMON

DASTUMADENN GLOK BARZHONEGOU ROPARZ HEMON

200 skouerenn war baper kaer " Johannot " 125 gr.

niverennet eus 1 da 200

20,00 lur franko e-lec'h 22,00 + mizoù-kas

Skouerenn voutin hep niverennet

15,00 lur franko e-Iec'h 16,00 + mizoù-kas

BETEK AR C'HENTAN A VIZ GENVER 1968

Kasit ho chekenn da : Mlle J. Queillé - Editions Al Liamm - 47, rue Notre-Dame, 22 - Guingamp - CCP 1136 82 Rennes

AL LIAMM 125

TAOLENN

An diri dir gant YOUENN GWERNIG	464
Labour an estren gant ANJELA DUVAL	473
Ha peoc'h war an douar gant EVEN GWALEREG	474
Karantez ar barzh gant EVEN GWALEREG	475
Nedeleg gant YOUENN OLIER	476
Evit Netra gant R.M. KELDREG	483
Emily Dickinson gant PER DENEZ	499
Hor bara pemdeziek gant T. JEUSED	509
Al Levrioù	525
Notennoù	527

Pep gwir miret strizh

PRIZ AL LIAMM

Abaoe daou vloaz ez eo kresket kalz priz ar moulañ ha daoust da se hon eus dalc'het da reiñ ouzhpenn 500 pajenn ar bloaz d'hol lennerien hep mizoù-kas.

Priz ar vuhez o kreskiñ muioc'h-mui abaoe un nebeut mizioù hon eus divizet ivez kreskiñ prix ar c'houmanant-bloaz a vo azalek bremañ 25 lur evit ar skouerennoù war baper boutin ha 30 lur war baper kaer.

Sur omp e talc'hot, daoust da se, da harpañ Al Liamm evel m'hoc'h eus graet betek hen hag e reot ho pep gwellañ evit kavout deomp koumananterien nevez.

Ho trugarekaat a reomp en araok.

An diri dir

YOUENN GWERNIG

(e doare un deizlevr - diechu)

I

Ha me dizanv e tiskennis an diri dir da heul
 an tropell dizanv
 'us deomp an tren disammet a ruilhe e gurun
 gant tizh ha mall davet ur bec'hiad all
 a spesoù buhezek lous ha naoniek
 diskennerien diri dir pazenn-ha-pazenn dibaouez
 pep hini

'n e baradoz

'n e ifern

e-unan
 mouezh skiltrus ur vorianez diskiantet ha gouez
 ur vorianez oc'h huchal
 « n' eo ket va rouantelezh eus ar bed-mañ »
 den ne ra van
 un denig kozh hepken a c'hoarzh e c'hoarzh dizant

dek pazenn hag un ehan (re strizh eo dor an traoñ)
 c'hwez tomm korfoù tud
 c'hwez dour-c'hwez
 c'hwez frondoù strinket a-herr
 houmañ n' eo ket bet gwalc'het he blev ganti
 (tri miz zo marteze ?)
 c'hwez al labour

465

pouez divent ur c'hof o talmiñ ouzh va c'hil
 va zu 'raok ouzh reorig un duardez askornek
 he fennad-blev-dañvad oc'h hilligañ va groñj
 ouzh va zu kleiz ur plac'h hanter flastret
 va zu dehou hanter flastret ouzh peulioù yen

ar vorianez o c'harmiñ
 « n' eo ket eus ar bed-mañ met eus ar bed da zont »
 (den ne ra van)

an diri dir an diri dir pazenn-ha-pazenn dibaouez
 ha me dizanv da heul
 an tropell dizanv
 lous ha naoniek
 o tiskenn hanter flastret
 davet dor strizh an traoñ

II

Fraoñv an tangirri
 yud ar c'hwitellerezh-polis
 kroz garm ha blej
 suterezh kant karr-nij oc'h aloubiñ an oabl
 engroez sioul tavedek tasmantoù o monedone
 beuzet o c'homz
 lod a zalc'h da c'hrozmolat 'vito o-unan
 ar vugale hegredek a youc'h hag a vlej

c'hwez kaboned rost da heul
gwagennoù sonerezh-mir *
c'hwez muntrus ur segalenn da heul
frond soutil ar plac'h
même-quand-elle-marche-on-dirait-qu'elle-danse

* Sonerezh-mir : canned music, un dro-lavar amañ evit recorded music.

466

Edo Patrick O Leary, 38, New York mounted policeman, hag e genvreur Antonio (Tony) Pedalino oc'h ober o zro e Pelham Bay Park dec'h da eizh eur beure, evel boaz. Fellout reas da archer O Leary imbourc'hiñ ur bodad-gwez aloubet gant spern ha strouezh, ul lec'h digenvez ha lous, bodenn amourusted kalonek a-walc'h evit ober fae war deodoù lemm ar gwer frailhet ha flemm ar c'hwibu. Pemp munud goude e strakas tarzhe ur bistolenn. Hervez danevellskrid an archer Antonio (Tony) Pedalino, edo archer O Leary gourvezet divuhez e-touez al linad, un toullig gwadek en e ividig dehou. Mankout a rae ur boled en e bistolenn. Nav bugel en doa an hini marv, hag ar babig gwall-glañv. Poan en doa ouzhpenn paeañ dle war e di nevez.

An itron Guldenstein, na petra 'ta, a c'houlenn milionoù digant he gwaz (ar pempvet) evit he lezel da vevañ he buhez, adarre. Ne zoug an den kriz karantez ebet evit Pierre, ar c'hi rodellek ganet ha desavet e Frans evit brasañ dudi Pamela Tenderfoot-Guldenstein, merc'h lorc'hus Consolidated Tenderfoot Interstate Incinerator, Inc.

Kavet eo bet korf Carmen Rodriguez, 8, en ur stal dilezet e reter 112vet straed, e Harlem. Gwallet eo bet ar plac'hig en un doare euzhus-kenañ. Abeg ar marv : tagerezh.

plac'h o kerzhout en engroez
neuz dezhi bout kollet 'n hec'h huñvre
ken pell ha c'hoazh ken tost - gouzout a ra -
ouzh selloù ar wazed

doueez gwerc'h diwanet diouzh ur vargedenn
o korolliñ ur c'horoll
kuit a garantez met a deneridigezh
'n he garennoù kuñv-sidan he divhar

gwevn 'vel un ebeulez diyev
oc'h hejañ he moue hag o fringal
doueez na oar ken eus pe baradoz
o tañsal e janglenn al loened sevenaet

467

III

Nini, Nini did you finally
did you Nini
marry your dopey limey ? *

Hervez ar vojenn e oa bet roet da baotred va farrez c'henidik ur galloud-hud hegus kenañ : dont da vezañ diwelus. Abeg a-walc'h evit merc'hed va farrez c'henidik mont da gousket harnezet-holl. Ne ziwiskent nemet o c'hoef, o c'holier hag o loeroù, ha c'hoazh...

Klevet em eus ouzhpenn kontañ eus kudennoù amjestr o doa maouezed parrezioù all da ziskoulmañ p' oa bet gwelet ur paotr Skaer oc'h ober e c'hwil en ardremez tostañ. Ur vojenn e oa, pell-pell diouzh gwirvoudoù pemdeziek, koñchennoù mammgozh, ha netra ken.

Emañ ar plac'h ouzh toull he dor

trouez ar potailh hag hi digor

n' eus met ul lizher er voestig
ul lizher eus he c'haredig

pignat a ra gant an diri
laouen he c'halonig disi

hag e frond klouar he ranndi
en em zistenn he c'horf divi

(ha me 'veljust, hervez ar vojenn, o c'hoari va c'haezhig Tiresias)

* " Limey " a dalvez saoz en trefodach amerikan.

468

evel boaz hec'h elum ar plac'h ar skingomz
ispilhañ 'ra he mantell ha dirak ar melezour
e tivañs he boukloù divskouarn
warni neuz ur furcher
- sonerezh iskis fenoz o vorzholiñ er skingomz
fentus a-walc'h ha distennus -
diwiskañ a ra he c'horfenn
neuze he brozh
hag hec'h hiviz
hag

e voe gwelet ur c'hadour keltiat, hag eñ mentet-ramzel, oc'h ober ur c'horoll-
brezel dirak arme ar Romaned ; derc'hel a rae ur c'hleze e pep dorn hag ur skoed
a oa en e vrec'h kleiz ; e noazh-dibourc'h e oa, nemet un dro-c'houzoug en e
gerc'hen ha troioù-brec'h en e arzornioù. NOTK. Pd XII, Knn III. P. 421.

dirak ar melezour
e sell ar plac'h ouzh he c'horf
yac'h ha yaouank
klok

flourañ a ra he divronn
- ken flour ar sonerezh bremañ, violoñsoù -

bomm
ha tener c'hoazh ken tener
binvioù kouevr -

sevel a ra he divrec'h d' an nec'h
dibrez hag eürus e tro
he zroad kleiz da gentañ
hag en em laka da zañsal
dindan selloù gwer diseblant Moumoute
treiñ ha treiñ a ra en-dro d' he c'hambr
beuzet ha trellet 'r sonerezh diaoulek

bomm
bomm
bomm mouezh taer ar c'houevr
aze 'maint o sellout ouzh an anevaled
o virviñ
o c'hroc'hen o c'hreoñ ha gwashoc'h c'hoazh o c'hwez
hag o c'hoant

met doñv int ken doñv ha Moumoute
hag an doueez a zañs en he faradoz
perc'henn al loar hag an heol
perc'henn holl wazed ar bed

doueez werc'h o perc'hennañ holl voumouted ar bed

469

ar sonerezh a dav
ur vouezh bremañ
o tibunañ
petore amzer a raio warc'hoazh
digeriñ a ra Nini ur vouestad bier ha
'n hec'h aes war ar gourvezvank
en em laka da lenn lizher ar Saoz

-IV-

Gertrude Degenhart, 78, n' oa ket bet gwelet un nebeut devezhioù oa er-maez eus an toull du mar rae ennañ hec'h annez.

Freuzet an nor gant ar porzhier, an Ao. Fred Higgins, eo bet darbet dezhañ sempliñ gant ar flaer spontus a save diouzh ar c'horf marv.

Menel ur pennad mat hag ober div dro d' e rann-di gant ur pikol sac'h paper a reas evelato kent pellgomz da Vegedok.

Anavezet mat em boa Gertrude gaezh, pilhaouerez ha klaskerez-vara. Kejañ a raen ganti bep heure en ur vont d' am labour.

Sommet e veze dalc'hmat gant melloù seier leien a zeue a-benn da leuniañ dre furchal munut er boestoù-lastez a-hed balioù ha ruioù an Enezenn alaouret.

Alies e toullemp kaoz, ur gaozeerez fentus kenañ e oa, dalc'hmat eürus ha drant daoust dezhi bezañ daoubleget gant ar remm koulz ha pouez he samm.

Gwerzhañ a rae he filhoù d' ur Yuzev kozh ma rae outañ « Feinberg bihan, va c'hemennad ».

Keuz am eus d' am mignonez Gertrude.

Fred Higgins n' eus keuz ebet dezhi.

Ha n' eo ket porzhier ken. Prenet en deus un ti-hañv e Florida hag ez a bemdeiz da besketa.

470

-V-

Deut e oa tre didrouz hag e vane
mezhek e toull an nor hag eñ ken bihan
dour-glav o tiverañ diouzh e vlev re hir

Sal o huchal

« Skarzh ac'han c'hwil du »

hag eñ

« boutailhoù goullo mar plij Sir »

Sal o yudal

« Skarzh ac'han tra vreïn deut out da laerezh adarre »

Hag eñ

« boutailhoù goullo... »

habask e oar bout ur bugel

pa vez paour

ha me da Sol « Shut up »

hag ur mousc'hoarzh d' an hini bihan

daoulagad bras eeun kenedus

o sellout ouzhin

nemet heol ebet en o voulouz du

« boutailhoù goullo mar plij Sir »

ha skarzhet ganin al labouradeg a-bezh
eus he boutailhoù goullo

« thank you Sir »

ha me

« peseurt anv ac'h eus mabig

« Pablo »

« good boy Pablo hosta mañana »

« thank you hosta mañana Sir »

hag en em gaven enkrezet-holl fenoz
'n ur soñjal e daoulagad Pablo
n' oa tamm heol ebet en o voulouz du

NEW YORK 1966.

471

SERVIJ AR BLOAZ

Edo ar beleg hag e golisted o peurechuiñ ar servij. Servij ar bloaz evit ar vamm.

Ne oa ket deut d' an interamant, manet klañv e oa ha n' helle ket beajiñ. Ne oa ket deut kennebeut da interamant e dad, marv ugent vloaz zo : ne oa ket aes dilestrañ e Bro-C'hall er mareoù-se gant ar vur bili-raz savet hed-ha-hed hec'h aodoù. Mur an Atlantel a veze graet outi, ur pezh tra ramzel savet gant ijin German ha c'hwezenn al labourerien C'hall, paeet mat evit o foan, hervez.

Daou ugent vloaz zo ne oa ket distroet d'ar vro, hag en em sante kollet. Koulskoude e iliz e oa houmañ, m' en doa blejet p' oa bet frotet an holen ouzh e vuzelligoù, iliz e bask kentañ gant an holl vugale o kanañ : « Va diwallit, aelig Doue, mirit va c'horf ha va ene... », iliz didrouz ma oa deut enni da bediñ kent loc'hañ war hentoù ar bed.

Yen en doa, hag edo moarvat o vont da dapout droug adarre. Stardañ a reas e skerb en-dro d' e gouzoug. Ur skerb a oa e gwirionez ur pezh tartan, clan Mac Gregor, profet dezhañ gant an itron Saoz evit e zeiz-da-bloaz diwezhañ.

Daou usent vloaz zo ne oa manet keit all en un iliz. Met houmañ oa e iliz, ha servij ar bloaz a oa gant ar vamm. Paour-kaezh mamm marv en he femzek bloaz ha pevar ugent hag hi bet klañvidik he buhez-pad. Moarvat e tenne diouti. Ur pegad mat a hent en doa d' ober c'hoazh ken mont da get. N' oa ket evel Frañsoa-Loui a denne kentoc'h d' an tad. Sellout a reas a-gorn ouzh e vreur henañ.

Met pegeit e pado an itron Saoz ? Aet e oa kozhik mat dija ha ne oa ket re yac'h. Marteze e pado c'hoazh dek pe bemzek bloaz, piv 'oar. Kemmet oa an iliz memestra. Gwechall ne oa murlivadur ebet 'us d' an aoter hag ar beleg a droe e gein d' an dud evit lavarout e oferenn. Emichañs e lezo din an itron Saoz ur yalc'had mat, pa varvo. Just e vefe. Tennañ a ran d' ar vamm, anat eo. N' eo ket evel...

472

Ar pred a zegasas un famm gwrez d' e galon. Ne vanke netra war an daol, deut mat e oa an traoù gant Frañsoa-Loui, moarvat e oa hemañ gwelloc'h en e cheu ha ne roe da grediñ, hag-eñ bet eizh bugel koulskoude ha tout degouezhet mat. Met tennañ a rae d' an tad. Ne bado ket pell ken. Ha kemmet e oa ar vourc'h, un druez. N' en doa ket adkavet hentig Dourgwañv : douaret e oa bet dindan ar skol nevez. Mont a rae di gwechall da dapout c'hwiled-derv e skol al louarn. Ugent mil dollar e rankfe an itron Saoz lezel din evit ober mat. Arsa, Frañsoa-Loui, kemmet eo pep tra er vro, n' anavezan netra na den ken, manet on re bell en tu-all...

Echu oa pred ar servij. Lod a save evit gwiskañ o mantili-goañv. Ar re gozh a selle outañ.

Tostaat a reas Anjela.

- Per, emezi, dereat e vefe lavarout ur pater, peurvuiañ e vez laret ur pater e dibenn predoù servij.

Ar re gozh a selle outañ.

Gwir oa, n' oa bet kloareg all ebet er familh, dalc'het o doa soñj. Sevel a reas, heuliet gant an holl. Pasaat a reas evit sklaeraat e c'hourlañchenn ha, graet gantañ un tamm renk da skerb an itron Saoz en-dro d' e gouzoug, e krogas : En anv an Tad, hag ar Mab, hag ar Spered Santel...

Labour an estren

Dibourc'hañ. Diwiskañ hor Bro
 Skubañ derv sakr an Drouized
 Bezv ar Gelted hag o ivin
 - Ha kistin hor yaouankiz -
 Ma kane enne hol laboused-ni.
 C'hwezhañ tan el lannegi
 Er brugeier. Er balan o wagenniñ
 'Vel morioù o dour aour
 Ha skrivañ war gein noazh
 Ar Vro gozh, e kement yezh estren
 Barzhonegoù a gañv
 Barzhonegoù digened.
 Gant o lizherennoù sonn
 Reut 'vel o dremmoù dir :
 Regennadoù hir a soudarded plomm
 Gwerzennoù dilusk o gwez rousin
 Dezhe anvioù iskis !
 Ha dizale... ma ne daolomp pled
 War ograoù meur
 O c'hoadoù teñval ha trist
 - Temzet gant ludu hor c'hoad-ni -
 E c'hoario 'n ur ganañ
 An Avel Atlantel
 ...Requiem hor Bro.

9-2-67.

HA PEOC'H WAR AN DOUAR

KLEUZIOU 'ZO a ziskar an tourter,
 Ken na zeu hor maezioù da vezañ ur blaenenn
 Disneuz, disked, divalav.

CHAPELIOU 'ZO a gouezh en o foull,
 Bernioù mein lonket gant al lann
 Na ra na tomm na yen da nep hini.

PAOTRED 'ZO a gaser d' an emgann
 Lec'h ma roont o c'halon, o buhez
 Didalvez, 'vit brasañ mad ar gwasker.

MERC'HED 'ZO a gantre 'hed straedoù ar Gêr Vras,
 Faezh o nozioù gleb, faezh o c'horfoù saotret
 Gant gadaliezhe Kêriz.

BROIOU 'ZO a bign gant diri ar chafod
 Douget gant c'hoarzhadegoù mezhek
 Ar bobloù o deus-i maget.

.

Ma !
AMZER 'ZO !...

475
EVEN GWALEREG

Karantez ar barzh

Kent ho karout
E oan ur barzh ;
Kanañ 'raen gouloù an noz,
An avel, ar morvran, ar marv,
Ha traezh an inizi,
Gwech, ar garantez.
Ya ! Gwech e kanen ar garantez.
Pa 'm eus he c'havet,
Pa 'm eus ho kavet,
On chomet peoc'h.
Soniou a garantez, n' eus ket anezho
Hag ar barzhonegoù a saven
N' oa met liv marv
War baper yen.
Son nemetañ ar garantez
Zo 'n hini skrivet war korf ar wreg
Gant korf ar gour ;
Ar c'homzoù nemeto,
Ho klemm dizehan, diziwezh
Pa ro digor ho kig d' am c'hig,
Hag ar c'hlotennoù nemeto,
Ho tivronn
A drid dan va daouarn,
Ho tivrec'h
Gweet en-dro din,
Hag ho taoulagad
Ma red ma daeroù.

NEDELEG

Yann a oa diskennet e kêr d' abardaez. Pemp eur hanter e oa. Noziñ a rae dija.

- Dav eo din hastañ, » a soñjas o sellout ouzh e eurier. C'hoant en doa pakañ ar c'harr-boutin da c'hwec'h eur nemet kard : hir e oa an hent da vont betek kreiz kêr hag e c'hwil-tan en doa ranket kas da gempenn e ti ar mekaniker.

- Tri devezh c'hoazh da c'hortoz, » a jedas. Gant ma vije prest a-barzh deiz kentañ ar bloaz : en devezh-se e tlee mont d' ober ur gwel d' e voereb e Gwizurieg ; ar veaj-se a oa ar priz en deveze da baeañ bep bloaz a-benn kaout e galanna.

Erru e oa ar c'harr-boutin. Kemeret en doa e lec'h er steudad ha gortoz a rae e dro, sioul hag habask. Siellerez ar blenier a stirlinke ; unan a yae en e goazez war ur gadorenn ; Yann a rae ur c'hammed war-raok. Souzañ a reas e-harz an derezioù da lezel ur vaouez kozh da dremen.

- N' em bo ket plas d' azezañ emichañs, » a soñjas o welout an dreizhidi oc'h en em waskañ en trepas kreiz, krog endev er barrennoù a hede toenn ar c'harr-boutin penn-da-benn. Hogen ne vefe ket pell en e sav : ur c'hardeur bennak da dizhout leurgêr ar maerdi. Yann a reas e dreuz betek an diadrefñ e-lec'h e oa boaz da glask ur plas pa ne gave ket e lec'h-all. Eno e chome peurvuañ gant e gamaladed, harpet e gein ouzh ar varrenn all a rae tro ar foñs. En dro-mañ aval e vefe e unan penn ; tostik dezhañ, war ur gadorenn hir, e oa chouket teir maouez war an oad, gant pep a baner war o barlenn hag ur c'houblad karediged, yaouankik flamm, a oad gantañ tost-da-vat, stardet an eil ouzh egile, mut ha diseblant ouzh an holl.

477

Mont a rae ar c'harr-boutin war-raok a sachadoù, ma veze Yann hejet-dihejet a bep tu, daoust ma pege start er varrenn-dro. Kalz a vodenone a oa war ar straed, kirri o tont da gej, dreist, e-biou, a zifraee, a fraoñve dibaouez, hep arsav, evel sardonenned dirollet. D' ar pevar warn-ugent a viz Kerzu edod hag an holl a oa oc'h ober o fourchasoù a-benn Nedeleg, na petra 'ta !

Nedeleg ! Blaz ar c'hwerv a gave gant ar ger-se endeo. Pemzek vloaz en devoa bet hevlene. E unan penn e veve etre e lezvamm hag e dad a oa addimezet abaoe bloaz. E vamm a oa marv tri bloaz a-raok.

Chomet e oa ar c'harr-boutin a-sav. Un nebeut treizhidi a oa pignet adarre. Stirlinket he doa ar siellerez. Deuet e oa ur vaouez yaouank da azezañ e-tal dezhañ war ar gadorenn a oa bet dilezet gant an daou garedig. He fennad blev melen a oa lufre gant ar morglav. E don e eñvor e tihunas ur gloaz adarre : skeudenn ar vaouez yaouank all a oa o c'hourc'hemenn e ti e dad abaoe kimiad e vamm.

Ur stroñsadenn nevez a dennas ar broud diouzh e spered : edo ar c'harr o treiñ trumm ; krapat a rae war-du taniou straed Filger, dre hed ar c'hlañvdi. Damc'houde, war-lerc'h ur c'hammdro, e arsava ar c'harr-boutin a-nevez hag ur gronnad a dud c'hoazh a grape a helebini, en em vante, en em waske, ar brec'hioù a save hag chome peg war-bouez o daouarn ouzh dornelloù-ler al lein : un hed-gwenan. Ha gant e sammad amprevaned e adkroge ar c'harr gant e hent stroñs-distroñs, a-dreuz brizh teñvalijenn ar straedoù.

C'hwec'h eur a oa o seniñ en ti-kêr pa oa Yann o tiskenn diouzh ar c'harr : war-grec'h e flammine ar garlanteziou lugernus a oa bet skourret dreist d' ar straed penn-da-benn ; abaoe derou miz Kerzu, evel bep bloaz, e oant o sklaeriañ, hag int oc'h aroueziañ levez hep he far ar pellgent o tont. Yann avat ne soñje ket e kement-se ; en amzivin edo. Daoust ha mont a rafe diouzhtu d' ober un droiad er staliou-meur e-giz ma oa mennet d' ober o tont e kêr ? Ret e oa dezhañ lazhañ an amzer betek eizh eur hanter ken na vefe poent mont d' ar fiñvskeudenndi. E unan penn e oa avat. An dud a zifrete en-dro dezhañ, stank da sabatuiñ bepred, emellet, diseblant. Ha lemmoc'h eget boaz en gloaze an digenvez.

478

- Dleout a rajen bezañ aet da batronaj ar yaouerion, » a soñjas e-pad ur pennad. Met kerkent goude e veizas na vije den ebet eno en devezh-se moarvat. Neuze ? Kounañ a reas e oa Herve L., e gamalad e trede klas lise ar Gayeul, o chom nepell alese, e straed ar Frankvourc'hizion. Marteze e c'hellfe hemañ e ambroug. « Gant ma ne vo ket aet kuit dija... » Ar gwellañ oa mont diouzhtu d' e gavout.

Redek a reas betek leurgêr Sant-Jermen. Nepell diouzh an iliz, a-us d' ul levr di edo ranndi Herve L., en eil solieradur. Erruet e oa : d' ar c'haloup e krapas Yann gant an diri. Seniñ. Damc'houde, e tegouezhe e gavandad.

- Te an hini eo, Yann, d' ar c'houlz-mañ ! Petra a zo o c'hoari ganit ? O chaokat un tamm bara e oa ; kemer a rae merenn-vihan d' an ampoent. E dud a oa aet e kêr ivez. Bleniañ a reas Yann betek ar gegin.

- Ur banne kafe az po ?

- Trugarez. N' em eus ket ezhom.

- Gortoz neuze. N' em eus ket echu. Azez 'ta, » a ouzhpennas o tiskouez ur skabell d' e vignon.

Soubañ a reas e zarnenn vara er c'hafe du en ur dreiñ war-du e vignon ur jod livrin koeñvet gant ar boued ; e lagad glas a skede gant ar ranellder.

- Neuze, petra emañ e soñj ober fenozh ?

Yann en doa distouet trumm e benn.

- Netra...

- Perak out deuet 'ta ?

- C'hoant am eus e teufes ganin bremañ...

Ur c'hardeur war-lerc'h edont o pignat straed ar Bastard, war o fouezig, o c'henaouegiñ ouzh ar staliou-gwer, mac'het a bep tu gant an dremenerion a redie anezho a-wechoù da ziskenn war ar chaoser, war var da vezañ horoset gant ar c'hirri-tan a save a-herr war-grec'h, hep ehan.

479

- Pelec'h e fell dit mont ? » a c'houlennas Herve.

Yann a ginnigas ober un dro er " Magasins modernes ". Treuziñ a rejont ar straed dre an taniou ; hanter-kant metrad uheloc'h edont dirak ar stal-veur. Menel a rejont da arvestiñ ouzh an trenioù tredan bihan, a valee hep skuizañ, o tremen dek gwech, ugent gwech, tregont gwech dirak an hevelep krak-porzhiou-houarn, an hevelep krak-klouedoù, o vont war-raok bepred, hep pal na termen ebet.

- Pegement e koust, a gav dit ? a c'houlennas Herve.

- N' ouzon ket re vat ; marteze daou c'hant pe tri c'hant lur...

- Ken ker-se ?

- Emichañs.

- Setu perak n' eus ket bet prenet din kennebeut. Warlene em boa bet unan a gerzh war bilennoù met difoeltret eo bet diouzhtu.

Chom a reas da brederiañ, teurel ur sell ouzh c'hoarielloù all, lavarout :

- Marteze e vefe bet laouen va zad o kaout unan, piv oar ?

Ur c'hoarzhadenn vihan a reas Herve.

- Ha te, petra az po fenozh ?

- Me ? Netra. Va zad en deus roet arc'hant din.

- N' eo ket ganin en em gavfe un dro-vat seurt-se. Va zud a gemer ac'hanon bepred evit ur babig. Aet int da brenañ traoù din. Me gavfe gwell gellout dibab va unan.

- Dont a rez e-barzh ? a gendalc'has.

Dont a rejont tre e-barzh ar stal-veur. Herve a adkrogas da aters e vignon.

- E pelec'h emañ da dad 'ta ?

Yann a voe gwasket e galon en un taol. Dour a save d' e zaoulagad. Derc'hel a reas war e zoan.

480

- Aet eo da Sant-Malo...

Prest e oa da ouzhpennañ : gant e wreg met an dro-lavar-se a hañvale dezhañ bezañ iskis ha droch war un dro.

- Dont a rez e-barzh ? » a c'houlennas trumm.

Hag int da vont e-barzh eta. Poan o devoa da doullañ o hent dre douez an engroez o gwaske a bep tu. Pennoù a zibune hag a droielle e-biou dezho ; a-boan m' o doa amzer d' o damwelout : bommoù-lavar diechu a gouezhe en o diskouarn, hep ster ebet ; a-ziwar laez e tiskenne gwagennadoù sonerezh disneuz, pennadoù kanaouennoù digomprenus, skignet dre uhelgomzerioù souchet ha kuzh e pep lec'h.

- Pignomp betek an eil solieradur, » a c'harmas Yann.

Dija e oant lonket gant an diri mekanek a zouge war-grec'h e sammad danvez-prenerion stag outañ evel kelien war baper-peg.

En eil solieradur edo ar c'hoarielloù. Bugale a oa o vale eno gant o mammoù, garm hag estlamm ganto. Daoulagadoù a lufre gant ar boem hag an avi ; daouarnoù munut a groge en traezoù c'hoantus-se ; tennet kuit e vezent diouzhtu avat gant belegezed en o saeoù gwenn pe wer ; ar re-mañ a blante tro er boulomoù hag en anevaled emgefreek a veze lakaet da zifretañ war al leur : ar vugale a zalc'he o anal hag a roe peoc'h oc'h arvestiñ ouzh ar marzhoù-se.

Pellaet e oa Yann hag Herve. War-lerc'h ar merc'hodennoù gwisket ha fichet evel priñsez - a-boan ma selljont outo - setu erfin an trenioù mekanek ha tredanek, ar c'hirri-tan diniver, a bep ment, a bep liv, ruz, gwer, melen,

liesliv, mekanek, tredanek, pellvleniet, pinvidigezhioù dibriz, dreistdiraez.

Start e oa chom da sellout ouzh an holl, bontet ha ma oant gant ar re a glaske tostaat d' o zro ouzh an teñzorioù nevet-se. Maz ejont faezh en diwezh.

- Deomp 'ta da c'hoari " flipeur ", a c'harmas Yann adarre.

Dres emañ ar saverez o tic'henaouiñ dirazo : lonket int ganti. Ur sourradenn : a-vec'h m' o deus bet amzer da azezañ war ar bankoù ez int erruet d' an traoñ. Difraeañ a rejont da bakañ an nor.

481

Er-maez e rae glav ; beradennoù tev ha disgwel a zevale war o fennoù, en em sile en o c'holieroù. A-us dezho, a-dreuz ar straed e sklaerie bepred ar memes kleuzeurioù ruz, orañjez ha gwer, stag ouzh frammoù kelc'hiek pe steredennek a oa bet istribilhet aze da gemenn deoc'h e oa degouezhet levezeg Nedeleg.

- Da belec'h ez aimp, a c'houlennas Herve.

- Straed Sklizun, eme Yann.

Tremen a rejont dre ar c'haeoù e-ser ober un dro. Dirak ar " Garidoù Nevez " e chomjont a-sav, daoubennet. Daoust ha mont a rafent tre eno ivez ? Hogen re a dud a oa evelato. Tankeal o doa graet e-pad ur pennad en-dro d' un triakler a oa werzhañ ul louzoù bennak war ar riblenn-straed ; un nebeut merc'hed a oa bodet war e dro hogen ne brenent ket. Pelloc'h e oa ur vaouez o werzhañ bilhedoù-lotiri ; Yann a glaskas e yalc'h e don e chakod hogen ober a reas e soñj endro : ne dalveze ket ar boan ; n' en doa ket bet chañs biskoazh.

Hag int da sevel war-du an taniou. Paouezet e oa ar glav ha bale a raent goustadik dre an engroez teñval. Troet o doa da heuliañ straed ar Maner ; tavarn ar " flipeurioù " a oa lec'hiet un tammig uheloc'h. Leun-chouk e oa ar stal avat : un tregont bennak a grennarded hag a baotred yaouank, hirtvevek darn anezho, en em vounte da gemer krog er " flipeurioù " hag int o fichal dibaouez ; stouet warno, antellet holl, amlavar e sachent war an tenner : diouzh al leurenn varellet e tifoupe trumm ur voull dir lufur a ruilhe, a droielle, a stoke hag a azlamme ouzh bonnoù sklintinus, a steuzie en diwezh en un islonk disgwel en ur enskrivañ war un daolenn c'houlaoek niveroù kevrinus ; a-wechoù e voutze an ardivink ; ar baotred neuze en heje dizamant ; an doue a soroc'he, a wigoure, a ouerouze ; respont a rae en diwezh d' e azeulerion.

Ne oa ket tu da gavout plas avat. Herve a skuizhas adarre o c'hortoz.

482

- Mont a ran d' ar gêr, » a zisklerias. « A-benn bremañ e tle bezañ erru va zud du-mañ. »

Yann ne gredas ket derc'hel anezhañ. Chom a reas e unan penn. Sellout a rae gant avi ouzh an everion azezet ouzh an daol-gont war skabelloù uhel. Henozh e vefent o korfata, o c'hoarzhin, o c'hoari gant o mignoned hag o mignonezed. Ma c'hellfe en em vezviñ ganto, ankounac'haat e-pad ur pred...

En un taol en em daolas er-maez eus ar c'hafedi. An noz klouar ha mouest a adkavas. Distroet e oa ar morglav hag ar glizhach a spege ouzh e vlev. Yann a savas e golier.

- Va mantell a zlejen bezañ kemeret, » a soñjas.

Hastañ a reas da dapout straed Rallier du Baty ha leurgêr Santez-Anna lastret penn-da-benn gant ar c'hirri-tan arsavet. Koulz e oa dezhañ distreiñ d' ar gêr ; n' en doa mui c'hoant ebet da vont d' ar fiñvskeudenndi ; gant e vignon marteze en defe graet : Met hemañ en doa e zilezet ivez. Droukrañs a zalc'he

outañ, hag ouzh e dad ouzhpenn : d' an eur-se e oa o kemer ebat gant e wreg e Sant-Malo. Perak en doa dimezet gant ar vaouez-se ? Ne oa ket brav zoken ; evel an holl e oa, unan e-touez milionoù ha milionoù, setu holl. N' eus ket tu da gompren an dud, a soñjas.

Ya, er gêr e vefe ar gwellañ : kouignoù a brenfe e ti ar pastezour ; ar skinwelerezh a vefe digoret gantañ ; aozañ a rafe dezhañ ur banne grog ; evit ur wech en defe ar gwir d' azezañ er gador-vrec'h da sellout ouzh ar skinwel. Tu a vefe da dremen nozvezh Nedeleg, goude holl !

EVIT NETRA

En em vodet hon doa, ar mintinvezh-se, war leurenn ar c'hastell, hervez gourc'hemenn ar follenn bet kaset dimp gant mevel ar maerdi, a-berzh an alouberien.

Gourc'hemenn a rae dimp bezañ er porzh a-raok seizh eur vintin, gant pigell pe bal, hag ur pred en hon muzetenn.

Gortoz a raen gant an naontek all.

Fresk e oa an aer. Uhel-tre, e strad an neñv, koumoulennoù dispennet gant an avel-vor a sanke tizh davet an argoad. Va daoulagad a heulie anezho, hag e save ennon ur c'hoant dibar kerzhout ganto betek ur vro burzhdus ma ne vije nep aner, nep alouber, nep trouz brezel evit tizhout na va c'horf na va spered.

En-dro din, ar boubl izel vouezh a save diouzh ar strollad am leze dibled. Intent a raen, a vare da vare, ur ger pe ur frazenn laosket da vont uheloc'h eget ar reoù all ; met ne heulien, a-ratozh, kaozeadenn ebet, re zedennet ma vezen marteze gant braventez ar mintinvezh, ec'honder an oabl hag allazig ar gwent.

Pellik a-walc'h e chomemp aze, a-c'hronnadoù, o c'hortoz hon ambrougerien. Enoet e voen, a-benn ar fin, rak hir e vez an amzer da 'n hini a rank chom arouarek.

En-dro din, fistilherezh, estlammadennoù, meizadennoù goapaus a zeuas, nebeut ha nebeut, da rastellat va mennozioù ; ha merzout a ris buan e oa enno estreget brabañserezh. Kavout a raen en tu all da 'r fent, an enebiezh damvouget a c'hounez atav spered mab-den dindan pep mac'homerezh. Lod a fizie war an amzer ; ha ne oa ket aze kaoz goullou a-bouez bras e oa dimp kaout amzer vrav peogwir hon doa da dremen an devezh a-bezh er-maez. Lod all a bilpaze, o vutuniñ, en o enoe.

484

Ur mell taol kloc'h ponner dic'hortoz, o kouezhañ war hon divskoaz diouzh tour-meur ar c'hastell, hol lakaas da dridal. Selloù an holl a yeas davit an eur war dremm an horolaj vras, a-raok treiñ da 'n traoñ ouzh pep eurier, pe war an arzorn, pe dennet diouzh ar chakod a-bouez chadenn.

Gregor a lavaras : « Ne zeraou ket fall an traoù ganeomp, paotred ! Emañ hon aelez mat o taleañ ! »

Dre gael houarn al leur, e paras va daoulagad war ar c'hentañ tremener o vont d' e labour. Teurel a reas selloù drant warnomp, gant ur bourd war un dro. Reoù all a zeuas nebeut goude. Edo kêr o tihuniñ. Eilfeukoù fentus a savas, evel ul liamm diwezhañ dimp da chom stag evit an devezh ouzh hor bed pemdeziek. Evel un testeni a vignoniezh a roent dimp evel-se, pa ouient edo hon tro en devezh-se ; deuet e oa o hini nouspet gwech ; dont a rafe c'hoazh moarvat nouspet gwech all a-raok dibenn ar brezel diot.

Trouz ar seulioù-heuzoù, o tont davedomp, a gleved o skeiñ a-stroñsoù, dekkementet gant an heklev, a-du-da-du, penn-da-benn gant ar straed. Hervez an trouz, e c'hellemp heuliañ, a-di-da-di, betek gwelout ar c'horporal ha daou soudard, tokhouarn ganto o-zri ha bep a fuzuilh. Pa zeujont er porzh, e tidrouzas hon tropell da gomz.

Mut ha dibled, pe oc'h ober van da nebeutañ, ez ejomp, hep ur grik, diouzh daou vodad : paotred o faliou diouzh un tu ha paotred o figelloù diouzh an tu all.

Galvadenn ebet. Ne oa ket mui ar boaz d' henn ober. Hon niveriñ ne raed ken. Da betra dezho dic'henaouiñ hon anvioù. Henn graet o doa da gentañ, met mazaouet evel ma oant ganto, ne oa ket an hanter evit respont d' o galvadenn, ken luziet e oa o zeodoù da zirouestlañ silabennoù souezhus hor yezh. E-lec'h doujañs ha pennoù stouet, n'hellent sevel diouzh an engroez nemet c'hoarzhadeg ha selloù goapaus pa vac'hagnent un anv muioc'h eget retoc'h. Fall e oa se, rak, evel ma oar pep unan, nep a c'hoarzh a vez trec'h war nep a c'hourc'hemenn. Ouzhpenn, ugent den a felle dezho, ha n' eo ket gouzout ugent anv. Niver ar pigoù hag ar paliou a oa muioc'h dezhe eget anvioù ar re o douge. Setu perak, e oa fin da 'r c'halvadenn.

485

Niveret an dud, e c'hellemp dilojañ.

Daoust dimp bezañ boaziet (rak pep hini ac'hanomp en doa bet da c'houzañv evel-se pemp pe c'hwec'h gwech c'hoazh), e vezemp skoet gant seurt darempred. Kerzhout a raemp, mut, pell amzer, davet ar maez, en dizurzh evel saout o vont da 'r park, ur soudard dirazomp ha daou a-dreñv. Dek munutenn goude, edomp o skrapat war run an ti-dour. Alese, e verzhep, er pellder, ar mor o lintrañ endro da 'n enezenn. Blot e oa an aer er mintinvezh-se : ur blijadur e vije bet, en ur mare all, ober ur gerzhadenn da 'n hevelep eur. Boas ne oamp ket avat da vezañ ken beure. Frond ar pin ha c'hwez tanavoc'h ar banal a oa war an aer, tra ma c'hellemp arvestiñ ouzh ar brug, ar brulu hag an tro-heol. E gwirionez, doare ur valeadenn romantel a vije bet dimp ma n' hon dije ket santet war hor skoaz pouez ponner troad ar benveg na zougemp ket evit c'hoari, ha merzet beg ar fuzuilhoù dreist hon pennoù.

Ne sankemp ket tizh. Amzer hon doa. Kalz a amzer. Trawalc'h e vije dimp - ha ret ivez, siwazh, - degouezhout e-tal ar foz da gaver eizh eur.

Hor bagad a yae a-strew dre an hentoù dirazomp : a-wechoù estrevedoù, a-wechoù hentoù-kirri, hag a-wechoù all gwenodennoù a gase ac'hanomp a-dreuz ar parkeier pe a-hed ar c'hleuzioù. Ul lev hon doa d' ober, hag eizh eur dres a oa bep tro pa zegouezhep war ar chanter.

Ur pennad amzer a veze roet dimp evit istribilhañ hor muzetennoù hag hon dilhad, cheñch hor botoù m' hon doa c'hoant. Lod a gemere amzer da bellaat evit o ezhommoù a-raok diskenn er foz, rak ur wech tizhet ar strad nep digarez da skrapañ da 'l laez a-raok dek eur rik.

Daleañ a raemp kement ha ma c'hellemp a-raok en em vodañ dirak an toull. Heugus e kavemp anezhañ. Gwir eo e chome c'hoazh un dra a-bouez d' ober : sevel ar skipailhoù ! Blejadennoù a savas ar mintinvezh-se diouzh genou ar soudarded, pa fazie un douger-pig war ar renk. Unan ac'hanomp en doa daleet muioc'h eget boaz e-touesk ar raden pe ar banal, diaezet ma oa marteze gant e gafe-laezh. War an taol, e oa plijus tre evel just seurt darvoud evit ar re all. Un dremmskeudenn a verzhep, a-benn ar fin, o fiñval a-dreñv ar c'hleuz, hag ar soudarded a vlejias muioc'h-mui davetañ. Imoret fall e oant en hor c'heñver.

486

Tropellet hor bagad, en em lakaemp war div renkad, rak paliou ha pigelloù a ranke diskenn a-gevret, evel ar c'haleourien a-wechall; nemet ne camp ket chadennet. Pa oamp peulet a zaou da zaou, e save ur mell youc'hadenn a-dreñv d' hor c'hein, ha dav e oa dimp neuze splujañ en toull.

Peurliesañ, e pade ar monedone-se ur c'hardeur, pe wardro, hag a-wechoù muioc'h.

Lavaret em eus ne oa ket ar wech kentañ dimp en em gavout eno. Hag evel just, deuet e oamp da gaout boazioù. Ne vezent ket atav degemeret mat gant hor

gwarded. Dont a raemp a-benn koulskoude da dennañ implij diouzh ar skiant hon doa prenet, evit aesaat d' hol labour. Da skouer, merzet hon doa e c'hellemp tennañ hon mad diouzh an amzer pe diouzh an heol. Pa veze brav anezhi e lamemp hor chupennoù hag en em gavemp kazi holl war gorf hor rochedoù. Evit lod eus hor gwarded, e tremenemp kement-se da anaoudegezh a youl vat. Pa veze ar mizioù tomm - ehan ebet ne oa gant o labourioù - e lamemp en tu-hont d' hor rochedoù, hag a-wechoù hor brouedoù-korf. E daoulagad hon aelez mat en em ziskoueze neuze un estlamm ! marteze avat ne oa aze nemet un avi, pa rankent gouzañv o gwiskamantoù mezher louet. Arabat krediñ, evit se, ez ae kalz fonnusoc'h an traoù en-dro ganeomp. Touellus-tre e oa hor c'hundu ha ne oa ket da fiziañ ennomp e mod ebet.

Ur ger all a garfen da lavarout diwar-benn savidigezh ar skipailhoù. Da gentañ, e c'heller lavarout ne selle ket al labour-se ouzhimp. An darn vuiañ ac'hanomp a glaske, en a-raok, dibab ur c'henc'hoarier, mar geller lavarout, diouzh ma plije gentañ, hag ur wech graet dibab an amezeg, pe ar c'hamalad, ne oa ket re ziaes « degouezhout » gentañ evit an devezh. A-walc'h e oa dimp en em gavout skoaz-ouzh-skoaz, pig ha pal, evit gwelout ur biz o c'hourc'hemenn da ziskouez strad ar foz. Evel merion en em ruzemp neuze a-hed ar vriell en ur gemer harp war hon binvioù. Lu en em gavemp a-wechoù ; ha soñj am eus e c'hoarveze dimp risklañ diwar al laez tre betek an traoñ e-lec'h e oa atav mezhekaus en em gavout e revr er fank (pa ne veze ket e c'henou), rak ramp e oa ar brielloù goude an nozvezhioù glav.

487

Tizhet ar strad ganimp, ne stagemp ket raktal gant al labour evit kelo-se. Netra, evel just, ne vire ouzhimp d' henn ober ; gwell e oa dimp avat gortoz ar gourc'hemenn. Edo an enor, pe mar karit, ar sevended, war ar c'hraf. Iskis a-walc'h e kavo meur a unan ar c'hiz-se marteze. Ret eo intent evit mat penaos e oa urzhiet an traoù. Pep hini en doa da vont en e roll : ni hon doa da embreger hon hini, hor gwarded o doa kemend-all d' ober diouzh o zu, pegen displijus e c'hellfe bezañ al lodenn fiziet enno, evel gourc'hemenn da skouer.

A-benn ar fin, pa oa renket ar skipailhoù en traoñ, e-harz ar voger, e kouezhe, rust, an urzh war hor pennoù. Ugent kein a souble neuze, a-gevret. Koulskoude, ne dalveze ket c'hoazh an dra-se e oa boulc'het al labour. Un arvester en e sav war vord uhel ar vriell en dije kavet iskis hor bagad, am eus aon. Keinoù krommet, pennoù stouet, daouarnioù kroget start er binvioù... Heñvel e oamp moarvat ouzh ur bagad paotred yaouank o c'hortoz, war un dachenn-redek, taol pistolenn al « loc'her ». Un disterañ habaskoc'h e vezemp, a gredan, rak n' hon doa gounid ebet da c'hortoz na brud ebet da zifenn. Heñvel e lakafen c'hoazh hon emzalc'h ouzh hini an dud bodet en ur saloñs, o c'hortoz gant pasianted ma azeffe o nesañ a-raok teurel o-unan o fouez. C'hoant c'hoarzhin a save ennon bep tro m' en em gaven evel-se. Uheloc'h, a-us d' hor pennoù, ne gave ket din e oa an hevelep c'hoant o luskañ hor gwarded. Nebeut goude, ur mell youc'hadenn dislonket warnomp a lakae hon izili da sankañ tizh ; par e oamp da ardivinkoù a fiñv pa vounter war ur beg-tredan.

Dieubet diouzh pep emzalc'h en em gavemp war an taol, hag ar pigelloù a lamme war ar vein. El laez, war an dorgenn, dieubet ivez diouzh pep damant, e teraoue hor gwarded gant o baleadennoù gorrek didermen. Ugent den e oamp setu, m' hoc'h eus heuliet mat, dek skipailh a zaou. Lavaret em eus ne selle ket ouzhimp savidigezh ar skipailhoù-se ha ma teuemp a-benn, alies, d' o aozañ hervez hor c'hoant e c'hoarveze a-wechoù gant hini pe hini bezañ rediet da vont gant tud n' en dije ket dibabet a youl vat war feur bet.

488

N' omp ket holl frammet war an hevelep patrom, evel just. Bez' e c'helle unan kejout gant tud kozh hanter-grommet gant an oad pe gant ar remm (rak pep kristen a fiñve e kêr a oa mat evito), pe gant re yaouank blouc'h ; gant re vras pe re vihan ; re dreut pe re dev ; re vlevenk pe re voal ; ne vezemp ket chalet gant kement-se, ha n' eo ket traoùigoù ken dister a nec'he unan. Nann, ar gwashañ a c'helle c'hoarvezout a oa kouezhañ gant unan a labore evel ur marc'h. Un displijadur ferv en doa neuze da c'houzañv. C'hoarvezet eo bet kement-se ganin ur wech. Ur pezh mell den a oa bet lakaet din evit keneil. Laouen e oan

rak un aer dereat-tre en doa. En-dro din, daou pe dri faotr a c'hoarzhaz. Ober a ris evelto, hag an den e-unan a vousc'hoarzhaz din sioulik, evel p' en dije bet mezh gant e vent pe e nerzh korf. Diskanañ a ris hep dale pell hag ec'h intentis perak e selle ar re all ouzhin gant fent. Gwashoc'h eget ur marc'h dall e chouke va den. Al labour a oa evitañ gwashoc'h eget ur boaz, ur si. Ha penaos chom hep mont a-zoug e gammed, p' en doa kemeret e bennad herr ? Kaer am boa e aliañ, n' helle ket daleañ. Par e oa e jestroù da gefluskoù ur mekanik lardet druz, ha treiñ a rae e zivrec'h a-gentizh, hep tamm ehan, ur wech kemeret gantañ e lañs. E gwirionez, feuket e oan kement ha bamet, hag ur blijadur e vije bet din chom da sellout outañ e n' eus forzh pe lec'h all. Moc'higoù am boa paket e palvoù va daouarn ken e oa mezh ganin en ur zistreiñ da 'r gêr. Gwir eo, diouzh un tu all, e oan boazetoc'h da zougen un doug-pluenn eget ur bal pe ur bigell.

Er c'hontrol, an hini a oa fin a-walc'h da zibab e geneil, a c'helle meur a wech, kouezhañ gant un arzour, evel Gregor, da skouer. Neuze e talvez e a-walc'h ar boan bezañ a youl vat o vont di, ha pa ve nemet evit dastumm ur gentel.

Taolet em boa evezh ouzh Gregor, e-kerz an eil pe ar c'hentañ eus va anerioù. Ul levezon vras en doa e ampartiz warnon. Ne oan ket e genseurt, met dre zegouezh en em gavis nepell diouzh e skipailh hag e c'hellen estlammiñ war skañvder e daol pigell. Sevel a rae e venveg uhel tre er vann, hag, en ur dermal leun ha plaen e tiskenne anezhañ, goustadik, goustadik, betek ar vriell. He zizhout a rae gant beg an houarn hep un disterañ trouz hag ivez hep an disterañ efed. Un dornadig mein a ruilhe betek beg e votoù. Un « arzour », pa lavaran. Ober a ris va mennoz ober skipailh gantañ evit ar c'hentañ gwech m' en em gavfemp gourc'hemennet da 'n hevelep aner. War an distro e c'hellis tennañ ar gaoz war va mennoz. Sellout a reas ouzhin gant daoulagad leun a c'hlanded, doare gantañ da 'm ferzhiañ. Va anavezout a rae mat daoust din bezañ kalz yaouankoc'h egetañ hag un degemer mat a reas da 'm goulenn.

489

Goude-se, e oamp en em gavet peder gwech a-gevret e strad ar foz hag amzer hon doa bet da lipañ hon doare-labourat betek dont da vezañ gwir vistri war hon hentenn. An taol-mañ e oa bet peurechuet ganeomp hon emglev e-pad hor c'herzhadenn. Plijus e oa ragachat evel-se e-kerz ur valeadenn e derou ar mintinvezh. C'hoarzhin a raemp a-wechoù leizh hor genou, rak hon divizoù a oa fentus, evidomp da nebeutañ ; hag empenniñ a raemp ar pennoù a vefe da 'r re all pa zisklêriafemp dezho, war an distro, ne oamp deuet a-benn da skeiñ nemet ugent taol pigell e-doug ar mintinvezh ha kemend-all e-doug an endervezh. Ali e oamp koulskoude hon defe da evezhiañ war-du hon gwarded rak tagnous-tre e c'hellent dont da vezañ evit dister-dra. Gouzout a raemp ouzhpenn e oant gouest, en o fulor, d' ober bec'h warnomp gant o armoù. C'hoarvezet e oa kemend-all e lec'h all. Ret e oa dimp ober van da labourat gant youl vat.

Gant an tizh-se, e c'helle goulenn unan bennak : penaos ha pezh-a-vare e soñjit 'ta e vefe bet echuet al labour fiziet ennoc'h ? Anzav a ran n' hon doa ket pledet e mod ebet war ar gudenn-se, dre ma seblante dimp moarvat n' hon doa netra d' ober ganti.

Evit dont a-benn da seveniñ hon divizoù, e oa ret dimp en em gavout dres e kreiz ar strollad, en doare da vezañ kollet e-touesk an engroez. Evezh a oa da deurel war ar poent-se, rak hor gwarded a oa tuet da soñjal e talc'hent start dindan o beli an dud fiziet enno dre ma evezhient gant aked an daou benn eus ar strollad en em lede dirazo, e strad ar foz, izeloc'h eget o zreid. Mesk-ha-mesk, etre skipailhoù ar pennoù, e fiñve ur bern traoù dispis na dalveze ket ar boan spisaat warno. Setu perak e oa kalz gwelloc'h en em gavout e-kreiz ar bern eget bezañ an hini a zifraoste ar vriell war ar c'hostezioù. Peogwir e oamp rediet da dremen hon devezh dindan lagad an alouberion, koulz e oa dimp en em gempenn, gwellañ ma c'hellemp, evit tennañ dereat hon nadoz davedomp.

*

490

An devezh-se eta, ur wech bodet an ugent douger-binvioù, goude meur a vlejaden ha div pe deir stlakadenn gant stankerezed ar fuzuilhoù, abalamour da 'r ruz-revr en doa graet d' hon « aelez » daleañ, pep hini en em lezas da risklañ betek ar foz dirak al lodenn dibabet gantañ. Goude an taol-loc'her a-raok deraouiñ, e krogas hon diskuliadeg.

Da gentañ e oa ret dimp meudañ war hon danvez-labour. Tro-dro dimp, hep mui gortoz, e kanas ar binvioù war ar reier. Warnomp ne oa ket pres. En em gavout a raemp o tic'houzougañ dirak hor mein, o c'houlakaat, o jediñ, o tiskontañ, o talmeta dre gaerik ar roc'h gant beg ar bigell pe houarn ar bal, a-wechoù stouet, a-wechoù daoubleget, a-wechoù all a-sav, o palvata anezho evel ur mezeg e glañvour astennet war e fled. Pell e padas hor prederiadenn, ha ken pell all e chomjomp goude-se da eskemm mennozioù. E-pad an amzer-se an eur a yae endro ; ha pa zeujomp, a-benn ar fin, da evezhiañ ouzh an heol, e oa savet uhelik a-us d' hor pennoù. Tost e oa dimp en em gavout mezhus dirak ar re all ; ha setu ni o 'n em chalañ gant ar bromesa diboell hon doa graet e-doug ar mintin. Daleañ a rejomp c'hoazh da dabutal war ar poent-se, rak fellout a rae dimp gouzout evit mat hag e oamp bet re ziboell pe get d' ober seurt promesa. Ret e oa dimp fiziout war an amzer a chome ganeomp a-raok kreisteiz. En ur zerc'hel kont eus ar c'hard-eur kollet e penn an devezh hag eus ar c'hard-eur all a vefe gouestlet dimp da zeg eur evit debriñ ur begad - hag a astennemp, ingalik, d' un hanter-eur, n' hon doa mui dre vras en hon dalc'h nemet teir eurvezh. En ur jediñ spis war ar gudenn, e teujomp da soñjal e oa ret dimp darc'haouiñ c'hwec'h taol pigell da 'n nebeutañ en un eurvezh, pe mar kavit gwelloc'h, unan bep dek munutenn. E riskl da chom berr en em gavemp. Ur fazi e vije koulskoude krediñ e oamp nec'het diwar hor jedadenn.

En-dro dimp, e seblante an traoù mont kalz gwelloc'h. Kemer a rejomp, a-benn ar fin, hol lañs, ha pa gouezhas an taol kentañ war ar vri, e oa pell tremen nav eur. Ar bec'h a reas Gregor a oa ken reut ma savas an holl bennoù davedomp, hep ankounac'haat re hon « aelez » pintet war-c'horre an dorgenn. Hor mignoned a c'hoarzhaz ; ne devezas ket ar re all ober kemend-all. N' edomp ket o klask kement-se kennebeut, rak arvarus eo atav d' unan bennak tennañ evezh ar re a fell dezhañ gwelout e-pad un devezh a-bezh dibreder en e geñver.

491

Ya ! Ur mestr taol en doa graet Gregor. Ar maen a ruilhas, ken e kemeris aon, rak darbet e voe dimp kaout va botoù-ler saotret. Sevel a reas e gein, ha goude un taol-lagad a-ziskan da 'n engtoez a zinerzhe da vougañ e c'hoarzh, e lezas ganin al lec'h. Goude-se, o kemer un ton sirius-tre e lavaras etre e zent : « Emaomp ganti, paotred ». Ur vouezh a voe klevet en un tu bennak : « Gra ur merk war bav da bigell, Gregor ! » Neuze, e tarzhas ar c'hoarzh, hag an dargreizoù stouet a savas, eürus da gemer un disterañ ehan. Raktal, ur vlejaden a gouezhas warnomp. Pep hini, doñvaet, a adkrogas gant e labour en ur ziskrognal. Ober a ris evel ar re all. Ouzhpenn, deuet e oa va zro da stagañ ganti, ha fellout a rae din bezañ ken akuit ha va mignon.

Ar bernig mein en doa ledet dirak beg va botoù a oa treut. En un taol pal sanket eeun dindanañ em bije gellet e zastum diouzhtu. Gwelloc'h am boa d' ober. Ret e oa din o dibradañ hag o zeurel er vagon vihan, nepell a-dreñv va c'hein ; den avat ne zifenne ouzhin o dibab a-raok o c'hemer. Turlutañ a ris gwellañ ma c'hellen evit o c'hemer a-unan-da-unan gant va benveg. Muioc'h a drouz a gasis, am eus aon, eget a labour. Chourikat a rae va houarn war ar reier. An hevelep mouezh ha diagent a savas da 'm c'huzuliañ : « Na rez ket dimp droug-dent, paotr ! » Douget a-walc'h e oan da heuliañ an ali fur-se. Goustadik, e kendalc'his eta gant va labour. E-keit-se, Gregor a droe en-dro din, pe a rae van da zibab ul lec'h all da skeiñ. Evidon, pell e chomis a-raok digeinañ. Fellout a rae din kinnig da 'm mignon ul leurenn naet evel palv va dorn.

Kenderc'hel a rejomp evel-se an eil war-lerc'h egile.

Ken dalc'hus e oa hol labour ma teuas dek eur warnomp ken buan ha tra. Me gav din n' em eus ket gwelet alies an amzer o tremen ken prim ha souezhet e oamp hon daou o klevout mouezh an « arc'hael » o kemenn dimp evit ar c'hard-eur

arsav.

Amzer dimp da zigrommañ hon dargreiz, e verzhemp tropell hon amezeien o skrapañ a-hed ar vriell evel merion, evit tizhout ar gorre.

492

Gregor ne oa ket mui yaouank-flamm. Ugent vloaz bennak koshoc'h egedon e oa. Gortoz a ris anezhañ evit e skoazellañ da bignat gant ar c'hleuz. Pa zegouezhjomp el laez, e voemp degemeret gant ur c'hoarzh ledan hag ar goulennou a savas davedomp a bep tu. Ur pennad e padas ar fraoñvadenn. Aet skuizh gant o c'huriusted e kemeras Gregor e neuz doaniet da anzav dirak an holl ne oamp deuet a-benn da deurel nemet tri zaol pigell e-doug hon hanter penn-devezh. Lakaet en doa e zaou zorn war bav e venveg ha lezel a rae e selloù goapaus da dremen war an holl, ur mousc'hoarzh leun a fent kluchet e korn e vuzelloù.

Nebeut goude, en em gavemp holl azezet, hon treid a-ispilh war gostezenn ar vriell, pep hini o tispakañ e damm merenn-vihan. Ne dalv ket din ar boan menegiñ amañ petore tra hon doa war hon tammoù bara. Gant meur a hini ez eus bet komzet eus ar vizer a rene war hor bro er mareoù-se, hep ankounac'haat evel just ar re, niverus, a zalc'h c'hoazh, stag da viken ouzh o staon, blaz an dienez a oa lod an darn vuiañ eus an dud. Deuet eo ar mare d' ober un evezhiadenn all. Emichañs e vo an hini diwezhañ. Bep tro, pa zeue diskuizh dek eur evel hini kreisteiz, e pignemp atav rag-enep da 'n tu m'edo ar soudarded. Se a oa unan eus an traoù pouezusañ en hor buhez diaes. Arabat krediñ e oa deuet dimp ar boaz-se goude hir brederiañ war ar pezh a zo reizh pe war ar pezh a zo drouk, rak ne oamp ket gwall duet da brederiañ war seurt reolennoù e mareoù evel-se. Ne felle dimp nemet un dra : debriñ e peoc'h, ar pellañ ma c'hellemp diouzh hor gwarded, an tammig pred bet aozet da bep hini gant gwreg pe vamm. Aes eo soñjal e oamp noilhet gant hor merc'hed da 'n devezhioù-se, hag e kavemp etre hon tammoù bara an traoù fetisañ bet dizoloet en ti. Ar c'hwez e-unan a oa trawalc'h da zigeriñ kalon ar figusañ hini. Meur a wech em eus gwelet hon gwardianed o c'hwesa an aer, digor o fronelloù ha goulo o genou, tra ma c'hoarzhemp dindan hor mourroù. Gwelloc'h e oa dimp eta lakaat etrezomp hag int led ar foz. Furoc'h e oa. Ha n' eus forzh penaos, kalz muioc'h eget ledander ar foz-se a oa etrezomp : rannet e oamp an eil re diouzh ar re all gant ar brezel diot a vac'hagne hon eneoù hag hor c'halonou.

493

Brav e oa an amzer am eus lavaret. Hor feskinier a vourre war an dorchenn a rae dezho ar geot tener hag ar brug. En-dro dimp c'hwez saourus ha melkonius an amzer nevez o teveriñ diouzh al lann hag ar banal e bleuñv. Dirazomp, moulbennek, tagnous, hor mesaerien oc'h ober o monedone, vak, hag o kriviñ gant an naon. Difrae e chomemp en o c'heñver, hag hor prederiadennoù a garantez da 'n nesañ, daoust da brezegennou fur hor person, ne savent ket, 'm eus aon, uheloc'h eget hor javedoù. Dindan allazig an avel, eürus ouzh ar momed astal kinniget dimp, ne glaskemp netra estreget gortoz an amzer da dreiñ. Distreiñ da 'r gêr e oa hor pal nemetañ. Koulskoude, en ur verzout an daou vagad, an tri soudard o c'hedal, diouzh un tu, hag an ugent gwaz o verennañ, diouzh an tu all, meur a hini en dije gallet goulenn pere o doa da chalañ ar muiañ. Gwir eo ne zibab ket an unan e vuhez.

Ur bomm bennak a save, a vare da vare, diouzh hon tolpad ; doare d' en em galonaat emichañs. Ouzh hon gwelout evel-se, e roemp da soñjal, a gredfen, en ur bagad sioul ha doñvaet. Ne oa ket nebeutoc'h a zienez en hor c'hreiz evit-se ha da 'r bara a choukemp e chome ur blaz a c'hwerventez. An teir skeudenn fiñvus o trolinenniñ war an oabl glas, hon oabl, a zalc'he ac'hanomp dirak hon gwirvoud reuzeudik. Bez' e oant aze, o fuzuilhoù o vrallañ war o feskennoù, a-bouez o lerenn, par da 'n ael a oa bet lakaet gwechall dirak dor baradoz an douar, gant an diforc'h-se ne oa ket heñvel ar c'hleze a zouge hennezh ha benveg ar re-ni a oa en e bourvezer danvez un tan a anavezemp. Bale a raent. Hep gallout en em zifenn, hon daoulagad o heulie en o c'herzhout, bevennet gant mentadur hor bagad. Ruzañ a raemp war hor begadoù diwezhañ. Meur a hini e-touesk ar re yaouankañ, ne chaokent mui abaoe pell, nemet avel. M' hon dije arsavet goude terriñ hon naon, e vijemp pell zo a-nevez a-sav ha prest da dagañ eil lodenn hor

mintinvezh. Ur pal all hon doa.

Ar boaz a oa bet kemeret diouzhtu, da zerou an anerioù, astenn ur c'hard-
eur-se d' un hanter-*eur*. Ken ret e oa dimp, ma ne oa ket muioc'h, tizhout ar
pal-se ha predañ. Ezhomm en doa neuze ar bagad kaout ur marvailher ampart a-
walc'h da zedennañ evezh an holl. Gwelet em eus meur a unan o vezañ tapet berr
war ar poent-se dre ziouer a fistilher, ha bezañ rediet da sailhañ war al
labour, a-boan tremenet dek pe zaouzek munutenn. Ni, dre chañs, hon doa Gregor.

494

N' emañ ket o vont da gontañ troioù marzhus c'hoariet gantañ a-enep d'
hor gwarded, rak e pep keñver e vije bet fall krediñ e vijemp deuet a-benn d' ar
fuzuilhoù gant hon daouarn noazh. Aesoc'h e oa dimp tunañ eget brezeliañ.
Brabañsal zoken a vije bet sot. Meneget hon doa e tizhemp alies an hevelep pal
en ur erbediñ hor c'heneiled da lonkañ goustadikañ ma c'hellent o merenn vihan.
Aze e oa ezhomm eus ar marvailher.

Kavet e vez tud barrekoc'h-barrek war ar marvailhañ. A-wechoù e vez ret o
skoazellañ en ur farsal ganto, pe en ur c'hoarzhin, zoken pa ne vez ket kavet o
danevell eus ar fentusañ. Gant Gregor ne oa ket dav.

Diouzhtu e savas, e damm bara en e zorn kleiz, e gontell en e hini dehou,
selloù an holl a droas davetañ, ha mousc'hoarzhoù a-genwall a ziwanas e kornioù
ar muzelloù. Prenet hon doa skiant diouzh hor gwarded ha, gant se, e ouiemp
ervat e oa ret-groñs chom hep sellout outo, rak re ouest e oant da lakaat da
oaperezh ar pezh ne oa, peurvuiañ, nemet fent etrezomp. Ne lavaran ket ne save
ket, a-lies a-walc'h, ur bourd bennak en o c'heñver ; met peogwir n' intentent
hor yezh e mod ebet, ne vezemp ket gwallgaset evit-se. Hep dezho gouzout perak,
hol lezel a raent e peoc'h. Gwelet ez eus bet zoken, ur wech bennak, unan pe
zaou en o zouesk o kemer perzh en hon abadennoù, ha c'hoarzhin, leizh o genou,
ouzh hon gwelout oc'h estlammiñ a galon vat. Pa vezer gouest da dizhout ar pal-
se, ez eo gounezet ar c'hoari. N' eus forzh penaos, a soñjemp, gant Gregor, n'
hon doa ket da vezañ chalet.

...Dre be hent e oamp deuet eta da gomz eus an arrebeuri kozh ? N' em eus
ket soñj re vat. Sur a-walc'h, hervez ma c'hoarvez a-lies pa sav kaoz war
draoùigoù a netra, e oa aet hon diviz eus un danvez d' un all. E seurt divizoù,
ar mennozioù a ya, a zeu, en em droc'h, hep na vijer gouest da lavarout na
penaos, na perak e kemmont. Emichañs e c'hoarvezas kemend-all ganeomp...

495

Pa oamp en em lakaer da zispakañ hor predoù e teuas penn-komz eus ar
boued, ha muioc'h c'hoazh eus padusted ar mareoù divalav a oa ret da 'n holl
gouzañv abaoe keid-all. Daoust hag alese eo e kemas unan bennak e lañs da gomz
diwar-benn ar marc'had-dre-guzh ? Bez' e c'hell bezañ. Marteze ivez, e-touesk ar
re a rae kenwerzh gant danvez boued, dilhadoù, pallennoù, liñselioù hag all, e
venegas unan bennak ar re - rouesoc'h - a rae o mad gant an arrebeuri kozh. Kit
da welout ouzh peseurt abegoù e c'hell bezañ stag tonkadur mab-den. Daoust ha
gwir eo ned eo hor mennerezh netra muioc'h eget komzoù goull hag ez omp rediet
da c'houzañv dorn ponner ar vuhez hep termal, pe, da 'n nebeutañ, hep gallout
netra a-enep dezhañ ? Mervel ! Ya ! Met mervel diwar gleñved : bezañ lazhet e-
pad ur brezel, pe en ur gwallzarvoud... Intent a ra an den seurt marv. Met en
abeg da draoùigoù ken dister evel ar re ne ra ugent gwaz nemet fent gante evit
astenn un tammig kard-*eur* e-doug un deog ? Den n'en dije kredet e vije bet an
dra-se posubl...

Staget en doa 'ta Gregor gant e lavar. Lirzhin e oa dirazomp, ar fent o
skediñ en e zaoulagad. Emaon c'hoazh bremañ oc'h en em c'houlenn penaos n' en
deus ket merzet, e don e ene, ur raksant, un damgeal, un trechal bennak par d'
ur garm, pe d' un esmae, en dije graet dezhañ tevel raktal ha serriñ e c'henou ?
Nann ! Re sammet e oa moarvat gant ar blijadur gogeal dirak e gamaladed ouzh ar
re hon evezhie, en tu all da 'r foz. Outo, evel tud, ne gredan ket en doa an
disterañ kasoni : met ouzh ar mac'homerezh a daolennent evidomp e oa un dra all.

« - Kavet em eus penn da 'n neudenn, » a lavare. « Greomp traoù kozh-nevez hag o foeltromp dezho kerañ ma c'hellimp. »

« - Jakez ! a zichekas davet unan (ar c'hoshañ a oa Jakez etrezomp), anavezet hoc'h eus gwelloc'h egedon Gwilhou-an-tachou-kouevr a oa e stal er c'hoc'hu kozh ? Deuet e oa da vezañ, a gendalc'has evidomp holl, brasañ marc'hadour arrebeuri bet biskoazh gwelet er vro. Prenet en doa ul lod pin a c'helle bezañ bet heskennet tost hanter-kant vloaz a oa, e-doug gwerz stal vras ar Mañcheg war hent Pornaleg. Choukañ a rae, a-hed an devezhioù, en-dro d' e eskemmer evit fardañ arrebeuri. Ur julod eus Kemper, nevez deuet er vro, a c'houlennas digantañ un armel hag ur voest-horolaj mod kozh. Kinnig a reas dezhañ un dornadig aour evit seveniñ e c'hoant. Gwilhou, droukhoalet gant c'hwez ar melen a redas dre ar maez hep dont a-benn da gavout ar pezh a felle d' egile. Un devezh m' edo o fardañ ur bankig-treid evit ur vrouderez - koll amzer evel ma lavare - e savas en e benn ar mennoz nemetañ. Tagnous e oa vezañ rediet da sankañ koar en toulloù-preñved ; ha grozmat a rae ouzh ar plenk en doa prenet ne dalvezent da netra nemet d' ober disterachou traoù evel bankeier. Gant aked e stanke anezho koulskoude rak ne felle ket dezhañ bezañ skandalet gant ar vigoudenn divergont ma labourere eviti. « Biskoazh, a lavaras, n' em eus gwelet kement a doullou, en arrebeuri kozh zoken ! » Ha war an taol e chomas digor e veg. Un taol troad a vannas d' ar bankig - da veskleta ar Vigoudenn ! - ha laouen-dreist en em lakaas da brientiñ gant e goad preñvedek un armel tachou evit julod Kemper. Hemañ a chomas badaouet pa welas anezhi. En toulloù preñved eo e kavas Gwilhou e fortun. Gweleoù kozh, armelioù tached, koufrou, irc'hier, boestoù horolajoù a zeuas goude-se er-maez eus e stal hervez c'hoant e bratikoù. Testeniañ a rae uhel ha kreñv e oant holl koshoc'h eget ar Reveulzi, ha lod zoken, ar re deuet ar gwellañ, hervez an toulloù, koshoc'h eget an Dugez Anna. Livañ a rae anezho gant ur seurt gwin-kraoñ ma lede warnañ koar melen dastumet gantañ e-unan en e goloennoù kuzhet a-dreñv Brenañveg. Hag e gwirionez ur souezh e oa sellout ouzh an arrebeuri kozh o tont, nevez-flamm, eus e zaouarn achantour. A-wechoù koulskoude, ne gave ket anezho peurglok. Fellout a rae dezhañ o feurlipat evit gallout diskouez splann e verk meur, e brouenn nemeti, e siell a wiriegezh. »

496

Selloù an holl a oa troet davet Gregor. Lirzhin e oamp o selaou anezhañ, daoust dimp anavezout e gontadenn kenkoulz hag eñ, he c'hlevet m' hon doa holl ouzhpenn kant gwech. Kalz muioc'h hon diduelle gant e zoare-danevelliñ eget gant e zanevell hec'h unan ; hag amañ, dirak ar foz ledan a zigore he genou dirazomp, e kavemp marteze d' e fent un doare n' hon doa ket bet an tu da verzout morse.

Ur mell huchadenn o tont trumm diouzh an tu all a reas da bep hini gourlammat, rak disoñjet hor boa ar re-se. Estonet, an holl a sellas ouzh ar soudarded. Unan, tagnous, a c'hourdrouze warnomp en ur ziskouez dimp e eurier war e arvrec'h, a-stokadoù biz-yod. Ne oamp ket berrspredet, ha daoust dezhañ gourc'hemenn n' intende nikun ac'hanomp tra enni, ne oa ket aes dimp chom hep kompren e oa deuet ar mare d' echuiñ gant hor c'hoari. Koulskoude den ne fiñvas. Hennezh, da nebeutañ, n' hon anaveze ket ma krede ez afemp diouzhtu goude e garnach, da lammat war hon binvioù ha da ziskenn raktal gant an diribin. Habask, e troemp holl hor selloù davet Gregor. Adkroget en doa, difrom, gant e zanevell. « Ar chas a groz ! » a lavaras dimp hep sellout outo ; « amzer zo ! »

497

An holl a c'hoarzhaz. Ha c'hoarzhin a c'hellemp, rak evel ma lavare va mignon, e brezhoneg henn graemp, ha n' ouzon ket hag-eñ o doa morse gwelet, ar soudarded-se, en o buhez, un dra ken souezhus evel ur bagad tud o c'hoarzhin e brezhoneg. Hon dremmoù drant moarvat eo a lakaas nervennoù an hini tagnous da grizañ. Ur gourc'hemenn zo ur gourc'hemenn, dreist-holl pa zeu eus genou un den o tougen ur fuzuilh. Ya ! met kit da c'houlenn digant ugent den sentiñ evel bugale er c'hatekiz. Ha komprenit ervat, ne oamp ket deuet a-benn da astenn hor c'hard-er hervez hor c'hoant. Diaes e vefe dimp marteze lakaat tregont munutenn d' ober ur c'hard-er, met krediñ a rae ganeomp e teufemp a-benn war-bouez nebeut.

Plegañ a reas Gregor e gontell hag he lakaat en e chakod. Soublañ a reas goude ha kemer va fal. En em harpañ a reas war he zroad, e zaou zorn e kroaz. Pep hini a c'hortoze.

« E bord an toullou preñved e oan chomet, a gredan, n' eo ket 'ta ? a c'houlennas. Evit ober da 'n arrebeuri, a oa c'hoazh ganto c'hwez ar pin hag ar c'hoar fresk, leizh ar fronelloù, evit reiñ dezho un neuz a gozhni direbech, Gwilhou a gemere e souderez hag a zeve koar ha koad betek kaout dezho liv toupek an traoù kozh kramennek. Goude, e renke anezho, a-rezad, e foñs e stal-labour. Dont a rae neuze da 'r penn all ha sammañ e fuzuilh karget e blommenoù bihan. »

...En ur gomz e samme, eñ ivez, va benveg a oa etre e zaouarn ; skoaziañ a rae anezhañ en ur lakaat an houarn dindan e gazel, e jod astennet a-hed an troad ; hag hep prederiañ pelloc'h, ken ac'hubet e oa da zrevezañ jestroù ar Gwilhou kozh, e c'harmas : « Pañ ! Pañ ! Pañ ! »

Hor c'hoarzhadenn a c'holoas e vouezh. Ne soñje ket, ne wele ket, ha ni kennebeut, e vize gant troad o benveg an tri soudard peulet dres dirazomp war an tevenn, en tu all da 'r foz.

Ur vlejadenn ouez a freuzhas warnomp holl azezet nemet Gregor. Pa drojomp daveto hor selloù, e verzhjomp, ar souezh hag ar saouzan o tispourbellañ hon daoulagad, daou fuzuilh buket warnomp.

498

Gregor n' en doa spurmantet netra, kollet m' en em gave en e c'hoari, e jod atav kenstag gant troad e venveg. Kenderc'hel a rae gant e vouezh c'hoapaus d' ober « pañ ! Pañ ! »

Garv, dic'hortoz, diveizus, e stlakas un tenn. Hag unan all diouzhtu goude. Gant an hini kentañ, Gregor a horjellas. An eil e dizhas dre ma tisac'he, hag a beurechuas al labour boulc'het gant an hini kentañ, ma c'helle c'hoazh un dra bennak chom da vezañ peurechuet.

Evel-se eo e varvas Gregor, va mignon, e-doug ur mintinvezh kaer a viz Mae. Hep ur garm. Hep un huanadenn.

Ne gasas gantañ da 'r bed all, e foñs e zaoulagad goullo, nemet an dic'hoanag da vervel hep gouzout perak.

Ni henn gouie.

Evit Netra.

EMILY DICKINSON

O soñjal en Anjela Duval em eus adlennet barzhonegoù Emily Dickinson. An eil a zo liammet gant eben em spered. Dre o stumm-skrivañ koulz ha dre o c'harantez ouzh an natur. Ne lavaran ket dre o buhez. Anjela Duval a zo Breizhadez ha labourerez-douar : kalet eo ouzh ar boan, eus ur ouenn dud boazet da c'houzañv, da devel ha da vervel sioulik. Setu aze andon ar brederouriezh habask ha kalonek a intr he skridoù. An Amerikanez a zo feuls : ne oar ket petra eo plegañ ; ne bleg na d' ar vuhez na d' an tonkadur, tec'hout a ra evit en em sparlañ en ur bed a huñvre. Met ken talvoudus eo ar Vreizhadez d'hol lennegezh ha ma 'z eo an Amerikanez da lennegezh Amerika. Mat e vefe kaout e stumm ul levr, goude barzhonegoù Roparz Hemon, barzhonegoù, fresk evel hor bleunioù d' an nevez-hañv, Anjela Duval. Dezhi e kinnigan, gant doujañs, an troidigezhioù-mañ.

Doue oar a-walc'h e vevomp en oad an engroez. An dud vrudet - hollvrudet ha gwallvrudet kerkoulz - a vez heuliet o buhez, munutenn dre vunutenn, gant lagad ranell ar bed. Ar barzh, anat eo, ne c'hell bezañ nemet engouestlet. Barzh ur vro, ur gredenn, ur rummad-tud, gwelloc'h, barzh ar Bobl, e tle bezañ : Pablo Neruda en ur yezh all. Hag aze hon eus gant Emily Dickinson, unan na dennas morse evezh ar bed - pas zoken evezh he c'hêriadennig, nemet marteze pa veze an dimezelled kozh all o lavarout, goude servij ar Sul, pegen iskis e oa, ha pegen furoc'h e vefe dezhi, e-lec'h skrivañ, evel ma lavared e kuzulik, barzhonegachoù, ober ul labour talvoudus bennak - degas bleunioù d' ar chapel pe gounit en he liorzhañ « vegetable marrows ». Bez hon eus aze unan na skrivas nemet eviti hec'h-unan : unan, e gwir, na voe « barzhez » nemet goude he marv. Kavet e voe he barzhonegoù en ur c'houfr, skrivet war dammoù paper a bep seurt, goude ma voe aet da anaon. Kas a rae, gwir eo, barzhonegoù e prof d' he mignoned. Kas a rae lod da lenn da genskriverien zo. Embannet e voe marteze div, pe deir, e-pad ma oa bev. Met n' eo nemet goude he marv e teuas da vezañ anavezet - pa ne c'helle mui brud pe divrud ober dezhi netra.

500

N' emañ ket em soñj danevellañ dre an hir amañ ar pezh a ouzer diwar-benn Emily Dickinson. Ganet e voe e 1830 en ur gêriadennig - Amherst - eus Bro-Saoz-Nevez, war harzoù ar Massachussets hag ar C'honnecticut. Ur familh bourc'hizien binvidik : an tad, den a lezenn, a voe ezel eus Kambr ar Gannaded. Ur breur hag ur c'hoar he doe : mervel a reas araozo o-daou, e 1886. Ur vuhez sioul en ur gêrig sioul. Nemet, da 24 bloaz, e kouezhas e karantez gant ur pastor : oad, 40 vloaz ; dimezet ; daou vugel ; karout a rae e wreg hag e skrive sarmonioù brav. Den ne ouezo morse ar pezh a voe etrezo, rak distrujet e voe al lizheroù - war urzh Emily - goude he marv. Da grediñ eo ne voe morse netra muioc'h eget ar pezh a zo lakaet er barzhonegoù : ur garantez dre ar galon ha dre ar spered. Kuitaat a reas ar pastor ar c'horn-bro, marteze evit chom hep en em gavout enket e luziadennoù ar garantez-se. Adalek ar mare-se, 1862, en em sparas Emily en he c'hambr, hep gwelout den, nemet he c'herent nesañ. Daou vloaz ha tregont he doa neuze. Disken a rae, d' an abardaez-noz, da ober war-dro he jardin. Gwisket e veze e gwenn atav, evel ur verc'h-nevez-da-viken. Paouez a reas ar pastor da skrivañ dezhi, war a seblant, met hi a skrive dezhañ atav. E garout a reas betek an diwezh.

Ur varzhez hec'h-unan e voe Emily Dickinson. Ne oa ket muioc'h levezonet gant gizioù ar skrivañ eget gant gizioù an en-em-wiskañ. Lenn a rae : skridoù asur o zalvoudegezh evel re Shakespeare. Met ne skrive ken ar pezh a blije dezhi. Ne embanne netra. Ne c'hortoze na brud na meuleudioù : kevrin he c'halon a oa andon ha dibenn pep lennegezh.

Uvel e oa, evel ar bleunioù bihan a gare. Met daoust hag ez eus, e

gwirionez, uvelder hep tamm lorc'h ebet ? Daoust ha n' eo ket ul lorc'h dija en em gavout uveloc'h eget ar re all ? Ul lorc'h a seurt-se a oa gant Emily Dickinson :

501

N' on den ebet ! Piv oc'h-hu ?
Hag-eñ n' oc'h den ebet ivez ?
Daou omp neuze. Arabat lavarout !
Harluet e vefemp, c'hwi oar.

Pegen spontus bezañ unan bennak !
Pegen foran - 'vel un touseg
Bezañ o lavarout e ano 'hed an deiz
D' ar geunioù bamet.

Uvelder pe dismegañs ouzh ar geunioù ? A-hed ar wech ez eus bet en Emily Dickinson daou du enep evel-se, uvel ha lorc'hus, leun a fiziañs e Doue hag ivez leun a gounnar en e enep, leun a spi er vuhez da zont, hag ivez dic'hoanaget. A bep eil e kan spi ha dizesper, doujañs ha dizoujañs. Goapaus-kriz e kavan he barzhoneg vihan diwar-benn ar bedenn - marteze em eus faziet ? - hag evel-se em eus he zroet :

Ar bedenn zo ur mekanik
A c'hell gantañ an dud
Mont d'ul lec'h outo difennet.
Bannañ ' reont o c'homz,
Drezi, tre e divskouarn Doue.
Ma klev, neuze,
Setu klokaet ar gwikefre
A zo 'barzh ar bedenn.

Ar bedenn komprenet evel un asurañs war ar vuhez - ha war ar marv. Ha koulskoude, Emily Dickinson trenk, goapaus, a c'hell bezañ leun a fiziañs tener ivez :

Pa son ar glaz 'ran goulennou.
« Aet un den d' e Zoue »,
A respont din, mantret, unan.
Ha ken trist-all eo an Neñv ?
Laouen tlefe brall ar c'hleier
Da ambroug an ene.
Sed penaos e ranker d' am soñj
Reiñ ur c'heloù ken ge.

502

E buhez Emily Dickinson n' eus ket kalz a dra divrall. Kollet he deus feiz he yaouankiz, a laver deomp en ur varzhoneg. N' eus mui eviti nemet div dalvoudegezh diarvar, he c'harantez ouzh an natur, hag a ziskouez en eskemm teneridigezh eviti, hag he c'harantez ouzh ar Reverant Charlez Wadsworth, ha na ziskouez eviti tamm tenerded ebet.

E-touez barzhed wellañ an natur emañ Emily Dickinson. Ne brezegenn ket, evel ma ra Wordsworth. Ne glask ket en natur un adsked eus he fromadennoù, evel ma ra Shelley. Ar romantelourien-se en em velezoure en natur. Emily Dickinson a gare an natur eviti hec'h-unan. He barzhonegoù diwar-benn an naer, diwar-benn ar valafenn, a zo brudet : e-touez ar re wellañ skrivet biskoazh. Setu unan, amañ, ken fresk, war an heol :

Me 'gonto deoc'h ar sav-heol,
Seizenn goude seizenn :
An tour war neuñv en ametist,
Kelou 'vel kizhier-koad,

Ar bre o teurel e voned,
Ar beufig o kanañ.
Neuze sioul ouzhin lavariz :
« An heol tle bezañ ».
Penaos e kuzhas, n'ouzon ket :
Bez 'oa 'vel un draf ruz
Gant bugale vihan velen
O krimpant dreist dezhi ;
Hag en tu all ouzh o gortoz,
Ur mestr-skol gwisket du
'Sparlas goustad prenoù an noz
'Barzh o c'has kuit diouzhtu.

Souezh ebet ma kav en natur he gwalc'h d' he spered relijiel. Ne ya ket mui d' an iliz. Kavout a ra Doue, un Doue a gened hag a vadelezh, e pep bleunienn. Kavout a ra levezon ar bedenn en ur bourmenadenn sioul e goudor he liorz. N' he deus ket ezhomm eus menezioù bras, eus gweledvaou ec'hon, evel romantelourien ar mare meur, a zlee pep tra bezañ divent evito, maezioù pe glac'har, n' he deus ket ezhomm eus lammoù-dour gouez nag eus morioù kounnaret : korn he jardin a zo trawalc'h da vagan hec'h esmae. Eno e ra ar gwellañ pedenn :

503

Lod lid ar Sul dre vont d'an iliz,
Me a ra dre chom er gêr ;
Al laouenan zo ar masakod,
Al liorz zo ar chapel.
Lod lid ar Sul en o surpilis,
N' em eus ken va divaskell ;
E-lec'h seniñ kloc'h an oferenn
Hor sakrist bihan a gan.
Doue - nag ur beleg ! - a brezeg.
Ar sermon ne vez morse hir.
D' an neñv n' in ket benn fin ma buhez,
Dalc'hmat ouzon mont di.

Hejet etre goanag ha dizesper, n' he deus Emily Dickinson nemet ur maen divrall d' en em harpañ, er-maez eus levezon habask an natur : ar garantez evit an hini a sell-hi outañ evel he fried dre ar spered ma n' eo ket dre ar c'hig. Daoust hag an ezhomm da gaout un dra bennak divrall a rae dezhi chom stag evel-se ? Daoust hag ar c'hoant d' en em anavezout bemdez heñvel outi hec'h-unan, a rae dezhi derc'hel d' ur garantez na oa mui anezhi nemet un nebeut lizheroù melenet ? Daoust hag al lorc'h, lorc'h dibleg ar re uvel, a rae dezhi chom feal ? Feal avat e chomo :

Kemmañ ? Pa gemmo ar menez.
Termal ? P' en em c'houlo an heol
Hag-eñ e sked
Zo an hini brasañ-holl.
Mont skuizh ? Pa vo aet ar foeon
Skuizh gant ar glizh :
Evelto, â karet,
Ez in-me skuizh ganit.

O soñjal e karantez Emily Dickinson, n' on ket evit chom hep eñvoriñ unan eus he barzhonegoù loavusañ :

D' ober ur bradenn ? ur velchonenn, ur wenanenn,
Ha faltazi.
Trawalc'h a vo gant ar faltazi
Ma vezer berr gant ar gwenan.

Daoust hag ez eus en he c'harantez kalz muioc'h a dra eget ar faltazi ? A-hend-all, petra 'vern ? Ar pezh a gont eo e oa karantez en he c'halon, hag e voe ar garantez-se he levezeg hag he glac'har - he buhez. N' eus ket, emezi, da vont da glask an evurusted er-maez eus ar garantez-se, ha gwennvidigezh ar baradoz ne vo nemet ar peurbadelaat eus levezegoù an douar :

Neb na gav ket an neñv amañ
N'e gavo ket a-us ;
Annez Doue zo sko d' am hini
Karantez zo e di.

Gwelet he deus Emily Dickinson tud o vervel war he zro. He zad. He mamm. O beilhet he deus hag o nozveilhet. O disparti a lez un toull. Tra nemet un toull :

Ar fourgas 'barzh an ti
Antronoz ar maro,
Sed al labour aketusañ
A reer er bed-mañ -
Un taol-skub d' ar galon :
Grignoliañ 'r garantez
Na vezo mui implij dezhi
Ken ac'han ar beurbadelezh.

Met n' eo ket ken habask he zristidigezh, n' eo ket ken sioul, pa 'z eus anv eus an den a gar. Trenk ha c'hwerv e teu da vezañ o soñjal e c'hellfe-eñ chom war he lerc'h. Gouzout a ra ez eo-eñ dimezet, en deus bugale, met eviti, kefrisa-da-viken er bed-mañ, o eured a vo lidet er baradoz.

Ma tlefen mervel,
Ha c'hwi chom bev,
Hag an amzer diveriñ sioul,
Hag ar mintin luc'hañ,
Hag ar c'hreisteiz leskiñ
Evel atav ;
Ma tlefe al laboused neizhiañ ken abred all,
Hag ar gwenan safronañ ken dillo...
Neuze c'houlennfed skarzhañ kuit
Diouzh ar prederioù izel-mañ !
Frealzus eo gouzout e talc'ho ar moneiz
Pa vimp ledet 'tousez al leton,
E pado ar c'henwerzh,
E raio berzh an ijinerezhioù.
Habask e vez an disparti,
Dinec'h chom an ene
Pa ouzer 'z eus tud oberiant
O ren ar jeu 'vel ma tere.

Heptañ er bed all, heptañ er bed-mañ : daoust ha rannet e vezint da viken ? Daoust hag ur vadelezh a zo ? Daoust hag un neñv a zo ?

An neñv zo pezh n' hellan kaout,
An aval er wezenn
Gant ma vezo er-maez a dizh,
Setu 'vidon an neñv.
Kened ar goabroù tremeniat,
An dachenn difennet,
'Dreñv an dorgenn, an ti a-dreñv -
Eno 'kavfen an neñv.

Met ne gavo ket ! Leñvañ a raio... klemm a raio... nebeut a dra. Nebeut a dra ? Met daoust ha n' eo ket se ar vuhez hag ar marv, steuenn an amzer ?

Tra ken dister e vez leñvañ,
Tra ken berr huanadiñ.
Padal gant ken blin embregoù,
E varvomp, me ha c'hwi.

506

Barzhez ar marv ha barzhez an dic'hoanag. Muioc'h eget se ez eo Emily Dickinson. Muioc'h eget se ez eo peogwir emañ hi bev en he skridoù evel ma oa hi bev en he femdez. Ne oa ket « skrivagnerez ». N' he doa ket da c'hoari ur roll - ar roll a gavit mat pe ar roll a zo kavet mat evidoc'h gant an dud all. Ar skrivagner hag a ra berzh ne c'hell ket, un deiz, bezañ laouen hag an deiz all bezañ trist. Koll a rafe e lennerien a c'hortoz digantañ atav an hevelep marc'hadourezh : evit ur varc'hadourezh all ez eont d' un all. Ha ret-mat e vez d' ar skrivagner kaout lennerien. Gant-se ma ne zispleg, pa vez onest, nemet ar pezh a soñj, ne zispleg ket kement a soñj. Ret eo dezhañ chom feal d' e skeudenn evit ma vo tu d' he lakaat en ur framm. Ne oa ket evel-se gant Emily Dickinson : kanañ 'rae ar joa pa veze levenez en he c'halon, kanañ 'rae an dic'hoanag pa ne veze mui ganti nep spi. Ha joa ha dic'hoanag a c'helle bezañ enni, a bep eil, en hevelep miz, en hevelep deiz. Goude kunujenniñ Doue, lavarout dezhañ na dalvezfe ket e zremm, er baradoz, kement ha dremm he muiañ-karet, en em daole, o leñvañ, war e askre :

Goût a rin perak, echu an amzer
M' am bo paouezet d' en em c'houlenn ;
Krist a zisklerio din abeg pep glac'har
E sal-skol sklaer ar baradoz.
Lavarout a ray pezh a brometas Per
Ha me, esmaeet gant e boan,
A zisoñjo ar veradenn enkrez
Am gloazh bremañ, am gloazh bremañ.

Setu perak, a-douez mildremmoù Emily Dickinson, e fell din dibab ar re a c'hoarzh d' ar gened, a vouc'hoarzh da levenez sioul ar vuhez-er-gêr, a gan ar goanag hag an emrousted. Klevomp he fozioù d' ar boc'hruzic :

Ar gouzoug ruz zo an hini
A dorr mintin an deiz
Gant un nebeut notennoù prim
Kent na ve deut miz Meurzh.

507

Ar gouzoug-ruz eo an hini
A gan dreist kreiz an deiz
E sonennadeg gerubel
E derou miz Ebrel.

Ar gouzoug-ruz zo an hini
Didrouz-kaer war e neizh
A ziskouez n' eus netra par
D' ar gêr, d' ar santelezh.

O vevañ sparlet en he zi, sparlet warni hec'h-unan, ne zisoñjas ket Emily Dickinson he c'hiriegezh e-keñver an nesañ. Dre he barzhonegoù - un deiz, un deiz - dre hec'h oberoù en he c'helc'hig pemdeziek, e klaske ober vad :

Ma c'hellan mirout ouzh ur galon da derriñ
Ne vevin ket en aner ;

Ma c'hellan distañ da unan e enkrez
Pe freskaat ur boan,
Pe sikour ur gouzoug-ruz aet gwan
Da vont en-dro d' e neizh,
Ne vevin ket en aner.

Ha gant ar vaouez-se dic'hoanaget, tremenet he buhez en ur garantez dispi,
ez eus bet skrivet unan eus ar barzhonegoù kaerañ zo d' ar goanag. Gant ar
varzhoneg-se e karfen klozañ ar pennadig-mañ, en ur zegas da soñj e c'heller
atav ober un dra bennak evit ar vro hag evit mab-den, e c'heller atav reiñ un
dorn a-skoazell d' an nesañ, ur ger a frealz d' an neb a c'houzañv, ur sell a
garantez, d' an hini a zo o vont kuit. Ur seurt prederouriezh sioul, gouzañvus,
habask en he levez a gaver e skridoù Anjela Duval, muioc'h a gorventenn a zo e
testennoù Emily Dickinson : ne veve ket war an tamm douar-mañ e-lec'h ma tesker
d' an dud stouiñ o fenn ha mont sioul gant o zonkad, daoust ma kavo atav an ene
hentoù ar frankiz ha dasson ar goanag. Selaouomp ur wech c'hoazh Emily Dickinson
:

508

Ar goanag zo an dra gant pluñv
A glud 'barzh an ene,
A gan an ton hep ket a gomz
Ha na baouez morse ;
An dousañ-holl er gorventenn,
Ha kreñv vefe ar barr
Oufe spontañ al labousig
A zalc'has kement tomm.
E glevet 'm eus er broioù yen
'Vel war ar mor pellañ
Ha c'hoazh er gwashañ dienez
Ne c'houlas morse tra. (1)

(1) An holl varzhonegoù troet amañ a zo klok. N' o deus titr ebet en oberoù
Emily Dickinson.

Hor Bara pemdeziek

Tremenvan ur Vroad

(Kendalc'h)

10/5/50. - Dec'h ez on bet galvet gant paotr al lizhiri - pe gentoc'h - em eus galvet anezhañ. A-walc'h a boan am eus bet, da gentañ. Eñ n' en doa ket ken soñj eus ar pezh en doa lavaret din d' ar sadorn. Aet on d' e vurev, erfin. Klasket en deus en e feskenn-lizhiri... Kalz a zo bet lakaet a-gostez, war am eus gwelet. Va hini n' edo ket eno... Aet on da welout er burev tost hag erfin ! em eus gwelet lizher va eontr a Suiz. Leun a damalloù e oa ouzh gwardourien hag ouzh bourevien 1944-45... Gwelet en doa ur vaouez suisat a zo bet merzheriet ganto : he divhar a oa bet gloazet gant taolioù baionetez. Setu perak e oa bet tennet al lizher-se. Gellet em eus « notenniñ » an diverrañ anezhañ. Goude, am eus komzet gant ar wardourien ; displeget em eus dezho ar pezh a soñje va eontr e gwirionez. Hogen, merket em eus ez int troet fall a-walc'h ouzhimp... D' am meno, ez eo ar Rener-stad a zo e Pariz penn-abeg a se. Tra ma vo an ao. Meyer e penn ar Reizhadurezh ne gemmo ket an traoù... - Un dra a-bouez : anzavet o deus (tri e oant) din ne oa ket dereat dezho hon derc'hel. Menoz penn ar wardourien eo, emezo, hag ez int a-du gantañ. Ma !

Gwelet em eus ar gartenn a Vreizh en deus Per ar Bihan paeet din. Pleget e oa... Displegañ a raen e oa ar gartenn-se evit aesaat va studiadennoù. « Her gouzout a ran », eme paotr-al-lizhiri. Va lizher en deus graet berzh, eta, ha va emweladenn gant ar Rener ivez, emichañs.

510

Nag a boan, Breizh, evit da servijañ !

C'hoant am befe da livañ ur banniel triliv a zo savet war an nor-borzh gant an iliz kreñvlec'hiet hag ar c'hlozadur en a-dreñv ha da gas an daolennig d' am gwreg en ur skrivañ : « Hiziv, banniel triliv Bro-C'hall dirollet a ro din da soñjal emañ toullbac'het abaoe pemp bloaz ».

11/5/50. - Skrivañ 'ran ar pezh am eus graet d' an deiz-se : Dec'h em boa skrivet ar pezh am boa graet d' an derc'hent.

En ur « gilañ » :

- A-raok mont da c'hourvez, e oan aet gant Gwazwazour da gouviañ Morel da zont ganeomp da zijuniñ en deiz Gouel sant Erwan. Laouen e oa hag en deus asantet gant ur mousc'hoarzh digor. Ur Malouad eo, un den bras e vent ha ledan e zivkoaz. Disfizius eo avat, ouzh ar re all. Ur paotr mat eo koulskoude, hen gwelet em eus e Spinal. Prest da rentañ servij pa c'hell e ober.

- Aet e oamp, ivez, da welout Jouanno. Santout a raen ne dae ket mat an traoù gantañ. Evit gwir, e oa prest d' hor c'has kuit. Dre eurvad, edon gant Gwazwazour (degaset em boa hemañ ganin da ziwall). Ur c'hleñved nervennoù en deus an den-se. Ouzhpenn-se, bet eo soudard e broioù an heol. Neuze, ne vo ket kollet evit ar brezhoneg : dont a ray pa blijo dezhañ hag hor c'huitaet en deus gant ur mousc'hoarzh hag e zorn stardet en hor re.

- Fentusat tra ! Galvet on bet gant ar grefier. Roet en deus din da lenn... al lizher am boa lennet en deiz kent. Rannet grik ! Lennet al lizher linenn ha linenn ha trugarekaet anezhañ, ez-seven. (Roet e oa bet ar

gourc'hemenn dezhañ gant ar rener.)

An deiz kentañ eo ma c'hwezan pa skrivañ. Dislivañ a ra ar skritur gant va bizied.

12/5/50. - « Setu amañ o ! pegen ha pegen kaer eo gwelout breudeur o chom unanet asamblez », eme va Bibl d' ar salm 133, merket hiziv.

511

11/5. - Devezh fall, kousket fall em eus, savet diwezhat, droug em penn. Ha, koulskoude, em eus labouret evit Breizh. Da ober petra ? Setu : aet on da welout Ar Gall hag em eus klevet un den hag a lavare dres : « Hoc'h emrenerezhioù rannvroel - treiñ a ran diouzh ar galleg - a oa mat gwechall... Echu eo ganto bremañ, pa rankomp sevel ur bed brasoc'h... ». Santout a raen va mouezh o c'hwezhañ pa responten, evel pa oan o prezeg en ur vodadeg vras. Displeget em eus d' an den-se petra e oa ur vroadelezh, ur yezh, ha dibunet dezhañ e vefe ret mougañ Bro-C'hall ha Bro-Italia mar befe ret mougañ Breizh. Savet ur stad hepken gant pe yezh ? Hogen pep broadelezh a ziwano hag an harzoù arboellerezhel a vo diskaret peogwir ez int-i pennabegoù d'ar brezelioù. Ouzhpenn-se hag en ur c'hortoz, ec'h asantfen da resev ur reolenn gevredadel e-barzh Bro-Frañs nevesaet. Atav e chom bamet an dud pa laoskan an eil tra hag egile : n'o deus ket soñjet e oa stummet evel-se hor menozioù. Ijin am eus gonezet en ur stourm e-pad pemp bloaz warn-ugent (an den-se a oa " Pepeef " hag em eus galvet anezhañ goude-se evit kaozeal pelloc'h... un den mat eo, eme Ar Gall).

- Galvet on bet gant Fañch ar Mevel da vont da welout ardamez Breizh en deus livet gant eoul war ul lien sterniet : heñvel int ouzh hor banniel-ni, broadelourien (eñ en deus kemeret skouer war un ardamezig-porplant bet savet e Spinal gant Prunenneg).

- Diwezhat en abardaez, pa oa aet ar re all d'ar fiñvskeudenndi, em eus skrivet dre 'n eñvor komzoù ar werzenn : « C'était Anne de Bretagne ». Aes a-walc'h int deuet. Ret eo lakaat ar c'hallegerien da ganañ e-pad ar banvez.

12/5. - Bez' e oa pleustradeg-kan goude merenn. Aet e oan da gouviañ pep hini, gallegerien zoken, evit bodañ muioc'h a dud. Setu : ne oa ket prest an armolud hag e voe ret mont en-dro da bemp eur hanter... Kavout a reomp neuze ar Brotestanted o kanañ hag un tabut a sav kenetrezo... Netraig ! Tud skuizh gant ar vac'hidigezh ha prest da darzhañ... Neuze, ne oamp ket ken niverus hag e oa kreisteiz. Ouzhpenn se, unan bennak a yeas kuit a-benn nebeut evit mont da dreiñ e galleg ar pezh a felle dezhañ skrivañ un Italian, mignon dezhañ (un digarez e oa evit doare). Gwazh a se ! ne c'hellen ket kanañ " Ar-raok Breizhiz ", ken isvouezhiet hag e kane Kerhoz... Setu-ni hon daou prest da dabutal, ivez. Ma Doue ! Erfin, aozet an traoù ganeomp dre ma 'z on prest da zigareziñ an dud ha da anzav em eus komzet re daer evit mad Breizh (Kerhoz a zo ur paotr mat, aes da feukañ, avat).

512

- Aon am eus bepred e veizfe ar Frilouzed lavarennoù a-enep dezho.

- Goude koan, en em silan etre va liñselioù (ul liñsel daoubleget kentoc'h) da lenn niverenn " Match " - diaes eo din kavout ar gelc'hgelaouenn-se, dibourvezet a arc'hant ma'z on ! - a zo bet prestet din gant an Ao. Faour (s.o. « A.L.B.U. » hag o notennoù)... An aotrou-se, tort ha disneuz e zremm - a hañval din bezañ ur Yuzev... Desket mat eo, re seven evit un nann-Yuzev, ha dimezet d' ur wreg a zo stummet he dremm e-giz ur Yuzevez diwar wel he luc'hskeudenn... Desket mat eo an den eta, kelaouenner e Pariz war a lavar hag hen krediñ a rafen aes a-walc'h... Ar pezh a zo sur eo ez eo mignon gant Yanted (Claude Jantet).

- Ur gelaouenn all hag a lennan, a zo euzhus : « Bro-C'hall Disul »...

Reiñ a ra skeudenn ur paotrig c'hwezek vloaz en deus lakaet brazez ur plac'h kenoad gantañ. Lorc'hus eo ar paotrig, emeze ! Tud speredek n' eus nemet tad ha mamm ar baotrez a zinac'h he dimeziñ d' ar c'hrennard. Pebezh broad, pebezh kelaouennoù !... « Ar c'helaouennoù a vount an dud d' an torfedoù », eme " Bro-C'hall gatolik " - ha gwir eo !

16/5. - Dec'h, em eus evet un tasad kafe bet roet din gant Kazi (Cazy), ur paotr yaouank, melegan, hag heñvel e zremm ouzh hini sant Yann-Vadezour (1). Diouzhtu em eus bet c'hoant da dresañ ur skeudenn evit deiz gouel sant Erwan. Ken « bountet » e oan ma 'z on deut a-benn an abardaez da echuiñ gant va « limaj ». Ken skuizh e oan m'em eus lezet anezhi e-barzh ar « c'hartoñs » hag ez on aet da bourmen. A-raok mont da gousket, em eus sellet outi. Plijet on bet welout e oa mat.

(1) Cazy, a ouenn hungariat, ganet en Arras, paotr desavet mat-tre, a zo bet stoket gant ur c'harr-tan goude e zieubiezh ha marv-trumm (1951).

513

19/5. - Deiz gouel sant Erwan. Aet on d' an oferenn mintin-mañ. Un nebeudig a dud. Gwelloc'h e oa evel-se, rak stardet int peurvuiañ e kambr strizh an aluzenerezh.

Penaos e vo an devezh ? N' on ket mat gant an hini bras sot a zo em c'hichen. Hemañ a zo o troc'hañ an daol a zirazon, d' an ampoent. Kement a zroug a ra hag ur bugel « kollet ». Aon am eus, a-wechoù, da gaout keuz d' ar bempvet lochenn. Tud a gomze uhel eno, ha tud iskis a oa ivez. Hogen edon e-kichen un den sioul, an ao. Kaya, hag a gare skrivañ evel don.

- Kalz a labour am eus bet en deizioù-mañ da aozañ gouel sant Erwan. Reiñ da unan ar banniel gwenn ha du da wriat (va mignon H... eo en deus graet... « mat » eo chomet ganin). Er gambr, livañ ur skeudenn evit ar gouel (kaset em eus ur skouerenn d' am mab henañ). Teurel evezh ouzh ar re a bleustr war ar gwin hag ar meuzioù evit ar banvez. N' on ket ar sturier ha, koulskoude, me eo a grog er stur... dre forzh. Rak siouloc'h en em gaven a-raok.

20/5. - Setu ar pezh em eus c'hoant da lavarout d' am c'henvroiz warc'hoazh da goulz ar pred en enor da sant Erwan :

Kenvroiz ker,

Bodet omp hiziv evit enoriñ hor sant broadel ha derc'hel soñj eus ar Vro. Ma voe sant Erwan skouer ar veleien evel hon eus kanet mintin-mañ en oferenn, e voe ivez skouer ar Vretoned. Pa vennas Philippe le Bel, roue Bro-C'hall, sevel tailhoù war madoù an Iliz, war zigarez e oa eñ mestr en hor bro ha neket an aotrou Dug, e savas raktal sant Erwan da ziwall ouzh ar C'hallaoued : « Keit ha ma vin bev, emezañ, e tifennin madoù an iliz ha frankizoù va Bro ».

514

Hag e vefemp nebeutoc'h kalonek eget sant Erwan ? Abaoe pemp bloaz ez omp toullbac'het evit hor Bro, abalamour m' hon eus karet hor Bro, stourmet evit hor Bro, evit he Yezh, evit he Frankiz, evit an Urzh, evit ar Reizh.

Sant Erwan, difennour ar Reizh, roit d'hor bro ar Frankiz ha kalon d'ar Vretoned evit he difenn.

An Aotrou Doue hoc'h eus servijet en un doare ken brav, a selaouo ho pedenn...

Ha peogwir e pedit evit hor Bro, pedit evidomp-ni ivez, ni paour-kaezh prizonidi harluet e Bro-C'hall.

Hiziv, e Breizh, hor bro, e vo leizh a dud e-barzh an ilizoù evit enoriñ

hoc'h anv. E Landreger, ho kêr c'henedik ; e Roazhon, hor c'hêrbenn. Dre-holl... Stouet o fennoù dirazoc'h, hor c'herent a bedo evidomp. Selaouit o fedennoù evel hor re. Grit ma vo assemblez adarre ar familhoù, ar priedoù, an tadoù, ar mammoù hag ar vugale.

Grit ma adsavo hor bro-Vreizh, grit ma chomo hon tud feal d'ar gizioù kozh, d'ar yezh vroadel, d'ar relijion.

Ar re gozh a lavare : « Ar brezhoneg hag ar feiz a zo breur ha c'hoar e Breizh ».

Ho pet soñj eus an dra-se, va c'henvroiz ker, dreist-holl da zeiz gouel sant Erwan.

Komzit brezhoneg kenetrezoùc'h. Studiit ar brezhoneg. Lennit brezhoneg ha kanit brezhoneg pa c'hellit.

Ur sin eus hor broadelezh eo hor yezh kozh. Ul liamm etrezomp, paour-keizh prizonidi. Ur frealz d' hor c'halonoù en ur zegas soñj deomp eus ar vro a garomp.

Sant Erwan, pedit evidomp !

22/5/50. - Dibunet em eus an dra-se goude ar pred hag ar gwastelloù. Aozet e oa bet an traoù en un doare dispar gant Lanig Wigourouz (e-keñver ar gegin), Gwivarc'h (ar servij-evañ), Ar Gall (evit aozadur an traoù dre vras) ha Bébert Dabo (eürus on da vezañ kouviet an den-se hag en deus savet taolioù gant treustoù, skiñvier, liñselioù da c'holeiñ an daol, h.a.).

Laouen e oa an dud ouzh va c'hlevout. N' em eus ket gwelet unan zoken, o c'hrozmolat. En enep, an holl a oa fromet. Gwivarc'h a zo deut da reiñ un taol-dorn war va skoaz oc'h anzav e fellfe dezhañ « gouzout ar brezhoneg evel don » ! Ar Mevel en deus lavaret din goude (ha ne gomz ket kalz an den-se !) e skrivfe d' e vamm, oadet a 72 vloaz hag e chom e Landreger, ar pezh am boa kontet. Setu : meizet em eus em boa roet dezho - holl Breizh-Izeliz - blaz ar vro. Un trec'h evidon, galleger a-wech-all ! Ar pezh saourusañ eo n' en em sante ket Breizh-Uheliz (an hanter eus ar gouvidi) dianket ganeomp. Evit gwir, an unaniezh etre div rann Vreizh a oa klokaet ha sant Erwan a zlefe bezañ en hon touez evit-se !

515

Ur si hepken : pa oamp o kanañ " War-raok, ar Vrezhoneg ! " e derou ar pred, Kerangarz a glemmas na ganemp ket « ken goustad hag an Alamaned ». Me hag am eus klevet ar vroadelourien yaouank o kanañ ar ganaouenn-se en ur lakaat ar gwerennoù da strakal hag an ti da zasseniñ, ne oan ket evit gouzañv an den-se ha ne ra netra evit Breizh nemet soñjal ha bezañ figus war bep tra. Gwazh-a-se ! Kerhoz hag a oa un tammig « tommet » gant ar gwin gwenn a enebas ouzhin evit difenn e vignon Kerangarz, hag eñ a voe drouk ha pismigus em c'heñver. Poent e oa da unan bennak kuitaat ar sal... Habaskaet e voe an traoù dre ma tavis ha dic'haouet e voen diouzhtu gant Rouj (muziker), Morel h.a. hag a lavaras o doa klevet ar ganaouenn-se kanet buanoc'h eget na lavare Kerangarz. Zoken, i o deus kanet prim-prim evit ober goap ouzh va zamaller. Hemañ, e benn stouet a dave. Pegen iskis eo Kerangarz : ur paotr speredek, lemm e spered; ken diaes eo plijout dezhañ avat, ne gav mat na kar, na tad, na mamm, na danvez-pried... hag e chomo dizemez.

Tomm-tre eo bet ar pred, neket gant ar gwin, gant ar galon, avat. An holl a oa laouen ouzh en em welout, ouzh en em gavout assemblez evit ar wech kentañ. Merket em eus dija e oa aesoc'h laouenaat Breizh-Uheliz eget Breizh-Izeliz, ha tud eus ar bobl (ar re uhel, zoken) eget al lennerien c'hallek (Kerangarz a zo unan eus ar re-se).

Hor person, an ao. Korbier, a oa e penn an daol hag hor mignon Gwazwazour

er penn all. Me en tu dehou da hemañ. Bodet em boa ar vrezhonegerien evit ma kanfent, hag evit ober plijadur da Gerangarz em boa e lakaet ganto... Ne vin ket tapet ur wech all !

Ar Mad a seblantas bezañ en e aes, daoust ma oa bet en arvar da zont.

516

Dabo, mat-tre... An Tertr, an hini bihan eus fabourz Brest e Roazhon, a oa en e vleud... Anzavet en deus da unan bennak n' en doa nepred debret ken mat hag hiziv. Paour kaezh paotrig ! An tad Geuzieg, un Tregeriad kozh, a felle dezhañ kinnig din butun. Hogen, poan hon eus bet da reiñ dezhañ ha d' An Tertr un tamm gwastell ouzhpenn. Fellout a rae d' an hini kozh e reiñ d' e amezeg, ar paotr Morel, ledan hag uhel evel ul lestr reder mor.

Echu eo bet an abadenn war-dro pemp eur. Deut omp (un toulladig) goude koan da ganañ c'hoazh ken e oamp trivlius. Hogen, sec'hed hor boa peogwir hor boa kontet strizh ar gwin. Un devezh mat evit an holl, koulskoude. Aet omp da bourmen betek an noz en ur varvailhat. N' em eus ket gellet kousket a-hed an noz. Savet e oan da bemp eur avat, evit skrivañ d' am gwreg.

25/5/50. - Rouj ha me a zo aet d' ar C'helc'h-Studi da c'hoari war an ograouig evit dibab tonioù brezhonek da ganañ. Kavet hon eus ur ganaouenn dispar a Vro-Wened : *Kemeromp an hent treuz*, ha fellout a ra din e kanfemp ivez *Ar Chouanted*.

26/5/50. - Kalz a blijadur hon eus bet o kanañ hiziv, dreist-holl Ar Gall ha me hag hon eus an hevelep tro-spered e-keñver ar c'han. Ar ganaouenn wenedat he deus graet perzh. Setu div ganaouenn wenedat da vezañ kanet. Enor da sonerezh Bro-Wened !

517

1 a Vezheven. - N' em eus ket skrivet abaoe meur a zevezh, abalamour ma n' em eus ket bet amzer a-walc'h - dre ma oan enkrezet gant Tapaod, ivez. Hemañ en deus klasket tabut ouzhin an deiz war-lerc'h gouel sant Erwan dre ma oa kollet e askolenn-zebriñ... Un tammig dizurzh a oa bet e derou ar pred, abalamour ma n' hor boa ket ar saladenn brometet. O vezañ m' am boa c'hoant da zebriñ « glasvezh » e oan deut da gerc'hat va askolenn... Hag-eñ em eus kemeret ivez hini Yann ? Marteze... Gant va « c'holl-eñvor » n' hellan ket ken e douiñ, hogen tamallet on bet e gwirionez. Neuze, setu an hini bihan o fuloriñ... « N' en doa ket debret anezhi... » Ken aes e oa din e zic'haouiñ m' am boa un askolenn ouzhpenn, ar re a oa bet roet deomp adarre d' al lun (div da bep hini). Neuze, e kinnigan unan dezhañ... Hogen, eñ o kenderc'hel da c'hourdrouz, a damall an « doare-ober » am eus bet (hag e oa evitañ em boa kemeret e askolenn, paour-kaezh den !). Hegaset, e lavaran dezhañ krenn ha krak e c'houlenn e « vad » e-giz ur Yuzev ha neket e-giz ur skolaer kristen, hag e kemeran va flad ha va fourchetez a oa war an daol... Kreisteiz e oa. Tavet en deus war an ampoent... Santout a raen ne dae ket mat an traoù abaoe un nebeudig amzer. Un den hag a oa eürus a oa Lejkrenn ! Eñ n' en doa rannet grik, betek-hen. Setu Fridrig Gwazwazour o tont goude ar pred ha me a zibun dezhañ ar pezh a zo c'hoarvezet. Eñ a dou din : « N' ac'h eus debret nemet un askolenn ; sur on ! ha n' em eus ket gwelet hini all ebet ganti »... Ha ne vefe ket al Lejkrenn en dije kemeret askolenn Yannig evit reiñ d'e gouvidi ? Rak kouviet en doa daou baotr da zebriñ gantañ, keit ha ma oamp asamblez evit ar banvez. Re eus ar gambr o doa klevet an tabut gant Yannig o deus lavaret din e oa « kustum » al Lejkrenn da ober evel-se.

Ar pezh a zo trist eo ne zeu ket ken an Tapaod bremañ na d' ar skol vrezhonek, na da di ar beleg da goulz « kelc'h sant Erwan », daoust m' am eus klasket aozañ an traoù gantañ... Hogen, n' em eus ket graet « digarezioù » dezhañ o vezañ ma oa me a oa bet tamallet e gaou ha neket eñ. Adkroget en deus da gomz ganin. Hogen santout a ran droukrañs ennañ.

Ne zeue ket ken d' ar c'hor abaoe div sizhun, war zigarez ur sifern, ha ne

oa ket chomet er skol vrezhonek an derc'hent dre ma ne oa ket deut ar skolidi all d' an eur reizh.

Ken frank e seblant bezañ hag H...

Hogen, deut eo hemañ d' ar skol vrezhonek eus ar 24, dres. Ur souezh ! Ar Gall eo en deus « graet » al labour mat-se... « Unan kollet, unan adkavet - »; eta, gouez d' ar C'hallaoued. Plijadur am eus santet em c'halon en ur welout va mignon H... oc'h heuliañ ar gentel. M' en dije graet an dra-se d' an deiz kentañ, n' am bije ket gouzañvet.

518

Petra eo ar vignoniezh ? Fellout a ra deomp terriñ pep tra gant un den... Ha koulskoude ez eo krouet an den evit ar garantez, ken e lamm hor c'halon o welout anezhañ o tont evel ar Mab « Prodig » davedomp.

2/6 Emaon o paouez lenn " Gwechall e Kerwenn ", eñvorennoù diwar-benn buhez plouiziz Bro-Leon hanter-kant vloaz 'zo, skrivet gant H. Greff ha moulet e " Kroaz Breiz ". Ur blijadur dispar am eus o lenn anezho... Petra a vank din ? bezañ bet ganet e Breizh-Izel... (un huanadenn a laoskan en ur skrivañ an dra-se : soñjal a ran en hon tiegezh Gwisev, ken heñvel ouzh hini Kerwenn).

- Dec'h, em eus goulennet ouzh an hini bihan : « Ne zeui ket ganeomp bremañ ? » - Respontet en deus gant e vouezh krenn : « Nann ! » - « Daoust hag en abeg d' an tabut hon eus bet eo ?... Spi am eus ez eo echu gant an dra-se ! » « O nann, en deus kendalc'het, bez' ez eo evit abegoù all »... Hag eñ kuit.

Evit gwir, e santen an dra-se a-raok ar banvez. Ken am boa lakaet anezhañ e-kichen ar beleg ha nann en hon touez, ni, kanerien vreizhat... rak aon am boa ez afe kuit d' ar ganaouenn gentañ.

Na truezus eo Breizh-Izeliz eus ar bobl, evel-kent !

- Dec'h, e oamp bodet evit ar sonadeg. Kerhoz ne zeu nemet dre heg, koulz lavaret ; Gwigourouz en doa graet re gofad, a seblant din, hag a gane fall... Aet eo kuit da ziv eur rik ha n' eo ket deut en-dro pa oa dieub ar sal (an holl a oa deuet diwezhat-tre, ouzhpenn-se). Ar Gall a gane direiz, a galon vat, koulskoude. Gwazwazour, eñ, a gane, azezet en e gorn ; plijadur am eus bet ouzh her gwelout. Heg ganin o klevout an eil pe egile o tistagañ fall ar brezhoneg, - traoù hon eus studiet meur a wech (diouer a basianted am eus). Rouch, eñ, a strive evit lakaat pep hini da ganañ diouzh ton e vouezh.

...Hag e kendalc'himp betek deiz gouel santez Anna ? Aon am eus, a-wechoù, e vijen rediet da leuskel dre laoskentez va c'henvroiz.

519

3/6 Resev a ran ul lizher digant va gwreg hag hi a lavar din ennañ ez eo diskaret delwenn Gwesklen e Roazhon. - Unan bennak en deus lennet war ur gelaouenn e oa bet skrivet « Collabo » war ar sichenn.

5/6 Dec'h em eus kaset d' am gwreg ur skeudenn livet tennet eus " Olympia " Manet. Peogwir e oa " Gouel ar Mammoù " em eus lakaet ur bugel meleganik o kurunennañ ur plac'h e noazh gant rozennoù ruz. Dremm ar plac'h a zo heñvel ouzh hini Meraelig... Daoust d' an enskrivadur gallek am eus treset, ez on sur a-walc'h da vezañ galvet dirak ar Rener. Seul vuioc'h, em eus respontet d' am gwreg diwar-benn Gwesklen. Hi a c'hrozmoles ne oa ket an diskar-se evit aozañ an traoù em c'heñver a-berzh ar Renerezh-Stad. Gwirheñvel eo, hogen lorc'h a zo ennon evelkent hag un tamm keuz am eus o vezañ ma n' eo ket me em eus gallet ober an dra-se.

Hiziv, em eus klevet e oa deut un den eus Renerezh-an-Diabarzh da vare gouel ar skolioù kristen e Roazhon... Da ober un enklask, ne lavaran ket. - Da

ren an enklask, kentoc'h - Ha fellout a rafe din lenn ar brezegenn graet gant an Ao. Rok, arc'heskob Roazhon, da goulz ar gouel... (rak henezh a zle bezañ lidet tostik-tost ouzh an delwenn diskaret).

...Nag a c'hoarzh a vefe evidon, emichañs !

- Un dra-vunut evit an Istor : heskennet eo bet treid an delwenn. E maen gwenn, kalet-tre, e oa hounnezh. Ur paotr hag a anavezan (n' eo ket me !) en doa klasket he dibennañ e-pad ar brezel a daolioù morzhol. Kreñv ha nervennek e oa ar paotr ha, koulskoude, ne oa deut a-benn nemet da flastrañ ar fri... Re a drouz a rae ha tremenet e oa ur gward. Soñjit eta pegen ijinus eo bet ar baotred o deus heskennet panevefe nemet ur c'har d' ar gour-maen ! E gwirionez, tapet eo ar C'hallaoued evel da vare ar seizh a viz Eost... D' an ampoent ma kredont bezañ mistri e Breizh... krak ! e tarzhe un delwenn - arouez hon trec'hidigezh, pe dremm un trubard gwechall.

520

...Nag a c'hoarzh, rak ankounac'haet o deus mirout an delwenn evel e 1932. « Ar wech-mañ, ne c'hellont ket lavarout eo te (ac'h eus graet an dra-se) », eme va gwreg.

6/6 Dec'h, em eus bet ul lizher plijus digant va c'henitervez Ivona, a Bariz, gant luc'hskeudenn Merael, Arzel ha Yann. Plijus int : Meraelig, aonik un tammig, anat eo, a sell ouzh un dra ne weler ket ; Yannig, a-dreñv e lunedoù, a sell en hevelep doare ; Arzel, eñ, a c'hoarzh. Evit gwir, e seblant bezañ ur paotr eus Pariz... daoust dezhañ kaout c'hoazh neuz e « rannvro ».

Siwazh ! bet em eus ivez ul lizher digant Merael hec'h-unan hag a zo nebeutoc'h plijus. Dre wall-zarvoud, em boa skrivet dezhi ur ger bennak diwar-benn Jaketa. O vezañ ma oan bet un tammig rok (dre ma oan dare da lousaat ur skeudenn gaer em boa graet e penn va lizher evit ar Pantekost) en em zigarezen goude. N' eus forzh ! Setu va Meraelig enkrezet hag o klemm hag o tamall ac'hanon da garout Jaketa (merc'h Remonda) muioc'h eget ar re all (hor bugale) ha muioc'h egeti ! - Ret eo bet din kemer louzoù evit kousket hag o vezañ m' am eus tapet riv d' am zreid dre wall-chañs e oan dihonet a-raok tarzhe an deiz... Ha me brevet gant ar boan oc'h eñvoriñ an traoù-se. Bremañ en em santan sioulloc'h. Nag a drubuilh am eus, avat, evit ar paour-kaezh merc'h-se hag a zo re heñvel, siwazh ! ouzh he mamm. Bez' on prest da gaout keuz bezañ kemeret anezhi... Me, an den taer ha na sent ket ouzh ar vourc'hizien hag ouzh gizioù ar bed. « Re a boan a roit din, va Doue !... » Setu ar pezh a lavaren d' an Aotrou e-pad an noz. An dud laosk a ra gwelloc'h en ur leuskel ar mammoù hag ar vugale a-ziavaez. Ra vo milliget ar Bed hag e c'hizioù !

- Lennet em eus ul levrig diwar-benn Port-Royal. Vad en deus graet din. Skouer an dud eeun-se hag o deus gouzañvet evit ar gwir Feiz a zo efedus c'hoazh. E gwirionez, e oa ar gwir ganto... An natur a zo brein ha prest bepred da bec'hiñ ha n' eus esper ebet nemet e trugarez Doue.

- Meizout a ran e skrivan ur brezhoneg merket gant levezon ar bobl. A-wechoù, ez eo lennadenn ar Bibl santel skrivet e rannyezh Treger ; a-wechoù ivez, koun eñvoriù Jafrez am eus adskrivet ; a-wechoù c'hoazh, doare-komz Kerneviz eus ar bobl am eus anavezet en toull-bac'h... N' eo ket kaer, hogen gwelloc'h eo eget ar c'hemmeskaj euzhus gallek-brezhonek a zeu d' am soñj... Deut on da soñjal e brezhoneg, gant poan... Deut on, koulskoude. Meulet ra vezo Doue.

521

7/6 Savet on abred da respont da Verael. Den ebet, koulz lavarout, er porzh hag er gwalc'hdi. Mont a ran a-dreñv ar privezioù da skrivañ, azezet emeon war ar simant - gant ur pallenn evel-just. Dont a ra an dud da ober o embregerezh-korf pa 'z on o peurskrivañ va lizher. Ha me, d' am zro, da ober jestroù c'hwezhañ evit sachañ an aer e-barzh va skevent. N' hellan ket ober

ouzhpenn : poan am eus em c'hof, tost ouzh al lounezh klañv...

- Skrivet em eus en un doare siouloc'h evel-se. Ne vinnan ket ma vo ul lizher trenk o erruout er gêr antronoz ar gomunion. Ha lakaat a ran e-barzh skeudenn livet sant Erwan, da laouenaat an holl.

8/6/50. - Aet on d' an oferenn diouzh ar beure. Sioulder o deus roet din ar bedenn hag ar « genunaniezh ». Hogen, seul ma tremene ar beurevezh, e teuen da vezañ melkonius, enkrezet zoken. Prest e oan da ouelañ... Deut eo ar pred. Nikun n' en deus lavaret din ur ger frealzus, ha koulskoude e oa em c'hichen Tepaod hag a zo kristen ! Evet em eus dour deiz ar gomunion em zi ! Ne oa ket deut va fakad-boued ha va gwreg ne oar ket e ra an arc'hant diouer din. Darev ez on bet da zifronkañ...

Goude lein, ez on aet d' ar skol vrezhonek evit ar c'hanaouennoù. Ret eo bet din mont da gerc'hat Ar Gall. Ken gwasket e oa va c'halon m' em eus bet avi eus ar c'hafe edo o lakaat da virviñ. Dre walleur, e komzan dezhañ eus va enkreuz hag e respont a-dreuz evel ur penn foll. Strafulhet, ez an kuit... Degouezhet e oa araozon er sal studi, e gafe roet da reoù all hag o kouviañ ac'hanon da evañ un tasad nevez goude ar skol. Adalek neuze, ez eas an traoù gwelloc'h evidon : da gentañ, en ur ganañ e brezhoneg e voen nevesaet ; goude tasad kafe Ar Gall a reas un efed mat warnon (aet 'oan teir gwech d' ar privezioù e-pad ar mintinvezh). Chom a raemp da gaozeal gant an tad Gweuzieg a oa kouviet ivez hag an abardaez a dremenas hep gouzout deomp.

522

Da c'hwec'h eur, ez an d' ar « c'hlaviadenn ». Siwazh ! Risklañ a ran war al leur soavonet hag ez on stlapet e-barzh ar c'han. En arvar da vezañ gloazet. Kignet e voe va gar gleiz nemetken. Souezhet va c'henvroad Ar Mad... Meizet en deus va glac'har... Va c'houviañ a ra da vont gantañ betek e di.

Hag eñ ha reiñ din div jelkenn morzed-hoc'h, kouignoù, un tammig kaotigell hag ur « c'hartad » gwin ruz - ar pezh a blij din ar muiañ ! - Ouzhpenn-se, e teu e-pad va fredig da reiñ din sigarettennoù. Setu un den kalonek, ma 'z eus unan ! (Soñjal a ran en ur skrivañ er c'hont a Bratulo a zo kanet er « Barzaz Breiz " - Amzer dremenet).

- E-keit-se, ez eo c'hoarvezet un dra fall : pedet am boa an Ao. Kaya da vont da lenn ar gelaouenn a oa bet prestet din dre chañs, ha komzet hor boa a-zivout ar c'helaouennoù relijiel a zo bet difennet gant ar Renner. Klemm a reas ouzh hor mignon an ao. beleg Korbier. Ret e voe din leuskel komzoù en doa lavaret din Korbier e-unan a-enep person Sant-Sulpiz (a zilez ar c'hamp peogwir n' eus ostiv ebet, na gwin gwenn evit an oferenn). Ober a raen an dra-se evit difenn Korbier, rak gouzout a raen ne oa ket karet gant an ao. Kaya. Ur pennadig goude, o vezañ ma welen ar beleg e-barzh ar c'hamp e lavaren dezhañ em boa graet gant e gomzoù (ne felle ket din en dije gouezet an dra-se gant unan bennak mar teodfe an ao. Kaya). Meizet en deus ar beleg e oa Kaya oc'h enebañ outañ... Ne lavar grik din... Mont a ra, avat, da welout an ao. Kaya en e lochenn ha rebech a ra dezhañ e gundu (evit gwir, fall ez ae an traoù etrezo abaoe pell). Hennezh a gunujenn anezhañ hag a ro dezhañ ur palvad, zoken, hag a vrurun e lunedoù. Biskoazh kemend-all ! Setu ar paotr Tavern, un enseller polis eus Pariz, bras-divent ha korfek evel ur ramz, a lamm war an hini kozh hag a sko outañ gant e velloù-dourn. Tabut ha strafuilh ! - Darev e oan da vont ha goude em eus soñjet : Gwell eo lezel an traoù da vont... Un nebeudig goude, e teue ar beleg d' am diambroug. C'hoant am boa da rebech outañ e benn skañv, hogen eñ a dou din n' eo ket va c'homzoù o deus bountet. D' ar serr-noz, p' edon gourvezet war va gwele (diwisket hag e-barzh va liñselioù), o komz gant Ar Gall, setu an nor vihan e korn an ti hag a zo digoret trumm ha petra 'welan ? : dremm ruz ha barv louet an hini kozh hag a c'halv ac'hanon... Santet em eus e oa strafuilhet a-grenn. O welout e oan em c'hoazez hag o kaozeal gant va c'heneil, eñ a lavar : « A, kousket oc'h ? (div wech), warc'hoazh e welin ac'hanoc'h », gant ur vouezh klemmus.

Se n' en deus ket miret ouzhin da gousket mat-tre, a-drugarez Doue !

14/6/50. - Ken fall eo troet e brezhoneg ar pezh am eus da lenn er mintin-mañ war ar Bibl santel m' em eus c'hoant da aztreiñ anezhañ :

« Eil lizher Paol abostol d' ar Gorintied »

« I 3. - Binniget ra vezo Doue... 4. Hag hor frealz en holl c'hlaç'harioù evit ma c'hellfemp frealziñ ar re holl hag a zo en ur glac'har bennak dre an dic'hlaç'h ar ez omp bet hon-unan frealzet gant Doue. »

Ken fall-troet eo, e gwirionez, Bibl Koad war an dachenn-se m'eo ret din kemer Bibl Segond evit va skoazellañ !

Evit gwir ne c'heller ket heuliañ ur pennad-skrid hag a zo galleg fall troet e brezhoneg falloç'h c'hoazh. Gwelloc'h eo kemer ul levr gallek-rik da dreiñ e brezhoneg reizh. Ma vefe advoulet Bibl ar Gonideg ! Milliget ra vezo an eskibien roman o deus mouget anezhi !

« 6. - Mar bezomp doaniet ez eo evit ho frealz hag evit silvidigezh ; mar bezomp dizoaniet ez eo evit ho frealz hag en em c'hra dre an nerzh-kalon da c'houzañv an hevelep poanioù a c'houzañvomp. »

N' eo ket ur skouer va brezhoneg. Re a drouz tro-dro din. Re ziwezhat eo evit labourat. Ret e vo din sevel abretoc'h.

15/6/50. - Dec'h em eus bet erfin ul lizher digant va gwreg. Gortoz a rae va lizher, rak n' eo ket erruet c'hoazh d' al lun al lizher am boa skrivet ar meurzh kent. N' he deus ket soñjet e oan o c'hortoz e-keit-se.

16/6/50.- N' eo ket dereat envel an den a zo em c'hichen Lejkrenn, « lip-revr » a vefe gwelloc'h. Bep gwech ma klev an den-se unan bennak eus ar Renerezh o komz, emañ a-du gantañ. Abalamour ma 'z eo aonik e-kreiz e galon, a-hervez.

- N' em eus ket kontet penaos eo bet aozet an traoù etre ar beleg hag al Leonad kozh (n' eo ket Bro-Leon, hogen kêrbenn-gozh Galia). - Setu : antronoz, ez an d' an oferenn adarre, peogwir e oa oferenn-drugarez evit Jaketa e Roazhon. Pa gejan ouzh an den kozh a oa ouzh va gortoz war an hent. Hag eñ o c'houlennata ac'hanon : « Piv eo en doa komzet ouzh ar beleg ? » - « Me eo, a respontan en ur sellout outañ en e zaoulagad, hogen lavaret em eus dezhañ ar pezh am boa lavaret deoc'h ha neket ar pezh ho poa lavaret din. » (Evit gwir, ar beleg en doa graet un dra fall hep rannañ grik din... ur paotr kalonek eo, skañv e benn a-wechoù, avat... Ouzhpenn-se e oa tomm an heol en deiz-se... pep tra a zo fall evit ur prizoniad.) A-drugarez Doue, e oan sioul-tre er mintinvezh-se... komzet em eus gant an den kozh e-pad ur c'hardeur en ur bediñ anezhañ da vont da welout ar beleg... (Aozet em boa an traoù gant hennezh... rebechet am boa dezhañ ober gant va c'homzoù en ur c'hiz fall ; eñ a responte din, avat, ne oa ket va c'homzoù o doa savet anezhañ a-enep d' an den kozh.) Nac'hañ a reas hemañ mont da welout ar beleg. Aheurtet an dud evel-se, petra ober ?... Pa gavan ar beleg en ul lochenn all, e-pad ar beurevezh, eñ a lavar din eo deut an den kozh d' e welout. A-vec'h ma oan erruet em zi, ma lamm an den kozh war va lerc'h da lavarout en deus gwelet ar beleg hag... « en em briatet hon eus evel daou vreur », emezañ. Hag eñ o vont kuit prestik, rak dare e oa da ouelañ gant ar joa. « Doue ra vezo meulet ! » a laoskan dezhañ p'emañ o treiñ davedon gant ur mousc'hoarzh war e vuzelloù, e toull an nor.

Eürus an holl, me, ar beleg, an den kozh. Prizet on ganto pa oan prest da vezañ disprizet gant an den kozh da vihanañ, ha, marteze, gant ar re all o dije klevet an dra-se. Ur gentel eo bet evidon, koulskoude. N' on ket ken evit emellout en aferioù ar re zevot !

(Da genderc'hel.)

" LE KURDISTAN OU LA MORT " gant R. Mauries - embannet gant ti-Laffont - 15,45 lur.

« Mervel evidout, Kurdistan, n' eus netra bravoc'h
Bezañ dieub, karout, krediñ ha mervel... »
Kan ar " Pesh-Merga ".

Setu amañ ul levr kalonek. Diaes eo kavout, er mare-mañ, tud o krediñ embann ar wirionez rik. En e levr, Mauries en deus displeget ar pezh en deus gwelet du-hont ha, siwazh, n' eo ket brav kement-se, me lavar deoc'h ! N' eo ket brav ha n' eo ket anavezet mat kennebeut. Piv a gomz eus ar C'hurdistan mac'hagnet, argadet, distrujet ? Ma ne fazian ket, gwelet hon eus daou vloaz 'zo, un nebeut skeudennoù war ar skramm-bihan. Ar gelaouenn c'hall " Le Monde " he deus roet ivez ur pennad diwar-benn ar brezel-se. N' eus nemet ar gelaouenn vrezhonek " Ar Vro " he deus studiet pizh an darvoudoù mantrus (Gw. an niverennoù 36-37 hag all).

« Kudenn ar C'hurdistan eo kudenn veur broioù ar Reter-Nesañ », a skriv Per Rondot. Petra a zo dindan ar brezel-se 'ta ! War un dro e respontin : an eoul douar, Nasser, Bro-Irak hag an holl vroioù, uhel o sevenadur (met tamm uhel ebet skiant-prenet o renerien) : Amerika, Bro-Saoz ha Bro-C'hall. Setu perak e welomp un irienn a-enep ar paour-kaezh Kurdistan : an ilyouchine rusiat o lakaat da gouezhañ bombezennoù « made in U.S.A. » war ar vro... Grit ar pezh a lavaran, na rit ket ar pezh a ran. Anavezout a reomp an diskan trubard-se !

Pell diouzh Breizh emañ ar C'hurdistan o vervel, daoust da nerzh-kalon e bobl ha rener an dispac'h : Mollah Moustafa Barzani. Petra a fell dezhañ kaout ? Un emrenerezh kevredel e-giz Bro-Suis pe Norz Amerika, ha dreist-holl, mirout personelezh e vammvro. Evel ma lavar an tad Beidar, unan eus ar vrezelourien daerañ, mignon bras Barzani : « N' hon eus nemet ur feiz : hor C'hurdistan eo ! » Pegen kalet, pegen kriz eo ar brezel-se ! Na gredit ket ez eus hepken emgannoù dister : Barzani, an den meur, en deus savet ul lu kalonek, boas da stourm e menezioù kras ar vro. Didruez e vez an emgannoù. Pebezh merzherinti ! N' o deus, ar Gurdistaned, nemet fuzuilhoù kozh, un nebeut kanolioù skrapet digant an enebourien... un druez ! Ha koulskoude soudarded Barzani, ar " Pesh-Merga ", a zo deuet a-benn da drec'hiñ lu Bro-Irak e Ruwandez, anvet ar " Verdun " kurdistat.

Chomet eo R. Mauries meur a sizhun er vro-se, o heuliañ ar bagadoù soudarded, o vevañ, o komz ganto. Gwelet en deus o bolontez, o fersonelezh o tiorren muioc'h-mui. Gwelet en deus ivez kêriadennoù distrujet gant kirri-nij o hadañ bombezennoù napalm war an annezidi, war ar c'hlañvdi ! « Perak, emezañ, e laosk ar bed hag ar broioù galloudus da gas da benn ar muntr-se ? » Ur c'halvadenn a zo bet kaset d' ar Pab d' ar 25 a viz Du 1963. N' en deus ket respontet an Tad Santel hag hemañ leun e c'henou a gomzoù a beoc'h ! Galvadennoù a zo bet kaset d' an O.N.U., da Charlez Vras ! Met ar C'hurdistan n' eo ket Kebeg ha Charlez Vras a zo chomet mut ! N' eus den ebet o soursial ouzh ar paour Kurdistan !

A-raok kuitaat ar vro, Mauries en deus prometet d' ar vro-garourien skrivañ ar pezh en devoa gwelet. Un dlead groñs e oa evitañ, ken heuet e oa bet gant fallagriezh ha krizder ar bleizi. Ha setu al levr deuet er-maez, un testeni gwirion ! Mar plij, lennit anezhañ : ho kwalc'h a galonegezh a gavot.

« Bezañ dieub, karout, krediñ ha mervel... »

skoazellañ brogarourien galonek ar C'hurdistan. Kavout a reomp ennañ anvioù G. Héraud, Marsel Cohen, Jordi Ventura ha meur a hini all. Gallout a rit kas o skodenn da : C. S. R. K, 5, rue Ampère, 94 - Cachan - C.C.P. Paris 15022-86.

NOTENNOU

gant Vefa de Bellaing ha Ronan Huon

Hor Mignoned

Klevet hon eus e oa bet euredet Erwan AR MENN ha Mari-Helen MAZE e chapel Santez-Anna ar Palud, d' an 29 a viz Kerzu.

Kas a reomp hor gwellañ gourc'hemennoù d' an daou vrezhoneger mat-mañ, o daou koumananterien feal d' " Al Liamm ".

Roll ar Profoù

MIZ HERE. -

F. Kervella : 110 ; R. Tremel : 25 ; V. de Bellaing : 30 ; Itron Jaffrès : 10.

MIZ DU. - R. Pavez : 5.

War un dro : 180 lur.

Abaoe derou ar bloaz hon eus bet 2.592,63 lur profoù. Trugarez d' an holl brofourien.

Stad Al Liamm

Niverenn 124 Al Liamm ez eus bet moulet anezhañ 700 skouerenn. Koustet he deus 2.123,00 lur hep ar mizoù-kas. Diwar-se eo aes kompren e oa ret kreskiñ priz ar c'houmanant-bloaz.

A-hend-all n' oa ket niver ar goumananterien war greskiñ ; war dro 510 koumananter a vefe bremañ hepken. Roll ar profoù a seblant ivez bezañ izeloc'h peogwir hor boa bet 3.705,30 lur warlene hag e miz Du er bloaz-mañ hor boa 2.592,63. An dra nemetañ en deus kresket eo niver ar pajennoù 480 warlene ha 536 er bloaz-mañ.

Levrioù Nevez

Daou levr, gant Roparz Hemon zo o paouez dont a-zindan ar wask. Unan zo ul levr-deskiñ « Méthode Rapide », un adembannadur eo. Priz al levr 4,50 lur.

An eil levr ez eus anezhañ daatumad klok « Barzhonegoù », Roparz Hemon. Ar skouerennoù war baper kaer « Jehannot » a goust 22 lur hag an hini boutin 16 lur.

Embannet int bet o daou gant Al Liamm, Melle J. Queillé, Editions Al Liamm, 47, rue Notre-Dame, Guingamp, C.C.P. 1136-82 Rennes.

Hol Lennerien a Skriv

Digant F. K. :

« Ur gerig bennak goude bezañ lennet niverenn 124 Al Liamm. Evel ma vez alies e kav din emañ adarre ar varzhoniezh war ar renk kentañ, seul vuioc'h m' eo bet moulet « Barzhoniezh maread Gwalarn » Maodez Glanndour... Ar Melezour gant Roparz Hemon a zo ur bravig prizius, gouest da reiñ da santout dreistelezh ar c'hlotennoù diabarzh. Hini Youenn Gwernig a zo ivez moarvat unan eus ar re gerañ en deus embannet hemañ.

Gant plijadur em eus adkavet ur gontadenn gant Reun Menez Keldreg. Nebeut a dra a vank da hemañ evit bezañ ur c'honter eus an dibab. Fromus e-giz m'emañ eo notennoù Teo Jeused ».

Degouezhet eo ganeomp

Lec'hanvadurezh ar mor evit ar Gêrveur gant G. Bernier. Al levrig diwar-benn ar Gêrveur zo tennet eus an *Annales Hydrographiques* embannet e Pariz gant an Imprimerie Nationale (Moulerezh Broadel Bro-C'hall) niverenn al levrenn-mañ a zo 1406.

Preder Kaier 88-90 Here-DuéKerzu 1966, priz ar c'haier 13,50 lur. El levrenn-mañ e kaver kentelioù bet graet gant SADED e Kamp Etrekeltiek ar Vrezhonegerien (Kentelioù ar Rummad uhel).

Studi hag Ober niverenn 7-8. En niverenn-mañ e kaver Al lizher d'an Hebreed, troidigezh gant Maodez Glanndour. Notennoù a Deologiezh gant ar memes oberour kenkoulz ha Lennadurioù evit an Epifaniezh ha Notennoù lenn, ur pennad diwar-benn ar Reizhskrivadur ha gant Benead Ar Bedenn evit ar Vro (Follennoù 71-76), Priz an niverenn 8 lur. Dim. St-Gal-de-Pons, Louannec - C.C.P. Rennes 519-40.

Emsav Niv. 12 (2,00 lur) C.C.P. Rennes 2.460-10. Sed amañ ar pezh ar gaver en niverenn : Stad al labour e diwezh 1967, Evezhiadenn war stadigidigezh Breizh ouzh Bro-C'hall, Kuzul ar Brezhoneg hag an Emsav, Roll ar pennadoù embannet gant Emsav e 1967, ha Gerva 1967.

Ar Bed Keltiek niv. 108. Koumanant bloaz 15 lur, C.C.P. 36-242 Rennes.

An Tribann niv. 49. Koumanant 10 lur, C.C.P. Gorsedd 1907-81 Nantes. Kavout a reer enni ur pennad e brezhoneg : Reiñ un hent resis d'hor stourm.

Ar C'hrist d'an Indianed niv. 35. Kelaouennig an Ao. Troal, penn-da-benn e brezhoneg o kas keleier eus ar Perou. P. Urien, 29- Plouenan, C.C.P. Rennes 117-213.

Ul levr gant Yann Fouere

Kemenn a reer deomp emañ da rakprenañ e levr « L'Europe aux cent drapeaux ». Embannet eo al levr gant « Presses d'Europe », 6, rue de Trévisse, Paris-9. Da rakprenañ e oa evit 11 lur betek an 31 a viz Kerzu.

Gwerzh al levrioù gant Kelc'h Sevenadurel Roazhon

Krouet e 1959 e talc'h ar c'helc'h da labourat lod eus al labour-se a sell ouzh Al Liamm : un ezel eus a c'helc'h a ya bep miz da welout an daouzek levraoueger brasañ eus Roazhon hag en doare-se e vezont dalc'hmat pourvezet e levrioù a brenont diouzhtu pe a vez fiziet enno. E Foujera e vez ivez graet kemend-all.

E 1967 en deus ar c'helc'h gwerzhet evit Al Liamm 112 yezhadur, 120 Cours Elémentaires, 160 geriadur ha 54 levr all, war un dro evit 3.642,00 lur.

Ma vez lakaet ouzhpenn ar 1.346,00 a levrioù o tont eus un ti embann all e ra kement-se 4.988,00 lur. Ar sifroù-se a zo kalonekaus. Un dra all a zo da bouezañ warnañ eo e vez paeet diouzhtu al levrioù goulennet gant ar c'helc'h pa vez a-wechoù ur bloaz dale gant an tiez kenwerzh.

Diskouezadeg an Oaled Abherve e Sant-Brieg

An diskouezadeg aozet gant an Oaled Abherve, eus ar 14 a viz Du d' an 2 a viz Kerzu, he deus graet berzh bras.

Ret eo lavarout e oa lec'hiet mat-tre, en ur stal, prestet deomp, a sko war ur straed darempredet kenañ.

Lakaet e oa bet e toull an nor, ur « glouedenn-dro » (eus ar seurt a vez implijet evit diskouez kartennoù-post da werzhañ), goloet gant fichenoù bras

skrivet warno anvioù-tiegezh breizhek hag o zalvoudegezh. Souezhus e oa niver an dremenidi - kerent gant bugale, krennarded o-unan, - o chom a-sav, hag o lakaat ar benveg da dreiñ evit klask o anv.

4 sal a oa : 2 en traoñ, 2 en nec'h. An teulioù a oa diskouezet en armelioù bras gwerennet, prestet gant an ti-kêr.

En traoñ : Istor ar Gelted, istor Breizh, istor ar yezh, skeudennaouet gant levrioù, kartennoù, skeudennoù, panelloù bihan o tisplegañ an titouroù. Arzoù-kaer hag arzoù-pobl : sonerezh, koroll, kan (biniawoù, ur viell, skritelloù, luc'hskeudennoù, arzourion, dilhad eus an amzer gwechall, broderezhioù, pezhioù-dilhad, delwennoù, h.a.).

En eil estaj : o tont e-barzh, kartenn Vreizh embannet gant Brezhoneg er Skol. Diouzh un tu eus ar sal : ekonomiezh, sportoù. Ar gwask : kelaouennoù deuet er-maez, gwechall, dec'h hag hiziv, e brezhoneg hag e galleg. War un tu all : kelennadurezh ar brezhoneg (ar skolioù a bep seurt a gelenn ar yezh bremañ, hag al levrioù-deskiñ implijet), ar brezhoneg implijet en iliz, er politikerezh, er c'henwerzh, er bruderezh, en tiegezh (skeudennaouet gant lizhiri-kemenn, paperennoù-kenwerzh, mortuajoù, rolloù anvioù ar vugale, an tiez, ar bigi, al loened, ha.).

530

Al levrioù embannet abaoe 50 vloaz, hag ur plas bras a oa bet gouestlet d' an oberennoù nevez deut er-maez. Ur souezh bet evit kalz gweladennerion, gwelout levrioù kaer embannet en amzer vremañ e brezhoneg, dreist-holl evit ar vugale.

En ur c'horn, labour Oaled Abherve, diskouezet gant skritelloù, poelladennoù graet gant bugale ar skol vrezhoneg, pennadoù tennet eus kelaouennoù, h.a.

En ur salig e-kichen e oa danevellet dre luc'hskeudennoù ha raktresoù, disoc'hoù furchadegoù graet gant ur Sant Briegad e mougevioù an oadvezh houarn nepell diouzh Sant-Brieg.

Ouzhpenn 2 000 den a zo deut da welout an diskouezadeg. War ar sizhun e teue bemdez etre 60 ha 80 den, ha kalz muioc'h d' ar sul. (D' ar sul 19 ez eo deut 346 gweladenner !)

E-touez an dud-se e oa kalz tud yaouank, deut o-unan, pe gant o skol. Lod anezho o deus lavaret penaos e tizoloent evel-se un dremm eus Breizh dianav dezho. Reoù all a c'houlenne diskleriadurioù evit sevel studiennoù diwar-benn danvez pe zanvez.

Da grediñ ez eus, e rafe seurt diskouezadeg kement a verzh e lec'hioù all. Lakaat Breizhiz da adkavout o bro, nag ur pal talvoudus !

Trec'h Kentañ ha Trec'h Meur

Ma fell deoc'h deskiñ ar yezh pe gwellaat ho prezhoneg heuilhit kentelioù Skol Ober en ur skrivañ d' an Dll Gourlaouen, 30, rue Victor-Hugo, Douarnenez.

Gallout a rit tremen arnodennoù an Trec'h Kentañ pe an Trec'h Meur e-kerz an hañv e Kamp ar Vrezhonegerien pe e lec'hioù all a vo kemennet deoc'h gant an Dll Gourlaouen (e Sant-Brieg, Brest pe Bariz da skouer).

TREC'H KENTAÑ. - Goulennoù an arnodenn :

a) Dre skrid :

- Skrivadenn.

- Goulennoù war ar skrivadenn.

- Ur pennad da sevel.

b) Dre gomz :

- Lenn ur pennad en ul levr studiet gant ar skoliad ha dibabet gantañ

- Displegañ gerioù ha reolennoù danvez ar pennad-se.

- Respont da c'houlennoù graet diwar-benn ar pennad pe diwar-benn traoù ar vuhez pemdeziek.
- Istor ha Douaroniezh.
- Jederezh.

531

TREC'H MEUR.

a) Dre skrid :

- Sevel ur studiadenn war ur pennad-skrid bennak pe war un destenn tennet eus al levrioù merket da studiañ.
- Lakaat e brezhoneg ur pennad diwar unan eus ar yezhoù estren degemeret evit an arnodenn.

b) Dre gomz :

- Lenn ur pennad pe e brezhoneg reizh ha diaes, pe e brezhoneg Gwened, pe e brezhoneg direizh.
- Displegañ al lennadenn, e-keñver an danvez, ar gerioù hag ar yezhadur.
- Istor ha Douaroniezh.
- Jederezh.

Sed amañ roll al levrioù da studiañ evit as bloaz :

- " Geotenn ar Werc'hez " gant Jakez Riou (Al Liamm).
- Ar pezhioù-mañ eus " Barzaz Breiz " Livadenn Ger-Iz, Gwin ar C'hallaoued ; Bale Arzhur ; Bosenn Elliant ; Marzhin ; Lez-Breizh ; Droukkinnig Neumenoïou ; Alan al Louarn ; Bran ar Falc'han ; Loeiza hag Abalard.

- " Notennoù diwar-benn or Gelted kozh. " (Al Liamm) : Pennad V, kevrennoù II, III ha IV ; Pennad VI, kevrennoù I, II, III ; Pennad V, kevrennoù I, II, III.

Levr erbedet ouzhpenn-se : " Yezhadur Kervella " (Al Liamm).

Goulenn a reer

Goulenn a reer da vont " au pair " e Bro-Skos, en un tiegezh plijus, ur Vreizhadez yaouank.
Skrivañ da b-Per Denez, ar RI, Ploare, 29 S - Douarnenez.

Kamp ar Vrezhonegerien 1968

Kamp ar Vrezhonegerien a vo dalc'het e Mur (Breizh-Uhel) eus an 29 a viz Gouere betek ar 14 a viz Eost. Evit kaout diskleriadur hiroc'h skrivañ da V. de Bellaing, 28, rue des 3 Frères Le-Goff, Sant-Brieg.

ROLL AR PENNADOU

embannet war AL LIAMM

Bloavezh 1967 (niv. 120-125)

Anvioù an oberourien renket hervez urzh al lizherenneg
(124/434 a dalvez niverenn 124 pajenn 434)**ABANNA**

Ur gefridi bolitikel : diorren ur yezh resis 124/434

abENNEZ

E sigur lec'hanvadurezh Bro Ereg. 122/268

ABERWAN

An diouganer 121/155

Kleiz ha Breizh 121/180

BELLAING (Vefa de)

Ar beder flac'h roet dezho Priz Nobel al lennegezh 122/248

BENEAD

Breizh Bemdez Doue 122/227

Kozhni 124/387

BODMAEL (G.)

Ar Gelaouenn « Emsav » 123/367

KEINEG (Paol)

Nomenoe 121/141

Rouantelezh 121/142

KELDREG (R.M.)

Gwelloc'h eo lazhañ ar goulou Tin 124/394

Evit netra 125/483

KERVENDAL (F.)

Ar Renour kadarn Marsel Guieysse 121/199

KERVENE (Ronan)

Ar Menez Gwenn trec'het 122/238

War skaoñ al Lez-varn (tr.) 123/299

KIDNA (Sten)

Va gwaz zo aet d'an Indochin 121/147

Me zo dindan dec'h 122/219

DADIE (Bernard)

Ho trugarekaat a ran, va Doue 122/217

DENEZ (Per)

Yann Ezel 123/305

Emily Dickinson 125/499

DIOLIER (Per)

Kanenn e dibenn miz Mae 122/215

DUVAL (Anjela)

Labour an Estren 125/473

ELUARD (P.)

Al lezenn	121/137
GVALEREG (Even)	
Ha peoc'h war an douar	125/474
Karantez ar barzh	125/475
534	
EVENOU (Erwan)	
O Jelkenn vara	121/150
Aljeria gwelet ganti hec'h unan	124/440
EZEL (Yann)	
Douarnenez	123/307
Douarneneziz	123/310
Bugaleaj war an aod	123/313
Va fesk kentañ	123/315
Linenn, garved, petis	123/317
Daou enebour : an toenn hag an dalc'h	123/319
Un devezh-pesketa war ar garreg wenn	123/321
Keineged ha stronk	123/324
Kranked, chevr, legistri	123/326
Meskl	123/328
Glizigoù bae Douarnenez	123/330
An Ened e Douarnenez	123/332
Ur besketadenn gwelini	123/337
Ur porzh-mor : Treboul	123/339
Un tour kaer Ploare	123/342
Ploare	123/346
GLANNDOUR (Maodez)	
Tan al Ludu	124/383
Barzhoniezh maread Gwalarn	124/423
GWERNIG (Youenn)	
Straed Santell Katell	122/222
Karantez	124/389
An diri dir	125/464
HEMON (Roparz)	
Ar Melezour	124/386
HEUSSAFF	
Nerzh politikel an Iwerzhoneg	120/4
Un alberzh eus Istar Iwerzhon	120/62
Douaroniezh Iwerzhon	120/111
535	
HUON (Ronan)	
Gwerzh an iliberenn (tr.)	123/297
An nadoz-aer en diskar-amzer (tr.)	123/298
An evn (tr.)	123/298
JEUSED (Teofil)	
Hor bara pemdeziek	123/348
Hor bara pemdeziek	124/405
Hor bara pemdeziek	125/509
LYSOHORSKY (Ondra)	
Prometheus	123/291
Re zon eo va doan	123/292
An ti	123/293
Da 'n heol	123/294
Hamlet	123/295

Gwerzh an iliberenn	123/297	
An nadoz-aer en diskar-amzer	123/298	
an evn	123/298	
O CADHAIN (Mairtin)		
Douar ar Vered	120/24	
O DIREAIN (Mairtin)		
Hor c'hedern	120/9	
Ali d'ar barzh yaouank	120/11	
O FLAITHEARTA (Liam)		
Marv ar vuoc'h	120/20	
O GLAISNE (Ristead)		
Talvoudegezh al lennegezh Iwerzhonek	120/47	
OLIER (Youenn)		
Ar brezhoneg er c'hêriou	124/418	
Nedeleg	125/476	
RIORDAIN (Sean)		
En ezvezañs	120/15	
Louc'h an treid	120/17	
Yezh hanter din	120/19	
537		
O SNODAIGH		
An Emgann evit an dieubidigezh el lennegezh Iwerzhonek		120/34
Republik Iwerzhon	120/89	
Padraig MacPiarais	120/105	
PAYN (James)		
War skaoñ al Lez-varn	123/299	
PEARSE (Padraig)		
Ar vamm	120/8	
PENNAOD (Gaid)		
Ich batte einen Kameraden	122/259	
PENNAOD (Goulven)		
Ondra Lysokorsky	123/287	
Prometheus (tr.)	123/291	
Re zon eo va doan	123/292	
An ti	123/293	
Da 'n heol	123/294	
Hamlet	123/295	
PIATT (Donn)		
Padraig Pearse, barzh ha speredeg	120/57	
PIRIOU (Yann-Ber)		
Ur vro (tr.)	121/136	
Al Lezenn (tr.)	121/137	
Kan ar skrilhed e Traoñ an Dour	121/168	
SANTO (Aida Do Espirito)		
Emen emañ an dud argaset gant an avel diskiant	121/139	
STEVEN (G.)		
An Denig Bras (tr.)	124/392	
TAGORE (R.)		

An Denig Bras 124/392

TALBOT (Yann)
Ho trugarekaat a ran, va Doue (tr.) 122/217

THOMAS (R.S.)
Ur vro 121/136

TIMEUR (An)
Kartenn lwerzhon 120/110
Ar menez-gwenn trec'het 122/238